

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

FŐSZERKESZTŐ
ORTUTAY GYULA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI
DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN,
VAJDA LÁSZLÓ

SZERKESZTŐ
BALASSA IVÁN

LXI. ÉVFOLYAM

1950

KIADJA A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

T A R T A L O M

Kodály Zoltán: Bartók Béla — Бела Барток — Béla Bartók 145—147

Elvi tanulmány

Tokarjev Sz. A.: Az ethnogenezis problémája 1—28

Tanulmányok

- Dégh Linda:* Egy székely lakodalmi ének eredetének kérdése. — Вопрос происхождения одной свадебной песни у секлеров. — The Origine of a Székler Wedding Song 57—74
- : Ismeretlen típusú népmese a dunántúli székelyeknél. — Сказка неизвестного типа секлеров живущих в Задунайской области. — An Unknown Type of Folk-Tale among the Trans-Danubian Szeklers ... 172—192
- Péter László:* A folklorizáció kérdéséhez. — К вопросу фольклоризации. — Sur le problème de la „folklorisation“ 193—207
- Sz. Morvay Judit:* Az ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében. — Праздничное питание в долине реки Болдвы. — Les repas des fêtes dans la vallée de la Boldva 148—171
- Szolnoky Lajos:* Minőségi csoportok, mennyiségi egységek és a fonalrendezés számolási rendje a kenderfeldolgozásban. — Качественные группы (сортимент), количественные единицы и расчетный порядок распределения нитей в обработке конопли. — Groupes qualitatifs, unités quantitatives et dénombrement de fils dans le travail du chanvre 29—56

Adatközlések

- Bakos József:* Adatok a bodrogközi agrárproletármozgalom folklorejához. — К фольклору о движении крестьянского пролетариата района Бодрогкез. — Zur Folklore der Agrarpolitischen Bewegung aus Bodroгköz 91—95
- Barabás Jenő:* Nádévágás a Velencei tavon. — Уборка камыша на озере Веленце. — Schilfschneiden am See von Velence 81—90
- Csalog József:* A hazajáró halottak elleni védekezésnek egy különös esete Gerjénből. — Один странный случай защиты от мертвецов во время их блуждания по земле. Обычай в с. Герьене. — Un curieux cas de la protection contre les „revenants“ à Gerjen 231—233
- Diószegi Vilmos:* A zsákos tarogató kialakulása a Velencei tavon. — Развитие специальной рыболовной снасти на озере Веленце. — Die Entstehung eines mit Sack versehenen Deckkorbcs am Velence'er See 208—222
- Dömötör Sándor:* Zsírosfa és foklafa Szombathelyen és környékén. — Лучина для растопки печей и освещения в районе Сомбатхель. — Fettholz und „Fokla“-holz in der Gegend von Szombathely 223—231
- Katona Imre:* A jobbágyok és cselédek büntetésének emléke a tiszaiagari epikus hagyományokban. — Воспоминания о наказаниях челяди и крепостных крестьян, сохранившиеся в эпической традиции с. Тисагар. — Punishment of Serfs and Servants 75—81

<i>Komáromy József</i> : A babonás rontás egy esete a jászsági kulákoknál. — Случай суеверной „порчи“ среди кулаков провинции Ясшаг. — Un cas de sortilège chez les koulaks de la région dite Jászszág	95—104
<i>Manga János</i> : Népművészetünk egy új alkotása. — Новое творчество в нашем народном искусстве. — Un nouveau produit de l'art populaire hongrois	233—238
<i>Némethy Endre</i> : Viselettörténeti adatok a XVIII. sz. közepéről. — Данные из истории костюмов середины XVIII столетия. — Quelques indications sur l'histoire des costumes au milieu XVIII ^e siècle	104—105

Néprajzi muzeológia

<i>Balassa Iván</i> : Az Állami Néprajzi Múzeum (Leningrád)	119—124
— : Lengyel Népművészeti Kiállítás a Nemzeti Szalonban	244—246
— : A Néprajzi Múzeum állandó kiállítása	109—112
<i>Barabás Jenő</i> : Megalakult a Múzeumi Központ	106
— : Tiszafüredi Falumúzeum	106—108
<i>Horváth Tibor</i> : Korea régi művészete	240—244
<i>Kiszljakov N. Ja.</i> : A Szovjet Tudományos Akadémia Antropológiai és Néprajzi Múzeuma 1949-ben	256—258
<i>Ifj. Kodolányi János</i> : A pécsi Városi Múzeum néprajzi kiállítása	247—251
<i>Kresz Mária</i> : A Néprajzi Múzeum magyar kerámiai gyűjteményének raktára	117—118
<i>Manga János</i> : A Nógrád-Hontmegyei Múzeum kiállítása	247—251
<i>Milstein E. A.</i> : A Szovjet Népek Állami Néprajzi Múzeuma	258—260
<i>Szimonenko I. F.</i> — <i>Kuveneva A. F.</i> : Kolhozkutató és kolhozmúzeumok a Szovjetunióban	261—264
<i>Takáts Gyula</i> : A Somogy megyei Múzeumról	254—256
<i>Vajda Judit</i> : A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára	113—117

Néprajzi hírek

<i>Dégh Linda</i> : A Néprajzi Intézet gyűjtőmunkája	127—128
<i>Ljevin M. G.</i> : A Néprajzi Intézet terepkutatásai 1949-ben	269—273
<i>Márkus Mihály</i> : Hírek a csehszlovák néprajz köréből	273—277
Néprajzi gyűjtőtevékenység Romániában	277—278
<i>Scheiber Sándor</i> : Kohlbach Bertalan	128
<i>Vincze István</i> : Beszámoló az Országos Néprajzi Múzeum Tiszaigar községben folyó kutatómunkájáról	129—132
<i>Zsdanko T. A.</i> : A Szovjet Tudományos Akadémia N. N. Mikluho-Makláj nevét viselő Néprajzi Intézetnek munkája 1948-ban	129—132
— : Néprajzi jellegű előadások a budapesti egyetemen 1949/50 II. felében	128
— : Néprajzi előadások a szegedi egyetemen az 1949/50 tanév II. felében	128
— : A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karának néprajzi előadásai az 1950/51 tanév I. felében	265
— : Néprajzi jellegű előadások a debreceni egyetemen az 1950/51 tanév I. felében	265

Könyvszemle

<i>Berg L. Sz.</i> : Tanulmányok az orosz földrajzi felfedezések történetéhez (<i>Balassa Iván</i>)	282—284
<i>Georgi Pop Ivanov</i> : Szófia és botevgrád-környéki népdalok és népmesék. (<i>Hrisztó Vakarelszki</i>)	297—298
<i>Olderogge D. A.</i> : A hamita probléma az afrikanisztikában (<i>Vajda László</i>)	142—144
<i>Popov A. A.</i> : Nganaszany. I. Anyagi kultúra. (<i>Hajdú Péter</i>)	279—281
<i>Sadoveanu, Mihail</i> : Poezia cimiliturilor. (A találós kérdések költészete). (<i>Faragó József</i>)	293

<i>Sekelj, Tibor</i> : Excursion a los indios del Araguaya. (<i>Boglár Lajos</i>)	295—297
— : The Palestine Institute of Folklore and Ethnology kiadványai. (<i>Scheiber Sándor</i>)	290—292
<i>Tolsztoz Sz. P.</i> : Az ősi khvarezmi civilizáció nyomában. (<i>L. Vehovszky Erzsébet</i>)	133—142
<i>Vicedom, C. F.</i> und <i>Tischner H.</i> : Die Mbowamb (Die Kultur der Hagenberg-Stämme im Östlichen Zentral Neuguinea). (<i>Bodrogi Tibor</i>)	285—290
— : <i>Yeda-Am.</i> : Hebrew Folklore Society kiadványai. (<i>Scheiber Sándor</i>) ...	292

A Magyar Néprajzi Társaság hírei

Társasági ügyek	301—304
-----------------------	---------

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

BUDAPEST 1950

LXI. ÉVFOLYAM

1-2. SZÁM

KIADJA A TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V.

Főszerkesztő:
ORTUTAY GYULA

Szerkesztőbizottság tagjai:
DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VAJDA LÁSZLÓ

Szerkesztő:
BALASSA IVÁN

Felelős kiadó: Tudományos Folyóiratkiadó N. V. vezérigazgatója

TARTALOM

Elvi tanulmány

Tokarjev Sz. A.: Az ethnogenezis problémája 1—28

Tanulmányok

Szolnoky Lajos: Minőségi csoportok, mennyiségi egységek és
a fonalrendezés számolási rendje a kenderfeldolgozásban 29—56
Dégh Linda: Egy székely lakodalmi ének eredetének kérdése .. 57—74

Adatközlések

Katona Imre: A jobbágyok és cselédek büntetésének emléke
a tiszai epikus hagyományokban 75—81
Barabás Jenő: Nádvagás a Velencei-tavon 81—90
Bakos József: Adatok a bodrogi agrárproletár-mozgalom
folklorejához 91—95
Komáromy József: A babonás rontás egy esete a jársági kulá-
koknál 95—104
Némethy Endre: Viselettörténeti adatok a XVIII. sz. közepéről 104—105

Néprajzi muzeológia

Barabás Jenő: Megalakult a Múzeumi Központ 106
Barabás Jenő: Tiszafüredi Falumúzeum 106—108
Balassa Iván: A Néprajzi Múzeum állandó kiállítása 109—112
Vajda Judit: A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára 113—117
Kresz Mária: A Néprajzi Múzeum magyar kerámiai gyűjtemé-
nyének raktára 117—118
Balassa Iván: Az Állami Néprajzi Múzeum (Leningrád) 119—124

Néprajzi hírek

Vincze István: Beszámoló az Országos Néprajzi Múzeum Tisza-
igai községben folyó kutatómunkájáról 125—126
Dégh Linda: A Néprajzi Intézet gyűjtőmunkája 127—128
Scheiber Sándor: Kohlbach Bertalan 128
— — Néprajzi jellegű előadások a budapesti egyetemen 1949/50.
II. félévben 128
— — Néprajzi előadások a szegedi egyetemen az 1949/50. tanév
II. felében 128
Zsdanko T.: A Szovjet Tudományos Akadémia N. N. Mikluho-
Makláj nevét viselő Néprajzi Intézetének munkája 1948-ban 129—132

Könyvszemle

L. Vehovszky Erzsébet: Tolsztovsz. P.: Az ősi khvarezmi
civilizáció nyomában 133—142
Vajda László: Olderogge D. A.: A hamita-probléma az afrika-
nisztikában 142—144

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓÍRATA

LXI. ÉVFOLYAM * BUDAPEST 1950 * 1-2. SZÁM

Az ethnogenezis problémája*

Az ethnogenezis-probléma, az egyes népek eredetének problémája a legérdekesebb, de legbonyolultabb néprajzi problémák közé tartozik. Úgy véljük, hogy az a hatalmas munka, amit a szovjet kutatók az utóbbi években mind a szovjet népek, mind pedig részben a külföldi népek ethnogenezis-kérdései terén végeztek, lehetőségeket ad arra, hogy levonjunk bizonyos következtetéseket s ezek alapján néhány általános kérdést vessünk fel.

1.

Hogyan fogták fel a multban a népek eredetének problémáját? Ha e kérdéseknek a régebbi antik, középkori és burzsoá szerzőknél fellelhető megoldási módjait alapelveikhez próbáljuk visszavezetni, három főmódszert állapíthatunk meg: a) a genealógiai elv, b) az „ősök“ keresése és c) az „őshaza“ eszméje.

A három „módszer“ közül (ha szabad így neveznünk) az első a legprimitívebb és a szó teljes értelmében tudománytalan. Valamely nép eredetét azzal magyarázzák, hogy genealógiáját egy legendás őshöz vezetik vissza. E módszert egyes antik íróknál találjuk meg. A bibliai képzetektől áthatott koraközépkori irodalomban ugyancsak előfordul az ethnogónikus probléma ilyen módon való felfogása. Az újkor irodalmában ez a naiv szemléletmód teljesen eltűnik.

Tudományosabb külseje van egy nép eredetproblémája másik felvetési módjának. Ez tulajdonképpen kísérlet az illető népnek valamely ősi néppel való azonosítására, másszóval — ősök keresése. Így jártak el például a szlávokkal is. A 16—18. században széles körökben elfogadták azt az eszmét, hogy a szlávok a régi szarmaták utódai (Martin Kromer), mások vandáloknak (Albert Krantz), gétáknak, thrákoknak, illireknek, stb. tartották őket.¹ Az ilyen elméletek ellen még *Dobrovcskij*-nak és *Safarik*nek is harcolnia kellett. Napjainkban mint kuriózumot emlegetik, hogy az amerikai indiánokat az eltűnt tíz izráeli törzs maradványának tartották s ebben komolyan hittek. *Lafitau* a régi görögök és rómaiak utódainak tartotta őket. Mikor Európában megjelentek a cigányok, Európa tudós világa eredetük találgatásában találta örömét, s olyan feltevések hangzottak el, hogy a cigányok vagy a régi egyiptomiak, vagy a *Herodotos* által emlegetett „sigynnes“, vagy a legendás Atlantis lakóinak stb. utódai.

Ezt az „őselméletet“, szemben a genealógiai szemléletmóddal, egyáltalán nem lehet számításon kívül helyezni. Mindenekelőtt az új irodalomban az ethnogóniai probléma ilyen megoldása távolról sem megy

* A nagyfontosságú cikk, melyet itt teljes egészében közlünk, a Szovjetszkája Ethnográfija 1949. 3. számában (12—36) jelent meg. Szerkesztő.

¹ Lásd L. Niederle: Slovenské starožitnosti I. I. kötet. Praha, 1902 2. fejezet.

ritkaságszámba. Jól ismertek például az olyan állítások, hogy a mai oszétok a régi alánok, a cserkeszek a zichok, a jakutok egyszer a szakák, másszor a hunok, vagy kurykánok, stb. utódai, a mordvinok a bürtászoktól, a korni-zürjének, vagy komi-permjákok a bjarmaiaktól a székelyek a hunoktól származnak.

Távolról sem tarthatjuk valamennyi ilyen nézetet valótlannak. Ellenkezőleg, gyakran komoly alapjuk van. Nehéz lenne például bármit is felhozni a régi bolgárok és a mai csuvasok, a régi alánok és a mai oszétok, a régi venédék és későbbi szlávok, a régi albánok és a mai azerbajdzsániak közt fennálló meglehetősen meggyőzően bebizonyított történelmi kapcsolat ellen. Csakhogy nem mindig értik meg azt, hogy még a legközvetlenebb történelmi kapcsolat sem jelent távolról sem azonosságot. Valamennyi mai nép hosszadalmas és bonyolult történelmi folyamat terméke. Továbbá tisztában kell lennünk azzal is, hogy bármilyen meggyőzően is hozható közel valamely mai nép egy régihez, ez még igen kevésbé segít megérteni eredetét. Ez inkább nem egyéb, mint valamely ismert dolognak ismeretlennel való magyarázata. Hiszen a mai népeket majdnem mindig jobban ismerjük, mint a régiakat. Ezért például még a mai csuvasok és a régi bolgárok között fennálló, szilárdan bebizonyított kapcsolat sem tekinthető semmiképpen sem feleletnek a csuvasok eredetének kérdésére. A csuvasokat — anthropológiai típusukat, nyelvüket, műveltségüket — jól ismerjük, a régi bolgárokról viszont nevükön s anyagi műveltségük egyes emlékein kívül igen keveset tudunk. Ezért még ha teljes mértékben el is ismerjük megalapozottságát, tekinthetjük-e a bolgár elméletet a csuvas nép ethnogenezis-problémája megoldásának? Ez inkább arra ad feleletet, hogy kik voltak a bolgárok. És valóban éppen a csuvas nyelvből kiindulva maga Marr akadémikus adta meg az ősbolgár nyelv analizisét. S végül, ami a legfontosabb, a mai népek közt egyetlenegy sincs, amely ne lenne kevert eredetű. Amire J. V. Sztálin rámutatott, hogy valamennyi újabb nemzet „különböző rasszok és törzsek embereiből”² alakult ki, bizonyos fokig általában valamennyi népre kiterjeszhető. Csak többé, vagy kevésbé kevert eredetű népek vannak, de nincs, avagy majdnem nincs egyetlen olyan nép sem, amely elkerülte volna a keveredést. A kivétel nagyon ritka. Ezért egyetlen mai népet sem lehet fenntartás nélkül valamely régihez kapcsolni.

Így, bár elismerjük, hogy teljesen jogosak azok a próbálkozások, amelyek a mai és régi népek között derítenek fel történelmi kapcsolatokat, semmiképpen sem elégedhetünk meg velük az ethnogenezis kérdéseinek megoldásánál. Az ilyen kísérletek legjobb esetben csak az első lépést jelentik e kérdések tanulmányozásában.

2.

Az „őshaza” keresése a harmadik módszer, amelyhez az egyes népek eredetének kutatása során igen gyakran folyamodnak. Ez a gondolkodásmód magában szintén eléggé primitív és mesterkéltséggel már a koraközépkori szerzőknél is előfordul. Honnan jött egyik, vagy másik nép, amely valami okból magára vonta a figyelmet, — igen gyakran így vetették fel eredetének kérdését. Már a középkori szerzők azt írták, hogy a magya-

² И. В. Сталин: Сочинения.

J. V. Sztálin: Munkái. Moszkva, 1946. 293.

rok keletről, az Ural aljáról jöttek. A 18. sz. közepén *Krasenyinnnyikov* és *Steller*, a kamcsadálók kutatói, azon feltevésnek adtak kifejezést, hogy e nép Mongóliából települt át.³

A legélénkebb „őshaza“-keresés az indoeurópaiak eredetkérdésével kapcsolatban indult meg. Mint tudjuk, a kérdés legkülönbözőbb megoldásai kínálkoztak, de lényegében mindegyik csak annak a helynek a térképen való kereséséhez vezet, ahonnan az indoeurópai népek őseit a legvalószínűbb módon lehetett származtatni. Annyi ilyen próbálkozás történt, hogy Európa és Ázsia térképén kevés hely maradt, amelyhez valamelyik feltevés ne kapcsolta volna az indoeurópai őshazát. Bármily különös, de az indoeurópai ethnogenezis egész problémája lényegében ezekből az őshazakeresésekből állott.

Az egyes népek ethnogenezisével kapcsolatban megemlíthetjük a tunguzok őshazájának keresését (Mandzsúria, Észak-Kína), a jakutokét (a Bajkál-mente, a Jeniszej felső folyása, Közép-Ázsia), a régi etruszkokét (Elő-Ázsia, az Alpok, sőt Egyiptom és India), a polinéziaiakét (Indo-Kína, India, egészen Mezopotámiáig).

Az őshazakeresések feltétlenül *migrációs* feltevésekkel kapcsolatosak, de a kettő nem egy és ugyanaz. Az utóbbi kísérletek leggyakrabban azt az utat akarják megállapítani, amelyen az illető nép az őshazából jelenlegi lakóhelyére jutott. Az őshaza megállapítása önmagában még nem jelenti a migrációs útvonal meghatározását is. A jakutok őshazáját például a kutatók nagyrésze a Bajkál mentén látja, arra nézve azonban, hogy milyen útvonalakon települtek át a Léná közepső folyásához, a kutatók véleményei eltérnek. Egyesek szerint lefelé költöztek a Lénán, mások szerint az Angarán és Jeniszejen keresztül felfelé, az utóbbi jobboldali mellékfolyói mentén. A polinéziaiakat majdnem mindenki Délkelet-Ázsiából származtatja, egyesek azonban a „déli“ úton, Melanézián keresztül, mások az „északi“-n, Mikronézián keresztül vezetik őket.

A szovjet tudományban negatív álláspont alakult ki ezeknek az őshazát és migrációs utakat kereső fejtegetéseknek tudományos értékét illetően. De nem minden kutatónk vet világosan számot azzal, hogy ezeknek az elméleteknek a módszertani hibája tulajdonképpen miben is áll.

Egyesek úgy vélik, hogy migráció egyáltalán nincs s az „őshaza“ fogalma nem egyéb fikciónál, amint szóbeli és sajtónyilatkozatokban egyaránt találkozunk ilyen kijelentésekkel. Ez természetesen félreértése a dolgoknak. Nem lehet komolyan tagadni a népek költözését, mert szemünk előtt folyik s folyt az emberi történelem minden szakaszában.⁴ Igaz, hogy a migrációs mozgalmak jellege, valamint eredménye a konkrét történeti viszonyoktól függően igen különböző lehet. Amerikának európai beköltözőkkel való benépesülése nem hasonlítható Szibéria orosz kolonizációjához, még kevésbé a kalmüköknél Közép-Ázsiából a Volga partjára való költözéséhez, noha a három migrációs hullám időbelileg — legalább is részben —

³ С. Крашенинников: Описание земли Камчатки.

Sz. *Krasenyinnnyikov*: Kamcsatka földjének leírása. II, 10.

⁴ Lásd E. J. *Kricsevskij* teljesen jogos tiltakozását a „hypertrophikus autochtonizmus“ és a népek minden költözésének és kapcsolatának teljes tagadása ellen. E. Кричевский: О роли межплеменных сношений в древнейшей истории.

E. *Kricsevskij*: A törzsek közötti érintkezés szerepe az őstörténetben, „Krátkije Szooobszcsenyija IIMK“ XIII. 1946. 3—5.

egybeesik. Egy nyugatról jött tengeri nép Polinéziába költözése az egész óriási területen csodálatosan egynemű kultúra kialakulásához vezetett. Ósi ázsiai lakosságnak a Bering-szoroson át Amerikába való költözése viszont Észak-, Közép- és Dél-Amerikában rendkívül sok önálló arculatú kultúrát eredményezett. Nem lehet számunkra kétséges, hogy egy meghatározott terület ethnogónikus folyamatának kutatása során igen sok esetben figyelembe kell vennünk a migrációs mozgalmakat.

Kevésbé világos a helyzet az „őshaza“ fogalmával kapcsolatban. Itt minden attól függ, hogyan értjük ezt a kifejezést. Némelyek nem egy valószínűleg létező nép, hanem egy elméleti úton rekonstruált „ősnép“ őshazáját keresik. Ebben az esetben a kutató fiktív fogalmak világában forog. Az „indoeurópaiak őshazájának“ keresése már csupán azért is meddő vállalkozás, mert ilyen „ősnép“ soha nem létezett. Más eset az, midőn okunk van feltételezni, hogy egy bizonyos, valóban létező nép kialakulási területe nem esik össze mai lakóterületével. Ezt a területet nehéz másnak, mint az illető nép őshazájának neveznünk. Akár Palesztinában, akár Arábiában ment végbe a zsidó nép kialakulása, ez az őshaza semmiesetre sem esett egybe mai hatalmas települési térségünkkel. Ugyanezt mondhatjuk az arabokról, cigányokról, örményekről. Többkevesebb pontossággal e népek mindegyikének meg lehet állapítani őshazáját. Nem követünk el hibát, ha azt mondjuk, hogy a kalmükök őshazája Dzsungáriában, a mongoloké a Bajkálon túl, a mandzsuké az Usszuri medencéjében van stb.

Ilymódon az „őshaza“ fogalom használata önmagában még teljesen indokolt, akárcsak a „migráció“ fogalmának használata. A migrációs elméletek és „őshaza“-elméletek módszertani hibája egyáltalában nem abban áll, hogy az őshaza és migráció meglétének vitathatatlan tényét elismerik, hanem egészen másban. Mindenekelőtt abban, hogy ezek az elméletek a nép kialakulásának kérdését elfogadható alap nélkül térbeli helyváltogatásának kérdésével helyettesítik. Az ethnogenezis-probléma valójában egyáltalán nem merül ki egy nép korábbi lakóhelyének és áttelepülése útjainak keresésével, hanem egészen más síkon vetődik fel. A mi szempontunkból az ethnogenezis problémája rendkívül bonyolult feladatot jelent, keresését azon elemeknek, amelyekből az illető nép és kultúrája összetevődött és azon történelmi folyamatoknak, amelyek eredményeképpen a nép kialakult és fejlődött. Ebben az igen bonyolult problémában a földrajzi eltolódások momentumát természetesen figyelembe kell vennünk, de semmiesetre sem a legelső sorban. A migrációs elméletek második lényeges hibája abban áll, hogy ezek rendszerint magát a migrációs folyamatot is mechanikusan értelmezik s tisztán térbeli eltolódásnak tekintik. A migrációs felfogás szerint egy nép, ha jelentős távolságra települ is át, ugyanaz marad, legfőlegben útközben egyes kultúrelemeket elveszít, illetőleg újakat vesz át. Például, ha elfogadjuk azt a hagyományos álláspontot, hogy a jakutok déli eredetűek, akkor fel kell tételeznünk, hogy ez a nép valaha mai formájában lakott messze délen a Bajkál mentén s később teljes számban áttelepült a Léna középső szakaszához, kulturális anyagát csak jelentéktelen mértékben gazdagítva az őslakó tunguzok számlájára. Ez teljesen naív és a tényekkel nehezen összeegyeztethető elképzelés. A migráció híveinek harmadik hibája végül abban áll, hogy igen gyakran migrációt tételeznek fel olyan esetekben is, midőn

semmi okunk erről beszélni. Sok polgári kutató például minden alap nélkül feltette, hogy a kínaiak őshazája valamely nyugati ország — Kasgária, sőt Mezopotámia és Elam volt.⁵ Az e típushoz tartozó legújabb elméletek közül rámutatunk *Dzsavachisvili* akadémikus cikkére,⁶ ahol a szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy a grúzok ősei „ténylegesen csak délről kerülhettek későbbi hazájukba“, mert — jellemző a szerző logikájára — északról nem jöhettek. Az ilyenfajta feltevéseknek lényegében nincs több alapjuk, mint a XVIII. századbeli tudósok azon hipotézisének, hogy a kamcsadálók Mongoliából származtak.

Sok esetben a hibás migrációs fejtegetések mélyén sajtáságos *qui pro quo* rejlik: némely kutató naívvul egésznek veszi a részt s a nép, illetve kultúrája állományában meglévő idegen eredetű *egyes elemeket az egész nép* migrációja bizonyítékának tekinti. Erre számos példát felhozhatnánk. *Castrén* korától kezdve általában úgy vélték, hogy a szamojédek (nyenyecék) délről, az altáj-szajáni hegyes területről költöztek át valaha, s csak nemrég mutatta ki *G. N. Prokofjev* szovjet kutató, hogy valójában a szamojéd népek és kultúrájuk állományának csupán egyik eleme kapcsolódik Dél-Szibériához, egy másik, nem kevésbé fontos elem pedig autochton, arktikus eredetű. Ez a különböző eredetű elemekből összetett nyenyec kultúra a mai lakóhelyen alakult ki.⁷ Körülbelül ugyanezt tehetjük fel a jakutokról, akiknek kultúrájában tagadhatatlanul vannak déli állattenyésztő elemek, de ugyanakkor vitathatatlanul megvannak a tajgai kultúra ősi, tisztán helyi elemei is, melyeket a régi migrációs elmélet teljesen figyelmen kívül hagyott. Hasonló a helyzet a volga-kámai tatároknál, a mai üzbégeknél, az északafrikai araboknál és sok más népnél, amelyek állományában vannak kívülről jött, sztyeppei nomád elemek, de feloldódva a helyi állományban. A sivár migrációs elmélet semmiképpen nem magyarázza meg e népek eredetét.

A migrációs elmélet tehát, amelyet vulgáris migrációs elméletnek nevezünk, éppúgy *nem ad megfelelő alapot* az ethnogenezis-probléma helyes felvetéséhez, mint az „őshaza“ elmélete. Teljesen indokolt, hogy a mai szovjet tudomány elfordul tőlük. A világosság kedvéért megismételjük: ez egyáltalán nem jelenti a migrációk tényének tagadását, s nem azt eredményezi, hogy minden népet feltétlenül autochtonnak ismerünk el a mai területén. Természetesen túlzásba esnek azok a kutatók, akik pél-

⁵ Ezekre az elméletekre vonatkozólag lásd:

H. H. Чебоксаров: К вопросу о происхождении китайцев.

N. N. Csebokszárov: A kínaiak eredetének kérdéséhez. „Szovjetszkája Etnográfija“ 1947. I. 54. és köv.

⁶ „Вестник древней истории.“

„Vjesztnyik drevnyej istorii“ 1939. 4. 47—48. és köv.

⁷ Г. Н. Прокофьев: Этногония народностей Обь-Енисейского бассейна.

G. N. Prokofjev: Az Ob-Jeniszej-medence népeinek etnográfija. A „Szovjetszkája Etnográfija“ III. tanulmánygyűjteményében. 1940. 67. és köv.

⁸ Б. Богаевский: Археология на службе у японского империализма. „Сообщения ГАИМК.“

В. Богачевский: А рэгэзет а јапán империализмус szolgálатában. „Szoobscsenyija ГАИМК.“ 1932. 5—6., 20.

⁹ А. Золотарев: Проблема австралийской культуры. „Сообщения ГАИМК.“

А. Золотарев: Az ausztráliai kultúra problémája. „Szoobscsenyija ГАИМК“, 1931. 2.

dául a japánoknak szigeteken (*Bogajevszkij*),⁸ vagy az ausztráliaiaknak az ausztráliai kontinensen (*Zolotárjev*)⁹ való autochton voltát igyekeznek kimutatni.

3.

A szovjet néprajzi iskolának az ethnogenezis kérdéseinek kidolgozásához elvi alapot mindenekelőtt *Sztálinnak* valamennyi mai nemzet történeti jellegéről, kevert eredetéről szóló tanítása szolgáltatott. A történeti jellegek figyelembevételével valamennyi mai nép kutatásának e tanításon kell felépülnie, azon népek kutatásának is, amelyek még nem konszolidálódtak nemzet formájában.

Az ethnogónikus folyamat szovjet tanának kidolgozása szempontjából rendkívül fontosak a *Marr* akadémikus klasszikus munkáiból leszűrt módszertani eredmények.* Problémánk szempontjából *Marr* tanításának legfontosabb vonása az, hogy ledöntötte azokat az áthághatatlan korlátokat, amelyeket a régi nyelvtudomány emelt a különböző nyelvcsoporthoz tartozó népek közé. *Marr* munkáiban kimutatta, hogy e válaszfalak helyett a valóságban még a látszatra legtávolibb nyelveken beszélő népek között is *mély történeti kapcsolatok* vannak, melyek a szógyökér egységében jutnak kifejezésre. *Marr* munkásságának másik fontos eredménye annak elismerése, hogy valamennyi mai nyelv *kereszteződés* útján keletkezett. A nyelvek kereszteződéséről szóló tan jól összevág *Sztálinnak* a mai nemzetek kevert eredetéről szóló tanításával s mély, biztos alapot nyújt az ethnogenetikus probléma terén folyó szovjet munkálatok számára.

A szovjet tudomány mereven elutasítja az ethnikai csoportok olyan értelmezését, mintha ezek mozdulatlan, öröktől fogva adott tulajdonságokkal, változatlan jelleggel bírnának. Ellenkezőleg: e csoportokat történeti fejlődés termékeinek tekinti. Az ethnikai csoportok — törzsek, népek, nemzetek — a történelem folyamán keletkeznek, változnak, változtatják jellegüket és sajátágaikat. összeolvadnak és szétesnek. *A. D. Udajcov* igen helyesen mutat rá arra, hogy a szovjet tudomány nem metafizikai, egyszerismindenkorra megállapodott „ethnosz“-t tanulmányoz, hanem ethnogenezis-folyamatokat, amelyek a termelőerők és termelési viszonyok, a történelmileg kifejlődött, mind szorosabbá váló kölcsönös kapcsolatok és egyesülések, keresztezések és kultúrhatások eredőjeként játszódnak le.¹⁰

Magát az ethnogenezis folyamatát sem tekintjük egyszeri aktusnak, amelynek következtében mintegy egycsapásra a népesség kialakul, a továbbiakban pedig mindörökre, vagy hosszú időkre változatlan marad, hanem permanens folyamatnak, melynek folyamán az illető csoport ethnikus arculata lassan és észrevétlenül ugyan, de állandó változáson megy át. Ha például az orosz (nagyorosz) nép lényegében a XIV—XV. sz.-ban alakult ki, ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy azóta változatlan maradt. A XVI. sz.-i és a XX. sz.-i orosz nép között még tisztán néprajzi szem-

* Vö. J. V. Sztálin, *Marxizmus és nyelvtudomány*. Pravda 1950. VI. 20. Magyarul Szabad Nép 1950. VI. 23. Szerkesztő.

¹⁰ A. D. Удалцов: Теоретические основы этногенетических исследований.

A. D. Udajcov: Az ethnogenetikai kutatások elmélet alapja. „Szovjetszkaja Etnográfija“. VI—VII. 1947. 302; ugyanezt lásd még „Izvesztyija AN. SzSzsZR.“ történelmi és filozófiai sorozat, 1. 6. sz.

pontból is nem kisebb, hanem nagyobb a különbség, mint a XVI. sz.-i oroszok és a IX. sz.-i krivicsek, illetve vjaticsek között. De ezek az ethnikus arculaton végbemenő lassú és fokozatos változások bizonyos pillanatokban éles és gyökeres eltolódásokká változhatnak, amelyek folyamán rövid idő alatt új népiség alakul ki. Ugyancsak *Udaljcov* mutat rá ezekre a népek történetében előforduló „döntő, kritikus, periódusokra”.¹¹ E kritikus periódusok rendszerint összeesnek a társadalmi fejlődés sarkalatos momentumaival, a szociális-gazdasági változások pillanataival. Az ókor népei (egyiptomiak, sumirok, asszírok, perzsák, hellének, rómaiak stb.) például törzsi csoportok alapján, a rabszolgatartó osztálytársadalom és az első államok kialakulási folyamatával összefüggésben s azzal egyidejűleg alakultak ki. Így alakultak ki a mai Európa nemzetei középkori népekből és helyi ethnikai csoportokból a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában s azzal összefüggésben.

Az „ethnikai krízis” idején, mikor rövid idő alatt megváltozik a nép ethnikai arculata, vagy — mondhatjuk — új nép keletkezik, a folyamatban igen fontos szerepet játszik az *ethnikai keresztesződés*. Ez különböző, leginkább közelálló és egymással rokon, de olykor nem is rokon ethnikai csoportok amalgamizációja. A különböző törzsi eredetű és különböző nyelvű konglomerátumokból egységes egész képződik. Így alakult ki Egyiptom egyesítésének korában törzsi csoportokból, „nomos”-okból az egyiptomi nép, a görög városköztársaságok kialakulása idején az iónokból, achaiokból, dórokból, aeolokból a hellén nép. Az újkorban így jött létre helyi feudális csoportokból: picardiaiakból, normandiaiakból, burgundiaiakból, lotharingiaiakból, auvergneiekéből, gascogneiakból a francia nemzet; toszkánokból, romagnaiakból, kalábriaiakból, piemontiakból, lombardokból, velenceiekéből stb. az olasz nemzet. A keresztesződést azonban nem lehet az ethnogenezis univerzális eszközeként feltüntetni, mint egyesek teszik. Ez elsősorban nem önálló tényező, hanem okozat; ezenkívül pedig a keresztesződés mellett az ellenkező folyamat, a szétágazás, is előfordul, amely szintén játszik bizonyos szerepet az ethnogénikus folyamatban.

Az ethnikai képződmények a történeti fejlődés különböző stádiumában nem egyforma jellegűek. Az őstársadalom korszakát a törzs jellemzi. A törzs semmiképpen sem az osztályelőtti társadalom és az osztálytársadalom határán keletkezik, mint némelyek felteszik. Mint ethnokulturális csoport, megvan már az emberi történelem kezdetétől fogva, valószínűleg az anthropogenetikus folyamat formája volt. A korai osztálytársadalom korában a törzsek keresztesződése alapján, mint bonyolultabb képződmények, jönnek létre a *népek*. A nép, mint ethnikai egység, a továbbiakban is egészen napjainkig megtartja jelentőségét. A feudalizmus bomlása s a kapitalista rendszer kifejlődése idején alakulnak ki a *nemzetek*. A nemzetnek, mint történeti kategóriának, klasszikus meghatározása és analízise *Sztálintól* származik. Ő mutatott rá a nemzet keletkezésének történeti előfeltételeire. A nemzetek, akárcsak a népek, napjainkban is tovább élnek s valószínűleg még hosszú ideig élni fognak azután is, hogy a kommunizmus az egész világon győzedelmeskedett.

J. V. Sztálin mutatta ki azt a jellegzetes tényt, hogy a különböző nemzetek különböző időben keletkeztek: egyesek korábban, mások később-

¹¹ U. o.

ben. Nyugat-Európában a nemzetek nagyrésze már a nemzeti államok kialakulása előtt, vagy velük egyidőben keletkezett. Közép- és Kelet-Európában (Ausztria—Magyarország, Oroszország) ellenben az államok keletkezése külső okoktól meggyorsítva megelőzte a nemzet kifejlődését. Oroszország sok népe a legújabb korban konszolidálódott nemzet formájában; ilyenek például a grúzok, akik a XIX. század közepén még nem alkottak egységes nemzetet, hanem külön népekre (kacsetik, kartvelek, imeretik, mingrelek stb.) tagolódtak, ilyenek az örmények, lettek, litvánok. Országunk némely népének csupán a Nagy Októberi Szocialista Forradalom adott lehetőséget arra, hogy nemzetté formálódjék, s eltüntesse a törzsi széttagoltság csökevényeit. Így szemünk előtt folyik le az üzbégek, turkmének, chakászok, burjátok nemzetté alakulása.

4.

Az ethnogónikus folyamat, bár a néprajztudomány egyik legfontosabb problémája, távolról sem csupán az ethnográfusokat érdekli. Ellenkezőleg, az egyes népek eredetének kérdésével különböző tudománysszakok tudósai foglalkoztak és foglalkoznak: a történészek, nyelvészek, régészek s anthropológusok. Sőt azt mondhatjuk, az ethnográfusok mindeddig jelentős mértékben elmaradtak kartársaitól egy egész sor nép, különösen az európai népek ethnogenezis-kérdéseinek felvetésében és megoldásában. Ennek következtében e problémák még távolról sincsenek teljes mértékben megvilágítva. Bár az előző munkálatokat felhasználva, a saját külön útján haladó szovjet tudomány vitathatatlanul igen sokat tett a különböző ókori, különösen pedig a mai népek eredetkérdéseinek tisztázása érdekében, mindazonáltal az ethnogenezis problémája mind a mai napig egyetlen népre nézve sem nyert még végleges megoldást.

E tekintetben látszatra legkedvezőbb helyzetben az európai népek (itálieiak, spanyolok, franciák, németek, angolok, stb.) vannak. Ezekre nézve kiváló történeti forrásokat gyűjtöttek össze, amelyek közvetlenül dokumentálják e népek kialakulási folyamatát; ilyen esetekben azt mondhatjuk, hogy az ethnogenezis-folyamat itt „a történelem szemeláltára” ment végbe. E népek nyelvét eredetük és történelmük szempontjából elég részletesen tanulmányozták. Bőven felhasználták a régészeti emlékeket s az utóbbi időben különösen a szovjet tudósok munkái jelentős mértékben fényt derítettek az európai népek rasszbeli összetételére is. E területen a néprajzi anyag, azaz mindenekelőtt a kulturális anyag analízisét, alkalmazták legkevésbé. Igaz ugyan, hogy ezt az egyes országokra nézve igen figyelmesen áttanulmányozták, de kevés olyan összefoglaló munkát mutathatunk fel, amelyben — mint *Meitzen*, vagy *Haberlandt* kutatásaiban — az európai népek anyagi és szellemi kultúrájának adatait használták fel ethnogenezis-kérdéseik megvilágításához. S éppen a néprajzi analízis elmaradottsága következtében távolról sem lehet megoldottnak tekinteni az európai népek eredetproblémáját.

A szovjet népek és az Európán kívüli népek ethnogenezise terén az utóbbi évek nagy eredményeket hoztak. De — s ismét főként néprajzi oldalon — itt is sok minden homályban maradt még.

Bizonyos esetekben egy-egy nép kialakulási folyamatát többé-kevésbé közvetlen írott források világítják meg. Ilyen szerencsés helyzetben van az üzbégek, a kalmükök s részben a Szovjetunió kívüli mon-

gokok eredetkérdése. Bizonyos fenntartással ugyanezt mondhatjuk a keleti szláv népek kialakulásának utolsó fejezeteiről, az orosz, fehérorosz és ukrán nemzet kiformalódásáról. Ilyen esetekben az anthropológia, a régészet, a nyelvtudomány adatainak bevonása, a kultúra analízise másodrendű feladat csupán, mert ezek csak alátámasztanak egy közvetlenül igazolt folyamatot.

De ezektől a viszonylag kedvező esetektől még kell különböztetnünk azokat, amelyeknél a történelmi források csak *látszólagos* támaszpontokat nyújtanak. Azokra az esetekre gondolunk, midőn a kutató az írott forrásban nem a reális történeti folyamat rögzítését, hanem tisztán csak formális adatokat, például *népneveket* talál. Egybehangzó, vagy hasonló nevekből bármilyen eredményt levonni még akkor is igen kockázatos dolog, ha az egyezést nem tarthatjuk véletlennek. Az ilyen tisztán irodalmi összekapcsolások elővigyázatlan felhasználása nagy hibához vezet: a kutató a nép kialakulásának reális folyamata helyett önkéntelenül is elnevezésének történetét kutatja.

Még nyilvánvalóbbá válik, milyen elővigyázattal kell kezelnünk a népnevekre vonatkozó régi adatokat, ha számbavesszük, hogy az a népnév, amelyet szomszédok, vagy méginkább távoli népek adtak, igen gyakran nem esik össze a nép önmaga által használt nevével s olykor véletlen eredetű. Számos olyan esetet ismerünk, midőn egyetlen név alatt teljesen különböző népeket zavarunk össze, midőn az egyiknek nevét egy másikra viszik át, s az végül is egészen határozatlan értelmet nyer. Tudjuk például, hogy az oroszok „osztjások“-nak Szibériában három teljesen különböző, három különálló nyelvcsoporthoz tartozó népet neveztek: a chantykat, a szelkupokat és a keteket. A „jukagir“ elnevezés — úgy látszik — a XVII. században egy egész törzsi konglomerátum gyűjtőneve volt, amelybe valószínűleg különböző nyelvű törzsek (soromboj, chodyn, csuvanc, anaul) tartoztak. „Kírgiz“ néven a XIX. században és a XX. század elején a tulajdonképpen kírgizek mellett egy egészen más nép, a kazach is szerepel. S mit nem neveztek régebben „tatár“-nak! Nemcsak a legkülönbözőbb töröknyelvű (azerbajdzsániak, északkaukázusi törökök, sorok, tubalarok, chakaszok, csulymek és más szibériai népek), hanem néha mongolnyelvű (burjátok — „bracki tatárok“), sőt paleo-ázsiai népeket is (*Kruzenstern* a giljákat); a nyugateurópai irodalom olykor még az oroszokat is a „tatárok“ közé számította. Ha az ethnikus név adásában még a legújabb időkben is ilyen rendszertelenség tapasztalható, mit várhatunk az antik szerzőktől (akik értesüléseiket gyakran másod- és harmadkézről kapták), midőn „szkithák“-ról, „szarmaták“-ról, „masszagéták“-ról, „germánok“-ról stb. beszélnek? Ilyen körülmények között vajjon sokat meríthetünk-e adataikból, ha egyéb forrásokkal alá nem támasztjuk őket?

5.

Régészeti forrásokat gyakran használnak kiegészítő anyagul ethnogenetikai problémák megoldásában, de alapvető szerepet ilyenkor ritkán játszanak. Ez érthető is. A kultúra halott emlékei még a legkedvezőbb körülmények között, ha kellő számban s kellőleg tanulmányozva állnak is rendelkezésre, távolról sem teszik lehetővé hajdani hordozóik ethnikai hovatartozásának eldöntését. Az ethnográfusok jól ismernek olyan eseteket,

midőn nyelv és eredet szerint teljesen különböző népek azonos (vagy igen hasonló) anyagi kultúrával rendelkeznek, különösen ha e népek egymás mellett s hasonló viszonyok közt élnek. Erre igen sok példát hozhatnánk fel: az újguineai pápuák és melanéziaiak, a több teljesen különböző nyelv-csoporthoz tartozó kaliforniai indián törzsek, az eszkimók, parti csukcsok és korjások, a nivchek és ulcsák (kevésbé a nanajok), a ketek és szelkupok, a karéliaiak és orosz szomszédai, az észtek és északi lettek, végül a mai magyarok s a velük szomszédos szláv népek. Valamennyi esetben oly közel áll e szomszédos, de nyelvük alapján egymáshoz képest idegen népek anyagi kultúrája, hogy ha kultúrájuk emlékei régész szemé elé kerülnének, az alig habozna őket ugyanazon néphez számítani.

Nem ritkábbak az ellenkező esetek, midőn egyazon nép egyes földrajzi csoportjai akkora különbségeket mutatnak, hogyha nem tudnánk, hogy egy nép áll előttünk, nehéz lenne ezt feltételeznünk. Mi közös vonás van például az északnyugati és keleti baskirok anyagi kultúrájában? Az előbbieket régóta megtelepült földművesek, sok tekintetben a marikhoz, csuvasokhoz, mordvinokhoz állnak közel; az utóbbiak, akik a közelmúltban még nomád állattenyésztők voltak, a kazachokhoz hasonlítanak. Az archeológus, ha majdan meglátná e két csoport kulturális hagyatékát, aligha ismerné el, hogy használói egyazon néphez tartoztak. Ugyancsak igen lényeges kulturális különbségek vannak a déli és északi jakutok, a parti és nomád csukcsok, az ugyanilyen korják csoportok, a hegyi és síksági tadzsikok közt stb.

Ezért nem adhat a régészeti emlékek még oly figyelmes tanulmányozása sem önmagában elég vitathatatlan adatot az ethnogónikus folyamatra nézve. Bár a mai régészek időnként teljes meggyőződéssel beszélnek „szláv“, „keleti finn“ és hasonló keramikáról időszámításunk első évezredében, „szláv halántékgyűrűk“-ről, szláv sirmezőkről stb., — lényegében mindez csak feltevés, amelynek a valószínűsége csak annyi, amennyiben más források alátámasztják. Sem a sírok, sem az edények nem mondhatnak semmit arról, milyen nyelven beszéltek tulajdonosaik vagy készítőik. Semmi valószínűtlen nincs például abban, hogy a szláv és finn törzseknek egyforma keramikájuk lehetett.

Olyan esetekben azonban, midőn a régészeti anyagot írott és egyéb források adataival összhangban használják fel, az ethnogónikus folyamat csak még hitebb és teljesebb megvilágítást nyer. Például szolgálhatnak *Arcichovszkij*nek, *Rybakov*nak a keleti szláv törzsek emlékeivel foglalkozó értékes munkái, amelyek világosabbá és mélyebbé tették a keleti szláv ethnogénisről alkotott képünket. Az ethnogónikus folyamat megértéséhez igen sokban hozzájárulnak a szovjet régészeknek Szibéria különböző vidékein folytatott ásatásai. *V. N. Csernyecov*nak az Ob mentén,¹² *Sz. V. Kiszjeljev*nek a szaján-altáji hegyekben,¹³ *A. P. Okladnyikov*nak a Lénánál¹⁴

¹² В. П. Чернецов: Очерк этногенеза обских угров. „Краткие сообщения ИИМК.“
V. N. Csernyecov: Az obi-ugorok ethnogenezisének vázlata. „Kratkije Szooobscsenyija ИИМК“ IX., 1941. stb.

¹³ С. В. Киселев: Советская археология Сибири периода металла. ВДИ.
Sz. V. Kiszjeljev: Szibéria fémkorszakbeli szovjet régészete. VDI 1 (2), 1938;
l. még

С. В. Киселев: Древняя история южной Сибири. Докл. и сообщ. Ист. Фак. МГУ.
Sz. V. Kiszjeljev: Délszibéria őstörténete. Dokl. i Szooobscs. Iszt. fak. MGU. 5.
1947. stb.

végzett munkálatai új fényt derítenek a chantyk és manszik, altájiak és chakaszok, burjátok, evenkik, jakutok eredetére. Különösen fontosak *Okladnyikov* ásatásai, mert a jakutok ethnogenezisének éppen ezideig homályos oldalára, a jakut néphez beolvadt őslakos szubsztrátum fejlődésére vetnek világosságot.

Végül arra, mivel járulhat hozzá a régészet az ethnogónikus folyamat megértéséhez, ragyogó példaként szolgálhatnak Sz. P. *Tolsztovnak* az Aral környékén folytatott legújabb ásatásai (1937—1940 és 1945—1948), valamint ezekre felépített, Közép-Ázsia őstörténetére és középkori történetére vonatkozó kiváló kutatásai.¹⁵ E kutatásaiban a szerző mesterien használja fel az írott forrásokat, a nyelvi és néprajzi anyagot egyaránt s széles történelmi síkon vizsgálja Közép-Ázsia népeinek kialakulási és fejlődési folyamatát, valamint Kelet-Európa, Dél-Szibéria, Közép- és Dél-Ázsia népeihez fűződő ethnikus és kulturális kapcsolatait.

6.

Az *anthropológia* adatait a régi polgári tudomány a legtöbb esetben helytelenül és sikertelenül alkalmazta az ethnogenezis kérdéseinek megoldásában. Ez nem is történhetett másképpen mindaddig, amíg a rassz és a nép fogalmát összekeverték. Az anthropológiai adatokkal végzett ilyen fajta műveletek meddőségére jellemző például szolgálhat a francia anthropológusok — *Quatrefages*, *Broca*, *Topinard* és mások — ismeretes „kelta-szláv” elmélete, az az elmélet, amely ellen oly meggyőzően lépett fel *Bogdanov*, *Anucsin*, *Niederle* és sok más tudós. Később ez a hibás módszer fajult el a német fasiszta fajkutatók — *Günther* és társasága — tudományellenes fantáziáiban.

A szovjet tudomány viszont egészen más síkra vitte át a kérdést. A rassz-analízis alkalmazása nagy népcsoportok, vagy nagy területek összefüggő, vagy részleges antropológiai felkutatásában rendkívül gazdag eredményekre vezetett. Az utóbbi években a Szovjetunió jelentős részén folytak ilyen kutatások. *A. I. Jarchonak* Szibéria, Közép-Ázsia, a Kaukázus török népei körében, *G. F. Gyebecnek* és *M. G. Ljevinnek* különböző szibériai és északi népek közt végzett munkálatai, *N. N. Csebokszarovnak* Észak orosz és nem-orosz lakossága között, *T. A. Trofimovának* a kelet-

¹⁵ A. П. Okladnyikov: Археология и основные вопросы древней истории Якутии „Краткие сообщения ИИМК.”

A. P. Okladnyikov: Jakutföld őstörténetének alapvető kérdései. „Kratkije Szocbcszenije ИИМК” IX. 1941.;

A. П. Okladnyikov: Исторический путь народов Якутии.

A. P. Okladnyikov: Jakutföld népeinek történelmi útja. Jakutzsk. 1943;

A. П. Okladnyikov: Древняя письменность якутов.

A. P. Okladnyikov: A jakutok régi írásbelisége. Jakutzsk. 1942;

A. П. Okladnyikov: Ленские древности.

A. P. Okladnyikov: Lénai régiségek. 1., 2. Jakutzsk, 1945/46;

A. П. Okladnyikov: Археологические памятники и древние культуры на Нижней Лене. „Учение зависки Якутского гос. пед. ин-та.”

A. P. Okladnyikov: Régészeti emlékek és ősi kultúra a Léna alsó folyásánál. „Ucsonüje zápiszki Jakutzskovo gosz. ped. in-ta”: 1. 1944.;

A. П. Okladnyikov: Археологические исследования 1940—1943 гг. в долине р. Лены и древняя история северных племен. „Краткие сообщения ИИМК.”

A. P. Okladnyikov: A Léna-folyó völgyében 1940—43-ban folyt régészeti kutatások és az északi törzsek őstörténete. „Kratkije szocbcszenija ИИМК”, XIII. 1946. stb.

európai népek fosszilis és mai anyagán végzett vizsgálatait, L. V. Osanyin és V. V. Hinzburg kutatásai a középzásiai népek körében, valamint sok más kutatás hatalmas mértékben megvilágította a Szovjetunió népeinek rasszösszetételét. Mindenekelőtt a legvitathatatlanabb módon kimutatták, hogy a legkülönbözőbb, egymástól nyelvben és kultúrában igen távolálló népek állományában azonos rasszelemek találhatóak meg, hogy ugyanaz a rassztípus rendkívül nagy területen terjedhet el, függetlenül az ott élő nép ethnikai összetételétől. E kutatások egyben a lehető legszemléletesebben kimutatták azt is, hogy minden nép kevert összetételű és eredetű.¹⁶

Teljesen világos azonban, hogy az anthropológiai kutatások csupán a probléma egyik oldalát világítják meg, csupán a lakosság eredetéről és fizikai összetételéről adnak képet. A népiség fogalmába azonban a nyelv és kultúra is beletartozik, amelynek eredetéről és fejlődéséről az anthropológia anyaga a leghalványabb képet sem nyújtja. Az anthropológusnak tehát állandóan a nyelvi és tisztán néprajzi analízissel összhangban kell végeznie munkáját, hogy valamennyire is teljes eredményre jusson.¹⁷

7.

Ami az ethnogenezis-probléma területén végzett *nyelvészeti* kutatásokat illeti, itt is ugyanarra a törvényszerű jelenségre mutathatunk rá. Ha a kutatások más források adataival, különösen a néprajzi adatokkal összefüggésben folynak, nagyon is pozitív eredményekre vezetnek; ha azonban a kutató megelégedezik a kapcsolat felvételének szükségességéről, föltétlenül szűkíti a problémát és annak csupán egyoldalú megoldását nyújtja: az ethnogenezist glottogenezissel helyettesíti.

A nyelv az ethnikum legfontosabb, de nem egyetlen ismertetőjele. Gyakoriak olyan esetek, midőn különböző népek ugyanazon a nyelven beszélnek. A legismertebb példákat az angol, spanyol, arab nyelv szolgáltatja, amelyek mindegyikét nagyszámú nép beszéli. Megemlíthetjük még a szerbeket és horvátokat, a dánokat és norvégeket, a jakutokat és dolganokat, a mohamedán és zsidó tátokat, a komi-zürjéneket és komi-permjákokat és sok más példát. Rá kell mutatnunk egy másik körülményre is:

¹⁵ С. П. Толстов: Древний Хорезм.

Sz. P. Tolsztoz: A régi Horezm. M. 1948.;

С. П. Толстов: По следам древнехорезмийской цивилизации.

A. P. Okladnyikov: A jakutok régi írásbelisége. Jakutzk, 1942;

Sz. P. Tolsztoz: A régi horezmi civilizáció nyomában. M—L. 1948.

¹⁶ Г. Ф. Дебеч: Палеоантропология СССР. I. 1948.

G. F. Gyebec: nemrég megjelent „A Szovjetunió paleoantropológiája.“ L. 1948. c. kitérő könyvében összegyűjtött minden, korunkban ismeretes anyagot az országunk területén élő fosszilis emberi rasszok anthropológiájára vonatkozólag. A szerző óvatos, de igen lényeges eredményeket szűr le ebből az anyagból s eredményei igen jelentősek a Szovjetunió egyes ethnikai csoportjai (szlávok, finnek, töröknépek, stb.) ethnogenezisének tanulmányozása szempontjából.

¹⁷ Az anthropológiai anyagnak a régészet, néprajz és részben a nyelvészet adataival együtt való ügyes felhasználására kitérő példát szolgáltatnak N. N. Csebokszarovnak a kínaiak és más keletázsiai népek ethnogenezisével foglalkozó munkái:

Н. Н. Чебоксаров: К вопросу о происхождении китайцев.

A kínaiak eredetének kérdéséhez („Szovjetszkája Etnográfija“, 1947. I.

Н. Н. Чебоксаров: Основные направления расовой дифференциации в Восточной Азии. „Труды Института этнографии.“ Новая серия.

A rassz-differenciálódás legfőbb irányai Kelet-Ázsiában. („Trudü Insztityuta Etnografii“ új sorozata II, 1947.)

ugyanazon nép nyelvének egyes dialektusai között gyakran oly nagy különbségek vannak, hogy lényegében különböző nyelvekről beszélhetünk. Így áll a dolog a luzsikai szerbekkel, akiknek két önálló nyelvük van, sőt mindkettő irodalmi nyelv. Még kiválóbb példa a mordvin nép, amely két, egymás számára érthetetlen nyelven, a moksa és erze nyelven beszél.

Számos esetben a nyelvi hovatartozás nem esik egybe a nemzeti öntudattal. Vonatkozhat ez egyénekre és egész csoportokra egyaránt. E tényt a legtöbb mai állam statisztikájában figyelembe veszi s a nemzeti vagy népi öntudat fogalmának kénytelen igen nagy jelentőséget tulajdonítani. Az elzásziak például a német nyelv egyik nyelvjárását beszélik, de franciáknak tartják magukat. Az írek nagyrésze angolul beszél, de erősen fejlett bennük az ír nemzeti öntudat. A spanyolországi Galícia tartomány lakói a spanyol nép egy részét képezik, de nyelvük a portugál nyelv egyik dialektusa. Az isztriai románok kis csoportja máig megőrizte román nyelvét, de horvátnak tartja magát. Végül a zsidók igen sok országban teljesen elvesztették korábbi nyelvüket s a környező lakosság nyelvén beszélnek, de az esetek többségében megtartották ethnikai különállásuk tudatát.

Még azokban az esetekben is, midőn a nyelvhatár összeesik a népi határral, az utóbbi jellegét távolról sem csupán a nyelv adja meg, mert a népiség mibenlétét sokféle különböző vonás határozza meg. A nyelv eredetének felderítése ezért fényt vet ugyan az illető nép kialakulásának forrásaira, de önmagában még nem magyarázza meg azt véglegesen.

A sok példa közül, amely megmutatja, mivel járulhat hozzá a nyelvtudomány a népek ethnogenezisének megértéséhez, megemlítjük a csuvas ethnogenezis problémáját.

A csuvasok eredetének kérdését mindeddig főként a nyelvi adatok alapján oldják meg. Ezek az adatok már a XIX. században arra a helyes megállapításra indították a kutatókat, hogy a csuvasok és volgai bolgárok között történeti kapcsolat van, de a kutatás abban az időben nem jutott még ennél tovább. *N. J. Marr* ugyancsak a nyelvi adatok felhasználásával kikutatta a csuvas (és bolgár) nép kapcsolatának sokkal régebbi gyökereit, Kelet-Európa más népeihez vezetve a szálat. Amíg azonban a néprajzi anyagot komoly elemzésnek nem vetik alá, a csuvasok kultúrája és eredetük kérdése véglegesen meg nem oldható.

Fentebb már mondtuk, hogy a szovjet tudományban milyen óriási elvi jelentősége van az ethnogenezis-problémák megoldása szempontjából *Marr* munkásságának. Azonban *Marr* akadémikus nyelvészeti kutatásai általános módszertani értékük mellett igen sok fontos anyagot szolgáltatnak az egyes európai, ázsiai, afrikai népek ethnogenezisének megvilágításához is. Nehéz volna akár csak felsorolni is mindazon népeket, amelyeknek a nyelvét *Marr* munkáiban valamiképpen érintette s amelyek eredetére e munkák kisebb, vagy nagyobb mértékben fényt derítettek. Csak sajnálkozhatunk azon, hogy ma a szovjet nyelvészek körében a nagy szovjet tudós hagyományai távolról sem találtak méltó folytatásra.

Meg kell jegyeznünk, hogy sok esetben nemcsak a burzsoá nyelvészeknél, hanem a szovjet kutatóknál is észlelhető az ethnogenezis és glottogenezis problémáinak összekeverése. A szláv népek eredetének kérdése például a burzsoá nyelvészek egész sorának munkáiban a szláv nyelvek keletkezésének és fejlődésének problémájává szűkül, illetőleg ezzel helyet-

tesítődik. Ez történt *Sachmatovnál*, *Szoboljevskijnél*, *Endzelinnél*, *Ler-Szplavinszkijnél* és másoknál is. E munkák önmagukban igen érdekesek lehetnek, de a szláv ethnogenezis problémáját ugyanolyan kevésbé döntik el, mint a fentebb tárgyalt, tisztán anthropológiai és régészeti kutatások.

Az ethnogónikus és glottogónikus problémák hasonló vegyítése tapasztalható egy szélesebb körrel, az indoeurópai népek körével kapcsolatban is. Itt azonban némileg másként a helyzet. Maga az „indoeurópai“ fogalom lényegében csupán a nyelvekre vonatkozik.¹⁸⁻²⁰ A burzsoá irodalomban azonban már több mint száz éve makacsul felvetik az „indoeurópaiak“, mint hipotetikus „ősnép“ kérdését. *Grimmtől Schraderig* a kutatók seregei foglalkoztak e talányos „indoeurópaiak“ lakóhelyének keresésével, igyekeztek meghatározni azt a fejlődési fokot, amelyen állottak, kultúrájuk anyagát, sőt társadalmi berendezésüket is. Mindezt majdnem kizárólag a nyelvi anyag alapján tették, s e mellett még ennek az elemzését is hibás, formális összehasonlító módszerrel végezték. Eredményül teljesen fiktív elméleteket kaptak, amelyek semmiképpen sem felelnek meg a valóságnak. Itt különösen világosan látszik: hova vezet az, ha a nyelvészek túlbecsülik lehetőségeiket, midőn ethnogenezis-kérdések önálló megoldására vállalkoznak.

Az indoeurópai probléma még a mai szovjet irodalomban sem eléggé világos. A szovjet kutatók lemondtak az „indoeurópai ősnép“ ködképéről, e nép „őshazájának“ kereséséről, de az „indoeurópai“ fogalmat még továbbra is meglehetősen határozatlan értelemben használják. Ezt mondhatjuk olyan tekintélyes szovjet tudósok egyes munkáiról is, mint *A. D. Udaljcov* és *Sz. P. Tolsztoz*, mert e munkákból sem tűnik ki teljes világossággal, hogy szerzőik vajjon indoeurópai nyelvekről, vagy „indoeurópaiak“-ról beszélnek-e.²¹

Az ethnogenezis-problémák terén a nyelvészeti kutatásokhoz csatlakozik egy jólismert és gyakran felhasznált forráscsoport, a *toponimika*. Köztudomású, milyen óriási szerepet játszik a helynévanyag a szlávok, kelták, finnek, irániak és más népek ethnogenezisének kutatásában.²² Bár a helynévkutató módszer alkalmazása minden esetben sok vitát váltott ki, a kérdés elvi oldala teljesen világos és semmi kétséget nem ébreszt. Jelen témánkkal kapcsolatban nem időzhetünk külön e kérdésnél.

¹⁸⁻²⁰ М. И. Артамонов: Археологические теории происхождения индоевропейцев в свете учения П. И. Марра. „Вестник Ленинградского университета“.

М. И. Артамонов: Az indoeurópaiak eredetének régészeti elmélete N. Ja. Marr tanításának fényénél. „Vjesztnyik Ljeningradszkovo un-ta“, 1947. 2., 99. és köv.

²¹ Lásd Sz. P. Tolsztoz és A. D. Udaljcov cikkeit „Kratkije Szobscsenyija“, *Insztyituta Etnografii*. I. M. 1946.

²² А. Соболевский: Русско-скифские этоды.

А. Соболевский: Орось szkíta tanulmányok, L. 1924;

А. Соболевский: На вания населенных мест и их значение для русской исторической этнографии.

А. Сзоболjevskij: A helynevek és jelentőségük az orosz történelmi népraiz szemponjtjából. „Zsivája Sztárina“ 3. rész, 4. sz. 1893.

С. В. Веселовский: Топонимика на службе у истории.

Сз. В. Vjeszelovszkij: A helynévkutató a történelem szolgálatában, „Isztoricseszkiye zapiszki“, 17. 1945.

А. И. Попов: Топонимика Белозерского края. Учение зависяи Ленинградского гос. ун-та. „Серия восточноведческих наук“.

А. И. Попов: A Bjelozero-vidék helynevei. „Ucsonije zapiszki Ljeningradszkovo gosz. un-ta Szerija Vosztokovedcseszkih nauk“, 2. 1948. és sok mást.

8.

Látjuk, hogy a néprajzi anyag bevonása nélkül egyetlen forráscsoport sem teszi lehetővé az ethnogenezis-probléma teljes megoldását. Egy nép eredetét megérteni nem annyit tesz, mint megállapítani nevének történeti átöröklését, vagy megtalálni azt a helyet, ahol ősei korábban éltek, vagy felderíteni mai területén az ősi kultúrmaradványok fejlődését, azt sem jelenti, hogy felderítsük az általa beszélt nyelv történetét, vagy végül megállapítsuk, milyen rasszelemekből tevődött össze az illető nép. Mindez szükséges és fontos, de ennyi távolról sem elégséges. Hogy megértsük egy nép eredetét, ahhoz az is, sőt elsősorban az²³ szükséges, hogy fényt derítsünk azon *kulturális arculat* genezisére és fejlődésére, amely lényegében minden egyes népet jellemez. A kulturális arculat a maga teljes egészében — természetesen a nyelvet és valamennyi történeti hagyományt ideértve — az, ami egyik népet a másiktól megkülönbözteti, ami mindegyik egyéniségét megadja. Milyen eredetűek ezek az elemek, hol vannak történeti gyökerei, milyen viszonyok hatására szövődtek valamilyen egésszé, hogyan változtak a nép fejlődésének folyamán: ez az a kérdéskör, amelynek megoldásához az ethnogenezis-problémák kutatásának lényegében el kell vezetnie. Világos, hogy az elsődleges és legfőbb szerepet itt a néprajztudománynak kell játszania, bár a fentebb tárgyalt tudományágak mindegyikének is teljes mértékben meg kell tennie a magáét a problémák megoldása érdekében.

Mindazonáltal, mint már említettük, a tulajdonképpeni *néprajzi adatok* felhasználása az ethnogenezis-kérdések kidolgozásában nálunk sajnos erősen háttérbe szorult, legalábbis az olyan népekkel kapcsolatban, amelyeknek írott történelme van. Bármily különösen is hangzik, de ezen igazán néprajzi kérdések megoldásában olykor a néprajzról egyszerűen megfeledkeztek. Ez egészen a kuriozumig fokozódhat. „A Szovjetunió története“ című tankönyvben, amit 1939-ben adtak ki a történelmi fakultások számára, a szlávok eredetére vonatkozólag azt olvassuk, hogy ez a kérdés „csak a régészek és történészek közös erőfeszítésével oldható meg“, — az ethnográfusokról — érdekes módon — a könyv megfelel. Ugyanilyen feledékenységet láthatunk A. D. Udalcovnál „Az ethnogenetikai kutatások elméleti alapjai“-val foglalkozó tanulmánya egyes tételeiben, midőn felsorolja a „kutatási eljárásokat“, amelyek szerinte a következők: régészet, anthropológia, nyelvészet, történelem.²⁴ Ez természetesen nem véletlen s a hiba kizárólag a néprajztudomány művelőit terheli. Valóban, a néprajz eddig még lényegében semmit sem tett sem a szlávok eredetének kérdésében általában, sem az orosz, ukrán, fehérorosz stb. népek eredetkérdésében s az ilyen természetű kérdések a multban s sajnos a jelenben is az ethnográfusok részvétele nélkül nyertek megoldást.

E mellett a szovjet s részben már a forradalomelőtti ethnográfusok hatalmas munkát végeztek a Szovjetunióban és külföldön élő elmaradottabb, „írásbeliség nélküli“ népek ethnogenezisének kérdéseiben. Felhalmozódott e téren bizonyos tapasztalat, amit ideje volna összegezni, hogy meg-

²³ Lásd: „Szovjetszkája Etnográfija“. VI—VII. 1947. 302. Egyébként A. D. Udalcov egész előadásának (cikkének) folyamán a néprajzi kutatási „eljárást“ a többiek mellett említi. (Izvesztyija AN. SzSzsZR.“ I. 6. 253.)

kísérjük a szlávok és más magaskultúrájú népek eredetének tanulmányozásában való alkalmazását.

Általában milyen anyag felett rendelkezik a néprajz s milyen módszereket használ az ethnogenezis-kérdések felvetésében és megoldásában? Mivel járul hozzá a néprajzi anyag önmagában e kérdések kidolgozásához? Úgy vélem, ezt az anyagot három főcsoportra oszthatjuk: 1. ethnogónikus legendák, azaz a nép tulajdonképpeni hagyományai eredetére és multjára vonatkozólag; 2. a nép nemzetségi és törzsi összetétele és a belé tartozó alsóbb egységek; 3. a nép anyagi és szellemi kultúrája, ezek elemeinek analízise. A három forráscsoport felsorolásának sorrendje körülbelül megfelel megismerési értékük növekvő fokának. Tekintsük át röviden e szoros értelemben néprajzának nevezhető forrásoknak mindegyik fajtáját.

9.

A népek saját eredethagyománya olyan közismert forrás, amelyet minden másnál korábban kezdtek felhasználni az ethnogenezis kérdéseinek felvetése során. Hiszen a bibliai elbeszélések és sok antik szerző az egyes népek — a zsidó nép, a görög törzsek, Róma város és lakói — eredetére vonatkozó felfogásukat szinte teljesen a szájhagyományra alapozták. Ugyanez vonatkozik az indiai árjákra, a kínaiakra és más ősi ázsiai népre.

A mai néprajztudomány a világ különböző részein élő népektől az ethnogónikus hagyományok nagy seregét ismeri s e forrást bőven ki is aknázza, bár nem becsüli túl értékét. Igaz, hogy az irodalomban ma is találkozunk az ethnogónikus legendák kellő kritika nélküli felhasználásával, de komoly kutatók általában nem esnek ilyen hibába.

Mindenekelőtt ki kell emelnünk egy olyan tény, amelynek tudományunk még nem szentelt elég figyelmet: az ethnogónikus hagyományok a különböző népeknél igen különböző fejlettségűek. Míg egyes népek gazdag és legalább is látszatra pontos hagyományokat őriznek multjukra vonatkozólag, más népeknél az ilyen hagyományok úgyszólván teljesen hiányoznak. Jól ismerjük például a polinéziaiaknak őseik betelepülésére vonatkozó számos legendáját, amelyekben meglep a genealógia, a nevek, helyek, nemzedékszámok pontossága. A velük szomszédos és kultúrában rokon melanéziaiaknak viszont semmi történelmi hagyományuk nincsen. A kutatók nem egyszer bizonyos csodálkozással észlelték, hogy a melanéziaiak csak azokra az eseményekre emlékeznek, amelyek az élő nemzedék szeme előtt játszódtak le, s egyáltalán nem érdekli őket az, ami korábban történt. A tény aligha magyarázható meg egyedül a társadalmi és kulturális fejlődés különböző fokával. Ethnogónikus hagyományok meglétével, vagy hiányával a legkülönbözőbb történelmi fokozatokon találoztunk.

A hagyományok jellege s egyben forrásértéke sem egyforma. A legelmaradottabb népek, mint az ausztrálieiak, andamanok, busmanok multjukról őrzött hagyományai többnyire totemisztikus típusú mithoszokból állnak, melyek szerint a törzsek s alsóbb egységeik fantasztikus zoo-anthropomorph „ősöktől“ származnak. Azonban ezekben a mithoszokban is találhatunk történelmi magvat: az ősök költözéseinek elbeszélését. Az áttelepülések elbeszélése teljesen meghatározott földrajzi utalásokat tartalmaz. Ha más adatok segítségével megvizsgáljuk hitelüket, meggyőződhetünk arról, hogy a totemisztikus mithoszokban a törzsek régi költözési útjainak

homályos emléke maradt fenn. Például az ausztráliaiak mithoszaiban említett ősök bolyongásainak útjai láthatólag azonosak azzal az iránnyal, amelyből hajdan az ausztráliai kontinens benépesült, vagy amelyben kulturális érintkezésük folyt s részben még ma is folyik. Hasonló hagyományokat találunk az északamerikai indiánoknál. A mithológikus burókból itt is ki lehet hámozni a történelmi magvat. A fejlettebb népek (például polinéziaiak) hagyományaiból a mithológikus elem már majdnem, vagy teljesen hiányozhat.

Az ethnogónikus hagyományokat három alapmotívumban foglalhatjuk össze: az „ős“ eredetéről szóló genealógikus legendák, a költözésekről szóló elbeszélések, az ország korábbi, autochton lakóira vonatkozó hagyományok. E motívumok gyakran kettesével, hármasával együtt járnak.

Míg a régebbi ethnográfusok gyakran készpénznek vették a hagyományokat, a szovjet kutatók által gyűjtött tapasztalat lehetővé teszi, hogy a történelmi magvat itt is elkülönítsük. Jó példát nyújtanak a jakutok ethnogónikus legendái. A korábbi szerzők teljesen szószerint hittek Omogojról és Ellejről, a jakut nép őseiről szóló jakut hagyományokban, akik a Bajkál vidékéről költöztek át a Léna középső folyásához. E hagyományra egész elméletet építettek fel a „jakutok déli eredetéről“, amit — ismerjük el — más tények is alátámasztottak. Másrészt ugyancsak szószerint értelmezték az ország korábbi lakóiról szóló jakut legendákat s az eltűnt őslakókra való visszaemlékezést látták bennük. Ma már az adatoknak egyéb források bevonásával történő kritikai tanulmányozása lehetővé teszi, hogy másképp nézzük a kérdést. Az Omogoj és Ellej betelepüléséről szóló legendák, valamint a vidék régebbi lakóiról, a szártolokról, taguszokról, stb. szóló elbeszélések egyformán különböző oldalait tükrözik ugyanannak az ethnogónikus folyamatnak, amelynek során különböző őslakó- és jövevény-elemekből a mai jakut nép kialakult; „Omogoj“ és „Ellej“ e népnek ugyanolyan ősei, mint a szártolok és taguszok. Hasonló a helyzet a nyenyeceknél: a földalatti szállások romjait maga után hagyó, eltűnt ősi „szirtya“ népről szóló legendák, mint G. N. Prokofjev helyesen kimutatta, nem mások, mint a mai nyenyec nép állományába beolvadt őslakos rétegre való homályos visszaemlékezések.²⁴ Hasonló természetűek az evenki és burját hagyományok.

Vannak esetek, midőn az ethnogónikus legendák még a legszigorúbb kritikával nézve is legfontosabb forrásaink az illető nép eredetének meghatározásához. A legvilágosabb példát a polinéziaiak adták. A mai tudomány, különösen *Fornander*, *Percy-Smith*, *Peter Buck* munkáinak eredményeképpen elismerte e nép ősi beköltözéséről szóló legendáinak nagy értékét. A különböző, egymástól távoleső szigeteken fenntartott hagyományok gyakran még a részleteket, a neveket, a nemzedékszámot illetőleg is egybehangzanak. E mellett a nyelvi adatok s a kultúra analízise is alátámasztja e hagyományokat.²⁵ E polinéziai legendákat igen komolyan kell vennünk s alig lehetne reménye a sikerre a polinéziai ethnogenezis olyan elméletének, amely e legendáknak ellentmondana.

²⁴ Г. Прокофьев: Этногония народностей Обь-Енисейского бассейна.

G. Prokofjev: Az Ob-Jeniszej-medence népeinek ethnogenetikája, 70.

²⁵ Peter H. Buck: (Te Rangi Hiroa) Vikings of the Sunrise 1938.; J. Weckler Polynesian explorers of the Pacific. Washington, 1943.

Vannak azonban esetek, midőn az ethnogónikus legendáknak igen gyenge történeti alapjuk van, vagy teljesen alaptalanok, valamely félreértés szülöttei. Például a magyar nép egy része, a székelyek máig őrzik Attila hunjaitól való származásuk hagyományait. E kérdés körül folytak és ma is folynak viták, de eddig még senkinek sem sikerült kimutatnia, hogy e legenda mögött történelmi tény rejlenék.²⁶ Még jellemzőbb eseteket találunk a Kaukázusban, ahol például makacsul tartja magát az a legenda, hogy a kubacsinok nyugateurópai,²⁷ a cserkeszek egyiptomi eredetűek. E legendák félreértésen alapulnak. Ismerünk eseteket arra, hogy az ilyen legendák irodalmi eredetűek; máskor előre megfontolt szándékkal, határozott cél érdekében költötték őket. Megemlíthetjük a cigányok egyiptomi eredetéről szóló mesét, melyet valószínűleg maguk a cigány vezetők indítottak el s amely sokáig tévedésben tartotta Európa közvéleményét. Hasonló eredetű a karaimok közt élő azon legenda, hogy e nép az ősi Izrael fejedelemségből származik.

Összegezve az elmondottakat, el kell ismernünk, hogy az ethnogónikus hagyományok önmagukban még távolról sem jelentenek elsőrendű forrást a népek eredetproblémája szempontjából. Előtérbe csak ritkán kerülnek (polinéziaiak), de akkor is szigorú kritikával kell kezelnünk őket s más források segítségével kell megvizsgálnunk hitelüket. A történelmi magvat leggyakrabban csak a mi általános értelmezésünk szerint vett ethnogónikus folyamat fényénél végzett analízis segítségével sikerül azután kihámozni belőlük.

10.

Az ethnogenezis-problémák megoldásához felhasználható tisztán néprajzi források második csoportja az, amit *geneonimika*-nak nevezhetünk, azaz az illető nép nemzeti és törzsi tagozódása és az ezzel kapcsolatos névanyag. Itt kétségtelenül „objektivebb“ és megbízhatóbb forrással van dolgunk, mint az eredethagyományok esetében.

Mindenekelőtt arról a szovjet irodalomban nem egyszer tárgyalt tényről van szó, hogy a különböző népek nemzeti és törzsi egységeinek nevei nagyobb, vagy kisebb területen gyakran ugyanazok, esetleg egymástól távoli népeknél is megismétlődnek. Például Irgit, Irkit nemzetséget találunk a tuvinoknál, chakaszoknál (szagájoknál), az altájiaknál, sőt a távoli Jakut-földön is. A Jana-folyó partján még a XVII. században is megvolt az Ergit adókerület. A Mundusz-nemzetséget ismerik az Altáj vidékén és a tyán-sáni kirgizeknél. Közép-Ázsiában egész sereg olyan nemzetségnevet lehet kimutatni, amelyik egyformán megvan a kazachoknál, üzbégeknél, karakalpakoknál, kisebb mértékben a turkmeneknél. Már maga az a tény, hogy különböző népek nemzeti nevei egyforma nevet viselnek — s a jelenleg oly gyakori, hogy semmiképpen sem tarthatjuk véletlennek — igen fontos következtetésekre ad módot az illető népek történetére vonatkozólag. Azt mutatja, hogy e népek legalább is azonos ethnikai elemekből tevődnek össze. Ebből természetesen adódik az a következtetés, hogy e népek történetileg közös eredetűek, kölcsönös rokonságban állnak egy-

²⁶ P. Hunfalvy: Ethnographie von Ungarn. 186—190, 200—202. — B. Hóman: Der Ursprung der Siebenbürger Székler, Ung. Jahrb. II. 1922. H. 1. — K. Schüeman: Zur Herkunft der Siebenbürger Székler, Ung. Jahrb. IV. 1924. H. 3—4.

²⁷ Н. Яковлев: Языки и народы Кавказа.

N. Jakovljev: A Kaukázus nyelvei és népei, 1930. 27.

mással. Persze e következtetés helyességét mindenkor még más bizonyítékok segítségével is meg kell vizsgálni.

Nem kevésbé érdekes az az ellenkező és szintén gyakori jelenség, hogy bizonyos népek nemzetségi egységeinek nevei *nem hasonlítanak*. Míg pl. a fentebb felsorolt középzásiai népeknél (kazachok, karakalpakok, üzbégek s részben turkmenek) nagyrészt egyforma nemzetségneveket találunk, a kirgizek egészen sajátos nemzetségi állománnyal rendelkeznek, amely semmi hasonlóságot sem mutat a fentemlített népek nemzetségi összetételével. E tény természetesen igen fontos a kirgizek eredetkérdésének megfejtése szempontjából.

A lényeg azonban ott van, hogy lehetőség szerint meghatározzuk, milyen komponensekből tevődött össze egyik, vagy másik nép. A nemzetségek nagy részéről ugyanis a nevek közelebbi vizsgálata folyamán kiderül, hogy a történelemből jólismert egész törzsek, vagy népek maradványai. A nevek egybehangzása bizonyítja ezt s az egyezés igen sok olyan esetben is előfordul, midőn véletlenről szó sem lehet, a mellett pedig a nevek egyezését gyakran a történeti források egyenes adatai is megerősítik.

E sorok írójának²⁸ például már volt alkalma megfigyelni, hogy az altájiak nemzetségei között előfordulnak a Kypcsak, Majman (Najman), Merkit, Tyejelesz, Kerges, Terbet, Csorosz, Kyrgyz, Ojrot, Mongol és egyéb nevek, amelyeket minden Közép-Ázsia török-mongol népeivel foglalkozó történész ismer. A nevek ezen hasonlóságából az altájiakra vonatkozólag alapvető fontos következtetések adódnak. A módszer azonban egyáltalán nem új, például a kazachokkal kapcsolatban már az 1890-es években hasonló eredménnyel alkalmazta *Arisztov*²⁹ és *A. Charuzin*,³⁰ az előbbi szerző pedig meglehetősen sikerrel használta fel e módszert a török népek egész sorára vonatkozólag.³¹

A nemzetségi-törzsi csökevényeiket megőrző népek nemzetségi szervezete igen jól mutatja e népek kevert eredetét. Az altájiak nemzetségei között törökök mellett mongol, szamojéd, sőt paleoázsiai eredetű nemzetségek is vannak. Ugyanilyen tarka az üzbégek nemzetségi összetételének képe: itt egyaránt találunk tisztán török (Kypcsak, Ming, Karluk, Kyrgyz, Türk, Ujgur, Kangly), kétségtelenül mongol eredetű (Mangyt, Dzsalaír, Najman, Ktaj, Tatar, Csagatáj, Mogol, Kungrad (Chonkirat) és egyéb nemzetségeket, sőt esetleg még finnugor eredetűeket is, mint a Madzsar. Nemrég *Nominchanov* foglalkozott az üzbég nép körében található mongol nemzetségnevekkel.³² A turkmenek nemzetségi struktúrája, amelyet *Sz. P. Tolsztov* elemzett igen alaposan, nem szegényebb, hacsak nem gazdagabb ennél.³³ Rendkívül érdekes munkát végzett a közelmúltban *T. A. Zsdanko*

²⁸ С. А. Токарев: ДокapиTaлистические пережитки в Ойротии.

Sz. A. Tokarjev: Kapitalizmus előtti maradványok Ojrotiában. M. 1936. 84—86.

²⁹ Lásd: „Zsivája Sztárina“ IV (1894), 3—4. sz.

³⁰ „Etnograficeszkoje obozrenyje“ XXVI (1895), 3. sz.

³¹ „Zsivája Sztárina“ VI (1896), 3—4. sz.

³² И. Д. Номинханов: Следы монгольских племен и родов XIII века.

C. D. Nominchanov: A XIII. századi mongol törzsek és nemzetségek nvomai. Tétéleit lásd a „Szovjetszkája E'nográfija“ VI—VII. tanulmánygyűjteményében. 1947. 314.

³³ С. П. Толстов: Родовые деления туркмен.

Sz. P. Tolsztov: A türkmének nemzetségi tagozódása (kézirát).

a karakalpak nép eredetproblémájával kapcsolatban ennek nemzeti összetételére vonatkozólag.³⁴

Még általánosabb jelentőségűek G. M. Vasziljevicsnek a tunguz geneonimikára vonatkozó kutatásai. Kimutatta, hogy bennük Közép- és Észak-Ázsia régi ethnonimjei fordulnak elő, amelyek történetileg török és mongol ethnikai csoportokká alakultak. Ilyen ethnonimek a kimo, kile, baja, dul, stb.³⁵ Különösen ki kell emelnünk L. P. Potapovnak a szagájok eredetéről nemrég megjelent rendkívül értékes munkáját.³⁶ A szerző e kis ethnikai csoport (a chakaszk nép egy része) nemzeti összetételét vizsgálva megállapította minden egyes nemzeti eredetét. A legtöbbről kiderült, hogy történetileg a Tomi folyó felső folyásánál lakó kis szomszédos néphez, a sórokhoz kapcsolódik. A legérdekesebb azonban az, hogy L. P. Potapov nem szorítkozott csupán a nemzeti nevek analízisére, hanem felhasználta minden egyes nemzeti hagyományait, szokásait, valamint a közvetlen történeti adatokat. Lényegében ugyanilyen módszert alkalmaz B. O. Dolgichnak „Az encek nemzeti-törzsi szerkezetéről és elterjedéséről“ írt kisterjedelmű, de igen tartalmas tanulmánya, amelyben gondosan kideríti a kis északi nép egyes nemzeti csoportjainak eredetét.³⁷

A geneonimika tanulmányozása megvilágítja azt az időpontot, midőn az illető nép kialakulási folyamata lejátszódott, legalább is lehetővé teszi a *terminus post quem* megállapítását. Hogy ne térjünk el túlságosan, vegyük a fentebb idézett példákat: az üzbég és más középázsiai népek állományába beolvadt mongol eredetű nemzeti népek (Csagatáj, Kungrad, Dzsair, Mogol, stb.) nem tűnhettek fel itt a XIII. századnál korábban, nyilván Dzsingisz kán hordáinak támadása vetette őket ide. E nemzeti népek Közép-Ázsia töröknyelvű népeinek állományába való bekerülése, eltörökösödésük és asszimilációjuk tehát akkor (vagy egy ennél későbbi időszakban) ment végbe, az említett népek kialakulási folyamatának pedig legalább is ez a része ugyanebben az időben, azaz a XIII. században (vagy ennél később) játszódott le.

A geneonimika tanulmányozása tehát, természetesen más források adataival egybevetve, jó eredményekre vezet. Nem nehéz azonban észrevenni, hogy a módszer csak igen szűk körben alkalmazható. Csupán olyan nép eredetproblémájának vizsgálatában használható fel, amelyik legalább csökevényeit megőrizte nemzeti és törzsi tagozódásának, vagy ezt legalább a régi források fenntartották. De a geneonimika még ilyenkor sem mindig adja meg számunkra a szükséges útbaigazítást. A nemzeti népek gyakran, különösen fejlődésük korai stádiumaiban nem tulajdonneveket, hanem totemisztikus neveket viselnek, amelyek problémánk szempontjából természetesen teljesen hasznavehetetlenek: hiszen abból, hogy Ausztrália, Melanézia, Észak-Amerika egész sereg népénél és törzsenél megvan

³⁴ Lásd: „Krátkije szoobszcsenyija“, Insztyituta Etnografii VI.

³⁵ Г. М. Васильевич: Древнейшие этнонимы Азии и названия эвенкийских родов. G. M. Vasziljevics: Ázsia legrégebbi népvégei és az evenki nemzeti népek elnevezései. „Szovjetszkája Etnográfija“, 1946. 4.

³⁶ Л. П. Потопов: Эвнический состав сагайцев.

L. P. Potapov: A szagájok ethnikai összetétele. „Szovjetszkája Etnográfija“, 1947. 3.

³⁷ Lásd: „Szovjetszkája Etnográfija“ 1946. 4.

például a Holló-, Kígyó-, Farkas-, stb. nemzetség, egyáltalán nem következtethetünk a népek rokonságára, vagy közös származására. A minket érdeklő szempontból a nemzetségnevek tanulmányozása a gyakorlatban eddig csak Ázsia és Kelet-Európa török- és mongolnyelvű, nomád és félnomád népcsoportjaira vonatkozólag vezetett pozitív eredményekre. Hasonló eredményekre számíthatunk e részben mandzsu-tunguz viszonylatban s egyes finnugor népekre vonatkozólag.

Rá kell mutatnunk arra is, hogy e módszer túlságosan merész alkalmazása hibákra vezethet. Ha egymástól távolálló népek hasonló hangzású nemzetségneveit egybevetjük, a nélkül, hogy az egybevetést más adatok is alátámasztanák, ugyanolyan önkényes, alaptalan következtetésekhez jutunk, mint amilyeneknek veszélyességére már tanulmányunk elején, a mai és régi népek azonosítása kapcsán rámutattunk.

11.

Problémánk szempontjából a tisztán néprajzi források legértékesebb kategóriáját maga a nép anyagi és szellemi kultúrája nyújtja. Ha a kultúra elemeinek történeti elemzését módszertanilag helyesen s természetesen a nyelvi és anthropológiai adatok egyidejű bevonásával végezzük el, meglehetősen objektív és teljes képet kapunk a vizsgált nép kialakulásáról. Ez azonban a legnehezebb módszer, igen gyakran helytelenül alkalmazzák s így hibás eredményekre vezet.

A kultúrjelenségek elemzésének módszerét hibás alkalmazásban találjuk meg mindenekelőtt a graebneriánusoknál. Mint tudjuk, *Graebner* iskolája és ő maga is elsősorban a kultúrelemek tanulmányozását tekintették feladatuknak, hogy felderítsék a Föld emberlakta területének egyes részei közt lévő kulturális és történeti kapcsolatokat. A graebneriánusok törvénytelenül kisajátítva a „kultúrtörténeti iskola“ nevet, monopolizálni igyekeztek e kapcsolatok tanulmányozását. Ha azonban a minket érdeklő szemszögből, azaz az ethnogenezis-probléma szempontjából vizsgáljuk át munkáikat, legalábbis három elvi hibát fedezünk fel bennök: 1. a graebneriánusok az általuk tanulmányozott „kultúrát“ nem úgy tekintik, mint a munka és alkotás folyamatát, hanem mint egymás közötti korreláló és térben helyet változtató, de teljesen változatlan és nem fejlődő elemek tisztán mechanikus felhalmozódását; 2. ezen elemeket tisztán formális összehasonlítás útján vetik egybe; 3. a graebneriánusok munkáikban lényegében nem is érintenek *ethnogenezis*-problémát, azaz a népek eredetének problémáját, mert a népet nem ismerik el, hanem a „kultúra“ többé-kevésbé elvont fogalmával helyettesítik. A graebneriánus irodalomban a „kultúra“ önálló létezővé lesz. A népről, mint a kultúra megalkotójáról és hordozójáról maga *Graebner* egyszerűen hallgatott, a hozzá közelálló *Frobenius* azonban tovább ment ennél, egyenesen tagadta a kapcsolatot nép és kultúra között s kizárólag csak az utóbbi képezte érdeklődése tárgyát. Ha nem is szólnak a graebneriánus iskola egyéb módszertani hibáiról, már ezért az egyért is azt mondjuk, hogy ez az iskola semmivel sem járult hozzá az ethnogenezis-problémák kidolgozásához. Ugyanilyen téves elméleteket hozott a dán diffuzionista iskola (*Hatt*, *Birket-Smith*), amely hajlamos volt minden esetben egységes kiindulópontot keresni a többé-kevésbé hasonló kultúrelemek számára.

A kultúrjelenségek ethnogenezis-kérdések megoldása érdekében végzett elemzésben a legfőbb nehézségünk az, hogy — mint tudjuk — nincsenek határozott kritériumaink, amelyek alapján a különböző népeknél talált hasonló kultúrjelenségeket közös, vagy független eredetűeknek nyilváníthatnók. A történeti fejlődés folyamán rendszerint önállóan és törvényszerűen alakuló társadalmi formák terén olykor meglepő hasonlóságot mutatnak különböző népek, a nélkül, hogy közöttük bármiféle történeti kapcsolat lenne. El kell ismerünk, hogy egyik nép néha még e téren is befolyásolta a másikat, vagy pedig e népek közös eredetét bizonyító tradíciókat öriztek meg. Persze, az ilyen következtetések igen veszedelmesek. A társadalmi élet egyes részletei azonban (például lakódalmas és egyéb szokások) szolgálhatnak a népek közti történeti kapcsolatok kritériumául. E tekintetben nem nyújtanak sokat a vallásos hiedelmek és szertartások sem, amelyeket oly gyakran igyekeztek felhasználni ethnogenezis-problémák megvilágítására, mert jólismert jelenség, hogy a fejlődés meghatározott stádiumain a legkülönbözőbb népeknél is párhuzamosan hasonló vallásos képzetek fejlődnek ki.

Legeredményesebb az *anyagi* kultúra vizsgálata, részint formáinak rendkívüli változékonysága és sokfélesége miatt, részint pedig az állandósult sajátságok tartós megőrzését biztosító hagyomány erős és mindig észlelhető hatása következtében. Itt is számolnunk kell azonban azzal a lehetőséggel, hogy párhuzamos és hasonló formák önállóan fejlődtek ki. Az ethnográfusok jól ismerik azokat a kritériumokat, amelyek alapján ezeket megkülönböztethetik az egységes centrummal bíró jelenségektől, csak hogy e kritériumok sem vitathatatlan és szigorúan objektív jellegűek. Ez a magyarázata a sok vitának, hogy vajjon egyetlen, vagy pedig sok önálló centrumból ered-e a rénszarvastenyésztés, a vontatókutya tenyésztése, a hótalp, az ekés földművelés, az íj és nyíl, valamint az anyagi kultúra sok más jelensége. Egyébként a „diffúzió vagy parallelizmus“ kérdésében a burzsoá tudósok közt folyó régi vita a szovjet tudományban sokat vesztett élességéből, mert a marxista módon gondolkozó szovjet tudósok előtt teljesen világos, hogy az emberiség kulturális fejlődésében csak akkor tesz egy lépést előre, midőn jelentkezik a határozott társadalmi szükséglet, amely nélkül általában sem „fel nem találnak“, sem „át nem vesznek“ semmit.

12.

Hogy jobban láthassuk, mit jelent a kultúra anyagának analízise az ethnogenezis-kérdések megoldása szempontjából, legjobb lenne e módszerrel konkrét tényekben bemutatnunk. Sajnos a hely nem engedi, hogy akár röviden is időzzünk azon hatalmas és termékeny munka egyes példái-nál, amit eddig a szovjet ethnográfusok ez irányban végeztek. Ez külön tanulmány tárgya lehetne. Itt csupán röviden felsorolhatjuk, milyen ethnikai csoportokra összpontosult e kérdésben a szovjet kutatók figyelme az utóbbi években.

E problémával kapcsolatban legtöbbet végeztek a szibériai népekre vonatkozólag, ahol a kultúra elemzése annál is fontosabb, mert e népek írott forrásai rendkívül szegények. Az ethnográfusok figyelmét különösen azok a népek keltették fel, amelyek leginkább megőrizték archaikus gazdasági és kulturális berendezésüket: a megtelepült halászok, a nomád rén-

szarvastenyésztők, a tengeri és tajgai vadászok. E népek (különösen az itelmenek, korjákok, csukcsok, jukagirek, nyivchek, az ú. n. paleoázsiai csoport)³⁸⁻³⁹ anyagi kultúrája elemeinek összehasonlító analízise, más kutatási eljárásokkal egyetemben, a régészet, anthropológia, nyelv adatainak egyidejű felhasználásával lehetővé tette nemcsak azt, hogy meg-rajzoljuk e kis népek gazdasági és kulturális fejlődéstörténetének körvonalait, hanem azt is, hogy minden esetben rekonstruáljuk a Szovjet-Észak ősi ethnikai rétegének mintegy maradványait alkotó kis népek ethnikai arculatának kialakulását. Az utóbbi években ugyancsak sok eredményt hoztak Északnyugat-Szibéria kis népei, az obi-ugorok és a szamojéd csoport, e sajátságos, sokrétegű kultúrával bíró kis népek ethnogenezisének kutatása terén különösen G. N. Prokofjev, V. N. Csernyecov, valamint B. O. Dolgich munkái. Eredményekben még gazdagabb a jakutok ethnogenezisének kutatása. E sajátságos északi állattenyésztő nép kulturális adatainak analízise megmutatta, hogy e kultúra milyen rendkívül bonyolult és sokelemű s szükségessé tette annak a régi leegyszerűsített szkémának a revízióját, amely szerint „a jakutok délről települtek át”. A legújabb régészeti ásatások (A. P. Okladnyikov), az anthropológia és a nyelv adatai csupán megerősítik a néprajzi analízis eredményeit.⁴⁰ Szibéria más népeinek kultúráját eddig még nem analízálták hasonló módon, vagy legalább is nem jutottak pozitív eredményre. Fontos lenne, hogy figyelmes tanulmányozás tárgyává tegyék az altáj-szajáni népek, a burjátok, evenkik kultúráját. Különösen érdekes eredményeket várhatunk azon kis csoportok (lamutok, dolgánok, teleutok, kacsinok, tuvinek) kultúrájának vizsgálatától, amelyek eredete még ma sem világos.

13.

Ami a középzásiai népeket illeti, ethnogónikus problémáikkal kapcsolatban mindeztideig nem alkalmazták a kultúrjelenségek analízisét. Ez részben talán azzal magyarázható, hogy a kutatók nem is érezték különös szükségét ennek az elemzésnek, mivel a középzásiai népek kialakulási folyamata nagyrészt a történelem szemelättára játszódott le és ezért világosabbnak tűnik. Magától értetődik azonban, hogy az ethnogenezis-probléma megoldása itt sem lehet teljes a népek anyagi és szellemi kultúrájának analízise nélkül. Eddig csak egyes esetekben, egyes különálló

³⁸⁻³⁹ В. Г. Богораз: Древние переселения народов в Сев. Евразии и Америке. „Сборник Музея антропологии и этнографии.”

V. G. Bogoraz: Ősi népköltözések Észak-Ázsiában és Amerikában. „Szbornyik Muzeja antropologii i etnografii“ VI (1927).

A. M. Золотарев: Из истории этнических взаимоотношений на северо-востоке Азии „Известия Воронежского гос. пед. ин-та.”

A. M. Zolotarjev: Az északkeletázsiai ethnikai kölcsönhatások történetéből. „Izvesztyija Voronyezsszkovo gosz. ped. in-ta.” IV. 1938; Az északi népek ethnogenezisével foglalkozó ülés előadásaiival kapcsolatos viták áttekintését lásd „Kratkije Szooobszcsenyija IIMK“ IX. 1941.

М. Г. Левин: К проблеме исторического соотношения хозяйственно-культурных типов Северной Азии.

M. G. Ljevin: Az északázsiai gazdasági és kulturális típusok történelmi viszonyának problémájához. „Kratkije Szooobszcsenyija“ Insztyituta etnografii II. 1947;

М. Г. Левин: О происхождения и типах упряжного собаководства.

Az igáskutya-tartás eredete és típusai. „Szovjetszkája Etnografija“ 1946. 4. és egyebek.

ethnikai csoportok vizsgálata során kíséreltek meg ilyen elemzést. 1945-ben például a Moszkvai Állami Egyetem expedíciója a dungánok eredetének felderítése érdekében nagy sikerrel tanulmányozta ezek anyagi kultúráját s ennek segítségével kimutatta, hogy e kis népnek van egy kínai ethno-kulturális rétege is.⁴¹ Mindenesetre igen tanulságos a következő adat: 1942 augusztusában, a Szovjet Tudományos Akadémiának Közép-Ázsia ethnogenezis-kérdéseivel foglalkozó külön ülésén 15, többnyire igen tartalmas előadást olvastak fel, de a néprajzi anyagot, azaz a kultúrjelenségek analizését csak egyetlen előadás (N. A. Kiszljákov) használta fel az is igen korlátolt mértékben.⁴² Ezt a helyzetet aligha nevezhetjük kedvezőnek.

Még kevesebbet tettek e tekintetben a Kaukázussal kapcsolatban. A forradalom előtti és a szovjet tudományos irodalom egyaránt nem egyszer felvetette a kaukázusi népek eredetének kérdését s a megoldáshoz eddig már mindenfajta forrást felhasználtak, kivéve a néprajziakat. Az irodalomban nem egyszer tárgyalták a mai kaukázusi népeknek a régiekhez (tubalok, moschusok, hettiták, kolchisiak, káldeusok, albánok, szármaták, alánok, zichek, stb.) való viszonyát; nem egyszer vetettek fel glottogenezis-kérdéseket (elég, ha csak Marr munkáit említjük); felhasználták a régészeti anyagot is (*Bunak, Jarcho, Gyebec*). A néprajzi adatok azonban, azaz elsősorban a mai kaukázusi népek kultúrjelenségeinek összehasonlító analizise ethnogónikus problémák megoldása szempontjából szinte még egyáltalán nem került felhasználásra, kivéve a grúz ethnográfusok: *Csitája, Robakidze, Bardavelidze*, stb. egyes munkáit. A legújabb szovjet kaukázusi néprajz azonban hatalmas ténybeli anyagot gyűjtött össze, amely teljesen elégséges ahhoz, hogy felhasználjuk a kaukázusi népek ethnogenezis-problémáinak megoldása érdekében.

14.

Igen jó eredményre vezetett az említett módszer alkalmazása a volgamenti népek ethnogenezis-problémáival kapcsolatban. Itt különösen ki kell

⁴⁰ С. А. Токарев: Происхождение якутской народности „Краткие сообщения ИИМК.“ Sz. A. Tokarjev: A jakut nép eredete. „Kratkije Szooobszcsenyija IIMK“ IX. (1941.);

С. А. Токарев: Общественный строй якутов в XVII—XVIII. вв. Записки Акад. Наук.

A jakutok társadalmi szerkezete a XVII—XVIII. században. Jakutszk, 1941. stb. v. ö. W. Radloff: Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türk-sprachen. Zapiszki Akad. Nauk. VIII. No. 7., 1908.

М. Г. Левин: Антропологический тип якутов.

М. Г. Ljevin: A jakutok antropológiai típusa. „Kratkije Szooobszcsenyija“ Insztituta etnografii III. (1947.)

A. P. Okladnyikov: i, m.

⁴¹ Н. Н. Чебоксаров: Дунганская экспедиция.

N. N. Csebokszárov: A dungán-expedíció. „Kratkije Szooobszcsenyija“ Insztituta etnografii II (1949.)

⁴² Lásd: A „Szovjetszkája Etnográfija“ VI—VII. (1947.) kötetében: A Közép-Ázsia ethnogenezisével foglalkozó ülés. Sz. P. Tolsztoz legújabb munkáiban:

С. П. Толстов: Древний Хорезм; По следам древнехорезмийской цивилизации.

(A régi Horezm M. 1948. és A régi horezmi civilizáció nyomában, 1948.) igen gazdag anyagot közöl, amely fényt vet Közép-Ázsia népeinek ethnogenezis-folyamatára. A tulajdonképpen néprajzi anyagot azonban a szerző e munkákban csak esetről-esetre használja fel. Ugyanez mondható a szerző „К вопросу о происхождении каракалпакского народа“ (A karakalpak nép eredetének kérdéséhez c.) cikkéről „Kratkije Szooobszcsenyija“ Insztituta etnografii. II. 1947.

emelnünk N. I. Vorobjobnak a kazáni tatárok eredetével foglalkozó komoly és eredeti munkáit.⁴³ E nép kultúrájának figyelmes és minden szempontokra kiterjedő analízise módot adott a szerzőnek arra, hogy összetételét és eredetét illetőleg határozott eredményre jusson. Vorobjev a máig élő tatár kultúra különböző elemeiben két alapvető történeti kultúrréteg lerakódását találja meg: egy erdei, vadász-földművelő kultúráét s egy sztyepei-nomád-sztyepei földművelő kultúráét; legfrissebb a közép-ázsiai és az orosz kultúrhatás. Mindezek a különböző eredetű elemek egymással összefonódtak s a tatár nép tarka, de homogén kultúráját alkotják. Ezen eredményekkel alapjában véve megegyeznek A. P. Szmirnov nézetei, bár utóbbi főként a régészeti anyagra támaszkodik.⁴⁴

Egész másfajta folyamat volt az, amely a baskir nép és kultúra kialakulásához vezetett. Ezt Rugyenko írja le részletesen és elemzi munkájában.⁴⁵ A baskir nép ethnokulturális összetétele még tarkább, mint az említett tatároké. Itt azonban az egyes kultúrtípusok földrajzilag elhatároltak, szinte egyáltalán nem keverednek egymással. Baskiria keleti, sztyeppés részein a nomád állattenyésztő, északkeleti részén a megtelepült földművelő, központi hegyes vidékein pedig a félig megtelepült vadászhalász gazdálkodási típus uralkodott. E három terület súlypontja uralkodó gazdasági és kulturális formája szerint három hatalmas történeti-néprajzi terület felé mutat: Közép-Ázsia sztyepei nomád töröksége, a Volga-mente finn nyelvű földművesnépei és Észak tajgai vadásztörzsei felé. A baskir nép tehát különböző ethnokulturális elemek bonyolult kereszteződéséből jött létre. Ez az eredmény, amelyet az anthropológia és részben a geneomimika adatai is alátámasztanak, Sz. I. Rugyenko gyűjtött anyagából adódott s annál világosabb, mert a szerző kitűzött célja egészen más: a baskir nép egynemű, tisztán török eredetének kimutatása volt.⁴⁶

Az utóbbi években indult meg az udmurtok és komi-zürjének kultúrájának az ethnogónikus problémával kapcsolatos analízise. E téren különösen eredményesek voltak V. N. Belicernek az udmurt és beszermján viseletre vonatkozó kutatásai, amelyek kapcsán kiderült, hogy e népek állományában van egy ősi bolgár és egy későbbi „tatár“ réteg.⁴⁷

⁴³ Н. И. Воробьев: Материальная культура казанских татар.

N. I. Vorobjev: A kazáni tatárok anyagi műveltsége. Kazán, 1930;

И. И. Воробьев: Происхождение казанских татар по данным этнографии.

U. ő.: A kazáni tatárok eredete a néprajzi adatok alapján. „Szovjetszkája Etnográfija“ 1946. 3.

⁴⁴ А. П. Смирнов: К вопросу о происхождении татар Поволжья.

A. P. Szmirnov: A volgai tatárok eredetének kérdéséhez. „Szovjetszkája Etnográfija“ 1946. 3.

⁴⁵ С. И. Руденко: Башкиры, Опыт этнологической монографии.

Sz. I. Rugyenko: A baskirok. Etnológiai monográfia kísérlet. II. rész. L. 1925.

⁴⁶ Sz. I. Rugyenko: i. m. 319.

⁴⁷ В. Н. Белицер: К вопросу о происхождении удмуртов (по материалам женской одежды).

V. N. Belicer: Az udmurtok eredetének kérdéseihöz. (A női ruhaanyag alapján.) „Szovjetszkája Etnográfija“ 1946 4.

В. Н. Белицер: Национальный костюм удмуртов.

U. ő.: Az udmurtok nemzeti viselete. „Kratkije Szooobscsenija“ Insztyituta etnografii II.

В. Н. Белицер: К вопросу о происхождении бесермян (по материалам одежды)

U. ő.: A beszermjánok eredetének kérdéséhez. (A ruhaanyag alapján.) „Trudü Insztyituta etnografii“ új sorozat 1. 1947.

A komi-zürjének anyagi kultúrája, amelyet csak most kezdenek komolyan tanulmányozni, több kultúrtörténeti réteg nyomát mutatja. Legrégbbi közülük a vadász-halász tajgai kultúra, legutolsó az a hatalmas kulturális hatás, amit az orosz kolonizáció hozott magával. Már kivehetők azon kulturális kapcsolatok útjai és irányai, amelyek hatása alatt a komi nép s a komi kultúra kialakulás végbement.

15.

Végül még teljesen érintetlen az ethnogónikus probléma szempontjából a kulturális analízis céljaira igen gazdag munkaterület, a keleti szláv népek kultúrája. Az összegyűjtött kolosszális anyag igen alkalmas az összefoglalásra, de feldolgozása a minket érdeklő irányban éppen csak, hogy megkezdődött. Ami e területen történt, csak csepp a tengerben. Egyes eredmények, igaz, már mutatkoznak. Nemrégiben igen érdekes és általában sikeresnek nevezhető kísérlet történt arranézve, hogy a néprajz adatainak felhasználásával felderítsék a keleti szlávok s a dunai bolgárok ősi történeti kapcsolatait: P. N. Tretyákovnak sikerült, bár nem teljes anyagon, de eléggé meggyőzően kimutatnia, hogy a keleti szláv népekre ma vagy a multban jellemző kultúrformák (háztípusok, ruhaformák, stb.) egész sora máig él, vagy nemrég még élt a bolgároknál.⁴⁸ P. N. Tretyákov a tényeket igen helyesen a Balkán-félsziget szláv kolonizációjának történetével hozza kapcsolatba. Keleti részének benépesítésében szemmel láthatólag keleti szláv (ant) törzsek vettek részt; e mellett azonban, mint Tretyákov helyesen kimutatta, egyes keleti szláv csoportoknak a félsziget egyéb területeire is be kellett hatolniuk. A szerző helyesen jegyzi meg, hogy hasonló kutatásoknak kell fényt deríteniük „a Szovjetunió és a balkánfélszigeti szláv népek testvéri kapcsolatainak igen fontos problémájára“. Ebben az irányban azonban éppen csak, hogy megindult a munka.

A keleti szláv ethnogenezis szempontjából értékesek azok a munkák is, amelyek ugyancsak kis helyi és ethnikai csoportokkal foglalkoznak, de ezek anyaga alapján általános kérdéseket vetnek fel. Meg kell itt emlétenünk olyan munkákat, mint B. A. Kuftyinnak Mescsera orosz lakóinak anyagi kultúrájáról írt könyve, Sz. P. Tolszovnak a Vjatka-Vetlugai vidékre vonatkozó kutatásai (amelyek sajnálatos módon ismeretlenek maradtak), N. I. Ljebegyeva Fehéroroszország építkezéséről, vagy Polézia brjanszki részének népviseletéről szóló munkái, N. P. Grinkova érdekes délnagyorosz néprajzi tanulmányai, stb.⁴⁹ De bármilyen fontosak és szükségesek is ezen kutatások, önmagukban csupán az előkészítő munkát, az anyag szűkebb méreteken való előzetes feldolgozását jelentik. Nagyobb

⁴⁸ П. Н. Третьяков: Восточнославянские черты в быту населения придунайской Болгарии.

P. N. Tretyákov: Keleti szláv vonások a dunai Bolgária lakosságának életében. „Szovjetszkája Etnográfija“ 1948. 2.

⁴⁹ Б. А. Куфтин: Материальная культура русской мещеры.

B. A. Kuftyin: Mescsera orosz lakóinak anyagi műveltsége. I. rész. M. 1929.

Н. И. Лебедева: Жизнь и хозяйственные постройки Белорусской ССР.

N. I. Ljebegyeva: A lakóház és gazdasági épületek a Fehérorosz Szövetséges Köztársaságban. M. 1929.

Н. И. Лебедева: Народный быт в верховьях Лесны и верховьях Оки.

U. ó: Népi élet a Leszna és az Oka felső folyásánál. M. 1927.

П. П. Гринкова: Воронежские диалекты.

N. P. Grinkova: Voronyezsi dialektusok. L. 1947 stb.

igényű, általános munkák kellene, hogy kövessék őket, de ezek egyelőre hiányoznak. Az ilyen összefoglaló munkák előbb vagy utóbb megrajzolják majd a keleti szláv népek ethnogenezisének hatalmas képét s sokkal teljesebben és konkrétebben világítják meg e folyamatot, mint az eddig csupán a nyelv, anthropológia és régészet adatai alapján sikerült.

16.

Röviden összegezzük eredményeinket.

Az egyes népek ethnogenezisének kutatása rendkívül bonyolult probléma. Nem lehet teljesen megoldani az ethnogónikus folyamat minden részletének figyelembevételével és a források valamennyi fajtájának bevonása nélkül. Sajnos, ezt a legtöbb esetben elmulasztják s az egyes népek eredet-problémáját igen gyakran egyfajta — anthropológiai, nyelvi, régészeti, stb. — anyag alapján fejtik meg. Ez a probléma egyoldalú megoldását eredményezi.

Nem nehéz belátnunk, hogy az ethnogónikus probléma megoldásához felhasznált források nem egyenlő értékűek. A legtöbb esetben legkevesebbet az írott források jelentenek, bár ezeket aknázzák ki a legalaposabban. A történészek gyakran azt hiszik, kielégítő feleletet kapnak az illető nép eredetére vonatkozólag, ha valamely régi írott emlékből megtalálják a nép nevét, sőt lakóhelyének megjelölését. Azonban még ha teljes jótállást vállalhatunk is a (régie és mai) nevek azonosságáért, ha teljesen biztosak is lehetünk a földrajzi lokalizálásban, (ami ritkán fordul elő), mindez igen keveset jelent az ethnogenezis-probléma mai értelmezése szempontjából. A probléma megoldásához valamivel közelebb visz bennünket, ha kapcsolatot állapíthatunk meg valamely mai nép (vagy népcsoport) neve és valamely régi nép neve között (szlávok—venédek—neurok, csuvasok—bolgárok, jakutok—kurykanok, stb.). E kapcsolatok, ha magukban igazak is, legfőljebb azt az *irányt* mutatják, amelyben az illető nép történeti kapcsolatait keresnünk kell, az ethnogenezis-problémát azonban nem oldja meg. Az anthropológiai anyag sokkal jelentősebb: a rassz-analízis lízis megállapítja mintegy az illető nép fizikai típusát, azokat az elemeket, amelyekből a nép összetevődött. Megvilágítja a népek közti reális történeti kapcsolatokat is, a népek kereszteződését, migrációját, vérkonosságát. Az ethnogenezis-probléma megoldásától azonban még akkor is messze vagyunk, ha meglehetősen teljes az analízis, s pontosak és megbízhatók az eredmények. A régészeti emlékek világos képet nyújthatnak egy határozott terület kulturális örökségéről, határos, sőt távolabbi területekkel való kultúrkapcsolatairól, de önmagukban ugyancsak keveset jelentenek az ethnogónikus problémák megoldása szempontjából, mert a régészeti anyag csak a kultúrát foglalja magában, nem pedig a népet. A régészet *önmagában* nem tud felelni arra, hogy egy bizonyos területen az egymást felváltó emlékek egy- vagy többféle néphez tartoznak-e, egyetlen vagy több, egymással rokon vagy idegen nép élt-e azon a területen, ahonnan egynemű kultúra emlékei kerülnek elő. A nyelvészet vihet legközelebb az ethnogenezis-probléma megoldásához, mert az ethnikai jellegek között a nyelv a legfontosabb. De önmagában ez a forrás sem elegendő. A nyelv eredete nem egyenlő a nép eredetével. A nyelvhatár többnyire nem esik egybe a néphatárral, ezenkívül a nyelv távolról sem

meríti ki a nép jellegét. A népet mindig a jellegek sokasága határozza meg, a történetileg kialakult sajátságok, az életformabeli vonások, az anyagi és szellemi kultúra bonyolult komplexusa. Megérteni a nép eredetét, annyit tesz, mint felfedni ezeket a sajátságokat, megállapítani genesisüket és fejlődésüket.

Ezért adhatja éppen a *néprajz* s csupán a néprajz, mint az egyes népek *ethnikai sajátságait* tanulmányozó tudomány minden egyes nép ethnogenezis-problémájának *legteljesebb és legkimerítőbb megoldását*. E megoldást azonban nem adhatja a többi említett tudománytól elszakítva, hanem velük állandó *szoros együttműködésben*. Ellenkező esetben a kísérletek eredménye föltétlenül a kultúrának a néptől való elszakítása lenne, ami a graebneriánus iskolának is bűne volt.

Sz. A. Tokarjev

Minőségi csoportok, mennyiségi egységek és a fonalrendezés számolási rendje a kenderfeldolgozásban

Dolgozatunkban kettős célt tűztünk magunk elé. Alaki szempontból be szeretnénk mutatni egy táblázatos közlési, de bizonyos mértékig már feldolgozó formát is, mely — szerintünk — alkalmas arra, hogy munkafolyamatoknál összesítést, pillanatok alatt áttekinthető rendszert nyújtson. Tartalmi szempontból pedig rá szeretnénk világítani azokra a rendkívül finom különbségtételekre, amelyekkel a kendert feldolgozók a munka alatt állandóan alakuló, változó kendermennyiségeket és minőségeket meghatározzák; néhány vidék kiragadott példája alapján kívánunk bepillantást nyújtani abba a kétségtelenül bonyolult számolási rendszerbe, amelynek segítségével a szövő asszony a szövéshez elrendezi a fonalak kisebb-nagyobb mennyiségét.

A táblázatok. Az utóbbi években újjellegű néprajzi leírásmódot fogadott el hazai tudományos gyakorlatunk. Az eddigi inkább globális vizsgálatok helyett a részletes, a legapróbb finomságokat is felkutató, a néprajzi jelenségek teljes funkciórendszerét, a mindennapi élettel összefüggő szövevényes hálózatát analizáló és feltáró munkát kíván ez mind a gyűjtésben, mind az adatközlésben. Utalnunk kell itt elsősorban a munkamódot leírására, ahol minden mozdulat megrögzítése fontosnak látszott és látszik. De tudományunk minden más részletterületén is ennek az egyre nagyobb precizitást kívánó feltárásnak a tendenciáját láthatjuk.

Hasznos és feltétlenül helyes ez a módszer, mert a csak erre alapozható dialektikus vizsgálat minden oldalról teljes részletességükben megvilágítja a jelenségeket. Kérdés viszont az, hogy szükséges-e minden esetben az ilyen aprólékos közlés? (Csak publikáló leírásról szólnunk most és nem felgyűjtésről, ahol a legapróbb részletek megfigyelését és lejegyzését fontosnak tartjuk, mivel akkor még nem tudható, hogy a „tipustól“ való eltérések minősége milyen.) Feleletadásnál maradjunk a munkamódot, munkafolyamatok leírásának problémájánál, mivel dolgozatunkban ezen a területen próbáltunk megoldást keresni.

Bizonyos legegyszerűbb műveletek elvégzésének módját az anyag, a szerszám és a kívánt eredmény természete nagyrészt meghatározza. Vagyis: „mit?“ + „mivel?“ + „mivé?“ = „hogyan?“ (A „mivel?“-ben benne van nemcsak az élettelen szerszám, hanem az a tudatos erő is, amely technikai ismereteknek és fizikai potenciájának bizonyos társadalmi és természeti körülmények között való együttes alkalmazásával létrehozza az elérni kívánt eredményt, vagyis benne van a szaktudással rendelkező és munkát elvégző ember is.) A kender kinyövése (földből való kihuzgálása) pl. nehezen történhetne másképpen, mint ahogy jórészt minden leírásban hasonlóan olvashatjuk. „A nyövést az asszony a föld végében kezdi, és jobbkezevel nyövi ki a földből a kenderszálakat. A kitépott szálat bal markába fogja. Egyszerre három-négy szálat tép ki. A tövéről a

gyökérre tapadt földet felemelt jobblábának oldalához csapkodja és így rázza le... Ha a balmarkába már több szálát nem tud fogni, a kinyírt szálaikat a virág alatt két-három szállal, a kenderkötéssel összeköti...“ (Nagy Jenő, A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón (Kalotaszeg). Debrecen, 1938. —7.)

De nemcsak a nyövésnél, hanem a többi munkafázisnál is ugyanez a helyzet: a kender feldolgozási állapota, az éppen használt szerszám és a kívánt eredmény együttesen kétségessé teszik a munkamódban a nagyobb eltérések lehetőségét. Ahol pl. adva van bizonyos mennyiségű pozdorjától megtisztított kendercsonló, orsóval ellátott talpasguzsaly és fonni tudó munkaerő, ott, legyen az az ország bármely részén, a fonás — esetleges egészen lényegtelen módosítással — ugyanúgy történik: „a fonáshoz készülő asszony ráül a guzsaly talpára (a guzsalyrúd balkeze felől van). Balkezével a szöszcsonlót a rúdra szorítja, jobbkezével a guzsalykötővel lefelé haladva körültekeri. A tekercest a guzsalykötő végének a visszadugásával rögzíti. A fonás kezdésekor kihúznak egy kevés szöszöt a csonló aljából és azt az orsósár hegyire tekerik. Az orsót pergetni kezdik, miáltal a kihúzott szösz megsodródik. Ha már a fonal olyan hosszú, hogy a fonó karjával csak éppen beéri, akkor a fonalat az orsóra feltekeri, közben nyálanzani kell a kihúzott szöszet, meg az ujjakat, mert nedvesen sokkal könnyebben sodródik.“ (Vincze Lajos, A kender termelése és feldolgozása Bálványosvár-alján. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 5. szám. Kolozsvár, 1945. 17.) És ha ugyanazon feltételek mellett (megtisztított szösz, talpasguzsaly orsóval és fonalat készíteni tudó nő) különbségek adódnának, ezek valószínűen akkor is olyan csekélyek lennének, hogy a népcsoportról — amelyet e munkafolyamaton keresztül is hivatottak vagyunk vizsgálni — igen keveset mondanának. Ha pedig a minden esetben kötelező részletes felgyűjtés után úgy látszik, hogy e munkafázisoknak az eddig publikált módoktól, „tipusoktól“ való eltérése lényeges, akkor azt feltétlenül szükséges leírni, még pedig olyan pontossággal és részletességgel, amilyennel a modern néprajzi gyűjtő és adatközlő módszer tőlünk megkívánja.

Nem tartjuk tehát szükségesnek a munkafolyamatoknak minden esetben nagy részletességgel való leírását. Természetesen, van szükségünk ilyen adatközlésekre is, csak ugyanazoknak a munkamódotusoknak a legkülönbözőbb vidékekről való unos-untalan elismétlését véljük feleslegesnek. De nemcsak mint mellőzhető pluszt kívánjuk elhagyni, hanem úgy érezzük, hogy az ilyen leírásokban éppen a lényeg, a munkafolyamat gócpontjai („gyűjtőpontjai“) a „hogyan?“-ok elmondásának indokolatlanul nagy halmazában elszintelenednek.

Összehasonlítások és szintézisek alkotása, valamint törvényszerűségek megállapítása céljából azonban ugyanazokról a munkafolyamatokról minél több adatközlésre van szükségünk az ország különböző vidékeiről. Ebből a célból helyesnek látszik az egyszerű leírásoknál is minél többet hivatkozni a már megjelent adatközlésekre, mert ebből a párhuzamok megvonásán kívül az az előnyünk is származik, hogy elkerüljük a feleslegesen sok részletezést, ami leírásunkat különben hosszadalmassá és „higgá“ is teheti.

Az ilyen, hivatkozások útján célszerűen megrövidített leírásokon kívül helyesnek látszik a munkamódotnak táblázatban (néprajzi diagrammban) való elhelyezése is, ahol a kötött forma a táblázat különböző helyei-

nek más-más jelentést ad, s ide egyszerű jeleket, számokat, esetleg néhány soros adatokat bejegyezve, ezek elhelyezésüknél fogva sokatmondókká lesznek. A táblázat jelentőségét elsősorban abban látjuk, hogy az adatok kisebb-nagyobb tömegében rendszert alkot, első pillantásra megmutatja az illető munkafolyamat kulcspontjait és mellőzve a tudományos leírásoknál nem minden esetben szükséges részletezéseket, tényszerűségre törekszik. Ezek szerint tehát a táblázat nem *pótolja* a leírásokat, hanem mintegy kiegészítésképpen azoknak csak kulcspontjait, summázataát adja.

Dolgozatunkban megkíséreljük a kenderfeldolgozás munkamenetét táblázat formájában bemutatni. (Első ilyenirányú próbálkozásunk az Ethnographia LX. évfolyamában, a 221. oldalon jelent meg. Ez azonban még csak a kezdeti lépések tapogatózásait mutatja.) A táblázat készítéséhez első lépés a munkafolyamat egyes fázisainak megállapítása volt. Minden munkafázist tíz pontban mutatunk be:

1. A kender formai állapota.
2. A munkafázis neve.
3. A munkafázis szerszáma.
4. A feldolgozási egység neve.
5. A feldolgozási egység formája.
6. A konkrét mennyiség. (Az illető feldolgozási egységből mennyi kerül ki egy bizonyos meghatározott földterület terméséből.)
7. A munkafázis végzésének naptári ideje.
8. A munkafázis végzésére fordított idő, személyek és nemek szerint részletezve.
9. A munkafázis végzésére fordított összes munkaóra.
10. A munkafázishoz kapcsolódó társadalmi vonatkozások.

E pontnál a következő kérdéseket vettük végig:

- a) Ki végzi a munkát? Ha többen, akkor hogyan dolgoznak össze? (Társaságban végzett munkák.)
- b) A hívott segítségnek mi jár ellenszolgáltatásul?
- c) A szerszámot ki készíti? Ki javítja?
- d) A szerszám gyakorisága. Kölcsönkérésért mi jár ellenszolgáltatásul?
- e) A munkafázishoz kapcsolódó hiedelmek.

Ezt a tíz pontot kiegészíti még egy tizenegyedik, a „jegyzet“, ahol magyarázatot találunk az illető munkafázisba tartozó előző tíz kérdés adataihoz. A 8. és 9. pontokhoz szeretnénk magyarázatul hozzáfűzni, hogy a munkafázisok végzésére fordított időt igyekeztünk lehetőség szerint mindig pontosan lemérni. Így pl. a fonásnál 2—10 perces időközök megfont fonalhosszúságát mértük le s ebből számítottuk ki az átlagos teljesítményt. Természetesen ennél a „norma-kiszámításnál“ tekintetbe vettük azt is, hogy nem dolgoznak mindig olyan gyorsan és figyelmesen, mint amikor mérik az idejüket, s hogy minden órában 5—10 perc kiesik valami más házimunka váratlan közbejötté miatt. — Különösen sokat mondanak az időtartamok adatai olyankor, mikor ugyanarra a munkavégzésre két, esetleg

három szerszám is szolgál. Így könnyen leolvasható az egyes szerszámok termelékenységének mértéke, s ebből esetleg magyarázatot kapunk egyes szerszámok térhódítására, illetve visszaszorulására is.

Ezzel a módszerrel dolgoztuk fel három község, Nagylóc, Szendrő és Tiszaigar népi kendermunkáját. Nagylóc 2292 lakosú község Nógrád megyében, a vasútvonaltól 8 km távol. Csak az utóbbi években köti be autóbuszjárat az országos forgalomba. Itt a kenderrel való munka újszólván hozzátartozik az asszonyok — lányok életéhez: mindenki fon-szó gyermekkorától vénségéig. A kenderfeldolgozás a gyengetermésű föld mellett a falu gazdasági életének jelentős tényezője. Mint a palóc kendermunka egyik tipikus községét ismerjük meg. Nagylóccal szemben Szendrő (Borsod m.) az országút és vasútjárta Boldva-völgy forgalmas, legnagyobb községe. (3096 lakos) Itt is általános, minden családot foglalkoztató a kendermunka éppen úgy, mint Nagylócon. A harmadik község Tiszaigar (1950. jan. 1. óta Jász-Nagykún-Szolnok m., azelőtt Heves m.), ahol viszont a fonás-szövés a gazdasági élet hullámzásának vetületeként hol fellendül, hol alábbhagy. A multszázad hatvanas éveitől egyre csökken a munka intenzitása — a legöregebb adatközlők sem emlékeznek már a fonókra, viszont apjuk-anyjuk elbeszéléséből sokat hallottak róla — s a századforduló utáni években szinte teljesen megszűnik. A világháborús gazdasági leromlás éveiben a kenderfeldolgozás ismét lendületet vett. Azok, akik ma fonnak-szőnek a faluban, legnagyobb részt ebben az időben tanulták meg a mesterséget az öregektől. A második világháború előtti kisebb konjunktúra idején újból megcsappant a munka intenzitása, míg a háborút követő inflációs időkben ismét fellendült. Ma — mint az várható — a lassú eltűnés állapotában van. A munka intenzitásának ilyen szinuszgörbeszerű hullámzásából nyilvánvaló az, hogy a falu gazdasági életében a kenderfeldolgozásnak nincs olyan jelentősége és következőképpen gyakorlata sem, mint az előzően tárgyalt két másik községben. (Tiszaigar lakóinak száma 1635. Vasútállomása, Tiszafüred 12 km. távol van. Autóbuszjárat köti össze a két községet.) A három község táblázata közül csak a nagylóci a teljes. A szendrőiében és a tiszaiagariban a 3. és 5. rovatok, ahol ábráknak kellene lenni, hiányoznak. Nem tartottuk fontosnak azt, hogy most, amikor elsősorban módszer bemutatásáról van szó — és ezt a nagylóci táblázaton pontosan láthatjuk — ezzel a most elhagyott tekintélyes klissémennyiséggel is terheljük a kiadás költségét. — Mindhárom táblázat közlése azonban az alábbi összehasonlítások megtétele szempontjából szükségesnek mutatkozott.

Vessünk futólag néhány pillantást a táblázatokra, s próbáljunk meg olvasni belőlük, hogy gyakorlati hasznukat megtapasztaljuk.

1. A kendert kétféleképpen lehet nyőni: külön a virágost június—júliusban és külön a magvast augusztus—szeptemberben, vagy pedig egyszerre mindkettőt augusztusban. Ez utóbbi esetben a jövő évi magról úgy gondoskodnak, hogy azt külön vetik a krumplici vagy kukorica közé, s amikor a mag teljesen beérett, akkor szedik csak le. Így nem kell válogatni, lassan kiszedegetni a még bentmaradó magvas kenderszálak közül a virágosokat, hanem egyszerre kihúzgálhatják az egész termést. Utóbbi módon kétségtelenül egyszerűbb, mondhatnánk racionálisabb a munka, viszont nem lehet feldolgozás közben szétválogatni a jobb és szebb rostot adó virágoskendert a magvastól. Így tehát már a külön- vagy együttművéssel

is osztályozzák a kender minőségét: csak a legjobb virágost vagy pedig vegyesen a virágost és magvast dolgozzák fel egyszerre. Valószínű tehát, hogy ott nyőnek külön, ahol elevenen él a munka, ahol igazán finom vászon szövésére törekszenek, mivel nemcsak a gazdaságbeli, hanem a ruházkodási szükségletek kielégítésére is úgyszólván kizárólagosan az otthon készített kendervásznat használják. Ezt mutatja táblázatunk is: a három feldolgozott községnél Nagylócon és Szendrőn külön nyövik a kétféle kendert, Tiszaigaron pedig, ahol csak akkor dolgoznak vele, amikor azt a gazdasági helyzet szükségessé teszi és ekkor pedig a mennyiségi többtermelés a fontos, egyszerre nyövik a kendert.

Akkor lesz a kenderből a legszebb rost, ha a növény magasra és vékonyra nő. Ez teszi minőségileg jobbá a virágost is, mert júniusban, amikor még vékonyszálú, magasabb mint a magvas. Ha azonban sűrűn vetik, akkor a magvasok sem tudnak megvastagodni, megterebélyesedni s így vékonyszálúak lesznek és magasra nőnek. De még ilyen sűrű vetés mellett is finomabb a virágos kender rostja. A vetéskor egy négyszögöl földre:

Szendrőn	0,13 liter
Tiszaigaron	0,15 liter
Nagylócon	0,10 liter

kendermag jut. (Tiszaigaron a virágost-magvast együtt, Szendrőn és Nagylócon külön nyövik.)

2. Szembetűnő különbségeket láthatunk a fonószerszámokban is. A forgalomból kieső nógrádi faluban, Nagylócon még most sem használnak rokkát, hanem guzsalyról fonnak; a nagyobb és forgalmasabb másik északi községben, Szendrőn csak a fiatalabbak dolgoznak „keres-guzsalyon“, a zidősebbek ma is orsót pörgetnek szívesebben; az alföldi Tiszaigaron pedig guzsalyt alig lehet találni, mert aki fon, nagyon kevés kivétellel csak vásáron vett rokkát használ. Az alföldi lakosság gazdasági szemléletére annyira jellemző racionális felfogás mutatkozik meg itt a rokka használatában éppen úgy, mint az előbb tárgyalt együttnyövési módban.

3. Fényt vet a guzsaly-rokka viszonyára, valamint a kendermunkának az egyes vizsgált falukban tapasztalható intenzitására a különböző fonószerszámokon való fonás gyakorlata. Könnyebb számítás kedvéért tételezzük fel, hogy 1948-ban mindhárom faluban nagyrészt egyforma kendertermés volt. Ebben az esetben egy négyszögöl föld termésének a megfonására a különböző szerszámokon más- és más munkaidő szükséges:

	guzsalyon fonva	rokkán fonva
Nagylócon	7 ³⁰ óra	—
Szendrőn	8 ³⁶ óra	6 ³⁶ óra
Tiszaigaron	13 ²⁸ óra	8 óra

Mindebből nyilvánvaló, hogy a guzsalyról való fonásnak abban a községben van a legnagyobb gyakorlata, ahol a kendermunka intenzitása nagy, s a könnyebb, gyorsabb munkát lehetővé tevő rokkát még nem ismerik és így nem is használják: Nagylócon. A másik nagy gyakorlattal dolgozó községben, Szendrőn a rokka használata miatt visszaesett a guzsalyról való fonás „normája“: aki gyorsan akar fenni, aki súlyt fektet a munka

nagyobb termelékenységre, az rokkát vásárol, s így a guzsalyról való fonás gyakorlata érthetően visszaesik. De még mindig látszik a guzsaly-orsós fonás jó idején, hogy nem elhagyott, teljesen kiszorult munkamód. Tiszaigaron pedig, ahol csak a gazdasági szükségek lendítik fel időnként a kendermunkát, még a rokkán való fonás munkaideje sem éri el a nagylóci orsónfonását, s a rokka miatt kissé leromlott szendrői guzsaly-orsós normát alig haladja meg. Nem is szólva a tiszaiigari guzsalyról való fonás magas munkaidejéről.

4. Az orsós fonásnál racionálisabb, több és gyorsabb munkát végző rokka lassan kiszorítja a használatból a guzsalyt. Az átmenet egyik szerszám használatáról a másikra azonban nem történik meg egyszerűen annak a ténynek a bebizonyosodásával, hogy az újabb termelőeszköz alkalmazása a munkában nagyobb termelékenységet biztosít. Ez a racionális gazdasági tény csak jóval később, felismerése után mutatkozik meg termelőeszköz-kicserélő hatásában. Szendrőn pontosan lemértük: özv. Aszu Andrásné 69 éves parasztasszony 4 perc alatt guzsalyon 11,40 méter, ugyanezen idő alatt pedig rokkán 10,50 méter fonalat font. Menye, ifj. Aszu Andrásné (40 éves), aki alig tud guzsalyról fenni, ugyancsak 4 perc alatt, 14,20 métert font rokkáján. A guzsalyhoz szokott öregasszony tehát többet termelt a régi szerszámon, mint a korszerűbb rokkán, a menyé azonban, a következő generáció guzsalyon már nem dolgozik, rokkán viszont messze többet termel, mint anyósa akár guzsalyon, akár rokkán. Az idős Aszuné képviselte generáció előtt pedig feltételezünk egy ezt megelőzőt, mely csak guzsalyon font, valószínűleg igen jó munkaidővel. A szerszám megszokása, a vele való munka gyakorlottsága sokszor a kevésbé termelékeny munkaeszközt is eredményesebbé teszi ugyanabban a kézben a korszerűbb, de vele gyakorlatlanabb szerszámnál.

5. Érdekes eredményre jutunk, ha a paraszti kendervászon értékét akarjuk kiszámítani. Mennyi időt fordítanak a három vizsgált községben a kendervászon előállítására? (A könnyebb számolás kedvéért egybe vesszük a finom és a zsákvásznat, s közös néven mint kendervásznat kezeljük.)

Nagylócon	(150 □ föld)	guzsalyról fonva	1859 ⁴⁵	óra alatt	70 m	kendervászon
Tiszaigaron	(130 □ „)	rokkáról „	1549 ⁴⁵	„	} 58.5 m	„
		guzsalyról „	2255 ⁴⁵	„		
Szendrőn	(360 □ „)	rokkáról „	3588 ⁹⁰	„	} 192 m	„
		guzsalyról „	4315 ⁹⁰	„		

Ez azt jelenti, hogy átlagban 1 m vászon előállítására

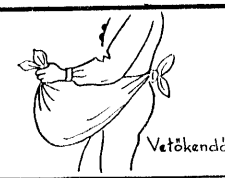

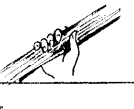

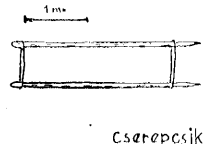
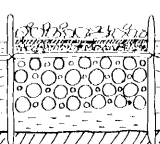

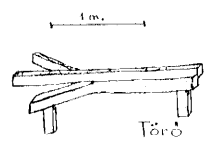

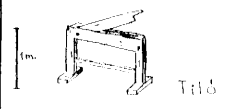

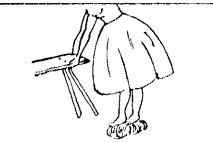

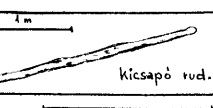

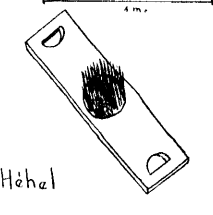

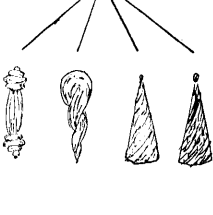

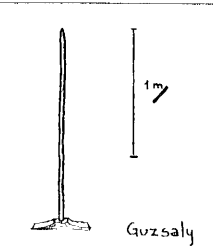

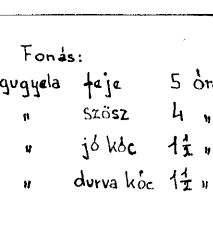

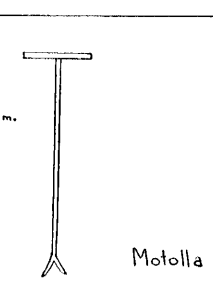

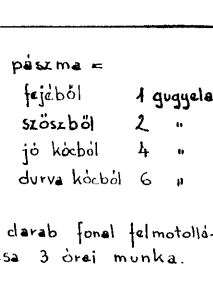

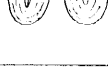

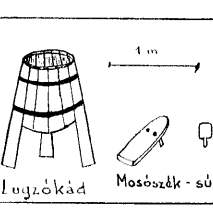

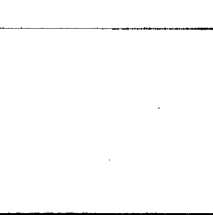

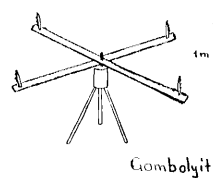

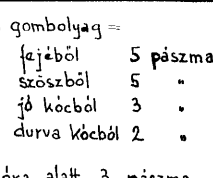

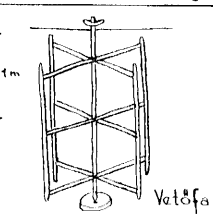
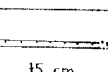
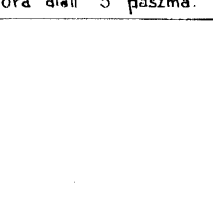
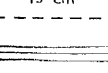

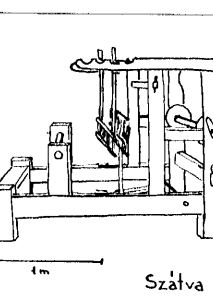

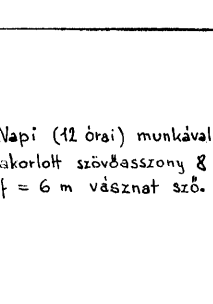

Nagylócon	guzsalyról fonva	26 ⁹⁴	munkaórát
Tiszaigaron	rokkáról fonva	26 ²⁴	„
	guzsalyról „	38 ⁹⁰	„
Szendrőn	rokkáról „	18 ⁴²	„
	guzsalyról „	22 ²⁸	„

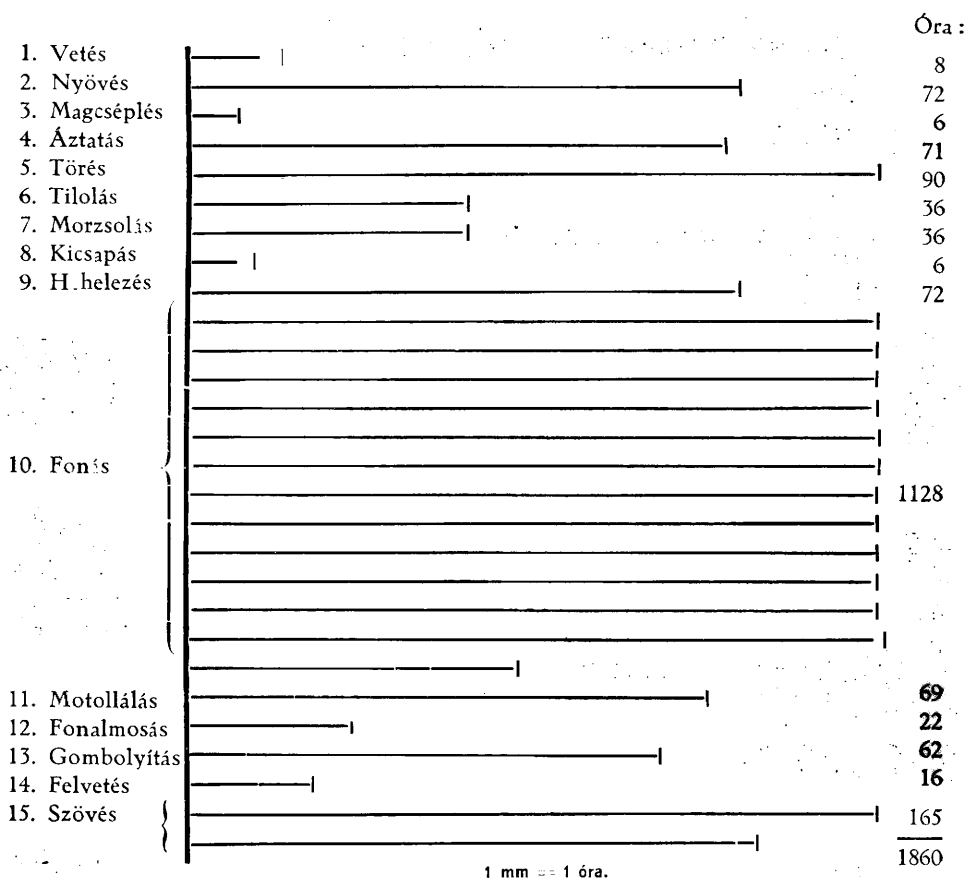
fordítanak. (Itt csak a feldolgozásra fordított tényleges munkaórákat számítottuk be s nem vettük tekintetbe a különböző szerszámok készítésére fordított szintén jelentős munkaidőmennyiségeket.)

Első pillantásra ellentmondásnak látszik az a tény, hogy míg a munka legfontosabb és leghosszadalmasabb fázisában, a fonásban Nagylócon

A KENDER FELDOLGOZÁSA NAGYLÓCON

1948. október - 1949. október

Az anyag	A munkafázis		A feldolgozási egység		Negyedes (150 a) földön terem	A munkafázis naptári ideje	A munkaidő		A munkafázishoz kapcsolódó társadalmi vonatkozások	Jegyzetek	
	neve	szerszáma	neve	formája			hány ember mennyi ideig	összesen munkaidő			
Mag	Vetés		Véka		1/2 véka = 10 kg	Május 5-15	Vetés: 1 férfi 15', 3 nő 2:30 Bekapálás	7 ⁴⁵ óra	A kendermag bekapálásához csak családtagokat hívnak. Munkájukat alkalmadtán munkával viszonyozzák. Hiedelem: vetés után a vetőszék feldobják, hogy a kender magára nőjön. Vetés közben nem szabad beszélni, hogy a madár ne tudja meg a mag helyét. A vetés ideje: Zsöfi napja.	A kendernek két szántás kell: őszi és tavaszi. Vetés után 12 hétre már lehet nyúni a virágost, a magvast csak 16-17 hétre.	
	Kender	Nyűvés		Marok		Virágos: 240 Magvas: 492	Vir.: július 25-től	Vir.: 4 nő 12 óra	48 óra	Nyúni mindig többen mennek ki. Férfi nagyon ritkán. A hívott segítségnek a napi munkáért 2-2 Kéve kender jár. Itkezési időben megkínálják.	
Cséplés			Kéve		Vir.: 40 Magv.: 82	Szept. 12-től	Magv.: 2 nő 12 óra	24 óra	Csak családtagok. Fialat lányokra is rábizzák.		
Áztatás			Cserepecsik		Vir.: 1 Magv.: 1	Vir.: jul. 28-tól Magv.: szept. 15-től	Áztatás: 1 férfi és 2 nő Vir.: 2 óra - magv.: 3 óra Kivetés: 1 férfi és 2 nő Vir.: 6 óra - magv.: 10 óra Fuvar: 4-szer 2 óra	15 óra 48 óra 8 óra	Áztatásnál csak a család segít. A férfi fuvaroz, elkészíti a cserepecsét és az áztatás helyét, a nők berakják, kivételkor pedig kimossák a kévéket.		
Törés			Marok		Vir.: 240 Magv.: 492	Vir.: aug. 20-tól Magv.: okt. 25-től	Vir.: 3 nő 10 óra Magv.: 3 nő 20 óra	30 óra 60 óra	A törés női munka. Három dolgoznak össze: 1 a kévéket markokba szaggatja, 2 a törőn áll, 3 a törő alá igazítja a markot. A segítségnek ellátás és 3 kéve kender a bére. Ugyes parasztember készíti a törőt. Elég kevés háznál van. Ingyen kölcsönzik.		
Szövő	Tilolás		Tiloló-marok		Vir.: 120 Magv.: 246	Vir.: aug. 28-tól Magv.: nov. 1-től	Vir.: 2 nő 6 óra Magv.: 4 nő 6 óra	12 óra 24 óra	Gyakran csak egy nő tilolja a kenderet. A szerszámot a mátról töltöktől veszik. Nincs minden háznál. Ha esetleg segítséget hívnak, az hozzá magával a tilóját.		
	Morzsolás		Fej-kender		Vir.: 40 Magv.: 82	Vir.: szept. 5-től Magv.: nov. 10-től	Vir.: 6 nő 2 óra Magv.: 6 nő 4 óra	12 óra 24 óra	Csak nők morzsolnak. 10-15 lány is összejön morzsolni egy-egy este. Legények is jönnek szórakozni. Munka közben mákos kukoricát kint a dolgozóhoz gazdaszony. Annak helye a konyha vagy a „pad” (ház előtti folyosó).		
	Kicsapás		Fej-kender		Vir.: 40 Magv.: 82	Vir.: szept. 8-tól Magv.: nov. 12-től	Vir.: 1 nő 2 óra Magv.: 1 nő 4 óra	2 óra 4 óra	Magánosan végzett munka.		
	Héhelzés		Fej-kender	feje		Vir.: 40 Magv.: 82	Vir.: szept. 15-től Magv.: nov. 15-től	Vir.: 2 nő 12 óra Magv.: 2 nő 24 óra	24 óra 48 óra	Héhelzésnél mindig két nő dolgozik össze lehetőleg: az egyik csak a fejt, a másik pedig a fejt csinálja. Széttak segítséget hívni ennek bére az állásban kívül minden házban 10, vagy egy egész kenyér. A héhelt kovacs csinálja. A legtöbb háznál van. A hívott segítség viszi magával a szerszámot, a héhelt.	
				szősz		Vir.: 20 Magv.: 41					
Fonás		Gugyela	durva kóc		Vir.: 20 Magv.: 41	Vir.: szept. 15-től Magv.: nov. 15-től	Vir.: 2 nő 12 óra Magv.: 2 nő 24 óra	24 óra 48 óra	A legfontosabb társaságban végzett munka. 4-6 lány vagy asszony jön össze a „fonókba”. Lányokhoz legények is mennek: nő, játék, tréfa, mese. Vasárnap és piroshatos napon, valamint szombat déltől nem jönnek. Öreg asszonyok pénzért is fonnak: pászmaját 2 forintért, (Naponta 2-21 pászmajt tud megfonti) Ehhez ellátás nem jár. Gugyelyt házilag készítenek. Minden háznál van 2-3. Rokkha nagyon ritka. 4-5 van csak a faluban.		
			gugyela		Vir.: 40 Magv.: 82						
			szősz		Vir.: 20 Magv.: 41						
Fonó		Darab	fejéből 12 pászma		10 darab	November 1- február végéig szombat esténként.	1 nő 69 óra	69 óra	Csak szombat este motollálnak. Ha ilyenkor a legény elmegy a lányhoz, ő is segít motollálni. A szerszám házilag készül. Minden háznál van.		
			szőszéből 10 pász.		3 darab						
			jó kócból 5 pász.		3 darab						
			durva kócból 3 pász.		7 darab						
Fonalmosás		Darab	fejéből 10		10	Január elejétől - február végéig	Lugozás: 1 nő 10 óra Kimosás: 2 nő 6 óra	10 óra 12 óra	Az a két nő fehériti a fonalat, aki megfonta. Segítséget nem szoktak hívni.		
			szőszéből 3		3						
			jó kócból 3		3						
Gombolyítás		Gombolyag	fejéből 24		24	Január közepétől.	1 nő 62 óra	62 óra	A szerszám leginkább házilag készül. Minden háznál van.		
			szőszéből 6		6						
Feltetés		Szélesség	rőf		72 rőf	Február eleje	2 nő 8 óra	16 óra	Két nő kell a fonal feltetéséhez. Nem érli mindenkinek, ezért gyakran hívnak hozzá segítséget. Díja: viszárszaggatás. Fűrő-faragó „ügyes-amberek” készítik. Elég ritka. Kevés háznál van mag. Kölcsön kéri. A vetőfáról „láncba” szedik le a fonalköteget. Ezt magasra feldobják: „akkora legyen a szátva nyílása”		
			ige = 3 szál		40 pászma						
			pászma = 10 ige		6 pászma						
Szövő		A vászon	melléke (hosszanti szálak)		Vászonból: 55 cm széles 54 m	Február 10-től	Feltetés a szövésükre: 3 nő 6 óra Nyíltbe és bordabosszadás: 2 nő 4 óra	18 óra 8 óra	A fonal szövésükre húzásához 3 személy kell: 1 a fonalköteget eresztí, 2 az első „zöngő”-nél egyengeti, 3 a hátsó zögóra feltékavi a fonalat. Szőni nem tud mindenkinek: a segítség m-enként 2 forintért sző. Ehhez ellátás nem jár. Szátvakészítéssel és javítással a téli hónapokban egy parasztember foglalkozik. Hiedelem: A szövés után falszabadtul céppokkal a kezében a linygerék az utcára fut: akit először maglál, olyan nevé lesz az ora.		
			béle (keresztiszálak)		Zsákvászonból: 55 cm széles 16 m						Vászon szövés: 1 nő 108 óra Zsákvászon szövés: 1 nő 31 óra

Nagylóc

1948 - 1949

A kenderfeldolgozás munkaórákban
(150 □ földön)

tapasztaltunk a legnagyobb gyakorlatot, addig a kész vászon Szendrőn kerül aránylag a legkevesebb munkaidőbe. Viszont megadja a feleletet e látszólagos ellentmondásra a kenderföld nagyságának az adata: kisebb, vagy nagyobb területet fognak be kendertermelésre, milyen mennyiséget dolgoznak fel egy év alatt, vagyis egy-egy turnusban? Azt kell látnunk, hogy abban a községben csökkent nagyot a kender vászonná alakításának munkaóraszám, ahol a legnagyobb gyakorlatra tesz szert, s megoszlanak az apró oda-vissza fuvarozások idejei, vagyis a munka szervezettsége inkább megközelíti az üzemszerűség fokát.

Ennek az újabb megállapításunknak látszólag mintegy ellentétéként jelentkezik egy másik megfigyelésünk: minél kisebb földön termelik a kendert, annál nagyobb hasznot igyekeznek kiszedni belőle, annál jobban ügyelnek minden kárbavesző részecskéjére. A nyersanyagnak csökken a

jelentősége a feldolgozók szemében, ha az nagy mennyiségben áll a rendelkezésükre. Íme: mennyi vászon készül egy föld terméséből?

Szendrőn (360 ☐ földön termelve)	1,87 m
Nagylócon (150 ☐ földön termelve)	2,10 m
Tiszaigaron (130 ☐ földön termelve)	2,20 m

Ez az adat is magyarázni látszik a munkaidővel kapcsolatban megállapított eredményt: azért kíván aránylag kevesebb munkaidőt a nagyobb mennyiségben való termelés és feldolgozás, mert itt nem vesz el annyi időt a még felhasználható, de hosszadalmasabb munkát igénylő elhulló (nem selejt!) nyersanyag gondos összeszedése és kidolgozása, mint ahol a kevés termés minden részecskéje fontos és jelentős a feldolgozó gazdaságában.

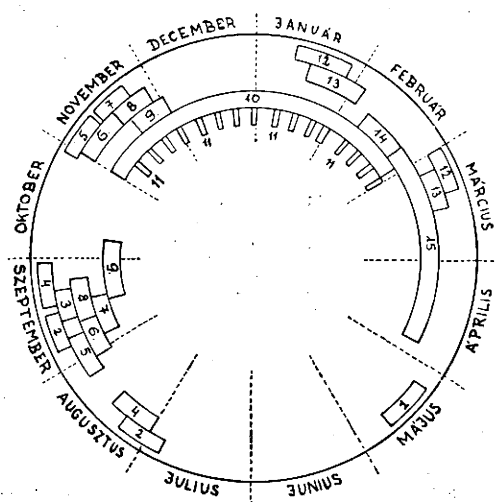
Természetesen ebbe a fenti eredménybe jelentékenyen belejátszik a kenderföld minősége és az azévi termés mennyisége. Éppen ezért jelen megállapításainkat nem látjuk feltétlenül igazoltnak, hanem inkább csak indokolt feltevéseknek. E kérdés teljes tisztázására külön vizsgálat lenne szükséges.

6. Megdöbbenően hat a kendervászon házi előállításához szükséges rendkívül nagy munkaóramennyiség. A durva házivászon méterét vásáron 11—12 forintért adják. (Számítsuk most 12 forintos átlagáron mind a finom, mind a zsákvásznat.) E szerint a kenderre fordított munka „órábére“ a három faluban így alakul:

Nagylócon (guzsalyon fonva)	0.45 Ft
Szendrőn (rokkán fonva)	0.64 Ft
(guzsalyon fonva)	0.53 Ft
Tiszaigaron (rokkán fonva)	0.46 Ft
(guzsalyon fonva)	0.31 Ft

Mi az oka mégis annak, hogy ilyen csekély jövedelmezőség ellenére egyes községekben olyan rengeteg időt és fáradságot fordítottak (és helyenként még ma is fordítanak) erre a munkára? A hagyományhoz való ragaszkodáson kívül a legfőbb okot a feudális és feudálkapitalista viszonyok között a munkafázisok naptári időbeosztásában látjuk. A kenderrel akkor van munka, amikor a mezőgazdaságban kevésbé elfoglaltak a nők. A körös diagramból pontosan kiténik, hogy a legnagyobb mezőgazdasági munkák idején (május, június, július és az őszi betakarítás hónapjában, októberben) a kenderrel való munka szünetel. A feudálkapitalizmus paraszti életformájának az évszakokkal, az időjárással való szoros kapcsolata, összefüggése és egységes szervezete teszi lehetővé és indokolja azt, hogy ilyen csekély jövedelmezősége ellenére is sok helyen foglalkoztak vele. A hosszú késő őszi és téli napokon a nőknek alkalmuk sem igen nyílt más hasznos dolgot végezni a ház körül, hiszen háziipar, rendszeres otthoni munka csak kevés helyen folyt; az idő tehát a legcsekélyebb gazdasági eredmény nélkül telt volna el. Így legalább mégis csak volt valami hasznuk a téli hónapokban — mégha ez a haszon 40—50 fillér is óránként. Nem kétséges, hogy a szocialista gazdálkodás falusi térhódítása itt egészen más helyzetet fog teremteni.

A kendermunka évi időbeosztása

A számok a munkafázisokat jelölik
(lásd előző diagramm)

1948 - 1949

Nagylóc

Minőségi csoportok, mennyiségi egységek. E kérdéssel és ezen belül a fonalrendezés számolási rendszerével hazai irodalmunkban eddig még nem foglalkozott senki sem. Néhány adatközlés megemlített ugyan idevonatkozó anyagot, de egy-két dolgozat kivételével egyikből sem kaptunk teljesnek mondható képet egy-egy népcsoportnak a kendermunkában használt számolási rendszeréről. Ezt a hiányt szeretnénk pótolni jelen tanulmányunkkal. Felhasználtuk e célra az alapot adó három táblázat (Nagylóc, Szendrő és Tiszaigar) idevonatkozó anyagán kívül az eddig megjelent hazai publikációk adatait, valamint saját eddig még közzé nem tett gyűjtéseinket. Tárgyalás közben nem jegyzetek útján hivatkozunk a forrásokra, hanem csak a helységek nevével. A dolgozat végén összeállított irodalomból kitűnik az, hogy az illető község adatait melyik mű nyomán idézzük.

A minőségi egységek alatt a kenderfeldolgozásban nemcsak a puhító és finomító eljárásorozatok eredményeként szükségszerűen bekövetkező egyre pozdorjamentesebb rostköteget értjük, hanem különösen a minőségi osztályozások, szétválogatások finom különbségtételeit.

A mennyiségi csoportosítások a legszorosabban összefüggnek a munkafázisokkal. Szerepük is az, hogy a munka végzésére legalkalmasabb mennyiségbe és elrendezésbe csoportosítsák a különböző minőségű kenderanyagot. Így az egyes munkafázisok maguk határozzák meg azt, hogy milyen mennyiségi egységeket alkossanak a kenderből a különböző feldolgozási folyamatok alatt. Az elvégzendő munka természete, a rendelkezésre álló szerszám és az elérni kívánt cél — mint azt már láttuk — nemcsak a munkamódot határozza meg nagyvonalakban, hanem az illető munkához való mennyiségi csoportosítást is. Matematikai kifejezésekkel élve: az elvégzendő munkák a független változó, s a mennyiségi csoportok a függő változó szerepét töltik be. E mennyiségi egységeknek csak másod-

lagos szerepük tehát az, hogy mértékegységül szolgáljanak. Csoportosításukban az elvégzendő munkához való maradéktalan alkalmazkodás a — szinte kizárólagos — szempont. S minthogy ebben az alkalmazkodásban határozott mennyiségi csoportokat alkotnak, ezeket egységeként lehet és szokták is felhasználni.

Amikor egységekről beszélünk, akkor olyan határozott mennyiségi csoportokra gondolunk, melyek egy — szűkebb vagy tágabb — elterjedési területen belül állandóak, számszerűleg kifejezhetők, s ebből következően nagyobb, ugyanazon minőségű tömegnek az egységgel való összehasonlítása révén történő meghatározására, lemérésére alkalmasak. Minthogy tehát az egység mennyiséget jelöl, a különböző minőségi csoportokon belül más-más egységekkel lehet, illetve kell számolni. Összehasonlításokat végezni, vagyis az egységnek a meghatározandó tömegekkel való számszerinti mennyiségi viszonyát megállapítani csakis ugyanazon minőségi csoporton belül lehet. Gyakran előfordul, hogy az alapegység meghatározott többszöröse is mint egységek lépnek fel a gyakorlatban, ezek azonban csak a számszerű kifejezés megkönnyítésére szolgálnak.

Vegyük sorra a munkafázisokat.

Vetés. A táblázatban feldolgozott három község közül a két északiban Nagyiócon és Szendrőn a kendermag kimérésének egysége a régi úrmérték, a véka. Tiszaigaron ellenben, ahol nincs régi megszakítás nélküli hagyománya a munkának, az egyszerű, a házkörűli gazdaságban olyan sok helyen használt szakajtókosárral mérik ki a kendermagot.

Nyövés. Nyövéskor kézzel húzzák ki a földből a kenderszalakat. (Sarlót csak a külön vetett, s így vastagra megerősödött magvaskender kivágására használnak, de azt is csak akkor, ha a kenderkóró kézzel való kihúzása túlságosan nehéz lenne.) Így a nagyobb összefoglaló egységek alapja a kenderszál, vagy ha egyszerre nyövik a virágost és magvast, az egyszerre összemarkolható kisebb kendercsoport. Hogyan csoportosítják nyövéskor az alapegységeket, hogy nagyobb, a következő munkamenethez, az áztatáshoz, illetve csépléshez legjobban megfelelő egységeket kapjanak?

Mindhárom táblázaton első összefoglaló egység a *marok*. Ez az a mennyiség, amit a nyövő egyszerre a markába tud fogni, illetve szálankénti nyövéskor összegyűjteni. Az eddigi adatok alapján azt mondhatjuk, hogy országszerte a marok a nyövés első összetett egysége. Technikai szükség vezetett arra, hogy a marok mennyiségi egység legyen a nyövésnél: ennyi kender fér el egy ember markában, s mikor ezt a munka közben le-leteszi a kezéből, egyforma nagyságú maroknyi csoportokat hoz létre.

Ez a mennyiség azonban még kicsi volna a következő munkafázis egységéül. Éppen ezért tovább egyesítik nagyobb csoportokba, illetve egységekbe: két (Kemenesalja, Huguag, Varbóc, Magyarvalkó), három (Kemence, Taktaköz, Kalotaszeg), négy (Tiszaigar, Szendrő), öt (Bálványosvárálja), sőt hat (Nagylóc) markot is foglalnak össze egy-egy nagyobb egységbe, amit a keleti részeken (moldvai csángók, Bálványosvárálja, Magyarvalkó, Kalotaszeg) *fejnek*, illetve *fűnek* neveznek, máshol mindegyik *kenderkévének*.

Ahol a magvaskendert külön nyövik ki a virágostól, ott egy főbe illetve kévébe több magvas markot kötnek mint virágost: Magyarvalkón három magvasmarokból lesz egy fő, Szendrőn pedig 5—6 magvasból lesz

egy kéve. A mennyiségi csoportosítás, a „függő változó“ alkalmazkodik az elvégzendő munkához: a magvaskender bugái (magházai) könnyen megszáradnak nagyobb kévékben is, csépléskor viszont úgyis szétszedik ezeket a csoportokat, bármekkora kötötték is meg nyóvéskor.

Néhol még a kévénél is nagyobb egységeket állítanak össze a kinyőtt kenderből. Hugyagon 22 kévét számítanak egy keresztnak, Bálványosváralján pedig 10 fő ad egy kúpot, 30 fő, azaz három kúp pedig egy *kalangyát*.

Más vidékről is van adatunk, ahol a kévét, illetve kenderfóket nagyobb csoportokba rakják. Kemencén 5—20 kévét *rakatba*, Hugyagon 7—8 kévét *kötélékbe*, Tiszaigaron 20—25 kévét *kúpba*, Szendrőn 50—60 kévét *csomóba* és Varbócon 10—20 kévét *boglyába* raknak. Ezek a nem határozott mennyiségek azonban azt mutatják, hogy itt tulajdonképpen nem is egységekkel állunk szemben, — egységeknél határozott mennyiségek adják az ennek nevezett halmazokat, amikkel összehasonlításokat lehet és kell is végezni, — hanem csak ad hoc létesített csoportokkal, melyeket nem valamely munka alá rendeztek így el, hanem csak „tárolási“ formaként alkalmaznak, amíg a részegységeit, kévét illetve fóket (mint valódi mennyiségi egységeket) a soronkövetkező munka alá nem viszik.

Figyelemreméltó az a precíz névmegjelölés is, amely a mennyiségi egységek formáihoz tapad. Különösen olyan adatot kell ezzel kapcsolatban kiemelnünk, ami a táblázatokban feldolgozott három község egyikében sincs meg. Kemenesalján két kinyőtt marok együtt ad egy *összemarkot*, s ha ezt középen megkötik, akkor kéve lesz belőle. Kemencén három *félmarok* ad ugyancsak egy *összemarkot*, s ha ezt középen három-négy szál rövidebb kenderrel összekötik, kész a kenderkéve. Ugyanezt a mennyiséget tehát, egy *összemarkot* — a két marok illetve három félmarok a szó szoros értelmében valóban az — középen átkötve, mintegy „formai kellékkel“ ellátva, a megkötés pillanatától kezdve már főnek, illetve kévének nevezik. De addig, amíg ez a megkötés, ez a formai kellék hiányzik, noha minőségileg és ezen belül mennyiségileg ugyanaz marad a kendercsomó, mégsem nevezik főnek, vagy kévének, hanem csak pontos névmegjelöléssel *összemarkot*nak.

Cséplés. Amikor a kendermagot a külön e célra vetett, magasra és terebélyesre megnőtt kenderből csépelik, a munka egysége a magános vagy legfeljebb két-három összefogott kenderszál. Amikor azonban külön nyóvik a virágost a magvastól, az utóbbiakat ugyanakkora — néha még nagyobb — kévékbe kötik, mint 6—8 héttel azelőtt a virágosokat.

Áztatás. A táblázatokon bemutatott három községben a víz medrébe vert cövekek közé fektetik a kendert — Nagylócon és Tiszaigaron kévénként, Szendrőn *nagykévénként*. A nagykéve nyolc összekötött kéve, vagyis nyolc *kiskéve*. Ugyanezt a mennyiségi csoportosítást ismerjük Kemencéről is, ahol kétszárjában egymásrafektetett 5—5 kenderkévét, azaz egy *csomót* kötnek össze zsuppkötéssel s fektetik a vízbe, mint az áztatás legcélszerűbb mennyiségi egységét. A moldvai csángók 12 fej kendert kötnek össze egy *kitába*, Kalotaszegen pedig (a századforduló idején) 10 főt fognak össze egy *nyalába*. Ez az áztatás egysége, egyszerűen ekkora csoportot tesznek vízbe, s ezzel számolják az ázó kender mennyiségét. A nagykéve, a csomó, a kita és a nyaláb tehát mint egységformálási mód, áztatásához való kendercsoportosítási elv azonosak, csupán abszolút mennyiségre külön-

böznök egymástól. Ez viszont nem zárja ki azt, hogy valóságos egységeknek tekintsük őket, mivel a saját elterjedési területén mind a négy számszerűleg is meghatározott egység. (A nagykévében mindig 8 kiskéve van, a csomóban mindig 10 kéve, a kitában mindig 12 fő s a nyalábban mindig 10 fő.)

A nagykéve, a csomó, a kita és a nyaláb szerepét tölti be Magyarvalkón egy ugyancsak *nyalábnak* nevezett mennyiségi csoport, ami 12—14—16 dróttal összekötött kenderfőből áll. Itt azonban nem beszélhetünk már szigorúan vett egységről, mert e nyaláb mennyiségi tartalma nem abszolút határozott.

Ahol csak kenderkéve az áztatás egysége, s bizonyos rend szerint egymásra fektetve helyezik el az áztatóban, ennek a nagy csoportnak, halmaznak is van a legtöbb helyen neve: egy *cserepcsép* kender, (Nagylóc), egy *bánya* kender (Tiszaigar), egy *ágyás* kender (Szendrő), egy *mocsolya* kender (Varbóc) stb. Ezek azonban nem egységek, mert az egy ágyást kivéve, ahová már inkább határozott mennyiségű kendert (8—10 nagykévét) áztatnak, a legváltozatosabb kévemennyiséget foglalnak magukba. — Az áztatás utáni kimosás egysége mindenütt a kéve, illetve a fő. Ugyanez a szárítás egysége is.

Törés és a kender puhítása. 1. *Törés vagy csapás.* Az első puhító eljárásához túl nagy volna a kéve mennyisége, ezért kisebb részekre szedik szét, akkorákra, amennyit egy kézzel egyszerre kényelmesen át lehet markolni. Így sokszor a nyövészkori markoknak megfelelően (Kemenesalja, Nagylóc, Varbóc, Magyarvalkó, Bálványosváralja), máskor még ennél is apróbb részekre bontják fel a kévét (Taktaköz). De csak a munka idejére szedik így szét, végeztével ismét nagyobb egységekbe, markokba olvasszák be a *félmarkokat*.

Olyan helyen, ahol a törés (csapás) nem követi közvetlenül a következő puhító, tisztító eljárást, az új munka megkezdéséig valamilyen formában el kell helyezni, „raktározni“ kell a kendert. Erre a célra újabb egységek szolgálnak: Szendrőn 5, Varbócon 2 *csapómarkot* a közepén való átkötéssel *marékba* fognak. Kemenesalján 24 összefont markot egy 25.-kel átkötve *kötésnek*, a Nyírségben és Magyarvalkón 15 főt egy 16.-kal átkötve, Szatmárban pedig 20 főt összekötve *kitának* neveznek. Csíkmenaságon két megtört marékból *fejet* csinálnak, s 25 fejet egy *kalongyába* fognak össze. Amikor újabb munka alá vetik a kendert, ezeket a tárolás megkönnyítését szolgáló egységeket felbontják, s előbbi mennyiségi csoportosításukban tisztítják tovább.

2. *Tilolás.* Általában a puhítás második fázisa. E munkánál felbontják a tárolási egységeket, s annak összetevő egységeivel dolgoznak. (Kemenesalján marokkal, Magyarvalkón fővel, Csíkmenaságon pedig két *törőmarokból* egyesített kenderfejjel.) Munka végeztével ismét tárolási egységekbe, a kötésbe, a kitába és a kalongyába helyezik a kitilolt alapegységeket, — Taktaközben a törés végeztével a markokba egyesített kendert csak a tilolás után kötik tárolási egységbe, *kitába*: 12 markot (*bakákba* csavarva) egy 13.-kal átkötnek.

Máshol a tiloláshoz tovább szűkítik a feldolgozás egységét: Nagylócon és Tiszaigaron két megtört markot egyesítenek egy *tilolómarokba*, Kemenecén ugyancsak két eltört félmarék ad egy marék tilolt kendert.

A KENDER FELDOLGOZÁSA SZENDRÓN

1948. április—1949. április

Állapot	A munkafázis		Feldolgozási egység		Konkrét mennyiség (360 □ földön)	Naptári idő	A munkaidő		A munkafázishoz kapcsolódó társadalmi vonatkozások	Jegyzet
	neve	szerszáma	neve	formája			részletezve	összesen		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
M a g	Vetés		véka		1 1/2	május 1—7.	vetés és boronálás: 1 férfi 1 óra	1 óra	A munkát maga a gazda végzi. Hiedelem: Vetés előtt megemeli a kalapját: Istenem segíts! — Vetés után három marokkal a hátamögé dob: ennyi legyen a madaraké. Vetés után magaszt ugrik, hogy nagyra nőjön a kender.	Trágyázott, kapás földbe kell vetni. Ősszel és tavasszal, is szántanak alá
	K e n d e r	Nyívés	virágos	marok kiskéve nagykéve		832 208 26	július 10—20.	2 nő 5 nap à 8 óra	80 óra	Csak a család végzi. Ha ritkán segítséget hívnak, annak rendes napszámot fizetnek.
magvas			marok kiskéve csomó nagykéve		1120 224 4 28	augusztus 30— szeptember 13.	2 nő 4 nap à 8 óra	64 óra	50—60 kiskéve egy csomó. Cséplés után nagykéve: 8 kiskéve ad 1 nagykévét	
Cséplés			1/2 kiskéve		2,75 véka kendermag	augusztus 30— szeptember 13.	2 nő 4 óra	8 óra	Családtagok, sokszor öregek vagy gyerekek is.	
Áztatás			ágyás		vir.: 2 magv.: 3	augusztus 1—10. szeptember 10—30.	4 férfi vagy nő 5 óra Kimosás: 4 férfi vagy nő 7 óra 5 férfi vagy nő 5 óra Kimosás: 5 férfi vagy nő 7 óra	20 óra 28 óra 25 óra 35 óra	Csak a család áztatja és mossa ki a kendert. Ha nincsenek elegendő napszámra fogadnak segítséget.	1 ágyás 8—10 nagykéve (Kimosásnál kiskévek)
S z ö s z	Csapás		esapó-marék		vir.: 624 magv.: 672	vir.: augusztus 15—30. magv.: október 20—30.	2 nő 42 óra 2 nő 45 óra	84 óra 90 óra	Csak a család nőtagjai végzik. Csapó (tiló) minden házból van, ahol kenderrel dolgoznak. Néha több is. A kerégyártó és fűrő-faragó ügyesemberek készítik. — Csapás után makóba formálják. A fejbecsavarást egyvégül végzik.	egy esapó-marék = 1 kiskéve 8 perc = 3 c a p-marék
	Fejbe csavarás		marék törő fej		vir.: 112 magv.: 120 vir.: 56 magv.: 60 vir.: 3 magv.: 4		B nne van a csapás időjében			kb 5 esapó-marék = 1 marék 2 marék = 1 törő 1 fej = 15—18 törő
	Törötés		fej		vir.: 3 magv.: 4	szeptember 5—15. november 5—15.	1 nő 3 óra 1 nő 3 óra	3 óra 3 óra	A malomba viszik törtetni. A szerszám használatáért tizedet szed a malmos. A munkát mindenki maga végzi.	
	Kiverés		marék		vir.: 112 magv.: 120	szeptember 15—20. november 15—20.	1 nő 2 óra 1 nő 2 óra	2 óra 2 óra	A munkát a család asszonya végzi.	
	Vonás		szősz makóca csepű koszorú (szőszből) fűzér (makócaból)		vir.: 112 50 150 magv.: 120 55 165 16 17 5 5	vir.: szeptember 20—30. magv.: november 20—30.	vir.: 2 nő 35 óra magv.: 2 nő 36 óra	70 óra 72 óra	A fonást is leginkább a család nőtagjai végzik. A nagyon ritkán hívott segítségnek napszámot fizetnek. — Két nő mindig összedolgozik: egyik szedi a szősz, a másik a makóca és a csepű. — A vonót cigány készíti. Minden házból van.	2—3 marék ad 1 makócat. 1 marékból 1—1,5 gongyola csepű lesz. 7 bábú szősz egy koszorú. 5—6 karika makócat fűznek fűzérbe.
F o n a l	Fonás		Felágyzott kender		vir.: magv.: szősz 112 120 makóca 50 55 csepű 150 165	1 november 1— március 10.	3 nő guz alyon fonv.: vir.: magv.: szősz 373 ó 400 ó makóca 50 ó 55 ó csepű 75 ó 83 ó 3 nő rokkán fonv.: szősz 299 ó 320 ó makóca 33 ó 37 ó csepű 50 ó 55 ó	guz alyon: 3108 óra rokkár: 2381 óra	A népes fonók ma már megszűntek: helyettük asszony- és leánybarátok látogatják meg egymást esténként. — Legáltalánosabb a rokka, amit a vásáron vesznek. A guzalyoknak nagyobb részét otthon maga a gazda faragja. — Mindenki csak magának fon. Ritkán adnak ki fonni idegennek: ezért rendes napszámot fizetnek. — Szombaton és ünnepnap nem fonnak.	Fonási idő: szősz báb 10 óra makóca 3 óra gongyola csepű 1,5 óra szősz báb 8 óra makóca 2 óra gongyola csepű 1 óra
	Motollálás		darab szősz: 15 nagypászma makóca: 8—10 nagypászma sing csepű: 10 kispászma 50 szál = 1 kispászma 100 szál = 1 nagypászma		47 12 25	november 1— március 10.	94 óra 16 óra 18 ⁴ óra	128 ⁴ óra	Motollálni a férfiak segítenek. A munka ideje szombaton esténként. A szerszám minden házból van. Házilag készül. A motolla mérete nagyrészt egyforma 4 ar. sz.	1 bábú szősz 3 nagyp. 1 makóca 1 nagyp. 1 gongyola csepű 0,8 kisp. 1 darab szősz 2 óra makóca 1 ²⁰ óra 1 sing csepű 45 perc
	Lúgozás		darab sing		szősz 47 makóca 12 csepű 25	február 20— március 15.	lúgozás: 1 nő 10 óra mosás: 2 nő 10 óra	10 óra 20 óra	Lúgozás után fagyos vízben kimosás a fonaldarabokat. Egy nő magában sohasem megy mosni. Munka közben meleg bort és pálinkát isznak.	
	Csörlés		fejfok szőszből 16-ra makócaból 14-re csepűből 12-re		egy fejfokra csörlött mennyiség változó	február 25— március 20.	szősz 94 óra makóca 16 óra csepű 18 ⁴ óra	128 ⁴ óra	A kenderrel dolgozó nő csőr 1, ritkán segítenek a férfiak. — Minden házból van. Leginkább mester készíti.	1 darab szősz 2 óra makóca 1 ²⁰ óra 1 sing csepű 45 perc
	Vetés		vászon hosszúsága: jegy szélessége: tétel 1 pászma: 60 szál 1 jegy: 5 m (7 rőf)		szősz 25 jegy makóca 5 jegy csepű 10 jegy szősz 30 tétel makóca 36 tétel csepű 24 tétel	március 1— március 25.	1 nő: szősz 8 óra makóca 1 ²⁰ óra csepű 2 ³⁰ óra	12 óra	Nem érti mindenki. Ügyes vetőasszonyokat hívunk segíteni. Segítségét alkalmasszerűen viszonzzuk. — Nincs minden házból. Kölésönkerék. Köszönet. — Kerégyártó készíti.	Szősz 16, makócat és csepűt 10 fejfokról vetnek. Szőszvászson 16, makóca 12, csepűs 10 pászmas. 1 jegy: szősz 20 makóca 20 csepű 15 motolláról levett pászmatól lesz
V á s z o n	Szövés		felhúzója		szőszvászsonból: (67 cm széles) 120 m makócaból: (60 cm széles) 28 m csepűből: (55 cm széles) 44 m	március 5-től	felhúzás, nyistbe, bordába szedés 2 nő 18 óra 1 nő 200 óra	36 óra 33 óra 277 óra	A fonal szövészekre való felhúzását 2 asszony végzi: egyika fonalköteget ereszt és egyenletű első helyen a fonalsíkot, a másik a cséppálcákkal rendezi és tekeri a hátsó zsubolyra. — Csak asszonyok szövenek. — Mester és ügyes faragó paraszterber készít. Majd minden kenderrel dolgozó házból van.	5 jegy fonal ad: szőszből 24 m makócaból 23 m csepűből 22 m vásznot 1 m vászon: szősz 1 ⁴⁰ óra makóca 1 ¹⁰ óra csepű 1 óra
			beleverője							

A KENDER FELDOLGOZÁSA TISZAIGARON 1948. április—1949. április

Állapot	A munkafázis		Feldolgozási egység		Konkrét mennyiség (130 □ földön)	Naptári idő	A munkaidő		A munkafázishoz kapcsolódó társadalmi vonatkozások	Jegyzet
	neve	szerszáma	neve	formája			részletezve	összesen		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
M a g	Vetés		szakajtó kosár		3 (15 kg)	április 15—22.	Vetés: 1 nő 2 ³⁰ óra bekapálás: 1 férfi + 1 nő 2 ³⁰ óra	7 ³⁰ óra	Férfiak, nők egyformán végzik. A „segítség”-képpen hívott családtagnak megköszönik a szíveségét.	A magvak való kenderet külön vetik a krumpli közé. Itt nagyra megnő.
	K e n d e r	Nyövés		marék kéve kúp		1800 450 23	szeptember 5—15	2 férfi + 3 nő 5 óra magvast külön: 1 nő 2 óra	25 óra 2 óra	A munkában férfiak is segítenek. Mindenképp a teljes munkát végzi. A „segítség” munkáját megköszönik, munka közben gyümölcseccsel kínálják.
Cséplés			szálanként		vetéstől függ (15—20 kg)	szeptember 25— október 15.	2 nő 2 óra	4 óra	Többször rábizzák gyerekekre is. 1—2 nő csépel. A kender magvas felét a ponyvára helyezett deszkához verik.	
Áztatás			bánya		1	szeptember 15—30.	áztatás: 2 nő és 1 férfi 5 óra kimosás: 2 férfi és 3 nő 8 óra	15 óra 40 óra	3—4 férfi vagy nő összedolgozik úgy az áztatásnál, mint a kimosásnál. Megbeszélés szerint egyszerre több család megy áztatni, segítenek egymásnak. „Összefogunk.” Kínálás ritkán, akkor is gyümölcsös. — Van, aki áztatott kenderét kiadja feldolgozásra s a belőle készült fonal felét kapja vissza.	
Törés			törő marék		900	szeptember 25— október 15.	bilón: 2 férfi (vagy nő) 2 nap 6 óra fafaeszéssel: 1 nő 9 nap 5 óra	24 óra 45 óra	Ha kevés a családtag, ismerősöket hívnak „segedelembe.” Ellenszolgáltatás: visszasegítés. Van, ahol napszimos asszonyt hívnak tilolni. A szükséges szerszámról a hívó gondoskodik. — Fafejszét a gazda, tilót és bitót a kerékgyártó készít. Bitó ma egy van a faluban, a tiló gyakori, fafejsze pedig majd minden háznál van. Köleszónésért általában köszönet, tilóért egy fej cőrnának való anyakender jár.	kéve ↓ törő marék törő marék ↓ tiloló marék
S z ö s z	Tilolás		tiloló marék		450	szeptember 25— október 15.	2 nő 5 nap 6 óra	60 óra		
	Kicsapás		marék		120	szeptember 25— október 15.	2 nő 5 nap 1 óra	10 óra	4—5 összefogott tilolómarékot a tilóhoz csap a feldolgozó asszony.	3-4 tiloló marék = = 1 marék
	Dörzsölés		bunkóalja kallóalja marék		6 2 120	október 15— november 15.	1 nő 10 óra 4 férfi + 2 nő 3 óra 2 nő 15 óra	10 óra 18 óra 30 óra	<i>Bunkó:</i> a tiszafüredi malmokban bunkólnak. Használatért a kender 1/10-e jár. <i>Kalló:</i> csak egy van a faluban. Kevesen használják. A hívott segítséget gyümölcseccsel kínálják. Ideje: este, munka közben nóta, tréfa. <i>Tapossás:</i> nagyon ritka. Csak a család tagjai, ha kevés a kender. Ráéró időben bármikor.	20 marék = 1 bunkó- alja 60 marék = 1 kalló- alja A kenderrel dolgozók 9% bunkóalja, 8% kallóalja, 2% tapossá a kenderét.
	Gerebenezés		marok anya koccsa szösze csepű		120 60 30 120	október 20— november 20.	2 nő 22 óra	44 óra	2—4 nő gerebenez. Kettő mindig összedolgozik: egyik a ritka, másik a sűrű gerebenez. A sűrű „segedelemnek” munkájáért visszasegítés és délből ebéd jár. — A gereben fáját parasztemberek, szegiteit a kovács készíti. — A legtöbb háznál van.	1 marokból lesz: anya 1 koccsa 1/2 szösze 1/4 csepű 1 Munkaidő: markonként 22 perc.
F o n a l	Fonás		guzsalyra való		anya 60 koccsa 20 szösze 30 csepű 120	december 1— március 10.	2 nő rokkán guzsalyon anya 210 ó 350 ó koccsa 70 ó 120 ó szösze 60 ó 105 ó csepű 180 ó 300 ó	rokkán: 1040 óra guzsalyon: 1750 óra	A munkát gyakran magában is végzi a fonóasszony. Fonók nincsenek, legfeljebb 2—3 szomszéd jön össze esténként. Mindenki csak a maga kenderét fonja. Kínálás ritka. — Fonást kiadnak idegennek is, felesbe. Guzsaly kevés van a faluban, rokka majdnem mindenütt. Nem köleszónéz.	Munkaidő: rokk. guzs. anya 7 ó 12 ó koccsa 7 ó 12 ó szösze 4 ó 7 ó csepű 3 ó 5 ó
	Motollálás		ige (3 szál fonal) ötven (50 ige) matring anyából 4 ötven kocsából 3 ötv. szöszből 2 ötv. csepűből 1 ötven		15 (matring) 7 7 30	december 2— március 11.	1 nő: 20 óra 6 ³⁰ óra 4 ³⁰ óra 10 óra	41 óra	Az orsóról gyakran férfi is motollál, de rokkáról csak nő. — A szerszám házilag készül. Minden kenderrel foglalkozó háznál van.	1 guzsalyra való lesz: anyából 1 ötven kocsából 1 ötven szöszből 1/2 ötven csepűből 1/4 ötven ötven felmotollá- lása 20 perc
	Fonalmosás		matring		anya 15 koccsa 7 szösze 7 csepű 3)	Január 25 után (3—4 alkalommal)	2 nő 8 óra	16 óra	Csak nők. Mindig jég-hideg vízben mossák. 2—3 asszony összeül, hogy gyorsabban kész legyenek. Ellenszolgáltatás: visszasegítés.	A fonalat mosás után a langyos lúgban mossák, utána 1%-os hideg klórmentes vízben 18 órán át áztatják. Ezután a kimosás.
	Gombolyítás		gombolyag		anya 15 koccsa 7 szösze 7 csepű 30	február 1— március 5.	1 férfi (leginkább) 25 óra 8 ⁴⁵ óra 6 óra 12 ³⁰ óra	52 ¹⁵ óra	Gyakran segítenek a férfiak. — A kerékgyártó készíti, néha ügyes parasztember is. — Nincs minden háznál, köleszónéz. Köszönet, vagy más tárgy visszaköszönése jár érte.	Minden matring egy gombolyagot ad. Munkaidő: 1 ötven falgombolyítása 25 perc
	Fonalvetés		ige (3 szál fonal) pászma (10 ige) vászon szélesség zsák szélesség	12 pász. méter 7 pász. méter	720 szál 40 m 420 szál 21 m	március 5— március 15.	2 nő: 5 óra 3 óra	10 óra 6 óra	Nem érti mindenki a munkát. Az ügyes asszonyokhoz elviszik a fonalat, hogy vesse meg. — Munkájáért köszönet, alkalmanként tej a fizetség. — Kerékgyártó, néha parasztember készíti. — Kevés háznál van. Köleszónéz: köszönet érte.	
V á s z o n	Szövés		felhúzója		38,5 m vászon	március 10— április 10.	1 nő: 51 óra	51 óra	Asszonyok szönek, de van 3—4 férfi szövő is. Ma csak mesterember készíti. — Nagyon kevés van, köleszónéz megállapodás szerinti ellenszolgáltatásért. Hiedelem: ha szövéskor valaki jön a házba, nagyot lép s ezt kívánja: ekkorát nyíljon a fonaluk! (t. i. a nyisteknél.)	Munkaidő: 1 nap (10 óra) alatt vászonból 6 m zsákból 3 m
			beleverője		20 m zsákvászon		55 óra	55 óra		

3. Az eddig tárgyalt két puhító eljárást csaknem mindenütt alkalmaz-
zák országsszerte. Ezzel a két törő munkával már majdnem elég tiszta is lett
a szös ahhoz, hogy gerebenezni, minőségileg osztályozni lehessen. (Kemen-
nesalján, Kemencén, Magyarvalkón, Bálványosváralján és Menaságon törés
és tilolás után már semmiféle finomítási eljárás nincs, csak az egyúttal
osztályozó héhelezés.) A legtöbb helyen azonban még közbeiktatnak egy-
egy puhító fázist, a dörzsölésnek vagy a bunkolásnak valamelyik módját,
a szöszáztatást stb.

a) *Dörzsölés lábbal.* (Típrás.) Adatunk, sajnos, csak három helyről
van. (Nagylóc, Tiszaigar, Szatmár-Bereg vm.) Mindhárom vidéken a
munka egysége az egy kévényi kenderből kikerült mennyiség, amit Nagy-
lócon és Szatmár-Beregben *fejkendernek*, Tiszaigaron *maréknak* neveznek.

b) *Dörzsölés kallóban.* Azt a mennyiséget, amit egyszerre a kallóba
tesznek, Tiszaigaron egy *kallóaljának* (20—25 marék), Taktaközben egy
csapatnak (50—60 marék) nevezik. (A kallóba annyi markot húznak,
amennyi belefér.)

c) *Bunkózás a malomban.* Tiszaigaron mindig 20 markot fonnak be
egy *bunkóaljába*, Szendrőn és Varbócon pedig 15—18 *törőt* egy *fejbe*. Ez azt
is jelenti, hogy Tiszaigaron egységként szerepel a bunkóalja, egyik asszony
a maga kendermennyiségét össze tudja hasonlítani a másik asszony ken-
dermennyiségével a munka alatt is, Szendrőn ellenben ingadozhat a fejbe
font törők száma 15—18 között. Így Szendrőn a malomban való töretésnek
nem egysége a fej, hanem csak konvencionálisan megállapított mennyi-
ségi csoportja.

Figyelemreméltó mennyiségi csoportosítás a szendrői fejkender.
A töretés, vagy mint itt mondják csapás alkalmával egy kévét három rész-
letben törtek. Ezek a csapómarkok. Minthogy csapás közben sok hulladék
kiesik belőle, 5 kicsapott marékból tesznek össze egy rendes markot. Két
egymással párhuzamosan fektetett markot összefonnak s ezt nevezik törő-
nek. Ha 15—18 törő, vagyis 15—18 pár markot folytatólagosan egybe-
fonnak, ezt hengeralakúra felformálják s utána bekötik: kész a kenderfej.

d) *Szöszáztatás.* Szatmár—Bereg megyében az éles szöszt dörzsölés
előtt több helyen (Szamosszeg, Nagycesed, Kocsord, Nábrád, Penyige,
Gyügye, Tyukod, Darnó, Gacsály, Garbolc, Botpalád, Fülesd, Milota,
Szatmárceke, Gelénes, Tiszaszalka) dézsában áztatják, hogy puhuljon.
A szöszáztatás egysége mindenütt a *marok*.

Szöszminősítés. (Gereben, héhő, ecellő, stb.) Noha már eddig is
különbséget tettek minőségi szempontból ugyanazon munkafázis alatt is
a virágos- és magvaskender csoportja között, mégis a tulajdonképpeni
minősítéshez csak most jutottunk el. E munka szeges, tüskés szerszáma
nemcsak megtisztítja a kenderrostot a még bentmaradt apró pozdorja-
darabocskáktól és éles hegyes szegeivel nemcsak még vékonyabbakra, még
finomabbakra hasogatja szét a rostokat, hanem különválasztja, minősíti
a vékony, sima, hosszú, selymes kenderszálakat és az apróbb, pozdorjásabb,
kócosabb csepüt. Így az egyszerre munka alá fogott rostcsomót több-
kevesebb minőségi csoportra bontják fel. E csoportok száma vidékenként
különbözik. Növeli a minőségi csoportokat a munkához használt szerszám-
ok száma, amikor egymás után több minősítő szerszámon dolgozzák fel
a kendercsomót. Eddigi adatközlések alapján Magyarvalkóról ismerjük a

legtöbb minősítő célt szolgáló szerszám használatát. A munka egysége a kenderfő. Legelőször lehelik: lesz belőle 1. *meglehel*t kender, 2. *tővisz*ősz, 3. *hegyis*zősz. Felbomlott tehát finom kenderre és két fajta szőszre. A kendert tovább finomítják, illetve minősítik az ecsellőn. Itt minőségi rendben a következő csoportok válnak szét: 1. *kender*, 2. *pátyos*z, 3. *kihánt*, 4. *polyhe*. A finomabb tőviszőszet ugyancsak tovább minősítik, de most már a gerebenen: lesz belőle 1. finomabb *gerebelt tővisz*ősz, 2. silányabb *bucsi*. Háromfajta finomítási eljárás után kétfajta kenderszálat és hét különböző minőségű szősz nyernek.

(Magyarvalkó)

Minőségi fok	Lehelés			Ecselés			Gerebelés		
	Minőség	Forma	Kitából	Minőség	Forma	Kitából	Minőség	Forma	Kitából
Legjobb				Kender		16			
3ó	Kender		16	Pátyos		1			
Közepés				Kihánt		1	Gerebelt tővisz		2
Gyenge	Tővisz		2						
Silány				Polyhe		1	Bucsi		2
Ros	Hegyis		2						

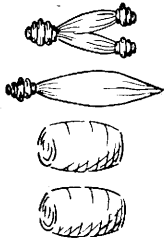
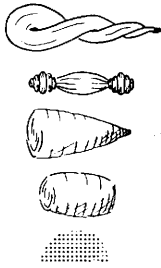
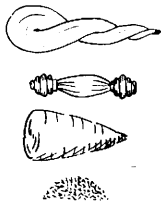
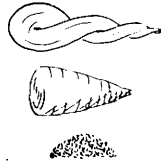

Három minősítő szerszámon szétválasztott minőségi csoportok

Mennyiségi csoportosítás szempontjából a különböző minőségek formája is fontos szerepet játszik, mert nagyobb csoportba, egységbe összefoglalni csak akkor lehet az alapegységeket, ha azok formai szempontból erre alkalmasak. Egyedül a *kendert* (mind lehel, mind pedig ecsele formájában) kötik csoportba: lehelés után 15 főt egy 16.-kal átkötve *kitává* formálják, ecsellés után pedig 16—18 főt *koszorúba* (*pártába*), illetve nagyobb fejek esetén nyolcat *macskába* kötnek.

A minősítések után egy kita kitiltott kenderből lesz: egy koszorú (16 fő) kender, egy *guzsalyra*való pátos, egy *guzsalyra*való kihantsz, két *guzsalyra*való gerebelt tővisz, két *guzsalyra*való bucsi, egy *csomó* polyhe, és két *guzsalyra*való hegyisz.

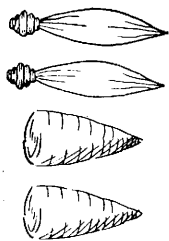
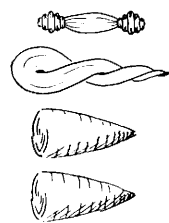
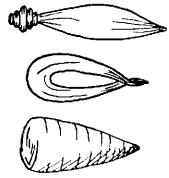
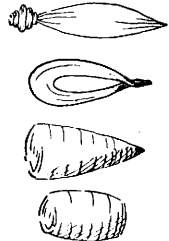
Jóval több helyről tudunk két gereben egymásutáni használatáról. (Tiszaigar, Szamosszeg, Kocsord, Nagyecsed, Bálványosvárálja.) Ilyen esetben előbb egy ritkább fogú, majd egy sűrűbb gerebenen húzzák le a kendert, s így válasszák szét a különböző minőségű csoportokat. Általában négy minőségre szedik szét a kendert, de vannak három- és öttagú csoportok is.

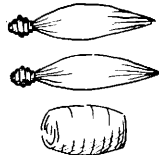
Két minősítő szerszámon szétválasztott minőségi csoportok

Falu neve (Munka neve)	A minőségi csoportok neve és sorrendje	A minőségi csoportok formája
Tiszaigar (Gerebenezés)	anya koccsa szösze csepű	
Szamosszeg (Szöszcsinálás)	feje koccsa szálszösz aprószösz csepű	
Nagyecsed (Szöszcsinálás)	feje koccsa aprószösz csepű	
Kocsord (Szöszcsinálás)	feje aprószösz csepű	
Bálványosváralja (1. héhelezés, 2. gerebenezés)	kenderszösz gerebenszösz párszösz csonkó	 adatközlés hiányos

Am a legtöbb helyen csak egy gerebenen választják szét a jobb és rosszabb minőségű csoportokat. Eddigi adatközlésekből a következő összesítést kapjuk:

Egy minősítő szerszámon szétválasztott minőségi csoportok

Falu neve (Munka neve)	A minőségi csoportok neve és sorrendje	A minőségi csoportok formája
Kemence (Héhelés)	szála pátyosz szépkóc durvakóc	
Nagylóc (Héhelés)	feje szőszi jókóc durvakóc	
Órszentmiklós (Héhelzés)	kender pátyosz jókóc rosszkóc	adatközlés hiányos
Szendrő (Vonás)	szőszi makóca csepű	
Varbóc (Ecselés)	szösz makóca csepűhegy csepű	

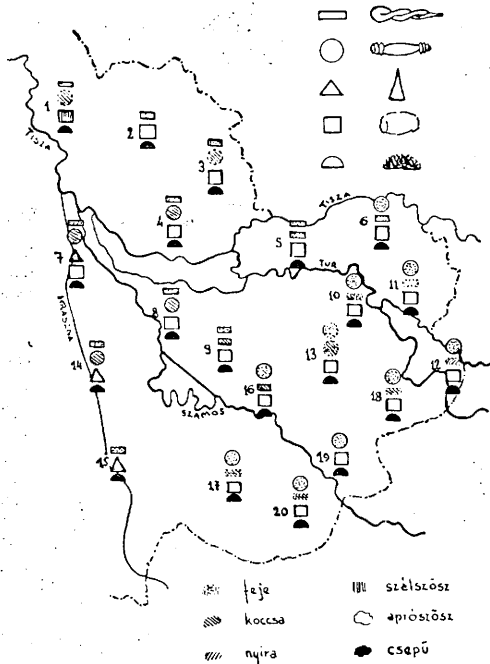
Falu neve (Munka neve)	A minőségi csoportok neve és sorrendje	A minőségi csoportok formája
Pusztafalu (Öcsöllés)	kender pátyusz csöpű	adatközlés hiányos
Taktaköz (Gerebenezés)	szálfej makóc csepű	
Menaság (Léhelés)	kender szépszosz hegyszosz	adatközlés hiányos

A mellékelt térképen összefüggő terület (Szatmár-Bereg m.) 20 községének minőségi csoportjait mutatjuk be. A már táblázatban is ismertetett Szamosszeg (7), Kocsod (14) és Nagyecsed (15) kivételével a többi faluban csak egy gerebeneden dolgoztak 1948-ban. Ahol az egyes térképjelek szaggatott vonallal vannak berajzolva, ott az illető minőségi csoportot csak kevesen készítik. (A faluk neve: 1. Tizzaszalka, 2. Gelénes, 3. Beregsurány, 4. Gulács, 5. Szatmárcseke, 6. Milota, 7. Szamosszeg, 8. Nabrád, 9. Penyige, 10. Fülesd, 11. Botpalád, 12. Garbold, 13. Darnó, 14. Kocsord, 15. Nagyecsed, 16. Gyügye, 17. Tyukod, 18. Gacsály, 19. Csengersima, 20. Csengerujfalu.)

Szembetűnő a nyugati és keleti részek különbözősége: a nyugati oldalon a legjobb minőségű kendernek, a fejének téglalappal jelzett formája van, s a második minőségnek köralakja, a keleti oldalon pedig a legjobb minőségnek van körrel jelzett formája, s a második a téglalap. A két terület találkozásánál (Szatmárcseke, Penyige, Darnó) az első két minőség formája ugyanaz: téglalap, illetve Darnón kör. — A kender minőségének, elnevezésének és formájának kisebb, szabályostól való eltéréseit inkább a nyugati, a Nyírség felőli falukban tapasztalhatjuk (Tizzaszalka, Szamosszeg, Kocsord, Nagyecsed), ahol valószínűleg a nyírségi hatások befolyása alatt vannak. — A Tisza és Túr között, a Túrháton a második minőségi csoportot nem a vizsgált területen általános koccsának, hanem nyirának nevezik.

A rendelkezésünkre álló anyag alapján nehezen lehetne merészebb megállapítást tenni, mint annyit, hogy a minőségi csoportok száma általában négy körül mozog, s elnevezésük Kemenesaljától a Menaságig kisebb nyelvi csoportokat mutat. Sem az elnevezések, sem a formák variációiból nem tudunk törvényszerűséget megállapítani.

Az egyes minőségek tárolási formái azt mutatják, hogy minél finomabb a kender, annál inkább olyan alakúra formálják, melyben legjobban öv-

Gerebenen szétválasztott minőségi csoportok

ható a szárazodástól és az összegubancolódástól. Ezért az első két finomságú kendert úgy fonják be, hogy szabad száalai lehetőleg ne maradjanak, vagy hajfonatszerűen, vagy ha csak egyik végére formálnak fejet, akkor ezeket a bábokat koszorúba (pártába, macskába) fonják be. A befonás által megóvják a kendert a szárazodástól és közben tárolási egységekbe is tömörítik. (Kemenesalja: 12 maroknyi egy *tekercs*; Kemence: 10 báb egy *koszorú*; Várbóc: 10 báb egy *koszorú*; Taktaköz: 12 báb egy *koszorú*; Magyarvaló: 16—18 kenderfő egy *párta*, vagy *koszorú*, 8 nagykenderfő egy *macska*; Menaság: a megléhelt kendert *fejekbe*, a fejeket *kalongyába* kötik.) — A durvább minőségű kócot, csepüt egyenesen guzsalyra felköthető *gongyolába*, *gugyelába* stb. tépik. Ennek nem árt, ha kissé összebogozódik is. Szatmáron pedig a csepüt minden alakba formálás nélkül egyszerűen zsákban tartják fonásig. Ezeknek a kócgongyoláknak összefoglaló nagyobb egységük sehonnan sem ismeretes.

A kender, kikészítése során, amíg a kinyőtt szálból minőségileg is osztályozott szősz lesz, számos mennyiségi csoportot alkot. Az egységek és csoportok munkafázisonkénti összetevésének és szétbontásának illusztrált menetét mutatja a nagylóci táblázat „jegyzet” rovata.

Fonás. Egysége az a mennyiség, amit egyszerre a guzsalyra, illetve rokkára kötnek. Ennek alakja a felül elvékonyodó kendercsomó, amit *gugyelának* (Kemence, Nagylóc), *guzsalyravalónak* (Tiszaigar), *kötetnek*

(Pusztafalu), türetnek (Kalotaszeg) és tépetnek (Magyarvalk) minőség szerint egy bábnak, egy makócának, és egy gongyolának (Szendrő, Varbóc), neveznek. Mint fonásnál használt egységek mennyiségileg nagyrészt meg-egyeznek; csupán elnevezésük eltérő.

Pusztafaluban különbséget tesznek a finom és a durvább rostból készült fonal között. Az előbbit szálnak, az utóbibt fonalnak nevezik.

Mennyiségi szempontból a Menaságból ismerünk nagyon finom különbségtételeket: a guzsalyról induló és a kinyújtott kar végéig érő fonal egy nyújtás, az orsóra férő fonalmennyiség egy *duvaszka*.

Motollálás. A kész fonalat a motollára felmotollálják, s így mérik meg a hosszát. A fonalhosszúság megismeréséhez tehát fontos a motolla nagyságának a megállapítása. A motolla méreteiben a legnagyobb változatosságot figyelhetjük meg. Van, ahol rőffel (Kemenesalja, Kemence, Rimóc, Tiszaigar), máshol *araszszal* (Egerbocs, Szendrő, Taktaköz, Szatmár—Bereg m.), sőt *singgel* is (Magyarvalkó) mérik a motolla hosszúságát. De egy falun belül sem állandó ugyanaz a méret: Tiszaigaron ezelőtt inkább a rőfös (75 cm) motollával dolgoztak, ma inkább méteressel; Taktaközben öt araszos motollákat használtak, ma ennek csak felét, két és fél araszosokat. Nemcsak időben változik azonban a motolla mérete, hanem némely faluban egyszerre több nagyságot is használhatnak — szinte családonként más: Egerbocson négy, hat, hét és kilenc araszos motollákkal dolgoznak („ki hogy szereti, hogy milyen hosszú legyen“), Magyarvalkón pedig *hétfertályos* (egy sing és három fertály), *hatfertályos* (egy sing és két fertály) és *ötfertályos* (egy sing és egy fertály) motollákkal. (Egy sing = 62 cm.)

A mellékelt táblázatban összefoglaltuk azokat a motollán használt alap- és összetett egységeket, melyekről tudomásunk van. Az egységnevek alatt zárójelben az illető egység összetételét magyarázzuk meg, ahol is az *x* mindig a megfelelő motollahosszúság helyettesítője. Mikor egyszer a fonalat az *x* hosszúságú motollán végigvezetik, akkor *4x* hosszú fonalat kapnak. Ugyanannak az egységnek minősége szerint más és más lehet az összetétele. Ilyen esetekben 1., 2., 3., stb. számjeggyel jelöltük a finomsági sorrendet. A szaggatott vonal mögött (és alatt) levő szorzatok az illető egység abszolút mennyiségét jelölik.

Táblázatunkból megállapíthatjuk:

1. Az alapegység mindig az a *szál*, ami egyszer körüléri a motollát, vagyis a motolla négyszeres hossza.

2. Az első (szálon felépülő) összetett egység a vizsgált helységek (és vidékek) nagyrésztében a három, illetve (Magyarvalkón és Bálványosvár-alján) négy szálból álló *ige*. A borsod—abaúji részeken nem számolnak igével a motollán, hanem 100 és 50 szálás *pásmákkal*. (A szendrői 50 szálás kispásmá valószínűleg csak a 100 szálás nagypásmá két részre bontásából jött létre, és nem két kispásmának, mint „alapegységnek“ az összerakása alkotta a 100 szálás nagypásmát, vagyis Szendrőn is a 100 szálás pásmá volt használatban előbb, s csak később vezették be az ennek felét magábafooglaló 50-es pásmát.)

A motollán használt alap és összetett egységek

Falu (vidék)	Alap		Első összetett		Második összetett		Harmadik összetett	
	e g y s é g							
Kemenesalja	szál (4 ×)	4 ×	kötet (120 szál)	120 4 ×	darab (1. 4 kötet, 2. 2 kötet)	4.120.4 × 2 120.4 ×		
Kemence	szál (4 ×)	4 ×	ige (3 szál)	3.4 ×	sing (1. 90 ige, 2. 60 ige)	90.3.4 × 60.3.4 ×	fonal (2—2.5 sing)	1.) 2.90.3.4 ×
Kósd	szál (4 ×)	4 ×	ige (3 szál)	3.4 ×	pászma (20 ige)	20.3.4 ×	adatközlés hiányos	
Zsidó	szál (4 ×)	4 ×	ige (3 szál)	3.4 ×	pászma (50—55—60 ige)	55.3.4 ×	adatközlés hiányos	
Nagylóc	szál (4 ×)	4 ×	ige (3 szál)	3.4 ×	pászma (40 ige)	40.3.4 ×	darab (1.12 pászma 2.10 pászma 3. 5 pászma 4. 3 pászma)	1.) 12.40.3.4 ×
Tiszaigar	szál (4 ×)	4 ×	ige (3 szál)	3.4 ×	ötven (50 ige)	50.3.4 ×	matring (1.4 ötven 2.3 ötven 3.2 ötven 4.1 ötven)	1.) 4.50.3.4 ×
Szendró	szál (4 ×)	4 ×	kispászma (50 szál)	50.4 ×	nagypászma (100 szá)	100.4 ×	darab (1.15 nagypászma 2.10 nagypászma) sing (3.10 kispászma)	1.) 15.100.4 × 3.) 10.50.4 ×
Varbóc	szál (4 ×)	4 ×	pászma (100 szál)	100.4 ×	hasáb (1. 10 pászma, 2. 5 pászma)	1.) 10.100.4 ×		
Pusztafalu	szál (4 ×)	4 ×	pászma (100 szál)	100.4 ×	darab (1. 10 pászma, 2. 5 pászma)	1.) 10.100.4 ×		
Taktaköz	szál (4 ×)	4 ×	pászma (50 szál)	50.4 ×	darab (1. 30 pászma) sing (2. 10 pászma)	1.)30.50.4 × 2.) 10.50.4 ×		
Kalotaszeg	szál (4 ×)	4 ×	ige (3 szál)	3.4 ×	pászma (50 ige)	50.3.4 ×	darab (5 pászma)	5.30.3. 4 ×
Magyarvalkó	szál (4 ×)	4 ×	ige (4 szál)	4.4 ×	pászma (40 ige)	40.4.4 ×	darab (1.10 pászma 2. 6 pászma 3. 4 pászma)	1.) 10.40.4.4 ×

Faló (vidék)	Alap		Első összetett		Második összetett		Harmadik összetett	
	e g z s é g							
Bálványosváralja ..	szál (4 ×)	4 ×	ige (4 szál)	4,4 ×	pászma (30 ige)	30,4,4 ×	darab (12 pászma)	12,30,4,4 ×
Menaság	szál (4 ×)	4 ×	ige (3 szál)	3,4 ×	zseréb (20 ige)	20,3,4 ×	mejjék (12—13 zseréb)	12,20,3,4 ×
Dévai csángók	szál (4 ×)	4 ×	ige (3 szál)	3,4 ×	pászma (20 ige)	20,3,4 ×	adatközlés hiányos	

Szatmárcsekén négy összetett (összesen öt) egységről tudunk

Szatmárcseke	szál (4 ×)	ige (3 szál)	hatvan (60 ige)	öregpászma (2 hatvan)	darab (3 öregpászma)
	4 ×	3,4 ×	60,3,4 ×	2,60,3,4 ×	3,2,60,3,4 ×

Kemenesalján ugyan nem ige az első összetett egység (legalább is forrásunk szerint), hanem a *kötet*, mégis a hatvanas számrendszer szerint számolnak a motollán. (1 kötet = 120 szál.)

3. Figyelemreméltó az a jelenség, hogy míg máshol mindenütt három szál fonal ad egy igét, addig Erdélyben néhány helyen (Magyarvalkón és Bálványosváralján) négy szál. Sajnos, a két falu közti nagy távolság közbeeső községeiből nem áll rendelkezésünkre adat, s így nem ismerjük ezen a vidéken az igék fonalszámát, de nem tartjuk valószínűnek, hogy itt összefüggő nagy területen négyszálú igékkel számolnak, mivel Kalotaszegről Bátky három szál fonalból álló igékről tájékoztat. Így a két vizsgált község négyszálú igéjének a többitől való különbözőségére a kellő adatok hiányában feleletet nem tudunk adni.

4. A motollára feltett nagyobb egység általában a *darab*. Ha ennek a motollahosszúságtól elvonatkoztatott fonalszámát több községben összehasonlítjuk, a legnagyobb különbözőségeket tapasztaljuk.

Hány szál fonal ad egy darabot?

Kemenesalján	1920 szál
Valkón	4800 „
Nagylócon	5760 „
Szendrőn	6000 „
Pusztafalun	4000 „
Taktaközben	6000 „
Kalotaszegen	3000 „
Magyarvalkón	6400 „
Bálványosváralján	5760 „

Szatmár—Bereg megye hús községében kis területen is igen nagy eltérések mutatkoznak. Hány ige, azaz hányszor három szál fonál tesz ki egy darabot? (Ugyanezek a községek az előbbi térképen is szerepeltek. Az ottani minőségi csoportoknak megfelelő sorrendben követik itt is egymást a számok.) Tizzaszalka: 300, 300, 200, 200; Gelénes: 300, 200, —; Beregsurány: 500, 240, 200, —; Gulács: 150, 150, 100, —; Szatmárcseke: 360, 300, 240, —; Milota: 600, 500, 300, 250; Szamosszeg: 400, 300, 100, 100, —; Nábrád: 400, 300, 200, —; Penyige: 400, 300, 200, 100; Fülesd: 400, 300, 200, —; Botpalád: 300, 250, 200, 150; Garbolc: 300, 300, 200, 150; Darnó: 400, 300, 200, 100; Kocsord: 400, 300, 150, —; Nagyecsed: 200, 200, 140, —; Gyügye: 400, 300, 200, —; Tyukod: 400, 300, 200, —; Gacsály: 300, 250, 200, —; Csengersima: 400, 200, —; Csengerújfalu: 300, 200, 200, —.

Ez a nagy eltérés, ahol a darab 1920 fonaltól 6400 fonalgig és 500 ígétől 100 ígéig a legkülönbözőbb mennyiségeket foglalja magába, egybevetve a motollák hosszában észlelt nagy különbözőségekkel, arra engednek következtetni, hogy a motolla és az itt való fonalmérés nem jelentenek meghatározott, abszolút hosszúságokat. Nem az a feladatuk, hogy az itt és így lemért fonalhosszúságok nagy területen egységes mértékegységül szolgáljanak, amikkel távolabbi vidékek hasonló fonalmennyiségét össze lehet hasonlítani, hanem inkább csak tájékoztatást ad a vele dolgozónak, aki jól ismeri nemcsak motollája hosszát, hanem annak a fonalmennyiségnek a valóságos tartalmát is, amit ő egy pászmának vagy darabnak nevez. Tudja, hogy abból mennyi vásznat fog szőni és neki ennél többre nincs is szüksége. (Már itt tudják, hogy mennyi vászon kerül ki a felmotollázott fonalból: Órszentmiklóson „160 ige ad egy rőf 16-os vásznat“, a pestmegyei Kósdon pedig „egy rőf 10-es vásznat a motollára tett 5 pászmából, 12-es vásznat 6 pászmából, 14-es vásznat 7 pászmából, 16-os vásznat 8 pászmából és 20-as vásznat 10 pászmából lehet szőni.“) Egy falun belül nagyrészt meg egyeznek a motolla hosszának és mennyiségének konvencionális egységei és így alapot adnak az összehasonlításokra. Minthogy pedig a motollázott fonal külső forgalomba nem kerül, vásáron nem adják, nem veszik, betölti feladatát azzal is, ha tájékoztatja az egységeihez már hozzászokott dolgozót.

Az a rendszer viszont, ahogyan az alapegységekből a magasabb összetett egységeket felépítik, már jóval nagyobb egyezéseket mutat. Ezek az egyezések pedig mindig egy-egy nagyobb vagy kisebb területre jellemzőek. (Az ige, mint első összetett egység, aránylag egészen csekély terület kivételével országszerte elterjedt.) Így tehát a motollán való számolás rendszerében alapjaiban úgyszólván mindenütt ugyanazt az elvet látjuk érvényesülni. Ennek ellenére az így kialakított legmagasabb összetett egységek abszolút hosszúságban mégis nagyon eltérő eredményeket mutatnak.

Fel kell azonban hívni a figyelmet egy másik szempontra is, ami szükségessé teszi a fonal felmotollázást. A megfont, kész fonalat ki kell mosni. Erre a célra megfelelő alakba kell csoportosítani, úgy, hogy a lúg könnyen járja, a tiszta víz könnyen mossa. Igen megfelelő forma erre a motolláról leszedett fonal alakja. (A három mellékelt táblázaton látható.) Éppen ezért valószínűnek látszik az, hogy a motolla szerepe elsődlegesen nem is mérőeszköz volt, hanem inkább csak a fonalnak a következő munka-

fázis alá, a mosáshoz való elrendezési szerszáma, amikor ezzel egyszerre a mennyiségi lemerés célját is szolgáló alkalmas forma állott elő.

Fonalmosás. Egysége a motollára tett legnagyobb összetett egység. (Csak Taktaközből tudunk más egységről: itt féldarabonként mossák a fonalat.)

Gombolyítás. Aszerint, hogy mire gombolyítják a fonalat, *gombolyégba*, vagy *fejfokra*, különböző egységeket állítanak össze. Kemenesalján egy gombolyégba egy kötetet (120.4x), Tiszaigaron egy matringot (4.5.3.4x) tesznek, ezzel szemben más helyeken nem gombolyítják a legnagyobb motollaegységet egybe, hanem Nagylócon fejből és szöszből öt-öt, kócból három és durva kócból két pászmát 5.40.3.4x; 3.40.3.4x; 2.40.3.4x), Kalotaszegen pedig általában két-három pászmát (2.50.3.4x) tesznek egy gombolyégba.

A másik gombolyítási mód a fejfokra való csőrölés. Arra, hogy egy fejfokra mennyit csőrölnek fel, egyetlen határozott adatunk van: Menaságon egy nagy csöre egy *mejjéket* (12—13 zseréb), vagyis a motolla legnagyobb egységét csőrölik (12:20.3.4x).

Fonalvetés. A fonalat a szövőszékre való felhúzáshoz kellő formába kell rendezni. Ezt a célt szolgálja a fonalvetés. Lényege az, hogy a szükséges hosszúságban annyi fonalszálat vezessenek párhuzamosan egymás mellett, amennyi a készitendő vászon szélességét megadja. Így tehát két szempontból kell tárgyalni a kérdést: a leendő vászon hosszúsága és szélessége szempontjából.

(Hosszúság.) A fonalvetés legegyszerűbb módjának az az eljárás tűnik, amit *Kimakowicz—Winnicki* a bukovinai románoknál ír le (*Kimakowicz—Winnicki, Spinn- und Webwerkzeuge. Würzburg. 1910.*). Itt a fonalat olyan hosszúságban nyújtják el, amilyen hosszú vásznat szöni akarnak. Ennél a módnál már fejlettebbnek tűnik az, amelyiknél a ház falán kétszer, esetleg háromszor megtörve vetik fel a kívánt hosszúságot. Erre több adatunk van: Gönyey Sándor közöl képet a hunyadmegyei Tustyáról (*Gönyey Sándor, Ősi fonalvető eszköz a somogymegyei Szennán (NÉ. XXVI (1934), 41.)*, Kovács László pedig Taktaközről írja le. Az így felvetett fonalból készült vászon hosszúságának egysége is van: Bistén (Abaúj vm.) a *falvászon*. (1 falvászon = 6 róf.) Hátránya e felvetési módoknak az, hogy házon kívül kell végezni (a fonalvetés ideje leginkább február hónapja), s a két végpont közti állandó járás, sokszor futás, igen fárasztó. Tovább haladva hipotetikus fejlődési vonalunkon, a következő állomás a vetőfogas használata. Gönyey a somogymegyei Szennán talált egy szobában használható vetőalkalmatosságot (l. előbbi idézet), amely megkíméli a dolgozót a sok járkálástól is. Itt a kellő hosszúságot ugyancsak a fonal többszöri megtörésével érik el. Végül pedig a minden szempontból előnyösebb vetőfával helyettesítették országszerte ezeket az egyszerűbb formákat. A vetőfánál a fonal hosszúságát a szerszámra való spirális felvetés adja. Ennek a felvetésnek megvan a maga egysége: amikor egyszer körülövezi a vetőfa négy mellékfáját, a fonal egy *jegy*t (Szendrő, Varbóc), illetve egy *rendet* (Taktaköz) alkot. Mennél több jegyet (rendet) vetnek egymás alá, vagyis mennél sűrűbben gyűrűznek a fonalhurkák a vetőfán, annál hosszabb lesz az ebből szöhető vászon. A vetőfák mérete — és így rajta a jegy, illetve a rend hosszúsága is — változó. „Az itteni vetőfákon egy jegy 5 róf hosszú“ (Varbóc). „A mi vetőfánkon 7 róf 1 jegy“ (Szendrő). A vetőfák nagysága

sem egyforma, egyik helyen kisebb, a másikon nagyobb. Viszont minden asszony ismeri a maga vetőfáját (akár csak motolláját), és így a hosszúságra nézve egész pontos számítást tud vetni. Fonalvetés után, mikor a fonál még a vetőfán van, az egyik mellékfa hosszában megkormozzák a szálakat, azaz megjelölik rajta a jegyeket (rendeket). Így a szövéskor látni lehet, hogy hány jegy (rend) ment már le. A vetőfán leolvasott jegyekből (rendekből) már előre ki lehet számítani a vászon hosszát, mert öt jegy fonalból 24 m (vékony), 23 m (makóca), illetve 22 m (zsák) vászon lesz (Szendrő).

(Szélesség.) A szövés lényege az, hogy két egymást bizonyos hegyes-szög alatt metsző fonalakkal alkotott sík közé keresztfonalakat dobnak be, amit a fonalsíkok (felső és alsó fonalsík) helyzetváltoztatásával mindig megismételnek. Ez a munka csak úgy képzelhető el, ha a fonalsíkok egyes fonalszájai egymás mellett külön-külön is megalkotják a szögeket, vagyis a fonalsík minden második tagja (szála) az egyik, és minden második tagja a másik fonalsík alkotóeleme. — A vászon szélességét a fonalsíkok szélessége adja, s ez azt jelenti, hogy olyan széles lesz a vászon, mint amennyi fonalat egymásra felvetnek. Így a leendő vászon hosszúságát a felvetett fonál hosszúsága, szélességét pedig az egymásra vetett fonalak száma adja meg. Mennél vastagabb tehát a fonalakkal álló hurka a vetőfán, annál szélesebb lesz a belőle szőtt vászon. (Idevonatkozó egészen részletes leírás az Ethnographia LX, 201—7. lapjain található.)

Ennek a szélességmeghatározásnak pontos egységei vannak. Vegyük a teljes hosszúságot, pl. 15 jegyet (15 kört a vetőfán) y mennyiségnek. Egy szál fonál tehát végigvezetve a vetőfán — y fonál. A munka meggyorsítása céljából két szálaival vetik fel egyszerre a fonalat. Ha tehát egyszer végigmentek a vetőfán, 2y fonál van rajta. Három végigmenet ad egy *igét* (3.2y), s 10 ige egy *pázmát* (10.3.2y). Ezt általánosnak mondhatjuk: így van Kemencén, Nagylócon, Tiszaigaron, Magyarvalkón, Bálványosvárán, sőt Menaságon is, csak hogy ott nem pázmának nevezik ugyanezt az egységet, hanem *zseré*nek. A vászon szélessége 7—20 pázma között váltakozik. Ha tehát valaki 12-es vásznat (12 pázmás) akar szőni, akkor annak 12.10.3.2y fonalat kell felvetni, azaz 720-szor a kívánt hosszúságot. Ilyen sok fonalat felvetni, 360-szor (mert egyszerre két szál van a vető kezében) az y hosszúságot végigvezetni a vetőfán, hosszadalmas és fárasztó munka. Éppen ezért egyes vidékeken elterjedt egy olyan megoldás, amelyikkel sok fáradságot lehet megtakarítani. A nagy fejfokokra, csövekre csörölt fonalat egyszerre 14—16 (de mindig páros) száljával vezetik végig a vetőfán. Így 7—8-szoros munkamegtakarítást érnek el. Ezt a fonalfelvetési módot ugyanazokról a helyekről ismerjük, ahol a motollánál 100-szálás pázmákat tapasztaltunk: Szendrő, Varbóc, Taktaköz. Nem akarunk semmiféle következtetést sem levonni ebből a megállapításból, hiszen adataink rendkívül hiányosak. Mindenesetre figyelemreméltó ez az ország más részén elő nem forduló két kivételnek egy területen való találkozása. E három községben nem ismerik a felvetésnél sem a három szálból álló *igét*, éppen úgy, mint ahogyan nem ismerték a motollánál sem. Szerintünk valószínű az, hogy csak a gyakorlat koptatta le az ige elnevezést a felvetésnél, mivel a 14—16 fejfokról való fonalvetés közben 3, illetve 6 szál fonál, mint számolási egység, tarthatatlan. Ezzel szemben kialakult egy másik egység, a *tétel* (Szendrő, Taktaköz)

vagy *menés* (Varbóc), ami az egyszerre felvetett 10—16 szál fonálnak a vetőfán való egyszeri le- és visszavezetéséből keletkezik. Vagyis: felülről kiindulva, a fonalcsoportot a vetőfán spirál vonalban a végző pontig, innen pedig vissza a kezdésig vezetve, ad egy tételt, illetve menést. Így könnyebb is a számolás, mert például 16 pászmás vászon szövéséhez nem 480-szor kell végigvezetni a fonalat a vetőfa teljes hosszában, hanem csak 30 tételben. (1 pászma = 60 szál, 16 pászma = 960 szál, és 30 tétel 16 száljával ugyancsak 960 szál, mivel egy tételben egy le- és egy visszavezetést számolunk.) A vetőfán tehát éppen úgy, mint a motollán — a borsod-abaúji részeket kivéve — a 60-as számrendszer látszik érvényesülni.

A gyakorlatban azonban nem vezetnek mindig végig ezeket a bonyolult számsorokat, nem matematikai megfejtés eredménye egy-egy méteres vászondarab. Az állandó gyakorlatban már kialakultak a következtetések leegyszerűsített formái, mert minden számítgatás nélkül tudják például Kemencesalján, hogy „tizenkét marok kenderből négy kötet, vagyis egy darab fonal, ebből viszont kb. egy rőf parasztvászon kerül ki“. És így van ez mindenütt. A pontos végigszámolást a legritkább esetben végzik el, mivel minden faluban és családban kialakultak már azok a „képletek“, amikbe csak be kell helyettesíteni az egyes adatokat ahhoz, hogy a nyúvás, vagy méginkább törés idején már megtudják előre a várható vászon mennyiségét.

Az egységekről elmondottak összefoglalásaképpen megállapíthatjuk, hogy adatainkból kitűnőleg a kendermunkában a magyar népcsoportoknál talált számolási és mennyiségmérő rendszer csak mint rendszer tekinthető úgy — ahogy nagy területen egységesnek, ezek számokban kifejezett abszolút értékei azonban a legnagyobb eltéréseket mutatják. Következik ez a motolla és a vetőfa különböző nagyságaiból. Éppen ezért az itt leírt egységek, más vidék talán ugyanazon rendszer szerinti felépített összeállításával sem mérhetők össze, legfeljebb egy-egy falun belül — de még itt sem mindig — adnak összehasonlításokra lehetőséget. Így a kendermunka egységei nem annyira az összehasonlításon alapuló pontos mérésre, mint inkább csak a vele dolgozók tájékoztatására alkalmasak.

A szövegben szereplő helységnevek a következő irodalmi forrásokra utalnak:

Kemencesalja. Némethy Endre, A kender termesztése és feldolgozása Kemencesalján. NE. XXX (1938), 204—12.

Kemence. Szolnoky Lajos, A kender és feldolgozója Kemencén Ethn., LX, 182—221.

Valkó.

Órszentmiklós.

Zsidó.

Szurdokpüspöki. Ébner Sándor, A Budapest-környéki községek népi kendermunkája és eszközei. NÉ. XIX (1927), 49—62.

Galgamácsa.

Kósd.

Hugyag.

Rimóc.

Nagylóc. Mellékelt táblázat.

Tiszaigar. Mellékelt táblázat.

Egerbocs. Bakó Ferenc szíves közlése.

Pusztafalu. Gönyey Sándor, Az abaújmegyei Pusztafalu népi építkezése, kendermunkája és népviselete. NÉ. XXXI (1939), 119—41.

Biste

Szendró. Mellékelt táblázat.

Varbóc. Saját gyűjtés.

Taktaköz. Kovács László, A kendermunka és szerszámai a Taktaközben. NÉ. XXXIII (1941), 119—33.

Nyírség. Luby Margit, A kender feldolgozása a szatmármegyei Tunyogon Szatmárcseke és Csekében. MNy. XXIV, 281

Szatmár-Bereg. (Tiszaszalka, Gelénes, Beregsurány, Gu'ács, Szatmárcseke, Milota, Szamosszeg, Nábrád, Penyige, Fülesd, Botpalád, Garbolc, Darnó, Kocsord, Nagyecsed, Gyügye, Tyukod, Gacsály Csengersima, Csengerújfalú). Saját gyűjtés.

Kalotaszeg. Bátky Zsigmond, A kenderrel való munka Kalotaszegen. NÉ. VI (1905), 264—78.

Magyarvalkó. Nagy Jenő, A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón. (Kalotaszeg.) Debrecen 1938.

Bálványosváralja. Vincze Lajos, A kender termelése és feldolgozása Bálványosváralján. Kolcszvár, 1945. — Erdély Néprajzi Tanulmányok 5. sz.

Dévai csángók. Szabó Imre, Dévai székely csángók háziipara. NÉ. X (1909), 189.

Moldvai csángók. Lükő Gábor, A moldvai csángók kendermunkája. NÉ. XXVI (1934), 96—101.

КАЧЕСТВЕННЫЕ ГРУППЫ (СОРИМЕНТ), КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ ЕДИНИЦЫ И РАСЧЕТНЫЙ ПОРЯДОК РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ШТЕЙ В ОБРАБОТКЕ КОНОПЛИ

В нашей работе мы поставили перед собой две цели. С точки зрения формы мы хотели бы дать материалы в таблице, а до некоторой степени и форму обработки, которые дадут возможность отразить в себе сводочную систему процесса работ, легко обозреваемую и ясную. С точки зрения содержания — мы хотели бы объяснить те чрезвычайные тонкости, которыми рабочие, обрабатывающие коноплю, определяют постоянно формирующееся и меняющееся в процессе работы количество и качество конопли.

Три таблицы, составляющие приложение, отражают в себе наши эксперименты. Помещение методов работы в такую этнографическую диаграмму является правильным, ибо зафиксированная в ней, форма придает разным местам таблицы иные значения, т. е. записав в таблицу только простые знаки, цифры, или несколько строк данных, в зависимости от их размещения, становятся многоговорящими. Таким образом значительность этих таблиц мы видим в первую очередь в том, что они представляют собой систему, показывающую с первого взгляда основные фазы соответствующего процесса работы, и наряду с длинными, подробными описаниями в общем итоге стремятся отразить факты.

Все фазы процесса работы при обработке конопли мы показываем в десяти пунктах:

- 1) Форма состояния конопли (семена, конопля, волокно, пряжа, полотно).
- 2) Название фазы работы.
- 3) Инструменты, употребляемые в данной фазе работы.
- 4) Наименование обрабатываемой единицы.
- 5) Форма обрабатываемой единицы.
- 6) Конкретное количество (сколько соответствующих обрабатываемых единиц получается из урожая определенного участка земли?)
- 7) Календарный срок выполнения фазы работы.
- 8) Затраченное на выполнение фазы работы время по количеству и полу лиц. (При обработке количества, указанного под п. 6)
- 9) Затраченное на выполнение фазы работы время в общих человеко-часах (при количестве, упомянутом в п. 6).
- 10) Общественное отношение, связанное с фазами работы.
- 11) Примечание, в котором найдем объяснение к данным, перечисленным в предыдущих десяти пунктах, относящимся к соответствующей фазе работы.

Во второй части настоящего труда мы разбираем качественные группы (сортимент) и количественные единицы, а также перечисляем их расчленение или объединение в процессе отдельных фаз работы. Количественные группировки тесно связаны с фазами работы. Их значение заключается в том, чтобы распределять конопляный материал по самому пригодному для выполнения работы количеству и группировке. Выполняемые работы играют роль независимой переменной, а количественные группы — зависимой функции. В большинстве случаев второстепенная роль вышеуказанных количественных единиц таким образом заключается в том, что они служат единицами измерения. Исключительной точкой зрения их группировки является полная их приспособленность к выполняемой работе. Поскольку в этой приспособленности они создают определенные количественные группы, их можно использовать в качестве единиц, что в практике и применяется.

В общем итоге можно установить, что как видно из указанных данных, расчетная и измеряющая количество система, обнаруженная при обработке конопли у разных групп венгерского народа может рассматриваться только как система на относительно большой территории, однако абсолютные данные, выраженные в цифрах, показывают значительные расхождения вследствие постоянно меняющихся размеров мотыла и челноков. Именно поэтому измеренные здесь единицы не могут быть сопоставлены с единицами, составленными может быть по той же системе в другом районе страны; возможность сопоставления представляется только в отдельных селах, да и то не всегда. Таким образом единицы обработки конопли в Венгрии являются пригодными не столько для точного измерения, опирающегося на сопоставление, сколько для ориентировки занимающихся этой работой

Groupes qualitatifs, unités quantitatives et dénombrement de fils dans le travail du chanvre

En écrivant la présente étude, nous nous sommes fixé un double but. Quant à la forme extérieure de nos recherches, nous voudrions présenter au lecteur — non seulement à titre de documentation, mais aussi en guise d'élaboration de nos matériaux — un tableau susceptible de révéler, d'une manière sommaire, les détails essentiels du processus de travail. D'autre part, en ce qui concerne le contenu de l'étude, nous nous proposons de faire ressortir les distinctions particulièrement subtiles grâce auxquelles les travailleurs déterminent, au point de vue quantitatif et qualitatif, les unités de chanvre, qui, à leur tour, se transforment sans cesse au cours du travail.

Les trois tableaux ci-dessus résument bien nos expériences. Il nous paraît juste de représenter les procédés à l'aide de ces „diagrammes ethnographiques“, puisque ce cadre fixe confère aux diverses catégories de nos données une valeur variant d'un tableau à l'autre; quelques signes simples, des chiffres et, éventuellement, des données résumées d'une manière laconique auront une valeur spéciale, qui sera due à leur position. L'importance de ces tableaux consiste avant tout en ce qu'ils forment un système, qu'ils révèlent les traits essentiels d'un processus de travail et que, à côté des descriptions de longue haleine, ils font voir, en guise de conclusion, les faits les plus saillants.

Les diverses phases du travail du chanvre peuvent être résumées dans les dix points suivants:

1. Etat du chanvre (graine, chanvre, filasse, fil, toile).
2. Nom de la phase du travail.
3. Outillage de la phase du travail.
4. Nom de l'unité de chanvre à traiter.
5. Forme de l'unité de chanvre à traiter.
6. Quantité concrète. (Combien d'unités de chanvre sont fournies par la production d'une chènevière d'une étendue déterminée?)
7. Date de l'exécution de la phase du travail.
8. Le temps nécessaire à l'accomplissement de la phase du travail, nombre des participants (hommes, femmes) dans le cas du traitement de la quantité de chanvre indiquée au n° 6.

9. Total des heures de travail de tous les participants (pendant le traitement d'une quantité indiquée au n° 6.).

10. Les conditions sociales de la phase du travail.

11. Note (pour expliquer, à propos des phases du travail, certains détails relatifs aux dix points précédents).

Dans la deuxième partie de l'étude nous traitons des groupes qualitatifs et des unités quantitatives, passant en revue leur désagrégation et leur union pendant telle ou telle phase du travail. Les groupes quantitatifs sont étroitement liés aux phases successives du travail; grâce à ce groupement, le chanvre se présente toujours sous la forme la plus avantageuse. Au cours de ce processus les travaux à exécuter jouent le rôle des facteurs variables et indépendants, tandis que les groupes quantitatifs se présentent comme des éléments variables liés à certaines conditions. Ces unités quantitatives peuvent servir aussi d'unité de mesure, mais, dans la plupart des cas, ce n'est là qu'un rôle secondaire. Le principe qui prévaut dans le groupement d'une manière presque absolue, c'est d'adapter la matière au travail à exécuter. Etant donné que cette adaptation donne naissance à des groupes quantitatifs déterminés, ces derniers peuvent servir d'unité de mesure.

Comme il ressort de nos données, fournies par plusieurs groupes du peuple hongrois, seul le système du travail du chanvre peut être considéré, avec ses calculs et ses unités quantitatives, comme un procédé relativement homogène et répandu sur un grand territoire; quant aux valeurs absolues en chiffres, elles présentent des écarts très notables selon les dimensions variables des instruments de travail (*motolla* „*aspe*“, *vetőfa*). C'est pourquoi les unités régionales, même si elles appartiennent à une catégorie commune, ne sont pas commensurables; on pourrait faire des rapprochements de ce genre plutôt à l'intérieur d'un village, sans que la possibilité de cette comparaison nous soit toujours assurée. Bref, on peut dire que les unités du travail du chanvre, au lieu de favoriser la mensuration exacte fondée sur un examen comparatif, servent plutôt à fournir une orientation générale à ceux qui travaillent dans ce domaine.

Egy székely lakodalmi ének eredetének kérdése

1944 telén a következő éneket hallottam egy csikmenasági (Csik m.) lakodalomban:*

<p>2. Szeretiis mid a világ
mert drága látos gyöngyvírág
leges legszebb lány biz. ez.
nagyon ilik szép legény hez.</p>	<p>9. Galombom szép kis. menyecském
hónom alá röpiült fecském.
evéskor vagy vele későn
de, északa feleségem.</p>
<p>3. Becsúlik járnok utánna
mig nev Kata zsuzsána
kilencz, faluban sincs párja.
A tánczótis könnyen járjó.</p>	<p>10. Most minékünk hegedülnek,
midnyáján, tánczra. perdülnek.
a szép aszony gyenge teste.
nem alhatnék ilyen este</p>
<p>4. Ólyan szép mint arany alma.
szép völegének juttalma,
ránézniis gyönyörűség
egész házbéli. ékeség.</p>	<p>11. Hajja rozsa túba rozsa.
csak azértis pirós rózsá,
szép rozsa ékes lilium.
ilyen kéne sók miliom.</p>
<p>5. Eszik iszik az urával
mint a galomb a társával,
becsületes egy pár személy
örzájók gyenge. mint a téj.</p>	<p>12. Csokra csok mégint, csókra csók,
Nem bánya janko sem istok.
Mindenki aszt mondja. hogy bizon
szépis jó is a menyaszony.</p>
<p>6. A menyaszony áldomását,
móst iszúk meg. eszünk, kását,
a menyaszony legelőlül.
talán, imár tánczra készül.</p>	<p>13. Igyünk az egészségért.
a kedves menyaszonyomert.
örvendek mikor hörpentek
beszép aszonyt hoztak kentek</p>
<p>7. Fiatallegényhez illik,
a menyaszony ugy tündecklik
mint, az arany, vagy sárga réz
sókal édeseb mint a méz.</p>	<p>14. Három a táncz egymás után
a völegény. sem bánya tán
kurta, nelegyen ám a táncz
hamar ne szakagyon a lánzc</p>
<p>8. A völegény jaj be. jól járt.
Menyaszonyal. tánczol. mintját.
Beszépen ösze. kerültek.
egymás ölébe is ültek.</p>	<p>15. Kánokám földérül hoztuk
minden felől tudakosztuk.
Mint a nyúlat. úgy nyomoztuk
a zsebünkben is hordoztuk.</p>

* A második ütem második és harmadik hangja dd

16. Nyargaltunk vele a fagyon.
de maga se bánta nagyon
igen kedvük szerént valo,
méltó érte a foglaló
17. Lám meg fogtuk a galómbót,
verjük neki a dorobót.
adjunk neki Sült citromót
adjuk meg az ezüst gombot.
18. Huzad . huzad . cigán legé.
had hagason notát szegén.
dini . dini dinom dánom,
tölcs édes kómám nem bánom
19. Máczot méze bączot vegyünk
menyaszony aszonymal együt együnk.
új menyecske van a házban.
Selyem madár galiczkában
20. Minden ember. tudom hogy szűz
mégis van . bokájában tűz
no hát nó hát ha tűz van bókámba
Sült galob repüljön számban
21. Napom aszony ne bákogyék
egy cseppetse szomorkogyék
ióhelyen vagyon . a lányó
talán bizony . arany bányó.
22. Sika dísznó az erdőben.
ásis túris a mezőben.
ezután minden időben.
konty leszen a lány fejében
23. Tíz meg egy öt az esztendő
mikor ő . férhez menendő.
életének virágjában
lesz aszony leg szeb kórában.
24. Mihelyt felköti a kóntyót,
mindját felköti gondot,
száljon áldás . mind úrára,
mind pedig az aszonyára
25. Zendicsék, a múzszikát
tánczóltasúk meg zsúszikát.
órszikét Sárát katiczát.
magok hószták el . bóriskát.
26. Csetek patog kócsi púska.
de jó a turos . galuska.
tesék . tesék . tesék zuszka.
27. Jaj a vén lány vén anyoka.
olyan görbe mint a pálczó
eléb odáb pendej ránczó
sarkantus . csizmában tánczol
28. Nohát az ifjú menyaszony
vacsórára itt maraszon.
holtik is meg emlegetyúk.
mint a bárányt úgy szeretyúk.
29. Szakácsné öreg aszonym
kóntya százötven fóntott nyom
a fejenvan kétt szem kásó.
talán bizony . más fél . mázsó.
30. Tejben vaiban fűrözgetik.
Paplanos ágyban fektetik
onnan öben teszik . veszik
minden nap hét félét . eszik
31. Van jó kedv a legények.
Mégis jóbb a menyecskének.
éljenek . jó egéségben.
lelki . testi . egéségben.
32. Már ettünk, itünk . eleget.
hagytuk itt a vendégséget
köszönyük a szíveséget.
Isten állgyó meg kenteket.

Előadója Márton András 62 éves megyebíró (pusztabíró), ki a lakodalomban a gazda, a fő ceremóniamester tisztét látta el. E szerepet évtizedeken keresztül ő töltötte be Menaság felső tizesében, Pottyandon, mint jó szervező, jó énekes és nem utolsó sorban, mint tekintélyes juhosgazda, akinek személye a lakodalom fényét emeli. A fent közölt szöveg saját kézírásából való; emlékezetből írta le kérésemre. Bevallása szerint beletartozik a „lakodalom rendjé“-be, soha sem nyomtatva, sem kézírásban megörökítve nem látta, hanem úgy tanulta legénykorában lakodalmakon.

E „Menyasszony éneke“ néven emlegetett és igen kedvelt dal a lakodalmi házban (a menyasszony családjánál) az esti lakoma végefelé hangzik el, amikor már a szokásos ételeket feladták és felköszöntötték, a szakácsné is megkapta kásapénzét; még az asztalt nem bontják meg, de már ott vannak a muzsikások. Illő csendben végighallgatják és utána kezdődik az általános multság.

Tekintettel arra, hogy e dal már az első pillantásra is mind szövegében, mind pedig dallamában élesen elüt nemcsak a többi menasági, hanem az országszerte ismert lakodalmi versek, dalok stílusától, de egyáltalán, a lakodalmi rendtartásba sem illik bele, érdemes lesz behatóbban foglalkoznunk vele.

A paraszti lakodalom egyike azoknak a társadalmi megnyilatkozásoknak, amellyel igen sokan foglalkoztak és mégis, érdemlegesen úgyszólván semmiféle tudományos kiértékelés nem történt. Színes, mutatós külsőségei miatt korán felfigyeltek rá; már az első népköltési közlemények közt ott szerepelnek szövegei. A közlések, ha elsőnek vesszük a tudományos igényekkel fellépő Tudományos Gyűjteményben megjelenő két közleményt¹ és utána sorjában a különböző néprajzi monográfiák, az Ethnographia és más folyóiratok adatait máig, az ismertett lakodalmak anyaga nem más, mint puszta leírás. Legfeljebb annyiban mutatnak idővel fejlődést, amennyiben a lejegyzés technikája javult (dallamok, alakoskodások, hiedelmek, táncok, társadalmi körülmények leírása), ha nem is vált tökéletessé. Sem regionális típuskutatás, sem összehasonlító vizsgálat azonban nem történt a lejegyzések hiányos volta miatt. Éppen ezért, noha az országos anyagra vonatkozólag általános tudományos megállapításokat nem tehetünk, annyit mondhatunk, az összegyűjtött anyag alapján, hogy az országszerte ismert formák mind egy alaptípus variánsainak látszanak.

Mi lehet az oka annak, hogy a paraszti lakodalmak, mind az egy falun belüli paraszti rétegeknél, mind pedig a különböző vidékek más-más jogállapotú népének leszármazottainál azonos keretek közt zajlanak és zajlottak le majd két évszázadon keresztül? Talán az, hogy ezen a ponton a paraszti rétegek között fennálló éles ellentétek eltompultak volna és a paraszti renden lévők mind egyforma keretek közt kívántak volna életreszóló alapot adni a házasságnak? Elképzelhető-e, hogy a földművelő életformán belül fennálló gazdasági különbségek éppen egy ilyen nagyjelentőségű társadalmi aktusnál szünetelnének?

Eddigi kutatásaink eredményeképp ezt kizártnak tarthatjuk, hiszen az azonos forma tartalmilag mindig a szerint módosul, hogy milyen gazdasági állapotú család áll a középpontban. A formai azonosság viszont két okból látszik kézenfekvőnek. Az egyik az, hogy az 1945-ig fennállott paraszti helyzet általánossá és viszonylag statikussá tette azt a „kulák-ideológiát“, amely kifelé egységesnek mutatja a parasztságot mind a költészet, mind pedig a művészkedés, valamint az ünnepi rendtartás túlzó túlsúlyosított cífraságainak tükrében. A gazdaréteg életeleme a látástól-vakulásig való megfeszített munka a vagyonygyűjtésért és felhalmozásért, a

¹ B. S.: Rövid rajzolatja a parasztlakodalomnak Gömörben. Tud. Gyűjt. 1827: III, 38; Edvi Ilés Pál: A magyar Paraszto' lakodalmi szokásaik, Tud. Gyűjt. 1827: XII, 1.

nagyobb föld birtoklása útján való feltörekvés érdekében. Ez a réteg, amely a paraszti munkaerőkölcsöt kialakította és általánossá tette, a szórakozást gazdasági, társadalmi és vallási ünnepek idején engedélyezte csupán s ilyen korlátozásnak megfelelően ezeket az alkalmakat túlszűfolta, hogy anyagi erejét, ha a mindennapi életben nem is, de ekkor megmutathassa. Minden ünnepi alkalom csúcspontját jelentette a lakodalom, mely a két család sikeres vagyoni egyesítését szimbolizálva, életreszóló jelentőséget kívánt adni a résztvevőknek, hogy „holtig megemlegesse, aki ott táncol“. Ezt a szegénység is — nem akarván lemaradni és mivel a vagyongyűjtés iránti vágy a szegényparasztságban is a példamutató gazdatársadalom irányában fejlődött — követte. Itt viszont az egy életre szóló lakodalmi mulatság sokszor teljes anyagi romlást, eladósodást eredményezett. Érdemes itt néhány sort idéznünk Tessedik Sámueltól: „Meghásáfodik valamely vagyonos Parafzt, ez magát mutatni akarja... Az egélfz atyafiság hivatalos a' lakodalomra;... Azután 3. 4. 5. nap is dobzodnak, pazarolnak és korhelkednek, valamig 4. 5. 6. 10. akos hordóban egy t'lep bort éreznek. Meg-házáfodik más valamennyire fzegevényeb' Legény. kinek, példának okáért, 4. marhátskája vagyon; egyet le-vágat, talám a' leg jobbikat, hogy a' vendégeket meg-tíftelje; a' másikat eladja, hogy a' lakodalomra bort vehessen; a' harmadikat el-vefztegeti, hogy a' Mufikufokat és más kelletlen költségeskedéleket ki-fizethessen; a' negyedik talán a' leg rof'zabbik, mellyet fenki sem akart meg-venni, tehát az egélfz fundamentoma és első foka a' jövendőbeli gazdálkodásnak. Ha pedig ez el-efik, tehát mindjárt oda lef'fz az ujj házaf'faknak egélfz jó állapotjuk... Mi ennek és más fok gonofznak kutfeje? A' hafzontalan lakodalom... Én esmértem egy közönséges gazda embert, ki 10. elfztendőök előtt még jól állott, ötét femmi kiváltképpen való fzerencsétlenség... nem találta; Egyébként pazarló nem volt... de az ó f'zokásoknak el-borító of'tromául ó is el-ragadtatván, a' fok lakodalom, pafzita és tor által ugy megromlott, hogy ófz fejü vénségében... midőn a' kolduláft fzegeyenlené... Kenyeret lopott.“ (A' paraszt ember Magyar országban, Mitsoda és mi lehetne; egy jó rendbe fzedett falunak rajzolatjával egyetemben. Németbül Magyarra fordította Konyi János. Pétsett, 1786. 195—199.) Hogy ez utóbbiak, kiknek sokszor semmijük, tehát veszténivalójuk sem volt, mennyire a birtoklásban látták boldogulásukat, ékesen mutatják a jobbára közöttük hódító tündérmesék, melyekben az elnyomott hős minden esetben karriert csinál, ő lesz a király, a királykisasszony férje, övé lesz a vagyon, az ország, sőt még más országok is behódolnak neki. De nem osztálya emelkedik fel vele együtt, hanemcsak ő, egyénileg, hogy a többi elnyomójává lehessen. A lakodalom, amely a vagyonosok gazdasági érdekeinek összekapcsolása jegyében jött létre, természetesen nem egalizálta a parasztságot, csupán a lakodalom *menetét* tette egységessé, a gazdaréteg vagyoni hatalma, irányító, hangadó volta által.

A másik ok a vőfélykönyv óriási jelentősége. E tömegcikk konzerválta és sablonná merevítette a lakodalmi rendtartás menetét. Ha most azt kérdeznők, hogy vajjon külső, felülről jövő hatás-e ez, azt válaszolhatnánk, hogy igen is, meg nem is. Kívülről jövő, mert majdnem két évszázadon keresztül irányították a nyomtatott szövegek a lakodalmat, szöveggönyvet adtak szervezőjének, a vőfélynek, és egyben sablonjai

hasonlóak a régebbi nemesi lakodalomhoz,² de létrejöttét ugyanakkor a paraszti gazdaréteg szükséglete hozta magával, amelynek érdekében állott ezáltal konzerválni a házasság szabályait, patriarchális jogait és kötelességeit ünnepi keretbe foglaló szertartást. A vőfélykönyvek, eddigi kutatásaim alapján, a XVIII. század elejétől fogva, egyre növekvő példányszámban jelennek meg részint falusi versfaragók, ügyes vőfélyek, részint kántorok, tanítók, mesteremberek által rimbeszedve, nem egyszer saját vállalkozásukban kiadva. A paraszti lakodalom rendtartása nyilván a vőfélykönyvek elterjedése előtt alakította ki a mai formát; abban is meg lehetett ez a színjátékszerű, szinte felvonásokra oszló cselekmény, melyben a főszereplők (menyasszony, vőlegény, násznagy, vőfélyek, örömszülők, stb.) meghatározott szerepet játszottak el, feltehetőleg azonban sokkal nagyobb jelentőségük volt a lakodalmas énekeknek és a rögtönzött szöveges, vagy pantomimikus alakoskodásoknak, mint ma. A vőfélykönyvek, amelyek a vőfélyek kötelességeit és mondókáit előíró szertartás-könyvek, háttérbe szorították a lakodalom főszereplőinek aktív szereplését; ezek szerint csak a vőfély beszél nevükben, helyettük. Elmondja a menyasszony búcsúját, üdvözli a vendégeket a maga és a fiatalok nevében, irányítja az eseményeket, tréfálkozik, mulattat, oktat, bölcselkedik. E keret egyrészt háttérbe szorította a sokkal régebbi és egyszersmind népiesebb házassító dalokat, szinte teljesen kiszorította a maszkos alakoskodók szereplését, másrészt azonban konzerválta magának a lakodalomnak a hagyományos menetét. Bármennyire is kínálkozó lenne itt most kitérni a vőfélykönyvek tartalmának részletezésére, itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a múlt század folyamán alig volt olyan vidéki nyomda, ahol vőfélykönyvet ki ne nyomtattak volna, vásári és búcsúponyvákön ne árulták volna. A helyi szerzők gyakran az alkotó igényével léptek fel, de mindig hivatkoztak az „ősök hagyományai“-ra is. Ezek közül már említést tettem a Méhner-nyomda két háziszerezőjéről, Vargyas Endréről és Pető Gergelyről,³ hadd írjam melléjük még Vass Béla és Kovács Ferenc székely vőfélyek⁴ és Apari István⁵ nevét. Ennek ellenére mint már említettük — a lakodalmi versek nemcsak keretükben, hanem verseikben is egy típusra mennek vissza országszerte; néhány helyi alakítás, aktualizálás mellett a váz, a menet azonos és vannak olyan passzusok, melyek szóról-szóra megegyeznek (Ádám és Éva és más bibliai példák elmondása a házasság szerzésével kapcsolatban, a „Vajda, hegedűdnék álljon meg zengése“ kezdetű menyasszonybúcsúztató, stb.), mint azt már Edvi Illés Pál is megállapította: „Azon beszédek és versek, mellyeket könyv nélkül mondanak... a' leány-kéréskor, menyasszony' elbúcsúztatáskor (siratónak hívják), vagy a' lakodalmi vendégség közben (ez az úgynevezett

² Résző Ensel: Magyarországi népszokások, Pesten, 1867. „Mennyire szokásban volt őseink között, házassági egybekelések alkalmával, lakomákat tartani, eléggé tudhatják, kik csak kevésbé jártasok is hazánk történetében... főleg a nagy urak mily nagy fényvel, s pazar bőséggel tartottak több hónapokra terjedt lakomákat... A nagyok ezek szokása — mint magas hegyekről lerohanó árvíz a föld alsóbb részét — elborítja a nép alsó osztályát. Mert ez is tehetségéhez képest, több napra terjesztette, sőt most is terjeszti lakomáit.” (343.) A parasztság ilyen beállításához igazán nem kell kommentár.

³ Dégh Linda, A magyar népi színjáték kutatása, Budapest, 1947. 9—10.

⁴ Lakodalmi hivatató. Kiadja Nagy Samu, a Képes Székely Naptár nyomdásza, Târgu-Mureș, Plébánia-épület, 1940. 30 p.

⁵ Vőfélykönyv az őskori időből, 1835. évből. Sióagárd é. n.

vőfélylevél): minnyájan és minden vidéken megegyeznek abban, hogy fölötte hosszúk, szószaporítással, allegoriákkal, vastag példalózásokkal, és Sz. Irási históriák' bele-keverésével rakvák... A' komáromi Könyvnyomtató-műhelyben kinyomtatva is olvashatni, 's találhatni a' köznépi kezeiben...⁶ Természetes, hogy e deklamáló, kenetteljes verselmények, melyek mindig csak a szertartásmester, a vőfély tudományát képezik, nem olvadnak bele a népköltészetbe és meg is maradnak külső és — többé-kevésbé — érthetetlen (éppen ezért nagyrabecsült) keretnek, melyen belül azután érvényesülhetnek a mulatsághoz fűződő más, hagyományos és improvizált költői formák. Hogy a paraszti műveltség „felső irányítói“ is mennyire igyekeztek a vidéki ponyvaszerzők mellett felvirágoztatni és konzerválni a lakodalom ilyen formáját, világossá válik, ha csak néhány buzgó vőfélykönyvkiadó nevét a közelmúltból idézem: Kalot, Egri Egyházmegye Nyomdája, Szívújság.⁷ E darabok lényegében nem különböznek a tudományos igényű publikációk szövegeitől, legfeljebb még kenetteljes, álszent előszóval is ékeskednek. Igen hasznos lenne mind a nyomtatott, a közkézen forgó, mind pedig a még ma is működő vőfélyek tudományát összevetni.

Az áttekintett vőfélykönyvek között egyetlenegyben sem találtam meg a síkmenasági Menyasszony éneké-t, sem versének ritmusa, sem pedig felépítése, gondolatmenete nem áll rokonságban a vőfélykönyvek stílusával. Azok rendszerint hosszú, tizenkét szótagos sorú, páros- vagy kereszttrimű, döcögő, nem oly természetesen ömlő formák, mint dalunk. Döntő különbség az is, hogy dallamhoz kötött, míg emezek szavaló-előadásra valók.

Mindenekelőtt dalunk eredetének felkutatásához meg kell néznünk a szerkezet felépítését tartalmilag is és formailag is. Figyelmes olvasás után máris megállapíthatjuk, hogy alig érezhető benne értelemzavaró szövegrcmlás, legfeljebb az okoz kisebb zavarokat, hogy az adatközlő leírta a szöveget s így a gondolatban felidézett szavak tévednek el. Néhol kimarad egy-egy szótag (13., 24., 25., 26., 31. versszak), vagy pedig néhány felesleges szótag kerül bele (12., 19., 20. versszak); ezek azonban egészen lényegtelenek, hiszen a vers ritmusa megmutatja a hibát. Egyébként mind a helyesírás, mind az interpunkció a nyelvjárás sajátját mutatja.

A dal vezérmotívuma és lényege: a menyasszony dicsérlete (1—5., 7. versszak); kiválóságainak, szépségének, jóságának felsorolása, értékelése a vőlegény szempontjából (milyen nehezen jutottak hozzá, stb.) (15—17.) szép, de gondokkal teljes jövője, amely egyben vigaszul szolgál az örömanának is (21—24., 30.); mindennek háttérében pedig ott van az áldomás (6—13.) evés-ivás (19., 26., 28.), a muzsika (18.), a menyasszony (6., 8—12., 14.) és a vendégek tánca (20., 25—26., 31.), melyben a kórikus vénlány (27.) és a szakácsné (29.) alakja is megjelenik. Általában véve felépítése következetes, alig itt-ott vannak benne olyan részek, amelyeknél nyilvánvaló, hogy szakaszfelcserélődés történt (pl. a 30. szakasz a 21—24. szakaszok közé illik).

Az első, amit ezek alapján megállapíthatunk az, hogy — amint ezt a minden ismert népi dallamtól élesen elütő és régiesnek tűnő dallam is

⁶ Edvi Illés i, h. 5—6.

⁷ Kalot-füzetek 7. 1943; Hegyen-völgyön lakodalom (vőfélykönyv). Gábor atya kiskönyvei I. szám. Összeállította dr. Hajdók János. (Bp. 1948.) 40.

megmutatja — sokkal régebbi, mint az a lakodalom, amelynek keretében elénekelték. Verselése gördülékeny, sokkal inkább népies, mint bármelyik más lakodalmi verszet, stílusa pedig követi a tartalom könnyedségét. Ki kell emelnünk a régiségre mutató sorok közül elsősorban a 11—12. szakaszt, amelynek virágének-reminiszcenciája alig tagadható és a 26. szakaszt, amely a kollégiumi diákköltészetből átkerülve a paraszt-sághoz, az asszony- és különösen a vénasszonycsúfoló versek egy töredékének látszik, mégpedig olyannak, amely ma leginkább táncszókbán szerepel. Altalában az egész dal annyiban üt el a lakodalmi versek hangulatától, amennyiben a menyasszonyt dicsőíti, könnyed és mulatságra serkentő, semmi oktató szándék nincs benne. Feltételezhetjük tehát, hogy olyan *lakodalmi dal*, amely igen régi idők maradványaként őrződött meg a csikmenasági lakodalom keretében. A szokványos lakodalmi szövegek célzatukban egészen mások. E versekben a tréfás, könnyed hang a vendégek köszöntésére, a lakoma bőségének leírására korlátozódik, valamint a kikérő násznagy és a vőfély élcelődésére; amikor a menyasszony személyére kerül a sor, oktatóvá válik és az asszonyi kötelességekről prédikál, sőt elrettentésül mindjárt a lusta, piszkos, férjének szót nem fogadó asszonyok sorsáról is beszél (késői utódai ezek annak a végtelen sornak, amely a 16. századi házasságról való énekektől kezdve a vőfélykönyvek megjelenéséig folytatódott). Mindössze egyetlenegy azonos gondolatsorra mutathatunk rá:

Mihelyt felkőti a kontyot,
mindjárt felkőti a gondot (24. szakasz)

Egy etédi (Udvarhely m.) „menyasszonyáldás a konty alatt“ így hangzik:

A midőn a kontyot a fejedre titted,
Asszonyok sorába avatod magadat,
Megvetvén, elhagyod szép leányságodat.
Te kontyot, főkötőt fejedre feltevével,
Dehát mennyi gondot fejedre felvevel.
Mert jóllehet egyet fejedről letevével,
Igen de százötvent fejedre felvevel.
Mert legyen tudtadra tenéked előre,
Sok gond vagyon fűzve rá a főkötőre.⁸

Látnivaló, hogy a gondolat azonossága mellett, milyen tetemes különbség van a kettő között.

Sokkal egyszerűbb a csökölyi (Somogy m.) násznagyvers vége, kontyolás előtt:

Föltöszsük a kontyot
Alája a gondot.⁹

Eddig a lakodalmi versek. Ugyanczt a gondolatot fejezi ki azonban még egy lakodalmi dal, amelynek származását közelebbről nem ismerjük, de így is támpontot ad további kutatásainkhoz. Bartalus közli ezt a 11 szakaszból álló dalt,¹⁰ melyben egy legényember irigykedve meséli el tapaszt-

⁸ MNGY. VII, 345.

⁹ Ethn. XL, 191.

¹⁰ Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye. Budapest, 1873—1896. IV, 66—67.

talait egy lakodalmon. Gondolatmenetében, stílusában rokon, versmérték és dallam szempontjából eltérő: 1—5. versszak: a lakoma bőségének leírása, 6.: a jegyesek dicsérete, 7—9.: a vőlegény kétes szerencséje, 9—11.: a menyasszony házas jövője. Csak a vonatkozó szakaszt idézem:

Na, menyasszony bucsuzzál el
A gyöngyös pártától,
Szabadsággal lobogó szép
Testszin pántlikától.
Majd tárihoppo nagy kontyot
Fejre rakják a gondot,
Ha nincs ebéd vacsora,
Dúcot kapsz hátadra.

E dal hangulata áll eddig a legközelebb a Menyasszony éneké-hez, lehetséges, hogy rokonságban van vele, töredékes volta miatt azonban többet nem mondhatunk.

Vizsgálódásainkat a továbbiakban szintén a lakodalom keretén belül próbáljuk folytatni; megnézzük, hogy vannak-e olyan sorok a népköltészetben, amelyek — ha csak egy hasonlat erejéig is — megegyeznek a Menyasszony éneké-vel. Itt a táncszók azok a hasonló módon eleven ritmusú darabok, amelyek közt keressgélünk kell.

Mindjárt énekünk első sorában: „Aranybárány a szép leány“, analógiát találunk egy kedvelt és elterjedt táncszóval:

A menyasszony aranybárány
aranybetű van a vállán
A vőlegény elolvassa
piros rózsá nyilik rajta.¹¹

de egyebütt is:

Arany bárány huh!
Arany sujtás huh!¹²

A 4. szakasz hasonlatával egyező sorokat találunk Erdélyinél is:

Gyöngyöm, violám
Szép arany almám!¹³

és:

Mert a leány arany alma...¹⁴

vagy:

Kapnak rajta mint aranyon.
Mint az ékes liliomon.¹⁵

Két tánczó egymás mellé illesztése a 7. versszakkal való rokonságra mutat:

Se nem arany, se nem réz,
Csak egy darab cigánykéz.¹⁶

¹¹ Kovács Ágnes gyűjtése Ketesdről (Kolozs m.), kéziratban; néhány változat: Ethn. XL, 135 (Göcsej); Kálmány: Szeged népe I, 6.

¹² Kálmány Lajos kéziratoss hagyatékából. Származása ismeretlen.

¹³ Népdalok és mondák, Pest, 1846, I, 181—182.

¹⁴ U. o. II, 193.

¹⁵ U. o. II, 134.

¹⁶ MNGY. VII, 365.

Szája édös mint a méz,
Nyelve hangos, mint a réz.¹⁷

Ezt a két adatunkat vessük össze még egy harmadikkal:

Más az arany s a sárga réz
A gombóta s a lépes méz
Mind bolond az aki rád néz
Mert szemed hamar meg igaz.¹⁸

De nemcsak Erdélyinél találjuk meg ezt a dalt, amely alkalmasint egyike a régebbi világ énekköltészet darabjainak (összesen öt szakaszból áll), hanem sokkal előbb, a Dávidné 'Soltári'-ban, melyet Jankovich teljes egészében lemásolt kéziratos gyűjteménye számára s ott a III. kötet 24. sz. darabja. Egyes nézetek szerint a kuruckorból ered.¹⁹

További egybevetések: az 5. szakasz 2. sorának hasonlatát a következő dalban találjuk meg, — bár e hasonlat már eléggé sablonossá vált:

És mint a hív galamb a párjával,
Egymás közt éljetez igaz boldogsággal.²⁰

A 10. szakasz első két sora Bartalusnál „A hodosi bíró lánya” című dalban jelenik meg, mely egy menyasszony halálát a lakodalmán beszéli el:

Muzsikálnak hegedülnek,
A leányok tánczra gyűlnek.²¹

A 11. szakasz utolsó két sorával vethető össze a következő táncszó:

Ez a kis ján lilium,
Ilylyen kéne milijom.²²

Rokonvonást látunk egy másik táncszóban a 19. versszak utolsó két sorával:

Fejér galamb szállt a házra
Új menyecske gyűtt a házba.²³

Közelebb áll a Menyasszony éneké-hez — bár közös soruk nincs — egy dallam nélkül, Csikszentmihályról közölt vers, melynek 5-ik, zárószakaszát idézem:

A menyasszon s a vőlegény
Éjjenek, ezt kívánom én,
Még bódogul sok ideig,
Bár hetvenhét esztendeig.²⁴

Fentieken kívül számtalan, tartalmilag egyező változata van a 26., vénasszonyt csúfoló szakasznak, ezekre azonban nem térek ki.

¹⁷ Ethn. XXVI, 141. Bethlenfalva, Udvarhely m.

¹⁸ Erdélyi i. h. II, 40.

¹⁹ Harsányi—Gulyás—Simonfi közli dallammal. Ethn. XXXV, 46; 243.

²⁰ MNGY. VII. 344.

²¹ Bartalus i. h. III, 16. Erdélyből, közelebbi megjelölés nélkül.

²² Kálmány kéziratos hagyatékából. Származása ismeretlen.

²³ Kálmány, u. o.

²⁴ Bartalus i. h. VI, 123.

Ezzel végére is értünk dalunk népköltészeti darabokkal való összevetésének és megállapíthatjuk, hogy az eredmény nem sok. Nem sikerült megtalálnunk a népköltészetbe beolvadva, feloldódva, annak ellenére, hogy sokkal inkább népies, mint a szokványos lakóalmi verselvények. Csupán egyes képek, közhelyek, közösek és ismeretesek a népköltészetben. Ezek közül is azok a hasonlatok, közhelyek jelentenek nyereséget és eredményt kutatásunknak, amelyek régebbi idők sablonjait őrizték meg (az arany, mint hasonlat) s amely — Jankovich variánsának bizonyossága szerint — talán egy XVIII. sz. vagy még korábbi pajzán költemény, csúfolódó vers maradványa. Egyelőre ennyi eredménnyel meg kell elégednünk.

Tekintve, hogy a régi ponyvakiadások között igen sok kedvelt világi ének jelent meg, kutatásainkat a Széchenyi-Könyvtár aprónyomtatványgyűjteményében folytattuk. Itt sikerült is megtalálni, mégpedig külön, nyolcadrét alakú, nyolclapos ponyvafüzet alakjában, melyet Debrecenben, 1859-ben adott ki Okolicsányi és Társa nyomdája. Ami a legmeglepőbb, az eme kiadványnak a címe: „Zöld Farsang, vagyis Legeslegszebb Leány-Vásár. Szép leányok farsangja. Szép legények mátkája, dorombolták tarkabarkán, Sohonnában farsang farkán Iczin-piczin ízéjéknél Uszli Miszli Senkiéknél czinu szóval. Nyomtatott Jobb-otthon, de nem lóval. Olvasd rózsám által a szűk esztendőben. Sohanapján happ-happ-happ!”

Közlöm a ponyvafüzet tartalmát, a számunkra érdektelen egyoldalú prólógust kivéve, teljes egészében:

FARSANGI VERSEK

Ddulluáré

1 Arany bárány a szép leány
Olyan piros mint a márvány,
Engedelmes mint a bárány,
Nem hamis mint az orosz lány;	Tele vagyon mogyoróval,
Piros almával, dióval.
2 Szereti is mind a világ,
Mert drágalátos gyöngyvirág.
Legeslegszebb leány biz ez,
Nagyon illik szép legényhez.	8 Gyere menjünk vendégségbe,
Három hétig tart egy végbe,
Vigyünk el egy rosta vizet,
A nagy harang majd megfizet...
3 Becsülik, járnak utána,
Míg neve Kata Zsuzsána,
Kilencz faluban nincs párja,
A tánczot is könnyen járja.	9 Eszik, iszik az urával,
Mint a galamb a társával,
Becsületes egy pár személy,
Orczájok gyenge mint a tej.
4 Olyan szép mint arany alma,
Szép vőlegénynek jutalma.
Ránézni is gyönyörűség,
Egész házbéli ékesség.	10 A menyasszony áldomását
Most isszák meg, esznek kását.
A menyasszony legelül ül,
Talán máris tánczra készül.
5 Czípót süt a vendégségre,
Nevetve néz a vendégre,
Tarka szoknya vagyon rajta,
Egy igazi magyar fajta.	11 Fiatal legényhez illik
A menyasszony, úgy tündöklök,
Mint az arany vagy sárga réz!
Sokkal edesebb mint a méz!
6 Czinu, czinu hegedü szó!
Szép asszonynyal lakni beh jó.	12 A vőlegény jaj beh iól járt,
Menyasszonynyal tánczol mindjárt.
Beh szépen össze kerültek,
Egymás ölébe is ültek.
7 Dúdolgass mint a furulya,
Hajja huja, szűröm újja,	13 Galambom szép kis menyecském.
Hónom alá röpült fecském,

- Ebédkor vagy vele késem
De éjszaka feleségem.
- 14 Most minékünk hegedülnek,
Mindnyájan tánczra perdülnek,
A szép asszony gyenge teste!
Nem alhatnám ilyen este.
- 15 Hajja rózsza, tuba rózsza,
Csak azért is piros rózsza,
Szép rózsza ékes lilium
Ilyen kéne sok miliom.
- 16 Csókra csók, megint csókra csók,
Nem bánja Jankó sem Istók,
Minden azt mondja hogy bizony
Szép is jó is a menyasszony.
- 17 Igyunk az egészségéért
A kedves uj menyasszonyért;
Örvendek, mikor hörpentek,
Beh szép asszonyt hozott kendtek.
- 18 Három a táncz egymás után,
A vőlegény sem bánja tán.
Kurta ne legyen ám a táncz,
Hamar ne szakadjon a láncz.
- 19 Kanahán földéről hoztuk,
Mindenfelé tudakoztuk,
Mint a nyulak ugy nyomoztuk,
A zsebünkbe is hordoztuk.
- 20 Nyargaltunk vele a fagyon,
De maga sem bánta nagyon,
Igen kedvünk szerént való,
Méltó érte a foglaló.
- 21 Lám megfotuk a galambot,
Verjük neki a dorombot.
Adjunk neki sült tikczombot.
Oldjuk meg az ezüst gombot.
- 22 Huzzad huzzad cigány legény,
Halgass a nótára szegény;
Dini dana dinom dánom!
Tölts édes komám, nem bánom.
- 23 Márczot, mézes bábót vegyünk,
Menyasszonynyal együtt együnk,
Uj menyecske van a házban,
Selyem madár kaliczkában.
- 24 Minden ember tudom hogy szüz;
Mégis van bokájában tűz,
Nohát ha tűz van bokánkban,
Sült galamb röpüljön szánkban.
- 25 Napam asszony ne bánkódjék,
Egy cseppet se zúgolódjék,
Jó helyen van a leánya,
Talán bizony arany bányá.
- 26 Tejben, vajban fürösztgetik, ...
Paplanos ágyba fektetik,
Oda ölbe teszik veszik,
Minden nap hét félét eszik.
- 27 Ország világ ide nézzen,
Túrós gombocczal tétessen!
Hadd mulasson a menyasszony,
Ne legyen oly aluszkony.
- 28 Száz aranyért sem adjuk ki;
Inkább rétest adnánk néki.
Forogjon a tele korsó,
Nem kell most rokka, sem orsó.
- 29 Piros pántlikája bokros,
Egész huszonöt forintos,
Piros csizma kell lábára,
Perecz, kalács tányérjára.
- 30 Töltsünk bort a poharába,
Ugy öntözzessük szájába.
Ne fáradjon érte maga,
Nem szédíti meg a szága.
- 31 Röpülj, röpülj az ölembe,
Ugy nézegess velem szembe.
Mogyoró van a zsebemben,
Dió is van a kezemben.
- 32 Mind a menyasszonynak adom,
Igazán fel is fogadom,
Hogy csemege nekem nem kell,
A menyasszony csak tegye el!
- 33 Sógorasszony mennél kisebb,
Ugyan bizony annál frissebb,
Mert minden teste olyan gyors,
Mint a török országi bors.
- 34 A menyasszony elég magos,
Öltözete is csillagos,
De a vőlegény sem káros,
Mert szép menyecskével páros.
- 35 Tisza, Duna kerülgeti,
A menyasszonyt emlegeti,
Csókolgatja, ölelgeti.
- 36 Ketten kedvére kedvesen
Mulatoz véle csendesen,
De nem takarja nagyon be:
Mert megfulladás a melegben.
- 37 Űgrosné, öreg asszonyom,
Kontya százötven fontot nyom,
Mert a fején két szem kása
Tele lesz a másfél mázsa.
- 38 Siska disznó az erdőben
Ázik, tur is a dülőben.
Ez után minden időben
Konty lészen a leányfőben.
- 39 X meg egy V az esztendő
Mikor ő férjhez menendő,
Életének virágjában
Lesz asszony legszebb korában.
- 40 Mihelyt felkötö a kntyot,
Mindjárt felkötö a gondot.
Szálljon áldás mind urára,
Mind pedig az asszonyára.

- 41 Zendítsétek a muzsikát,
Tánczoltassátok meg Zsuskát
Erzsikét, Sárát, Boriskát,
Magok hozták el Gyuriczát.
- 42 Csetteg pattog kocsi puska,
Beh jó a turós galuska,
Kóstolja meg kend is Zsuska!
Tessék, tessék, teske tuska.
- 43 Jaj a vén lány vén anyáca,
Olyan görhes, mint a pálcza;
Előbb odébb pendelt ránczol;
Sarkantus csizmában tánczol.
- 44 Nohát az ifju menyasszony
Vacsoráig itt marasszon,
Holtig is megemlegetjük,
Mint a bárányt úgy szeretjük.
- 45 Van jó kedve a legénynek,
Mégis jobb a menyecskéknek,
Éljenek jó egészségben,
Lelki testi békeségben.
- 46 Már ettünk, ittunk eleget,
Hagyjuk itt a vendégséget,
Köszönjük a szívességet,
Isten áldja meg kenteket.²⁵

Ilyen nagymértékű egyezés alapján természetesen felvetődhetik az a gondolat, hogy a Menyasszony éneke erről a ponyváról eredt és őrződött meg majdnem 90 éven keresztül, ami magábavéve nem volna lehetetlenség, hiszen a csiki székelység sokkal régibb eredetű nyomtatványokat és kéziratokat is megőrzött (igen sok XVIII. századi ponyvát találtam közöttük). Lehetséges, hogy később is megjelent a ponyván s lekerülve, beékelődött a lakodalomba, hiszen a ponyvai változat lényegesen (14 versszakkal) terjedelmesebb s amellet a menasági változatban, ha nem is nagymértékben, de az összevetés alapján világosan kitetszik bizonyos kopás, szavak félreértése (pl. 17. és 19. szakasz). Viszont az is kiderül a két szöveg összevetése alapján, hogy az amúgy is népies szöveg még fennmaradó disszonáns részei a ponyva-verzió óta még inkább eltompultak a népi használatban. Mégis, mindennek ellenére, több okunk is van arra, hogy a ponyvai változatot a dal élete egyik állomásának tartsuk es ne eredeti forrásának:

1. Énekünk kifejezetten lakodalmi dal, a menyasszony dicsérete, lehetetlen, hogy eredetileg farsangi tréfa lett volna, pusztán csak vidám olvasmány a vigalommentes böjti időszakban, mint ahogy a ponyva címe beállítja. Erőltetett ez még akkor is, ha a lakodalmak idejét a farsangi időszakkal kapcsoljuk össze. A farsangi cél csakis másodlagos lehet. Feltételezhető az is, hogy a vendégségre célzó, a menasági variánsból kimaradt részekben olyan motívumok is vannak, melyeket a ponyvaösszeállító illesztett bele, hogy a farsangi multság számára aktualizálja.

2. A ponyvai változatnak nincs dallama, amit nem is tekinthetünk különösnek, hiszen a ponyvafüzetek énekei mind dallam nélkül jelentek meg, legfeljebb a nagyközönség által ismert dallamokat jelölték meg („Ad notam...”), mint az új szövegre is alkalmazhatót. A menasági dallam — mint már említettük — feltétlen régi, elképzelhetetlen tehát, hogy újabban már a népköltészetbe kerülve formálódott volna a szöveghez.

3. Az előbb elmondottakból is kitűnt, hogy a dal szövegében szintén régebbi eredetű elemek vannak. A két szöveg összevetéséből még az is kiderül, hogy a ponyvai verzióban is vannak hibák, mégpedig sokkal súlyosabbak, mint a menaságiban; a 6. és 35. versszak hiányos, ami abból ered, hogy a ponyvakészítő elhagyta a szöveghez tartozó dallamot és így csak az értelem, nem pedig a helyes ritmus járt el.

A két szöveg közt mindössze 15 szakaszban találhatók szóbeli eltérések, melyeknek nagyrésze jelentéktelen (menasági: 6., 9., 10., 12.,

²⁵ A számozás tölem való.

15., 17., 18., 21., 22., 31. versszak, v. ö. a ponyvai változat 10., 13., 14., 16., 19., 21., 22., 25., 38., 45.), kisebb része értelmetlenség (19—23., 27—43.), aktualizálódás (29—37.) és kiegészítődés (26—42.). Felcserélődések: a 21. versszak után a 30-nak kellene jönnie, utána a sorrend a következő: 29, 22—28, 31—32. Lényegesebb eltérés az, hogy a ponyvában meglévő 14 versszak itt teljesen hiányzik, mégpedig 4 a 4—5. szakasz közt és 10 a 21—22. szakasz közt, tekintetbe véve ezen belül a fölcserélődéseket is. Vajjon ezek az eltérések, helyesebben ennek a jelentékeny anyagnak a megismerése megváltoztatja-e nézeteinket a dal lényegére vonatkozólag? Aligha. A kimaradt részek nagyobb hangsúlyt adnak a mulatságnak, táncnak, vigalomnak, de újabb fordulattal nem gazdagítják az éneket. Kimaradásának oka kopás is lehet (amennyiben ismerték egyáltalán ezt a változatot Menaságon, vagy egy másikat, amelyikben benne voltak e részek, mert az is lehet, hogy már így vették át valahonnan, amilyen most), az, hogy túlságosan hosszú és meglehetősen egyhangú, végig ugyanarról beszél. A ponyva szövegében is látunk egyenetlenségeket (pl. a 8. szakasz kívánkozna bevezetésül, előre); valószínűnek tetszik, hogy egy előző szöveg (vagy szövegek) összefogása; a ponyva összeállítója szedte e sorrend szerint össze a korábban a parasztság körében már közszájon forgó lakodalmi dal szakaszait, esetleg belefűzve a sajátjából is. Hogy korábban mennyire volt népszerű dalunk, arra vonatkozólag nagyon keveset tudunk mondani, mivel a népköltési gyűjtés anyaga eléggé sovány. Egyet azonban biztosan tudhatunk: azt, hogy e dal már kopott, széténekelte formában a múlt század elején megvolt. Bizonyíték erre az, hogy a ponyva megjelenése előtt 13 esztendővel Erdélyi Népdalok és mondák c. gyűjteményében a következő verzióban szerepel:

Jerünk, menjünk vendégségbe,
Három hétig tart egy végbe,
Vigyünk el egy rosta vizet,
A nagy harang majd megfizet.

Czini czini! Péter bácsi,
Köll-e kendnek a kis Klárcsi?
Czini czini! Hegedűszó,
Szép asszonynyal lakni be jó!

Kanaán földérül hoztuk,
Mint a nyúlat, úgy nyomoztuk,
Igen is kedvünkre való,
Méltó érte a foglaló.

Megfogtuk már a galambot,
Verjük neki a dorombot,
Adjuk neki a sült czombot
Légy te gyöngyöm és kedvesem
Nappal, éjjel feleségem.

Már ittunk, ettünk eleget,
Hagyjuk itt a vendégséget,
Köszönjük a vendégséget,
Isten áldja meg kendteket.²⁶

²⁶ Erdélyi i. h. I. 182.

Nem tudjuk pontosan, hogy ez a dal mikorról való, csak annyit, hogy a Tudományos Akadémia már a múlt század 30-as éveinek elején megszervezte az országos népdalgyűjtést²⁷ és lehetséges, hogy az Erdélyi által kiadott kötet e darabja, melyet 43 más dallal együtt Mayer István Muzsláról (Esztergom vagy Torontál m.) küldött be, éppen a legkorábbi anyagból való. Azt, hogy a közölt dalt a lejegyző elmondatta, nem pedig elénekeltette, kiderül abból, hogy a 4. szakasz összeolvad egy másikkal és így öt-soros formát mutat. Itt, szemben a két ismertetett variánszal, kimondottan vendégségről van szó és nem lakodalomról; ki is maradtak belőle a lakodalomra vonatkozó részek. Ilymódon értelmetlenné válik a 3. és 4. versszak, ami azt mutatja, hogy elmondója maga rontotta el a rossz emlékezete folytán; korabeli funkciójában sem szólhatott vendégségről a dal s a multság hangsúlyozása is csak arra vonatkozhatik, hogy a parasztságban általában az igazi, nagyszabású multság, a nagy vendégség egyértelmű volt a lakodalommal, hiszen a házásoknak ez volt az egyetlen alkalmuk, amikor a „megszólás“ veszélye nélkül kedvükre táncolhattak, kimulathatták magukat. Figyelemreméltó ebben a variánsban az, hogy minden zavarossága mellett formája kerek, logikus: a vendégségbe hívó szakasszal (amely a menasági változathoz teljesen hiányzik) kezdődik és a bucsúzással végződik. A 2. versszak az eddig ismert változatokból ismeretlen konstrukció; fényt derít a ponyvai változat csonka, 6. szakaszának valószínű formájára. A már említett 4. szakasz első 3 sora megegyezik a menasági 17. és a ponyvai 21. szakasszal, a 4—5. sora azonban szintén ismeretlen, legfeljebb az 5. sor egyezik a menasági 9. és a ponyvai 13. szakasz utolsó sorával.

Ennél a három változatnál azonban többre nem találhatunk sem a népköltészetben, sem pedig az irodalomban. Az eddig elmondottak alapján azt az eredményt könyvelhetjük el, hogy dalunk, mint lakodalmas enek megvolt már a XIX. század legelején, hiszen az Erdélyinél megjelenő változatot már alaposan széténekelte formában találjuk. Lehetséges, hogy megjelent egy régebbi, máig még fel nem fedezett ponyva-füzetben, amely a múlt század folyamán többször is megjelent; ezek közül egyik talán az 1859-i változat. Régiségét már a nagy területen való elterjedettsége is mutatja, hiszen mind a három változat máshonnan, egymástól távolieső területről való: Székelyföldről, Debrecenből és Esztergom (Torontál?) megyéből. Az is elképzelhető, hogy a ponyvai kiadás, vagy kiadások terjesztették el és a menasági változat a helyi körülményeknek megfelelően konzerválódott a lakodalom később következetessé váló keretén belül. Lehetséges az is, hogy a dal népszerűbb, mint ahogy ezidő szerint hihetnők, csak a gyűjtés hiányosságai miatt nincs tudomásunk további változatokról.

Megpróbálunk azonban továbbkutatni és még távolabbi időre visszamenni, hátha a dal stílusából, hangulatelemeiből, vagy kisebb részecskéiből következtetni tudnánk eredetére és korára. Egyelőre csak stílus- és témaösszehasonlítás alapján kísérhetjük meg annak megállapítását, hogy dalunk mikori, mert szövegét eddig az ismert XVII.—XVIII. századi énekgyűjteményekben felfedeznünk nem sikerült. Azt már megmondot-

²⁷ Horváth János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. Budapest. 1927. 264.

tuk, hogy dalunk már a XIX. század legelején a népköltészetben szerepel, tehát korábbinak és — mint ahogy ezt a dallam is megerősíti — műköltői eredetűnek kell lennie. Megpróbálunk tehát olyan elemet keresni, amely mind a Menyasszony éneké-ben, mind pedig a régi énekköltészetben megvan s azon keresztül továbbkövetkeztetni. Már az előzőkben utaltunk arra, hogy dalunk 11—12. szakasza erősen emlékeztet a régi virágének-köz-helyekre. Ezek a sorok azonban — mint ismeretes — nem idegenek a népköltészetben sem. Megtaláljuk a „haja rózsza, tubarózsza“ és a „csókra csók“ kifejezéseket (melyeknek szoros összefüggése megbomlik a Menyasszony éneké-ben) a népköltészetben is:

Olyanok már minden lányok,
Haja rózsza, csókra csók,
Mint a szép szelid bárányok,
Haja rózsza, csókra csók.
Megnyiretik gyapjukat,
Ugy árulják magokat.
Haja rózsza, tuba rózsza,
Haja rózsza, csókra csók!²⁸

Még három szakasza van e dalnak, amelynek, mint az első szakaszból is kitűnik, tartalma a könnyűvérű nők vidám kicsúfolása. Ilyen tartalmú, pergő ritmusú dal gyakori megjelenése a népköltészetben egyenes következménye a XVII.—XVIII. századi daloskönyvek nagy népszerűségének. Ezek kitűnő, magyaros ritmusa, népies nyelve híven tükrözi a névtelen diák-, katona-, kántor-, iskolamester-szerzők műveltségét. Igen kedvelt témája volt a XVII. századtól kezdve a világi énekköltészetnek a kikapós asszonyok laza erkölcsének megéneklése. Itt csupán a szorosán idetartozó típust említem: A Sárospataki Főiskolai Könyvtár 131. sz. Felvidítő (VI. Nóták 2.) című kéziratos dalgyűjteményének 65—68. lapjain olvashatjuk:

Angyal ángyó egy szülöttem
Haja rózsza tsókra tsók
Tapintásod elértettem
Haja rózsza tsókra tsók.
Ne angyalom egy pár tsók
Adj te egyet (viszonzod tsak) nem kell sok.
Haja rózsza basa rózsza haja rózsza tsókra tsók.²⁹

Eme összehasonlításunkból, úgy vélem, világossá válik, hogy nem tévedtünk, mikor azt mondtuk, hogy a Menyasszony éneké-nek eredetét is itt kell keresnünk, ahol a vidám, könnyen gördülő csúfondáros dalok eredtek: a XVII.—XVIII. századi világi énekköltészetben. E feltevésünk megerősítésére illesszünk ide még egy adatot. A dallamot, amely — mint már futólag érintettük, eltér a népi dallamok formáitól — megtaláljuk

²⁸ MNGY. II, 217—218.

²⁹ A dalt végig közli: Harsányi—Gulyás, Régi magyar versek a sárospataki könyvtárból. Irodalomtört. Közlem. 1917. 343—345. Említi: Pintér J.: Magyar irodalomtörténet, 1938. I, 301; Ethn. XXV, 244. Változatai: Thaly, Régi magyar vitézi énekek. II, 265 (Mátray-kódexből); Ferenczy Zoltán, Bp. 1899. 30; a Darótzai-féle Dávidné Soltári c. kéziratos dalgyűjtemény 8. sz.

a Szkárosi—Járdánházi-féle 1787—1792 között íródott diák-melodáriumban, amely afféle kollégiumi énekkarok számára gyűjtötte egybe a bizonyára népszerű, kedvelt dalokat.³⁰

Eszem száját a fattyának,
Mindent meg mond az annyának.
De ki tekerem a nyakát,
Hogy ne szopja az ajakát.

Sajnos, Szkárosiék csak a fenti első szakasz szövegét közlik, de már enniből is kitűnik, hogy szintén könnyed, pajzán témával van dolgunk, amelyről még azt is föltételezhetjük, hogy diákos toldása, átköltése egy hasonló szellemű dalnak. Bartalus dallamát is érdemes közölnünk; szövege egyike a népköltészetből közismert vénlánycsúfolóknak:

Azt látjuk tehát, hogy a dallam segítségünkre siet azt bizonyítani, hogy a menasági szöveg eredete is van olyan régi, mint a dallam első ismert megjelenése; hogy szorosan tapad a lakodalmi énekünk jellegének megfelelő dalokhoz. A XVIII. századi világi énekek közt sok hasonló dallam van, de a népköltészetben a csikmenasági változattól eltekintve, sehol sem találjuk. A népdalokra általánosan jellemző az, hogy több azonos szótagszámú szövegre ugyanaz a dallam könnyen hozzátapad, míg az idegen dallamok a néphez kerülve, szorosan hozzákapcsolódnak a szöveghez és úgy adódnak tovább. Lehetséges, hogy dalunk sokkal korábbi már, mint a melodárium, hiszen ahhoz, hogy egy ének oly nagy népszerűsége tegyen szert, hogy iskolai használatba bekerüljön, hosszabb idő kell. Elképzelhető, hogy az eredeti világi ének szerzője a XVII. század végén, vagy a XVIII. század elején ezt a könnyed, vidám — lehet lakodalmi alkalomra szerzett — éneket megalkotta, amely a kollégiumi diákság gya-

³⁰ Sárospataki Főiskolai Könyvtár kéziratára, 513. 256. Ismerteti és közli: Bartha Dénes, A XVIII. század magyar dallamai. Bp. 1935. 40—43, 75; átírt dallammal megtalálható: Ethn. XXIV, 266. Mi itt eredeti formában közöljük. Az összehasonlításképpen ideillesztett Bartalus-féle változat megtalálható i. h. IV, 24; távolabbi a rokonsága a „Gondviselő édes atyám” kezdetű kuruc dallal, amelynek szövege már teljesen eltérő. Közli: Káldy Gyula, Kuruc dalok, VI. sz. 18. Itt mondok köszönetet Vargyas Lajosnak, ki a dallam jellegének megállapításában segítségemre volt.

korlatában alakult ilyen csúfolódó dallá, mint az „angyal ángyó“ típus-rokonságának egyik alapvariánsa. A Szkárosi—Járdánházi-féle dallam egyébként bizonytalan a hangnem megállapításában; a csikmenasági változat eldönti a hangnem kérdését.

Összefoglalásul kutatásunk eredményeképpen a következőket mondhatjuk: az eredetileg XVIII. (talán XVII.) századi népies, tréfás lakodalmi ének, egyfelől mint asszonycsúfoló, sikamlós dal, másfelől pedig mint lakodalmi ének belekerült a néphagyományba, onnan azonban a vőfélykönyv hamarosan kiszorította, míg viszont a csúfolódó fennmaradt és tovább variálódott. A parasztság fentebb részletezett életviszonyai között ki kellett szorulni ennek a könnyed, minden oktató tendenciát nélkülöző, a paraszti asszonysors változtathatatlanságának tanítását nem támogató vidám dalnak. Bár ponyván is megjelent — talán ismételten is — a vőfélykönyvben kodifikált lakodalom keretében nem tudott népszerű maradni. Elbeszélő tartalma nincs, népdalnak, vagy amihez legközelebb áll: táncszónak, csúfondáros dalnak hosszú és nem csattanós s mint menyasszonyt dicsérő éneknek el kellett pusztulnia, mindamellett, hogy tartalmában sok szokványos lakodalmi mozzanat szerepel.

E szerény vizsgálódásunk tanulságai arra figyelmeztetnek, hogy érdeemes volna a mai népköltésben is élő és virágzó énekek (virágénekek, házassító dalok, csúfolók, stb.) régi irodalmi forrásait felkutatni és kinyomozni fejlődésük, változásuk történetét.

Dégh Linda

ВОПРОС ПРОИСХОЖДЕНИЯ ОДНОЙ СВАДЕБНОЙ ПЕСНИ У СЕКЛЕРОВ

В 1944 году в селе Чименазаг области Чик мы встретились с такой, фигурирующей в свадебном обряде, песней, славящей невесту, которая совершенно не подходит к сложившемуся в конце XVIII столетия порядку свадебного церемониала, обрядной книгой которого является известная и употребляемая по всей стране, т. е. книга шаферов. Свадебное шествие было собрано и до некоторой степени унифицировано и до сегодняшнего дня продающимися на ярмарках книгами шаферов, которые наряду с удовлетворением прихотей зажиточного слоя принуждали и сельскую бедноту подчиняться рамкам своих предписаний. Эта форма между всем прочим вытеснила и более старые свадебные песни, одно из оставшихся изменений которых может быть и представляет собой „песня невесты“.

На основании проверки материалов коллекции народных сочинений и поэтических песен XVIII столетия легко установить, что эту песню можно найти только в двух вариантах первый в бульварной брошюрке, вышедшей в 1859 году, второй в Трансильванских Народных Песнях и Поговорках (1846 год).

Из народной поэзии можно привести как связь с упомянутой нами свадебной песней исключительно ритм и стиль свадебных песен, танцев и насмешливых песен. В народной поэзии эта мелодия совершенно неизвестна. Однако одиннадцатая строфа этой песни, содержащая в себе много широкоизвестных обращений лирических песен, встречается уже значительно раньше в светских поэтических песнях XVII века, таким образом здесь же мы встречаемся с мелодией, а именно: в сборнике для студенческого хора, написанном в 1787—92 годах. Все это дает возможность предполагать, что первоначально народная шуточная свадебная песня XVIII (или возможно XVII) столетия, которая с одной стороны вышучивает женщину с другой стороны как свадебная песня, попала в народную традицию, откуда однако довольно

скоро была вытеснена книгой шаферов и оставшись в роли только насмешливой песни, приобретала дальнейшие варианты. Эта легкая, не имеющая никаких поучительных тенденций и не поддерживающая никакого учения о неизменности судьбы женщины-крестьянки, веселая песня должна была быть вытесненной из жизненного быта крестьянства. Хотя она и появилась в бульварных произведениях — возможно даже несколько раз — все же не смогла остаться популярной в рамках свадебного обряда, кодифицированного книгой шаферов. Эпического содержания не имеет, народной песней, или танцев, к чему она стоит ближе всего, считать ее нельзя, ибо слишком длинна и не рельефна, а как песня славящая невесту исчезла, хотя в содержании упоминается много свадебных моментов.

The Origin of a Székler Wedding Song

In 1944, at a wedding in Csikmenaság (Roumania, Csik County) we came across a wedding song (The Song of the Bride), in praise of the bride, that did not fit in well with the modern wedding customs of the people which have been developing since the 18th century. Such wedding customs have been fixed and stereotyped by a printed wedding ritual, called „The Book of the Bridegrooms Ushers (Hung.: vőfély-könyv) and have been widely accessible in unstitched pamphlets usually sold at country fairs. The pattern that these publications fixed was adapted to the means of the well-to-do peasantry but was eventually forced on the poor population of the villages, too. It also ousted an earlier type of wedding songs, a specimen of which seems to have been preserved in “The Song of the Bride” (Hungarian: Menyasszony éneke) from Csikmenaság.

Only two variants have been found so far in ethnographical collections and in the song-books dating from the 18th century. One was printed in the Erdélyi Népdalok és Mondák (Transylvanian Folk-Songs and Folk-Tales, published in 1846) and another in a popular pamphlet (such as were sold at country fairs) dating from 1859. “The Song of the Bride” from Csikmenaság shows features in rhythm and style that can be compared only to the marriage songs of our days, to the rhymes shouted during the bridal dance and to the jocular, often obscene, banter still usual at peasant weddings. The tune itself has so far been unknown in folk-songs.

A useful hint to establish its provenance is given by the eleventh stanza of The Song of the Bride that contains a turn of phrase well-known with the “flower-songs”, a literary type of poetry fashionable with the Hungarian nobility in the 17th century. Following up this suggestion, the tune itself was traced back to the 17th century and a variant of it was found in a collection of college choral songs dating from 1787—92.

The Song of the Bride seems to have preserved a specimen of the popular, bantering and jocular wedding songs that were a common feature of peasant weddings in the 18th and probably in the 17th centuries. As a song, that contained obscene chaffing of womenfolk, it was taken up by the people as a wedding song but was later replaced by the rites of The Book of the Bridegroom's Ushers, while its jocular, bantering tone was not only preserved but has since developed a number of variants. The earlier wedding song was of a light-hearted and merry type reflecting the world of the nobility, thus it was at variance with the hard life of the Hungarian peasantry and was therefore bound to disappear. It also lacked moral instruction and had an easy note that did not fit in with the popular belief in the peasant woman's unchanging hard lot; both were features that contributed to the disappearance of the earlier wedding song. Although the earlier wedding song must have been printed more than once, yet it could not keep its own within the framework set down by The Book of the Bridegroom's Ushers. The early wedding song contained no narrative elements; it was too long to become a folk-song; it was much too long to be used as a rhyme accompanying the bridal dance and as it was not pointed sharp enough, due to its length again, it could not be preserved as a jocular bantering song either. Such features were not favourable to its inclusion among the later wedding rites in spite of the fact that some of its traits have since become accepted elements in a peasant wedding.

A jobbágyok és cselédek büntetésének emléke a tiszaiigari epikus hagyományokban

A Néprajzi Múzeum munkaközössége Tiszaiigaron¹ (Heves, újabban Szolnok megye) tervszerű gyűjtést folytat, amelynek végcélja egy mintaszerű monográfia készítése. Ennek keretében 1949 novemberre és decemberre folyamán a faluközösség epikus hagyományait vizsgáltam. Dolgozatom ennek a még befejezetlen gyűjtésnek eredménye.

*

A folklore-kutatót az a meglepetés éri Tiszaiigaron, hogy a klasszikus értelemben vett népköltési műfajokat vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon töredékesen találja meg. Annál több és gazdagabb a kötetlenebb prózai hagyományoknak az a csoportja, amelyik a falubeli nemesek, feudális urak és a betyárok viselt dolgaival foglalkozik. Ez a jelenség önmagából nem volna megmagyarázható, csak ha ismerjük a faluközösség eddigi gazdaság- és társadalomtörténeti fejlődését. A részletes feltárás egy későbbi kollektív munka eredménye lesz, annyit azonban előljáróban is megállapíthatunk, hogy Tiszaiigari típusos jobbágy-, majd uradalmi cseléd-falu volt 1945-ig, s csak 1945 hozott merőben új gazdálkodási formát. A mindenkori nagybirtokok hatalmas gépezetükkel irányították a lakosság minden életmegnyilvánulását, át- meg átszótték költészetét is. Természetes tehát, hogy az epikus hagyományok területén is ez a központi probléma és a feudális nagybirtok ténye döntően meghatározta a faluközösség folklorejének alakulását is.

A nemesekről, feudális urakról szóló epikus hagyományokon belül a büntetések és az „úri murik“ emléke él legelevenebben a tiszaiigariak emlékezetében. A jobbágyok, cselédek mindennapi nehéz életének részletei ma már jórészt elhomályosultak, viszont az egyedibb, kirívóbb büntetések emléke a népköltészetben olyan sokszor emlegetett „három generáció“ elhaltával is fennmaradt. A büntetések ellentétéként az „úri murik“ kapnak még igen fontos szerepet az általam vizsgált epikus hagyományokban. E dolgozat keretében csak a büntetésekről élő visszaemlékezéseket tárgyalom, amelyek kizárólag hagyományozás útján maradtak fenn és nem szemtanúk közléseiben élnek, mint az úri mulatságokról szóló történetek nagyobb része. Bár az is tény, hogy fennmaradásukat és aktualizálódásukat megkönnyítette a jobbágyfelszabadítás után a cselédekkel szemben is sokszor alkalmazott drasztikus büntetés. A tiszaiigariak általában határt vonnak a „komesztálás“ előtti és utáni helyzet, tehát a nemesi és földesúri világ között és a büntetésekről szóló visszaemlékezéseikben is mindig kitérnek erre.

A tiszaiigariak emlékezete szerint falujuk mindig „úri“ fészek volt és az egész környéken itt élt aránylag a legtöbb nemes, illetve nagybir-

¹ Vö.: Vincze István: Beszámoló az Országos Néprajzi Múzeum Tiszaiigari községben folyó munkájáról. Ethn. LXI, 125—6.

tokos. „Itt mindén az uraké vót“ stereotypával kezdődik majdnem minden visszaemlékezés, vagy még pontosabb korszakot kapunk:

„Még akkó Tiszaigar egy nagy úri fészék vót. Csakhogy itt körülbelől csak annyi lakos vót paraszt, amennyi az uraságnak cselédnek kellett.“
(„Gazda“ Tüdös Dániel, 75 é.)

Az „orbárijom“ deres, robot, stb. fogalma eléggé elkülönül még ma is az epikumokban:

„Amikó még orbárijomot dógosztak, pandúrrá hajtotta az uraság a népet. Ha nem mentek dógozni, meggharaguttak rájuk az urak. Pandúrok mentek érte, úgy fektették a deresre, úgy ütötték.“
(Unicsovics János, 77 é.)

A büntetések igen gyakoriak voltak az adatközlők nagy többsége szerint. A legfőbb okként a munkától való elmaradást jelölik meg:

„A régi urak aszt, aki nem dógozott, megkorbácsóták vagy kikötötték.

(Szele Sándorné, Kocsi Mária, 65 é.)

De nem kellett a munkát megtagadni, elég volt kisebb „engedetlenség“, sőt „illetlen“ viselkedés is, hogy keményen megbüntessék a parasztot:

„Oszt megkorbácsoltatta szegíny jó édésapámat is. Bemént (az uraság) a templomba, oszt beszélgetett valaki, valamit rosszul szót. Asztán 25 botot veretett rá, oszt virés gatyával mént haza az idősannayahó, pedig nem is ú vót, szegíny, mer nagyon csendés embér vót.“
(Császár Lajosné, Bertók Lidia, 60 é.)

A büntetés nemei igen változatosak voltak, mégis leggyakrabban a botozást emlegetik:

„Vót hajdúji az uraságnak. Akkor ezeket (az engedetlen jobbágyokat) elvitték a kastéj udvarára. Ott asztán a többijek szemeláttára megbotozták, hogy tanujjanak, úk nē essenek ojan vétékbe.“
(Emödi István, 58 é.)

Egyes adatközlők a botütés számát is tudják, és a történelmi valóság-nak megfelelően a 25 botütést említik:

„Azután az öreg Szíki (Széky) félált oda a halom tetejire gukkörrel, hogy mejik munkás dógozik, mejik nem dógozik. És amejik nem dógozott, este behívatta, huszonöt botot kapott, somfabotot, azon még egymást éri a görcs.“
(Tóth Béni, 50 é.)

Az idősebb adatközlők arra is emlékeznek, milyen volt a deres:

„Az ojan szék vót. Ére léfektették és azon korbácsolták vagy bettá verték félholtra.“
(Csorba György, 79 é.)

Ilyen hatalmi brutalitással szemben gondolni sem mertek aktív ellenállásra. Viszont egész kerek kis trufák szólnak arról, hogy egy-egy merészebb jobbágy hogyan vágott vissza a mindenható úrnak:

„Potornaji Miklósnak hitták azt az öreg embért. Behitták (az urak), mér valamit nem jól szót, asztán behívatta a másik munkással.

Hát aszongya: Engem még akar a naccságos úr botóni? Még bizon, kapsz huszonöt botot, amir így beszélté. Hát aszongya: Bizony úristen, csak egyet tud a faromra ütni. — Hát mir? — Hát azír, mer én oda f...ok, a többit a f...ra veri.“ (Tóth Béni, 50 é.)

Nemcsak a botozást emlegetik a tisztaigariak, hanem a kikötést, korbácsolást is:

1. „Sziki Zsigmond kancsukávā, korbácsū verte a parasztokat. Szíjbul vót fonva. Ojan nígýágú kancsukávā.“

(Unicovics János, 77 é.)

2. „Az ojan vót (t. i. Széky Péter), hogy háromágú korbácsca vót, avvā korbácsóta az embért. Kutya veszétt embér vót a!“

(Szabó László, 71 é.)

Sokszor összefonódik a jobbágyok büntetésének hagyománya a betyárvilág és a paraszti nagygazdák cselédbüntető szokásaival:

„Eszt a jobbágyokat ostorrá ütötték, karikássū. Biztosan nem akartak dógozni.“

(Özv. Tóth Sándorné, Kálmán Margit, 80 é.)

A súlyosabb vétséget kegyetlenebbül büntették. Nagyon emlegetett a jobbágyok füstre akasztása:

„Szíkinek a nagyapja hajtotta munkára (az embereket), pandurrā hajtotta. Osz ha nem mēnt, a kéménybe füstre kötötte fél és út (úgy) tüzeltetett alá, ot halt még a füstön. A hóna alá, vagy hogy kötötték rá (a kötelet), oszt úgy húszták fél a kéménybe (a jobbágyot).“

(Unicovics János, 77 é.)

Majdnem ugyanígy emlékezik még róla egy idősebb adatközlő is:

„Ojan világg vót itt ezékre a jobbágyokra, hogyha abba a parancsba elküldött érte, hogy mennyén dologra, asztán ha nem mēnt, így a lába fejít (mutatja) összekötötték, a két lábát összehúzták, kötélle, asztán húszták fél a füstre.“

(Túri István, 80 é.)

Ebből a füstre akasztásból alakul aztán ki sok kerek rémhistoria, amely magába olvaszt néhány nyilvánvalóan régebbi eredetű elemet is, mint pl. a befalazást:

„Szíkijék mikó rēnováták eszt a kastéjt, az izébe, a kandaló kéményibe ojan nagy bótozat vót odabent. Asztán ott tanátak csontvázakat. Álítólag jobbágyok vótak elpusztítva, félkötötték a füstre, ot pusztút el a füstön... (ha) panaszra mēntek a jobbágyok, meghal-gatták az urak, de többet az nem mēnt el onnan.“

(Emódi István, 58 é.)

Ehhez hasonlóan magába olvaszt ez a büntetéstörténet valószínűleg ponyvai eredetű elemeket is:

„Álítólag ottan annak (t. i. Józsa György nemesnek) itt a Hót-Tiszaparton vót a kastéja, de sosé készút el tejjessen. Ha a cselédsígg vagy jobbágyok panaszra mēntek ebbe a téglakastéjba, ami a Hót-

Tiszaparton vót, ot vót ojan csapóajtó a küszöb alatt. Mikó az irodára hívták a parasztot, belépett, az ajtó becsapódott utánna, és ot lént a kaszagép összevagdosta darabokra. És abba az aknába a Hót-Tisza vize be vót eresztve. Onnan mēnt ki a Tiszára a hulla északnak.“

(Emődi István, 58 é.)

A szigorú büntetések miatti elkeseredés tett sok embert bujdosóvá, betyárrá. A helyi betyárhős, Sós Pista, is ezért lett útonállóvá egyes adatközlők szerint. Fiatalabb korában ugyanis többedmagával belopózott Bay Ádám gyümölcsösebe és tetten érték. A tulajdonos úgy megverte és megfenyegette, hogy Sós Pista elbujdosott: betyár lett. Egész életében azután az „urakat“ sarcolta, de még véletlenül sem bántotta volna a szegényt. Így a betyár alakja mintegy ellenlábasa a kegyetlen földesúrénak és igyekszik megtorolni a szegényeken esett igazságtalanságot és végső fokon legalább törleszteni a társadalmi helyzetből adódó különbségeket.

Sok esetben a büntetés nemcsak a jobbágy, cseléd személyére szorított, hanem egész családjára is kiterjedt:

„Aki nem mēnt munkára, asz kihajtotta a házábú. Addig kellett mēnni szégínnek, míg másutt hejet nem kapott. Ha nem mēnt ki (a házból), a pandurrá hajtotta ki. A családgya, szégín feje, kódút: hun egyik hejt, hun másik hejt kapott énni.“

(Unicsovics János, 77 é.)

Az ilyen elűzött jobbágyokból kerültek ki azután a bujdosó betyárok, akikről nagyon sokat és sokan tudnak még ma is beszélni a faluban. A betyárhős alakjában aktuálizálódik egy-egy nagyobb történelmi személyhez fűződő sok mondai, epikai elem és a faluközösség történeti tudatában a nemes, földesúr mellett ott van az igazságosztó, hős, lázadó betyár alakja.

A férfiakkal önkényeskedtek a nemesek, földesurak, feleségeikkel pedig erőszakoskodtak:

„...ameddig odabent dógozott a roboton a jobbágy, az urak még jártak a felesighő odakint.“

(Tóth Gyula, 60 é.)

A pontosabb visszaemlékezők azt is tudják, hogy nem annyira kijártak a faluba a jobbágyasszonyokhoz az urak, hanem inkább behívták őket, hogy annál büntetlenebbül cselekedhessenek:

„Azt hallottam az apámtul, hogy így a nőket elvitték. Természetesen valakinek a felesigit, hogy mēnnyēn be dógozni. Ha a fírje durván viselkedēt, megvērték.“

(R. Tóth Zsigmond, 56 é.)

Más adatközlők is kiemelik, hogyha a férj felemelte szavát az önkényeskedés ellen, szigorúan megbüntették:

„Tēgyük fēl, az én felesigēm szíp asszon vót. Valamejiknek még-tēccēt, üzent nekiē: Mámma este gyere be! Nē mond még az uradnak, mer nem adok neki munkát, hanem huszonöt botot. — És huszonöt botot vāgtak rá, az urára, ha mégmonta a felesige, hogy mi csinátak vele...“

(Tóth Béni, 50 é.)

A jobbágnőkkel való önkényeskedés az elbeszélésekben összefonódik az úri orgiakon történt eseményekkel, amelyek a faluba kiszivárogtak:

„... a feleségüket, jányukat félhajtották, mikor ijen összegyöve-telek, mulaccságok vótak az urakná és meztelenü táncótatták úket az urak, mikó má berugtak.“

(Emődi István, 58 é.)

Az asszonyok emlékezetében természetesen még élénkebben élnek az egyes részletek:

„... ha úgy beszélgettünk, hogy ijen világ, ojan világ, a szüle-jink monták: — Hāj, fijam! Mink mijen világot éltünk! Mink még búttunk, ha mēnyasszonyok vótunk, nemhogy cigánkottunk (volna), mer ha meglátott az úr, nem szabadultunk tülle.“

(Császár Lajosné, Bertók Lídia, 60 é.)

Ugyanennél a közlőnél még a *ius primae noctis* emléke is halványan él:

„... ojan vót egy (nemes), monták édesanyámék, ojan öreglegin vót, nem vót neki felesige. De mindig, ha megesküttek az uj párok, mindig ott vót a templomba. Oszt ha szíp vót a mēnyasszony, becítálta a mēnyasszont. Vót egy karszékje, lēültette, hanyatt lökte... osztán ú bánt el vele először, nem a vőlegíny, ojan vót.“

Ha a nemesek nemtelen szándéka nem sikerült, vagy a férjeken, vagy az asszonyokon töltötték ki bosszújukat. Ilyen esetet sokat ismernek:

„... valami asszont elvitték kézirostávā rostátatni. Hanem annyira rostátatták! Csésznok Katalinnak hitták. A búzát a törek-bül kiszórták, asztán kézirostávā tisztították. És addig kellett tisztítani a magot, míg bele nem halt, megszakatt. Megindult nálla a víz, oszt meg is halt, mer nehíz munka az. Nem akart az urak kényire-kedvire hajolni. Ugyanevvel az asszonnal törtínt, hogy ötven ken-dērfonalat egy karikagyúrún át kellett húzni neki. És ha nem vót ojan vékony, ujra kellett sodorni.“

(R. Tóth Zsigmond, 56 é.)

A füstre akasztáshoz hasonlóan ezekbe a büntetéstörténetekbe is beleágyazódik egy középkori büntetési mód: a ló farkához való köttetés, amely ez esetben meselemként került át a következő kis történetbe:

„Hát úgy beszilték, hogy a ló farkáhó kötöttek egy asszont, oszt úgy mént vele a ló... Szerették vóna az asszont az urak valamire.“

(Császár Lajosné, Bertók Lídia, 60 é.)

Az epikus hagyományokban tehát bőven találunk büntetésekről szóló elbeszéléseket, annál kevesebb azonban a jobbágyok, cselédek visszaütése. A Ludas Matyihoz hasonló alak hiányzik a történetekből. Egy-egy csattanós visszafelelésnek azonban gazdag változatai vannak. A leg-

érdekesebb ez a már kb. 100 éves Kriza² által is népdalszövegként feljegyzett, majd betlehemes játékokba³ átkerült, most pedig prózává alakult párbeszéd:

„Ez a juhász valami akkori urná juhász vót. Hát kiment az ur a juhászó. Persze kint vót a legelón, vagy pedig hát a karányokná. Nem vót szoros hej, mint most. Akkor nagyon sok birka vót, nagy nyájak. Hát a nyájba szokott lenni valami hiba: vagy a farkasok megjeléntek, vagy a juhász elaggya, vagy valami. Hát hijánzott a birkábú. Hát ojan jó pojtás vót a juhász is, nem ojan csacsi ember vót, agyafúrt embér vót. Hát az úr nevirű szólította. Odamégy hozzá. Amint odamén, köszön. Hát természetessen hogy nem vót ébren, hanem alutt. Az uraság osz mongya neki: — Alszol, te János? — Bizon nem is szundikálok. — Hát asztán aszongya, hogy: — Vótak-é farkasok? — Aszongya, hogy: — Nem is angyalok. — Ó aszt asszongya: — Vittek-é báránt? — Aszongya: — Bizon nem is hoztak. —

(R. Tóth Zsigmond, 56 é.)

Ugyanazzal a „Zersingung“-jelenséggel állunk itt szemben, amellyel többek között *Ortutay Gyula*⁴ is foglalkozott és amely még sok tanulságot rejteget.

A legtöbb adatközlő megemlíti, hogy a jobbágyfelszabadítás után bizonyos mértékig javult a helyzet a büntetés terén. Ezt a folyamatot azonban nem tudják történetileg rögzíteni:

„Esztet tudom, hogy vót Veres úr, Veres András úr. Elmondták az öregék, hogy jobbágyok vótak. Osztán aszonta, hogy még ú szánt embérén. Dehát osztán nem tudott annyira jutni. Asz hallottam az öregéktül, hogy nem tudott szándékára menni. Mer hogy jobbágyok vótak, hát úk parancsoltak, az urak. Nem engették még azok a fejedelmek. Abba az időbe nem kiráj vót, hanem fejedelmek vótak: Rákóci meg a jó isten tuggya, kik vótak.“

(özv. Tóth Sándorné, Kálmán Margit, 80 é.)

Általában a jobbágyfelszabadítás után az igariak szerint kevesebb atrocitás fordult elő. Persze, ennek a javulásnak a kritériuma a közlők emlékezete szerint az, hogy a tolvajt nem maguk büntették meg az urak, hanem átadták a csendőröknek; a tiltott utakon való átjárás miatt nem indították meg mindig az eljárást ellenük, stb. Ez a paraszti értékelés azonban nem érinti soha a fennállott birtokviszonyok igazságtalanságát. Az úrszemlélet változatlan lényegét az alábbi megjegyzés illusztrálja legjobban:

„... pedig jól megcsiklandozták úket (t. i. az urakat), nem árul az velem egy gyikinyen soha!“

(Péntek Mihály, 51 é.)

Katona Imre

² Kriza: Vadrózsák. 244 és más változatban 122—123.

³ Ethn. XV, 68. és egyéb betlehemes szövegekben. Legújabban Ortutay: A színpad, I. (1935) 10.

⁴ Ortutay: Adalék a mese és a ballada összefüggésének kérdéséhez. (Ethn. XLIX, 373—380.)

ВОСПОМИНАНИЯ О НАКАЗАНИЯХ ЧЕЛЯДИ И КРЕПОСТНЫХ КРЕСТЬЯН, СОХРАНИВШИЕСЯ В ЭПИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ С. ТИСАЙГАР.

Сотрудники Этнографического Музея проводят плановую работу по собиранию сведений в с. Тисаигар (Алфельд, округ Солнок). Конечной целью этой работы является создание образцовой монографии, содержащей в себе также и изменения, происшедшие после освобождения страны. Печатаемый здесь материал получен на основании сведений, собранных вышеупомянутым порядком. Из публикуемых данных выясняется, что наказания, налагаемые крупными помещиками, были очень строгими и в прошлом столетии многие, чтобы избежать этих наказаний, бежали в разбойники. В народных воспоминаниях разбойники фигурируют как люди, берущие у богатых и дающие бедным. Насилие над женщинами из челяди и крепостных крестьян было тогда повседневным делом. Данные подтверждают, что на все жестокости помещиков крепостные и прислуга только в очень редких случаях могли ответить другим образом, кроме дерзких и смелых ответов. О случаях таких резких ответов также сохранилось много воспоминаний.

Punishment of Serfs and Servants

A party of investigators from the Ethnographical Museum, Budapest, has been carrying on a systematic survey, at Tiszaigar (Szolnok County, Great Hungarian Plain) with a view to publish a comprehensive monography on the village including the changes that have taken place since the Liberation (1945). The monography intends to serve as a model for similar researches to be undertaken. The present study is based on material that has been gathered in by the collective methods of the group.

The data collected show a number of reminiscences pointing to the harsh treatment that serfs and servants suffered under the hands of their landlords. The punishments meted out were very severe. In the last century many men to avoid punishment fled the villages and became highwaymen. These highwaymen lived in the memory of the people as figures who extorted money from the landed classes but were kind to the poor and helped them. Atrocities against the womenfolk of the serfs and the servants, were not uncommon by far. The only way open to the people to retaliate, consisted in getting the better of their masters by clever subterfuges and by witty retorts. A number of such specimens have been preserved and collected.

Nádvágás a Velencei-tavon

A Fejér megyében fekvő Velencei-tó hazánk nagyságra harmadik állóvize. Területe kerekén 26 km², hosszúsága 10,5 km, szélessége 2—3,3 km között változik, parthossza 26,5 km. Ez a terület a vízingadozástól függően kis mértékben változik. Valójában a tóhoz lehet számítani még a Dinnyés—Seregélyes helységek között fekvő Nádas-tó területét is, melyet csak a Budapest—Székesfehérvár közötti út és vasút töltése választ el jelenleg tőle. Ez a rész egykor szervesen a tóhoz tartozott s még a II. József idejéből származó térképek, Lipszky 1808-ban készült térképe, az 1846-os megyei térkép is így tünteti fel. A Nádas-tó lecsapolása a Kajtori- és Velencei-tó lecsapolásával együtt 1790 óta gyakran felmerülő probléma. Ez utóbbi lecsapolási tervét a múlt század közepén végleg elvetették, az előző két tó lecsapolásához többször hozzákezdtek a XIX. század folyamán, de nagyon kevés eredménnyel. Az 1888-ban meg-

alakult Dinnyés—Kajtori Tólecsapoló Társaság vitte előre a kérdést s 1896-ra megépítette a Dinnyés—Kajtori-csatornát. Azonban ennek méretei sem biztosították eléggé a víz lefolyását. Ez a csatorna egy bukógáttal összeköttetésben van a Velencei-tóval s ennek fölösleges vizét is a Sió-Sárvíz-csatornába viszi. Többször megismétlődő javítással a lecsapoló csatorna munkálatait 1930-ban fejezték be. A Nádas-tó lecsapolása azonban nem mondható eredményesnek, bár a tó megszűnt ugyan, de helyét szikes, nádas terület foglalta el, s a földművelés számára továbbra sem hasznosítható.¹

Mіндеzen szabályozási munkák csak kisebb mértékben tudták biztosítani a Velencei-tó vizállását s az árvízi kiöntéseket sem tudták kielégítő módon megszüntetni. Pedig itt a vízingadozás meglehetősen jelentős volt, mert 1838-ban a dunai ár is felnyomult a Sión, Sárvízen és Kajtori-völgyön s a tó vize olyan magasra emelkedett, hogy a déli községeket elöntötte. 1866-ban a tó teljesen kiszáradt.² Ennyire szélsőséges vizállásra a lecsapolás után nem volt példa ugyan, de azért a tó vízszintje ma is jelentős ingadozást mutat az időjárástól és csapadéktól függően. A tó legnagyobb mélysége két méter, átlagos mélysége 120 cm, tehát sekély s így a nád növekedésére igen alkalmas. Jelentős részét nád is fedi, 9,9 km²-t s csak kétharmadrésze, 16 km² síkvíz. A nádas részben összefüggő területet borít, mint a Dinnyés—Pákozd közötti részen, ahol a legnagyobb kiterjedésű, részben szigetszerűen helyezkedik el a tóban, vagy tóparton.

Ez a nagyméretű nádas s maga a tó is négy község határához tartozik. Pákozd tóterülete 11,8 km², ebből 4,8 km² nádas. Sukoró 4,4 km² tó, 1,4 km² nádas, Gárdonyi 4,8 km² tó, 1,6 km² nádas, Velence 4,8 km² tó, 1,8 km² nádas.³ Ennek a négy községnek a lakossága (1930-ban 8463) élte a tavat, halászott és verte a nádat. Ez utóbbi évi kerestetének tekintélyes részét alkotta.

A tó nádvágási és halászati joga évszázadokon át a birtokviszonyoktól függött. A környék földesurai birtokaik arányában megfelelő tórészlettel is rendelkeztek. Az 1945-ben bekövetkezett földosztás előtt az alábbi módon oszlott meg a tó tulajdonjoga.⁴

1. Székesfehérvári káptalan	2057 kat. hold
2. Velencei közbirtokosság	870 „ „
3. Gárdonyi ref. egyházközség	412 „ „
4. Gr. Nádasdi agárdi uradalma	337 „ „
5. Sukorói zsellérek	104 „ „
6. Sukorói telkesgazdák	94 „ „
7. Felsőöri prépostság dinnyési uradalma ..	73 „ „
8. Sukorói ref. lelkész	10 „ „
9. Sukorói ref. tanító	4 „ „
10. Sukorói rk. tanító	3 „ „

¹ A lecsapolási munkálatokkal részletesebben foglalkozik Sédi Károly: Velencei-tó. Budapest, 1944. 72—83.

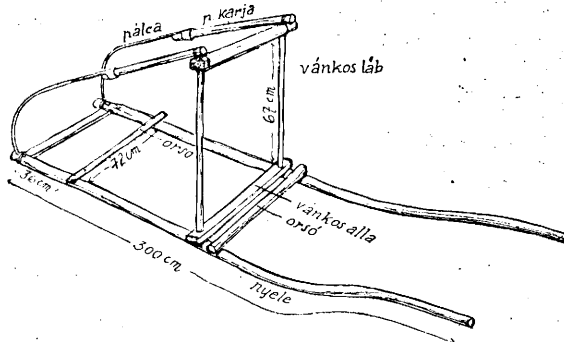
² I. m. 14 és dr. Polgár Iván: A Velencei-tó. Székesfehérvár, 1914. 9—15.

³ Sédi i. m. 16.

⁴ U. o. 84.

Tehát a tó nagyobbik fele a székesfehérvári káptalan tulajdonában volt. A velencei közbirtokosság sem jelentette a velencei parasztságot, hanem ez a tórészlet is teljes egészében az itteni földesurak birtokához tartozott. Egyedül csak a sukoróiak tulajdonában lévő 198 kat. hold volt paraszti kézen. A földosztással ez az áldatlan helyzet megszűnt és jelenleg az egész nádas a Nádgazdasági N. V. tulajdonában van — kivéve a sukorói egyházi részt — mindenki egyformán, szabadon vághatja s a nádat a vállalat mindenkitől egyformán ugyanazon árért korlát nélkül átveszi.

A nádvágás munkája akkor indul meg, amikor a tó vize már olyan erősen befagyott, hogy nyugodtan rá lehet menni a jégre. Egy-két napi erősebb hideg után ez már meg is történik s megindul a nádverők hada a tóra. Többször előfordul az is, hogy valaki beszakad. Azt tartják, hogy aki nagyon mohó, az fürdik télen a tóban. Kétféle eszközzel szoktak dolgozni, az egyik a nádtoló, másik a gyalászka.

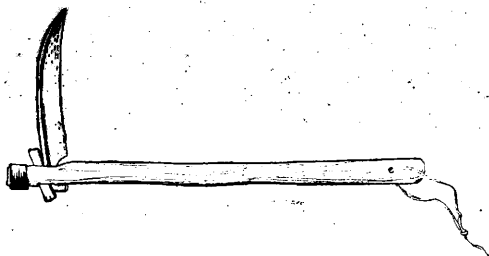

1. Nádtoló. Gárdony, Fejér megye

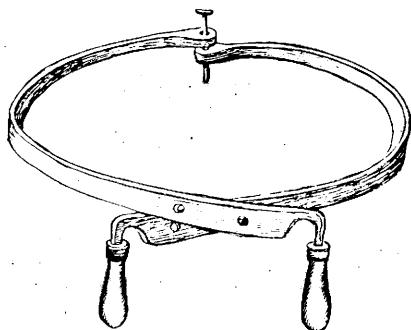
A nádtoló vasból és fából házilag készült szerszám. (1. ábra.) Legfontosabb része a kasza, 70–80 cm hosszú, 4–6 cm széles, lapos, előre álló részén kiélesített vas, melynek két vége nyakkal 3–4 méteres, karvastagságú rúdha, a nádtoló két nyelébe van beleerősítve. A két nyelet 2–4 orsó rögzíti és erősíti egymáshoz. A két nyél egymástól való pontos távolságát és az orsók hosszát a kasza nagysága szabja meg. A rudak középső részén az orsókhoz mindenben hasonló összekötő fa helyezkedik el, a *vánkos alla*, melybe két függőleges, 60–70 cm magas, 3–4 cm vastag rudak, a *vánkos láb* állanak, s ezeket felül a *vánkosfával* párhuzamos vízszintes ág rögzíti. Ehhez csatlakozik egy meghajlított, ujjnyi vastag fa, vagy vaspálca, mely a nyakból indul ki, iv alakban előreugrik s visszafelé hajolva a *vánkosláb*hoz illeszkedik. Igen lényeges, hogy ez a *pálca*, a nádtoló *karja* 6–8 cm-rel előbbre álljon, mint a kasza éle, mert be kell fognia a nádat a levágás előtt. Így mikor a kasza a nádat a tövénél levágta, akkor nem szana-széljell hull, hanem beledől a két kar közé, a *vánkosfára* s nem töredezik össze.

A nádtoló *nyele* rendszerint fenyőfa, vagy valamilyen puhafa. Fontos, hogy könnyű legyen. A kasza rendszerint féderacélból készül. A nya-

kat a pálcával a kovács erősíti rá. A pálca nagyobb része vas, csak a vánkosfához közeleső részét töldják ki vékony faággal. A többi farész leggyakrabban a könnyen hozzáférhető akácából készül. A jelzett leíráson belül meg lehetős ingadozásokot találunk a tolókasza részeit illetően. Egyrészt a részeknek nincsenek kiforrott elnevezéseik, másrészt a méretek különbözők. Találkozunk 2—3—4 orsós tolókaszával, aminek semmi különösebb jelentősége nincs, csupán az egyéni ízlést s a rendelkezésre álló faanyagot jelzi. Az egyes részek összeillesztése is különbözhet. Finomabb kidolgozás esetében az orsó, nyél, vánkosfa, vánkosláb csapolással illeszkedik egymásba, de találkozunk egyszerű szegeléses vagy kötözéses odaerősítéssel s esetleg egy tolókaszn is szerepel mind a három mód. Ez érthető, hisz a vasalkatrészek összekapcsolásán kívül — mely kovácsmunka — a tolókasza házi készítmény s az alapvető szerkezeti egyezésen túl az apró és nem jelentős részletekben az egyéni megoldásnak tág lehetősége nyílt.

2. Gyalászka. Gárdony, Fejér megye.

3. Kévelőtővas. Gárdony, Fejér megye

hat meg. Ezt még fokozhatja az is, hogy a tél elmúltával sokan szétszedik s a nyár folyamán egyes alkatrészek elveszhetnek, azokat újjal kell pótolni.

A másik fontos nádvágószerszám a *gyalászka*. (2. ábra.) Lényegesen egyszerűbb és kisebb szerszám. 60 cm hosszú nyélbe elhasznált kasza hegyes végét illesztik olyan formán, hogy a kasza végébe lyukat fúrnak s a nyél végén levő részbe beleszorítják, szöggel átütik. A szilárdság céljából még ki is ékelik. A nyél végére az elhasadás elkerülésére vaskarikát, ú. n. fejkarikát húznak. A kasza kb. 20 cm hosszú. A nyél szerszámfából, bükkfából, vagy akácából készül. A fogásra szolgáló végétől számítva 10—12 cm távolságra egy lyukat fúrnak s ebbe madzag, rangosabb esetben szíjhurok kerül. Ezt nádveréskor rátekerik a csuklóra s így a nyél fogása egyszerűbb, a csuszkalás lehetősége kisebb. Ez a rögzítő néha el is marad, de arra is szolgál, hogy ennél fogva akasszák fel a kamrában egy szögre, amikor nincs használatban.

E két lényeges és fontos szerszámhoz csatlakozhat még néhány segéd-eszköz, amit a munka folyamán alkalmazhatnak. Ilyen a jégpatkó, amit tolókaszával való munkánál feltétlenül használnak, gyalászkával való vágás esetén nem szükséges. Ha a jég sikosabb, nincsen rajta hó, akkor a nád kihordásakor is felkötik. Formájában hasonlít az ismert alakokhoz.⁵

⁵ Morvay Péter: A Néprajzi Múzeum jégpatkó-gyűjteménye. NÉ. XXXI (1939), 1—14.

Ugyancsak kihordáskor használják a gyalogszánkót is (7. ábra), mely szintén általánosan ismert formájú. A kévek lemérésénél alkalmazzák a kéveköttő vasat (3. ábra). Ez egy oválisba hajló patkóvasból készült körmérce, mely kinyitható s a rajta lévő két lyuk egy gombba rögzíthető. Egyik gomb bekapcsolásával belső körmérete 85 cm, másik esetében 100 cm. Hasonló funkciót tölt be a ma már nem használatos háromoldalas mérőfa, melynek hosszabbik oldala 2 sukk (36 cm), két rövidebb oldala fél-fél sukk (18 cm). Közébe tették a kévét s úgy ellenőrizték a nagyságát. A nádat átvevő kereskedők kívánságára készítették és használták. A fapapucs viselése vágás közben nagyon ritka.

A nádtolóval rendszerint két ember dolgozik, egyik tolja, a másik a karok közül szedi ki a nádat. Először kiválasztják azt a területet, ahol vágni akarnak. Nem minden rész alkalmas erre, mert ahol a régi nádtorzsok, a vastag gyökerek kiállanak a vízből, ott nem lehet vele dol-

4. Nádtoló.

5. Nádvágás nádtolóval,
Gárdony. Fejér megye. (Diószegi Vilmos felv.)

gozni, ezeket a kasza nem fogja el, megakad benne s a jó nádat sem vágja le. Ha alacsony vízállással fagyott be a tó, akkor gyakori eset ez. Volt olyan év, hogy nádtolót jóformán alig lehetett használni. Magas vízállásos fagy esetén a jég a nádtorzs fölött van és ekkor jól lehet dolgozni nádtolóval (4. ábra). Az alkalmasnak mondott és kiválasztott nádasrészben úgy történik a vágás, hogy 20—30 méter hosszú csíkokat vágnak le, a kasza szélességének megfelelően. Ha a nád foltokban van és a szélén gyengébb minőségű, akkor a nádsziget közepe felé utat vágnak, közvetlenül melléje kerül még egy vágat s így haladnak tovább. Az út így egyre jobban kiszélesül, míg végül már nem is út, hanem egy részlet teljesen levágtak. A nádvágó előre dőlve, karját vállba lengetve s ezáltal a nádtolónak nagy lendületet adva, tolja azt előre (5. ábra). Szükség is van a lendületre, mert ha még nincs is nádtorzs, akkor is erő kell a sűrű nádas learatásához. Ezért ennek a szerszámnak a kezelője férfi, legfeljebb a segítőtársa nő. Viszont gyorsan is lehet vele dolgozni, mert jó körülmények között összekötés és kihordás nélkül 500—800 kévét is le lehet vágni egy nap. A gyakorlott nádvágó nem is vág mással, ha nem lehet tolókaszával dolgozni, akkor nem is kezd nádvágáshoz.

A gyaláskát az használja, akinek nincsen nádtolója és ott használják, ahol emezt nem lehet. Az utóbbi évek alacsony vízállása miatt alkal-

mazása előtérbe nyomult. Előnye, hogy mindenhova hozzáfér, hátránya, hogy sokkal lassúbb. Úgy dolgoznak vele, hogy a balkarral a hónalj alá szorítanak egy nyaláb nádat, a jobbkezben lévő gyalásczkával pedig felfelé vágva, elmetszik a tövénél (6. ábra). Két nyalázból lesz egy kéve. A parton lefektetett nádról meg lehet ismerni, hogy mivel vágták. A nád-tolóval levágott nád alsó vége egyenes, a gyalásczkával aratotté ferde.

A nádverésnek a tómenti lakosság életében igen nagy jelentősége van, második aratásnak tartják a nádmunkát. Mivel időszaki munka és jelentős mértékben csak jégről lehet vágni, azért sokszor éjjel is dolgoz-

6. Nádvágás gyalásczkával

7. A nád partraszállítása gyalogszánkóval.
Gárdony, Fejér megye. (Diószegi Vilmos felv.)

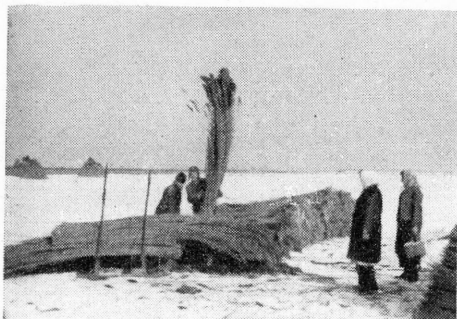
nak. Már a 12—13 éves gyerek tudja kezelni a gyalásczkát s pár év múlva megpróbálkozik a nád-tolóval is. A nád összekötözésében, kihordásában mindenesetre tud segédkezni. Az asszonyok, lányok, ha nem is olyan mértékben, mint a férfiak, de résztvesznek a munkában, kivéve a nád-tolóval való bánást. Az idősebbek, 50 éven felül, szintén inkább gyalásczkával dolgoznak, vagy a szedésben, kötözésben, kihordásban segédkeznek.

Lehet akkor is nádat vágni, amikor már nincsen jég. Egyrészt a szárazabb helyeken, partmentén, zombékos részen, másrészt csónakról. A tó beljebb fekvő részein, ahol alacsonyabb a víz, csónakból ki lehet szállni és zombékról zombékra menve, lehet gyalásczkázni. Ahol a kiszállítás nehézségekre ütközik, ott csónakról vágják le a nádat. Ilyenkor a csónak hátuljában helyezkedik el a vágó, a lemetszett nádat beemeli s a partra viszi. Májusig, az új nád kihajtásáig, lehet ezt a munkát végezni. A learatott nád túlnyomó része azonban jégről vágott, a szárazról és csónakról való vágás elég nehézkes és lassú.

A levágott nádat kévékbe szokás kötözni. Mindjárt a levágás után, az összeszedés alkalmával, a nádcsomó alsó végét a földhöz (jéghez) ütögetik, hogy a végük egyvonalban legyen. Ezután szemmérték szerint földre fektetnek egy csomót, egy kévérevalót és összekötik. 30—40 évvel

ezelőtt még fél marék náddal szokták a kévét összekötözni, de a nád-üzem hatására fokozatosan áttértek a dróttal való kötözésre. Egy helyen, a tövétől 25 cm-re kötik át, úgy, hogy rátérdelnek és jó szorosan összehúzzák. A kötővasat vagy mérőfát csak ellenőrzésre használják, nem mérnek le minden kévét s a nád átvételénél bizony sokszor kiderül, hogy 100 kéve csak 70—80-nak felel meg. A mérőszerszámok behozatala előtt a kévenagyság tetszőleges volt, a mai 85 cm-es körméretnél lényegesen kisebb, csak a pákozdiaknak volt híres nagy kévéjük.

A nád partra való hordása elsősorban gyalogszánkóval történik. A levágott nádat, vagy az összekötözött kévét a szán magas rakoncái közé fektetik. Először 10 kévét raknak le 2—3 sorban, úgy, hogy annak felső része, a farka hátrafelé feküdjön. A következő ugyanennyi darabot megfordítva, a tövével hátrafelé teszik, majd az újabb 10 kévének ismét a farka kerül hátra (7. ábra). Erre a rakásmódra azért van szükség, hogy a súly jobban eloszoljon, a szánkó előre vagy hátra ne billenjen. A köze-

8. A nádkévek csomóbarakása

9. Nádszállal való vízívás

Gárdony, Fejér megye. (Diószegi Vilmos felv.)

pesen megrakott szánra 30—40 kéve kerül. A rakoncákat felül kötéssel összekötik, hogy a nád széjjel ne nyomja. Ugyanígy történik a nád kihordása akkor is, ha összekötözés nélkül kerül a szánra. Rendszerint két ember szokta kihúzni, néha lovat is befognak. A parton, a rakodóhelyen meghatározott rendben leszedik s ugyanazon az útvonalon térnek vissza az új rakományért. A kihordásnak szabályos főútvonala van s ebből a főútból melléktutak vezetnek az egyes vágóhelyekre. A sukoróiaknak csak egyetlen kijáró helyük van a tórol s még a távolabbi részről is kénytelenek erre jönni, mert a nád, vagy a rossz partviszonyok miatt másutt nem tudnak kijutni. A parthoz közelebb eső nádat batyuban is ki lehet hordani. 4—5 kévét, vagy ennek megfelelő nádat istránggal összekötnek, a kötés alá egy botot dugnak s vállra véve, kiviszik.

Az összekötés és kihordás időpontja esetleges, személyi körülményektől, időjárástól, eszközöktől függ. Előfordul, hogy a délelőtt vágott nádat délután kötözik és partra viszik. Lehet, hogy kihordják mindennap az új vágást, de csak a jég elmúltával kötözik össze. Úgy is szokták, hogy a hét elején vágnak s a hét végére, amikor átvétel van, kihordják és összekötözik.

A partra kihordott kévéket egymás mellé fektetik sorba. Egymás fölé öt kévét tesznek, egymás mellé annyit, amennyi van. A lerakás lépcsőzetes sorrendben történik (8. ábra). Az összekötőzetlen nádat kecskelábakba rakják. Amikor a vállalat már átvette a nádat, akkor ezt kúp alakú depókba rakják, melyekben elvileg ezer kéve van, gyakorlatilag azonban igen változó mennyiség.

Az évi nádtermés erősen ingadozó, nemcsak attól függ, hogy mennyit tudtak levágni, hanem attól is, hogy hogyan hajtott a nád, a szárazság, fagy, szél milyen kárt tett benne. 1890 és 1910 között évenként 100—300 ezer kéve körül ingadozott a levágott nádmennyiség. Ezek a kévék azonban nem a mai nagyságúak, annál jóval kisebbek voltak, általában $\frac{1}{2}$ —1 sukkosak, keresztmetszetük nem is kör, hanem eliptikus. A híradások szerint 1846-ban volt a legnagyobb termés, 552 ezer kéve, 1868-ban a legkisebb, 1000—1500.⁶ Egy holdról, a nád minősége szerint, 200—1500 kévét lehet kötni. A nád termését a lakosság úgy szokta folkozni, hogy a le nem vágott nádat tavasszal felgyújtja s ilyen égetés után az új nád frissebben, jobban hajt, könnyebb vágni. Újabban ezt a törvény szigorúan tiltja és ezzel a módszerrel nem lehet élni. A pusztuló és ritkuló nádterület ellenére még fokozható a nádtermés. 1947-ben 83 000, 1948-ban 183 000, 1949-ben 256 000 kévét vágta le s 1950-ben ez a mennyiség még tovább emelkedett.

A tótulajdonosok felesben — ritkán harmadában — vágatták a nádat s ez számukra igen jelentős jövedelmet biztosított. A tó felével rendelkező székesfehérvári káptalannak 1898-ban 25 200 Ft bevétele volt a nádból. Igaz, ez volt a legjobb esztendő egyiké, de átlagos években is 15—20 ezer forintot hozott a nád. Az 1900-as évek legelején a nádüzemek létrejöttével a nádkereslet csak fokozódott, a nád ára emelkedett. 1947-től, a Nádgazdasági N. V. megalakulásától nem felesben vágják a nádat, hanem bérért, mindenki a végzett munkájának megfelelően. 1950 telén egy kéve nád levágásáért 60 fillért fizettek.

Bár Fejér megye jórésze használta a Velencei-tó nádját, annak levágásában mégis csak négy község: Pákozdi, Sukoró, Velence, Gárdony lakossága vett részt. Csak elvétve és véletlenül akadt egy-két más faluból való vágó. 1950 jelentett csupán kivételt, amikor Nádudvarról 53-an, néhányan a bihari Sárrétről és a zalamegyei Türről jöttek ide vágni. Általában mindenki a faluja határához tartozó nádból vágott, de ma nincs itt semmi megkötöttség. Még a háború előtt is pontosan ki volt jelölve minden község határa a tóban s ezen belül meg a tulajdonosoké. A határt karók, vagy nádkompok mutatták. A nádkomp egy csomó összekötött nád, aminek a tetejét letörik, lehajlítják s madzaggal, vagy náddal az alsó részéhez kötik. Minden tíz évben ki szokták jelölni a határokat. A nádasra minden faluban a nádcsősz vigyázott.

A nádvágómunka nem kíván különleges öltözködést. Csak a munka megkezdésekor, meg reggelenként, mikor a nád még deres, van hideg, később inkább izzadnak és a felső ruhát is levetik. Míg a visszaemlékezés elér, mindig kesztyűben dolgoztak, kivéve a kötözést. Ha mégis melegedni akart a nádvágó, akkor a tó jegén tüzet rakott a hulladéknaadból.

⁶ Polgár i. m. 93. 1.

Táplálkozásban a rendestől semmiben sem térnek el a verés ideje alatt sem. Ebédelni rendszerint hazamennek, esetleg visznek magukkal valami hideg ételt. Italt, bort, pálinkát sohasem visznek a tóra, ha megszomjaznak, gyalázkával léket vágnak — rendszerint a halászok befagyott lékeinél, ahol a jég vékonyabb — s nádcsévével szívnak a tó vizéből (9. ábra). Azt tartják, hogy a tó vize télen tiszta és iható. A nádcséve rövid, egyik nádcsomótól a másikig tart.

A nádnak csak a javát szokták levágni, az apraját, vékonyját lábon hagyják. Csak a hosszú, magas nád a jó. Fajtában nincs különbség, bár van vöröstövű, keményszárú nád és sárgatövű puhább, de egyformán jó mindkettő, úgysis vegyesen nő, szétválasztani nem lehet.

A nádvágómunka bandában is történhet. A banda rendszerint családból, vagy a szűkebb rokonságból tevődik össze, 3—4 tagja van. Először mindnyájan a vágásnak állanak neki s mikor elegendő mennyiséget vertek már, akkor egy-kettő hozzálát a kötözéshez, kihordáshoz, kettő pedig továbbfolytatja a vágást.

Barabás Jenő

УБОРКА КАМЫША НА ОЗЕРЕ ВЕЛЕНЦЕ

Озеро Веленце является третьим по величине озером Венгрии (26 км). Одна третья часть его поверхности покрыта камышами. Одно время более 50% его территории представляла собственность высшего духовенства города Секешфехервар, остальная часть была распределена, как собственность разных помещиков; из этого 5% находилось в руках зажиточных крестьян. Собственники озера имели права на рыбную ловлю и уборку камыша. После освобождения страны прекратилось такое неблагоприятное положение и на сегодняшний день все озеро перешло в собственность государства.

Доминирующим промыслом сел, расположенных вдоль озера, как в прошлом, так и в настоящее время, являлась и является уборка камыша. Зимой, когда вода в озере замерзает уже настолько, что можно ходить на льду, все население прибрежных сел от мала до велика, в первую очередь безземельные и малоземельные крестьяне, отправляются на уборку камыша. Если уровень воды был довольно высоким и над поверхностью льда имеются толстые и старые кочерыжки камыша — для срезывания камыша употребляется передвижная коса (рис. 5). На выбранном участке зарослей камыша в 20—30 метров, сильными размахами проодят косу и срезанный камыш падает на имеющиеся с двух сторон косы подхватывающие рычаги. Отсюда камыш снимается и вяжется в снопы. Толстые кочерыжки камыша косой срезать нельзя и там где они находятся на поверхности льда — в случае низкого уровня воды почти всюду — работать можно только с помощью специального ножа (небольшой нож с ручкой) для резки камыша (рис. 6). Этот нож делается кустарным способом, т. е. конец уже негодной косы накрепко вделывается в деревянную ручку. В таких случаях, когда нужно работать ножом, гореть камыша, который хотят срезать, обхватывается левой рукой, а правой движением вверх камыш подрезается. При таком способе уборки камыш также связывается в снопы, которые ручными санками перевозятся на берег. Человек, убирающий камыш, обычно подвязывает на обувь подковы чтобы не подскользнуться. Работы по уборке камыша производятся также и ночью, ибо как правило лед держится только одну-две недели.

Перед тем, как камыш начали употреблять в промышленности, его обычно убирали для своих нужд жители ближайших сел, по большей части покрывая им крыши зданий. В капиталистическую эпоху была основана мастерская по обработке камыша, которая покупала камыш одинаково от владельцев и от трудящихся. Поднялось значение камыша, ибо таковой поставлялся уже и в далекие провинции. В настоящее время государственное предприятие по обработке камыша платит рабочим, убирающим камыш, определенную сумму от снопа и таким образом каждый получает плату соответственно своему труду.

В 1949 году на озере Веленце было срезано 250.000 снопов камыша, в нынешнем году, уже до сих пор было срезано значительно большее количество. Жители окружающих сел считают уборку камыша второй жатвой.

Schilfschneiden am See von Velence

Der See von Velence ist der drittgrösste Teich von Ungarn (26 km²). Ein Drittel seiner Oberfläche ist mit Schilf bedeckt. Mehr als 50% seines Gebietes gehörte früher dem Domkapitel von Székesfehérvár, der Rest war in Händen verschiedener Gutsherren. Cca 5% besaßen wohlhabende Bauer. Das Privileg zum Fischen und Schilfschneiden war in Händen der Teichtesitzer. Die Befreiung Ungarns machte diesem unhaltbaren Zustand ein Ende; jetzt bildet der ganze See staatliches Eigentum.

In den Dörfern am Ufer des Sees ist das Schilfschneiden heute wie früher ein bedeutender Beruf. Im Winter, wenn das Eis schon stark genug zum Verkehr ist, zieht die Bevölkerung, Gross und Klein, hauptsächlich aber die Landlosen oder wenig Land besitzenden, hinaus zum Schilfschneiden. Bei hohem Wasserstand verdeckt das Eis die alten Schilfstümmel und die älteren dicken Wurzeln, da wird das Schilf mit Schiebsensen geschnitten. (Abb. 5.) Am ausbestimmten Ort schiebt man die Schiebsense mit grossem Schwung 20—30 Meter weit, wobei das abgeschnittene Schilf zwischen die beidseitig befestigten Arme der Schiebsense fällt. Von dort wird es herausgenommen, in Büschel gelegt und in Garben gebunden. Schilfstümmel können mit dieser Sense nicht durchgeschnitten werden; wo sie über dem Eis stehen — bei tiefem Wasserstand fast überall — muss ein kleines, mit Stiel versehenes Schilfmesser benützt werden, „gyalászka“ genannt. (Abb. 6.) Das „gyalászka“ ist ebenfalls ein hausgemachtes Gerät, eine alte Sense bekommt einen Stiel. In diesem Fall wird mit dem linken Arm ein Bündel Schilf zum abschneiden umfasst und mit der rechten Hand — mit dem „gyalászka“ — von unten nach oben durchgeschnitten. Das Schilf wird dann in gleichgrosse Büschel gelegt und gebunden, mit Schlitten ans Ufer gezogen. Der Schilfschneider bindet sich im Allgemeinen eine Art Hufeisen an die Füße, um das Ausrutschen am Eis zu verhüten. Das Schneiden wird auch bei Nacht fortgesetzt, denn das Eis hält meistens nur 1—2 Wochen aus.

Vor der industriellen Verwendung wurde das Schilf von den Dorfleuten weggetragen, hauptsächlich für die Hausdächer. In der kapitalistischen Periode entstand ein Schilfbearbeitungsbetrieb welcher das Schilf von den Besitzern und den Arbeitern gleichfalls übernahm. Die Bedeutung des Schilfes ist grossgewachsen, denn man transportiert es schon in weite Gebiete.

Heute zahlt der staatliche Schilfbearbeitungsbetrieb dem Schilfarbeiter eine nach Garben bestimmte Summe, so dass jeder einen seiner Arbeit gemäss bestimmten Gegenwert erhält. Im Jahre 1949 wurden 250.000 Garben am See geschnitten, im laufenden Jahr schon bis jetzt eine viel grössere Zahl. Die Bevölkerung der Gegend hält das Schilfschneiden für eine „zweite Ernte“.

Adatok a bodrogközi agrárproletár-mozgalom folklorejához

Ha az 1898-as év hírlapjait lapozgatjuk, igen sok riportot találunk a „bodrogközi földosztó szocialisták“-ról, a „bodrogközi szocialista lázadások“-ról, a „Várkonyi-féle parasztszocialisták összeesküvéséről“. A *Népszava* tudósításait kivéve, a legtöbb tudósító megnemértő, sőt ellenséges magatartást tanúsít a bodrogközi parasztok mozgalmával szemben. *Cigándról*, *Karcsáról*, *Karádról*, *Agádról*, *Rozvagyról* közölt tudósításaikban egyrészt a szenzációt hajhásszák, másrészt azon siránkoznak, hogy „felborult a közrend“, „veszélyben vannak a földbirtokosok“ és a „nép vesztébe rohan“. A tudósítások mellett hírlapok vezércikkeznek is az esetről és a mozgalomhoz fűzött írásaikban arra törekednek, hogy eltereljék a figyelmet a mozgalom hátterében meghúzódó nyomasztó gazdasági bajokról, a bodrogköziek emberfeletti küzdelmeiről, a földéhségről, a nagybirtok szorításáról. Az egykorú lapok olvasói arról nem kaptak felvilágosítást, hogy valójában miért indult meg a mozgalom, hogy a bodrogközi járás 50 községében miért alakult meg 43 szocialista szövetkezet, hogy miért akartak földet osztani, hogy „titkos gyűléseken az urak földjének felosztását miért határozták el“, miért „beszélték már meg a földosztás technikáját is“, hogy „a zendülésben miért vettek részt az asszonyok is?“ (*Pesti Napló*: 1898. febr. 16., 18., 22., 23. sz.) Arra sem adtak feleletet, hogy a parasztság miért nem vállalt munkát az egymás hátán fekvő sok nagybirtokon? A valóságot ugyanis elhallgatták. Elhallgatták azt, hogy a nagybirtok árnyékában a nép földéhsége kielégítetlen volt, a kivándorlás nagyméretűvé veszélyesedett, a kereseti lehetőség jóformán semmi, az aratás az utóbbi években gyenge volt a bodrogközi járásban stb., stb. *Geöcze Sarolta* a *Vasárnapi Ujságban* (1900 : 473.) megemlíti ugyan azt is, hogy ennek a mozgalomnak mélyebbre ható okai is voltak azoknál az okoknál, amelyeket a hivatalos politika felsorolt. (*Várkonyi István* „Földművelő“ c. lapjának és a „falukban járt agitátoroknak izgatásai“.) Szerinte „az utóbbi évek nyomasztó gazdasági viszonyai, az egyre nehezebb megélhetés küzdelmei mélyebbre ható mozgalmat idéztek elő a bodrogközi nép életében. A bodrogközi zavargást elfojtották ugyan, de a gondolkozóknak érezniök kellett, hogy itt mélyebbre ható intézkedésre van szükség“. *Geöcze* a bajokat elkendőző intézkedéseket is elsorolja, ír a jótékonyságokat gyakorló *Nőegyletek* megalakításáról (az elnöknők a bodrogközi grófok és bárók feleségei), a háziipari tanfolyamok megindításáról, a téli tanfolyamok „népnevelő“ munkájáról stb.

Most, félszázad távlatából megpróbálunk néhány adattal járulni e mozgalom folklorejához. Gyűjtésünk eredményét az alábbiakban adjuk.

Először vázoljuk azt az általános képet, ami még ma is elevenen él e mozgalomról a nép emlékezetében. Másodsor *összefüggő szövegekben* adjuk, jórészt a mozgalomban annak idején szerepet vállaltak véleményét és emlékezéseit:

I. Az általános kép adatai *Cigánd*, *Karcsa*, *Agárd*, *Karád*, *Rozvagy*, *Vajdác* és *Pácin* községekből valók. A mozgalom az emlékezet szerint Szabolcsból került hozzájuk és rövid idő alatt a bodrogköziek „cocilisták“ lettek, mégpedig az egyik adatszolgáltató szerint „törvényes cocilisták“,

mert hiszen törvény szerint sem tettek rosszat, „csak követelték a magukét“. Egy másik adatszolgáltató szerint a „cocilisták“ csak attól akarták elvenni a földet, „akinek igen sok vót belőle“, így pl. Jósikáéknak, akiknek „200 év előtt is annyi birtokuk volt és mi azóta elszaporodtunk és a birtoknak meg csak egy ura volt“. Még jellemzőbb a cigándi adatszolgáltatónak a véleménye; szerinte, amikor a csendőrök összebilincselték a „cocilistákat“, jól mondta nekik az egyik „cocilista“: „Fírer úr, nem jól cselekednek, nem loptunk mi, nem raboltunk, s amikor a fírer azt mondta, hogy de hiszen el akarták osztani a földet, arra csak azt felelte, hogy ahhoz jussunk van!“

Amikor a csendőrség és a Kassáról, Iglóról és Erdélyből hozott katonaság szállta meg „a szocialista falukat“, a nép ellenállt. Így történt Cigándon is. Az egyik adatszolgáltató szerint a katonák ellen „az asszonyok vitték a szót“, és azt mondogatták, amikor a katonaság erőszakkal „kiszorította őket a házból“, hogy „ki kell éheztetni őket, különben nem szabadulunk meg tőlük“. Az egykorú hírlapok is foglalkoznak az asszonyok szerepével, s megemlítik a tudósítások, hogy „a szocialisztikus izgatás legveszedelmebb fészkeiben, Cigándon“ az asszonyok is nyílt lázadásba törtek ki és amikor a katonaság a népet szuronnal szórta szét, az asszonyok biztatták legjobban a férfiakat az ellenállásra. (Pesti Napló: 1898. febr. 19.) Az egyik agárdi adatszolgáltató emlékezik arra is, hogy amikor a katonaság szállta meg őket, a „Földművelő“ lap számaikat tűzbe dobálták és amikor társaikat összefogdosták és Királyhelmecekre szállították, rágyújtották a bíróra és a csendőrökre a házat. A páciniak arról tudnak, hogy éjjel titokban gyűléseztek és alakították meg a szövetezést és esküdtek, hogy el nem hagyják egymást. Érdemes idézni erre vonatkozólag a *Budapesti Hírlap* kiküldött tudósítóját: „Láncban esküsznek, egy sor leguggol (?), más sor áll s hangzik az eskű; egymást mindhalálig el nem hagyjuk.“ (Budapesti Hírlap: 1898. febr. 18.) Az öregek jól emlékeznek arra, hogy „akkoriban tíz lépést sem tehetett az ember, hogy katonával, vagy csendőrrel ne találkozott volna, fel is faltak bennünket, teheineket, ökreinket“. Hogy az emlékezés eleven a katonaság számára vonatkozólag, idézzük Zemplén megye alispánjának a bodrogi községekbe kiküldött plakátjairól a következő mondatokat: „A bodrogi járás 52 csendőrrel és 2 egész zászlóalj katonasággal van megszállva, akiknek élelmezésük és zsoldpótlékaik természetesen a karhatalom kirendelésére okot szolgáltatott egyéneket és községet terhelik.“ A *Pesti Napló* szerint 640 katona, 28 tiszt és sok erdélyi csendőr szállta meg a bodrogi járást. (1898. febr. 18.)

II. *Összefüggő emlékezések a mozgalomról*: 1. *Karcsa*... Elmondta *Dudás János, 67 éves*: „Vagy 15 éves lehettem, mikor a cocilista irány beköszöntött. Úgy gyűtt ez, mint a májusi esső. A vén Novák vót a hozója. A vén Novák ement Pátróhára, Szabócs megyébe káposztát venni. Mikor gyűtt hazafelé, Dombrádon elesteledett, oszt ott kellett neki meghálalni. Behozta az új szövetezést onnan. Tán nem is lett volna a faluba ilyen, ha a grófnak, meg a bárónak az intézője sorompót nem csinátat a falu két végébe. Ez úgy elzárta a falut a határtul, hogy csak nagy kerülővel lehetett a födre kijutni. Apámék kéccer is lerontották, de az intéző beadta a

csendőröknek úköt, oszt azok ellátták a baját azoknak, akik benne vótak, ugy hogy nem merték többet lerontani.

Mikor a vén Novák hazagyütt, rögtön Szabó Jani bácsinak, meg Vajda János Ferinek mondta el, hogy mit hallott. Ezek olyan emberek vótak, hogy más világ kellett nekik, mint amilyenbe éltek, azér is kaptak ki folyton a csendőröktől. Ezek mingyán elkezdék jární a házokot, hogy irjanak alá a papirnak, amit úk csináltak. Mikor mindenki aláirt, elúzték a jegyzőt meg a birót. Vajda János Ferit megválasztották jegyzúnek, mert ú olyan alapszabályt csinát, hogy később még a szógabiró se akarta ehinni, hogy ú csináta. Meg kezdték oszt írni, hogy kinek mennyi főd kell. Az intézők értesítették a grófot, hogy mi van itt. A gróf mingyán két század katonaságot kért, mer az intéző aszt mondta, hogy a nép kaszára-kapára kapott. No, oszt mikor együtt a katonaság, akkor vót nekünk rossz világ. Este hét órakor mán nem szabad vót az uccán jární. Minden napra egy vagy két ökröt vittek el a katonák. Két hét mulva kigyütt Királyhelmeccrül a szógabiró meg egy szakasz csendúr, de a szógabirónak bántotta a fülét, amit a nép mondott és reggelre 34 embert összeszedtek és elvitték úket Királyhelmece. Nem tudom, mit tehettek velek, de igen hallgatógok vótak, mikor hazagyütték.“

2. *Karcsa* . . . Elmondta Nagy P. József, 69 éves: „Mikor apám hazagyütt Helmeccrül, mer ő is benne vót a szövetkezésbe, egy hétig meg se mert szólalni, később emondta hogy először elévették Dani bácsit, aki a szervezet elnöke vót. Behíjták, hogy írjon alá egy olyan irásnak, amibe megfogadja, hogy soha többet nem vesz részt ilyen dologba. Dani bácsi nem akart aláírni. Akkor behíjtak egy másik embert, oszt azt mondták, hogy írjon alá, mer Dani mán aláírta. De Dani, aki a sarokba ült egy csendőrrel, intett, hogy még nem irta alá. Akkor aszt mondta a másik „Dani nem ír, én se írok“. Ezt azóta is emlegetik a falunkba, amolyan szó-lás lett belőle. Két nap mulva, mikor Dani nem akart kötélnék állni, két csendőr megfogta, a szógabiró kezébe nyomott egy pennát, megfogták a kezét, oszt ugy irattak vele alá. Akkor osztán, mikor meglátták a többiek Dani nevét a papiron, úk is aláírták. Vajda János Ferit még ott tartották mert hiába mondta, hogy ú irta az alapszabályt, a szógabiró csak akkor hitte el, mikor szórul szóra leírta.“

3. *Cigánd* . . . Elmondta Tóth József, 71 éves: „A cocilizmusnak Várkonyi vót a rendezője. Az emberek esténként házoknál tartottak gyűléseket. Az elnök Tamás János vót, fenn is maradt rula ez a mondás:

„Tamás János elnök
Vigyázzatok, fellök.“

Jegyző vót Fábíán János, pénztárnok György János. A céljuk az vót, hogy a nagy fődeket osszák szét. A zendülés hírire Bencsik főszógabiró egy század katonaságot és csendőröket rendelt ki a faluba. Amikor a katonaság gyütt, egy pár ember rohant a toronyba és a harangot fére verték. Erre az emberek és asszonyok nagy csoportokba tömörültek. A csendőrök Nagy-Cigánd felül jöttek, a katonák pedig Kis-Cigánd felül. A katonákat Bencsik főszógabiró és egy százados vezette. Bencsiknek a lábán sárga csizma vót és az asszonyok közül azt kiáltotta neki az egyik asszony, Fodor Zsuzsi, hogy a fene addig egye le a lábadat, ameddig a sárga csizma ér.

Amikor megkérdezték az emberek a csendőröktől, hogy mi van itt, azok azt felelték, hogy *száraz tűz*. Az embereket osztán összefogdosták, sok embert meg is szúrtak, az összefogdosott embereket az iskolába gyűjtötték össze. Számuk körülbelül 70 vót. Ezeket másik nap megvasalva kísérték be Sátoraljaújhelybe, olyan hidegbe, hogy majd lefagyott a kezük. (Hogy az emlékezés mennyire eleven, idézzük ez utóbbi mondattal kapcsolatban a *Pesti Napló* 1898. febr. 17-i számából „A cigándi lázadók“-ról írt cikkének néhány sorát: „A lázadókat fekete gubában, négyesével összebilincselve kísérik. A fedezet 20 csendőr és egy század katonaság. A nagy hidegben 9 órai gyaloglás vár rájuk. A menet megfélemlítő hatása alatt áll az egész Bodroglő.“) A csendőrség és katonaság házakhoz vót elszállásolva, akik benne vótak a szövetkezésbe, azoknak kellett kosztóni őket. Csak elvették a tehenet és csak a kötelét atták vissza.“

4. *Cigánd* . . . Elmondta *Sóhajda János, 83 éves*: „Az első felvilágosítást a mieink a dombrádiaktól kapták. A dombrádiak ujságot hoztak át Cigandra. Az ujság felvilágosítást adott, az is benne vót az ujságba, hogy a fődet az Isten édes mindnyájunknak teremtette és nem azért, hogy csak a nagyurak élvezzék annak gyümölcsét. A szervezkedés nagy vót, választottak maguknak elnököt, alelnököt, pénztárnokot, könyvtárnokot, titkárt, jegyzőt. György József elnök, Molnár János alelnök, Molnár István titkár, Fábrián János jegyző, György János pénztárnok. Mikor mindenki meg vót győződve, jegyzőkönyvet is irtak és azt Ágoston István felvitte Várkonyihoz Pestre, aki küdött is alapszabályt. Hazahozták az alapszabályt, oszt egy nagy téren egy emelvényről felolvasták a népnek. Az egész falu népe ott vót. De ott vót 18 csendőr is és estére Bencsikkel megérkezett a katonaság is. A főbket összefogdosták, összehajtották őket az iskolába és másnap reggel iszonyatos időben megvasalva hajtották őket Újhelybe. Sok katona vót nálunk, s 5—6 vót egy házba. Körülbelül egy hétig vótak nálunk. Vót eredménye ennek a mozgalomnak, már az is, hogy addig az uradalomnak, ha fődet adtak ki felében, két napot kellett rászolgálni, a mozgalom után ez megszűnt.“

5. *Pácin* . . . Elmondta: *özvegy Séra Józsefné, 88 éves*: „Férjem a cocilisták vezetője vót, két társával küzdött, hogy osszák fel a fődet. De azt a báró nem tűrte és katonaságot küldött ki Pácinba, sokan a mezőkre bujdosztak a katonaság elöl. A falu megbizottjával körülhordoztattak éjszaka egy írást, hogy aki akarja, visszaléphet és akkor semmi bántódása nem lesz. A katonák két hónapig tartózkodtak nálunk, még a vemhes teheneket is levágták. Elvitték tőlünk Királyhelmece a vezetőket Séra Józsefet, Tarcali Ferencet és Bodnár Andrást. Bencsik szógabiró vasgyűrűvel ütötte őket. Később hazagyüttek és annyi eredményük lett, hogy ezután a báró annyit megengedett a cselédségnek, hogy külön lakásba lakott mindenik. Még azt is megemlítem, hogy az egyik katona elkeseredésében agyonlőtte magát.“

Ezzel a néhány adattal járultunk hozzá a bodroglői agrárszocialista mozgalom folklorejának ismertetéséhez. Sok apróbb adatot lehetne még előhozni, így pl. a *karcsai* nótának e mozgalommal kapcsolatos sorait is:

„Cocilista vót az én babám
Nappal szánt, vet, boronál,
Este későn hozzám jár.“

Csak még azt említjük meg, hogy egykorú írásos emlék alig maradt fenn e mozgalommal kapcsolatban, mert a megfélemlített nép minden, e mozgalommal kapcsolatos írást a tűzbe vetett. Szemináriumom munkaközössége bodrogi származású tanulóinak, név szerint: Nagy Géának és Nagy Etelkának, segítő közreműködését itt ismerem el és köszönöm meg.

Bakos József

К ФОЛЬКЛОРУ О ДВИЖЕНИИ КРЕСТЬЯНСКОГО ПРОЛЕТАРИАТА РАЙОНА БОДРОГКЕЗ

О движении крестьянского пролетариата района Бодрогкез в конце XIX столетия неоднократно упоминается и в печати. Однако каких либо письменных сообщений того времени об этом движении совершенно не сохранилось, ибо утраченный народ старался уничтожить всякие данные в письменной форме. Все же из рассказов еще оставшихся в живых участников движения и воспоминаний среди народа вырисовывается контур организации движения. Рассказчики вспоминают, как нахлынули на села войска и как в жестокий зимний холод увели скованных по рукам руководителей движения.

Этими несколькими данными автор обращает внимание на те большие возможности, которые таит в себе коллекция фольклора о движении крестьянского пролетариата района Бодрогкез.

Zur Folklore der agrarpolitischen Bewegung aus Bodrogek

Die agrarpolitische Bewegung vom Ende des XIX. Jahrhunderts wurde auch in den Zeitungen mehrmals erörtert. Doch gleichzeitige schriftliche Dokumente blieben keine erhalten, denn das beängstigte Volk war bemüht, alles Schriftliche darüber zu zerstören. Aus dem Volksgedächtnis aber, und den Mitteilungen der noch lebenden Teilnehmer der Bewegung treten die Grundrisse der Organisation hervor. Die Erzählungen teilen mit, wie die Dörfer von Soldaten überrannt wurden, wie man die Führer der Bewegung bei ärgstem Winter gefesselt fortgeführt hat. Auch diese wenigen Dokumente sind geeignet, die Aufmerksamkeit auf die grosse Möglichkeit zu lenken, welche die folkloristische Erforschung der agrarpolitischen Bewegung aus Bodrogek in sich trägt.

A babonás rontás egy esete a jázsági kulákoknál

Az eset szereplői: 1. *Özv. Matók Menyhértne* (Nagy Erzsébet) 72 éves, birtoka a jázsberényi határban 34 kat. hold. Élete az 1830—1902-es évek közé esik. 2. Előbbinek a fia, *Matók István*, 42 éves, kulák. Anyjának 34 holdas birtokát kezeli, ezenkívül saját 12 holdján termel. Földjét részleges napszámomunkásokkal kezeli. Ő maga a városban kupeckedik, disznó-, birka-, lóvásárlásokat közvetít, gőzcséplőgépet tart, földspekulációval is foglalkozik, váltókat zsirál. Felesége vallomása szerint — a gyilkosság előtt — „sok gond nyomta különben is alacsonytehetségű fejét“. 3. *Szörös János*, a gyógyító ember, aki „nem hisz a babonában“, akiért nagy dologidőben is, készséggel befognak a kocsiba, hogy Jászladányról Jázsberénybe

hozzák, ha „szükség van rá“. 4. *Szarvas Józsefné* (Kurdi Klára), a megölt „gonoszlélek“, 61 éves eltartott asszony.

Idő és színhely: 1902, Jászberény (rendezett tanácsú város) 29 000 lakossal, ezek túlnyomó része római katolikus.

*

Matókné, a 72 éves öregasszony megrontása. Özveggy Matókné vakbuzgón vallásos. 1901. december 23-án, „Jézus születése előtt“, a lakásához nem messze fekvő szentkúti templomba indul, az utolsó hajnali misére. (Róráté.)

Útközben jobblába egy rongyban megakad. A rongyot elrúgja a lábával. Amikor a templomból hazaért, panaszkodik, hogy fáj a jobblába, amelynek az ikráján kékes elmosódás mutatkozik. Percről-percre erősebben jajveszékel, rövid idő múlva a ház már tele van sírásával. Jajveszékelésében egy a refrén: „A rongy megrontotta, meg kell halnia.“ Később már azt is állítja, látott a templombamenet egy vöröshajú, ripacsosképű koldust, aki ezt a rongyot a sebhelyes, ronda lábáról csavarta le és dobta az ő lába elé. Napok múlva sem tud aludni, baja súlyosbodik. Nem hagy békét a fiának, unszolja, hozzon valami „bübájós embert vagy asszonyt“, aki eloszlatja a rontást. Menye orvost ajánl, az öregasszony kétségbeesve tiltakozik, az úgy sem tud rajta segíteni. Fia hisz a rontásban és maga is látja, hogy öreg anyja baja súlyosodik. Egy hét múlva elmegy kocsival a 30 km-re lévő Jászladányba Szőrös Jánosért, aki „gyógyító ember hírében áll.“ Szőrös János megvizsgálja az öregasszony lábát. Csomókat és „egy kis pirosságot“ lát rajta, melyet a beteg és házanépe a rontásnak tulajdonít. Szőrös János *nem hisz a rontásban, ez ostoba babona* — mondja, — hanem „*ha ártalmas, járványos — ő azt megismeri, hogy micsoda baj van a testen, mert annak a helye veres.*“ Matóknén ilyet talál. Az atya-fiú-szentlélek nevében háromszor keresztet vet a beteg lábára. „*Elkereszteli a bajt.*“ Ezután elővesz egy zsákvarrotút és házi, fehérítetlen cérnát húz bele, két ujjal összefogja a beteg lábrészt, beleszúrja a tűt, áthúzza a cérnát, két-két arasznyit hagy a két végén és azt mondja a családnak: „*ha a cérna holnap, holnapután belesül, idestova kell huzogatni és akkor a fájdalom, Jézus nevében mind kimegy azon a cérnán s a beteg meggyógyul.*“ Miután még azt látja, hogy „szívatasra“ van szükség, beköti a beteg részt még *gyantás orvossággal.* (Gyantát olvaszt össze birkafejjel és azt rongyra kenve, flastromként teríti.)

A gyógymód nem használ. Rá néhány napra Balogh Imrénét hívják át a szomszédból, aki javasasszony hírében áll. Baloghné méltatlankodva szedi le az ócska flastromot és dühösen kidobja az udvarra. Ő füvekkel „*párholja a lábat*“ és utána bekeni marhaganéjjal.

Másnap megjelenik a betegnél Szőrös János. Nagy indignációval tudja meg, hogy „*más kezeli betegét*“ s hogy orvossága ki van dobva. Kijelenti, hogy most már ezekután nem segít semmiben, mert *az ő orvosságát — használat után — a földbe kellett volna elásni.* Szőrös János megsértve távozik.

Valóban, Baloghné kezelése sem használ semmit, az öregasszonynak növvő fájdalmai vannak, jajveszékelésével tele van a ház. Szörnyű lelki küzdelmeiről panaszkodik: őt valami gonosz lélek megrontotta, aludni sem tud. Fejébe vette, hogy ő csak a koporsóban tud már aludni. A nőgátnak fia enged, koporsót készített Redler asztalosnál. Meghozzák a

koporsót, az öregasszony egyszerre megnyugszik, belekiváncozik és csakugyan rögtön el is alszik benne. Néhány órán keresztül nyugodtan pihen a koporsóban, majd hirtelen felébred. Megint a nagy fájdalomról panaszkodik és újra azt hajtja: gonosz lélek által van megrontva. Családja már teljesen kimerül az állandó panasztól. *Szentelt gyertyát gyujtanak, háromszor körüljárják imádkozva a koporsóban jajveszékelt öregasszonyt.* Ez sem használ.

Fia, Matók István eddig is eleitől hitte, hogy a gonosz megrontotta anyját s már teljesen izgalott lesz. Közben váltólejárát miatt ügyvéd keresi. Most már Matók fiatal felesége és az egész rokonság hisz a rontásban. A parókiára mennek papért, kijön az egyik káplán, semmit se szól az izgatottan elmesélt történetekre, feladja az utolsó kenetet. Az öregasszony nem tud megnyugodni, azt mondja: *ez nem volt érvényes*, mert nem űzte ki belőle a gonoszlelket. Könnyörög, hogy hozzanak neki „barátot“ (a ferencrendiektől), ő érzi, hogy csak az lesz „hathatós.“ Fia elmegy a kolostorba és előadja a bajt a házfőnököknek. A gvardián összeszidja, hogy egyik pap éppolyan hathatós, mint a másik, erre a célra nem ad barátot, menjen isten hírével. A csökönyös embert a gvardián jól összeszidja még, és kikergeti. Ezek után hallja félfüllel a család, hogy a *ladányi ember* (Szörös János) valakinek kijelentette, hogy *„az öreg Matóknén már nem lehet segíteni, az szombaton meg fog halni.* S különben is vigyázzanak, ha az anyjuk holtan fekszik, *a gonosz lélek valami állat képében meg fog jelenni*, s ha az — az anyjuk testébe valahol beleharap, őket mindnyájukat meg fogja marni s mindnyájan meghalnak.“

Az értesülés néhány óra leforgása alatt újabb nyugtalanságot keltett a családban. *A beteg szobája ajtajának sarkára egy kötőféket akasztottak, hogy a halál után megjelenő állatot ezzel megfoghassák, ha megjelenik.* Márpedig azt meg kell fogni és el kell égetni, mert ha nem, örökké veszélyben forognak. A „tudós ember haragjában se hiába beszél.“

Özvegy Matókné *csakugyan a legközelebbi szombaton, 1902. február 1-én meghalt.*

Az egész család feszült figyelemmel kíséri a ravatalon kiterített holttestet és lesi az állat képében megjelenő gonosz lelket. De valamennyi között is a legfeszültebb figyelemmel a fia, Matók István.

Másnap, február 2-án, reggel kieresztik a sok égő gyertya gőzét, kinyitják az ablakot. Észreveszik, hogy egy *fekete dongó* (február elején!) nagy zúgással az ablaküvegnek repül, majd ki, a sűrűn szitáló hóesésbe.

A család rémülten látja, hogy a *dongólégy verébbé*, majd szörnyen károgo *fekete varjúvá* változik.

A varjú kis *fekete macskává* változik, felszökik az ablak deszkájára és farkát csóválva nyávog.

Matók Istvánnak a tanyán lakó testvéröccse, Matók László, aki most jön be a temetésre, gyanútlanul elkapja a fekete macskát és örömmel mondja, hogy jó lesz a tanyára, mert úgy sincs macskájuk és sok az *egér*.

A családon egyszerre iszonyú rémület vesz erőt. Matók István és sógora kirohannak, zsákot kerítenek elő, Matók Lászlótól elveszik a kismacskát, belegyömöszölik „nagy szentségelés közben“ a zsákba, lekasztják az ajtó sarkáról a kötőféket s gyorsan bekötik a zsák száját. „*Ez a gonosz lélek — kiáltoz Matók István — üssük, tapossuk agyon, égessük el!*“

Az egész család ráugrál a zsákra, sulykot, botot, követ, aprított fát kapnak elő, ütik-verik a zsákot. Egyszerre azt látják: (ez szóról-szóra a későbbi gyilkos, Matók István vallomása) — „a zsák tartalma csodálatos módon megdagadt, az egész három vékás zsák egyszerre tele lett!”

Az egyik asszony nagyhamar begyújt a kemencébe, sok szalmával „nagyon tüzesre fűti.” Mire ez megvan, Matók István a teli zsákot vasvilla végére tűzi és a kötőfékkal együtt a szalmaláng közé tartja. „Ekkor annyi zsír csepegett ki belőle, hogy a nagy tüzet majd eloltotta, hosszas forgatás és tüzelés után aztán mégis sikerült teljesen elégetni.” Matók István ezután megmosta a kezét és a törülközőt a kemencében elégette.

Aznap délután eltemették az öregasszonyt.

*

Matók Istvánnak, az öregasszony fiának megrontása. A temetés után öt napig Matók István nyugodt volt. Ötödik napon ismét izgatottá vált. Tépelődni kezdett: „a gonosz lélek mégse pusztult el és még mindnyájukat meg fogja rontani. Minden becsületes embernek meg kell halni, mert ez a gonosz lélek valamennyit el fogja pusztítani.” — „Desperált lett.” Belekezdett az imádkozásba és egész nap nem hagyta abba. Feleségét is folyton imádkoztatta.

Február 9-én összeült sógorával és elkezdtek inni. Egész éjjel bort és pálinkát ittak. A sógor teljesen elázott, de Matók Istvánra semmi hatással nem volt az ivás, csupán néhányszor hányt, de egyébként józan maradt.

Február 10-én, reggel 8 után Matók felkerekedett és beállított a rendőrkapitányságra. Kereste Kazi Pál alkaptányt, aki a városban népszerű Tyúkhús-Kazi János kapitánynak volt a fia. (Városi rendőrség volt.) Amíg Kazi meg nem érkezett, Matók Deli állatorvossal beszélgetett közömbös dolgokról. Amikor Kazi belépett, Matók így fogadta:

— No kapitány úr, még ilyen nem történt, mint most fog történni. Minden becsületes embernek meg kell halnia. Mostanában bűbajos gonoszok összeszövetkeztek a jó emberek ellen, azokat legközelebb mind ki fogják irtani. Azért jöttem, hogy ezt meg kell fellebbezni!

Kazi alkaptány eddig normálisnak hitte Matókot. Észrevétlenül a városi főorvosért, Király Gáspárért küldött. A főorvos megjött és beszédbe elegyedett Matókkal. Matók egy szóval sem tett említést az orvos előtt az előbbiekről, hallgatott róla. Rögtön arra tért, hogy „tartozik a főorvos úrnak, de adósságát hamarosan kiegyenlíti, addig várjon türelemmel.”

Az alkaptány az orvos előtt feszegette az előbb elmondottakat, de erre Matók ismételten nem tért ki, hallgatott.

A városi főorvos azt mondotta, hogy Matók „nem kelti közveszélyes ember benyomását”, hatósági beavatkozás szükségét nem látja.

Városi kccsira ültették Matókot, leadták a családjánál a hallgatásba merült embert és azt mondották, vigyázzanak rá. Két sógora volt otthon, akik folytatták az ivást. Dél felé megjött Matók felesége, a két sógor elmondotta, mi történt, hogy a város kocsija hozta haza a férjét a rendőrségről, egy alkalmas pillanatban pedig megsúgták a rendőrségi üzenetet.

A fiatal asszony azonban normalisnak tartotta férje viselkedését, egyáltalán nem vetett ügyet rá. Így történt, hogy Matók rövid idő múlva ismét bement a városba (a város központjától kb. 900 méterre van a lakóházuk) dr. Almásy László ügyvédhez, akivel szabatosan és okszerűen tárgyalt

váltóiról úgy, hogy az ügyvéd semmi rendellenességet nem tapasztalt rajta. Az ügyvédtől Matók ismét hazament délután 4 óra tájban.

Pár perc múlva a feleségének arról panaszkodott, hogy a gonosz lelkek ismét háborgatják. Nem találtak a háznál *szentelt gyertyát*, mert ami volt eddig, mind elégették. Elmentek a szomszédokhoz gyertyát keresni. Több szomszéd már bezárta az ajtót, és nem engedte be őket. Gyertyakeresés közben betértek Szarvas József házához (ennek a feleségét verte agyon egy óra múlva). Szarvasné csodálkozott, hogy náluk *szentelt gyertyát* keres Matók, hiszen tudja, hogy reformátusok. Matók belátta tévedését és nyugodtan távozott. Ezután Pataki Jánosékhoz állított be. Patakiéknál a falon egy pár gyertya lógott s Matók mindjárt magához akarta venni. Patakiné tiltakozott, hogy gondolhat illet, ha mindet elviszi, *hogy maradhatnak ők szentelt gyertya nélkül!* De levágta az egyiket. Matók megköszönte és távozott. Tekintetében volt valami, ami arra készítette Patakiékat, hogy észrevétlenül kövessék. Beosontak utána udvarába és az udvari ablakon át lesték. Látták, hogy Matók meggyújtja a gyertyát, néhányszor körüljárja a szobát, majd átadja feleségének és kifelé indul. Erre Patakiék visszaosontak, nehogy Matók felfedezze őket a saját portáján.

*

Matók István szomszédolása a szent gyertyával. Matók néhány perc múlva feleségével együtt megjelent az utcán, kezében égő gyertyával. Mentek szomszédolni. Matók ment elül, követte a felesége, kezében a rózsafüzérrel. Több ház bezárkózott a megriadt utcában, de ahová be tudtak lépni, körüljárták a szobát az égő *szentelt gyertyával*. Az érthetetlen imádkozásból ezeket értették, mint folyton ismétlődő motívumot: — Az atyának, fiúnak és szentlélek úristennek, a boldogságos szűz Máriának, isten anyjának nevében! Minden jólélek dicséri az urat! — Ezeket református háznál is elmondották. A szomszédokra a feleség azt a benyomást tette, hogy nem kényszerből követi férjét, hanem belső meggyőződésből. Az imádkozás azzal végződött, hogy Matók felszólította a házbelieket, *jöjjenek vele, mert most meglátnak mindent.* A házaspárt senki nem követte.

Ismét hazaértek a szomszédolásból. Feleségének a rózsafüzér mellé kezébe adta az égő gyertyát és kiment az udvarba. Valamit keresett. Visszajött, azt mondta, nincs ivóvíz a háznál. Vett egy köcsögöt, átment sógorához a második házba, megtöltötte vízzel és hazavitte. Ismét kijött a házból, a házzal szemben — az utcán túl lévő — szérűskertjükbe ment át, a fészerben egyre keresgélt. Többször hangosan morogta: A boldogságos szűz nevében a jó embereket meg fogom szaporítani, a gonoszakat megfogyasztom! Elővett egy *rossz szakajtót*, azt imádkozás közben a szérűskert közepe táján *szájával lefelé borította.* Ismét a fészerbe ment és onnan egy kétaraszos vas-ácskapoccsal jött ki ismét. Délután 5 óra felé járt és erősen esni kezdett az eső.

Matók kilépett a szérűskertből, kezében az ácskapoccsal, hogy átmegy az utcán.

A szatócstól ebben a pillanatban ért oda bevásárlás után Szarvasné, akit egy órával előbb Matók még „megszomszédolt”. Amint Matók Szarvasné, a 61 éves szomszédasszonyt megpillantotta, éles hangja belehasított az utca csendjébe: — Megvagy hát gonosz lélek! Itt vagy! — Matók elkapta az öregasszonyt, balkezeivel vállon ragadta, az utca közepére vonszolta s a

vaskapoccsal ütlegelni kezdte. Szarvasné teljes erejéből segítségért kiabált és szabadulni igyekezett.

Az utcán messzebb, többen voltak, majd a szomszédos házakból az ajtókbá és a gátakhoz rohantak. Látták, nézték a kétségbeesett dulakodást, de *senki nem mozdult az öregasszony segítségére.* Az utca arról győződött meg, hogy *ennek így kell történnie.* A dulakodás közben az öreg Szarvasné az esős hóban megcsúszott, előreesett, Matók a súlyos ácskapoccsal még öt ütést mért az asszony fejére és azt valósággal szétroncsolta. (A boncolás szerint az ácskapocs az agy közepéig hatolt be.) Közben Matók, mint az örült ordított: — Itt vagy gonosz lélek! Megvagy gonosz lélek!

S mikor — későbbi vallomása szerint — *„a gonosz lélek kezei között teljesen szétfolyt, ellökte vallomását az utca közepének sarába.”*

Ekkor észrevette, hogy egy halálos rémülettel menekülő kisleány elesett közelében. Odasietett, a halotthalvány kisleányt felemelte, megcirógatta: — Ne félj kisleányom, nem bántalak, én csak a gonosz lelkeket irtom ki. — A kisleány tovább rohant, Matók eldobta a vaskapocsot és a városba indult. Egy óra múlva ért ki a városi rendőrség a gyilkosság hírére, s akkor a járókelők és az utcabeliek még mindig ott álltak és nézték az utca sarába hullott öregasszonyt.

Matók benn a városban Kazi alkapitány házához ment. Hat órára ért oda, Kazit nem találta otthon, erre leült és az alkapitány feleségének nyugodt hangon azt mondotta: — Nagy bajban van, megölt egy asszonyt, egy gonosz lelket. Tanácsot és segítséget szeretne kérni az alkapitány úrtól, ha *úgy szépszerivel el lehetne csinálni a dolgot.* — A kapitányné valósággal holtra vált, Matók bátorította: — Ne féljen tőlem a tej'sasszony, én csak a gonosz lelkeket irtom, akit most agyonütöttem, az is ilyen vót. — Nagynehezen távozott innen, miután megtudta, hogy az alkapitány estére ér haza. Egyenesen a rendőrségre ment. Itt a rendőrök szóval tartották, de az esetről említést nem tettek, s Matók se tett. Megérkezett Kazi alkapitány és az ő szobájában nyugodt hangon elmesélte, hogy az imént „sikerült” neki egy gonosz lelket elpusztítania. *„Úgy szólt a feje, mint a kabaktök és mialatt ütöttem, szétfolyt, egészen szétfolyt az egész lélek...”*

A járásbíró elé került. Matók természetesnek tartotta, hogy az asszony megölése miatt bíróság elé kerül, de abban a hitben volt, hogy amint *ő felvilágosítja a bírót,* hogy csak gonosz lelket ölt, a bíró szabadon fogja bocsátani. Mikor ez nem történt meg, dührohamot kapott és az egyik fogházórt összevissza verte, meg kellett kötnöni.

A bírósági tárgyaláson is a gonosz lélek hite mindegyik beidézett tanúban változatlanul továbbélt és nem tágitottak meggyőződésüktől. A meggyilkolt asszony férje pedig, a református Szarvas József a temetés után a házát elzárta, senkit nem engedett be. A hagyatéki leltározóközegnek az ablakon keresztül kikiáltotta, hogy annak a küszöbét senki át nem lépi, hagyja elporladni, összeomlani, elpusztulni, mert abban *gonosz lélek lakik és benne rossz ördögök tanyáznak.*

A kuruzsló ember vallomása. Végezetül még ideiktatom Szörös Jánosnak, a gyógyító embernek vallomása egyrészét. Nős, gyermektelen, „földbirtokosnak” vallotta magát, saját házában lakik, ír, olvas.

— Kilenc éve foglalkozom gyógyítással. A vőmet Csikosban (tanyarész Jászberényben) egy kóbor vándorlegény meglőtte. Az orvosok nem találták a golyót, a kórházból elbocsátották három hét múlva. Kimondták, nem tudnak rajta segíteni. Én kikértem az uraktól öt napra. Megkentem a vőmet kámforos pálinkával három napon keresztül és elkereszteltem a sebet. A forróság szűnni kezdett, oldalan egy daganat keletkezett, ez tizednapra felfakadt, és a golyó kiesett. Azóta *gyógyítok a Jézus nevében, az atyának-fiúnak-szentlélek istennek nevében. Babonában nem hiszek.* Hiszem és vallom teljes terjedelmében a hiszekegyet. Csak odamegyek gyógyítani, ahová hívnak. Használok *szekérkenőt, birgefaggyúval összeolvasztott gyantát.* Ezt ott használom fel, *ahol aludt vért látok.* Köhögés ellen tejbefőzött zsályát használok. Némely daganatot kezemmel gyógyítok huzogatás, kenés által. Epe ellen *aléport* (aloé) adok, férfiaknak négyet, lányoknak, nőnek hármat. Némely bajok meggyógyítására fürdőt csinálok szénamurvával és fűzfalevéllal. A gyantás birka-faggyút szivatásra használom. Hogy mit fizetnek az ilyen gyógyításért? Nem kérek senkitől semmit, *csak azt fogadom el, amit „rászántak“.* Azért nem kérek, mert attól félek, hogy *azután Jézus nem segít.* Matókné azért nem gyógyult meg, mert Baloghné belekontárkodott, s különben is az én orvosságomat használat után nem szabad eldobni, *azt a földbe kell ásní.*

Szörös János vallomása azzal végződött, hogy elmondta a hiszekegyet. A rendőrkapitány azzal fejezte be a kihallgatást, hogy — *eltiltott minden gyógyítást Szörös Jánosnak és azután elbocsátotta.*

*

Jászberénynek a társadalmi életét a század elején a következőkben lehetne nagy vonásokkal megrajzolni: A város élén a polgármester áll, aki egyben a Redemptus Közbirtokosság (vulgo: Kaszinó) elnöke is. Ez a Kaszinó tömöríti a város nagygazdáit, akik hangadók a városi tanácsban. Esetünknek hőse, Matók István e Kaszinó tagja volt. A nagygazdák száma 40—50 között váltakozik. Ők a „történelmi jogokkal bíró jász redemptusok utódai.“ Ezek az előjogok 1902-ben gyakorlatilag már semmit sem jelentenek, de a tőkés paraszti gazdaság egyre nyomasztóbb kizsákmányolási módszerét többé-kevésbé álcázzák.

A nagygazdák mindegyike 20—80 kat. holdon gazdálkodik, kupec-kodik. Igényük anyagi és szellemi kultúrában a semmivel egyenlő. Egy rend ünneplő ruhájuk van, a vasárnapi misére járásra, vagy képviselő-testületi ülésre, ami ha évtizedek múlva lekopik, hétköznapivá lesz. A Kaszinóba egy kormánypárti és egy klerikális újság jár, meg az OMGE közlönye. Rendszerint ezeket is két-három tag olvassa és tartalmát egyéni szája íze szerint adja tovább a vágnivaló pipafüstben, ha éppen rákerül a sor. A Kaszinó a keddi-pénteki hetipiacon, vasárnap, országos vásárokon teljesen megtelik. Ekkor börze-jellege van. Meghánnyják-vetik a termény- és állatárakat, miheztartás végett és adás-vételek jönnek létre. Be-bevetődik olykor a 6—8—12 holdon gazdálkodó kisparaszt is, de ez ritkaság, kinézik a szegényembert. A nagygazdák magukat előszeretettel *jógazdának* nevezik. Meggyőződésük az, hogy vagyonuk, tehetőségük ennek köszönhető. Ezért tudnak az egyre morzsolódó kisparaszti birtokokból egy-egy

holdat a magukéhoz ragadni. E „jógazdálkodás“ következtében így növekszik 40 holdjuk 41-re és az „élhetetlen“ nagycsaládú kisparasztnak a 4 holdja így csökken 3 holdra. Kedélyes adomák, esetek forognak egy-egy kisparaszt élhetetlenségének példájáról. Emberi sajnálkozás, megértés egyetlen esetben sincs.

A vasárnapi 9 órai nagymisét egyetlen esetben sem mulasztják el, cselédeknek is ki kell erre az órára kefélnedniök, de mise után nyomban munkába kell állni. Ha a cseléd nem akar menni, vagy húzódik, cucilista; szentgyörgyre-szentmihályra másikat vesznek fel helyette. Vagyonuk évről-évre szaporodik.

E nagygazdák közül csak három van olyan, akinek földbirtoka 100 és 150 kat. hold között van, további nagybirtok nincs. A Jászság birtokmegoszlása nagyjában kialakult Márai Terézia utáni időben. A Jászság társadalmi fejlődésben ekkor megelőzi a magyarországi merev feudális rendszert, kialakulnak a kis- és középbirtokok, nagybirtok egyáltalán nincs. A parasztok családtagjaikkal maguk gazdálkodnak és ennek a viszonylagos előbbre mutató állapotnak visszatükrözése érdekesen nyilvánul meg a város életében. A nagytemplomot a pesti Mayerhoffer János, aztán Jung József építi fel, a megyeszékházat a pesti Kasselik Ferenc, a városházát a pesti Polláck Mihály.

II. I. l. anyag lesz annak feldolgozása és bemutatása, hogyan fejlődött ez a társadalmi berendezés oda, hogy éppen a múlt század közepétől — 1848 utántól — mindjobban visszafejlődjön és mindtöbbet csontosítson meg a feudális maradványokból. Ez a feldolgozás fogja megmutatni, milyen ellentmondásokat tartalmazott ez a speciális jász-berendezkedés, hogyan összpontosult mindjobban a termelés egy paraszti kisebbség kezében, hogyan fokozódott a föld elhalászása a maximumig, hogyan taszították a többséget a proletárság soraiba, hogy az egyre vékonyabb felső paraszti burzsoázia gazdagodása mellett milyen újabb tömegek váltak falusi szegénységgé, vagy költöztek el a városból. A kérdések szűkebb, részletesebb feltevése ezúttal nem tartozik anyagunkhoz.

Ha megmaradunk a századeleji Jászberény viszonyainak vázlatos ismertetésénél, még ki kell emelni a városi ügyeket vezető felső paraszti réteg vonásaiból azt, hogy ezek városukból nem mozdultak, legfeljebb néhány szomszédos községbe, vagy a megyeszékhelyre peres ügyekben, vásárok alkalmával. Iskolájuk 3—4 elemi volt. Minden házban ott függött a „Házi áldás“ és egyetlen könyvük a vásárban vett kalendárium volt.

Az egyre morzsolódó kisparaszti rétegből, ennek természetes szaporodásából mindjobban megnőtt proletariátus a Kaszinó előtt árulta munkáerejét a hetipiacokon, 36—60 filléres napszámért, vagy a létminimum alatt lévő komencióért. Ezt egész nyíltan *emberpiacnak* nevezték. A semmirekellők, a lézengők, az élhetetlenek voltak ezek, akiket a füstös ablakokon keresztül mustráltak a Kaszinó tagjai. Még a reakciós statisztika adatai is egyre magasabb grafikonban mutatják a jász „főváros“ proletárjainak számbeli növekedését 1940-ig. A lakosság száma 1880-tól az 1940-es adatokig állandóan 30 000 körüli volt. Nem stagnált azonban az a szám, amely a parasztság morzsolódását és a kisiparosrétegnek egyre nagyobb elszegé-

nyedését és bérmunkássá válását mutatta. Ezek előbb-utóbb elköltöztek, mert a városban gyárat vagy ipari üzemet a nagygazdák által vezetett városi tanács kifejezetten nem engedélyezett.

A hangadó nagyparaszti réteg mellett volt egy vékony „értelmiségi“ réteg is. Ebben az időben a városnak három (!) hetenkint kétszer megjelenő politikai lapja is volt, de ezeknek példányszáma nem érte el a 300-at. Egy-két tanár, tanító, káplán, a rőföskereskedő fia és a városi múzeum vezetője írták. Állandó személyi hajszákat szolgáltak ki. A polgármestert az egyik lap vályoglopással, egy sor más megnevezett korrump ténykedéssel vádolta és vitte törvényszék elé. Az újságírókat felmentették, de a polgármester is maradt. A nagygazdák ereje olyan nagy, hogy az őket hűségesen kiszolgáló polgármestert megvédik a jöttment nadrágos emberrel szemben. A város másik vezetője a plébános. Ezt az előbb említett „felvilágosodott“ polgári elem olyan jelzővel látja el és családi neve helyett állandóan úgyszólván nevezi („Ökör“ András), amiből a „felvilágosodottság“ önteltsége mellett relatív értelemben bizonyos egyházellenesség is látszik. A polgárság még két egyre gazdagodó bankigazgatóból, egy-két kereskedőből, ügyvédből és egy közjegyzőből áll, aki ebben az időben kezdi lerakni befolyásának és vagyonának alapjait. Apponyi Albert főkortesa lesz és marad ötven évig. Társadalmi helyzete annyira megerősödik, hogy a nagygazdák vezérévé válik az 1920-as években.

A rontási babona jázsági megnyilvánulása 1902-ben teljes mértékben tükrözte társadalmát. Az egykorú nyomozati jegyzőkönyvek, tanúkihallgatások és Hild Viktor feljegyzései, melynek alapján gyűjtésemből az esetet közreadtam, világot vetnek a zsákutcába jutott társadalom csődjére.

Komáromy József

СЛУЧАЙ СУЕВЕРНОЙ „ПОРЧИ“ СРЕДИ КУЛАКОВ ПРОВИНЦИИ ЯСНАГ.

Время и место происшествия: 1902 год, Ясберень. Город с 29.000 населения, подавляющая часть которого по вероисповеданию католики. Большинство участвующих лиц кулаки.

Одна старая женщина, спешившая в церковь на Рождественскую обедню, спотыкнулась и с этого момента начала жаловаться на сильную боль в ноге. Женщина утверждает, что ее „испортили“. Семья приглашает к больной знахарку и „ученого человека“, но все напрасно; они ничем не могут помочь. Знахарь предсказал, что больная в субботу умрет. Вся семья, а в особенности 42 летний сын умершей, с этого времени начинают бояться злой души, убившей его мать. Страх этого мужчины доходит почти до умопомешательства. Среди бела дня он нападает на улице на совершенно ни в чем неповинную пожилую женщину, в которой подозревает злую душу, убившую его мать, и большим молотком убивает эту женщину. Во время допроса, когда районный судья не оправдывает его за то, что он „убил злую душу“ — он искренно возмущается.

После подробного сообщения данных мы получаем сжатое изложение общественных взаимоотношений в Ясберень, которые дают объяснение происшедшему. Основанием для сообщения данных послужили: протокол следствия того времени, протоколы допроса свидетелей и сведения, собранные на месте происшествия.

Un cas de sortilège chez les koulaks de la région dite Jászság

Date et lieu: 1902, Jászberény, ville de 29 000 habitants, dont la plupart sont catholiques. Les participants de l'incident sont en grande partie des koulaks.

Une vieille femme se rendant à une messe du Noël fait un faux pas et, à partir de ce moment, elle se plaint d'une forte douleur au pied. Elle prétend qu'on lui ait jeté un sort. La famille envoie chercher une rebouteuse et un „homme savant“, mais ces derniers s'avèrent impuissants. Le guérisseur prédit que la malade mourra le samedi suivant. De ce moment la famille et surtout le fils de la morte, âgé de 42 ans, redoutent le mauvais esprit qui a tué la vieille. La terreur de cet homme va jusqu'à la folie: il se jette en plein jour sur une innocente vieille femme, en qui il croit voir le mauvais esprit et l'assomme à coups de marteau de charpentier. Lorsqu'au cours de son interrogatoire le juge le blâme d'avoir tué un „mauvais esprit“, il s'indigne franchement.

Après la documentation détaillée, nous obtenons en un résumé succinct les relations sociales de Jászberény, qui donnent l'explication de l'incident. La documentation s'appuie sur les procès verbaux de l'enquête, sur les dépositions des témoins et sur une enquête moderne dans la ville en question.

Viselettörténeti adatok a XVIII. sz. közepéről

Keszthely nagyközségnek a Balatoni Múzeumba letéteményezett levéltárából.

Currentaliák kötete 1751. évből. 1. lap:

Isten minden kívánt jókkal aldgya Nemes Uraimékat és Nemtele-
neket! Mast mult Nemes Vármegyének Gyűlésére érkezvén ez aláb követ-
kezendő gonosz Szemelyeknek le irattatásak, kik is á hcl tapasztaltat-
nak az Nemes Vármegye fogságában vitettessenek, ugy mint: Szillasi
Josef Tolvaj 35 esztendős közép termetű, haja szeme vörnyehes, *fekete
gubában* járó, az bal kezén seb vala Ruprecht Maximiliánus uramnál
kocsis vala. Második Jáger János Conrád pénz verő Győr Vármegvében
Sz. Iván névű helységben csapláros középszerű ember, hosszu ábrázatu,
fekete haju és bajszu, kevese vörnyeges és himlőheles 38 esztendős,
világoskék mentéje, fekete Bárány Bórrrel prémzet, németül és magyarul
tudo.

Harmadik Mesztel Pauret János Tolvaj 37 esztendős Német nyelvű
középszerű vékony szelű, sovány ábrázatu, kicsin szüke bajszu és Német
üngben mestéláb szőköt el:

Ötödik Milovai Sándor Tolvaj csigán Vajda kopasz fekete mind haja,
mind bajsza. Farkas György Tolvaj középszerű csigány fekete ábrázatu.
Sárközi Miklós Tolvaj iufju csigány *mely csigányok mind egy ümögben
voltak.*

Parraghi László Fő Biró
Sümegh 12 Febr 1751.

Currentaliák kötete 1751. évből 2. lap.

Mastani Vármegyére érkezvén Fölséges karali Helytartó Tánácsának
parancsolattya ezen aláb következendő Gyilkos személynek el szökése
eránt, kit is valahol kapnak megfögván az Nemes Vármegye fogságában

vigyék. Fekete Istok névű, mintegy harmincz esztendőös ember, közép-szerű fekete torzonborz bajusu egy kevesé az Orra által beszél, *fejér aba mentében és fekete süvegben ment el.*

Sümegh 20. Marii 1751.

Parraghi László Fő Biró.

Currentaliák kötete 1752. évből. 6. lap.

Másodszor: Némü Némü gonosztévő proscibáltotot kinek személylyének leirattatása ez aláb való mód szerént következik. Ugy mint egész magasságu vastagh kövér, ábrázotu mint egy 54 esztendőös Köndör haju, kevés fekete az hajában, jobra ősz kevesé szapora beszédü, *tisztességes, es ezüst buréttássos kék ruhában jár* Deák, Tótt és Magyar Nyelveket tudó valahol találtotnék meg fogatván kemény őrizet alatt az N. Vármegeye fogságában vigyék,

Parraghi László Processualis
Fő Biró

Sümegh 19na Jan 1752.

Az első körözésben említett Rupprecht-család Sopron és Vas megyében volt birtokos (Rupprecht János 1838-ban, mint soproni lakos, kapott címeres levelet).¹

Ha elfogadható, hogy a körözött tolvaj Szillasi József kocsis Sopron-vagy Vas megyében szolgált, akkor a fekete guba legnyugatibb előfordulására kapunk adatot Magyarország területéről.

Közli: *Némethy Endre*

ДАНИЕ ИЗ ИСТОРИИ КОСТЮМОВ СРЕДИНЫ XVIII СТОЛЕТИЯ

Автор сообщает несколько данных об истории костюмов, которые данные можно найти в архиве писем Балангонского Музея.

Quelques indications sur l'histoire des costumes au milieu XVIIIe siècle

L'autre fait connaître quelques données de l'histoire des costumes, qu'on trouve aux archives du Musée du Balaton dans des documents de recherches.

¹ Kempelen Béla: Magyar Nemes Családok. IX. k.

Megalakult a Múzeumi Központ

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelete szabályozta a múzeumok és műemlékek ügyét. Ez a rendelet igen nagyjelentőségű alkotás népi demokráciánk működéspolitikájában, mert a múzeumügy vonalán a szocialista építés irányában ugyanazt a frontáttörést jelenti, ami gazdasági és politikai szempontból már előzőleg megtörtént. Kifejezésre juttatja a kérdés fontosságát s a múzeumoknak a nevelésben, a szocializmust építő társadalom öntudatosításában, természettudományi, történeti és művészeti ismereteinek gyarapításában való jelentőségét. Múzeumaink többé már nem egyetlen kiváltságos réteg kulturális emlékeinek gyűjteményhelyei, hanem a dolgozó nép életével, kultúrájával foglalkozó tudományos és nevelő intézmények s nem is egy vékony réteg, hanem minden dolgozó számára nyújtják a nagyobb tudást. Így a múzeum is résztvesz a szocializmus építésében s nevelő, oktató munkájával párhuzamosan felveszi a harcot az idealista áltudományos irányzatokkal.

Mindezen feladatok végrehajtására adja meg a lehetőséget a rendelet, mely meghatározza a közgyűjtemény fogalmát s rendezi a múzeumok szervezeti problémáit. Külön fejezetben foglalkozik a nemzeti értékű magángyűjteményekkel, muzeális értéktárgyakkal, műemlékekkel és védett területekkel, megszabva azokat az általános szempontokat, melyek a további munka folyamán figyelembe veendőek.

Ugyanezen törvényerejű rendelet hívta életre a Múzeumok és Műemlékek Országos Központját (MNOK), s ez a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete és a Magyar Tudományos Akadémia tudományos irányítása alatt álló hatóságként elsőfokon jár el a rendeletben megszabott feladatok végrehajtásában. A Központ feladatkörét, szervezetét és működését a vallás- és közoktatásügyi miniszter szabályozza. A Központ a rendeletnek megfelelően már meg is kezdte működését és elsődleges feladatként a magángyűjtemények és muzeális jellegű tárgyak számbavételének, nyilvántartásának munkáját indította el. Ezen túlmenően elsőrendű hivatása a körvonalazott feladatok szellemében a különböző múzeumok tevékenységének összehangolása, a munkához való új viszony kialakítása, a múzeumi munka fokozottabb megszervezése. Csak így teljesíthetik a múzeumok a szocializmus építésében a reájuk eső részt, amit a dolgozók joggal elvárnak tőlünk.

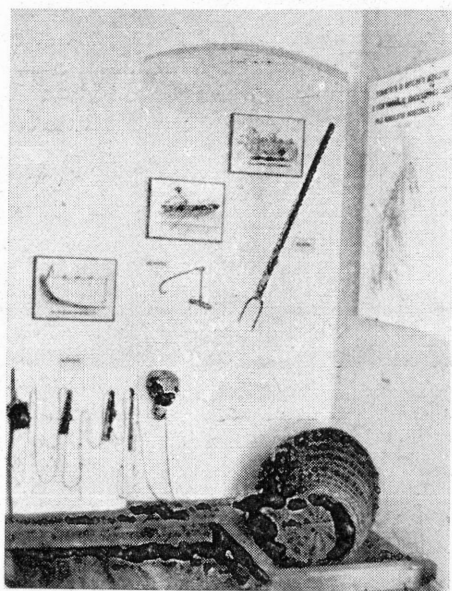
B. J.

Tiszafüredi Falumúzeum

1949. december 21-én megnyílt az ország első falumúzeuma Tiszafüreden. Ennek a múzeumnak a jelentősége nemcsak abban van, hogy sztálini munkafelajánlásból jött létre, hanem egy új múzeumtípusnak, a falumúzeumnak első kísérlete.

A tiszafüredi múzeum nem újkeletű, hanem nagy multra visszatekintő intézmény. Fejlődése, illetve hanyatlása pontos tükörképe társadalmi életünknek. Mint számos egyéb múzeum, ez is magángyűjteményből jött

létre, a múlt században. Az 1877-ben megalakult Tiszafüredi Régészeti Egyesületnek Tariczky Endre helybeli régész felajánlotta gyűjteményét, amely a múzeum magvát képezte. A Régészeti Egyesület 1896-ban Múzeum- és Könyvtáregyesületté alakult át. A gyűjteménynek kezdetben állandó helyisége sem volt, csak 1894-ben kapott a község házában két szobát. További fejlődését az jelzi, hogy 1898-ban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége ellenőrzése alá került, ami a múzeum legalizálását, elismerését jelentette. A múzeumot fenntartó egyesület tagjainak a száma 1900-as évek elején meghaladta a 100-at. Valójában két lelkes

A Tiszafüredi Falumúzeum halászati terme.
Рыболовный зал сельского Музея в Тиссафюред.

amatőr hozta létre és tartotta fenn munkájával a múzeumot. Az alapítónak tekinthető Tariczky Endrét illeti meg, jóformán minden érdem a megalapozást és korszerű vezetést illetően. A megmaradt roncsockból is megállapítható, hogy a múzeum az első világháború előtt modern, az eleven fejlődés vonalán haladt. Az alapítónak mindenben munkatársa és segítője volt Milesz Béla helybeli tanító. 1912-ben mindketten meghaltak, s ezzel a múzeum megállt a fejlődés útján, amit hamarosan a szétzúllás követett. Ezt tetőzte be a második világháború pusztítása, mely a meglevő anyag számottevő részének megsemmisüléséhez vezetett.

A tiszafüredi múzeum gyűjteményében az őslénytani anyag volt a legjelentősebb, országos viszonylatban is értékesnek mondható. E mellett jelentős a régészeti, főleg neolitikus anyag, de volt numizmatikai és néprajzi gyűjteménye is. Ez utóbbi elsősorban a tiszafüredi kerámia szép anyagát jelentette, de, sajnos, a numizmatikai gyűjteménnyel együtt teljesen megsemmisült. Az őslénytani és régészeti anyagot viszonylag csekélyebb károsodás érte. Ez az anyag jóformán a Tariczky-végeztés átadásokból jött

létre, melyet ő és Milesz Béla a község határában és környékén, Tiszá-
örvényen, Tiszaignaron, stb. folytattak, amelyekről az 1912-ig rendszeresen
megjelenő évi jelentéseikben be is számolnak. A múzeumi tárgyak száma
meghaladta a 6000-t.

Ennek a gyűjteménynek megmaradt teljesen korszerűtlenül tárolt és
tálat anyagából szerveződött újjá és nyílt meg 1949-ben a Falumúzeum
a községháza három szobából álló helyiségében, melyből egy raktár, kettő
pedig kiállítás.¹

Az első kiállítási teremben bemutatásra kerül Tiszafüred pleisztocén-
korabeli állatvilága és az ember élete megjelenésétől kezdve a honfog-
lalásig. Rövid összefoglalásban láthatjuk a kőkorszak emberének eszközeit,
melyet azután a fejlettebb szerszámok és ezekkel a fejlettebb eszközökkel
gyártott készítmények váltanak fel. Mindig csak a helyi anyag, a helyi
produktumok vannak kiemelve, amelyek a Tiszafüreden élt ember életét
világítják meg.

A második szobában foglal helyet a néprajzi anyag. Alapvető szem-
pont itt is az volt, hogy csak azokat a termelőeszközöket mutassuk be,
melyek helyileg a legjelentősebbek voltak, az anyagi kultúrának speciáli-
san helyi produktumai. Bemutatásra került a tiszai halászat, mely a ma-
gyarság megtelepedése óta itt szakadatlanul jelentős volt s a mult szá-
zad közepén végbement folyószabályozások és lecsapolásokig nemcsak
a Tiszára, hanem Tiszafüredet körülvevő holtágakra, vadvizekre is kiter-
jedt. A lecsapolások után a halászat visszaszorult ugyan a Tiszára, jelentő-
sége csökkent, de nem szűnt meg. A kiállítás bemutatja az igen gazdag
halászati szerszámananyag egyes darabjait, varsát, bónét, pendelyhálót, stb.
a horgok gazdag változatait. Minden egyes darabnál fényképekkel és raj-
zokkal magyarázza azok használatmódját. A nagyobb méretű tárgyak,
amelyek bemutatása technikai nehézségekbe ütközött, fényképeken lát-
hatók használatuk közben, lehetőleg úgy, hogy az egész munkafolyamat
(pl. húzóhálóval való halászat) érthető legyen. A kiállítás utal arra is,
hogy milyen gazdasági és társadalmi viszonyok között élt és virult ez a
halászat s elsősorban didaktikus célatoknak kíván eleget tenni.

A néprajzi anyag másik részlege a tiszafüredi kerámiát mutatja be
egy vitrinben. A mult században virágzó tiszafüredi fazekasipar gazdag
díszítésű formás példányait láthatjuk itt, kancsókat, korsókat, butykoso-
kat, tányérokat, s a gyertyamártók edényeiből a 19. század első felében
készült darabokat. Mindez a mult emléke, mert a fazekasipar itt már tel-
jesen megszűnt.

Múzeumtechnikai szempontból, az igen korlátozott helylehetőségek
keretein belül, ugyanazok a szempontok érvényesültek a Falumúzeumban
is, amelyek minden más múzeumban, tehát az ízléses, dekoratív, de azért
semleges környezet, mely a harmonia mellett is kiemeli a lényeges mon-
danivalót. A kiállított tárgyak környezete az ízlés fejlesztésén túl azért is
jelentős, mert még fokozottabb módon megszeretteti dolgozó népünkkel
saját munkáját, saját alkotásait és azok megbecsülését aláhúzza.

Barabás Jenő

¹ A múzeum újjászervezése és a kiállítás megnyitása a Közgyűjtemények Ország-
gos Főfelügyelősége dolgozóinak „sztalini munkafelajánlásának” eredménye, Radnóti
Aladár vezetésével. A kiállítást rendező brigád tagjai: J. Thomas Edit (régész),
Barabás Jenő (ethnográfus), Mózes Klára (kartografus), Szigeti Iván (grafikus).

A Néprajzi Múzeum állandó kiállítása

Mult számunkban beszámoltunk a Néprajzi Múzeum Világifjúsági Találkozó alkalmából rendezett kiállításáról, mely az épület földszinti és elsőemeleti folyosóit és előcsarnokait foglalta magába. A Néprajzi Múzeum dolgozói nem elégedtek meg ezzel a kiállítással, hanem egyöntetűen elhatározták, hogy a hároméves terv túlteljesítéseképpen *Sztálin elvtárs* születésnapjára új, korszerű, állandó kiállítást nyitnak meg a dolgozók számára, amely megvilágítva este is megtekinthető legyen.

A munka véghezvitelében a legnagyobb nehézséget az épület jelentette. Az eredetileg iskolának készült épület minden terme egy folyosóra nyílik, tehát a kiállítás folyamatoságát az egyik teremből való kijövés és a másik terembe újra a folyosóról való bemenés erősen gátolta. Ezért a termek keresztfalának belső részére átjárót vágtunk, míg az ajtókat kívül és belül egyaránt beépített vitrinekké alakítottuk át. A kiállítás elkészítésének másik komoly nehézsége volt az a tény, hogy a Néprajzi Múzeum első emeletén a felszabadulás előtt nem volt villanyvilágítás (!) és azt most kellett minden terembe bevezetni. A múzeum dolgozói vállalták, hogy ezt a két nagy előkészítő munkát is házilag végzik el, hogy ezzel a kiállítás költségét csökkentsék.

Az előkészítő munkák során az előző kiállításból adódó tanulságokat, tapasztalatokat mind figyelembe vettük. Így például korábban a téglavitrinaljakat egyszerűen csak deszkával borítottuk be s arról a malter lepergett; ezért ez alkalommal a már csaknem kész talpazatra deszkarácsot helyeztünk, erre egy teljes sor téglát raktunk és csak azután a habarcsréteget, mely így nem repedező, szilárd bevonatot képezett. A kiállítási termek vitrinjei szintén házilag készültek; lécből való vázukat furnírlemmel borítottuk be és ugyancsak furnírlemmel béleltük ki a vitrin kiállítási felületeit is, felül pedig homályos üveggel zártuk el a világítási teret, melyben vitrinenként két hatvanas körtét helyeztünk el. A körtéket a vitrin belsejének külső oldalán erősítettük meg, azért, hogy a fényudvart a lehetőség szerint a legkisebbre csökkentsük. A folyosó megvilágítását tükörreflektorokba helyezett százas villanykörtékkel oldottuk meg, melyek aránylag jó és egyenletes fényt adnak.

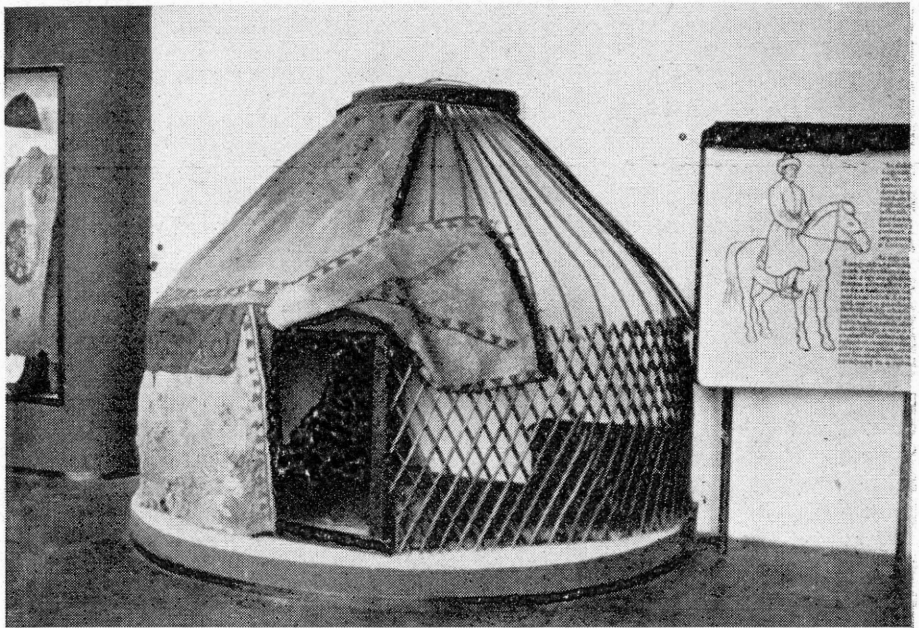
Az új kiállítás *tárgyát* tekintve, három részre oszlik; ezek: a csehszlovák népművészet, a természeti népek élete és az eke története.

„*Csehszlovákia népeinek művészetéből*“ c. kiállítással a Néprajzi Múzeum a szomszédos Csehszlovákia népeinek megismerését kívánja szolgálni. Hatalmas térképen ismeri meg a látogató Csehszlovákia különböző népviseleteit. A csehszlovákiai fazekasmunkák és hímzések éppúgy, mint a pásztorok és a feudális elnyomással szembenálló betyárok felszerelési tárgyai, a völgyek és a magashegységek népének életéről és munkájáról adnak képet. Itt egy más típusú vitrint is alkalmaztunk; ennek oldala üveg, felső része valamivel keskenyebb, mint az alsó, így előlapjára úgy lehet odahelyezni a táblaüveget, hogy az saját súlyánál fogva odatapad.

„*A természeti népek élete*“ c. kiállítás három teremre terjed. Valamennyi az őstársadalom fejlődésének bizonyos fokozatait mutatja be, Sz. P. Tolszov új beosztása alapján. Az első teremben a gyűjtögetéssel, halászattal és vadászattal foglalkozó ősközösségi társadalom életét látjuk. Az anyag a XX. század elejéről származik és részben arktikus népeket

(nanaj), részben sivatagi zsákmányolókat (ausztráliaiak, busmanok, stb.) mutat be. A második terem a kapásgazdálkodás fokozatát szemlélteti, előbb a földművelés eszközeit, majd a ruházatot, a társadalmi életet és a művészetet. A bemutatott anyag Új-Guineából és Afrikából származik. A harmadik terem a katonai demokrácia gazdasági és társadalmi szerkezetét vázolja. Kiviláglik, hogy az állattenyésztés lehetővé tette azt, hogy egyesek vagy egyes csoportok kezén vagyon halmozódjék fel s a vagyonnal együtt jár a politikai hatalom is. A kiállított tárgyak a múlt század végétől Közép-Ázsiából származnak.

„Az eke története“ c. kiállítás két termet tölt meg, és alap gondolata az a marxi tétel, mely szerint: „A gazdasági korszakokat nem az külön-

Katonai demokráciában élő népek anyaga.

Материалы народов живших в эпоху военной демократии

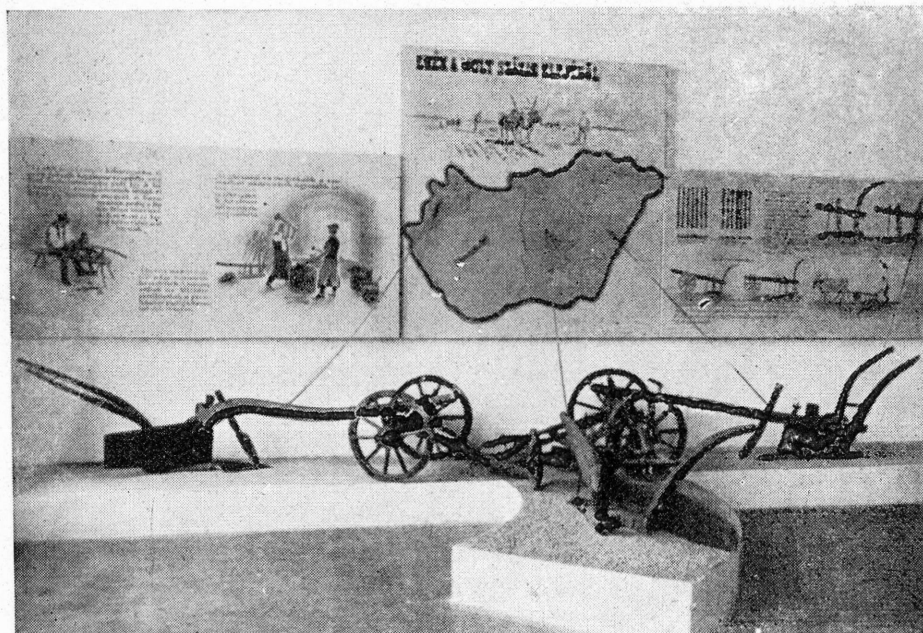
bözteti meg hogy *mit*, hanem hogy *hogyan*, milyen munkaeszközökkel termelnek.“ A kiállítás bemutatja az eke kialakulását a szétbomló őstársadalomban, fejlődését a rabszolgatársadalomban, majd a feudalizmusban, géppé válását a kapitalizmusban és a gépi erővel vontatott ekék felhasználását a kollektív gazdálkodásban.

A szovjet kiállítások példáját figyelembe véve, minden kiállítási részlegnek külön bevezető része van. Ez egyfelől vázolja azokat a célokat, melyeket a kiállítás meg akar valósítani, másfelől megismertet azzal a természeti környezettel, ahol a bemutatandó társadalmi fokon álló nép él. Közli mindazokat a gazdasági és társadalmi adatokat, melyek okvetlenül

szükségesek a kiállított tárgyak megértéséhez. Ugyanitt helyezük el azokat a térképeket is, melyek egyes társadalmi formák vagy eszközök elterjedését vázolják.

Minden kiállítási teremben és a folyosórészlegen is ülőhelyekről gondoskodtunk. Ezeket úgy helyeztük el, hogy a lehetőség szerint azon ülve a kiállítás valamennyi részletét át lehessen tekinteni. Külön dohányzóhelyiségről is gondoskodtunk, melynek falán a Néprajzi Múzeum történetét, ostrom alatti pusztulását és a hároméves terv alatti teljes újjáépítését mutatjuk be.

Kiállításunknak *fogyatékoságai* is vannak. Ezek közé tartozik első sorban az, hogy a természeti népek termeiben az egyes tárgyak mellől

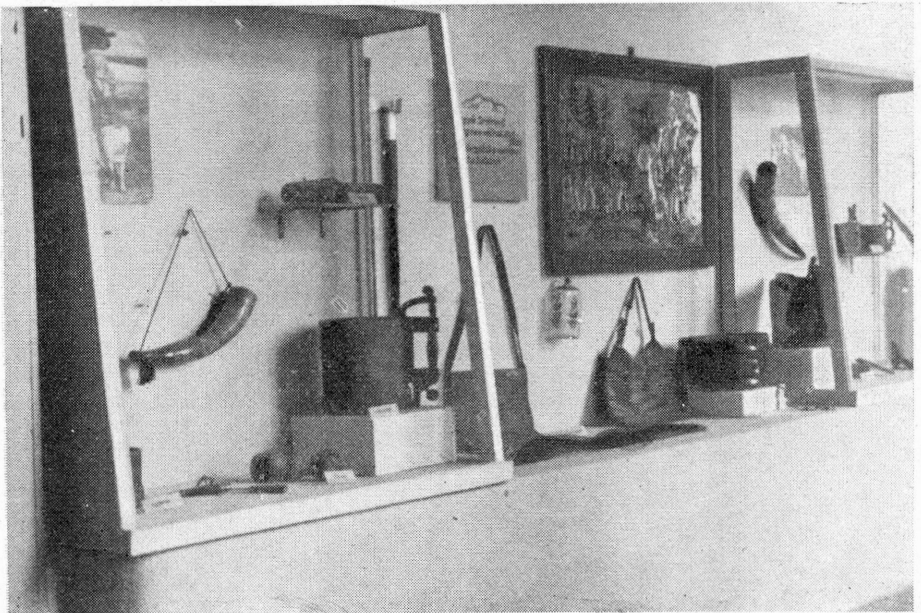
Az eke története. Magyar ekék a XIX. sz. első feléből.
История плуга. Венгерские плуги первой половины XIX века.

hiányzik a földrajzi megjelölés, és az, hogy mely nép használta a kiállított tárgyakat. Ez azért maradt el, mert társadalmi formákat és nem lokális variánsokat akartunk bemutatni s féltünk attól, hogy a földrajzi nevek a látogatót megzavarhatják. De éppen a látogatók kérésére ezt a hiányt pótolnunk kell. Az eke története c. termekben a mennyezet közepén elhelyezett egyetlen világítótest nem elégséges a terem teljes és tökéletes megvilágításához. Könnyen hozzáférhető, veszélyeztetett helyen vannak a tárgyak elhelyezve (pl. a kerámiai tárgyak). A vitrinek, melyek üvegezését régi vitrinek vaskeretes üvegéből oldottuk meg, nem zárnak megfelelően és a port könnyen átengedik. Ezeket a hibákat, melyekre részben mi magunk is rájöttünk, de amelyekre a kiállítás látogatói is figyelmeztet-

tetnek bennünket, a lehetőséghez mérten kiküszöböljük és a kiállítást nem tekintjük lezártnak, hanem új ötletekkel, átalakításokkal és átépítésekkel igyekszünk azt a dolgozók számára minél tanulságosabbá tenni.

A kiállítás felajánlásának egyik pontja volt, hogy az önköltséget a lehetőség szerint csökkentjük és ez teljes mértékben sikerült is, mert a különböző részletmunkákat összevetve kb. 70% önköltségcsökkentést sikerült elérnünk.

A kiállítás megnyitása 1949. december 15-én volt. A kiállítás megnyitásán *Ortutay Gyula* megnyitóbeszédében hangsúlyozta a kiállítás jelentőségét, és rámutatott arra a munkára, amit a múzeum dolgozói a kiállítás megrendezésében végeztek.

Csehszlovák népművészeti kiállítás. Pásztorélet.

Выставка чехословацкого народного искусства. Жизнь пастухов.

Annak ellenére, hogy téli időben a termék fűtését nem tudtuk biztosítani és a Néprajzi Múzeum szerencsétlen fekvése miatt csak nehezen és körülményesen közelíthető meg, a kiállítást igen sokan látogatják meg. A múzeumi statisztika bizonyosságai szerint több, mint kétszer annyi látogatóink száma, mint 1938 megfelelő hónapjaiban.

B. I.

A Néprajzi Múzeum Ethnologiai Adattára

Az Ethnologiai Adattár szerepe a múltban az volt, hogy a többé-kevésbé tervszerűtlen néprajzi kutatások és gyűjtések anyagát egyszerűen megőrizze, tárolja. Ez a funkció, ez a szerep statikus, élettelen. Talán ez a magyarázata annak, hogy 1950 előtt nem tulajdonítottak nagyobb fontosságot ennek a szervnek, ezért nem igen „áldoztak rá“ sem embert, sem rendszeres, folyamatos munkát, sem pénzt.

Az ötéves terv kezdetén ez megszűnt. Tudatában annak, hogy a néprajztudomány fejlődéséhez, a kutatók munkájának megkönnyítéséhez és eredményesebbé tételéhez elengedhetetlenül szükséges egy, valódi hivatását tevékenyen betöltő adattár, az Országos Néprajzi Múzeum vezetősége jelentősen felemelte az Adattárban dolgozó tudományos tisztviselők számát és megbízta őket az új munkamódszer kidolgozásával, az igazi (tehát tervszerű és rendszeres) adattári munka megindításával, az Ethnologiai Adattárnak a néprajztudomány szolgálatába állításával. Az Adattár dolgozói megvitatták ezt a megbízatást s elhatározták, hogy ennek teljes mértékben eleget tesznek, de nem elégszenek meg csupán ezzel a szereppel. Meggyőződésük ugyanis az, hogyha van az országban egy jól szervezett, jól működő és a népek életéből bő dokumentációs anyaggal rendelkező Ethnologiai Adattár, az nemcsak a néprajzkutatók munkáját segíti nagyban elő, hanem hatalmas segítséget nyújthat a történettudomány, régészet, nyelvészet, politikai gazdaságtan, statisztika, szociológia, orvostudomány számára éppúgy, mint az irodalom, a film és színház, a képzőművészetek, építészet, textil-, bútor- és kerámiai iparok számára is, továbbá a rádióknak, napilapjainknak és folyóiratainknak, vagyis majdnem minden tudományágnak és művészetnek, a kulturális forradalom harcosainak és számtalan iparágnak. Ez a tény kötelezettségeket jelent: az Adattárnak összekötő szervvé kell válnia a népek életét kutató tudomány és az életének irányítását saját kezébe vevő eleven nép között.

Ennek tudatában az ötéves terv kezdetével az Ethnologiai Adattár dolgozói nagy lelkesedéssel és teljes intenzitással kezdtek hozzá munkájukhoz. Lelkesedésüket emelte az, hogy az Ethnologiai Adattár szerepének ilyen dialektikus, ilyen mélyen tudományos értelmezésével nagyfontosságú és megtisztelő, szép feladat elé kerülnek.

*

Munkánkat úgy kezdtük, hogy megvizsgáltuk a rendezendő és feldolgozandó anyag minőségét, mennyiségét és állapotát. Minőség szempontjából az anyag a következőképpen oszlik meg:

- a) kéziratok,
- b) fényképek,
- c) fényképleltári cédulák,
- d) rajzok és nyomatok,
- e) térképek,
- f) klisék,
- g) kéziratokhoz nem kötött adatok,
- h) könyvekben és folyóiratokban található fényképanyag.

Mindebből a három első tétel rendezése és feldolgozása a legsürgősebb. A feladat nem csekély, elvégzéséhez pontos tervet kellett készítenünk, — meg kellett állapítanunk, hogy milyen állapotban van az anyag.

a) *A kéziratoknál a helyzet a következő volt:*

1949. XI. hónapjáig a leltározás részben rendben volt, de kb. 30—40 000 lapnyi leltározatlan kézirat anyag gyűlt össze már régebről, miután a Néptudományi Intézet kézirat anyagát az Adattárba került. Földrajzi katalógus csak 1949. IV. 1-ig készült a kézirat anyagáról, tárgyi mutató eddig egyáltalán nem készült róla.

b) *A fényképeknél a helyzet a következő volt:*

Az ostrom idején a fényképanyag teljesen összekeveredett. Ostrom után berakták szekrénybe s ekkor csak arra volt lehetőség, hogy a beletároltakat a leltározatlanoktól elválasszák és az azonos ezres csoportba tartozókat nagyjából egy helyre rakják. Így 75 000 fényképet kellett számszerint sorrendbe rakni, majd összehasonítani őket egyenként leltarcéduláikkal megállapítani, hogy a számuk egyezik-e hogy a fénykép-leltarcédula helyesen van-e kiállítva és hogy van-e egyáltalán mindegyikről leltarcédula. Ennek elvégzése után a nagyobbakat 50-es, a kisebb méretűeket 100-as csoportokba úgy kell lerakni, hogy könnyen kezelhetők legyenek, de ugyanakkor portól, nedvességtől, stb. megvédjük őket.

c) *Fénykép-cédulák:*

184 000 fényképleltári cédulát kellett ellenőriznünk (92 000 tárgyat és 92 000 földrajzit), a leltárkönyvvvel összehasonlítani, a hiányzó cédulákat pótolni (kb. 5000). Ezenkívül el kellett végezni 1. földrajzi elrendezésüket és 2. tárgyi beosztásukat.

1. A földrajzi elrendezés a *magyar* anyagnál megyék és községek, bizonyos esetekben tájak szerint (pl. Balatonkörnyéke, Alföld, Tiszamente, stb.) történt, ha a leltarcédulán közelebbi meghatározás nem volt.

Jelentős mennyiségű anyag került a „külföldi magyarság” csoportjába.

A nemzetközi anyagnál földrészek, országok, vidékek és ethnikai csoportok szerint végeztük az elrendezést.

2. A tárgyi cédulák lehető legkezelhetőbb, legpraktikusabb beszakozása érdekében, a legkülönbözőbb tudományos felfogások előzetes tanulmányozása után kidolgoztuk egy rendszer tervezetét, mely egyaránt alkalmas a magyar és nemzetközi anyag, a kézirat, fénykép- és tárgyi anyag beszakozására éppen úgy, mint könyvtárban való alkalmazásra. Az elkészült tervezetet jelenleg több szakember ellenőrzi. A megjegyzéseik figyelembevételével megállapított rendszert folyóiratunkban közölni fogjuk.

A nemzetközi anyag földrajzi elrendezésének munkálatai során megkezdtük a Szovjetunió ethnikai térképének megszerkesztését. Ennek elkészülte után Afrika és Amerika ethnikai térképét készítjük majd el.

A három említett tétel közül is (kéziratok, fényképek, fényképleltári cédulák) legsürgősebbnek a fényképleltári cédulák ellenőrzését és rendezését tartottuk, mert ezáltal az Adattár fényképanyaga könnyen kezelhetővé vált.

Az anyag mennyiségének és minőségének megállapítása után kiszámítottuk a normákat. A javaslat: személyenként napi 1000 leltarcédula ellen-

őrzése volt. Ezt megvitattuk, elfogadtuk és megállapodtunk abban, hogy a munkánk folyamán szerzett tapasztalatainkat állandóan közöljük egymással, a helytelen munkamódszereket elvetjük. (A norma megállapításánál szempont volt, hogy ellenőrző munkánk mellett egyikünk se legyen kénytelen egyéb tudományos munkáját elhanyagolni.)

Munkánkban a következő munkamódszer bizonyult a legeredményesebbnek:

a) A páros munkacsoportok munkája termelékenyebb, mint az egyéni-
leg végzett. A páros munkánál a beosztás a következő: egyik ellenőrzi a földrajzi cédulákat és leltárkönyveket, a másik a tárgyi cédulákat ellenőrzi és jegyzi a hiányokat.

b) Az egyik olvassa a cédulák feliratának első néhány szavát (ez elég az egyezés megállapítására) és a másik csak akkor szól közbe, ha eltérés van. Amikor a feliratok nagy csoport cédulánál azonosak (mint pl. megtörténik gyakran az antropológiai felvételeknél), akkor az első pár cédula címszavának olvasása után a következőnek csak számát mondjuk be, míg csak a szöveg meg nem változik.

c) Az olvasás halk, monoton hangon folyik. Egyrészt így kevésbé fárasztó, másrészt így nem zavarja a másik munkacsoport munkáját. De viszont a többszáz cédula olvasása bágyaszt, elálmosít, tehát a figyelem le-
lankad. Ennek elkerülésére 500-as csoportonként váltottuk egymást az olvasásban.

d) A hiányok pótlását csak a teljes adattári anyag revideálása után szabad elvégezni, mert a hiányzó cédulák könnyen keveredhetnek más anyag közé és esetleg később előkerülnek.

Ezeknek a megfigyeléseknek alkalmazása következtében normánkat könnyen tudtuk teljesíteni, sőt a revíziót a tervezett hat hét helyett öt hét alatt végeztük el.

Az ellenőrzés folyamán állandóan ismétlődő hibákat figyeltünk meg a régi fénykép-leltárcédulák kiállításában. Ha Ethnológiai Adattárunktól komoly tudományos funkciót várnak munkatársaink, úgy ezeket a hibákat feltétlenül el kell kerülnünk, ezért ezeket az alábbiakban részletezzük:

a) *A gyűjtés datálásának hiánya* nagymértékben csökkenti az adat, vagy fénykép tudományos felhasználhatóságát; az évszámnak feltétlenül szerepelnie kell a leltárcédulán.

b) *A szűkszavú meghatározás* sokszor pontatlan, sőt félre is vezethet. „Menyecske oldalról“ volt pl. egy meghatározás; viszont a fényképen a menyecskén kívül még egy faragott kapu, egy házrészlet jellegzetes tetővel, néhány gazdasági szerszám, a menyecske kezében pedig egy ételhordó is látható, nem is említve a menyecske ruházatát.

c) *A bőbeszédű meghatározás*, a fölösleges szöveg ugyancsak zavart okoz, tudománytalanná teszi az adatot. Kirívó eset volt, mely őszintén meglepett minket, a „Párizsban készült, közelebbről meg nem határozott montenegrói férfi fényképe“, mely nem volt egyéb mint egy montenegrói viselet, melyet véletlenül Párizsban vettek fel. De itt is, mint, sajnos, túl sok esetben, a bőbeszédűség szükségessé párosodott, mert az már nem volt meghatározva, hogy azt a viseletet milyen korban hordták, mely társadalmi osztálynak volt a viselete és milyen évben készült a felvétel.

d) A pontatlan földrajzi meghatározás súlyosan hátráltatja a munkát, néha napokkal visszaveti az Adattár dolgozóit. Egyik legsúlyosabb esetünk egy 1800 cédulából álló „Vác környéke“ meghatározású csoport volt, ahol mindegyik cédulán meg volt adva a kicsiny helység, vagy a puszta, ahol a felvétel készült, ezzel szemben a megye nem volt meghatározva. Mint a munka végeztével kiderült, 60 különböző helyről begyűjtött adatról volt szó. Vác környékén négy vármegye találkozik, de a gyűjtő bars- és heves-megyei helységeket is bevett a kissé tág „Vác környéke“ meghatározásba. Két dolgozó másfél napi munkájába került, míg minden cédula a megfelelő helyre került, mivel az egy helyre tartozó cédulákat nem egymást követő sorrendben leltározták be, hanem teljesen összekeverve. Összehasonlítás-képpen meg kell jegyezmem, hogy normális körülmények között napi 3–4000 cédulát tudtunk földrajzilag beosztani.

e) Az *elolvashatatlan, vagy nehezen olvasható írás* elfogadhatatlan ilyen típusú munkánál. Lehetőleg mindig géppel kell kiállítani a leltári cédulákat. Ha ez nem lehetséges, akkor csakis világos, szabályos írású dolgozót szabad megbízni a cédulák kitöltésével.

f) A *tárgyi beszakozás* a fénykép-leltárcédulák esetében nem a gyűjtő, hanem az Adattár munkája; csak így lehetséges egységes elvek alapján, egységes rendszer szerinti feldolgozást végezni. A tudományos feldolgozások tárgyi részleteikben mondhatni minden kutatónál mások, mindenki abból a szempontból végzi a beszakozást, mint amilyen tárgynak szakértője, amilyen kérdésre a gyűjtés során specialisan magyarázatot kérészt. Az Adattár szempontja pedig az, hogy az adatok könnyen és gyorsan legyenek megtalálhatók, — *minden esetben*. Kirívó esete volt az egyéni elgondoláson alapuló beszakozásnak, amikor egy képet, amelyen öt teljesen meztelen gyermek egy patakban fürdött, gyűjtője a „Textil, viselet“ tárgyi címszóval látott el, valószínűleg azért, mert tudományos elgondolása szerint a patakban fürdés „tisztálkodás“ és ennek a csoportnak pedig a „Textil, viselet“ főcsoportban adott helyet.

Ezek miatt a hibák és hiányok miatt az Adattár dolgozói ma hatalmas munkát kénytelenek végezni, mely természetesen az újabb gyűjtésekből származó anyag rovására megy, azaz késlelteti annak feldolgozását: 92 000 fénykép-leltárcédulát kell összehasonlítani a megfelelő fényképpel, a hibákat kijavítani (amennyiben ez lehetséges), a hiányokat kiegészíteni.

*

Annak érdekében, hogy a kutatóknak minél nagyobb fényképanyag álljon rendelkezésükre munkájuk végzéséhez, egyik következő feladatunk lesz az Országos Néprajzi Múzeum könyvtárában levő könyvek és folyóiratok néprajzi értékű illusztrációiról is fénykép-leltárcédulák elkészítése. Ez a munka — jól tudjuk — hosszadalmas lesz. De ha éveken keresztül rendszeres munkát végzünk, néhány év múlva dokumentációs anyagunk nyilvántartása már döntően meg fog gazdagodni.

Ugyancsak igen kitartó és rendszeres munkát fog igényelni kéziratos anyagunk tárgyi mutatójának elkészítése, ami máris megkezdődött.

A gyűjtőhálózat megszervezése, kiszélesítése igen fontos előfeltétele adattári anyagunk állandó gyarapodásának. Ennek előkészítése ugyancsak folyamatban van.

Az Ethnologiai Adattár végső célkitűzése: olyan dokumentációs szerv, mely órák alatt meg tudja adni, hogy bármely néprajzi problémára vonat-

kozólag milyen tárgyi-, kézirat- vagy fényképanyag, milyen könyvek, cikkek és dolgozatok találhatók múzeumunkban, az ország többi néprajzi múzeumában, könyvtárunkban, az ország többi könyvtárában és hogy ezzel kapcsolatban milyen publikációk jelentek meg a nemzetközi szakirodalomban. Sőt ezenfelül is képes lesz idővel arról informálni, hogy a világ többi jelentősebb néprajzi múzeumában, főleg a Szovjetunió és a népi demokráciák múzeumaiban milyen anyag található az adott problémával kapcsolatban.

Tervünk nagytávlatú, de nem rettenünk vissza a nagy feladatoktól, ha azok a szocializmus építésének ügyét szolgálják. Tudatában vagyunk annak, hogy a történettudományok között a néprajzra igen fontos szerep hárul a szocialista kultúra építésében és megerősít minket abban a meggyőződésben annak ismerete, hogy példaképünk, a nagy Szovjetunió minden köztársaságában milyen fontosságot tulajdonítanak a néprajztudománynak és milyen gondos szeretettel támogatják annak fejlődését.

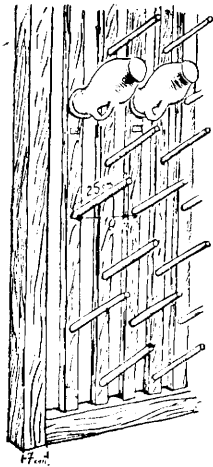
Vajda Judit

A Néprajzi Múzeum magyar kerámiai gyűjteményének raktára

A hároméves terv keretében a Magyar Osztály kerámiagyűjteménye két teremből álló raktárt kapott. A raktári polcok főleg a következő elvek figyelembevételével készültek: a tárgyak megóvása, az áttekinthetőség és a helykihasználás. A különböző jellegű tárgycsoportoknak más jellegű polc készült. A tányérok és tálak tartója keskeny lécekből való, minden tárgy számára különálló rekesszel, amelyben a tárgyakat függőlegesen helyezük el. A tál vagy tányér szélét alulról két vízszintes lécc tartja, ezek közt a tárgy enyhén lesüllyed és nem fenyeget a kigurulás veszélye. A tárgy ferdén áll, hátulról a rekeszeket elválasztó függőleges lécre támasztva. Ennek az elhelyezésnek az az előnye, hogy a tányérok és tálak nem nyomják egymást, mint amikor polcokon egymásra téve vannak elhelyezve. A tányér- és táltartók két méretben készültek. A tányértartóknál az egyes rekeszek belső magassága 22 cm; a rekesz mélysége, azaz a két függőleges lécc közötti távolság 8 cm. Raktári szempontból tehát „tányér“-nak számít a maximálisan 23 cm átmérőjű és legfeljebb 7 cm mélységű tárgy. A két vízszintes lécc belső távolságánál kisebb átmérőjű, tehát 17 cm-nél kisebb átmérőjű „kis tányérok“ beesnének a két lécc között, ezért különálló elhelyezést nyernek. A táltartónál az egyes rekeszek magassága 40 cm, mélysége 10 cm, akkora 22—40 átméretű „tálak“, illetve nagyméretű lapos tányérok számára. Az ennél nagyobb méretű, tehát akár nagyobb átmérőjű, akár mélyebb „nagy tálak“ sűrű, 22,5 cm-es távolságban, polcokból álló nagytáltartón vannak elhelyezve. A függőleges elhelyezéssel itt nem takarítanánk helyet és a szélükre megtámasztva helyeznénk el őket.

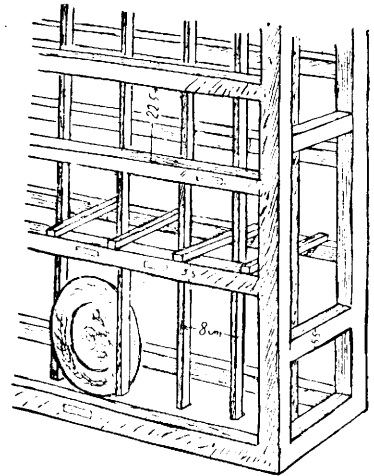
A bokálytartó lényegileg a népi köcsögtartóhoz hasonlóan készült. Az egyes bokályok lécekből álló falra részatosan beillesztett különálló botokra húzhatók. Fontos, hogy a botok hosszúsága meghaladja a bokályok átlagos magasságát, nehogy a bokály törékeny, gyakran csorba széle a falat érintse. A botok hossza ezért 25 cm. Az egyes botok egymástól való távol-

sága akkora, hogy a bokályok nem érintik egymást; a helykihasználás céljából a függőleges lécekben a botok váltakozva állnak. Ilyen módszerrel 1 m² függőleges területen 30 bokály helyezhető el. A bokálytartó egyes falai fülkéket alkotnak, ugyancsak a helykihasználás céljából. A tál- és tányértartó és a bokálytartó nagy előnye, hogy minden egyes tárgy helye alá cédula kerül a tárgy leltári számával és lelőhelyével. Így a hiányok azonnal szembetűnnek. Ha egy tárgy elkerül a helyéről, akkor a cédulán jelezzük a tárgy jelenlegi helyét (kiállítás, kölcsönzés). A tárgyak elhelyezésének sorrendje a Magyar Osztály bevált módszere: megye szerint, a megyék földrajzi sorrendben, ezenbelül számszerinti sorrend. Az egyes

Köcsögtartó a Néprajzi Múzeum
kerámiaraktárában.

Подставка для кубшинов в керамическом
складе Этнографического Музея.

Tányértartó a Néprajzi Múzeum
kerámiaraktárában.

Подставка для тарелок в керамическом
складе Этнографического Музея.

tárgyakat vízszintesen helyezük el egymás mellett, a nagyobb elválasztó gerendáknál új sort kezdve meg, oszlopszerűen, így vízszintes 5–15 tárgy kerül egymás mellé.

A polcok megtervezése nagyrészt Méri István munkája volt.

A kerámiai gyűjtemény több tárgycsoportját a szokásos raktári polcokon helyeztük el, ugyancsak tárgycsoportonként külön, a fent ismertetett sorrendben, a tárgyak mellett cédula a leltári számmal és lelőhely feltüntetésével.

A leírt raktári polcok nagyban megkönnyítették és meggyorsították a gyűjtemény háborús kicsomagolása utáni első rendezését. A gyűjteményanyag korábbi kezelőinek, főleg pedig Viski Károly gondos munkája nyomán a rendben lévő leltárcédulák alapján minden egyes tárgy helyét előre megjelöltük és amint a tárgy a kicsomagolásból előkerült, azonnal végleges helyére osztottuk be. Így a kicsomagolás végeztével csupán a leltárcédulák hiányosságaiból adódó hibák revideálása maradt hátra.

Kresz Mária

Az Állami Néprajzi Múzeum (LENINGRÁD)

A mai Állami Néprajzi Múzeum (Государственный Музей Этнографии) 1934-ig az „Orosz Múzeumok“ rendszerébe tartozott, mint annak ethnográfiai osztálya. Így a múzeum története keletkezésétől kezdve szorosan összefüggött az „Orosz Múzeum“ történetével. 1934-ben az eddig csak osztályként működő gyűjteményt önálló múzeummá alakították át.

1895 április 13-án jelent meg az a rendelet, mely elrendelte a „III. Sándor Orosz Múzeum“ megalapítását, de több év eltelt addig, amíg ténylegesen is hozzáláttak az új múzeum megszervezéséhez. A néprajzi osztály megalakulására csak 1901-ben került sor; ennek feladatát és gyűjtési területét így határolták el: „Az Orosz Birodalom, a szlávok és a szomszédos országok ethnográfiájának művelése“ (vö. ezt a Tudományos Akadémia Anthropológiai és Néprajzi Múzeumával, mely a világ minden tájáról gyűjt anyagot, de ugyanakkor a Szovjetunió területéről is. (Ethn. LX, 373—378). A megalapítástól kezdve a múzeum gyűjteményében különös jelentősége volt a szibériai, középázsiai és az *N. J. Marr* által gyűjtött kaukázusvidéki anyagnak. Az orosz kosztümkökből, szőttesekből és varrottasokból álló szinte egyedülálló kollekciónak legnagyobb része a XIX. század második feléből származik, de bőven van anyag a XVIII. és XVII. századból is. Külön meg kell említenünk az amurmenti gyűjteményt, amely annyira jelentős, hogy a múzeum külön osztályán kezelik.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után az Orosz Múzeum Néprajzi Osztálya jelentős változáson ment át. A szorosabb értelemben vett tudományos kutatáson kívül elsőrendű feladatává tette, a dolgozók tömegeinek kivánságát figyelembe véve, a politikai felvilágosítást. A múzeum átalakulása csak nehéz harcok során születhetett meg. Az átalakulás kerékkötői éppen vezető tisztviselők voltak, akik működése nyomán az Októberi Forradalom után is csak nehezen tudott a múzeum a reakciós tudományszemlélettől megszabadulni. A néprajzi osztály vezetője, *M. J. Mogoljanszkij* 1918 januárjában Ukrajnába szökött és féktelen agitációba kezdett a szovjet hatalom ellen. Később külföldre emigrált és onnan folytatta piszkos aknamunkáját. Emberei közül néhány továbbra is a múzeumban lapult meg s gátolta az egészséges fejlődést, mindaddig, amíg az osztály tudományos tanácsa meg nem alakult *D. I. Tolsztoj* elnökletével.

A szovjet hatalom, bár az intervenciós és polgárháborúk következtében szörnyű veszélyben forgott, mégis anyagi segítséget nyújtott kiállítások rendezésére és a múzeumi anyag rendszeres gyűjtésére. Így már ezekben a nehéz években is volt a múzeumnak időszaki kiállítása, és nem szünetelt a tudományos dolgozók gyűjtő tevékenysége sem. Ebben az építő munkában a múzeum dolgozóin kívül olyan tudósok is résztvettek, mint *V. V. Bartold*, *N. J. Marr* és *Sz. F. Oldenburg* akadémikusok.

1923-ban nyílt meg a múzeum állandó kiállítása, mely még a tárgyakat formájuk, díszítésük szerint mutatta be. A ruhák közül is csak azok kaptak helyet a kiállítási vitrinekben, melyek káprázatosak, ragyogók voltak. Kiállítási segédanyagot, illusztrációt, táblázatokat alig használtak, a felirat csak a tárgyak megnevezésére szorítkozott. A tárgyakat kiszakították természetes környezetükből, így azok nem adhattak hű képet a nép életéről, történetéről.

1924-ben igen súlyos csapás érte a múzeumot, mert egy hirtelen jött áradás az alagsort teljesen elöntötte s a tárgyak többsége (kb. 100 000 drb.) a víz alá került. A múzeum dolgozói önfeláldozó munkával mentették ki a vízből a tárgyakat, szárították és konzerválták az arra rászorulókat s ennek köszönhető, hogy aránylag csak kevés tárgyat kellett kiselejtezni.

A kiállító munka évről-évre haladt előre s 1927-re elérte a múzeum azt, hogy valamennyi kiállítási termét megnyithatta a látogatók számára. Az új kiállítások megnyitását széleskörű expedíciók előzték meg, melyek kapcsán a korábbi anyagot kiegészítették. A múzeum első kiállításainak még komoly fogyatékoságai voltak, ezek közül a fentiekén kívül meg kell még említenünk a sovinizmust, mely az egész orosz néprajztudományt annyira jellemezte az Októberi Forradalomig. A sovinizta tudósokat csak lépésről-lépésre lehetett kiszorítani a kiállítások rendezéséből és a tudományos munkákból, de végérvényesen csak 1936-ban tisztult meg a múzeum a szovjet hatalom ilyen ellenségeitől. Ekkor a múzeum átalakította korábbi kiállításait és sok fiatal ethnográfus kádert állított munkába.

1934 májusában a Népbiztosság rendeletére az Orosz Múzeum Néprajzi Osztálya önálló költségvetéssel rendelkező Állami Néprajzi Múzeummá alakult át. Ennek a ténynek az lett a pozitív eredménye, hogy a múzeum most már önállóan az Orosz Múzeum többi osztályaitól függetlenül fejlődhetett.

Az Állami Néprajzi Múzeum a kiállítások rendezésében rendkívül nagy gyakorlatra tett szert. 1941 júniusában, a háború kitörésekor a következő tárgyú kiállításai voltak: „Az Üzbég Tanácsköztársaság“; (az üzbégek a multban és a jelenben); „A Türkmen Tanácsköztársaság“; „Orosz lakosság a fekete-föld-zóna tartományaiban“; „A Karjalai Finn Tanácsköztársaság népei“; „Murmanszk tartomány népei“ — ez utóbbi kiállítást a múzeum dolgozói a felejthetetlen emlékü Sz. M. Kirov emlékének ajánlották fel. A fenti kiállítások a múzeum elsőemeleti helyiségeiben voltak elhelyezve. A második emeleten a következő kiállításokat tekinthette meg a közönség: „Észak-Kaukázus lakói“; „A grúz népművészet“; „Zsidók a cári Oroszországban és a Szovjetúnióban“; „Szibéria népei“; (csukcsok, korjások, evenkik, orokok, nganaszánik); „A csuvas és mari népművészet“; „Az orosz Tanácsköztársaság északi kerületeinek festő-háziipara“. Történeti eseményekkel kapcsolatban készültek az alábbi kiállítások: „Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Fehéroroszország néprajza“ (a lengyel urak igájából való felszabadulás emlékére); „A Moldovai Tanácsköztársaság népei“ (Moldova felszabadulásának emlékére 1940-ben).

A fenti kiállítások már a történeti szempontok figyelemmel tartásával épültek fel. A tárgyak történeti sorrendben követik egymást, nincsenek környezetükből kiszakítva, hanem éppen az illető környezet, az illető korszak jellemzésére szolgálnak. A korábbi kiállításokat tipológiai elv alapján készítették el; így pl. bemutatták a házak, szobák összes típusait a ruhák, szöttek, varrottások összes változatait. A történeti elv szerint a kiállítások átépítése 1930-tól kezdődött, amikor a szovjet múzeológusok első kongresszusán ezeket az elveket alaposan megvitatták. Ez előtt a múzeum csak tetszetős anyagot állított ki, s ezek a tárgyak

kiszorították a szürke, diszítetlen termelőeszközöket. De ezek a tárgyak a kiállításokon csakhamar elfoglalták az őket megillető helyet s hozzájárultak ahhoz, hogy a néprajzi kiállítások a történeti valóságot fejezzék ki. De a fentiekén kívül új típusú kiállítások is jelentkeztek (pl. a grúz népművészet — a marik és csuvasok népművészete stb.) ezek nem a népi kultúra egészének történeti néprajzi bemutatását nyújtják, hanem elsőrendű feladatuk az, hogy a parasztság művészeti alkotásaival megismertessék a látogatót.

A múzeum kiállítási munkájával egyidejűleg halad a tudományos feldolgozó munka is. Minden kiállítást megelőz a kiállítás tervének részletes elkészítése; külön tudományos munkaközösségek alakulnak olyan kérdések megoldására, melyeket a kiállításon be kell mutatni, de nincsen hozzájuk megfelelő szakirodalom. A kiállítás tervei, annak ütemezése, a vele kapcsolatos tudományos munka anyaga, a kiállítással kapcsolatos expedíciók jegyzetei a múzeum irattárában találhatók meg.

A múzeumnak külön politikai felvilágosító hivatala van, mely rendkívül széleskörű munkát végez. Ennek működési területe évről-évre növekszik. 1935-ben 77 067 felvilágosítást adott, 1947-ig pedig összesen 343 440 dolgozó különböző jellegű kérdéseire válaszolt.

A leningrádi tömegszervezetekkel együtt a múzeum dolgozói a kiállítások széleskörű propagandáját végzik; gyárakban, üzemekben felolvasásokat tartottak a kiállítások tárgykörével kapcsolatban. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom emlékeztére 1938-ban megszervezték „A Szovjet-unió népei“ c. kiállítás tervszerű agitációját. 1940-ben a múzeum „Az első öt éves terv“ kolhozban rendezett vándorkiállítást s ezen az ukrán és fehér-orosz nép életét mutatták be. 1941-ben még két vándorkiállítást vittek kolhózokba.

Különös figyelemben részesíti a múzeum az iskolai témákat: A Szovjet-unió föld- és néprajza, A sztálini alkotmány bemutatása stb. A gyermekek részére a múzeum kirándulásokat is szervezett, ahol a gyermekek élvezetes előadások formájában ismerkedtek meg a nem egyszer bonyolult anyaggal. A középiskolákkal való együttműködést szolgálják a múzeum által rendszeresített ú. n. „iskolai napok“, ezek részben kirándulások, részben előadások, esetleg koncertek, filmek, művészi bemutatók stb. Pl. 1940-ben ilyen jellegű „iskolai napok“-at tartott a múzeum: „A sztálini alkotmány“, „A szocialista alkotmány győzelme“, „A gyermekek boldog élete hazánkban“, „A szovjet népek barátsága“ stb. Az 1947—48-as iskolai évben a múzeumban iskolai önképzőkörök is működtek (történeti, néprajzi, földrajzi). Különleges múzeumi önképzőkörök a kiállított múzeumi témákkal is foglalkoztak.

Az Állami Néprajzi Múzeum összes tárgyainak száma meghaladja a 250 000-et. Ezeket speciális raktárakban őrzik, melyek részben a múzeum alagsorában, részben termekben vannak elhelyezve. A múzeumnak van restauráló és installációs műhelye is, ezenkívül külön mérgező kamrája a kártevő rovarok ellen való védekezésre.

1941 júniusában, amikor a német hordák a Szovjetunióra törtek, a munkatársak egy része katonai szolgálatra vonult be, a többiek azonban tovább folytatták a múzeumi munkát. A múzeum legértékesebb anyagát a kormány intézkedésére a hátszágba szállították; a szállítmányt tudományos tisztviselők kísérték, akik az anyaggal együtt 1945-ig maradtak

a hátorszáiban. A múzeum gyönyörű épülete az ellenséges repülő-támadások és tüzérségi belövések következtében erősen megrongálódott. Ezenkívül számokban fel nem becsülhető kárt jelentett az, hogy az épületben visszamaradt muzeális anyagban is jelentős veszteség volt. Már 1945 decemberében a Szovjetunió Nemzetiségi Tanácsa Molotov elvtárs javaslatára elhatározta a múzeum épületének teljes helyrehozatalát s az ehhez szükséges összeget a Tanács azonnal a múzeum rendelkezésére bocsátotta. Az újjáépítési munkák 1946 tavaszán kezdődtek meg, még ugyanebben az évben megalakult a múzeum tudományos tanácsa, amely az egész Szovjetunió legtekintélyesebb néprajztudósait foglalja magában. Egyidejűleg széleskörű expedíciós tevékenység is megindult s már 1946 végére újra megkezdődtek a múzeum hagyományos ülései, ahol az expedíciókról szóló beszámolókat vitatják meg a múzeum dolgozói és a múzeum ügye iránt érdeklődők.

Az utóbbi időben a múzeumi tudományos munkaközösség több kiállítás előkészítésén fáradozik, így többek között a szláv népek életének sok teremre terjedő bemutatását vették tervbe. A kiállítás megszervezésében és anyag összegyűjtésében a szláv államok múzeumai is résztvesznek.

1945 után a múzeum egyik legnagyobb sikerű kiállítása volt „Az ajnuk, Dél-Szachalin és a Kurili-szigetek lakói“, melynek felépítését legálább nagyjából az alábbiakban vázoljuk.

1945-ben a Vörös Hadsereg felszabadította a japán iga alól Dél-Szachalint és a Kurili-szigeteket. A történelmi fordulat alkalmával J. V. Sztálin elvtárs 1945 szeptember 2-án tartott beszédében a következőket mondotta: „Dél-Szachalin és a Kurili-szigetek ismét a Szovjetunióhoz tartoznak és nem választják el hazánkat többé a Csendes-óceántól. Nem lesznek bázisai többé Távol-Keletünkön a japán agresszióknak, hanem összekötik a Szovjetuniót a Csendes-óceánnal és védelmül szolgálnak mindennemű japán előretöréssel szemben.“

Az Állami Néprajzi Múzeum, mely a történelmi eseményekhez kapcsolódó kiállítások rendezésében mindig elől jár, ezzel a jelentős eseménnyel kapcsolatban mutatta be az ajnuk életét. A kiállítás anyagát az a nagyszerű gyűjtemény szolgáltatta, amit a múzeum dél-szachalini és kurili expedíciója 1910—1912 között gyűjtött. Ez a gazdag anyag mindeddig a múzeum raktárában volt s csak most nyílt először lehetőség rá, hogy vele a látogatók megismerkedhessenek. A tárgyi anyagon kívül ez az expedíció igen jelentős mennyiségű fényképanyagot is hozott magával, amit a tárgyak illusztrálására használtak fel.

A kiállítás bevezető része Dél-Szachalin és a Kurili-szigetek jellegzetes növény- és állatvilágát mutatja be, majd elmondja felfedezésük és megszállásuk történetét. A XVIII. sz. elején az európai geográfusok még nem tudták teljes bizonyossággal, hogy Dél-Szachalin sziget-e vagy fél-sziget, ezzel szemben az orosz tudósok már a XVII. század végén kétséget kizárólag megállapítják, hogy Szachalin sziget. 1797-ben a kozák Vladimir Atlaszov felfedezte Kamcsatkától délre a vulkánoktól füstölgő Kurili-szigeteket. A XVIII. század elején pedig már orosz kutatók a sziget-csoport vázlatos térképét is elkészítették. Ekkor találtak először a sziget lakóival, az ajnukkal; megcsodálták arcukon a gazdag díszítéseket, továbbá erős haj- és szőrnövésüket, amiért is tréfásan „borzos tyúkok“-nak nevezték el őket.

A kiállítás középpontjában az ajnuk ősi kultúrája áll. Kultúrájuk, fizikai típusuk és nyelvük sokáig rejtély volt az etnográfusok számára. Az ajnuk Észak tősgyökeres lakóinak (giljások és kamcsadálók) szomszédságában laknak, de ezektől élesen különböznek nem mindennapi szőröségükkel. Sűrű hajnövés, dús szakáll, erős szemöldök és sötét szem jellemzi ezt az anthropológiai csoportot. Nyelv szempontjából is különböznek Észak- és Távols-Kelet minden népétől.

Sok érdekes elemet tartalmaz az ajnuk anyagi kultúrája is. Általában tengeri vadakra (fókára, rozmárra) vadásznak, de télen foglalkoznak prémes állatok elejtésével is. Nyáron télre is elálló úgynevezett tengeri-káposztát is termelnek, míg ősszel halásznak. Ismerik a hótalpat, használják az íjat és nyilat, de azt az északi népektől eltérően, növényi méreggel kenik be. Ez a sajátság, és a nyilak formája közel áll az ausztráliai népekéhez, továbbá a Fülöp- és Maláji-szigetek lakóinak eljárásához. Medve- és rókavadászatra önműködő nyilat is használnak; ez viszont az északi népek felé utal. Télen az ajnuk is kutya által vont szánakon közlekednek, nyáron ellenben az északi népektől merőben különböző (párkányos) csónakot használnak. Télen bundát viselnek, sapkát és nadrágot, de ez a ruházatkodási mód nyilvánvaló kölcsönzés. Jellegetes nyári ruhájuk, mely hosszú szőtt köpenyből áll (ez szálal anyagból készül, akár csak az ausztráliai népeknél) és használnak szeméremövet is. A nadrág megnevezésére az ajnu nyelvnek nincsen saját szava, hanem a gilják megnevezést használja. A szeméremövet viszont az északi népek nem ismerik, ellenben általánosan elterjedt Ausztrália népeinél és a Fülöp-szigetektől egészen Melanéziáig. *Sternberg* (haladó szemléletű orosz etnográfus, akit Szachalin szigetére száműzött a cári kormány; vö. *Engels*, A család, a magántulajdon és az állam eredete. Bp. 1949) rámutat arra, hogy az északi elemek az ajnuk kultúrájába kölcsönzés útján kerültek a velük szomszédos északi lakóktól, mert ezek nélkül az északi szélesség ilyen magas foka alatt lehetetlen lenne megélni. A déli elemek az ajnuk kultúrájának régebbi rétegét képezik. Az ajnuk ugyanis déli eredetűek, és innen húzódtak fel először a Japán-szigetcsoportra, majd amikor a japánok kiszorították őket, akkor a Kurili-szigetekre és Szachalin déli felére vonultak vissza. Az eredeti ajnu elemeket jól ki lehet nyomozni az ornamentikában és a hitvilágban is. *Az ajnu kultúra kettősségét és az ehhez kapcsolódó tudományos problémákat mondja el ez a kiállítás.*

A kiállítás külön része foglalkozik az ajnuknak a japán uralom alatti helyzetével. A japánok tervszerűen irtották az ajnukat s pl. a Macuma-Esszkih-Dajmeo-ház évkönyve dicsekedve emlékszik meg arról, hogyan irtották ki az ajnukat a középkorban. Egész halmok emelkedtek a meggyilkolt ajnuk csontjaiból, de az évkönyv kénytelen elismerni, hogy az ajnuk bámulatos hősiességgel védték szabadságukat a hódító japán szármurájokkal szemben.

A kiállítás befejező részében a látogató megismeri Dél-Szachalin és a Kurili-szigetek felszabadításának történetét. A Szovjet Hadsereg elhozta számukra is a szabadságot, ma ők is részesei már a szovjet népek nagy testvéri közösségének és a Sztálini Alkotmány számukra is fényes jövőt biztosít.

Az ajnu kiállítás a leningrádiak körében nagyon népszerű volt, ami abból is kitetszik, hogy az első három hónap alatt a kiállítást 50 000 ember tekintette meg.

A szovjet múzeumok kiállításaiából témaválasztásban és kidolgozásban egyaránt sok még a tanulnivalónk, de talán a legtöbb mulasztás a múzeumlátogatások megszervezése, népszerűsítése terén terhel bennünket. Mint láttuk, a szovjet múzeumok ezt egyik legfontosabb feladatuknak tekintik és tökéletesen megszervezik. *A. I. Zamuskin* elvtárs, a moszkvai Tretyakov-képtár Budapesten járt igazgatója a Néprajzi Múzeumban tett látogatása alkalmával elmondta, hogy a képtár tervében szerepel, hogy évenként legalább egymillió ember látogassa meg. Hogy ezt a tervet teljesíteni tudják, azért alaposan meg kell dolgozni s állandó előadásokkal, olcsó kiadványokkal, színes nyomatokkal, levelezőlapokkal keltik fel a dolgozók érdeklődését. Ennek a munkának az elvégzésére a szovjet múzeumok mellett külön osztályokat szerveztek, ezek legfontosabb feladata a dolgozók és a múzeum szoros kapcsolatának megteremtése. Ebben a munkában a tudományos dolgozók is kiveszik a részüket, hogy a tömegekkel való állandó kapcsolatukat el ne veszítsék.

Összeállította: *Balassa Iván*

NÉPRAJZI HÍREK

Beszámoló az Országos Néprajzi Múzeum Tiszaigar községben folyó kutató munkájáról. A háború után megtorpant, új feladatait kereső magyar néprajztudomány munkásai számára kívánt aktuális feladatot kijelölni a Néprajzi Múzeum MDP pártszervezete, amikor kezdeményezte a Múzeum tudományos dolgozói között egy olyan falumonográfia elkészítését, amely népünk történeti fejlődésének utóbbi szakaszáról, forradalmi átalakulásáról is beszámol. Indokolta ezt a törekvést, hogy a feudálkapitalista Magyarország összeomlása után, a szocialista mezőgazdaság kiépítésével a faluban bekövetkezett mélyreható változások kihatását eddig nem vizsgálták, holott ezek a változások nemcsak a mult formáit homályosítják el mindinkább, de a változás gyors üteménél fogva a jelen állapotok rögzítése is néhány év múlva már komoly nehézségekbe ütközhet. A monográfia célja a konkrét változás folyamatainak lerögzítése és ennek megmagyarázása túlmenően arra is irányulna, hogy a változás általános tendenciájára is fényt derítsen, valamint arra, hogy konkrét példák alapján a dialektikus materializmust tudományunk alapvető problémáira nézve, alkalmazzuk. Az eddig megjelent néprajzi monográfiáktól eltérően nem az egyes jelenségek elkülönülő vizsgálatára helyezi a főhangsúlyt, hanem a gazdaság, társadalom és kultúra jelenségeinek változását, annak anyagi-társadalmi alapjaira vezeti vissza. Szem előtt kívánja tartani azt, hogy tudományunk jellegét tekintve történeti diszciplína és ennek az elvnek megfelelően a vizsgálat lefolytatásában történeti szempontokat kíván érvényesíteni.

A munka elvégzésére a Néprajzi Múzeum tudományos dolgozóiból alakult munkaközösség vállalkozott. E munkaközösség egyben céljául tűzte ki azt is, hogy kísérletet tesz fokozatosan más néprajzi monográfiák feldolgozásának gyors és szakszerű el-

végzésére s általában a kollektív munkamódszer kialakítására.

Ezek a megfontolások azt a feladatot rótták a munkaközösségre, hogy a lehetőséghez mérten munkaterületül olyan falut válasszon ki, ahol az 1945 után bekövetkezett változások valamennyi, a parasztságot érintő problémát a legvilágosabban felvetik. Olyan községet kellett keresni, ahol a földosztás is gyökeres változásokat hozott. Az országos átlagnál jelentősebb, ahol a kapitalista fejlődés is kialakította a paraszti társadalom tagozódását és ahol a felszabadulástól máig a szocialista átalakítás tempója olyan, hogy a jelentkező változások társadalmi méreteiben mutatkoznak. Ilyen községnek ígérkezett a korábban Heves megyéhez, most Szolnok megyéhez tartozó Tiszaigar.

Tiszaigar közepes nagyságú, vegyesen református és katolikus lakosságú románmagyar település, 1641 lakossal. A lakosság 70%-a földművelő. A község határa közel 6000 kat. hold, ebből 4123 kat. hold szántó, 49 kat. hold kert, 355 kat. hold rét, 1137 kat. hold legelő, 270 kat. hold erdő, 1 kat. hold nádas. A mezőgazdálkodás mellett a kiterjedt legelő jelentős állattartásra nyújt lehetőséget. A jellemző két ös-foglalkozás (a földművelés és pásztorkodás) mellett megtaláljuk a modern öntözéses rizstermelést is. A község határát képező 5800 kat. hold birtokmegoszlása a felszabadulásig: 100 holdon felül közel 4000 kat. hold, 20—100 kat. hold között közel 1000 kat. hold, 1—20 kat. hold között csupán 800 kat. hold. A birtokmegoszlás magában foglalja az országban fellelhető valamennyi birtokkategóriát, így módot nyújt a társadalmi alakulás teljes vizsgálatára. Jelentős a falu kültelki lakossága is, mely a felszabadulás óta a tanya kérdéses is fölveti, amennyiben a régi majorságok tanyákká alakulnak át, a paraszti földeken pedig új tanyák létesülnek. Tiszaigar község ezekkel az adottságaival alföldi viszonylatban tipusnak tekinthető.

A történeti és társadalmi szempontok következetes érvényesítését tartja szem előtt a munkaközösség, amikor célkitűzéseinek megvalósítására három különböző időpontban kíván a faluról teljes keresztmetszetet adni.

1. A falu törökök utáni újratelepüléséről (1744) 1938-ig bekövetkezett változások és azok társadalmi eredményei.

2. Az 1938-as állapot gazdasági, társadalmi és kulturális vonatkozásban:

3. A felvétel időpontjában (1949—50) rögzíthető állapotok; itt kerül tárgyalásra a soron következő fejlődés iránya, tendenciája is.

A történeti vizsgálat lehetőséget nyújt *gazdasági vonatkozásban* egyrészt a feudális termelőmód vizsgálatára, az allodiális és jobbágybirtok kérdésében a termelőeszközök, művelésmód, termelvények stb. tisztázására; másrészt a termelőmód és termelési viszonyok, konkrétan a birtokviszonyok, határhasználat, munkaerő-gazdálkodás terén bekövetkezett változás megállapítása az új fejlődési foknak, a kapitalista, áruterelő gazdálkodásnak vizsgálatára ad módot. *Társadalmi vonatkozásban* az előbbi felveti az úr, jobbágy, zsellér, az utóbbi az úr, bérlő, cseléd, napszamos, kulák, közép- és szegényparaszt társadalmi kérdéseit. *Kulturális vonatkozásban* rámutat, hogy a gazdasági kizsákmányoltság, alárendeltségi állapot mennyire és mennyiben párhuzamos a kulturális elmaradottsággal, illetőleg milyen az e körülmények között élő műveltség formája és tartalma.

Az 1945-ben bekövetkezett, új történelmi korszakot nyitó változások vizsgálata *gazdasági vonatkozásban* rámutat, hogy a földosztás során bekövetkezett új birtokviszonyok kialakulása a termelésben milyen változásokat okozott (rizstermelés, gépállomás, Termelő szövetkezet, mint új termelési egység stb.). *Társadalmi vonatkozásban* a Pártnak és Tömegszervezeteknek a kialakuló új társadalomban játszott szerepe a legjelentősebb kérdés. Különös figyelmet szentelünk a parasztság vizsgálatá-

nak, osztálytagozódásának, az osztályhelyzetből adódó társadalmi tanulságoknak. A parasztságon belül megnyilvánuló társadalmi feszültség okait igyekszünk lehető következeteséggel feltárni, osztályjellegéből adódó különbségekre rámutatni és megmutatni, melyek fejlődésének szükség-szerű állomásai. A történeti anyag feltárása mellett élénk figyelmet szentelünk a mai egyre élesedő osztályharcban formálódó új falunak. Igyekszünk bemutatni, hogy Tiszaigaron, ahol a falu túlnyomó többsége urasági cseléd vagy agrárproletár volt, de a közép-parasztság is fokozott mértékben élt úri elnyomás alatt, a felszabadulás után hogyan vált a dolgozó lakosság mindinkább öntudatosabb, hogy lettek az eddig minden önállóságuktól megfosztott emberek a Párt irányító munkája mellett uraivá saját életüknek, hogyan épülnek ki a szocialista közösségek (termelő csoportok). *Kulturális téren* a mult örökségeként megmaradt minden hátráltató mozzanat ellenére is, 1945 után szinte ugrásszerű a fejlődés, éppen a legelnyomottabb rétegeknél, amit a közösségi művelődési alkalmak látogatottsága (pl. falukönyvtár olvasottsága) bizonyít.

Új ez a készülő monográfia az eddigiekkel szemben nemcsak abban, hogy egy kollektívum megosztott munkával, tervszerűen, lelkesen végzi a gyűjtés munkáját, az anyag összehordását és készíti elő a feldolgozást, nemcsak haladó szemléletet és módszereket alkalmaz, és érvényesíteni, felhasználni kívánja azt, amit a szovjet néprajz megismerésével, a szovjet néprajztudomány eredményeiből már eddig is tanult. — de nyílt és becsületos állásfoglalása is ez a Néprajzi Múzeum munkásainak, túllépve az új módszerekhez való doktrinér közeledésen. A munkaközösség minden tagja így tanulja meg, hogy munkájának csak akkor lesz értelme és tudományos értéke, ha nem szakad el a társadalmi valóságtól, ha konkrét társadalmi feladatokat old meg, nemcsak megismerni, hanem alakítani, hatni, változtatni is akar.

Vincze István

A Néprajzi Intézet gyűjtőmunkája.

1948 decemberében indult meg az Egyetemi Néprajzi Intézet nagyszabású néprajzi gyűjtőakciója a dunántúli falukban letelepített bukovinai székelység körében. *Ortutay Gyula* elgondolásai alapján szerveztem meg ezt a gyűjtést, amely céljával tűzte ki egyrészt e székely népcsoport speciális viszonyai között könnyen felderíthető életformaváltozások vizsgálatát, másrészt az egyetemi hallgatók tapasztalt kutatók mellé való beosztása által a gyűjtési technika tanítását is. Az 1941-ben Bácskában, majd 1945—46 folyamán a tolna-baranyai Völgyesség 38 falujában, nagyrészt más vidékekről telepített csoportokkal együtt földet foglaló bukovinai csoport minden jelenlegi telephelyét nem sikerült még ezideig felderítenünk, igyekeztünk azonban mind az öt volt bukovinai falu (Istensegits, Hadikfalva, Andrásfalva, Józseffalva és Fogadjisten) lakóinak azt a közösséget megvizsgálni, amely a legerőteljesebb, amely más népcsoportokkal együttélve is hangadó szerepet tölt be. Munkatársaink így a következő helyeken végeztek alapos gyűjtést: Hidas (Andrásfalva és Istensegits), Kéty (Hadikfalva), Kakasd (Andrásfalva), Bátaszék (Józseffalva), Vaskút (Bács-Bodrog megye; Fogadjisten). A főcentrumok mellett összehasonlítható Izmény, Tevel, Lengyel, Mucsfa, Tabód lakóit vettük még vizsgálat alá. Összesen 28 kutató dolgozott munkaközösségünkben, kiki átlag két-két hetet töltve kinn a terepen még 1948 decemberében, illetve 1949 januárjában, júliusában és 1950 januárjában szintén folyt a munka. 12 szakember és 16 egyetemi hallgató vett részt a gyűjtésben, mégpedig oly módon, hogy egy-egy szakember mellé beosztottuk a hasonló érdeklődésű hallgatókat.

Munkánk, amely kiterjedt az anyagi és szellemi kultúra főbb területeire, három megfogható időegység életformáját vizsgálta meg s az ezekhez képest történt változásokat mérte le. A három időpont és a kutatás alapelvei: 1. a bukovinai korszak a kite-

lepüléstől a visszajövetelig, 1941-ig, természetesen beleveve a kisebb kirajzolásokat; 2. a bácskai korszak; ki-jövetel Bukovinából, beleilleszkedés a bácskai életformába és a menekülés; 3. a megtelepedés a jelenlegi helyen, itteni életforma, a más népcsoportokkal való együttélés eredményei, a termelőszövetkezet megalakulása. E főbb elvek szemellett tartásával minden kutató természetesen a maga speciális területén maradt. Szükséges volt, hogy adataink hitelességét aképpen biztosítsuk, hogy minden adatra vonatkozólag mind a három generáció képviselőit kérdezzük meg s ezenkívül a különböző gazdasági állapotúakat, mivel a tapasztalatok azt mutatták, hogy a bukovinai társadalmi-gazdasági helyzet ma sem mosódott el teljesen. Foglalkoztunk azokkal a népcsoportokkal is, amelyekkel a székelység a múltban érintkezett s amelyekkel jelenleg együtt él (dévaiak, erdélyi székelyek, felvidékiek, svábok, Magyarország más vidékéről jövő telepesek, stb.), megfigyeltük az egymás mellett élő csoportok egymáshoz való alkalmazkodását. Célunk a székelység multbeli ethnikus változásainak ismerete alapján és a mai folyamatos fejlődés szemmelkísérése útján megfigyelni, hogy e gazdasági — társadalmi — és kulturális állapot tekintetében elmaradott csoport, teljesen új körülmények közé kerülve, hogyan lép a haladás útjára és illeszkedik bele a szocialista gazdálkodás kereteibe.

A már eddig összegyűjtött anyagot az Egyetemi Néprajzi Intézet kézirat-tárában őrizzük. A munkatársak lehetőleg megfogható, szűk, jól körülhatárolható területet választottak maguknak, hogy a feldolgozás mennél alaposabb lehessen. Ennek alapján kötelezettséget vállaltak anyaguk feldolgozására vonatkozólag. A már elkészültek közül megemlíthetem Lőrincze Lajos dolgozatát: A tolna-baranyai (volt bukovinai) székelyek névadási szokásaihoz (Ethn. LIX. és a Néprajzi Tanulmányok 3. sz. Budapest, 1949). Csermák Géza: Az istensegitsiek állapot- orvoslása (Ethn. LX.) Sajtó alatt van

Belényessy Márta nagyszabású monografiája: A bukovinai székelyek táncélete. Utalok még néhány befejezett munkára is: Az öt volt bukovinai falu betlehemes-játékát több változatban felvettük. Munkatársaink a játék előkészületeinek és előadásának időpontjában is lennjártak s így nemcsak a körülményeket volt alkalmunk megfigyelni, hanem a játékot filmre, a hangot pedig hanglemezre felvenni. Sikerült a kakasdiak meseéletét a teljes meseanyaggal együtt felgyűjteni és az anyag egyrészét magnetofón drótra venni. Feldolgozásra került a kétyiek szemtermelése, a hidasi fonóélet, egy kakasdi család nemzeti rendje, a kakasdiak láb-beli, szücs és felsőruhakészítő mestersége.

A további munkánkat, melynek során szándékunkban van elsősorban folklorisztikai kutatásainkat elmélyíteni, az ötéves tervben előirányzott dotáció fogja jelentős mértékben elősegíteni.

Dégh Linda

Kohlbach Bertalan † (1866—1943).

Ha megkéssetten is, a magyar néprajztudománynak meg kell emlékeznie Kohlbach Bertalan elhunytáról. 1866-ban született Liptószentmiklóson. 1888-ban nyert bölcsészdoktori oklevelet a budapesti Tudományegyetemen keleti nyelvészetből. Később latin-német tanári képesítést is szerzett. Tanári pályájának állomásai: Kaposvár (itt a Somogyvármegyei Múzeum őre is), Nagyvárad és Budapest. 1943 végén villamosszerencsétlenség áldozata lett. Irodalmi munkásságának birtokomban levő kéziratok bibliográfiája 191 tanulmányát sorolja fel. Ezek között úttörő jellegűek voltak Magyarországon a zsidó néprajzzal foglalkozó dolgozatai, amelyek magyarul nagyrészt az IMIT Évkönyveiben, németül a Globus-ban és a Zeitschrift des Vereins für Volkskunde-ban jelentek meg (ezekről l. Scheiber: Kohlbach Bertalan és a zsidó néprajz. Bp. 1948.). Az Ethnographiában öt alapos könyvismertetést írt és adatgyűjtését tette közzé a kígyó megölését illető néphitről (XXI, 254.). Munkássága és egyénisége megőrzik nevét és emlékét. *Scheiber S.*

Néprajzi jellegű előadások a budapesti egyetemen 1949/50. II. félévben.

Tálas István: Bevezetés a magyar néprajzba. Heti 3 óra.

Tálas István: Muzeológiai gyakorlat. Heti 2 óra.

Tálas István: Magyar néprajz. Heti 2 óra.

Tálas István: Magyar néprajzi gyakorlatok. Heti 2 óra.

Vajda László: A világ népei. Heti 3 óra.

Vajda László: Muzeológiai gyakorlat. Heti 2 óra.

Vajda László: Összehasonlító néprajz. Heti 2 óra.

Vajda László: Összehasonlító néprajzi gyakorlatok. Heti 2 óra.

Tálas István: A Kiskunság. Heti 1 óra.

Kresz Mária: Palócok és matyók. Heti 2 óra.

Vajda László: Ausztrália. Heti 1 óra.

Balassa Iván: Néprajzi muzeológia. Heti 3 óra.

Szabadon választható előadások:

Ligeti Lajos: Mongol néprajzi kérdések. Heti 1 óra.

Szendrey Ákos: A gazdasági élet hagyományai. Heti 2 óra.

Szentpál Mária: Táncírás. Heti 2 óra.

Vargyas Lajos: A magyar népzene. Heti 2 óra.

Dégh Linda: Folklorisztikai alapvetés. Heti 2 óra.

Kovács László: A finnek néprajza. Heti 2 óra.

Vajda László: A polgári ethnológia irányai. Heti 1 óra.

Néprajzi előadások a szegedi egyetemen az 1949/50. tanév II. félévben.

Bálint Sándor: A magyar népi építkezés (heti 3 óra), *Bálint Sándor:* A szegedi paprika néprajza (heti 1 óra), *Bálint Sándor:* Néprajzi gyakorlatok (heti 1 óra), *Szeghy Endre:* Népek zenéje (heti 1 óra), *Szeghy Endre:* Népzenei szeminárium (heti 1 óra), *Szeghy Endre:* Orosz dalszövegek orosz nyelven (heti 2 óra), *Nyiri Antal:* Néprajzi alapismeretek (heti 1 óra), *Temesi Mihály:* A dialektológia mai kérdései (heti 2 óra), *Kertész Lajos:* Szomszéd népek zenéje (heti 1 óra).

SZOVJETÚNIÓ

A Szovjet Tudományos Akadémia N. N. Mikluho-Makláj nevét viselő Néprajzi Intézetének munkája 1948-ban.¹ Mint az előző években, 1948-ban is a „Narodü mira“ (A világ népei) c. többkötetes kiadvány előkészítése állt az Intézet munkájának középpontjában. (Felelős szerkesztője Sz. P. Tolszov.) Főleg két kötet volt munkában: a VII. kötet — „Kelet-, Dél- és Nyugat-Ázsia“ és az I., az egész kiadvány bevezetőkötete — „A világ népeinek osztályozása“. A VII. kötetbe az Intézet munkatársai a Szovjetúnióon kívül eső Ázsia népeiről

(mongolok, kínaiak, japánok, irániak, Indonézia, Indokína, India népei, stb.) több mint húsz cikket írtak. A szerzők munkáját tekintve, a kötet már készen áll. Az első bevezető kötetbe Sz. P. Tolszov elkészítette „A mai emberiség etnikai és nemzeti képződményei történetének alapvető fejezetei“ c. cikkét. N. N. Csebokszarov prof. az emberiség antropológiai típusainak újabb osztályozását alkotta meg, amely a szovjet antropológusok sokéves kutatásainak eredményeit tükrözi. Sz. A. Tokarjev prof. a világ népeinek gazdasági és kulturális osztályozását dolgozta ki. E két kötetbe írott újabb cikkeken kívül az intézet együttese hatalmas munkát végzett a többi, korábban írott kötet („A Kaukázus“, „Ausztrália és Oceánia“, „Afrika“ stb.) szerkesztése és nyomdai előkészítése terén. Munkába vették a „Szibéria népei“ című kötet első részét. 1949-ben az Intézet „A világ népei“ mind a 9 kötetét nyomdakész állapotba hozza.

Az Intézet munkájában nagy szerepet játszó másik probléma „A Nagy Honvédő Háború folklórja“.

A szerzői részt illetőleg már elkészült egy 15 cikket tartalmazó tanulmánygyűjtemény, amely az orosz front-folklór és partizán-folklór kutatásával, valamint más szovjet népek folklórjának a Nagy Honvédő Háborúra eső szakaszával foglalkozik (fehéroroszok, lettek, gruzok, örmé-

nyek, jakutok, kirgizek). Ezenkívül elkészült s már sajtó alatt van bevezető cikkével együtt „A Nagy Honvédő Háború folklórjának tanulmányozása ügyében összehívott Összszövetségi Kongresszus“ anyagának gyűjteménye, amely a „Kratkije szoobscsenyija Insztyituta Etnografii“ egy külön kiadványában lát napvilágot. A bevezető cikk e folklór tanulmányozásának és gyűjtésének módszertanával kapcsolatban 1947 decemberében elhangzott viták eredményeit világítja meg. A Nagy Honvédő Háború folklórjának gyűjtéséhez módszertani kézikönyvet is állítottak össze.

Az Intézet valamennyi szektora erőteljesen dolgozott „A nemzetségi szervezet eredete“ és „A patriarchális nemzetségi szervezet és a katonai demokrácia problémái“ c. két tanulmánygyűjteményen. E két elméleti munka cikkein az Intézet különböző szektoraiban huszonnégy tudományos munkatárs dolgozik. Az utóbbi témakörhöz kapcsolódnak M. O. Koszvennek „A matriarchatusból a patriarchatusba való átmenet“ tárgyában végzett kutatásai; e monográfia egy része 1948-ban elkészült. Tovább folyt „Az etnogeográfiai kutatások módszertana“ problémájának kidolgozása. Az Intézet etnikai-statisztikai és kartográfiai szektorának munkaközössége együttesen dolgozta ki ezt a témát P. I. Kusnyer prof. vezetésével, aki „Az etnikai közösség tudata (nemzeti öntudat), mint etnikai meghatározó“ c. fejezetet is írta. „Az európai összeírások nyelvi, nemzetiségi és vallási adatai elemzésének és helyesbítésének módszerei“ c. másik fejezet P. J. Tyerleckijtől, az intézet tudományos főmunkatársától származik. Az egyéb elméleti kutatások közül meg kell említenünk „A primitív népek folklórja“ (A folklór eredete) címen 1948-ban kezdett munkát és „Az orosz folklór, mint a népi világnézet tanulmányozásának forrása“ címen indult másik közös munkát. (Vezetője: V. I. Csicsarov.)

Az Intézet 1948-ban befejezte Európa Szovjetúnióon kívül eső része

1:2 500 000-es néprajzi térképének összeállítását. A térkép az etnikai területek színezésének módszerével 57 nemzetet és népet tüntet fel, jelzi a gyökeres lakosság és a nemzeti kisebbségek számarányát. A mellékelt magyarító szövegben utalnak minden nemzet és nép földrajzi elhelyezkedésére, számára, nyelvére s legfontosabb etnikai sajátosságaira. A térképet *P. I. Kusnyer* általános vezetése alatt az európai, valamint az etnikai-statistikai és kartográfiai szektor állította össze. E mellett a terv e részében folytak a két néprajzi atlasz — a nyugateurópai és északázsiai — munkálatai is.

Több tudományos munkatárs dolgozott 1948-ban az egyes népekkel foglalkozó néprajzi és antropológiai monográfiákon (ezek befejezését 1949—50-re tervezik). Ide tartozik *L. P. Potapov*nak: „Az altájiak“, *I. F. Szimonyenkónak*: „A Kárpátontúli ukránok“, *M. Ja. Szalmanovics*nak: „A moldoványok“, *M. G. Ljevin*nek: „A japánok antropológiai típusa“, *L. B. Panyek*nek: „A lezgek“, *K. L. Zaidühin*ának: „Északhorezm üzbégei“, *T. A. Zsdankonak*: „Az Amudarja alsó folyásánál lakó karakalpakok“ c. monográfiája, stb.

A néprajz, antropológia és folklór egyes problémáival foglalkozó kutatások körébe utaljuk *Sz. M. Abramzon*: „A kirgizek családi és házassági viszonyai“, *N. A. Kiszljakov*: „A házasság és család az iráni népeknél“, *Sz. V. Ivanov*: „Szibéria népeinek vázlata“, *J. V. Gippiusz*: „Az orosz dal és a népdal helyi dallamstílusai és többszólamúsága“ stb. címen folytatott munkáit. 1948-ban befejezték tárgyük kidolgozását *V. I. Csicserov*: („A mezőgazdasági naptár téli szakasza“), *E. D. Prokofjeva*: („A szelkupok folklórja“), *A. A. Popov*: („A dolgánok vallása“), *G. F. Gyebec*: („Kelet-szibéria kraniológiája“).

A felsorolt egyéni kutatásokon kívül az Intézet 1948-ban két, a néprajz mai feladatainak szempontjából igen aktuális probléma közös kidolgozását kezdte meg: „A szovjet népek kolhozainak szociális kultúrája és élete“ és

„A mai polgári néprajz krízise“. Az első témára vonatkozólag 1948-ban az Intézet expedíciói a Szovjetunió tizenhét népének kolhozéletét tanulmányozva, hatalmas anyagot gyűjtöttek. A második munka (*Sz. P. Tolszov, D. A. Olderogge, I. I. Potyehin, N. A. Butyinov* és mások tollából) tanulmánygyűjtemény formájában fog megjelenni s a rasszizmust hirdető, a gyarmati igazgatás gyakorlati kérdéseinek kidolgozásával az imperializmus szolgáivá szegődött mai reakciós amerikai és nyugateurópai néprajzi „iskolák“ módszertani alapjainak alapos kritikáját adja. Az Intézetnek a néprajztudomány történetére vonatkozó munkálatai közt foglal helyet *V. V. Bogdanov* „V. F. Miller élete és tudományos működése (1848—1913)“ c. 1948-ban írott munkája, valamint *N. G. Sprincin*: „A Dél-Amerikába irányuló orosz expedíció anyaga“ c. könyve. A néprajz klasszikusai munkáinak kiadása terén az Intézet nagy érdeme, hogy sikeresen előkészítette *N. N. Mikluho-Makláj* műveinek akadémiai kiadását. A kiadvány öt kötete közül az ausztráliai, óceániai és amerikai szektor *Sz. A. Tokarjev* vezetése alatt már előkészítette kiadásra az első három kötetet. Már folynak a negyedik kötet munkálatai is, amely *N. N. Mikluho-Makláj* rajzainak és fényképeinek gyűjteményét fogja tartalmazni. Az ötödik kötet munkáit az Összszövetségi Földrajzi Társaság vezeti. Az intézet másik nagy publikációja, amelyet 1948-ban *N. V. Kjunyer* prof. és *A. N. Bernstam* készítettek elő, *Iakin* (Bicsurin) „A hajdani középázsiai népekről szóló adatok gyűjteménye“ c. könyvének újabb kiadása.

Az Intézet Tudományos Tanácsának, tudományos üléseinek és az egyes szektorok üléseinek munkája azt mutatja, hogy az együttesben a tudományos aktivitás jelentékenyen nőtt.

1948-ban az Intézet Tudományos Tanácsa 36 ülést tartott. Ezekon általános elméleti jelentőségű előadásokat olvastak fel, doktori és jelölti disszertációkat védelmeztek, megtárgyalták a vitás kérdéseket, tudományos és szervezeti ügyekben döntöttek. A Tudományos Tanácsban meg-

vitásra kerülő előadások száma 55 volt. Mint eredményt kell megemlétenünk, hogy 1948-ban a Tudományos Tanács üléseinek programjában a főhelyet az Intézet tudományos kutatómunkájával s különösen a néprajztudomány elméleti problémáival kapcsolatos kérdések foglalták el, a disszertációk védelmére összehívott ülések kisebb számmal szerepeltek.

1948-ban az Intézet Tudományos Tanácsa néhány speciális ülést is tartott. Fentebb már megemlékeztünk arról az ülésről, amely a szovjet folklóristák munkásságában tapasztalható legfőbb hiányokkal és folklóristák feladataival foglalkozott. A felszólalók élesen bírálták a leningrádi egyetemen előadó Propp prof. munkáinak idealista beállítottságát, a Néprajzi Intézet folklór-szektorát korábban vezető P. G. Bogatürjev prof. kutatásaiban érvényesülő, ú. n. funkcionális-strukturális módszert s több, A. N. Vjeszelovszkij téveszméinek hatása alatt álló folklórlista munkásságát. Az ülés, amelyen az intézeti és az intézeten kívül tudományos dolgozók nagy számmal vettek részt, igen kedvező hatással volt a folklór-szektor kutatási irányára. (A bírálat részletes ismertetését lásd „Szovjetszkája Etnográfija“ 1948. 3.) A Tudományos Tanács másik ülése a kaukázusi néprajz kérdéseivel foglalkozott. Az ülésen részt vettek a Gruz és Azerbajdzsáni Tudományos Akadémiák, a Szovjet Tudományos Akadémia da-gesztáni bázisa, a Kaukázusi Nemzeti Köztársaságok és Területek tudományos intézményeinek és múzeumainak képviselői. Több tudományos előadás mellett az ülés megvitatta „A világ népei“ „Kaukázus“ c. kötete számára készülő cikkeket. (Az ülés beszámolóját lásd „Szovjetszkája Etnográfija“ 1948. 4.)

A Tudományos Tanács novemberben tartott ülése az Intézet tudományos kutatómunkásságát a Lenin nevével viselő Összszövetségi Mezőgazdaságtudományi Akadémia híres ülésének határozataival kapcsolatban vette vizsgálat alá. Az együttes igen élénken vett részt az Intézet tudományos

problematikájának s a szovjet néprajz mai feladataival kapcsolatos gyakorlati tevékenységének megvitatásában. Az ülés három napig tartott. A viták folyamán a felszólalók különböző oldalról bírálták az Intézet munkásságát. 1948 decemberében a Tudományos Tanács három napig tartó ülésen vitatta meg „A világ népei“ I., bevezető kötetének legfontosabb cikkeit, amelyek a világ népeinek antropológiai, gazdasági és kulturális, történelmi és néprajzi osztályozását végzik el.

A szektorok ülései között ki kell emelnünk az antropológiai szektor nyilvános ülését (a beszámolót lásd „Szovjetszkája Etnográfija 1949. 1.), amelyen alaposan megvitták a micsurini biológiai irányzattal kapcsolatban az antropológia kérdéseit. Több hibát fedeztek fel a szovjet antropológusok munkásságában s meghatározták a további munka legfontosabb feladatait. Az általános néprajzi csoport ülésén megvitták Ravidonyikász prof. kézikönyvét (lásd „Szovjetszkája Etnográfija“ 1948. 4.), M. O. Koszven prof munkáit („Szovjetszkája Etnográfija“ 1949. 1.), G. F. Gyebec prof. könyveit (u. o. 1948. 4.). A keleti csoport és a folklór-szektor közös ülésén bírálták meg Zsirmunszkij és Zarifov professzoroknak az üzbég hősi eposzról írott könyvét. (L. a folyóirat jelen számában.)

1948-ban az Intézet több kiadványa hagyta el a sajtót. A „Szovjetszkája Etnográfija“ folyóirat négy száma 60 nyomtatott ív terjedelmében; a „Kratkije Szobscsenijja“ Insztituta Etnografii IV. száma, amely főként az Intézet 1946. évi expedícióinak anyagát tartalmazza; a Néprajzi Intézet munkáinak sorozatában megjelent A. A. Popov: „Az nganaszánok“ c. monográfiája, nagyszámú, részint színes illusztrációval és G. F. Gyebec „A Szovjet-unió paleoantropológiája“ c. monográfiája, amely a Szovjetunió egész területén gyűjtött paleoantropológiai anyagnak az irodalomban első feldolgozása. Megjelent M. O. Koszven „A matriarchatus. A probléma története“ c. könyve, amely az ókortól

kezdve rajzolja meg a matriarchatus problémájának történetét; e probléma kidolgozásának történetével az orosz, különösen a szovjet tudomány jelentős mértékben foglalkozik. Sz. P. Tolszov „A régi horezmi civilizáció nyomában” c. könyve, amely nagyszámú illusztrációt, rajzot, fényképet és térképet tartalmaz, a Népszerű Tudományos sorozatban jelent meg. A könyv összegezi az 1937 és 1947 közt működő horezmi régészeti expedíció kutatási eredményeit.

E mellett 1948-ban a Moszkvai Állami Egyetem kiadásában jelent meg (66 nyomtatott íven) Sz. P. Tolszovnak „A régi Horezm (kísérlet történelmi és régészeti felkutatására) című, I. osztályú Sztálin-díjjal kitüntetett könyve.

Sajtó alatt (a Szovjet Tudományos Akadémia könyvkiadója) vannak az Intézet következő munkái: A „Kratkije Szooobszenyija” V.—VI. száma, az első főként az Intézet északkeleti expedíciójának anyagát, a második az 1947-es expedíciós kutatások anyagát tartalmazza; a „Szbornyiki Muzeja antropologii i etnografii” X., XI., és XII. kötete (ezek a múzeumi anyag tudományos feldolgozását tartalmazó háborúelőtti sorozat folytatását képezik); a „Trudü Insztituta Etnografii” két kötete, amely T. A. Trofimovának „A volgai tatárok etnogenezise az antropologiai adatok tükrében” és E. M. Sillingnek „A kubacsok és kultúrájuk” c. monográfiáit tartalmazza.

1948-ban az intézeti együttes nagy munkát végzett az Akadémia Antropologiai és Néprajzi Múzeuma szervezetén belül létrejött Lomonoszov-Múzeum létrehozásával. A múzeumot az 1948 decemberében Leningrádban tartott s az orosz tudomány történetével foglalkozó akadémiai kongresszus idején nyitották meg.

Jelentősen bővült az intézet munkája a tudományos káderek kiképzése terén. A huszonöt állandó aspiránson kívül az Intézetben az aspiránsok kurzusát kilenc olyan személy is végzi, akiket a Szovjetunió nemzeti köztársaságainak tudományos intézményei

küldtek. 1948-ban tizenegy személy végezte el az aspiranturát.

Az aspiránsi disszertációkon kívül a Tudományos Tanácsban 1948-ban az Intézet tudományos munkatársai által írt négy disszertáció védelme folyt le. Ezek közül kettő doktori disszertáció volt (V. I. Csicserov „A mezőgazdasági naptár téli időszaka” és A. F. Anyiszimova „Az evenki vallás keletkezésének kérdései”), kettő pedig jelölti disszertáció. (Z. A. Nyikoljcskoj: „Az avarok nemzeti viszonyai a XIX. században” és G. P. Vasziljeva: „A Nohurli turkmén törzs.”) Az Intézethez nem tartozó etnográfusok a következő disszertációkat védelmezték: M. Sz. Dolgonoszova: „Tylor tanítása a csökevényekről”. — A. N. Rejszon-Pravgyin: „Az északi Ob-vidék népeinek játékaik és játékszerei — Sz. I. Makalatiya: „A kartvél törzsek néprajza.” (A védelemről beszámolt a Szovjetszkája Etnográfija 1948. 4. és 1949. 1. száma.)

A mellett a széleskörű tudományos és népnevelő munka mellett, amelyet az Antropologiai és Néprajzi Múzeum Leningrádban folytatott, az Intézet különböző intézményekben és szervezetekben tartott előadásokkal, az időszaki sajtóban elhelyezett több cikkel, bírálatokkal és jegyzetekkel, széleskörű rádiótájékoztatóval végzett tudományos propagandát. (Rádióriportot adott a horezmi expedícióról, a komipermjákokról, a Szovjetunió finnugor népeiről, stb.) Az év folyamán az Intézet igen sok levelet kapott a Szovjetunió különböző köztársaságaiból, intézményektől és magánszemélyektől néprajzi kérdések ügyében. (Különösen az egyes népek etnogenezisére vonatkozólag.) Valamennyi levélre szakszerű, részletes választ küldtek, amelyben utaltak a levélíró érdeklő irodalomra. A tudományos propaganda terén jelentős munkát végeztek az Intézet expedíciói, amelyeknek tagjai a körzeti területi és köztársasági központokban általában mindig előadásokat és beszámolókat tartottak a vidéken végzett kutatásaikról.

T. Zsdanko

(Szovjetszkája Etnográfija 1949. 2. 153—155).

KÖNYVSZEMLE

ТОЛСТОВ С. П.: ПО СЛЕДАМ ДРЕВНЕХОРЕЗМИЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ
Издательство Академии Наук СССР. Стр. 323. Москва-Ленинград — 1948
(Sz. P. Tolszov: *Az ősi khvareزمi civilizáció nyomában.* A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadása. 323 o. Moszkva—Leningrad, 1948.)

Hún krónikánk az Aba nemzetség származásával kapcsolatban említi Khvarezmét, azt a területet, amelynek tíz évig (1937–1947) tartó kutatásáról számol be Tolszov professzor könyve. Ma az Üzbég Szövetséges Köztársaság Chorezmi területe őrzi e nevet. A kutatások főként a Karakalpak Autonóm Köztársaság területén folytak, de a szomszédos területekre is kiterjeszkedtek.

E vidéken hajdan — messze túl a mai kultúrzóna határain — fejtett öntözéses földművelés folyt, de mindeddig teljes homály fedte a hajdani öntözéses terület körvonalait és elpusztásodásának körülményeit. 712-ben Kutejba arab hadvezér barbár módra megsemmisíti Khvarezm történetirodalmát, kiirtja, vagy számúzi tudósait. Al-Biruni szerint „mindaz homályba merült... amit történetükről az iszlám előtt tudtak“. A régészet és néprajz itt az írott források hiányát volt hivatva pótolni.

Az Októberi Szocialista Forradalom után helyi dilettáns műkedvelők helyett már a moszkvai és leningrádi régészeket kezdte foglalkoztatni Közép-Ázsia problémája, de az arabokat megelőző korok felé csak a 30-as évek folyamán fordult a figyelem. Ennek volt egyik megnyilvánulása ez az 1937-ben indult expedíció is. Tolszovék a korábbi kutatóktól eltérően a mai kultúrzóna határain kívül, a pusztában keresték „a régi öntözéses földek“ emlékeit, melyeket a klimatikus körülmények igen szerencsésen őriztek meg. Az első évek munkáját már összefoglalta „Drevnyij Chorezm“ című 1942-ben megjelent monográfiájában, ezért jelen könyve részletesebben, az 1946–47. évi eredményekkel foglalkozik.

A vállalkozás ékes illusztrációja a szovjet tudomány komplex munkamódszerének. Tolszov professzor, e régészeti expedíció vezetője, a Szovjet Tudományos Akadémia néprajzi intézetének igazgatója, a feldolgozás során könnyedén kezeli a legkülönbözőbb nyelvészeti és történeti problémákat. Az expedíció helyettes vezetője Orlov építész. A régészekkel párhuzamosan s velük szoros kapcsolatban néprajzos brigádok vizsgálják a terület mai néprajzi képét. Egyetemi hallgatók is részt kapnak a munkában. A tudományos intézeti munka és a műszaki személyzet (pilóták, filmoperatőr, autócsoport) fontos kiegészítői a vállalkozásnak.

A repülőgépet 1946-ban állították munkába, midőn ötévi terepmunkát maguk mögött tudva, már könnyedén tájékozódtak az eléjük táruló képen. Segítségével kevés idő alatt, kevés anyagvesztéssel, többszáz kilométerre hatolhattak be a pusztába. A repülőgépet nyersanyaggal és műszakilag, a kutatókat pedig élelemmel és vízzel az autócsoport látta el. Míg a külföldi régészet a repülésre csak felderítést, részletfeladatokat bízott, a szovjet

régészetben szervesen összefügg a földi kutatásokkal. Tolsztovék a levegőből több olyan emléket fedeztek fel, amelynek hajdani meglétéről tudtak ugyan, de a földön egyáltalán nem voltak észrevehetőek, vagy megközelíthetőek. Így sikerült megoldani az öntözőrendszer több homályos problémáját. Egy berepülés eldöntötte azt a vitát, amely történészek és paleogeográfusok között az Uzboj nevű kiszáradt folyómeder körül régóta eldöntetlenül állott.

A településtípusok, földművelés és ipar emlékeinek feldolgozása után került sor a társadalom problémájának megoldására. A legrégebb leletek értelmezéséhez az összehasonlító néprajz adta meg a segítséget.

Khvarezm őskorának legrégebb ismert kultúrája az i. e. III. és IV. évezred határán virágzott *kelteminari kultúra* korában a vidék klimatikai és vízrajzi tekintetben egészen más képet nyújtott. A mainál vízszegényebb Amu-Darja még nem tört át a Szultán-Uizdag hegyláncon s számtalan tóvá, mocsárrá ömlött szét. A szigeteken ütöttek tanyát a kelteminari kultúra neolitikus vadászai, akiknek leleteit korong nélkül készült hegyesvégű agyagedények, kovakő- és csonteszközök képezik. A homok konzerválta egy ház elszenesedett darabjait s így szinte teljesen rekonstruálni lehet a kelteminárok házáat. Homokbuckára, fából és nádból építették 24×17 méteres tojásdad alaprajzú házukat. Három koncentrikus oszlopsor tartotta a szarúfákat, ezeken vízszintes karók, rajtuk pedig nádréteg alkotta a tetőt. Két oszlopsor között keskeny folyosó vezetett a középen álló örökégő tűzhelyhez. A bejárattól jobbra s a házi tűzhely mögött nagyszámú konyha-tűzhely helyezkedett el, a leletek nagyrészt körük csoportosultak. A bejárattól balra volt a majdnem tűzhelymentes lakószektor. Az életformában rokon Andaman-szigetlakók által nyújtott párhuzam alapján, a kelteminari társadalom a következőképpen rekonstruálható: a házban egész nemzetség, 100—120 ember lakott. A társadalmi élet központja az örökégő szent tűz. Mint a családi tűzhelyek helyzetváltoztatása mutatja, a páros család nem különült el teljesen. A tűzhelymentes szektor a közös rituális táncok helye, a peremén gyenge előtűző tűzrakások valószínűleg a nőtlen ifjak helyét jelölik, akik a konyhai tűzhelynél táplálkoztak, saját tűzüknél csupán melegedtek.

E legrégebb khvarezmi kultúra leletanyaga északkal (Kazachsztán, Szibéria, Ék. Európa) erősebb, déllel (Dél-Írán, India) gyengébb kapcsolatokat mutat. Feltehetjük, hogy Khvarezm már az i. e. IV—III. évezredben közvetítő szerepet játszott Észak- és Közép-Kelet régi civilizációi között. E keltemináriák ethnikai és nyelvi hovatartozásáról bizonyosat nem tudunk. Azt kell gondolnunk, hogy Közép-Ázsiában a későbbi űgorokhoz és a dravidákhoz közelálló népelemek érintkeztek, amelyek további keresztetéződések útján, különösen jafetita elemek felvételével az indo-európai nyelvek keleti csoportját alakították ki. Khvarezm eredetmondája és történetírója, Al-Biruni szintén két forrásúnak tüntetik fel a khvarezmi ethnogenezist, alátámasztja ezt a régészet is.

Miután Eurázsia klímátörténetében bekövetkezett az „atlanti“-ból a „szubboreális“ korszakba való átmenet s az Amu-Darja régi deltájának egy része egyetlen nagy víztartóvá alakult át, jelenik meg (az i. e. II. évezred közepén) az északi kapcsolatú, nyilván már fejlett állattenyésztéssel és kapásföldműveléssel rendelkező *tazabagjahi kultúra*, a kelteminári egyenes folytatója és a hozzá időben közelálló (II. évezred második fele),

de semmi neolitikus jelleget nem mutató, eltérő leletanyagú, déli kapcsolatokra utaló *szujargani* kultúra. Az Iráni fennsíkot és környékét, ahová e kapcsolatok mutatnak, már az i. e. IV. évezredben megtelepült kapásföldművelés, állattenyésztés, négyszegletű agyagházak, laposfenekű, festett kerámia jellemzik. E kultúra rejlik a klasszikus kelet régi civilizációinak mélyén. Itt már nem hatással, hanem déli ethnikai csoportok beköltözésével van dolgunk, ami valószínűleg az Amu-Darja mai medrének a második évezred közepén bekövetkezett végleges kialakulásával függ össze. Mint a későbbi leletanyag mutatja, a régi lakók és e déli jövevények összeolvadtak. Joggal tesszük fel, hogy e déli törzsek nyelve a jafetita nyelvek keleti ágába tartozott, amelyben a churri-mitanni, vagy szubárja-csoport törzsei játszották a legnagyobb szerepet. Az újabb kutatók egyetértenek abban, hogy Khvarezm nevének második tagja az indoeurópai zem- — föld, vidék — tőből származik. Első tagját leghelyesebben népnévhez kapcsolhatjuk. Így Khvarezm a chvarri, vagy charri (churrita) nép földjét jelenti. Mitanni állam és Khvarezm között szoros kapcsolatra mutat Sausatar és Sausafar, Artatam és Artamuch uralkodók neve, a kisázsiai és khvarezmi ruházat hasonlósága, stb. Al-Biruni e törzsek beözönlésének idejére (az i. e. XIII. századra) teszi a khvarezmi dinasztia legendás őseinek, Szijavusnak Khvarezmbe jövetelét és az állam megalapítását.

Az i. e. II. és I. évezred határán, a khvarezmi ethnogenezis harmadik szakaszában, a khvarezmiek egyik láncszemét képezik a Káspi- és Fekete-tengert gyűrűben körülfogó thrák-kimmeriai-ösindoeurópai törzseknek. Strabo masszagétáknak tartja őket. Feltehetjük, hogy Khvarezm térségében az indoeurópai törzsek három hatalmas területe: az *indoiráni*, *thrák-kimmériai* és *szák* vagy *szkitha* terület találkozott. E korszak kezdete régészetileg elég homályos. Az i. e. I. évezred elején váltja fel a szujargani kultúrát az *amirabadi*. Hordozóinak hosszú, 70 m-t is elérő, két párhuzamos folyosószerű helyiségből álló háza, a családban és életformában hatalmas változásokra utal. Társadalmuk rekonstruálásában az irokéz néprajzi párhuzam segít. A hosszúra nyúlt ház általában a páros családok előrehaladt elkülönülésével kapcsolatos. A közös tűzhely helyére állandó, egyvonalba sorakozó családi tűzhelyek lépnek. A társadalom talán a barbárság felső fokának kezdetén áll, aligha éri el az irokéz törzsszövetség színvonalát. Csak az i. e. VIII—VII. század táján lép Khvarezm története új korszakába, a civilizációba.

Khvarezm *ókora* körülbelül ezer évig, az i. u. IV. századig tart. E korszak meglehetősen egységes. Mindvégig jellemzi a 40×40×10 cm-es óriástégla, a félkör, vagy ellipsziszalakú boltív, az erős falakon belül lövészgálériák, a kapubejárat előtt erődített labirintusok, négyzet vagy téglalap-alaprajzú tornyok, háromélű lyukas szkitha nyilhegyek, nagy, ovális gabonakoptatók, főként lábkorongon készült, többnyire vörös kerámia, importált színes üveggyöngyök. A társadalmi és gazdasági élet ugyancsak szigorú egységet mutat.

Az i. e. I. évezred közepéről származnak legrégebb építészeti emlékei, az ú. n. „lakásfalú gorodiscsek“. Az élet az épületet körülfogó szűk, boltíves folyosószerű helyiségekben folyik, hatalmas belső térségének egyáltalán nincs kultúrretege. Ez tulajdonképpen az állatok bekerített helye s a

bantu knaaltól a cserkesz falvakig több néprajzi párhuzamot találhatunk hozzá. E gorodiscsék elterjedése az Amu-Darja két partján már a nagy csatornákkal kapcsolatos, amelyek eredete a VIII—VI. századba nyúlik vissza. Az alaprajzból kiolvashatjuk, hogy lakóik megtelepült gazdálkodásában az állattenyésztése a vezetőszerep, a csatornák mutatják, hogy földművelést is űztek. E hat-hét kilométert kitevő óriás házban több ezer ember lakik, egy nemzetség, vagy nemzetségs csoport. Társadalmukban nincs jelentősebb differenciálódás. A sötét folyosókba nyilván a nyáj miatt kitört háborúk elől húzódtak. A néprajzi párhuzamokban a nyáj a nemzetség, vagy törzs *kollektív védelme* alatt áll, de az egyes családok *magántulajdonát* képezi. A háborúk következtében kialakul a vagyoni különbség, a nemzetiségi és törzsi arisztokrácia. Az Avesta, amelyben megtaláljuk a lakásfalu gorodiscse leírását, a tűz papjaira, harcosokra és közemberekre tagolja a társadalmat. A khvareزمi Szijavusidák is ilyen törzsszövetség élén álló, papi funkciókat végző vezérek lehettek.

A társadalmi berendezkedés megváltozására az öntözéses földművelés kifejlődése volt döntő hatással. Az öntözőrendszer azt bizonyítja, hogy a VIII—VI. században Khvarezm-ben erős *rabszolgatartó állam* jött létre. Ez az állam még őrzi a matriarchális és nemzetiségi hagyományokat (pl. csoportos házasság). Herodotos XVI. satrapiájában Khvarezm körvonalait ismerhetjük fel. Hatalmának forrása az lehetett, hogy vezetőhelyet foglalt el a masszagéta konföderációban, amelyben rajta kívül az *apasziákok*, *sakaravákok*, *derbikek*, *tocharok* (vagy *dachok*) *aszii*k, *attaszik tartoztak*. E szövetség a perzsákkal és macedónokkal gyakran mind egyenrangú fél áll szemben. Az Aral-menti szarmata törzseknek az i. e. IV. században Délkelet-Európa felé meginduló mozgalmá valószínűleg azt jelenti, hogy Khvarezm erre keresett kárpótlást elveszett déli birtokaiért.

Főleg az i. e. III. században mindenfelé érezhető a masszagéta kultúra erős hatása. Tőlük kerül a hunokhoz, majd az alánokkal Kelet-Európába a nagy katonaló, velük hozható kapcsolatba a szkitha-szibériai vadállatstílus. E korban a kínai források nem tudnak Khvarezmről, de említenek egy Kangjui nevű hatalmas államot (a zoroasztrikus forrásokban Kangha, a „vízágak országa“). E terület politikai központja, legfejlettebb területe Khvarezm lehetett. Tolsztoz a khvareزمi kultúrának az i. e. IV. század — i. u. I. század közti periódusát „kangjui kultúra“-nak nevezi.

Kangjui állam virágkora az i. e. I. század és az i. u. I. század eleje. Időszámításunk kezdete körül khvareزمi politikával függ össze az alánok nyugatra áramlása, akik ekkor a Fekete-tengertől északra elterjesztik a Szijavusidák tamgáját.

E korszak településére a tömören beépített város, s mint a falu alapformája, a különálló megerősített háztömb jellemző. A városok 2—8 háztömbből állanak, mindegyik 150—200 szobát, 500—1000 embert, egész nemzetséget zár magába. A háztömbök szimmetrikusan helyezkednek el a főutca két oldalán. A két városrészben a téglákon eltérő a tamga, tehát a város két frátriára oszlik (Dargan koraközépkori városban ezt belső fal hangsúlyozza). E dualizmus deríthet fényt a szintén khvareزمi talajhoz kapcsolódó zoroasztrikus dualizmus eredetére. A közszabadok és az arisztokrácia háza még nem válik el élesen. A központ még nem a fejedelem kastélya, hanem a tűz háza. Minthogy az ipar kitűnően specializált, de iparos

negyedek nincsenek, a tárgyak valószínűleg iparos rabszolgák készítményei.

A földművelés és állattenyésztés arányának megváltozását mutatja az, hogy a karámház helyére a megerősített háztömb lépett. Az öntözés e korban éri el maximális méreteit. Az oázist s a csatornák mentén húzódó művelt sávokat egységes erődrendszer védi a puszta felől. Az erődítés módja feltételezi, hogy az egész lakosság részt vesz a védelemben.

A Kuvan-Darja medencéjében fennmaradt dzsety-aszari emlékcsoport a tocharokkal van kapcsolatban. A tochar nyelv az ősi dach nyelv utóda s valószínűleg az illyr-thrák-kimmériai nyelvcsoporthoz tartozik, amelybe a régi khvarezm nyelv is tartozott. Régebbi kerámiájuk szintén ilyen kapcsolatokra utal. Az i. e. I. évezred második feléből származó emlékek megerősített, belül két-három emeletes épülettel ellátott majorok, belső épület nélküli, vagy lakóépületes nagy erődök. A téglát nyers állapotban rakták fel s a rétegek közé a nedvesség ellen bőven alkalmazták a nádat.

Az emlékek mind a főmeder, vagy a csatornákat tápláló folyóágak mentén állnak, amelyek az öntözőhálózatban a főcsatornákat pótolják. A belső épület nélküli erődökben, amelyeket sűrű csatornahálózat vett körül, a távolabbi megerősített majorok lakossága tölthette időszakos szállásokon, félnomád földművelést folytatva az év egy részét. Az terület Khvarezm haladó ipari centrumai részéről csak kevés hatást kapott.

A numizmatika ad hírt arról, hogy az i. u. I—II. században Khvarezm hatalmas birodalom központjából a kusánok középpázsiai és indiai államának része lesz. A khvarezm pénzekén a hagyományos lovas helyét indiai isten, az uralkodó mellképének helyét teljes alakja foglalja el. Később az indiai monarchává alakult uralkodó pénzein együttesen jelennek meg az indiai, görög s a kusánok által hozott középpázsiai istenek. E szinkretizmus lesz kiindulópontja az északi buddhizmusnak, ami Közép-Ázsiában és Kínában a kusán birodalomból terjed el. Művészetük, az ú. n. gandhari művészet, a késői hellenista művészet indiai variánsa. A II—III. század határán a khvarezm uralkodók ismét khvarezm mintára verik a pénzt, ami függetlenségük visszanyerésének jele. Arsamuch pénzen jelenik meg először az arameus eredetű khvarezm írás.¹

A kusán kor településképe élesen elválnak a kangjui korszakétól. Ajaz-Kala nagy területen szétszórta, megerősítetlen parasztmajorok összessége. A kb. egyforma majorok közül kiválnak egyes erődszerű épületek. Mind-ebből a társadalomra nézve a következő olvasható ki: a szabad polgárokból álló nemzetségi közösségek rabszolgatartó patriarchális családokra estek szét, közülük kiválnak az arisztokrácia. A városokban ugyan (Toprak-kala) még megvannak a tömbházak, de a tűz szentélye már a fejedelmi kastély lábához került. A város a központi hatalomtól függ, ennek helyőrsége védi az oázis határát.

A toprak-kalai fejedelmi kastély Khvarezm kusánkori kultúrájának valószínű múzeuma. A két- vagy háromemeletes épület homokba ágyazott téglából készült talapzaton állott, ami a lakásfalú gorodiscsék óta jellemző Khvarezm antik építészetére. Legértékesebb leletei óriási méretű freskói és

¹ Arsamuch neve, az oszét Uruzmag megfelelője, a khvarezm nyelvet az oszét-hez kapcsolja, s a masszagéta és szki:ha nyelvek kereszteződése útján kialakult szákszarmata nyelvcsoporthoz utalja.

agyagszobrai. Festészete különleges helyet foglal el a Földközi-tenger és Közép-Kelet antik művészetében. Gazdag és merész színek, realiztikus ábrázolás jellemzi. A falakon alkalmazott díszítő elemek ma is megtalálhatók az üzbég, tadzsik, karapalkak, kazach, népi textiliákon. Szobrászatára erősebben hatottak a gandchar hagyományok. Színezték szobraikat. A „fejedelmek termé“-nek fala mentén fülkék vonultak végig, mindegyikben egy-egy szoborcsoport állt. E szobrok az i. u. III. századi szijavusida uralkodókat ábrázolták. Toprak-kala tehát nem helyi fejedelmek, hanem Khvarezm sachjainak Kjat előtti székhelye volt.

A kastély tervezője művészileg kitűnően, technikailag azonban egészen gyengén oldotta meg feladatát. A falak már a kastély életében repezteni kezdtek, olykor téglával kellett berakni egész helyiségeket. A kusánok alól való felszabadulás után nyilván remek kastélynak kellett hirdetnie az uralkodó nagyságát, s munka közben bővítették ki a kisebbre tervezett épületet. Mint később Timur idején, itt is rövid idő alatt, kellő építészeti tapasztalat nélkül akartak megoldani nagy feladatokat.

Az i. u. IV. században új dinasztia, a magukat szijavusida utódnak tartó Afrigidák lépnek a khvarezmi trónra. Al-Biruni szerint Afrig építette Firt (Kjatot), az új fővárost. A IV. századtól kezdve a fejlődés a régi gazdálkodás, társadalomszerkezet, életforma felszámolása felé halad s az i. u. V—VI. században Khvarezm történetének *középkorába* lép. A változás legélesebben a település képében mutatkozik. A település alapsejtje a vár. A hatalmas öntözőárok két partján egymástól 2—3 km távolságban húzódnak a földművesek miniatűr várai, felettük az arisztokraták félelmetes erődei emelkednek, az arabkori források „10 000 vár“-át elevenítve meg. Leggyakrabban tömör vert agyagfalat használtak, tégláik kisebb méretűek. Minden várnak van lakótornya (donjonja). A földműves vára csak méreteiben s díszítésében különbözik az arisztokrataétól. A paraszt még nem jobbagy, nem áll ellentétes osztályként szembe az arisztokráciával, de a feudális jelei erőteljesen mutatkoznak. A pusztá szélén álló antik erődök hanyatlásnak indulnak, az arisztokraták a nagy csatornák elágazásához építik váraikat, hogy uralkodhassanak a parasztság felett. A parasztnak tőlük is féltetnie kell szabadságát. Az arab hódítás előtt Khvarezmében valóban egymást érik a polgárháborúk.

A városok hanyatlanak, a kerámia minősége romlik, a háziipar sokszor korong nélkül, a hivatásos ipar kézhajtásos koronggal dolgozik. Az iparművészet, mint az arisztokrácia privilégiuma él tovább, pang a külkereskedelem. A termelőerők a falvakban is hanyatlanak. A nagy csatornák (Gavhore, Csermen-jab) részben kikapcsolódnak a termelésből. Közép-Ázsia más helyein is a vár lesz a település alapelemévé, csökken a kultúrsáv, hanyatlanak a városok.

Közép-Ázsia korábban egységes kultúrája az V. századtól kezdve erős területi elkülönülést mutat, politikailag pedig számos független államra esik szét. Khvarezm egységesnek mutatkozik, de a chorezmsach mellett már említik az alája tartozó „uralkodók“-at is. Afrig korában, a IV. század elején a kisebb pénzdarabokon különböző tamgák láthatók.

A kusán birodalom pusztulását okozó Szasszanidákat a fehér hunok, vagy heftaliták előrenyomulása fenyegeti. A heftalita név a masszagéta szó törökös formája. Velük vannak kapcsolatban az Aral-tó keleti partján,

Khvarezm északkeleti sarkában feltárt „mocsári gorodiscsék“. E gorodiscsék olyan nép alkotta, amely a szarmata-alán-masszagéta törzsekből eredt, de a IV—V. században erős török-mongol hatás alá került. Komplex állattenyésztő-halász-vadász gazdálkodást folytattak, amelyben a megtelepült, sőt városlakó állattenyésztése volt a vezetőszerp. Mint a barbár törzsek egyik képviselője támadnak az utolsó századait élő rabszolgatartó világ ellen. Beavatkoznak a birtokos arisztokrácia és papság ellen, a régi közösségi hagyományokért küzdő iráni mazdakiták mozgalmába s az uralmuk alá vetett területeken mindenütt hátráltatják a feudalizálódást.

A heftalíták pusztulását okozó türköknél a katonai demokrácia már a bomlásnak sokkal haladottabb stádiumában van. Az Abruj ellenkagán által vezetett antifeudális felkelést leverik s támogatói, a városi plebs tömegei, a visszatérő nemesség „szolgái és kediverői“ (kliensei) lesznek.

A Közép-Ázsia területén hódítóként megjelenő arab birodalom kialakása szintén összefügg a rabszolgatartó államok válságával. A bizánci kereskedelem hanyatlását erősen érzi az arab kereskedő nemesség, a gazdasági válságot a plebejusi tömegek vállára igyekeznek áthárítani s a belső feszültséget hódításokkal vezeti le. Az arab hódítás előestéjén a chorezmsach fivére, Churxad vezetése alatt Khvarezmében mazdakita típusú antifeudális mozgalom tör ki. Egyik legfőbb célja az arisztokrácia háremeinek megsemmisítése és a csoportos házasság régi formáinak helyreállítása, hogy a szegénységnek a családalapítás lehetőségét, a közösségnek a női munkaerőt visszaadhassa. Ez rejlik az arisztokrácia részéről gyakran emlegetett „nőrablás“ mögött. A mozgalom ideológiai mozgatója egy sajátos szinkretikus judaizmus. A cherezmsachnak csak Kutejba arab hadvezér behívásával sikerül a mozgalmat elnyomnia. Kutejba a khvarezmi tudósok kiűzésével Kazária judaizációjának válik okozójává.

A khvarezmi emigránsok Kazáriában vezető helyre kerülnek. Vezérik, Bulan, a kazár bégek dinasztiájának válik megalapítójává, akik a khvarezmi mintára szakrális uralkodóvá változott kagánt második helyre szorítják vissza. Ügylátszik, hogy a VIII. század közepén Khvarezm Kazáriával politikai egységben szerzi vissza önállóságát. A VIII. századi *Notitia episcopatum* szerint, a hét keresztény püspökség egyike a chvalisz, azaz khvarezmi. A khvarezmi keresztény kolóniát a Kazáriából beköltöző elemek alkotják. Nyilván a khvarezmi emigránsokkal kapcsolatos Kazária székhelyének Dagesztánból az Alsó-Volga-menti Itilbe való áttétele.

A VIII. században Kazáriában reakció támad a khvarezmiek uralma ellen, amit az idegenből behívott talmudista zsidó papság is fűt. Ekkor úzik ki a *kavar* nevű népet, amely a magyarokkal szövetkezve Pannóniába kerül. A *kavar* a khvarezmiek önmaguk által használt neve, a magyarok e név alános formájában, kaliszek néven tartják őket számon. A khvarezmi csatlakozás emléke még a XIII. században is él a krónikában.

Khvarezm közben beilleszkedik a kalifátusok rendszerébe s az iszlám hódításának színterévé válik. Az uralkodók pénzei minőségileg erősen romlanak. A VIII—IX. század határán újabb hatalmas csatornák válnak ki a termelésből. A kiszáradás és a polgárháború megszámlálhatatlan vár pusztulását okozzák. A földjüket vesztett kisbirtokosok tömegesen emigrálnak Kazáriába s mint zsoldosok az uralkodók legfőbb támaszává válnak. Az arisztokrácia és a nép között megszakadt a feudális kizsákmányolást eddig

kendőző patriarchális kapcsolat. Bár Khvarezmben is szokás birtokadományokkal jutalmazni katonai és polgári szolgálatoakat, a társadalmi fejlődés lassúbb ütemű. A X. században, mikor a szomszédos területek hadseregeit már török zsoldosok alkotják, a khvarezmiek még mindig harcosok.

A X. században Khvarezmben újból nagy gazdasági fellendülést tapasztalhatunk. A városok száma ugrásszerűen emelkedik. A régészet erre a városi ipar újabb fellendülésében és a kereskedelmi kapcsolatok újrafelvételeben lel magyarázatot. A vezető város Urgencs, a Kelet-Európa felé irányuló kereskedelem természetes központja. 995-ben Mamun urgencsi emír megöleti az utolsó Afrigidát, hatalma alatt egyesíti Khvarezmet. A már korábban meghódított Kazáriába (Itilbe) újabb khvarezmi lakosság jut s a kiüszött kavarak szerepét tölti be, ugyanígy Bolgárba is.

Khvarezm és a Volga közé az oguz jabguk birodalma ékelődik be, akik ethnikailag heftalita és török elemek keveredésének eredményei. A X. századi oguz kultúra egyenes folytatója az V—VI. századi heftalitának.

Az „oguz“ név az *ogor* rotacizáló formája, ami az oguz törzsszövetségben ugor elem meglétét feltételezi. A X. században átalakul az oguz társadalom. Míg korábban a pusztai hatalmak kirabolták az oázis megtelepült adózóit, most a helyi piacokon messze túlnőtt kereskedelem kialakítja a nagy nyújtató pusztai arisztokráciát, amely mint kereskedő jelenik meg a városokban. Az oguzok ellen erősíti meg Khvarezm északnyugati határait, s miattuk száll harcba az oroszok kazár hadjárata idején a „kazár örökség“-ért. Az Urgencstől kiinduló, nagyszerű karavánszerájokkal, kutakkal ellátott, kövezett „chorezmsachok útja“ mutatja, mennyire komoly volt Khvarezm volgai vállalkozása.

A X. század végén Urgencs középázsiai nagyhatalom. II. Mamun uralkodása a khvarezmi kultúra fénykora. Ő hívja vissza 1010-ben száműzetéséből Al-Birunit, Khvarezm történetíróját. Akadémiájában rajta kívül Avicenna és sok más jeles tudós ott van. Az iszlám előtti khvarezmi építészet, öntözőrendszer, naptár, csillagászat, festészet, amely lehetetlen lett volna geometria, trigonometria, asztronómia, topográfia, kémia, földrajztudomány nélkül, mind azt bizonyítja, hogy Khvarezmnek nagy része van az „arab tudomány“ megalkotásában. E fénykornak előbb a gárdista rab-szolgákból lett szomszéd hódítók, majd véglegesen a szeldzsukok vetnek véget.

A szeldzsuk birodalmat a belső krízisekkel küzdő oguz állam egy felkelő arisztokrata csoportja alapítja a XI. században. Míg az oguzoknál a hűbériség csak a felsőbb rétegekben hódított, az egész szeldzsuk társadalmat átszövi a hűbértörök- (ikta-) rendszer. Az iktadár az uralkodó osztály tagja, az iktán lakó paraszt a legfontosabb termelő. Khvarezm, mint vazallus állam kezd újra emelkedni s a XIII. század elején II. Muhammed udvarában már 27 meghódított uralkodó jelzi aranydobon a hajnalt. Ekkor következik be a mongol hódítás.

Khvarezm XII—XIII. századi fénykorára jellemző a kavat-kalai emlékcsoport. Központja egy kis városrőd, ezen belül gazdagon díszített palota romjai láthatók. A központi hatalom képviselőjének hatalmát az is bizonyítja, hogy az arisztokrácia várai komoly védelemre nem alkalmasak, jelképes erődökké váltak. A hűbérúr és paraszt házáat óriási szakadék választja el, a majorokban megjelenik a mai üzveg vendégszoba őse, a népies

nevén „galambduc“-nak nevezett épület, amelynek számtalan kis fülkéje üveg- és fémedények kiállítására szolgált. A XII. században az öntözőhálózat újabb nagy kiterjedése tapasztalható. Felette ugyancsak a központi hatalom erődjei parancsolnak. A népsűrűség az afrigida korinak mintegy négyszerese. Az afrigida kori harcias földművesek színszegény kultúráját a „nagy chorezmsachok“ korának választékos műveltsége váltja fel.

Előttünk érett feudális társadalom áll, csakhogy fejlődését az uralgó és nagy hűbéresek harcán kívül a nomád törzsek feudális-nemzetiségi arisztokráciája is befolyásolja. A chorezmsachok legfőbb támaszai a XII—XIII. században a zsoldos és szövetséges török csapatok. Első feleségük, a „chatun“ szabályszerűen e törökségből kerül ki, köréje gyűlik a török katonai arisztokrácia. Khvarezmében aránylag kisebbek az osztályellentétek, de a perifériákon hol demokratikus, hol vallásos mezben folyik az osztályharc.

A mongol társadalom elmaradottságának és az osztályellentétek hiányának tudható be, hogy a nemzetiségi-törzsi arisztokrácia nem tudott kellő ellenállást kifejteni s egy erős szervező kezében homogén tömeggé olvadt össze. Muhammed tipikusan feudális haditerve e reguláris sereggel szemben vereséget szenved, utóda is eredménytelenül harcol. A mongolok a városokat lerombolják, a népet megölik, vagy elhurcolják. A XIV. századi utazó Urgencs és Kjat között, valamint Kjattól keletre, a Gavchore hajdani csatornái mentén egyetlen települést sem talál.

Miután a mongolok megsemmisítették az öntözőrendszert, a vizek egy része a Darjalyk régi medrén keresztül nyugatra, a Szarykamysi tóba tört. Az Uzboj—Szarykamys útvonalon a XIV. században a városok egész sora virágzik fel. Legjellemzőbb képviselőjük Semacha-kala, amelyben jól ki-vehetők az iparosnegyedek. Ez az „Aranyhorda-kultúra“, amelynek Timur hódítása vet véget, Urgencs középkori kultúrájának provinciális variánsa. A XVI—XVII. században a vidék török és eltörökösödött khvareزمi elemek intenzív keveredésének színtere. Az a pusztítás azonban, amit a mongolok után Timur okozott az öntözőrendszerben, biztos kiszáradásra ítéli. A feudális széttagoltságban lehetetlen újabb hatalmas főcsatornák építése.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Néprajzi Intézetének chorezmi expedíciója napjainkban is folytatja munkáját. Bőven vannak még megoldatlanul maradt problémák, de néhány kérdést már sikerült tisztázni.

a) A XII—XIII. századi khvareزمi birodalom nem alkalomszerűen, a semmiből támadt. A nagy chorezmsachok mögött Khvarezm gazdasági ereje, ezeréves antik civilizációja állott. Khvarezm antik civilizációjáig nyúlik vissza Közép-Ázsia mai népeinek műveltsége is.

b) Az európai és középpázsiai fejlődés között semmiféle szakadék nem mutatkozik. Közép-Ázsiának már őstörténetét is erős szálak fűzik Kelet-Európa országaihoz. Khvarezm szerepe nélkül érthetetlen az európai ethnogenezis több problémája, a feketetengeri szarmata és alán mozgalmak. E kapcsolatok a khvareزمi-kazár egység és az oguz birodalom idején is fennállottak, amit az urgencsi kereszténység s az urgencsi orosz-kazár-alán kolónia is bizonyít.

c) Valótlan a polgári tudomány azon állítása, hogy csupán Nyugat-Európának volt ókora, Kelet pedig valami történelem előtti feudalizmus

bűvös körében forgott. Khvarezm történelme újabb bizonyosága annak, hogy az emberi történelmet egységes törvényszerűség irányítja. Khvarezm az ótársadalmi rendszerből az i. e. VIII—VII. századra lépett át véglegesen az antik rabszolgatartó rendszerbe, ekkorra, kb. Görögország antik államaival egyidőben fejeződött be a hatalmas khvarezm-i állam kialakulása. Az i. u. V—VI. században a rabszolgatartó rendszer bukásával összefüggő szociális krízis vezeti át Európával együtt történelmének középkori, feudális korszakába. E nagyfokú elbarbárosodás után a X. században ismét fellendül, feltámadnak a csatornák, ipar, kereskedelem. A XII. században, mikor a jelek szerint Khvarezm-ben a feudális széttagoltságból a világ egyik legkorábbi feudális monarchiája alakulna ki, bekövetkezik a mongol támadás.

d) A hatalmas öntözött területek elpusztásodására nem a természeti, vagy történelmi körülmények, hanem egyedül a társadalmi fejlődés ad magyarázatot.

A könyv a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának népszerű tudományos sorozatában jelent meg. Több, mint száz ábráját és térképét a nyelvet kevésbé ismerők is sikerrel használhatják.

L. Vehovszky Erzsébet

Д. А. ОЛЬДЕРОГГЕ: ХАМИТСКАЯ ПРОБЛЕМА В АФРИКАНИСТИКЕ (Советская Этнография 1949. 3. 156—170). *Olderogge D. A.*: A hamita probléma az afrikanisztikában. (Szovjetszkaja Etnografija 1949. 156—170. ll.)

A rasszista polgári ethnologusok felfogása szerint Afrikában a hamiták „ébresztették fel“ álmából a szunnyadó négerséget, pásztorkultúrárt hoztak a primitív műveltségi formák között élő népek közé, államokat szerveztek a laza nemzetségi-törzsi szervezetből stb.

A „hamita“ fogalom a *nyelvészetben* keletkezett: *R. Lepsius* a „szemita“ név mintájára így nevezte el a kopt-egyiptomi, berber és kusita nyelveket, melyek szerinte külön nyelvészeti kategóriát alkotnak s melyekről ma már tudjuk, hogy igen szoros kapcsolataik vannak a szemita nyelvekkel. A *Lepsius*-felvetette hamita-fogalmat „fejlesztette“ azután tovább *Meinhof*, aki különös jelentőséget tulajdonított az általa a hamita nyelvcsaládhoz sorolt nyelvekben a grammatikai nemek meglétének; a nemek pedig szerinte a flektáló nyelvek sajátosságai, — a flektálás viszont a fehér faj, a „történetformáló“, „uralkodó-típusú“ népek nyelvének jellegzetes vonása.

Meinhof nyelvészeti kutatásaiban kiemelkedő szerepet játszik a *ful(-be)* nép nyelve. Itt fedezte fel *Meinhof* a névszók osztályokba sorolásának azt az elvét, amelyben ő a grammatikai nemek ősfelműjét látta (aktív jelentésű fogalmak és kemény, erős tárgyak — hímnem; passzív jelentésű fogalmak és puha, jelentéktelen tárgyak — nőnem). Ezt az elvet polaritásnak nevezte s a „hamita gondolkodás“ jellegzetességének tüntette fel; a bantu nyelvekben pedig nem lát mást, mint egy „őshamita“ fokozat (*ful*) szolgálai, értelmetlen átvételeit, — a szolgálásra teremt négerség hamitáktól való szellemi függésének megnyilatkozását. Így pl. a hamita nyelvekben a zenei hangsúly hiánya *Meinhof* naívvul tudománytalan feltevése szerint azzal indokolható, hogy a pásztornépek parancsoló hangot használtak.

a szolganépekkel szemben, s a zenei hangsúly így kihalt.¹ A *Meinhof*-féle elmélet megrögzött rasszistára vall, aki a történelmet nyelvekből és ezekben is kifejeződő fajkból vezeti le s aki e fajokat „teljes-“ és „kevesebb-értékű“ csoportokba osztja.

Olderogge bebizonyítja, hogy 1. a „polaritás“ elve nem minden hamitának minősített nyelvben érvényesül, 2. viszont jól megfigyelhető olyan nyelvekben is, amelyek jellegzetesen nem-hamiták.

Meinhof tanai teljesen meghonosodtak a polgári afrikanisztikában; szinte általánosan elterjedt az a felfogás, hogy a bantu nyelv a hamitával való keveredés eredménye, — tehát a bantuk egész kultúrájukat is a teremtő hamiták behatásának köszönhetik, akik fehér fajú, északról benyomuló uralkodó népei Afrikának. *Luschan* óta ismételtelen megkísérlék *anthropológiailag* is összekapcsolni a „hamita faj“ címszava alatt pl. a hottentottákat a világosbőrű, kékszemű, gyakran szőkehajú berberekkel és a göndörhajú, sötétbőrű ethiopicus típusúval, — akármilyen képtelenség is ez. A posztulált „hamita rassz“ kimutathatatlanságát pedig úgy próbálták áthidalni, hogy feltételezik a szomatikus jellegeknek a keveredés folytán való eltűnését a „legjobb tulajdonságok“ fennmaradása mellett. Ami annyit jelent, hogy a hamita rassz — ha volna is — *anthropológiailag* nem vizsgálható.

Olderogge leszögezi: a „hamita“ fogalom az *anthropológiában* tarthatatlan: az északafrikai berberek a mediterrán, az ú. n. kusita népek az ethiopicus, a hottentották pedig a külön hottentotta rassztípushoz tartoznak.

De a „hamita-teória“ a legnagyobb zavarokat az *ethnografia* területén okozta. A kultúrkör-elmélet hívei jobb ügyhöz méltó szorgalommal összegyűjtöttek néhány sovány „kultúrelemet“, ami alkalmasnak látszott egy „hamita kultúra“ fogalmának valószínűsítésére. Ezek a „jellemző elemek“ (testvérházasság, placentakultusz, esővarázsoló istenkirályok, zsugorított temetkezés) véletlenszerű, össze nem függő vonások, amelyek egyike sem alkalmas arra, hogy valamely kultúra erőteljes karakterisztikumá legyen s amelyek mindegyike — mint *Olderogge* szellemesen bizonyítja — a feltételezett hamita hatásterület határain túl is előfordul.

A hamita elmélet legélesebb megfogalmazása az afrikai államalakulatok kérdése kapcsán merült fel a polgári tudományban. *Baumann*, *Spannaus* és mások az állam kialakulásának bonyolult történeti problémáját a hódítás primitíven tálat és fajelméletileg értelmezett teóriájává degradálják, amikor egyszerűen a négerséget leigázó, világosbőrű hamitáknak (*Olderogge* gúnyos megjegyzése szerint: Afrika árjainak) történetalakító uralmára vezetik vissza Afrika kapitalizmus előtti társadalmi-politikai alakulását.

Végeredményben tehát hamita kultúráról éppoly kevésbé beszélhetünk, mint hamita rasszról. Ami a hamita nyelv problémáját illeti, itt első sorban is bebizonyult, hogy

1. a „polaritás“ szép törvénye nem igaz, hanem a nem elég alapos nyelvi felvételezések alapján történt elsietett megállapítás;

¹ *Meinhof* később a niloto-hamita nyelveket próbálta behelyettesíteni a ful szerepébe, — hasonlóan kevés sikerrel.

2. a *ful* nyelv egyáltalán nem hamita-típusú nyelv, a *Meinhof*-féle „ős-hamitákhoz“ sincs köze, hanem egyszerűen a nyugatszudáni nyelvcsoporthoz tartozik;

3. a szudáni nyelvek nem tekinthetők egységes kategóriának;

4. a névszó-osztályok nem hamita hatásra keletkeztek, hiszen nem is szorítkoznak Afrikára, — a névszó-osztályok problémája t. i. a gondolkodás problémája, maguk a névszó-osztályok pedig a fogalmak egy eredeti természetes klasszifikációjából erednek.

Tartalmas dolgozatának befejezéséül *Olderogge* az afrikai nyelvek keletkezésével és osztályozásával kapcsolatos, alapvető és újszerű kérdéseket vet fel. Az általa vázolt kép bonyolultabb, mint a tiszta és egymástól elzárt nyelvcsaládok szimpla hipotézise, — de a következetesen történeti szempontú kutatásnak e sokszerűbb képtől nincs oka visszarettenni.

Ami magukat a „hamita“ nyelveket illeti, ezek közül a *ful* — mint láttuk — a nyugatszudáni nyelvcsoporthoz tartozik, a *hausa* a középszudáni nyelvek egyike, a *masai* tipikus nilota nyelv, a *nama* pedig khoisan. A hamita fogalom tehát nyelvészeti szempontból sem tartható fenn.

További kutatásokig, feltételes elnevezésként használható a *szemito-hamita* nyelvcsoporthoz tartozók kategóriája: ebbe tartoznak a berber, kusita, óegyiptomi és szemita nyelvek. Semmi alapunk sincs azonban arra, hogy e szemito-hamita csoporton belül a szemitával *szemben* egy külön hamita csoportot állítsunk fel: a kusita, berber és óegyiptomi nyelv nem rendelkezik olyan lényeges közös vonással, amely elválasztaná a szemitától.

A szemito-hamita nyelvek beszélői különböző rasszokhoz tartoznak s kulturálisan sem alkotnak elkülöníthető egységet, „hamita kultúrát“.

Vajda László

✱

Tördelési hiba miatt itt közöljük a debreceni egyetem néprajzi vonatkozású előadásait:

Néprajzi vonatkozású előadások a debreceni Tudományegyetem Bölcsészeti Karán az 1949/50. tanév II. felében

Gunda Béla:	Magyar népköltészet és népszokások.	Heti 1 óra.
„ „	Néprajzi alapismeretek.	Heti 1 óra.
„ „	Néprajzi alapfogalmak.	Heti 2 óra.
„ „	A magyarság és a szomszéd népek néprajza.	Heti 1 óra.
„ „	Szovjet néprajzi kérdések megbeszélése.	Heti 1 óra.
„ „	Néprajzi gyakorlatok.	Heti 2 óra.
Lükő Gábor:	A játék.	Heti 2 óra.
Balogh István:	Az európai földközösség története.	Heti 2 óra.
Csenki Imre:	Népzenei problémák.	Heti 1 óra.

Felelős kiadó: a Tudományos Folyóiratkiadó NV. vezérigazgatója.

52830 — Egyetemi Nyomda NV. Budapest. (F.: Dömény Lajos)

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

ГЛАВНИЙ РЕДАКТОР: — Rédacteur en chef:

ORTUTAY GYULA

РЕДАКЦИОННАЯ КОМИССИЯ: — Membres de la rédaction:

DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VAJDA LÁSZLÓ

РЕДАКТОР: — Rédacteur:

BALASSA IVÁN

A folyóirat célja a néprajztudomány elvi kérdéseinek tárgyalása; a magyar, a szomszédos és a magyarral rokon népek néprajzára vonatkozó kutatások és eredmények közlése. Az Ethnographiában megjelenő cikkekhöz orosz, francia, angol, német nyelvű tartalmi kivonatot csatolunk.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden a szerkesztőséggel kapcsolatos levelezés a szerkesztőség címére (Bp. VIII, Könyves Kálmán-krt. 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyébként a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés a Társaság titkári hivatalához (ugyanott) címzendő.

A folyóirat megrendelhető a Tudományos Folyóiratkiadó N. V.-nál (Bp., V, Szalay-u. 4.) Előfizetési díj az 1950. évre 40 forint.

Цель журнала — обсуждение принципиальных вопросов этнографии и сообщение о результатах и исследованиях относящихся к этнографии венгерцев, соседних и родственных с венгерцами народов. К появившимся статьям в этнографии приложены касающиеся содержания выписки на русском, французском, английском и немецком языках.

Рукописи, осведомляющие экземпляры, переписка связанная с редакцией, могут быть посылаемы на адрес редакции (Будапешт, VIII, Кеньвеш Кальман керут 40, Этнографический Музей [Непрайзи Музеум]). Все другое, а также интересующая Этнографическое Общество переписка, могут быть адресованы в секретарское учреждение Общества (там же).

На журнал можно подписаться в Издательстве Научного журнала Н. В. (национальное предприятие, Будапешт, V., Салаи ул. 4.) Плата за подписку на 1950 год — 40 форинтов.

Le programme de notre périodique est la discussion des questions principales de l'ethnographie; la communication des recherches ethnographiques concernant le peuple hongrois et les peuples voisins ou apparentés. Les articles édités dans notre Revue apparaissent avec un extrait en langue russe, française, anglaise ou allemande.

On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán-körút 40. Budapest, VIII, Musée D'Ethnographie. Le courrier de la Société D'Ethnographie Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société (même adresse).

Le périodique doit être commandé au Tudományos Folyóiratkiadó N. V. (Szalay-u. 4. Budapest V.) L'abonnement pour l'année 1950 : 40 Ft.

The aim of the review is to deal with the chief problems of ethnology, to publish researches on the folk-civilization of the Hungarian and kindred people, including the neighbouring peoples. The published articles contain extracts in Russian, French, English or German.

Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán-körút 40. Budapest VIII, Ethnographical Museum. Letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (same address). The review can be ordered from Tudományos Folyóiratkiadó N. V. Szalay-u. 4. Budapest V. Price for the year 1950 : 40 Ft.

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE
Könyves Kálmán-körút 40. Budapest. VIII.

VOL. LXI.

1950.

1 — 2.

СОДЕРЖАНИЕ — SOMMAIRE

Токарев С. А.: К постановке проблем этногенеза 1—28

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ — ETUDES

Szolnoky Lajos: Качественные группы (сортимент), количественные единицы и расчетный порядок распределения нитей в обработке конопли
Groupes qualitatifs unités quantitatives et dénombrement de fils dans le travail de chanvre 29—56

Dégh Linda: Вопрос происхождения одной свадебной песни у секлеров
The Origin of a Székler Wedding Song 57—74

СООБЩЕНИЕ ДАННЫХ — DOCUMENTATION

Katona Imre: Воспоминания о наказаниях челяди и крепостных крестьян, сохранившиеся в эпической традиции Тисаигар
Punishment of Serfs and Servants 75—81

Barabás Jenő: Уборка камыша на озере Веленце
Schilfschneiden am See von Velence 81—90

Bakos József: К фольклору о движении крестьянского пролетариата района Бодрогкез
Zur Folklore der agrarpolitischen Bewegung aus Bodrogeköz .. 91—95

Komáromy József: Случай суеверной „порчи“ среди кулаков провинции Ясшар
Un cas de sortilège chez les koulaks de la région dite Jászság 95—104

Némethy Endre: Данные из истории костюмов середины XVIII столетия
Quelques indications sur l'histoire des costumes au milieu du XVIIIe siècle 104—105

ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ МУЗЕОЛОГИЯ — MUSEOLOGIE

Йене Барабаш: Создание Музейного Центра 106

Йене Барабаш: Музей в селе Тисафюред 106—108

Иван Балашша: Постоянная выставка Этнографического Музея .. 109—112

Юдит Вайда: Архив этнологических данных при Этнографическом Музее 113—117

Мария Кресс: Склад коллекций венгерской керамики при Этнографическом Музее 117—118

Иван Балашша: Государственный Этнографический Музей. (Ленинград) 119—124

ИЗВЕСТИЯ ОБ ЭТНОГРАФИИ — NOUVELLES ETHNOGRAPHIQUES

Иштван Винце: Отчет о работах, ведущихся Венгерским Этнографическим Музеем в окрестностях села Тисаигар 125—126

Линда Дег: Работа Этнографического Института по собиранию материалов 127—128

Шандор Шейбер: Берталан Кольбах 128

Лекции этнографического характера в Будапештском университете во второй половине 1949—50 учебного года 128

Лекции по этнографии в университете г. Сегед во второй половине 1949—50 учебного года 128

Жданко Т.: Работа Института Этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая Академии Наук СССР в 1948 году 129—132

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР — REVUE LITTÉRAIRE 133—144

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

BUDAPEST, 1950

LXI. ÉVFOLYAM

3-4. SZÁM

KIADJA A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓ VÁLLALAT

Főszerkesztő:

ORTUTAY GYULA

Szerkesztőbizottság tagjai:

DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VAJDA LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő:

BALASSA IVÁN

Felelős kiadó: Közoktatásügyi Kiadó Vállalat igazgatója

TARTALOM

Kodály Zoltán: Bartók Béla 145—147

Tanulmányok

Sz. Morvay Judit: Az ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében .. 148—171

Dégh Linda: Ismeretlen típusú népmese a dunántúli székelyeknél 172—192

Péter László: A folklorizáció kérdéséhez 193—207

Adatközlések

Diószegi Vilmos: A zsákos tapogató kialakulása a Velencei tavon 208—222

Dömötör Sándor: Zsirosfa és foklafa Szombathelyen és környékén 223—231

Csalog József: A hazajáró halottak elleni védekezésnek egy különös esete Gerjenből 231—233

Manga János: Népművészetünk egy új alkotása 233—238

Adatok a néprajz történetéhez

Ortutay Gyula: Ismeretlen Bartók-kézirat 238—239

A Néprajzi Múzeum helyzete 1919-ben 239

Néprajzi muzeológia

Horváth Tibor: Korea régi művészete 240—244

Balassa Iván: Lengyel Népművészeti Kiállítás a Nemzeti Szalonban 244—246

Manga János: A Nógrád-Hontmegyei Múzeum kiállítása 247—251

ifj. Kodolányi János: A pécsi Városi Múzeum néprajzi kiállítása 251—254

Takáts Gyula: A Somogy megyei Múzeumról 254—256

N. Ja. Kiszljakov: A Szovjet Tudományos Akadémia Antropológiai és Néprajzi Múzeuma 1949-ben 256—258

E. A. Mülstein: A Szovjet Népek Állami Néprajzi Múzeuma .. 258—260

I. F. Szimonenko—A. F. Kuveneva: Kolhoz kutatás és kolhoz-múzeumok a Szovjetunióban 261—264

Néprajzi hírek

A Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának néprajzi előadásai az 1950/51. tanév I. felében 265

Néprajzi jellegű előadások a debreceni egyetemen az 1950/51. tanév I. felében 265

T. A. Zsdanko: A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének munkája 1949-ben 265—269

M. G. Ljevin: A Néprajzi Intézet terepkutatásai 1949-ben 269—273

Márkus Mihály: Hírek a csehszlovák néprajz köréből 273—277

Néprajzi gyűjtőtevékenység Romániában 277—278

Könyvszemle 279—300

Társasági ügyek 301—304

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXI. ÉVFOLYAM * BUDAPEST 1950 * 3 4. SZÁM

Bartók Béla

Kodály Zoltán, a Magyar Néprajzi Társaság védnöke*

Szomorú és felemelő alkalom gyűjtött ma bennünket egybe. Szomorú, hogy egy művészt alkotó ereje teljességében ragad el a halál. Felemelő, mert csonka élete is oly gazdag termést hagyott ránk, hogy alig tudjuk áttekinteni és külön gond, hogyan sáfárkodjunk, hogyan éljünk vele mindnyájunk javára.

Öt év rövid idő, de nagy változások jele az is, hogy ma itthon van e házban, amely oly soká nem akart előtte megnyílni, ezen a színpadon, ahol annyi rég letűnt mű került előadásra alig megszáradt írással, míg neki hét esztendeig kellett várnia, hogy szóhoz jusson, hogy aztán sok évre újra letűnjék.

A régi világban ez volt a sorsa minden „újnak, szépmerőnek“ és itt a kulcsa egyéniségének: erről a pontról kell őt néznünk, hogy megértsük.

Abból az emberfajtaból való, amely örök elégedetlenségtől hajtva mindent meg akar változtatni, mindent szebbé-jobbá akar tenni, amit csak a földön talál. Ebből kerülnek ki a művészet, tudomány nagyjai, a nagy felfedezők, feltalálók, politikában a nagy forradalmárok. Columbusok, Galileik, Kossuthok, akik mind másképp hagyták maguk után a világot, mint ahogy találták.

Természetesen sok az elégedetlen, aki szeretné megváltoztatni a világot, de nem tudja. Bartók tudta. Mert műveiben megvan az a titokzatos, eleven, éltető erő, ami hiányzik sok külsőre hasonló műből.

Mert sokan próbáltak az utolsó félszázadban új zenét írni, azaz sokakban tört a világszerte bontakozó új szellem művészi kifejezésre, de keveseknek sikerült azt maradandó formába önteni.

Bartók e kevesek közül való, s ezért már ma is világszerte a legtöbbet játszott szerzők egyike.

És valahányszor előadják egy művét, egy percre Magyarországra is gondolnak, ha nem többet, annyit: mégsem lehet utolsó ország, ahol ilyesmi megterem.

Ezt köszönjük neki külföldi viszonylatban. Lássuk, mit köszön neki a magunk kis világa?

Nemcsak Liszt Ferenc idején, hanem még a mi pályánk indulásán is két út közt kellett választania a magyar zenésznek: itthon akar-e dolgozni vagy külföldön? Sokan választották az utóbbit, ma is sok kiváló zenészünk él külföldön. Bartókot is kísértette a külföldi siker, készült is

* Bartók Béla halálának öt éves évfordulójára rendezett ünnepségen 1950. szeptember 25-én, az Operaházban elmondott megemlékezés.

rá, próbálgatta, de erős hazafias érzése győzött, és már huszonkétéves korában írja egy levélben:

„Én részemről egész életemben minden téren és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és magyar haza javát.“

Nem tudta még akkor, ez milyen áldozatot jelent. A magyar zeneszerző ugyanis nem tehetett azt, amit régi kultúrájú országoké tehetett, hogy egyszerűen leül szobájában és írja egyik művét a másik után. Mert mit és kinek írt volna? 1867 után a magyar műzenei kísérletek elfordultak a néptől, nem folytatták a reformkor nagyszerű lendületét, amely különben még nem jutott el kialakult magyar zenei stílusig. A zeneélet főképp idegen művekből táplálkozott. A századfordulón élt itt egy igen vékony zeneileg művelt réteg, de a magyarságtól teljesen (nagyrészt nyelvében is) idegenül. Másfelől itt voltak a magyarság tömegei minden zenei műveltség nélkül, egyedüli táplálékuk a cigányzene. Világos volt, hogy ilyen elemekből egy, a magasabb magyar zenét óhajtó és tápláló közöséget csak úgy lehet teremteni, hogy a művelt réteget zeneileg magyarrá, a magyar tömeget zeneileg művelté kell változtatni. Ez sok embernek hosszantartó áldozatos munkáját jelentette.

Mi adott erőt erre a szinte lehetetlennek látszó vállalkozásra?

A néphagyomány. A nép zenéjében való elmélyedés megmutatta, hogy él még itt egy régi, eredeti, értékes, csak fejlődésében megrekedt kultúra, amit ki lehet emelni a rárakódott törmelékből, s amire lehet magasabb művészetet építeni.

1900 körül a magyar zeneszerzőnek előbb népdalt kellett gyűjtenie. Csakúgy, mint íróinknak egy századdal előbb, sőt Petőfiig, Aranyig.

Eleinte csak az elveszett régi dallamokat kerestük. De látva a falu népét, az ott kallódó sok tehetséget és friss életerőt, feltetszett előttünk egy a népből újjászületett, művelt Magyarország képe. Ennek megvalósítására rászántuk életünket.

Hogy Bartók a magyar zeneszerző közvetlen szükségletét messze meghaladó nagyszabású gyűjtésekbe merült, kiterjesztve figyelmét a szomszéd, majd távolabbi más népekre is: arra egyrészt tudós hajlama, hangyaszorgalma és munkaszeretete, de ugyanannyira széleskörű érdeklődése vitte. Vonzotta az új, a különös, a soha nem hallott, ismerni akarta az embert minden zenei megnyilatkozásában. E más-másféle zenék egyre újabb távlatokat, lehetőségeket nyitottak számára, nyomuk ott van műveiben.

És ez egy másik, élesen elválasztó vonalat jelent közte és a nyugati modernek közt. Akik különben sohasem ismerték el egyenrangú újítónak, mert a néphagyományok talaján áll. Ők szabadon, minden hagyományt elvetve írják-kombinálják műveiket, Bartók legmerészebb műveiben is érezni a hagyomány talaját, még ha a sztratoszférába repül, sem szakad el teljesen a földtől. Ha vett is tőlük egy-egy ösztönzést, sokkal inkább az ő eredetiségének hatása látszik meg a nyugat zenetermelésén mindenfelé.

Hátra van a másik kérdés: hogyan sáfárkodjunk hagyatékával?

Mostanában itt is, ott is találni már egy-egy tanítóra, még falusi iskolában is, aki az új pedagógiai módszerek birtokában biztos kézzel vezeti növendékeit a zenei írás-olvasás felé.

Ha e tanítókat a kellő számra lehetne szaporítani (és ezt nem ajánljuk eléggé tanügyi kormányzatunk gondjaiba), belátható idő alatt éppúgy el lehetne tüntetni a zenei analfabetizmust, mint lehetett a nyelvit. Akkor az út nyitva áll a magasabb zene felé a legszélesebb rétegek számára.

A szolmizálás elemeivel bibelődő falusi gyermek zenei nevelésének legközelebbi foka nem a „Kékszakállú“ vagy a Bartók-vonósnégyes lesz. A gyermekeknek nem adunk tokaji bort, de azért nem öntjük ki a tokajit, mert nem gyermeknek való.

Pedagógiai tapintat kérdése, mi, hol és kinek nyujtsunk Bartók műveiből.

Van ott elég a gyermekek, kezdők, haladók számára. Viszont, mint minden nagy mesternek, neki is vannak alkotásai, amelyeknek járatlan, sőt járhatatlan útain csak a beavatottak tudják követni, azok sem fáradság nélkül. Túlbugzó szószólói csak ártanak vele, ha effajta műveit akarják avatatlan tömegek elé vinni. Munkássága egy és oszthatatlan, de minden részletében méltányolni megfelelő zenei műveltség nélkül nem lehet.

Bartók végleges, diadalmas hazatérésének feltétele a zeneileg művelt ország. Ennek munkálására kell összefogni minden tényezőnek.

Ha majd egykor azokhoz is eljut művészete, akiktől ered: a dolgozó néphez, s az megérti: akkor lesz magyar zenekultúra, akkor lesz igazán boldog a nép.

Бела Барток

По случаю пятой годовщины со дня смерти венгерского композитора Бела Барток, Золтан Кодай, говоря о великом венгерском композиторе и ученом, сказал, и что только теперь в свободной Венгрии могло вернуться окончательно покрытое славой искусство Барток-а.

Béla Bartók

A l'occasion du cinquième anniversaire de la mort de Béla Bartók ce fut M. Zoltán Kodály qui évoqua la figure du grand compositeur et savant hongrois. Il constata que le retour victorieux et définitif de l'art de Bartók dans sa patrie ne fut possible que maintenant, dans l'atmosphère de la Hongrie libre.

Az ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében

A Boldva-völgy községeinek táplálkozása az elmúlt 80—90 esztendő folyamán nagy változáson ment át. E változás legszembetűnőbb akkor, ha azt az ünnepi étrenden keresztül nézzük. Az ünnepi alkalmak hagyományos ételei általában tovább fennmaradnak, mint a hétköznapiak mindenben a jelen adottságaihoz alkalmazkodó étrendje. Az ünnep alkalom is arra, hogy a vendéglátók közvetlenül vagy közvetve az egész község előtt megmutassák vendégszeretetüket, haladottságukat („modernségüket“) és tehetőségüket, vagy legalább is ennek nagyon áhitott látszatát. Ezért minden „modern“ vagy legalább is e területen eddig ismeretlen ételek, melyeket a városból, felső társadalmi rétegektől, szakácskönyvekből és máshonnan vettek át, leginkább az ünnepi étrendben jelentkeznek először. Ez a kettősség: a hagyományosnak és az újnak egymásmellettsége, valamint az a tény, hogy az elmúlt nyolcvan-kilencven esztendő minden táplálkozásbeli változása konkrétan lemérhető az ünnepi ételeken, ezt a témát változásvizsgálat számára kiválóan alkalmassá teszi.

A változás alapját elsősorban a gazdasági élet változásaiban kell keresnünk. Miután a táplálkozás nyersanyagát a gazdálkodás (mezőgazdálkodás, állattartás és háztáji gazdálkodás) szolgáltatja, a gazdálkodásban fokozatosan bekövetkezett változást lemérhetjük a táplálkozásban is, tekintetbe véve bizonyos időbeli lemaradást.

Dolgozatunkban a következő ünnepek étrendjeit vizsgáltuk: az alkalmi ünnepek köréből: a keresztelőt, lakodalmat és halotti tort; a naptári ünnepek közül: az újévet, nagypénteket, húsvétot és karácsonyt. Gyűjtésünkben természetesen nem hagytuk figyelmen kívül a mindennapi táplálékot sem, ami vizsgálatunk egyik alapjául szolgált, hiszen az ünnepi táplálkozással szoros összefüggésben van.

I.

1949-ben és 1950-ben tett hosszabb gyűjtőútjaink folyamán három községet vizsgáltunk: Edelényt, Szendrőt és Varbócot, ezenkívül végeztünk tájékozódó gyűjtést is több környező községben, így Borsodszirákon, Szinpetriben és Bódvarákón. A három elsősorban vizsgált község kiválasztásánál igyekeztünk szem előtt tartani, hogy mind a földrajzi és települési, mind pedig a gazdasági és társadalmi különbözőségek élesek, tiszták, jól megragadhatók legyenek, s ezeken át a változás irányát és lendületét minden viszonyban felmérhessük.

Edelény a Boldva-völgy legdélebbre fekvő községe. Járási székhely. Határa 6094 kat. hold. Lakóinak száma 2935, kik nagyobb részt katoliku-

sok, kisebb részt református magyarok. Vasútállomása 2 km-re fekszik a község közepétől. — Szendrő szintén nagyközség, határa 9330 kat. hold. A vegyes, református és katolikus lakosság száma 3096. Vasútállomása közvetlenül a falu alatt van. — Varbóc kisközség. Határa 1756 kat. hold. 307 református lakosa van, csak két-három katolikus családot találtunk a községben. Legközelebbi vasútállomása az 5 km-re eső Perkupa.

Vizsgált községeink közül Edelény esik legdélebbre, itt van a legjobb minőségű föld az egész Boldva völgyében. A falu jellegét egész 1942-ig a határ kétharmadát kezében tartó Coburg-hercegi uradalom határozta meg. Mivel a határ nagyrésze az uradalomhoz tartozott, Edelénynek terjeszkedésre nem volt módja. Ugyanez volt a helyzet a szomszédos falukban is; így az edelényieknek más község felé sem volt terjeszkedési lehetőségük. A nagybirtoknak ez az elnyomórító, fejlődésgátló hatása kihatott természetesen a falu társadalmi életére is. A lakosság kötött társadalmi helyzetéből a jobbágyfelszabadítás ellenére sem tudott kitörni. A termelőeszközök fejlődésének gyors üteme a századfordulóban a módos gazdák kisüzemében hozott fellendülést, ami csupán a föld intenzívebb kihasználásában nyilvánulhatott meg. A hercegi birtok korszerű gazdasági elveit átveszi a kulák-birtok is, aminek következtében Edelény messze kimagaslik a környező falvak közül, mind munkamódszerét, mind termésátlagát véve alapul.

A földnélküliek a századforduló idején legalább egyharmadát képezték a lakosságnak. Ezek jórészt az uradalomban találtak munkát, akár mint egyes munkaalkalmakra (aratás, cséplés, kaszálás, favágás, szőlőmunka) rendszeresen szerződötetett munkások, akár mint gazdasági cselédek. 1900 tájáig a falu fiatalsága képesnek, időszakos aratómunkásnak járt le a Sajó és Tisza vidékére. Ezt a munkát pótolta a község határában a múlt század kilencvenes éveiben feltárt szénbánya és az uradalmi bérlők által alapított cukorgyár. E két munkahely fokozatosan felvette nemcsak Edelény, hanem a környék agrárproletárságát is.

A hercegi uradalmat 1942-ben parcellázták; tehát csak ezután jutott a község abba a helyzetbe, hogy természetes fejlődésének megfelelő irányban terjeszkedjék. A parcellázott uradalmi földből a falu lakosságának minden rétege vásárolt, gazdák, földnélküliek, cselédek és bányászok egyaránt. A földnélküliek és törpebirtokosok ehhez a vásárláshoz kölcsönt vettek fel. Az 1945-ös földosztás a birtokviszonyokban nem hozott nagy változást, mivel a határban kevés volt a kiosztható föld.

Edelény társadalma vagyoniilag erősen tagolt; a telkes jobbágy és szellér kategóriák egészen 1942-ig az uradalom befolyása alatt szinte változatlanul megmaradtak. A községben erősen elkülöníthető a református őslakosság és a későbbben beköltözött, de már teljesen elmagyarosodott katolikus szlovákság. A község kétféle lakossága a mostaniak emlékezeteszerint sohasem zárkózott el egymástól. A közös társadalmi és gazdasági helyzet, a nagybirtok egyformán ható nyomása közelebb hozta őket és el-tompította még az esetleges mesterségesen szított ellentéteket is.

Az északabbra fekvő Szendrő gazdasági életét 1870—1880 körül a Csáky és Pallavicini grófok hatalmas kiterjedésű birtokai befolyásolták. A szendrői határ legnagyobb része erdő volt, a gróf földjeit nem gondozta, ezek a felesbe kiadott földek kivételével, nagyrészt parlagon hevertek. A falu határának azt a részét, mely a község kezén volt, a Boldva

évente előntötte, így nem lehetett rajta eredményes gazdálkodást folytatni. A Csáky-birtokot (kb. 1200 hold) a kilencvenes évek végén parcellázták. Aki csak tehetett, mindenki vett belőle. Nincstelének és gazdák egyaránt. Marhát adtak el, kölcsönt vettek fel, hogy földet szerezhessenek. A kisebb, 200—300 holdas birtokokat 1910 körül vette meg a falu. Az 1945-ös földosztás a megmaradt birtokokat is átadta a dolgozó parasztságnak.

Szendrő lakossága a parcellázás előtt nem volt több 300 léleknél, mégis, függetlenül a vagyoni helyzettől, már települése alapján is három részre tagolódott: reformátusokra, kik között „nemesek“ is voltak, a Vár-domb oldalán, a Parton laktak; a katolikusokra, kik a nyugati részen a Németvárosban laktak, valamint a kevert vallású Alvégre, mely a kettő között húzódtott meg. Szendrő lakosságát a határ felszabadulása duzzasztotta fel. Leginkább az északra eső mostohább viszonyú hegyes vidékről, Galvácsról, Szalonnáról és Szögligetről költöztek ide, mert „akinek volt tehetsége, kilógott onnan“. Még a parcellázás előtt is élesen megvoltak a rang és vagyon okozta különbségek. A református „nemesek“ és a módosabb (10 hold körüli) gazdák a földművelés mellett disznó- és marhatenyésztéssel is foglalkoztak. A kevés földű ígás gazdák (3—5 hold) télen majdnem mind fuvarozásból éltek, kik a gróf nagykiterjedésű erdeiből fát és a rudabányai bányákból vaskövet szállítottak. Eljártak az Alföldre nyomtatni is. A földnélküliek és iganélküliek a Miskolc alatti községekbe mentek aratni. Ezenkívül „a gróf földjéből éltek“: a takarmányt „részbe vágták“, arattak, csépeltek, kukoricát törtek, szőlőben dolgoztak, télen fát vágtek, feles földet vállaltak.

A századfordulóban történt parcellázás, valamint a vasútépítés és folyószabályozás jelentős mértékben befolyásolta Szendrő gazdasági életét: a földművelés intenzívebbé lett, a gazdasági élet fellendült, malmot építettek, a hőforrás vizét medencében fogták fel. A földnélkülieknek is új kereseti lehetőségük nyílt Rudabányán. A társadalmi különbségek, a gazdasági fellendülés következtében már jóval az első világháború előtt erősen kiéleződtek és néha késelésben ki is robbantak. A vagyoni különbséget figyelembe vették a házasságkötésnél is, de ugyanakkor a felekezeti különbség nem volt akadály.

1945-ben kezdődött meg a munkavállalás Miskolcon és a diósgyőri vasgyárban, s az ott dolgozó munkások és bányászok jelentős tényezővé alakultak a falu társadalmi életében.

Varbóc a Boldva egyik mellékvölgyében, dombtetőn fekszik. A falu határa kopár, terméketlen vidék, kivéve egy délkeletre eső völgyét, a Lázi-pusztát. Valamikor bőven termő szőlők voltak a ma üres domboldalakon, a megye legtöbb nemesi családjának itt volt szőlője. Az öregek emlékezete szerint a termőföldeket az 1863-as éhínség idején kenyérért, gabonáért a Gedeon-család vette meg a parasztoktól. A filokszerajárvány után a kopár szőlőhegyeket megvásárolták a falusiak legelőül, kaszálóul és néha még szántóul is használták. Az 1903-as tagosítás ismét nehéz helyzetbe hozta a parasztokat. A Gedeon-család megnyerte a hatóságokat úgy, hogy azok a Lázi-pusztai részből és a használható legelőkől kiszorították a gazdákat. 1910-ben egységesen vett a község földet az uraságtól, ugyanez időben vásárolt a Ragályiaktól is. Ekkortájt térnek vissza az amerikás magyarok, kik a perkupai határban szereznek földet. Így gyarapszik lassan a köz-

ség művelhető földje. Az 1945-ös földosztás alkalmával a Gedeon-család birtokát (az aránylag igen jó minőségű Lázi-pusztát) felosztották, melyből hét család kivételével az egész lakosság részesedett.

A falu lakossága az 1945-ös földhözjuttatásig, egy-két gazda kivételével, két-három holdas törpebirtokosból állott. A szőlőbirtokos nemesek mellett néhány gazdának is volt szőlője. A faluban sok gyümölcs termett — Rozsnyóról szekerekkel jöttek a kereskedők érte —, ez is jelentett valami csekély jövedelmet. Amikor a szőlő kipusztult, a gyümölcsösök is tönkrementek.

A szőlő kipusztulásával megszűnt nagyrészt a nemesekhez napszámba való járás lehetősége is (kivéve a nemcsak szőlőbirtokos Gedeon-uradalmat), így a gazdáknak minden alkalmat meg kellett ragadni, hogy „boldoguljanak“: a földből a lehető legtöbbet igyekeztek kiszorítani, a 7—8 holdasok borjút vállaltak felesben az uraságtól, vándorló juhászokat („bacsákat“) fogadtak fel egy-egy évre a juh szaporulatáért. Lovakat szereztek és fát fuvaroztak a közeli erdőből. Ez a foglalkozás jelentette a legnagyobb jövedelmet, mert a befolyt készpénzből vettek legtöbbször új földdarabokat. A két-háromholdas törpebirtokosok nagyrésze azonban a legnagyobb nyomorban élt: „volt, aki egy köcsög aludttejért ment el a gazdához egész napra dolgozni“. Nyáron a legtöbb házból legalább egy „pár“ a Miskolc alatti falukban aratott, ősszel pedig a férfiak csépelni jártak. 1906 táján megpróbálták a bányamunkát is, de a rossz közlekedési viszonyok miatt elhagyták. A negyvenes évek óta több fiatalember ment le a Miskolc környéki és a miskolci gyárakba munkásnak.

II.

Mint már előrebocsátottuk, az ünnepi táplálkozásban mutatkozó változásokat a táplálékok nyersanyagául felhasznált gazdasági javak és termelőeszközök (termény- és állatfajták, ekeformák, aratásra szolgáló szerszámok, kemence formák, stb.) változásaival kívánjuk összevetni. A mult század végén a Boldva völgyének gazdálkodása — az ország többi vidékéhez viszonyítva — elmaradt, elzárt állapotról tesz tanúságot. Ezt az állapotot szünteti meg fokozatosan a mult század végén kezdődő gazdasági fellendülés, melynek okai a termelőeszközök fejlődésében, a föld minőségének megváltoztatásában és a közlekedés nagymérvű megjavulásában rejlenek.

A földművelés legfontosabb három termelőeszközének: az ekének, az aratásra szolgáló szerszámoknak és a cséplés eszközeinek fejlődése a változás legfontosabb tényezői. Az egész völgyben a mult század végén a talpas faekét használták. (Gunda Béla: Népi mezőgazdálkodás a Boldva völgyében. NÉ. XXIX [1937], 51.) Ezt váltotta fel Edelényben 1880 után a Vidacs-, majd az 1900-as években a fél Sack-eke, majd pedig a Sack-eke. Most a Kühne-eke a legáltalánosabb. Szendrőben 1900 körül hagyták el a faekét, s a Vidacs-eke kihagyásával közvetlenül a fél Sack-ekére, majd pedig a Sack- és Kühne-ekére tértek át. Ez utóbbira a világháború után. Varbócon 1910-ig volt általános a „fával szerelt eke“. A világháború előtt ismerték meg a fél Sack-ekét, kevéssel azután a módosabbak már áttértek a Kühne-ekére. Vagyis Varbócon az edelényi fejlődéshez viszonyítva nemcsak a Vidacs- (mint Szendrőn), hanem a Sack-eke is kimaradt a fejlődés-sorozatból.

Edelényben már nem emlékeznek a sarlós aratásra. Valószínűleg azért, mert a nagybirtokon használt korszerű kasza megismerésével már korán áttértek a paraszti gazdaságok is a racionálisabb szerszám használatára. Szendrőn 1880, Varbócon pedig 1900 körül cserélik fel a fogazott élű sarlót a csapófás kaszával.

Edelényben 1870—1880 táján a búzát és az árpat nyomtatták, míg a többi kalászt kézicséppel verték ki. Szendrőn és Varbócon ugyanekkor még csak csépeltek. Ismerték ugyan a két utóbbi községben a nyomtatást is, hiszen jártak le aratni és lovakkal nyomtatni a Miskolc környéki falvakba, mégis a nyomtatás csak a búza fokozatos térhódításával egyidőben lesz alkalmazott munkamód. Edelényben 1880—1900 körül a „kis tüzes gép“, 1905 körül használatos a „nagy tüzes gép“, 1910-ben a benzines motor s 1925 után már a traktor is. Szendrőn 1885-ben használják először a „kézigépet“, 1900 körül a „lovasgépet“, s 1910 körül a „tüzes gépet“. A kis és nagy tüzes gépek közti különbséget nem ismerik. A világháború alatt alig terjedt „benzines motor“ után 1930 körül már Szendrőn is próbálkoztak a traktossal. Varbócon 1890 körül alkalmazták a paraszti gazdaságban a „kézi gép“-et, 1910-ben a „lovas gép“-et, majd 1920 körül majdnem egyszerre jelenik meg a „tüzes gép“ és a „benzines motor“. A traktort csépléshez nem használják.

A fent említett időpontok természetesen nem azt jelentik, hogy az új gép megjelenésével a régi eltűnt volna a használatból. Az új gépek rendszerint mint egyetlen példányok jelennek meg s előbb még csak a módosabb gazdák szerzik meg és használják. Később is csak ezek kezén maradnak a kézigép kivételével a nagy cséplőgépek, s a szegényebbeknek ezek adják ki használatra részesedés fejében. — A különböző gépeket egymás mellett is használják (Szendrőn még pár éve is dolgoztak a „tüzes géppel“, Varbócon is még 1949-ig „kézi géppel“) s mennél jobban „kiöregednek“, annál inkább a szegény parasztréteg eszközeivé válnak.

A talaj fokozott kihasználása, intenzívebb művelése, rendszeres trágyázása is a századforduló éveiben kezdődik. A Boldva szabályozása (1890—1895) felszabadítja Szendrő határának nagy részét, s Edelény kevésbé veszélyeztetett határát is ármentesíti. Edelényben 1930, Szendrőn 1935 óta használnak a módosabb gazdák műtrágyát, Varbócon még ma sem.

1908-ban építették meg a vasútvonalat a Boldva völgyében. A gazdasági életben nagy fellendülést hozott a rendszeres vonatközlekedés, mivel a Boldva-völgy eddig elzárt községeit fokozatosan bekapcsolta az országos forgalomba.

*

Most vizsgáljuk meg az ételkészítés legfontosabb termelőeszközét, a tűzhelyet, amely használati adottságai miatt meghatározza mind a főzési technikát, mind pedig a hozzászolgáló edényformákat.

Edelényben a mult század végén két kemencetípus volt elterjedve. Az egyik hasonló az Istvánffy által ismertetett palóc kemencéhez (NÉ, XII [1911] 1—16. p.). Nyakas-nak, belülfűtős kemencének, bizonytalan adatok szerint kandallónak nevezték. A másik kemencetípus az alföldi boglyakemence egy kisebb, szabálytalanabb, csonkakúp alakú változata. Az edelényi adatközlők emlékezete szerint mindkét kemencetípus egyformán volt

általános a faluban társadalmi, vallási, nemzetiségi különbségekre való tekintet nélkül. A kemence helye a szobában a bejárat melletti sarokban volt. A kürtőskemence szája a szobában volt. Az ételek (krumpli, tök, málé, görhe, stb.) sütése és gyümölcsök aszálása a kemencében történt, a főzés a kürtő alatt folyt. A kemence a sütés-főzésen kívül mint hálóhely is fontos része volt a háznak, s ezenkívül szükség esetén meleget és világcosságot is adott. A boglyakemence szája a pitvarba nyílt, kürtője is itt volt. Ugyanúgy használták, mint a kürtőskemencét, csak itt a főzés nem a szobában, hanem a pitvarban, a kocik-on történt. A kemencéket Edelényben a múlt század 70-es éveiben kezdték lebontani: utóduk a pitvarban elhelyezett vályogfalból készült, szögletes, fehérre meszelt „falas sparhet“ lett. Ez a kemence és a zárt tűzhely egyesítéséből kialakult tüzelőhely. Az első világháború után rohamosan tértek át az „asztalsparhet“ használatára: ma már csak néhány szegény családnál találunk falas tűzhelyet, a kemence pedig kikerült az udvarra. Sokan a pékhez viszik el a sütnivalót.

Szendrőn szintén megtaláljuk a két kemencetípust, de itt „a belülfűtős a régebbi, meg a szegényesebb!“ A boglyakemencét inkább a 8–10 holdon felüli gazdák csináltatták. A 80-as évek után már nem rakatott senki kemencét, csak „falassparhetot“. A kürtőskemencét hamarabb szorítja ki a használatból a falas tűzhely, mint a boglyakemencét. Az első világháború előtti években a megmaradt kemencéket is lebontják. Ma már nincs kürtőskemence a faluban, boglyakemence is csak egy szegény özvegyasszony házában van még, ez is csak kenyérsütésre használja, mellette asztalsparherd áll. A falas sparherdot 13–15 éve cserélik ki asztalsparherdre.

Varbócon csak a kürtőskemence emlékét találtuk meg, ma már egy sincs a faluban. 50–60 éve annak, hogy kicserélték a falas-, más néven „pirostéglás sparhettel“. Nevét onnan kapta, hogy piros téglával volt díszítve a tűzhely alsórése és éle. Felszabadulás óta terjedt el az asztalsparherd. Leginkább most összekerült fiatalpárok veszik. Ilyenkor a fiatalasszony kenyerét anyjának vagy anyósának falassparherdjében süti meg.

A tűzhelyek megváltozása a sütő-főző eszközök és a főzéstechnika megváltozását hozta magával. A kemence sütő eszközei, a sütőlapát, fűtővilla, pemét, szívonó, vastepsi, a húst sütő cserépsperpenyő kivételével ma is megtalálhatók. A nyílt tűzhely megszűnésével a főzéshez szükséges cserépedényeket, vaslábakat, vasmacskákat felváltotta a vaslábas, majd az első világháború előtt közvetlenül lassan kezdett terjedni a zománcozott edény, de még ma sem tudta teljesen kiszorítani a vasedényeket. Amíg tehát a cserépedény a neki megfelelő tűzhely megszűnésével egyszerre került ki a konyhából, addig a falas sparherdnek megfelelő vasedénynek — noha gyártása és árusítása megszűnt — még most is, az asztalsparherd és a zománcos edény előretörése idején, jelentős szerepe van a boldva-völgyi konyhákban.

Mindhárom községben a kemencék idejében a főzés körülményei nem engedték meg, hogy az ételek bonyolult eljárással készüljenek, vagy változatosak legyenek. Sülthúst a lehető legritkábban, szinte soha sem ettek. A táplálkozásban a főtt, levesek, pépek, a kemenceföldjén, vagy káposztalevélen sült ételek domináltak. A minőségre sem sokat adtak, füstszínű, megégett volt az étel, „mégis megettük“. A komplikáltabb, közvetített ételak készítése csak a rakott-sparherd használatbahelyezése után lett

Idő	Alapanyag	Edelény	Szendró	Varbóc
1870—1895	Termények	<u>Rozs, krumpli, tönköly, bab, kukorica, búza, szőlő, káposzta, köles</u>	<u>Rozs, krumpli, kukorica, tönköly, szőlő, gyümölcs, bab, búza, köles</u>	<u>Szőlő, gyümölcs, tönköly, rozs, köles, kukorica, krumpli, bab</u>
	Állatfajták	<u>Marha, disznó, baromfi, juh, liba</u>	<u>Marha, juh, baromfi, disznó, liba</u>	<u>Juh, liba, baromfi, marha, disznó</u>
1895—1925	Termények	<u>Búza, krumpli, kukorica, rozs, káposzta, mák, bab, paradicsom</u>	<u>Krumpli, rozs, búza, kukorica, gyümölcs, bab, káposzta, paradicsom, mák</u>	<u>Rozs, gyümölcs, kukorica, krumpli, tönköly, búza, káposzta, bab, paradicsom, mák</u>
	Állatfajták	<u>Marha, disznó, baromfi, liba, juh</u>	<u>Disznó, marha, baromfi, liba, juh</u>	<u>Baromfi, liba, juh, disznó, marha</u>
1925—1945	Termények	<u>Búza, kukorica, krumpli, mák, paradicsom, káposzta, bab, rozs</u>	<u>Búza, kukorica, krumpli, rozs, bab, paradicsom, gyümölcs, szőlő, káposzta, mák</u>	<u>Búza, kukorica, krumpli, rozs, bab, paradicsom, gyümölcs, szőlő, káposzta, mák</u>
	Állatfajták	<u>Marha, baromfi, disznó, liba, juh</u>	<u>Disznó, baromfi, marha, liba, juh</u>	<u>Disznó, marha, baromfi, liba, juh</u>

általános, s fejlődhetett ki a mai városi konyhától bizonyos alkalmakkor alig eltérő ünnepi étrend.

A tűzhelyek változásánál legfontosabb tényező az igények megnövekedése, ez elsősorban a fokozott helykihasználásban, tisztaságra való törekvésben és a főzési technika színvonalának emelésében nyilvánul meg.

Ezek az okok játszottak elsőrendű szerepet a gazdasági élet és ennek következtében a táplálkozás megváltoztatásában. A fenti táblázatban összefoglaltuk az étkezés alapanyagául szolgáló terményeknek és állatfajtáknak 1870 óta tapasztalható változásait. A kronológikus vizsgálat megkönnyítése céljából nem időpontként, hanem csak időegységként néztük a változást. Az első időegység 1870—1890, a második 1895—1925, a harmadik 1925—1945 között van. Az első időegység végét a gazdasági fellendülés kezdete határozta meg. Ekkor kezdődik az áttérés a fejlettebb termelőeszközök alkalmazására, ekkor volt a Boldva lecsapolása, a búza fokozott termelése ekkor veszi kezdetét, a bányák feltárása is nagyrészt erre az időre esik. A második időegységet a rohamos fejlődés jellemzi, végét a világháború utáni általános gazdasági leromlás zárja le. A harmadik időegységet az egyre fokozódó városiasodás hatja át.

Noha gazdasági és politikai szempontból a falu élete 1947 óta a szocializmus felé halad, mindennek a táplálkozásban lemérhető vetülete általában 1949—1950-ig még csak elszórva jelentkezett, így az utóbbi éveket ma még nem tudjuk új kategóriába sorolni. Kivétel Varbóc község, ahol az egész falu (hét család kivételével) részesedett a földosztásból. A varbóci földhözjuttatottak ünnepi táplálkozásának megváltozására dolgozatunkban kitérünk.

A táblázatban az egyes terményeket és állatfajtákat más-más vonaltípussal húztuk alá. Ezekkel akartuk jelölni az illető gazdasági javaknak a falu életében lemérhető súlyát.

(_____ legtöbb, nagyon sok, sok, kevés, az aláhúzás nélküli pedig alig bír jelentőséggel.)

Néhány szembetűnő változás a legfontosabb élelmezési alapanyagokban:

1. A rozstermelésben:

Edelényben: _____, _____, aláhúzatlan,

Szendrőn: _____, _____,

Varbócon: _____, _____,

2. A búzatermelésben:

Edelényben: _____, _____,

Szendrőn: _____, _____,

Varbócon: nincs, _____, _____,

3. A disznótartásban:

Edelényben: _____, _____,

Szendrőn: _____, _____,

Varbócon: aláhúzatlan, _____, _____,

4. A juhtartásban:

Edelényben: , , aláhúzatlan,
 Szendrőn: , , aláhúzatlan,
 Varbócon: _____ , , aláhúzatlan.

Mindezekből arra következtetünk, hogy az új hatások, akár építőek azok (1, 2, 3), akár pedig hanyatlást előidézőek (4), Edelényből indulnak ki és Varbócon végződnek, tehát déli-északi irányúak.

III.

A következőkben vegyük sorra az ünnepeket, s vizsgáljuk meg, hogy a gazdasági változások vetületeként milyen érendi változások állnak elő.

A szövegben sűrűn előforduló fogalmakat csak jelölni fogjuk, hogy elkerülhessük a stílus szempontjából kellemetlen ismétléseket:

- a) 1870—1895
- b) 1895—1925
- c) 1925—1945

- I. nincstelen földnélküli,
- II. 7 holdnál kisebb földön gazdálkodó,
- III. 7 holdnál nagyobb földön gazdálkodó.
- IV. 15 " " " "

Az időegységeknek ilymódon való beosztásáról már megemlékeztünk. A társadalmi rétegek fenti megállapítását a vidék helyi gazdasági viszonyai indokolták. Edelény kivételével a talaj általában köves. Csak a 7 holdnál nagyobb birtok hozama jelent kiugrást a törpebirtokosok rétegéből, s csak a 15 holdnál nagyobb birtokot vehetjük jelentős gazdasági alapnak. A II. társadalmi réteg helyzete az ünnepi étkezésben legtöbbször igen nehezen állapítható meg, mert egyszerű átmenetet jelent a „szegények“ és „gazdagok“ között. Ezért legtöbbször hol az I.-hez, hol pedig a III.-hoz kellett volna sorolnunk. A III—IV. kategóriák is elmosódtak az ünnepi táplálkozásban. A két utolsó kategória ünnepi érendje általában megegyezik, inkább a szükséges nyersanyag könnyebb vagy nehezebb megszerzése, illetve elvonása a mindennapi készletből ad különbséget.

A hosszú és részletező, adatközlésszerű leírást e helyen mellőzzük, mivel célunk elsősorban a gazdálkodás és táplálkozás viszonyának és változásainak vizsgálata.

*

Edelényben és Varbócon az anya minden gyermekének ugyanazt a keresztyánját hívja. Az a) és b) időben a társadalmi és felekezeti különbségek nem játszottak lényeges szerepet, c) időben viszont már, különösen Edelényben, egyházi kívánságra csak azonos felekezeti keresztyánját hívnak. Felekezeti különbség itt is csak a c)-ben akadály. A társadalmi állást viszont Szendrőn mindig figyelembe vették.

A komaasszony csak attól kezdve vitt ebédet, amikortól kezdve már megvolt a keresztelő, mert addig a felkérés ellenére sem lehetett biztos abban, hogy valóban ő lesz a keresztyánya. A keresztelő után azonban kötelessége volt hetenként háromszor bőséges ebédet vinni beteg koma-

asszonyának. A többi napokon a rokonasszonyok látták el a gyermekágyas anyát.

1. *Mit visz a komaasszony ebédre?* Edelényben, Szendrőn és Varbócon

a) I. általában a maguk szokásos hétköznapi ételét viszik: bab, krumpli, vagy köménymagos leves. Ezenkívül csak nagyon ritkán adtak még egy kis *zsámiskát* is (kukoricalisztből készült lekvárostésztá). A II—III—IV. már tyúkot vágott és az ebből készült levest vitte a komaasszonynak, kaláccsal. Varbócon azonban csak a III—IV. vágott tyúkot.

b) Edelényben, Szendrőn és Varbócon egyaránt általánosnak mondható már az I-nél a húsleves. Ehhez még kalácsot és tejbekását is adtak. Ugyanekkor viszont a II., de különösen a III—IV. már többféle tésztával gyarapítja a komaasszony étrendjét. Az 1900-as évekig még inkább főtt-tésztát (mákos- és túrósmetélt, Varbócon lekvárosdörcelye és *babajka* is) visznek a komaasszonynak, míg Edelényben 1902—1905, Szendrőn 1906—1908 és Varbócon 1910—1911 körül kedvelt tésztanem lett a *herőce* (csőrege) és a *pampuska* (fánk); ettől kezdve a II—III—IV. ezekkel az új tésztákkal is gyakran kedveskedik. Az időegység vége felé már sült- és rántotthúst (marha és disznó) is készít, mindhárom vizsgált községben a II—III—IV.

c) A nincstelen (I.) továbbra is tyúklevest visz a gyermekágyas asszonynak mind Edelényben, mind Szendrőn és Varbócon, s e mellé a 30-as évekig főtt-tésztát, pampuskát, herőcét, majd még szalagárés- és piskótátésztát. Edelényben és Szendrőn a II—III—IV. a tyúkleves mellé többféle sült- és töltötthúst ad két-háromféle süteménnyel, a IV. még tortát is. Varbócon a II—III., de különösen a IV. a tyúkleves mellé háztáji gazdaságból kikerülő húst (leginkább baromfit), téli időben sokszor disznót készít. Itt csak egy-, a III—IV.-nél ritkán két-háromféle süteménnyel teszik gazdagabbá a komaasszony étrendjét.

(Amikor többféle sült- és töltötthúsról szólunk, ez nem azt jelenti, hogy egy ebéden belül vinnék el ezt a nagy húsmennyiséget, hanem csak azt, hogy ezek közül valamelyiket. Egyszerre rendszerint csak egyfélélt vittek.)

Az ételek mellé Edelényben, Szendrőn és Varbócon egyaránt a II—III—IV. a) időben bort, b)-ben pálinkát, c)-ben bort, vagy pálinkát adnak. Ez utóbbit sokan égetett mézzel is édesítik. Az I. csak ételt vitt és visz.

A megajándékozás mértékét, az étrend gazdagságát a vagyoni helyzeten kívül az is befolyásolta, hogy hányadik gyermek születésénél vitték az ebédet az anyának. Az első keresztgyermeknél sokszor a legszegényebb is módján felül kitett magáért, viszont a 7—9. gyermeknél már a leggazdagabb sem nyújtott a különben szokás szerint elvárhatót.

2. *Keresztelő.* Ha a gyermek a hét elején született, siettek mindjárt megkeresztelni. Kivétel csak Edelény az első időben (a), ahol a reformátusoknál sokszor két éves korában keresztelték meg a gyermeket. A keresztelő ünnepi vacsoráját az egyházi aktus hetének szombat estéjén, vagy ha az vasárnap délelőtt lett volna, akkor vasárnap este tartották mindhárom vizsgált faluban. Ez az egyetlen családi jellegű ünnep, ahova nem rokonokat és idősebbeket hívnak meg elsősorban, hanem a fiatal szülők fiatal barátait, ugyancsak házastársakat. Nagy keresztelőket csak a tehetősebb gazda (III—IV.) csinált, első gyereknél, különösen akkor, ha az fiú volt. Edelény-

ben és Szendrőn 25—30, Varbócon pedig 10—15 vendéget is meghívott. Néha cigányt is hozott muzsikálni. Szegény ember (I.) csak a legjobb barátját hívta meg a keresztkomán kívül, de az első gyermeknél ő is kitett magáért. Az utóbbi időkben kezdik elhagyni a nagylétszámú keresztelői vacsorákat — különösen Edelényben és Szendrőn — és helyettük szűkebb körben, de annál gazdagabb kiállítással ülik meg a családi ünnepet.

A keresztelő étrendje mindhárom községben a) időben I—II. tyúkhúsleves, fehér kalács és bor (III—IV.), a leves után még húsos káposztát és tejbe kását — Edelényben még a 7 holdon felüliek (III—IV.) bélest is tálaltak.

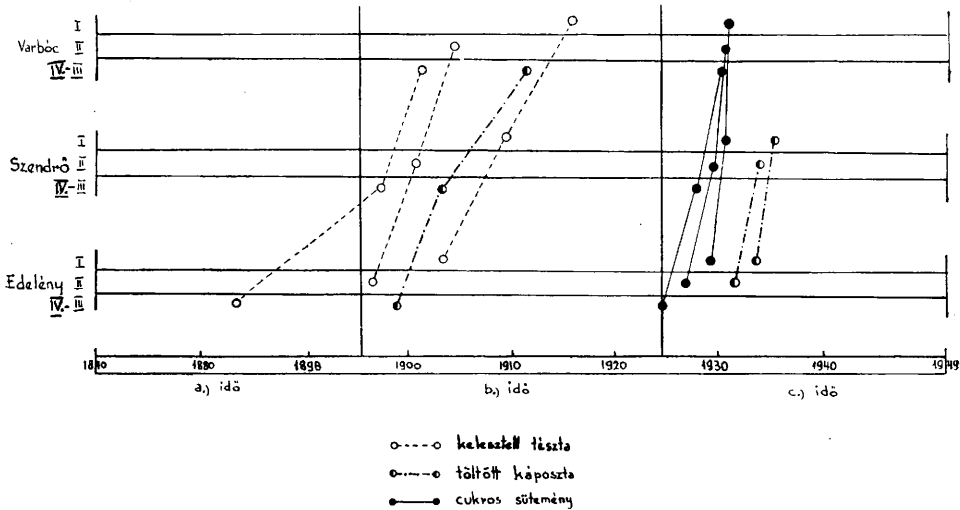
Érdekes változás tapasztalható a b) időegység elején. Itt ugyanis az a) keresztelői ételeinek csupán elkészítési módjában történik változás, a nélkül, hogy az alapanyag maga megváltozna. Edelényben ekkor lett a III—IV.-nél kedvelt ünnepi étellé a csigaleves (volt kockatészta tyúkhúsleves) és töltöttkáposzta (volt husoskáposzta). E társadalmi rétegnél ezenkívül nem maradhatott el egyetlen közepes keresztelőnél sem az új tészta, a *herőce* és a *pampuska*. Szendrőn és Varbócon a III—IV.-nél az időegységünk elején csak a tésztákban tapasztalhattunk változást (megjelentek az élesztőtészta itt is!), az időegység közepén Szendrőn, a végén pedig Varbócon is fölveszik a csigalevest és a töltöttkáposztát a keresztelő étrendjébe. Ugyancsak e társadalmi rétegnél (III—IV.) az időegység első felében előbb Edelényben, majd kevéssel később Szendrőn, ismét később Varbócon, a töltöttkáposzta után még rántott-, vagy paprikácscsirkét is tálaltak. A szegényebb gazdák (II.) mindhárom faluban átveszik a gazdagabbak (III—IV.) étrendjéből a húsos káposztát, tejbekását, majd pedig az élesztős tésztát. A földnélküliek (I.) továbbra is tyúklevest és kalácsot csinálnak a keresztelőre. Az időegység második felétől 5—6 esztendő s lemaradásokkal cserélik fel egymás után előbb Edelény, majd Szendrő és végül Varbóc szegényei is a kalácsot az új élesztős tésztákkal.

c) Edelény és Szendrő módos gazdái (III.), de különösen a 15 holdon felüliek (IV.) mind a hús-, mind a tésztafélékben a legraffináltabb szakácskönyvek, városn vagy uraságnál szolgált szakácsnók receptjei szerint készítik el az inyenc falatokat (töltöttcsirke, töltöttborjú, bécsiszelet, vágóthús, gombás szelet stb., szalagáris sütemény, porlós tészta, éjjeli sütemény, magdalepény, vízenballagó, mézes piskótatekeres és a legkülönbözőbb torták). Varbócon ismeretlen a keresztelőben ez a sokféle hús, mivel mészáros nincs a faluban, így baromfin kívül nemigen jutnak másféle húshoz. A tésztákban azonban ugyanolyan nagy a választék, mint a másik két vizsgált községben. Az I—II. igyekszik gazdagítani keresztelői étrendjét azokkal az ételekkel, amiket a III—IV. már régóta használ. Edelényben és Szendrőn az I—II. keresztelői ételei: húsleves (csigával), töltöttkáposzta, töltött-tyúk, tejbekása, rántott- és paprikácscsirke és aprósütemények. Az étrend tehát úgy bővül, hogy az új ételek mellett megmaradt még a régi is, s ki ezt, s ki azt készíti az ünnepi alkalomra. Varbócon ellenben úgy lesz általánossá az ünnepi étel, hogy helyébe lép a réginek: a húsos káposzta helyett ma inkább már rántott- vagy paprikácscsirkét, az élesztős tészták helyett pedig cukros szalagáris süteményeket készítenek.

Az elmondottakból kitűnik, hogy mind a gyermekágyas asszonynak vitt étel, mind a keresztelői vacsora, mindhárom időegységben híven tükrözi a társadalmi és táji különbségeket. Az új ételek, a cukros sütemények

kivételével, lassan, fokozatosan kerülnek bele az étrendbe. A három réteg közül egyiknél sem tapasztalunk még az utolsó vizsgált c) időegységben sem tehetségen felüli pazarlást.

II. táblázat.

A mellékelt diagrammon megkíséreltük a keresztelői étrend három lényeges és mindhárom községben meglévő ételének szemléltető ábrázolását. Az első, ami szemünkbe ötlük, az, hogy a megfelelő pontokat összekötő vonalak kivétel nélkül mind jobboldalra hajlanak el. A vonalaknak ebből az irányából kitűnik, hogy az új ételek Edelény III—IV. rétegénél lépnek be először a keresztelői étrendjébe és egyrészt a társadalmi rétegek fokozata szerint, másrészt észak felé haladva faluként időben később jutnak szerephez a keresztelői vacsorán. Feltűnő, hogy addig, amíg a kelesztett tészta és a töltöttkáposzta — melyeket a századforduló előtt Edelény jómódú rétegei (III—IV.) bevezettek — aránylag lassan terjed el az I—II. társadalmi rétegnél a másik két faluban. A cukros sütemény, 1925—1930 között mindhárom község mindhárom társadalmi rétegénél általános és kedvelt ételle lett a keresztelőnek. Szembetűnő a cukros sütemények ábrázolásában egyes falukban tapasztalható társadalmi rétegek szerinti elterjedés dinamikájában mutatkozó különbség. Míg a kezdeményező Edelényben 4—5 esztendő volt szükséges ahhoz, hogy mindhárom vizsgált társadalmi réteg egyaránt készítsen cukros süteményt az ünnepi alkalomra, addig Szendrőn már három, Várhatóon pedig majdnem hogy egy esztendő alatt lesz általánossá. Viszont Várhatóon a III—IV. körülbelül akkor készíti először, amikor Edelényben már a nincstelenek keresztelőin is kínálják.

3. *Lakodalom.* Ez a legnagyobb ünnep a falusi ember életében, ahol maradéktalanul ő a főszereplő. Indokolt tehát az a vágya, hogy ezt a szereplését a falu egész közössége elismerje és idők múltán is emlegesse. A nagy lakodalmak rendezésének így egy belső (az élet nagy fordulópontjának ünnepe) és egy külső (a fordulópontnak a közösséggel való ünnepeltetése)

mozgató rúgója van. A lakodalom nagyságát az étrend gazdagságából és különösen a meghívottak számából lehet megítélni.

A lakodalom ideje mindhárom községben „újbor“ (november, december, január) és „zöldfarsang“ (május). Napja *a*), *b*), katolikusoknál hétfő, reformátusoknál szerda, *c*), mindkét felekezetenél szombat. Az esketés időpontja *a*), *b*), reggel 8—10 óra, utóbbi időben *c*). Varbócon d. u. 2 óra, Szendrőn és Edelényben d. u. 5—6 óra között van, — *a*)-ban és *b*) időpont első felében mindhárom községben háromnapos lakodalmakat tartottak. Edelényben 1912-ben, Szendrőn 1914-ben, Varbócon 1922-ben volt utoljára 3 napos lakodalom. Ezekkel egyidőben maradt el a nagylétszámú ünnepség, Edelényben és Szendrőn az egész falurészek (Tót-utca, Aivég, Németváros, Part, stb.), Varbócon pedig az egész falu meghívása. A változásnak úttörői a gazdag családok (IV.) voltak. Ezeknél a lakodalom ünnepségének a kritériuma már nem a nagyszámú vendégsereg részvétele, hanem a szűkebb családi körnek a legválasztékosabb minőségű ételekkel való elhalmozása. Éppen úgy a városiasodás jelei mutatkoznak meg a változásban, mint ahogy számtalan más lakodalommal kapcsolatban lévő szokásban is. (Szendrőn a vőfély meghívása ma már csak formalitás s a vendégek nem mennek el, ha egy családtag külön is meg nem hívja őket; Edelényben pedig még szűkebbre szorul a vőfély szerepe, mivel már nem hívogatja a vendégeket, hanem csak felszolgál az asztalnál; s mindhárom községben úgy hívják meg a vendégeket, hogy a leányoknak „partnerük“ legyen.)

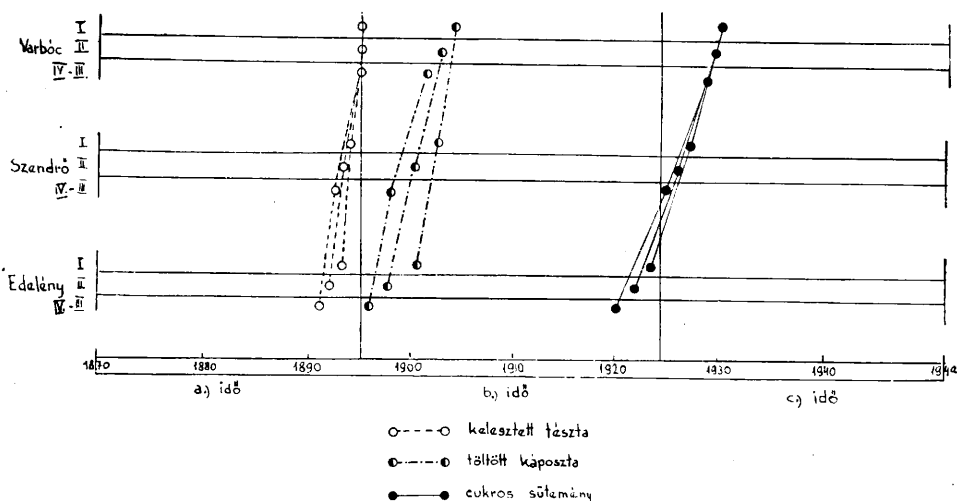
A meghívottak nem mennek üres kézzel a lakodalomba. Az ünnepi nap reggelén, vagy az előtte való délután minden lakodalomba készülő család elküldi a maga ajándékát, mondhatnánk „lakodalmi hozzájárulását“ a menyasszony, illetve a vőlegény házához. *a*) Mindhárom községben a szegényebbek (I—II.) egy tyúkot, egy tetéztet tányér lisztet és 3—4 tojást, a III—IV. ezenkívül vitt orját vagy sódort és hordóskáposztát. A nyoszolyólányok és asszonyok hátukra kötve vitték a sajátkészítette, szépen kidíszített, hatalmas méretű (kb. 90 × 30 × 20 cm) nyoszolyókalácsot. — *b*) Időben az I. továbbra is a régi mennyiséget viszi, míg a II—III—IV. fonottkát, pampuskát, herőcét és tejet visz az *a*)-ban ajándékozott hozzájáruláson kívül. Az utóbbi esztendőben (*c*) mindhárom községben vagyoni helyzetre való tekintet nélkül egyforma az ajándékozás mértéke: tyúk, liszt, tojás és többféle sütemény, gyakran torta. Ebben az időegységben a vagyoni különbség nem a kötelezőnek mondható természetbeni hozzájárulás nagyságában, hanem a nászajándék adásában nyilvánul meg, amit csak rokonok, vagy a IV., ritkán III—II. vendégei visznek.

A lakodalmi vacsora étrendje. — *a*) Edelényben, Szendrőn és Varbócon I—II—III. csoportnál egyforma: húsleves kockatésztával, levestés kalács-csal, húsos káposzta, tejbekása, kásakalács, nyoszolyókalács, bor és pálinka. Ha a lakodalom zöldfarsangban volt, akkor az I—II-nél kimaradt a húsos káposzta, a III—IV. inkább juhot, vagy néha borjút vágott. (A disznóölésből akkorra már nem maradt orja és sódar.)

b) Ugyanazzal a változással találkozunk a lakodalmi étrendben is, mint amelyet a keresztelőnél már megismertünk. A kockatésztával készült húsleves helyett a csigaleves (a lakodalmas párnak készült nagy csigával), a húsos káposzta helyett pedig a töltöttkáposzta kerül falunként (Edelény, Szendrő, Varbóc) négy-öt, társadalmi rétegenként (III—II—I.) két, három

esztendő lemaradásokkal a lakodalmas asztalra. Feltűnő, hogy míg a keresztelőknél sokkal lassúbb ezeknek az új ételeknek a térbeli és társadalmi rétegeknél tapasztalt terjedése (Varbócon IV—III-jai csak az időegység végén, I-jei pedig a c) időegységben viszik be a keresztelő étrendjébe), addig a lakodalomnál maximum 10 esztendő a különbség Edelény és Varbóc között. Magyarázza ezt a gyors terjedést az a tény, hogy a lakodalom alkalmával mindenki a legjobbat, a legismertebbet és legkedveltebbet, s ami ezzel gyakran egyenlő, a legújabbat szeretné nyújtani. Következik ez a lakodalom ünnepének fentebb leírt figyelemreméltó változásából is, mely a pecsenyének (csirke vagy disznó) még a csigalevesnél és töltöttkáposztánál is gyorsabb térhódítást biztosított. Adataink szerint majdnem egyszerre jelenik meg minden lakodalomban.

III táblázat.

A fentiek világosan láthatók a lakodalom ételeit szemléltető táblázaton. Kivétel a kelttészta, amely az edelényi III—IV-nél a keresztelőben jóval előbb jelenik meg, mint a lakodalom étrendjében. Ennek magyarázatát abban találhatjuk, hogy míg a búzaliszt mennyisége nem gyarapodott, a sokféle lakodalmi kalács (nyoszolyókalács, kásakalács, fonottka) mellé nem volt gazdaságos még kelttészta-t is készíteni. A keresztelő cukros süteményeinél említett egyre gyorsuló terjedési tendencia a lakodalom mindhárom vizsgált ételénél szintén tapasztalható. Sőt az előbb példakép fölvett cukros sütemény a lakodalomban a keresztelőbelinél is kevesebb különbséget mutat társadalmi rétegek szerint. Varbócon (I—II—III—IV.) csaknem egyidőben (1930) vezetik be a cukros süteményt mind a lakodalom, mind a keresztelő étrendjébe, noha a kiindulópont Edelény III—IV. csoportjai 1920-ban, I. csoportja 1929—30 táján kezdi el a sütemények készítését a lakodalom-, illetve keresztelőbe. Mivel az első két időegységben társadalmi helyzetre való tekintet nélkül hivatalos volt a lakodalomba az egész falu vagy falurész minden családja, nehezen beszélhetünk külön

szegény, vagy gazdag lakodalmakról (a lakodalom ételeinek legfontosabb nyersanyagát a meghívottak adták össze). Ezért a kelesztett tészta és töltöttkáposzta bevezetésében a keresztelelnél tapasztalt nagy társadalmi rétegbeli különbözőségek a lakodalomban megszűnnek és — mint a diagrammon is látjuk — a két étel 5—8 esztendő alatt mindhárom községben mindhárom társadalmi rétegnél elterjedt. Ugyanez a helyzet az új kelttészta terén is. Ezek társadalmi rétegektől független térhódítását az tette lehetővé, hogy a lakodalmakra a vendégek vitték a tésztaikat, s ide gazdagok és szegények egyaránt hivatalosak voltak.

Az általános étrend tehát: csigaleves, levestűs kalácscsal, töltöttkáposzta, pecsenye, tejbekása és különféle tészta. Az ital leginkább pálinka.

c) Mindhárom községben, társadalmi helyzetre való különbség nélkül, szakácskönyvekből vagy más módokon megismert süttekkel és körítésekkel, de különösen a tészta nagy sokaságával lepik el a lakodalmi asztalt. A legszegényebb Varbócon például iskolásgyermek leírásából kapott adatok alapján egy II. csoportbeli gazdánynál a lakodalom 16 féle sütemény, 6 féle kelttészta és 11 féle torta volt. Egyik 10 holdas szendrői gazda lakodalmáról így nyilatkozik a vőlegény anyja: „... nem akartunk nagy lakodalmat, csak rokonokat hívtunk meg. Húsleves csigával, pecsenyét, sisnyit (vagdalthús) szilvával, töltött borjúhúst, csirkepörköltet, rántottcsirkét kásával ettünk. Két tortát, meg háromféle tészta sütöttünk.“ A tészta terén mutatkozó látszólagos egyszerűsödésnek az az oka, hogy csak kevésszámú rokont hívtak a lakodalomba, s így azok nem hoztak sokféle süteményt ajándékba.

Itt tehát a társadalmi különbség már nem a lakodalmi ételek különbözőségében, hanem a meghívottak számában mutatkozik, mivel az I—II. réteg már „nagy“ lakodalmat rendez, míg a III., de különösen a IV. kategóriába tartozók szűk rokoni körben, de annál pompásabban ülik meg a lakodalmuk napját. Figyelemreméltó az a jelenség, hogy míg a közösségi élet gyengül, addig a lakodalmi étrend gazdagsága növekszik. A háromnapos lakodalmak megszűnésével együtt jár az étrend bővülése. A közösségi élet bomlásán kívül a többnapos ünneplés elmaradásának okát kereshetjük még: a társadalmi különbségek élesedésében, az ízlés megváltozásában, az ital megdrágulásában és az intenzívebbé vált gazdálkodás következtében beállt időhiányban.

A régen nyilvános ünnepből a közösség kizárása nem történhetett minden összeütközés nélkül. Ez az összeütközés nemcsak szóban — az öregek megszólásában, megbotránkozásában — nyilvánult meg, hanem néha tettekben is kifejezésre jutott. Például Edelényben egy jómódú gazda (IV.) bottal zavarta ki a „hivatlan“ vendégeket. A szakítás még most sem végleges, mert bár a III—IV. csoport törekvése a teljes izoláltság, az ünnep még az egész közösség érdeklődésének középpontjában áll, s megvitatásra kerül mind a lakodalom lefolyása, mind az étrend.

A lakodalmi ételekben leggyakrabban szereplő rizskása (tejbekása) érdekes jelenség a Boldva völgye táplálkozásában. Még Varbócon sem emlékeznek arra az időre, mikor feltevésünk szerint a vásárokon vásárolt, majd boltokban vett rizskása helyett köleskása szerepelt volna. Valószínűleg a két étel funkciója, elkészítése közti hasonlóság és olcsó ára segítette elő ezt a korai átvételt.

A halállal kapcsolatban két étkezési alkalmat kell megvizsgálni; a sírásók ellátását és a halotti tor étrendjét.

4. *Sírasók ellátása.* Az elhunyt sírját 3—4 férfirokon ássa meg. Varbócon a család lehetőleg fiatal embereket kért fel mindig a sír megásására, olyanokat, akik között szokás szerint ott volt az elhunyt keresztfia is. Edelényben az utóbbi néhány esztendőben a III.—IV. csoport már pénzért is ásátja a sírt. A felkért sírásókat a gyászoló család látja el élelemmel a munka ideje alatt. Edelényben reggelit és ebédet, Szendrőn és Varbócon viszont egésznapit adtak (a két utóbbi helyen a köves talaj miatt egy egész nap kellett a sír megásásához).

a) Reggeli. Mindhárom községben I.—II.—III.—IV. csoportnál pálinka vagy bor, kenyérral.

Ebéd. Edelényben és Varbócon a III—IV. csoport húslevest, kalácsot és bort, I—II. csoport a rendes hétköznapi ételt adja (bab- vagy krumpli-leves), hozzá bort vagy pálinkát. Szendrőn I—II—III—IV. csoport szalonát, kenyeret és bort ad. (Szendrőn a temető távol esik a falutól, így kint ebédelnek hideg ételt.)

Vacsora. Szendrőn III—IV.-nél húsleves kaláccsal és bor vagy pálinka. Szendrő I—II.-nél, Edelény, Varbóc I—II—III—IV.-nél bab- vagy krumpli-leves és utána pálinka vagy bor.

b) Reggeli. Mindhárom falu gazdái (I—II—III—IV.) kenyeret, szalonát és pálinkát adnak a sírásóknak, a szegények (I—II.) tejet kenyérral, ritkán pálinkát is.

Ebéd. Edelényben és Varbócon a III—IV. csoport húslevest, kalácsot és pálinkát, az időegység vége felé már főtt tésztát is ad, az I—II. húslevest kenyérral és pálinkát. Szendrőn nem változott a déli étrend: szegénynél, gazdagnál egyaránt kenyér, szalonna és pálinka az ebéd a sírásóknak.

Vacsora. Szendrőn I—II. húsleves kenyérral, pálinka, a III—IV. ezenkívül lepényt, tejbekását és az időegység vége felé főtt tésztát is ad. Varbócon változatlan a vacsorai étrend, csupán bort nem adnak.

c) Reggeli. Ugyanaz, mint b) időegységben.

Ebéd. Edelényben és Varbócon a III—IV. csoport húslevest, főtt tésztát, néha élesztős sült tésztát, a szegények (I—II.) húslevest és kalácsot adnak, mellé pálinkát és bort. Szendrőn az I—II. ugyanazt, mint 1895—1925-ig, a III—IV. többször kaláccsal is kedveskedik a sírásóknak.

Vacsora. Szendrőn I—II—III—IV. húsleves, főtt tészta, bor vagy pálinka, Varbócon változatlan a vacsorai étrend.

5. *Halotti tor.* a—b) időben a torba mindenki elment, aki a temetésen résztvett, vagyoni helyzetre való tekintet nélkül. Szendrőn éppen annak örültek, ha a toron szegény embert láttak vendégül, s az ott jóllakott.

c) Edelényben már csak azok mennek el, akiket külön is meghívnak. Szendrőn csak a férfiak és a legközelebbi rokonasszonyok vesznek részt. Varbócon ugyan nincs külön meghívás a torra, de illendőségből csak a rokon és család jóembere megy el. Edelényben a III—IV. csoportnál újabban már nem tartanak tort.

a) Edelényben és Szendrőn minden torban (I—II—III—IV.) borral és kenyérral kínálják a vendégeket, Varbócon ellenben tyúklevest is adnak, mellé kenyeret és bort, vagy pálinkát. (I—II—III—IV.)

b) Edelényben és Szendrőn a szegényebbek (I—II.) továbbra is csak kenyeret és pálinkát adnak a torba gyűlt vendégeknek, a módosabb gazdák, III—IV. ellenben a kenyér mellé szalonnát és kalácsot is. Varbócon az I—II. csoport ugyanazzal kínál, mint az előbbi időegységben, a III—IV. kenyér helyett kalácsot ad.

c) Edelényben és Szendrőn I—II. bort, kenyeret és kalácsot, a III. kalácsot, szalonnát, tésztát és bort ad. Varbócon ugyanazokkal az ételekkel köszönik meg a vendégeknek a toron való részvételüket, mint b) időben, csupán a IV. kalács helyett gyakran élesztős tésztát süt.

A tor az egyetlen vizsgált ünnep, ahol Varbóc nem mutat egyezést a két déli községgel. Figyelemreméltó még, hogy Szendrőn a toron újabban csak a férfiak jelennek meg. Bizonytalan adataink vannak arra, hogy ez a jelenség régebben is megvolt. Ugyanaz a helyzet a szendrői disznótornál, ahová ugyancsak a férfiak mennek.

6. *Újév.* 1870—1895 időben mindhárom községben vagyoni helyzetre való tekintet nélkül húsleves és málé volt az ebéd az újesztendő első napján.

b) Az ünnepi ételben nincs semmiféle változás az időegység végéig. Ekkor azonban Edelényben és Szendrőn a III—IV. kolbászelevest, „babajkát” és kelt tésztát tálal az újévi asztalra.

c) Edelényben és Szendrőn most már mindenki (I—II—III—IV.) kolbászos levessel, disznósülttel, sült tésztával s az utóbbi években rétesrel ünnepli az újesztendőt. Varbócon nincs változás.

Az újévi ételek megválasztásánál jelentős szerepet játszik az a hit, mely szerint az egyes ételek szerencsét, illetve szerencsétlenséget hoznak e napon. Az a—b) időben a málé volt a szerencsét hozó étel és mitsem tudtak a szárnyashoz fűződő, országszerte ismert ellenkező hitről (hátrakarja a szerencsét, elrepül a szerencsével). A két déli községben a szerencsehozás hite a disznóhúsra szállt át.

Edelény és Szendrő újévi ételei jó példák annak bemutatására, hogy az ételekhez fűződő hiedelmek mint módosulnak, ha a gazdasági helyzet változásával az étrend is változik. Míg a szárnyas volt a legkézenfekvőbb hús-alapanyag, nem volt ismeretes a rávonatkozó hiedelem. A disznóhús elterjedésével együtt annak szerencséthozó szerepe is ismeretessé vált, tehát az adott helyzethez alkalmazkodott az ételekkel kapcsolatban a hiedelem is. Hasonló a helyzet a máléval, minek szerencsét hozó szerepe a közelmúltban megjelent rétesre ment át.

7. *Nagypéntek.* Mind a katolikusoknál, mind a reformátusoknál a böjt napja. Edelényben az a) és b) időben cibereleves (tatárkakorpából, később búzakorpából készült cibere) és a katolikusoknál e mellé még a *kuhán* (csak e napra készített zsírnélküli kalács) a böjti étel. c)-ben csak a katolikusok és az I—II. csoportbeli reformátusok tartják továbbra is az előző étrendet, a módosabb (III—IV.) református gazdáknál teával, kocsonyával, főtt tojással és piritós kenyérrel böjtölnek.

Szendrőn és Varbócon még ekkora változás sincs. Mindhárom időegységben, vagyoni helyzetre való tekintet nélkül, *babajkát*, vagy mint Varbócon nevezik, *doboskát* esznek. Kivétel csak a szendrői módosabb gazdaréteg reformátussága, amely az utóbbi 10 esztendőben már az Edelénynél ismertetett polgárosult böjti ételt eszi.

Arra, hogy Edelény bőjti étrendje eltérő a másik két községtől, magyarázatot ad az a tény, hogy a XVIII. század végén az uradalom szlovákokat telepített be a községbe. A *kuhán* a másik két községben ismeretlen s a ciberelevest csak nagybőjtben eszik. A reformátusok egyetlen bőjti napja étrendjének megegyezése a katolikusok mindennapos bőjti ételleivel a vallások közti különbség csekélységére mutat és egy már hosszabb ideje fennálló együttélést feltételez.

8. *Húsvétvasárnap*. A húsvét ünnepi étrendjében nagy eltérések mutatkoznak felekezeti szempontból a családok ünnepi étrendje között.

a) Edelényben, Szendrőn, Varbócon a reformátusok tyúklevest, kalácsot vagy bélest, a katolikusok tyúklevest, szentelt sódart és tojást, valamint kalácsot ettek. Egyetlen társadalmi különbség az volt, hogy az a katolikus, aki nem tudott sódart vinni a szentelésre, csirkét vitt s így ünnepi asztalán a disznóhúst szárnyas helyettesítette.

b) Mindhárom község reformátusai tyúklevest és kalácsot készítettek, csak az időegység közepétől fokozatosan 5—7 esztendőes lemaradásokkal előbb Edelény, majd Szendrő és végül Varbóc III—IV. csoportja, ritkábban a II. csoportja is ezenkívül töltöttkáposztát és kelttészát (mákos- és dióspatkó, lepény) ettek. A katolikusok ünnepi étrendjében nincs változás, kivéve a III—IV.-et, akik most már kolbászt is visznek szentelni. Az időegység végén itt is sütnék a húsvéti kalács mellé kelt tészát, mint a reformátusok.

c) Szendrőn és Edelényben a reformátusok gazdagabbjai (III—IV.) a tyúklevest után töltöttkáposztát, az utóbbi 10—15 esztendőben pedig e helyett sisnyit (vagdalthús), töltött borjúhúst vagy rántott csirkét esznek. Ezenkívül a kelt tészák mellett egyre jelentősebb szerephez jutnak a sütemények. A szegények (I—II.) megmaradnak továbbra is a tyúkhúsleves főételnél s ezután csak a már használt kelt tészákon kívül a többféle édessüteményt viszik be húsvéti étrendjükbe. — A katolikusok (III—IV.) már nem elégszenek meg ebédre a szentelt ételekkel, hanem a reformátusok példájára a húsleves után ugyanazt az étrendet eszik végig. A nincstelen húsvétvasárnapi ebédjében csak az új tészákkal való gazdagodás jelent változást. Aki nem tud sódart vinni szentelésre, az töltött borjúval helyettesíti azt.

Varbócon a módosabb (III—IV.) reformátusok húslevest, töltöttkáposztát, kalácsot és kelt tészát, az I—II. pedig ugyanazt az étrendet a töltöttkáposzta kivételével eszi. A katolikusok étrendje nem változik.

9. *Húsvéthétfő* Ennél az ünnepnél nem annyira az ebéd főétkezésbeli változása az érdekes — ez szorosan kapcsolódik a vasárnapi ebédhez —, hanem sokkal inkább az „öntözködésre“ jövő legények megkínálása.

a) Mindhárom községben (I—II—III—IV.) a legény páros írott tojást kapott egy porció pálinkával.

b) Edelényben és Szendrőn a II—III—IV. és az időegység végén az I. csoport is, ha tudta, kaláccsal, főtt sódarral és kelt tészákkal (mákoskifli, kásásbéles, görbetészta) és pálinkával kínálta meg a legényt. De ajándékba már csak egy tojást adott. Varbócon a főtt sódar kivételével ugyanígy kínálják meg a lányos házhoz jövő öntözködő legényeket. (A felkínált ételek mind az előző napról maradtak. A reformátusok erre az alkalomra átveszik

a katolikusoktól a főtt sódar készítésének szokását. Természetesen csak ott lehetséges mindez, ahol mészáros dolgozik a községben.)

c) Edelényben és Szendrőn most már egész általános a sódar a húsvét-hétfői kínálások alkalmával. „Mindenkinnél van sódar olyankor, tán még a cigányoknál is!” Ezenkívül különféle húsok (töltött borjú, rántott csirke, sisnyi) és süteményeket (10—15 féle) tesznek az asztalra. Az ételekben való gazdagságot ezen a napon nem a vagyoni helyzet határozza meg, hanem egyszerűen az a tény, hogy fiatal leány vagy menyecske van-e a háznál. „A szegényebbek ilyenkor talán még fényűzőbbek!” De még az idősebb asszonyok is ki akarnak tenni magukért ezen a napon. Egy szegény, egyedülálló szendrői öregasszonynál, aki menhelyi gyermekek tartásából élt, húsvét hétfőjén sonka, tojás, túrósbéles, mákoskifli, tojásos sütemény és szalagárás tészta volt.

Varbócon csak sonkával és két-háromféle süteménnyel kínálják az öntözködő legényeket. (I—II—II—IV.)

A húsvétvasárnapi étrend — minden község és társadalmi osztály körülményeihez viszonyítva — mindhárom időegységben egy „korszerű” ünnepi ebéd követelményeinek felel meg. Ellentétben ezzel a „családi körben” tartott ebéddel, a közösség számára készített húsvéthétfői terített asztalon rohamosan nő az új ételek száma, míg 1925—1945-ig Edelényben és Szendrőn mindhárom társadalmi rétegnél csak a lakodalomhoz hasonló ételbőséggel találkozunk, a két húsvéti táplálkozásból láthatjuk, hogy a családon belüli ünnepi alkalmak reálisan követik a gazdasági változásadta lehetőségeket, viszont a nyilvánosság szeme előtti ünneplés néha még a pazarlás határát is súrolja.

10. *Karácsony.* A következőkben nem a karácsony első napjának fő-étkezését, hanem a karácsonyesti vacsorát vizsgáljuk.

a) Mindhárom község katolikusai (I—II—III—IV.) káposztalevest és babajkát (Varbócon doboskának nevezik) ettek. A reformátusok (I—II—III—IV.) disznóhúsból húsleveset készítettek és kalácsot.

b) A katolikusok étrendjében nincs változás. A reformátusok az időegység vége felé káposztát is tálaltak.

c) A katolikusok továbbra is tartják a hagyományos rendet, kivéve Edelényben és Szendrőn néhány bányászcsaládot, akiknél már hús is kerül a karácsonyesti asztalra. A reformátusoknál általános lett a töltöttkáposzta, kalács és kelt tészta.

Figyelemreméltó a vegyesházasságok karácsonyesti étrendjének sok helyen megnyilvánuló kompromisszuma: egyszerre teszik fel az asztalra a katolikusoknál hagyományos *babajkát* és a reformátusságnál megszokott töltöttkáposztát.

A reformátusok és katolikusok éles elkülönülése a karácsonyesti étkezésnél a katolikusoknál megszabott karácsonyi bőjtös étrendnek tulajdonítható, minek változatlanlansága egy még ma is majdnem teljes egészében élő hagyományra mutat. A reformátusok, mivel vallásuk karácsonykor nem ír elő bőjtöt, az *a*) időegységben a legkezdetlegesebb ünnepi étrendet (húsleves, kalács) ették. A *b*) időegységben a töltöttkáposzta használatát ezen az ünnepen nemcsak az segítette elő, hogy más vidéken is karácsonyesti étel, hanem az is, hogy a vizsgált vidéken a disznóölés karácsonyi hetében szokásos.

Az 1945-ös földosztás Varbóc földnélküliei és törpebirtokosai életszínvonalában lényeges emelkedést hozott. Ez a változás a táplálkozásban is erősen tükröződik. A köznapi táplálkozás kiugrásszerű javulásával együtt az ünnepi alkalmak táplálkozása is az ünnep jelentősége szerint módosul. Az újonnan földhözjuttatott minden alkalmat megragad, hogy az eddigi nélkülözések miatt csak szerényen megtartott ünnep „díszes“ legyen. A családi körben megült ünnepi étrend (újév, húsvétvasárnap) elsősorban minőségében változott. Azokon az ünnepeken, amelyeken a családon kívül a közösség is résztvesz (keresztelő, húsvéthétfő, lakodalom) „ugyan-csak kitesznek az új gazdák magukért, igyekeznek megmutatni, mi van.“ „Régen, ha lakodalom volt, kölcsön kellett kérni, most két disznót is levágunk a magunkéból, mégsem maradunk szalonna nélkül a télen.“ Figyelemreméltó, hogy míg a III. csoportba tartozók törekvése a közösség kizárása nyilvános ünnepekből is, addig az új gazdák ezzel ellentétben a lehetőségekhez képest egész rokonságukat és „barátaikat“ vendégül látják.

IV

Az ünnepi ételekben bekövetkezett változást a gazdasági okokon kívül elősegítették olyan tényezők is, melyeknek hatása gyorsította és konkretizálta a változást. A táplálkozásban történt változás közvetítői: a) azok a nem paraszti társadalmi rétegek, melyek helyzetüknél fogva közvetve vagy közvetlenül alakító hatással vannak a falu szokásaira, életformájára: a falusi középosztály, az iparosság és b) a paraszti társadalmon belül azok a rétegek, akik akár munkájuk, akár rokonságuk, vagy társadalmi összeköttetésük révén kapcsolatban állanak a fejlődés irányával azonos hatású tényezőkkel: a „kepések“, betelepülők és módosabb parasztok, stb.

A két déli községben a múlt század végétől a falu fejlődésével párhuzamosan nő mind a falusi iparosság, mind az értelmiség tagjainak száma. A falusi „urak“ (pap, tanító, jegyző, földbirtokos, bérlő, betelepített nyugdíjas, stb.) ételeinek közvetítői azok a szolgálóleányok és bejáratos asszonyok, akik először sajátították el gyakorlatilag az „úri konyha“ ételeit. Ezekből lettek a lakodalmak étrendjét irányító és kivitelező főzőasszonyok, kik lisztért, tojásért más alkalmakra is főztek és tanítottak főzni. Leginkább az I—III. csoportból kerültek ki. Közvetítőszeropük 1920—1930 közötti években jelentős. Az iparosok közvetlenül érintkeznek a parasztok egyes rétegeivel (III—IV.), a rokon és baráti kapcsolatok jobban beágyazzák őket a falu közösségébe, de az irányító szerepük itt sem vitatható. 1897-ben egy aránylag szegény szendrői asztalos leányának lakodalmán marhahúsleves kockával, főttmarhahús kaláccsal, töltöttkáposzta, kacsapecsénye egészben sütve, paprikáscsirke tejfellel, hozzá haluska és utána piskótatészta és kalács volt. Tehát kb. 5—6 évvel előzte meg az általános paraszti lakodalmi étrendet. A kepések csépelni, nyomtatni járó alföldi idénymunkájukból a hétköznapi ételek mellett valószínűleg az ünnepi táplálkozásba is hoztak változást. Alföldi átvételnek tekinthetjük az először lakodalmi étrendben megjelenő csigalevest. A töltöttkáposztánál nem tisztázható, hogy az alföldi paraszti étrendből, vagy a polgári konyhából került a boldvavölgyiek táplálkozásába, mivel az átvétel időpontjában mindkét helyen kedvelt étel volt. Az új „modern“ áramlatokkal szemben

északról a hagyományos ételekhez még jobban ragaszkodó vidékről beszivárgó betelepdedtek (Szendrő) vagy cselédek (Edelény) nem engedik a régi megszokott ételeket teljesen elhagyni a közösség életéből. Mivel az északi részről lejöttek leginkább szegény katolikusok, konzerváló hatásuk legjobban a vallásos ünnepek ételeiben tapasztalható (karácsony). — Bár a falu társadalmába szervesen beletartozott a módosabb paraszti réteg, mégis meg kell említenünk itt, mint közvetítőt, mivel minden új irányzatra majdnem ő reagált legjobban, ő honosította meg s terjesztette, általánosította a falu többi rétegénél is. Ők azok, akik a jött ajánlatokat átveszik, vagy elvetik (szelektálnak) s mivel a falu társadalma szemében a jómód és a haladás megtestesítői voltak, az ünnepi táplálkozásban legtöbbször egyöntetű követésre találtak. Az itt felsorolt közvetítő osztályokból Varbócon csak a csekély számú (1 család) IV. réteget találjuk meg. Az új áramlatok, az összeházasodás útján rokonságban álló szomszéd községek továbbításával jutottak el erre az elzárt területre. Mivel a boldvavölgyi falvak erős társadalmi és rokoni kapcsolatban állnak egymással, a terjedő új szokásoknak egyik fontos tényezője a faluk intenzív kapcsolata is.

A közvetítő személyeken kívül a sült hússok és cukrossütemények gyors elterjedését a világháború után megjelent és vásárokon, boltokban árult olcsó szakácskönyvek (Váncza, Oetker, Pesti Hírlap Szakácskönyve, stb.) és a receptes naptárok segítették elő.

Az *a*) időegységben, az ünnepi táplálkozás területén, egy csendes, lassú változási folyamatról beszélhetünk. Nincsenek meg a lehetőségek az egységes, ugrásszerű változásra, csak az adottságok szűk keretein belül van csendes és állandó folyamat. Például a búza Edelényben és Szendrőn már az első időegység idején is megvolt s lassú térhódítása is tapasztalható, mégis jelentőségének növekedése, intenzív bekapcsolódása a gazdasági életbe csak a második időegységben történik meg. A *b*) időegység első fele a gazdálkodás területén hoz jelentős változást, míg az ünnepi táplálkozásban az időegység végéig tart a fokozatos terjedés faluról-falura s a falukon belül a társadalmi osztályokban. Bár a fejlődés szinte robbanásszerű, egy rövid évtizedbe (1895—1905) összezsúfolva jelennek meg a változást előidéző tényezők, mégsem tekinthetjük a *b*) időegységet egyébnek, mint az *a*) időegység felfokozott tempójú folytatásának. Az ételek alapanyagában nem történt változás, s az étrend változása is az *a*) időpontban szereplő ételek egy komplikáltabb, fejlettebb technikájú elkészítésében jelenik meg. Például a kalácstészta, csak más formát és más sütési módot igényel, hogy pampuskává változzék s a hússkáposzta és tejbekása (tejbérisz) nyersanyagából, minden külső segítség vagy anyagi erőfeszítés nélkül előállítható töltöttkáposzta. Az *a*) és *b*) időpontban egyaránt az ételek nyersanyagai a só, cukor és rizs kivételével a paraszti gazdálkodásból előállíthatók. Így a *b*) időegységben inkább mennyiségi változásról beszélhetünk és kevésbé minőségiről, mivel az ételek alapanyaga, minősége ugyanaz. A különbség a két vizsgált időegység ételei között az, hogy a megjelenési forma komplikáltabb és használata gyakoribb. A *c*) időegységben az egész vizsgált területen elterjedt a vett hússokkal és az idegen, vett nyersanyagokkal készült sülték, illetve sütemények használata. A *c*) időszakban a közlekedés javulása folytán mindjobban előtérbe jön a pénzért vett nyersanyagok egyre fokozódó használata. Ez tette lehetővé, hogy míg a *b*) időegységben inkább más vidékek paraszti ételeit

vették át, addig a c) időegységben az úgynevezett „úri konyhá“-ban és szakácskönyvekben előforduló „luxus-ételek“ kerültek előtérbe, melyeknek elterjedéséhez már nem elegendő a paraszti gazdálkodásból kikerült nyersanyag, hanem vett árucikkeket is követel. Ilyennek tekinthetjük a borjú-, marha-, disznóhús, nemcsak időleges, hanem állandó használatát, a különböző fűszerek fokozott felhasználását (paprika, bors, stb.) és a sütemények, torták előállításánál szükséges nyersanyagokat (csokoládé, kakaó, sütőporok, vanília, szalagáre-szalakáli, stb.). A pénzért vett nyersanyagok használatát nemcsak a III. csoport kezdte el először, hanem a bányász- és iparosréteg is az előbbivel egyidőben, sőt tapasztalatunk szerint a bányászok és iparosok — mivel munkájukért csak pénzbeli fizetést kapnak — a húsok vásárlását a paraszti rétegeknél előbb, már a b) időegységben állandósította. Tehát a harmadik időegységben, az ünnepi ételekben már az ételek minőségében is találunk változást.

Mint már a táplálkozás alapanyagául szolgáló termények és állatfajták mennyiségbeli elterjedéséből kitűnik, a hatások, az új ételek nagyrészt délfelől, az Alföldről jöttek. A délebbi községben, Edelényben, még kisebb-nagyobb, egymást követő időközökben sorra jelentkeznek ezek az alföldi hatások, a középen fekvő Szendrőn már kevésbé tagoltan, az északi Varbócon pedig szinte összesűrűsödve (ekék, cséplőgépek — és diagrammok ábrái). E sűrűsödésnek, vagyis annak okát, hogy a később indult hatások sokszor utolérlik az előbbieket, az élet egyre gyorsuló tempójában találhatjuk meg (termelőeszközök fejlődése, közlekedés javulása). Míg az egyre gyorsuló fejlődés, a dinamikus változás igyekszik eltüntetni a táji körülmények miatt hátrányos helyzetet, addig inkább az egyes társadalmi rétegek közti különbözőséget mélyíti el. Az utóbbi évtizedek hozta változás táji szempontból szintetizáló, társadalmi szempontból differenciáló hatásúnak mutatkozik.

Sz. Morvay Judit

ПРАЗДНИКНОЕ ПИТАНИЕ В ДОЛИНЕ РЕКИ БОЛДВИ.

Мы исследовали перемены происшедшие в праздничных питаниях в течении последних 80—90 лет, у жителей долины Болдвы. Удобной для исследования делает эту тему то, что традиции и новые влияния уживаются здесь бок о бок. Мы имеем подробные сборники из трех сёл долины; — большое село — Эделень, расположенное на самой южной стороне долины с хорошей пахотной землей. Быстрому развитию деревни мешает до 1942 года крупное поместье. Здесь мы замечаем резкие подразделения на классы, — село — Сендрё это, нормально развившееся, большое село с резкими классовыми противоречиями, и маленькое село Варбоц, расположенное в гористой пустынной местности, здесь меньше всего замечается расчленение среди жителей как в общественном так и в имущественном отношении.

Мы старались исследовать все перемены проявившиеся в праздничном питании сравнивая их с развитием главнейших орудий хозяйственной жизни (плуги, оборудование для сбора хлеба и молоты) и с развитием хозяйского добра (сельскохозяйственные продукты, породы скота и т. п.).

Мы взяли исследовали семейные праздники както: свадьбу, крестины, поминки, а из календарных праздников: праздник нового года, страстная пятницу, пасху, рождество. Чтобы облегчить хронологию исследований, мы все эти перемены рассматривали по некоторым периодам. Первый период определяет начало расцвета хозяйства (1870—1895). Второй период характерен своим бурным развитием (1895—1925). Весь третий период проникнут все возрастающим подражанием городу (1925—1945).

В исследованиях о праздниках показаны одинаково разница в местности и в обществе. Первые фундаментальные исследования показывают, что в меню праздничных пиров, устраиваемых для гостей, публики, гораздо скорее перенимались городские блюда (свадьба, второй день пасхи) чем на тех пиршествах, которые устраивались в семейных кругах (пасха, новый год), это можно видеть на двух приложенных диаграммах. Традиционные блюда больше всего сохраняются на пирах по случаю церковных праздников. Перемены наступившие в праздничных питаниях, произошли не только по экономическим причинам, но этому способствовали такие факторы, влияние которых ускорило, конкретизировало эти перемены.

1-ый — это промышленники и деревенская интеллигенция.

2-ой — это рабочие приходящие временами работать из другой местности, колонисты и т. п.

3-ий — поварские книги и календари с рецептами блюд.

4-ый — общественная и родственная связь между жителями разных сел.

В первом периоде можем говорить о процессе таких перемен, которые распространялись исключительно внутри его и сами по себе. Второй период: перемена была количественной, так как продукты для новых блюд все еще доставлялись своими крестьянскими хозяйствами. И как раз поэтому блюда, изготовленные по рецептам крестьян других сел, появляются на столе в праздничный день. Третий период принес перемены уже в качестве, перенятые рецепты блюд „господских кухонь“ требуют уж продуктов из магазинов. Большинство экономических перемен, а также перемены в питании пришли сюда с Венгерской Низменности. Воздействие с юга проявляется в Эделене. Периодически, в этапах старого следующих один за другим, это воздействие проявляется в Эделене в Сендрё, расположенном посередине оно уже менее расчленено. В Варбоцесугущены так (диаграммы), что, позднее начавшиеся влияния догоняют друг друга, это происходит благодаря всевозрастающим темпам развития с капитализма.

Влияние, замечаемое в последний десяток лет, если его рассматривать в соответствии с местностью, является синтетическим, а в соответствии с обществом дифференциальным.

Les repas des fêtes dans la vallée de la Boldva

Dans la présente étude nous avons examiné les changements survenus à propos des repas de fête pendant les 80—90 dernières années. Ce sujet est particulièrement apte à illustrer le rythme des changements, puisqu'on peut démontrer l'effet simultané des traditions et des influences de date récente. Les données que nous avons relevées se réfèrent à trois villages de la région. La commune la plus avancée vers le sud est Edelény, un grand village possédant des terres d'une bonne qualité. Jusqu'à 1942 son développement était entravé par la présence d'une grande propriété. Les différences de classe y sont très nettes. Quant à Szendrő, c'est un autre grand village, avec des contrastes sociaux non moins vigoureux. Enfin Varbóc est une petite commune relativement pauvre qui se trouve dans une contrée montagneuse et dénudée; les différences d'ordre matériel et social s'y observent le moins.

Les changements survenus dans les repas des fêtes ont été comparés aux étapes du perfectionnement des outils et des biens agricoles (charrues, outils de la moisson, et du battage, d'une part; produits agricoles et variétés du cheptel vif, d'autre part).

En ce qui concerne les fêtes d'occasion, nous avons examiné les noces, les baptêmes et les repas d'enterrement; parmi les fêtes du calendrier nous avons choisi le Jour de l'An, le Vendredi Saint, Pâques et Noël. Pour faciliter l'examen chronologique, nous avons partagé les changements en plusieurs périodes successives. La première est caractérisée par le début de l'essor économique (1870—1895); la deuxième par un progrès rapide (1895—1925) et la troisième par un processus d'urbanisation de plus en plus prononcé (1925—1949).

A propos des fêtes une nous avons passées en revue, on peut signaler aussi bien des changements que des différences régionales et sociales. Comme il ressort de nos recherches, les mets récemment introduits figurent plutôt sur le menu des fêtes d'occasion d'un caractère public (noces, lundi de Pâques). Le menu des fêtes de famille se montre beaucoup plus conservateur (voir nos deux diagrammes). Les traditions qui se rattachent aux fêtes de l'Eglise présentent des menus du même genre.

Les changements survenus dans le menu des fêtes ont été déterminés, outre les facteurs économiques, par d'autres qui en ont accéléré le rythme et précisé les tendances; tels facteurs sont 1. le rôle des artisans et de la bourgeoisie des villages; 2. le rôle des ouvriers saisonniers ayant travaillé en d'autres régions et celui des nouveaux-venus; 3. l'influence des livres de cuisine et des calendriers contenant des recettes; 4. les relations de parenté et les autres relations sociales qu'il y a entre les villages en question.

Pendant la première période il s'agit d'un processus isolé. Pendant la deuxième on ne peut observer que des changements quantitatifs, puisque les matières premières des mets nouveaux sont encore fournies par la production agricole de la paysannerie; c'est pourquoi les menus des fêtes s'enrichissent de mets d'origine paysanne qui sont propres à d'autres régions. Pendant la troisième période il y a aussi des changements qualitatifs; les mets introduits sous l'influence de la cuisine «seigneuriale» exigent qu'on doit se procurer par achat certains ingrédients.

La plupart des changements survenus dans la vie économique et dans le domaine des repas viennent du côté de la Plaine. A Edelény ces influences méridionales se manifestent à des dates successives, mais à Szendrő leur chronologie est déjà moins nette; à Varbóc les diagrammes présentent une situation encore plus complexe. L'entre-croisement des influences successives s'explique par l'accélération, de plus en plus prononcée, du rythme de l'évolution capitaliste. Les changements des dernières dizaines d'années ont abouti, au point de vue de la région, à une tendance d'unification et, au point de vue social, à une tendance de différenciation.

Ismeretlen típusú népmese a dunántúli székelyeknél

Az Egyetemi Néprajzi Intézetnek a Bukovinából áttelepített székelyek közt végzett terepmunkája keretében¹ három ízben jártam a tolnamegyei Kakasdon. Ennek mai telepesei legnagyobb részét andrásfalvi, kisebb részt dévai székelyek. Az utóbbiak eredetileg szintén andrásfalviak, onnan költöztek 1888—92 között Dévára, majd 1946 folyamán csatlakoztak Romániából a többiekhez. Politikailag fejlettebb, öntudatosabb csoportot képezve, erősen elkülönülnek. Laknak ott továbbá áttelepült felvidékiek, megmaradt sváb szegényparasztok és néhány Szekszárdról odakerült munkáscsalád. E csoportok ma még erősen magukon viselik a különböző történeti sors, gazdasági rend bélyegét; a négyesztendős együttlakás, az itteni termelési lehetőségek még csak szórványosan mutatnak a különbségek majdani fokozatos elmosódása felé.

Különösen élesen elválnak a bukovinai csoport; ennek egy rendkívül népszerű, a mesekutatás számára eddig még ismeretlen meséjének két változatát szeretnők bemutatni.

A kakasdi székelyek közt jelenleg nem csupán az öregek emlékeztetésében, hanem gyakorlatban is él a mesemondás. Köztudomású, hogy a mesélés gyakorlata minden esetben összefügg valamilyen gazdaságilag és társadalmilag kötelező érvényű cselekménnyel. A mesemondáshoz ugyanis több ember hosszantartó együttléte feltétlenül szükséges. Általában a szegényparasztság társasmunkái azok az alkalmak, amelyek a mesélést szükségessé teszik; e mellett a mese értelme lényegében a szociális igazságszolgáltatás — ezért azt szoktuk mondani, hogy a mesemondás leginkább a szegényparasztságnál általános szokás. Kakasdon a jó előadók minden alkalmat megragadnak a mesemondásra — az anyák is mesélnek gyermekeiknek —, de a mesélés ma szükségszerűen nagyobb hallgatóság előtt kizárólag a halottvirrasztás idején folyik. Ez az a szórakozási alkalom, amikor az idősebb házasoknak szabad kedvükre kimulatniok magukat, a közösség megbotránkoztatása nélkül. A bukovinai székelyek a halottat teljes negyvennyolc órán keresztül virrasztják, míg csak el nem temetik. Ez alatt az idő alatt egy pillanatra sem szabad magára hagyni; tele van a ház vendégekkel, a látogatók állandóan váltják egymást. Külön csoportokba verődve szórakoznak a halott mellett a férfiak és az asszonyok. Kártyáznak, mesét mondanak, tréfálnak, üvegekből isszák a bort a halott nyugodalmára. „Az isten nyugítsa, adjon neki nyugodalmat és a holt lelkeknek!” A szórakozást félóránként szakítja meg az énekvezető — van a

¹ V. ö. Ethnographia LXI, 127—128. lapon közölt beszámolómmal.

faluban két-három ilyen előénekes —, kiválasztja a halottaskönyvből a megfelelő éneket és irányítja; utána imádkoznak egy rózsafüzért, majd folyik tovább a szórakozás.

A halottaskönyv rendkívül figyelemreméltó jelenség. Ez a kéziratos, vegyestartalmú könyv több példányban van forgalomban Kakasdon és a tulajdonos igen nagy becsben tartja. Hiszen ez a virrasztás „vezérfonala“, de azért szívesen kölcsönzi, ha szükséges. Tartalma tökéletesen tükrözi a halottvirrasztás jellegét: részben minden korú és nemű halotthoz való énekszövegekből, részben népszerű mesékből — sokszor erotikus tartalmú — tréfákból, ponyvai épületes olvasmányokból és egyéb kalendáriumból kimásolt érdeemes tudnivalókból áll. Milyen kereslete volt a jó, érdekes tartalmú halottaskönyveknek, mutatja az a példány, amelyet Sebestyén (Boda) Ferencné szívességéből lemásolhattunk.² Ennek 803. lapján a következőket olvashatjuk: „Én László Márton, vagyis pintyer Marczika sok szép halotas könyvet irtam. Ejen könyv van Andrásfalván 15, Hadikba 2, Czibénbe³ 2, Déván 2, Marosludason 2, Csernakereszturon 1, Székelykevény 1, Jákobestbe⁴ 1.“ — A szerzői tudat jellemzően nyilvánul meg a könyv második lapján: „Ezt a könyvet László Márton vagyis Pintyer Marczika írta 1934-ben október és November hónapban Andrásfalva. Aki nem tud szépen énekelni s olvasni ne vegye a kezibe csakforgatni, de érdeemes ám ezt a könyvet meg becsülni.“ — László Mártonnal sajnos már nem sikerült beszélünk, mert 1949 telén Aparhanton meghalt. Mindenestre a könyvében szereplő mesék közül nem egy szerepel a virrasztókba külön mesélés céljából elhívott mesemondók készletében.

Ha a mai kakasdi mesemondótól azt kérdezik, hol tanult mesélni: a halottvirrasztóra hivatkozik. Sebestyén (Geczi) Lajosné, 72 éves, mondja: „Egyik pillanatba énekelnek, a másikban az olvasót mondják el és a közön még meséket es mondanak, úgy telik el az éj.“ Molnár Antal 57 éves, mondja: „Ez a Zsájc János ha elindított egy beszédet a virrasztóban, tartott reggelig ... Olyan mesemondó volt, amikor a nagybátyám meghót, elmentem hezza, szegényember volt, azt mondtam: János bácsi, kend eljő nálunk mesét mondani az asszonyoknak. Lesz pohár pálinka, étel, ital. — Úgy estétől reggelig mondta az öreg a meséket. Annak volt a fia a János, aki úgy tudott ... Inkább az asszonyok hallgatták a mesét, az emberek külön csoportban ültek és kártyáztak. A leánya Zsuzsi, a télen, mikor hót a szomszédasszony meg, mesélt sokat.“

A kakasdi hosszú sváb házak megtelnek ilyenkor. Egy-egy jó mesemondás a virrasztóban olyan emlékezetes, hogy évek múlva is megemlégetik. „Halotthoz senkit sem hívnak, ha halott esik, a hozzátartozója szalad szomszédba, idegen, bárki elmegy, ott nincs különválasztva. Kártyáznak a férfiak külön, isznak, fálnak rea és van egy ember, aki imádkozik, annál elhagyják a mesét ... Beszélgetnek, aztán imádkoznak, kártyáznak, közbe van tréfa es, úgy halltam, azt mondják, lakodalom nem esik meg sírás nélkül, halottasház nem esik meg kacagás nélkül.“ (Szakács Albertné, 45 éves.) De azért nem mindenki megy el a halotthoz. A rokonság és szomszédság elmegy -- az is, aki „odahaza“ vagy Bácskában szomszéd volt.

² Pontos másolata megtalálható az Egyetemi Néprajzi Intézet feldolgozás alatt álló kézirataanyagában.

³ Istensegíts.

⁴ Józseffalva.

Zsók Antalné, 59 éves, pl. azt mondja: „Nem rókon és messze van“, a mesemondó Palkóné így indokolja távolmaradását: „nem voltunk szomszédosok és szégyelem elmenni, meg messze is van“.

Régebben más alkalmak is voltak a mesemondásra. Télen a fonóban, tollfosztáskor is mondtak mesét; hosszú téli estéket, ünnepnapokat töltöttek el mesemondással. Leginkább a „szegényrenden valók“ meséltek. Nyáron a summás munkába járók, tehát az együttdolgozó, idénymunkára szegődő szegények, ideértve a gazdákhöz napszámba járókat is. „Zsuzsi néni kapálni járt hozzánk“, „Zsók Antihoz jártunk fosztani“ — így emlegetik a jó mesealkalmakat. A jelenlegi kakasdi helyzetben, amint látni fogjuk, természetes, hogy a mesemondás a virrasztó szórakozáson keresztül kiterjedt az egész társadalomra és a régi társadalmi különbségek elmosódása folytán a mesemondó becsülete megnövekedett.

A kakasdiak szinte kivétel nélkül tudnak mesét mondani. De ha nem is, ismerik a meséket és szívesen hallgatják. Jó mesélők kedvelt meséit cím után ismerik és emlegetik. Jó mesélő azonban nem sok van. Kakasdon bárki megmondja, hogy melyik mesélő mit tud a legszebben elmondani.

A kakasdi meseanyagot részben gyorsírással jegyzéssel, részben pedig magnetofon segítségével⁵ nagyjából összegyűjtöttem — leszámítva ezek variánsait, melyeket bárkitől fel lehetett volna jegyezni. Legjobb mesemondónk a hatvanhétéves, írástudatlan Palkó Józsefné, Zájcz Zsuzsánna volt, akinél a mesemondás családi örökség, hiszen apja és bátyja még nálánál is nevezetesebb volt tudományáról. Összesen 76 mesét mondott. Palkóné unokaöccse, Andrásfalvi (Zájcz) György 44 éves, volt földtelen napszámos is tudásának nagyrésztét az öreg Zájcz Jánostól merítette. Mesekincse nem oly nagy, de amit tud, azt rendkívül színesen, kiváló epikai érzékkel mondja el és evvel oly népszerűséget szerzett, hogy nincs olyan virrasztó, ahová meg ne hívnák. Harmadik mesemondónk Sebestyén (Geczi) Lajosné, Mézes Anna, 72 éves, földmunkás özvegye, aki még Andrásfalván a vele szomszédos öreg Zájcztól és egy hadikfalvi embertől a radaulji-i cukorrépaültetvény megmunkálásakor tanult sokat. Az összegyűjtött 116 mese közös tulajdonsága, hogy feltűnően erős bennük a realiztikus vonás, világképük, hely- és környezetleírásuk az andrásfalvi viszonyokat tükrözik. Ugyanakkor a mesék kifejezetten a keleteurópai típuskörhöz tartozók. Az alább közlendő mese, amelyről részletesebben kívánunk szólni, teljes mértékben tükrözi a bukovinai állapot utolsó szakaszát, az andrásfalvi székely népcsoport különleges helyzetét, gazdasági és kulturális viszonyait és egyben a mai kakasdiak kultúrváltozásának ellentmondásait.

Az alább közölt mese *tartalma* élénken elüt az eddig ismert mesetípusoktól. Az ipari munkásság környezetébe vezet, színtere a nagyvárosi gyár. Ugyanakkor azonban *formája*, felépítése, világnézete mesei, paraszti világnézete.

A mesterséget tanult falusi szegénylegényt falu csúfjává teszi a 100 holdas kulák, mert a leányát szeretni merészeli és feleségül akarja venni. A falusi osztálytársadalomban óriási konfliktus támad ebből; nincs más hátra, mint elmenekülni a falu közvéleménye elől. A legény, mint minden mesehős, elindul szerencsét próbálni. Itt azonban a szokásos csodás kaland-

⁵ A felvételeket K. Kovács László készítette.

sorozatot másképp alakul: városba megy, hogy ott gyári munkával keresse meg kenyerét. Kiváló tehetsége, ügyessége folytán egyre magasabbra tör, míg végül is a gyár tulajdonosa, a „gyárgazda“ fiává fogadja és átadja neki hatalmát, pozícióját, a gyár vezetését. A hős felhozza szülőfalujából a gazdag leányt és annak ellenére, hogy a királylányok között is válogathatna, nem nézi le a most már hozzá képest alacsony rangút, hanem szüleivel együtt magához emeli. — A történet, amint látható, nem tér el a szabályos mesei karrier-történettől, csak éppen a környezet más. De ha közelebbről megnézzük, akkor ez a milieu csak külsőségeiben más: lényegét tekintve azonos a tündérmesék színterével. Csak néhány példát emeljünk ki ennek illusztrálására: A gyár kapujában ugyanolyan őr áll, mint a mesei király palotája előtt. A „gyárgazda“, mint valami mesebeli király fogadja a fiút: „Hát mibe jársz édes fiam? — Mibe járok, édes öregapám? Valahol ha szolgálatot találnék, vaj valami munkát. — Jól van fiam — aszongya a gazda —, jóhelyt jársz, éppen nekem kell — aszongya — egy inas, hát itt van még egy hely, ha szereted te dolgozni hát lesz helyed“. Ezek után a „gyárgazda“ leülteti a legényt, enni-inni ad neki. — A gyár tulajdonosának körülményei, magatartása az európai népmese feudális korban kialakult királyi környezetével azonosak. Nem a kapitalizmus, hanem a feudalizmus osztályviszonyait tükrözik. Nyoma sincs itt a gyári munkás és a tőkés tulajdonos közti éles ellentéteknek. Olyan patriarchális derű keretezi a dolgozók és a dolgoztató egységét, amilyen csak a mesebeli uralkodó és az alattvalók közötti viszony lehet. A jól dolgozó hős lassanként maga lesz a „dolgosok“ elnyomójává. Úgy jut ehhez a magas álláshoz, ahogy a mesehősök a királyi trónhoz. A hős nem oldja meg a gyár dolgozóinak a kapitalizmus körülményei közt fellépő problémáit. Nem tesz kísérletet a tőke megdöntésére, hanem mesei módon oldja meg a konfliktust: maga szabadul fel, a helyett, hogy a maga osztályát tenné szabaddá. Ezután csupa mesei csoda következik. A „gyárgazda“ megmutatja anyagi hatalmát. A hősé lesz a gyár, a káprázatos kastély. Fantasztikus kombináttal állunk itt szemben: asztalosgyár, vasgyár, üvegyár, szövőgyár, edénygyár, autógyár mind a gyárgazdáé. Talán az Amerikát megjárt bukovinai szegényparasztság élményének halvány vetülete a mesének ez a része. Hiszen a magyar amerikásokra jellemző, hogy az amerikai élmények szinte nyomtalanul peregtek le róluk; szegényparaszti tudatukat egyáltalán nem változtatta meg. A többi kincshalmaz leírása már a szokványos: raktárakban áll a rozs, búza, árpa, zab. A tükörből készült istállókban temérdek ló, ökör, tehén. A pincében 12 bankóval telt kassza van, hordókban áll a sok ezüst- és aranypénz.

Ez a szédületes gazdagság mesei, az elképzelés tipikusan szegényparaszti. A gyári munkát végző ipari proletárok sosem idealizálhatták így a tőkést, viszont a szegényparasztnak egyformán mesés távolságban volt a király és a „gyárgazda“. A hős viselkedése sem üt el a szokványos mesehősök viselkedésétől. Amikor megjelenik a gőgös kulák előtt, hogy megmutassa hatalmát, rá se lehet ismerni. Akár a tündérmesékben, itt is minden a ruha. Csak fel kell venni a ragyogó öltözetet és a hős máris csodás átalakuláson megy keresztül. „...Gábor addig felöltözködött bent s kijött, de olyan szépen ki volt fejlődve, hogy olyan gyönyörű szép volt, hogy hogy (a mesélő szóhoz se tud jutni) nem lehet kimondani a szépségét, az ujjain mindegyiken arany gyűrű s gyémánt feje“.

Amint ennyiből is megállapítható, ez a mese nem mutat még átmenetet a parasztból-munkássá válás felé. Annak ellenére, hogy a felemelkedés útja itt a gyáron keresztül vezet és problémája a munkás felemelkedése, kimondottan paraszti tündérmese, amelyben még szilárdan áll a rendi társadalom paraszti elképzelése. Olyan társadalomnak kellett létrehoznia, amelyben a gyári munkával való találkozás kezdetleges paraszti életviszonyokkal párosult. Kérdés, hogy hogyan jött létre valójában ez a mese, hol kell eredetét keresnünk, milyen körülmények közt vált olyan népszerűvé, mint ahogy azt napjainkban a kakasdi székelyek közt tapasztalhattuk.

Első pillantásra világos, hogy a hazai parasztság között ilyen mese ki nem alakulhatott. Eddigi tapasztalataink szerint egyetlen olyan mese sem ismeretes a hazai kapitalizmus viszonyai között, amelyben az agrárproletariátus találkozása az ipari munkával, ne borította volna fel a mese régi kereteit. Az ipari központok, a nagyobb városok körzetéhez tartozó faluk lakosai egyre nagyobb mértékben váltak érdekeltté az utolsó 50 év folyamán az ipari munkában. Alkalmunk volt megfigyelni az időszaki ipari munkavállalásnak a parasztságra gyakorolt hatását. Azt tapasztaltuk, hogy a munkássá válás folyamán, a termelőmunka és az életforma megváltozása egyes esetekben azonnal, robbanásszerűen átváltoztatja a régi paraszti tudatot; tehát a mese, mint fölöslegessé vált élvezeti cikk hirtelen eltűnik. Más esetekben, például a budapesti építőmunkásoknál, a mesemondás tovább folyik; a forma érintetlenül marad és a mesét, mint fikatív, hihetetlen, de élvezetet nyújtó művészi alkotást őrzik és ápolják tovább. Arról azonban nincsenek adataink, hogy a mese paraszti kereteibe beolvadhatott volna ily módon az ipari munka. A bukovinai székelység speciális viszonyai között kellett ennek a mesének kialakulnia, oly körülmények közt, amelyek fent tudták tartani a szegényparaszti világnézetet, noha nagyobb közösségek — bármennyire lazán is — kapcsolatban voltak az ipari munkássággal.

Ahhoz, hogy megérthessük ennek a mesének az eredetét és mai népszerűségét, szólnunk kell az andrásfalvi székelyek gazdasági és társadalmi viszonyairól.

A mai kakasdi székely népcsoport helyzetét tekintve megállapíthatjuk, hogy gazdasági és művelődésbeli tekintetben a többi telepésekhez képest a legelmaradottabb. Ezenfelül olyan világnézeti és magatartásbeli elzárkózást mutat, amely nagyrészt a történeti sors és a két háború közti sovínisza, nemzeti türelmetlenség eredménye. E népcsoport, amelyet nagyrészt a nyomorúságos gazdasági helyzet hajtott keresztül a határon kétszáz évvel ezelőtt, a múlt század óta többször tett kísérletet a visszatérésre. A szegénység tömegei, a földnélküliek, munkát keresve bekalandozták Erdélyt és a Délvidéket; a kormány, főleg 1880 és 1906 közt több nagyobb csoportot különböző helyeken le is telepített, de még a két háború közt is állandóan jöttek kisebb egységek. 1941-ben az egész bukovinai székelységet a Bácskába telepítették át, ahol ez a vállalkozó szellemű, rendkívül mozgékony népcsoport egészen más gazdasági helyzetbe illeszkedett bele. Magukkal hozták minden ingó vagyonukat és így, bár a szegénység is kapott földet, lényegében nem változott meg a Bukovinában kialakult osztálytagozódás. Három esztendő telt el, amikor menekülniök kellett. Mindössze két óra állt rendelkezésükre és szinte csak a leg-

szükségesebb holmit vihették magukkal. Háborús zürzavar, hosszú ideig tartó bolyongás, nélkülözések után kaptak helyet végre a kitelepített dunántúli sváb lakosok helyén. Erős szolidaritás, erős nemzeti ösztönösség tartozás fűzi egybe őket (száznyolcvan-kétszáz rokont is számontartanak és e tekintetben országhatár sem jelent válaszvonalat). Kifelé rendkívül egységesnek mutatkoznak, szinte minden második mondatuk így hangzik: „Ez a mű népünk, ez a székely nép...“ Minden egyén úgy nyilatkozik, mintha mindig az egész tömb nevében beszélne. Elzárkózásuk oly fokú, mintha magukat idegen tengerben kisebbségben éreznék. Tudatában vannak annak, hogy más a nyelvük, más a viseletük, mások a szokásaik, mint az itteni magyarságnak és ezt a tudatot szinte nemzeti büszkeséggé növelték azok a sovíniszta ponyvafüzetek, amelyeket nagy mennyiségben juttatott el hozzájuk Bukovinába a reakció-korabeli magyar kormányzat. Ezt a tudatot igen lassan oldja fel a megváltozott gazdasági, politikai és társadalmi helyzet. Ez az oka annak, hogy utolsó terepmunkánk idején, 1950 januárjában egyetlen andrásfalvi sem volt tagja még a Magyar Dolgozók Pártjának, hogy az egy éve működő termelészövetkezeti csoportban a dévaiak vitték a vezetőserepet és egyetlen andrásfalvi sem lépett be; a vérségi kapcsolat tudata ellenére, dévai rokonaiktól is elhidegültek emiatt.

Mind annak ellenére, hogy kifelé zárt egységet mutatnak az andrásfalvaiak (Zsók Ferenc, 28 éves, nyilatkozata szerint: „Ha közülünk valaki megölne egy idevalósit, a mű népünk azt nem árulná el soha“), igen erős társadalmi tagolódást találunk közöttük. Az üres kézzel ideérkezettek itt a gyermekek száma szerint kaptak földet, jószágot. Az alap 7 hold volt és minden gyermek után $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ hold, tehát mennél nagyobb volt a család, annál több föld jutott. Ezzel tulajdonképpen a bukovinai társadalmi különbségek alapja, a régi birtokviszony megváltozott. Pl. az Amerikában meggazdagodott, 40 holdas Zsók Antal, aki ugyan cséplőgépet és villanydarálóját magávalhozta, csak 8 holdat kapott. Gyermekei u. i. már felnőttek és önállósították magukat. Ezzel szemben Mátyás János, aki egész életében napszámba járt, 15 holdas középgazda lett. — „Matyi Mátyásnak volt sok földje, gépe es volt, de most csak bánatjába iszik, most nem akarja elüsmerni a világot“ (Zsók Ferenc). Viszont: „Heába volt jó dolgos Gyurkacska, ha nem vót neki földje; most meg mán két lovat es szerzett, 9 holdban jól gazdálkodik.“ (Fábián Gergely 61.) Ez a változás éppen az erős családi összetartás, nemzeti ösztönösség miatt, egyelőre a tudatra alig hatott; a volt nagyobb birtokosok régi tekintélye még megvan.

A tekintélyes családok összefogásával kapcsolatban mondja Juhász Barabásné 57 éves dévai, MDP vezetőségi tag: „Ha nem olyan nemzet volt, nem adták oda az istenért se; képesek lettek volna agyonütni a lányikat. Csupa bicskás volt, da azért az nekik nemzet volt, fel voltak emelkedve“. A kakasdi letelepüléskor ezt énekelte a szegényrend:

„Hál'istennek, megfordúlt a világ,
szegényekből lettek a nagygazdák.“

(Molnár Antalné Sebestyén Erzsébet, 52 éves)

A mai helyzetről Andrásfalvi György így vélekedik: „Máma es van, aki nagyra tartsa magát, ahhoz képest, hogy ő Bukovinában nagy volt. Merem mondani, hogy nyolctól felfelé mind ott maradtak volna, ha a háromholdasok nem akarnak eljönni.“ Juhász Barabásné: „Máma es lenezik, van némely, aki itt gazda, kapott egy kis földet; máma heába gazda, lenezik, hogy ez otthon egy utolsó volt. Itt a szomszédban van egy ember, akinek gyönyörű szép lova van, métt jó dolgos; és otthon nem örökölt, nem volt neki, itt most es lenezik.“

Rendkívül figyelemreméltó az, hogy a bukovinai társadalmi különbségeket csupán a volt szegénység ismeri el; a volt kulákok hevesen tiltakoznak az ellen, hogy valaha is lett volna bármilyen különbség közöttük. Sebestyén Ciril 44 éves, mondja: „Ebben a székely nemzetben nagy volt az összetartás, mű egytestvérek voltunk; szegény és gazdag között különbség nem volt.“ „Ha rókon volt a szegény, azt es meghívták a lakodalomba, vagy komát; ha jó munkásember volt, megbecsülték, nem nézték le.“ (Farkas Lajos, 42 éves.) Érthető hát, hogy gyűjtőink közül nem egyet megtevesztett a kifelé, „idegenek“ felé mutatott egység és azt társadalmi egységnek vélték. Ez az egység azonban nem volt meg; mutatja magában véve az a tény, hogy a dunántúli megtelepedésnél is együtt tartottak a „nagy nemzetek“. Lengyelen vannak, köztudomás szerint, a legmódosabb andrásfalvi gazdák, Tabódon, Mucsfán, Majoson lakik a volt szegénység nagyrésze.

Hogyan alakult ki hát ez a társadalmi rétegződés annál a népcsoportnál, amely munkát, megélhetést keresve rajzott ki Erdélyből — nagyrészt Csik megyéből — két évszázaddal ezelőtt? Az andrásfalviak hagyománya szerint, a bujdosók mind egyaránt szegények voltak és az őket letelepítő Hadik András mindenkinek egyformán tizenkét holdat juttatott. Idők folyamán a nép elszaporodott. Akinek nagy családja volt, kénytelen volt felaprózni földjét, a kiscsaládúak viszont összeházasodás útján növelték vagyonukat. Így egy-egy család, „nemzetség“ nagyobb földtulajdonra és ezen keresztül nagyobb tekintélyre tett szert. Ugyanakkor a föld elégtelensége következtében növekedett a törpebirtokosok és a földnélküliek száma, akik a moldvai bojárok birtokain mint summások keresték meg a télirevalót. A szegénység a századfordulón tömegesen vándorolt oda, ahol munkát remélt; igen sokan Amerikába is áthajóztak.

Andrásfalván a kitelepülés előtt, amint arra a különböző adatokból következtetni lehet, aránylag kevés nagyobb birtok volt. Három-négy gazdának volt egyenként mintegy hatvan holdja, tizenkettőnek volt huszonöt holdon felül. Középgazda a lakosság 30%-a volt és körülbelül 50% a nincstelenek és az egy-két holdas törpebirtokosok száma. Juhász Barabásné mondja: „Önböli Péter volt a legnagyobb gazda, hatvan holdon felül volt; aztán Kerekes Anti, a korcsmáros ötvenhét hold: az apja bíró volt és addig gyűjtött, míg ennyi holdja lett, községtől nyüzött, ameddig lehetett.“ A kakasdi törvénybíró szerint, igen csekély azoknak a száma, akik kizárólag a földjükből éltek: „Nekem négy holdam volt, mégis el kellett menjek Moldovába. Hat-hétholdas es elment napszámba, huszonöt holdas gazdához, de sok elment Moldovába dolgozni, meg elment tókére, fuvarba.“ Ezek szerint tehát nagyon vékony réteg lehetett az, amelyet pusztán a föld el tudott tartani. De egyébként is, ez a vállalkozó kedvű, élelmes népcsoport minden alkalmat kihasználta a pénzszerzésre. Az andrásfalviak leg-

kedveltebb munkája a fuvarozás volt, „tyiriára jártak“: „Nálunk nem volt érdemes, hogy otthon kapáljak, kaszáljak, mett a fuvarból annyi pénzt kerestem: deszkát szállítottam az anyaországba, hordtuk a szeszt a szeszyárból“ — mondja Molnár Antal, volt középgazda. Az asszonyok fő kereseti forrása a szőnyegkészítés volt; ezeket a festékeseket szívesen vásárolták a piacon a románok. Amint Palkóné mondja, ez volt a szegény asszonyok téli pénzkeresete, de „megirigyelték a gazdagok, hamarabb hezajutottak, mett megszóttették a szegénnyel, hogy két-háromszor es tudott vinni bé, míg a szegény nem tudott.“

A „szegény rend“ volt természetesen a falu legmozgékonyabb rétege: minden munkalehetőséget megragadott. Az andrásfalvi szegénység szinte elszigetelve, külön falurészt alkotott. Az ú. n. „Bíró-részből“ osztottak ki hatszáz négyszögöles házhelyeket a szegénységnek. Andrásfalvi György így emlékezik meg egykori lakhelyéről: „A nagygazdák meg közepes gazdák nem járták ezt az utcát. Úgy hitták: Lükütyest, e vót a csúfneve. Ott laktak a legszegényebb emberek. Úgy is hívták: Hucsény, ahol én születtem.“ Még kifejezőbben mutat rá a már említett halottaskönyv egyik tréfája a sűrűn lakott faluvég a falu többi részével való kapcsolata: „Mikor becsüsök a hucsényi és lükütyesti szegényemberek? — Szorgos kapáláskor, pityóka ásáskor és bíróválasztáskor; és ha azok elvégződnek, akkor azt mondják: pupmenkur...“

Hogyan élt ez a „szegény-rend“? „Januárban jött a moldvai bojárok megbizottja és fogadott négy-ötszáz embert“ — mondja Molnár Antal. „Eljöttek ilyenkor a földesurak. Doboíták, hogy aki jönni akar munkára, két-hét hónapra, elvették a pénzt, osztán eljött a tavasz, elment Romániába, kocsi kocsit ért. Ahogy ősszel jöttek, tele voltak tetűvel, egész télen nyomorogtak. Így éldegélt a sok szegénység.“ (Juhász Barabásné.) Zsók Ferenc, nagygazda fia, viszont így említi a szegények idénymunkáját: „Nyáron megkeresték a kenyérüket, télbe nem kellett dolgozzon. Volt, hogy elment egyszerre négyszáz es. Dolgozott nyárba, kapott húsz-harminc mázsa kukoricát, búzát, pénzt; felruházkodott mind az egész család. Vittek gyerekeket és a gróf elszállította az összeset. Vittek egy részt szőlőkapálásra, áratásra, cséplőgéj mellé. Másik gyárba, harmadik őrnek ment. Sok pénzt kerestek.“

Valójában nehéz élet volt ez és a szapora családok minden tagjának dolgoznia kellett. Egy-két családtag maradt csak otthon, ellátni a jószágot, megmunkálni a kis darab földön termő kapásnövényeket. Andrásfalvi György a maga sorsát elbeszélve, így festi a szegények sokféle munkáját: „Bementünk cukorgyárba, sörgyárba, grófhöz ökröket hizlalni. Hoztam egy kötél vesszöt, tizenkét kosár kijött belőle. Vettem a fejszét, léket vágtam a jégre, megdobtam a halat a villával, eladtam. Voltak jó erdők, lehetett szedni gombát, vittem be Radócra. Termett uborka, hagyma, káposzta a hatszáz szögölből, tudtam vinni bé Romániába es.“ Bár a nagygazdák szerint, a szegénység sok pénzt tudott összeszerezni és birtokot vásárolhatott — valójában felemelkedési lehetőség e szorgos munka ellenére alig volt. Csak az tudott meggazdagodni, akinek volt már valamije vagy örökölt. Andrásfalvi György mondja: „Ha nincs a tésztaiban kovász, az nem kel. Akinek jobb szerencséje volt, az szerzett. Matyi Mátyás úgy volt gazda, hogy a felesége özvegyasszony volt, az első urától felesége része egyben volt: kapott nagyobbacska birtokot. Miska Sándor meg úgy, hogy

felvásárolta a birtokot azoktól, akik kivándoroltak; ezek a jobbmódúak mind úgy gazdagodtak meg. De akiknek sok gyermeke volt és csak dolgozni járt, nem tudott meggazdagodni.“

A szegénység felemelkedési lehetősége tehát minimális volt. Több kijelentés mutatja a szegények részéről, hogy mennyire kiélezett lehetett a társadalmi különbség a bukovinai korszak utolsó évtizedeiben. Palkó Józsefné mondja: „Aki nagygazda, az magát nagyra tartsa, a szegényember megalázza magát, mett tudja, hogy ő szegény.“ „Pártot ütött a szegény a szegénnyel, gazdag a gazdaggal“ — mondja Jordáki András 62 éves. Fábíán Gergely azt beszéli el, hogy nagygazda lányát szerette. „Inkább nem ment férjhez, hogysem ilyenhez menjen; azt mondta az anyja, nem a disznó orrába való az aranypercec.“ Andrásfalvi György a táncmulatságban járt pórul: „Én elmentem egy nagygazda táncba, meg sem tűrtek, bevették a fejemet. Volt még háromféle bál es, közepes bál és nagyobb bál es.“⁶

Nyilvánvaló tehát, hogy az andrásfalvi szegények rendje elkülönült a többi osztályrétegektől. E réteghez tartozók azonban sokat láttak, tapasztaltak, látókörük szélesre tárult a munkakeresésben. Nagy területet ismertek meg és tanúi voltak a századfordulón Kelet-Európában végbemenő iparosodásnak. El-elszegődtek gyári munkára és hasonló sorsú fél-proletár elemekkel érintkeztek. Ezáltal paraszti világgépük ha nem is változott meg lényegében, új elemekkel, a munkásosztállyal való találkozás élményével gazdagodott. Az andrásfalvi mesemondás eredetét feltétlen a hucsényi és lükütyesti szegénység között kell keresnünk. Elsősorban Zájcz Jánoshoz, a sokat emlegetett kiváló mesélőhöz, Palkó Józsefné édesapjához vezetnek a szájak, ki 1938-ban halt meg Andrásfalván. Sorsa tipikus: a 600 négyszögöl föld kevés volt népes családjá eltartására, elment még a 14-es háború előtt a cári Oroszországba vasútépítéshez. A szerzett pénzen két lovat vásárolt és fuvarozni kezdett. Mikor egy kicsit összeszedte magát, elhatározta, hogy jobb megélhetés után néz; földet szerez. Andrásfalván nem volt lehetőség erre; hazatelepítésre jelentkezett és egy csoporttal együtt Pancsova vidékére került. Mikor már a kormánytól kapott kölcsönből mindent felépítettek, olyan törlesztést róttak ki rájuk, hogy majdnem mindenük elment adóba. Mikor ezt letudták, kiaradt a Duna és mindent elpusztított. Nem tehetett mást, mint visszatért a hucsényi háztelekre. Halászatni kezdett, majd Moldvába ment a summásoknak főzni, „konyhás“ lett. Elvitték gyári munkára, cukorgyárba 2—3 hónapra. Írni-olvasni sose tanult meg, de meséiről híres volt mindenütt, ahol csak dolgozott. Zájcz János élete éppoly hányatott volt, mint ismert kiváló mesemondóinké, Fedics Mihályé, Pandur Péteré, sorsa ugyanaz a fél-paraszt, fél-proletár sors. Ismert, kiváló mesemondó volt fia, János is, ki Bácskában halt meg 1943-ban. Leánya, Palkóné sorsa is a szokásos szegényparaszt sorsa volt. Leánykorában szolgált Radauli-on; mikor férjhezment, együtt jártak el Moldvába dolgozni. Férje fiatalon meghalt, két gyermeket hagyva hátra. Második férje munkavezető volt a cukorrépa kapáló bandában, ahol kilencéves gyermekeket is dolgoztattak. Palkóné tizenegy gyermeket hozott a

⁶ A bukovinai székelység gazdasági, társadalmi viszonyait kimerítően fejtegeti Belényesy Márta az áttelepített székelység táncéletéről írott kézirat munkájában. Itt köszönöm meg neki, hogy kéziratát átnézhettem és saját gyűjtött adataimat ellenőrizhettem.

világra. Jelenleg legkisebb leányánál lakik, vigyáz a három kis unokára. Kilenc hold földön gazdálkodnak. Andrásfalvi György, Palkóné unokaöccse, mint láttuk, szintén a hucsényi *szegény* rendből származik, csak úgy mint Sebestyenné, a szomszédasszony. Német Gábor meséjét Palkóné apjától tanulta és tőle hallotta ezt a mesét Sebestyén Lajosné is. Mindazok, akik a faluban ismerik ezt a mesét, az öreg Zájcz Jánosra vagy leányára hivatkoznak.

Egy család mesemondói hagyománya nyomán világosan kitetszik tehát, hogy mesénk az andrásfalvi *szegény rendről* származik. A szegénységnek volt szüksége a mesei szórakozásra és munkaviszonyai folytán alkalma volt tehetségét kifejteni. E mesének vannak olyan vonásai amelyek bizonyos ponyvai hatást mutatnak (mint pl. a falu nevének megjelölése, a személyek vezeték- és keresztnéve stílusbeli sajátosságok) és így igen valószínű, hogy valamilyen Székelyföldről hozzájuk került olvasmány erősen hatott rá, mégis bizonyosnak látszik, hogy a mese e formába öntve nem olvasott eredetű, hanem közvetlen folyománya az utolsó bukovinai harminc esztendő viszonyainak. Tekintettel arra, hogy az ipari munkával való találkozás igen kismértékű és felületes, mélyebb benyomást nem tett rájuk és paraszti világnézetüket nem befolyásolta; valószínű, hogy a bukovinai korszak utolsó tíz esztendejéből származik. A Zájcz-család ma élő kiváló mesemondó sarja, Palkó Józsefné tette igen népszerűvé *ma* ezt a mesét, bár amint látható, mások is ismerik és mesélik. A mese általános népszerűsége Kakasdon észrevehetőleg fellendült és kiszélesedett, túl a régi *szegény renden*. Ez annak tudható be, hogy a vándorlások, a kétszeri gyökeres gazdasági változás és teljes anyagi romlás egyrészt *viszonylag általánosan visszavetette* a nép műveltségét, másrészt kulturális szempontból, követve a gazdasági alap változását, elhomályosította az amúgy is bizonytalanodó, régen éles társadalmi különbségeket.

E mese megjelenése tehát nem újdonság, hanem egy olyan régikeletű munkás-paraszt kapcsolat eredménye, amely fejletlen iparú szülőföldjükre jellemző. A feudalisztikus, bojárok által kézben tartott területen a feudális mesei világkép érintetlen maradt: a szegényparaszság az ipari munka útján való felemelkedést is csak a mesei világban képzelte megvalósíthatónak.

I.

Német Gábor

Volt hol nem volt. Hetedhét országon es túl volt, még az Óperenciás tengeren es, még az éveghegyen, még annál es túl, volt egyszer Gálfalván egy ember, kinek a neve, úgy hitták, hogy Német András, annak egy fia, kinek a fia Gábor volt. De olyan szegények voltak, hogy nem volt még egy talp erő földjök es, csak ahol a házacskájik volt letelepítve. Szegények voltak, de dolgoztak, aztán a mindennapi kenyeriket úgy keresték ki. A gyerek az iskolába járt. Mikor kitanulta a nyolc osztályt, akkor odaadták asztalosmesterségre, ők meg aztán tengődtek ahogy lehetett az öregek. Hanem abban a faluban volt egy bíró, Galambos Bálint volt a neve. Olyan gazda ember volt, hogy száz hold földje volt s csupa csak egy leán volt, úgy hívták hogy Juliska. A leány igen igen szép leán volt, de büszke es volt az anyja s az apja vele. Na, hagyjuk el a bírót, itt Gábornak meghót az apja es, az anyja es s egyedül maradt a gyerek. De immár fel volt

ő szabadulva a mesterségibe, csak nem volt módja, hogy vegyen azt a mesterségi szerszámot, ami kellett volna neki hezza. Hát nem birt ő odahaza dolgozni, hanem ment ki a városra inasnak. Ugy fizetést kapott ő azért. De igen-igen jóramenendő gyermek volt, jól kitanult, szépen dolgozott, azért szerették mindenütt. Egyszer elmennyen ő haza házacskájikba s éppen azelőtt való napokba temették el az édesanyját. Hát ő nagyon busult, hogy mi lesz vele, ki főz neki mikor ő hazamenyen, ki kénálja meg őt feje ruhával, mikor neki senkije sincs, csak az Isten a feje fölött. Hát úgy el volt ő keseredve, hogy még sirt es ott bujába, pedig kemén szívü gyerek volt. Mind gondolkozik itt, ül éppen, ül a széken s elgondolkozott, hát koppant valaki az ajtón. Aszongya: — Tessék. — Hát kit lát, belépik a Galambos Bálint leánya Juliska. — Jónapot agyonisten Gábor. — Isten hozott Juliska. — Aszongya. — Micsinálsz Gábor, hogy telik neked ebbe az egyedülvalóságba? — Hát gondolhatod Juliska, hogy telik, mikor se apa, se anya nincs. Hazajövök és a háznak csak a négy szegit látom. — Hát azért jöttem, Gábor, — aszongya — hogy megvigasztaljalak. Többször jut eszembe odahaza, hogy milyen árva vagy te most s hogy unod te magadot. — Hát igen biz én Juliska, bár csak egy tesvérem volna, aki reám mosson, vagy valami meleg ételre várna ingem haza. De így nincs senkim, csak az Isten a fejem felett — Jaj, sajnállak Gábor — aszongya — sajnállak, én azt mondom neked Gábor, házasodj meg. — Ó te Juliska, — aszongya — mire házasodjam, erre a szegin hajlékra? Semmim sincs, ki es jőne el hezzám, még el se jőnek, met szegény legény vagyok. — Nezd csak Gábor, ne busulj, van neked dolgos jó két kezed és abból te megélsz, házasodj meg, végy el egy asszont s neked könnyebb lesz. — Hát mondjad Juliska, — aszongya, — kit vegyek, ki jó el hezzám, ha ilyen szegén vagyok? — Aszongya a leán: — Gábor, én megmondom neked. Jöjj el hezzám guzsajasba s én elmenyek hezzád férjhez, met te meg se hiszed, hogy én téged hogy szeretlek. Még akkor megüsmertelek, mikor az iskolába jártunk együtt s én meg nem mondtam senkinek, de én még akkor es szerettelek tégedet. — Aszongya Gábor: — Ne beszélj éenyeket Juliska, a te apád amilyen nagyra tart tégedet s igaza es van, met egyedülvaló leány vagy és jó vagyontok van. Hát mit szólna apád, ha én bétennem a lábomat oda, nem várná hogy én mondjam métt mentem, hanem azonnal kihajtana a házból. — Aszongya a leán: — Gábor, te ne törődj senkivel, csak gyere oda ha apám szólna es valamit, te hallgasd el, hogy mondjon. De gyere oda — aszongya — met én hezzád elmenyek férjhez, nekem nem kell senki más. — Úgy felheccelte a legént, hogy a legén reatért, hogy ő odamenyen este. Nahát, eljő este, Juliska esze-visszacsókolta Gábort: — Ne busulj, ne busulj semmit, — megvigasztalta. Esszeszedi magát Gábor, megfésülködik, hát nagyon szép legén volt, csak szegén. Elment oda s megállott az ajtóba, kújel. Gondolkozik, hogy béménjen, vagy ne menjen. Ez a bíró olyan böcs, olyan büszke, hogy a szegén embervel ha találkozik, még csak nem es köszön, sem nem fogadja a köszönést. Hát akkor én hogy menjek bé a szemé elejibe? De mégés, meggondolkozik, hogy könyörgött a Juliska hogy őt hogy szereti. Immár bémegyek, lesz ami lesz. Elébb benezett az ablakon, hát lássa, hogy a bíró ül az asztal mellett egyedül s egy hosszuszáru pípaszár a szájában s ott pípál. Juliska meg az anyja ott forgolódnak a házba. E, mégés bémények — asszongya, — idegeny nincs senki és ha leszid es, lecsufol, nem hallja senki se. Koppant az ajtón hát

tessék — aszongya a bíró. Bément Gábor: — Jónapot agyonisten bíró úr. — Hát az orra alatt fogadja: — Agyonisten. — Olyan kételenyül. De Juliska olyan hangosan: — Agyonisten Gábor, nálunk jöttél? — Én ide — aszongya. — Nahát ha ide jöttél, ülj le, széket adok s ülj le — aszongya Juliska. Odamenyen Juliska melléje — aszongya: — Hát mit csinálsz Gábor te olyan egyedül odahaza. — Az apja hallgassa. — Hát mit csinállok? Kicsit unom magamat, de nincs mit tegyek. — Ne busulj Gábor, megházasodol és akkor jobban telik. — Egyszer megszólal a bíró, kezdett dörmögni ott az asztal mellett: — Te métt jöttél ide — aszongya, — mit keresel te itt? — Hát idejöttem bíró úr, teljen ez a világ, ezek a szomorú napok, hát hogy telik el, ha suva se menyek. — Hát nem kaptál máshol helyet, éppen nálunk jöttél? Vagy kéne neked a leányom? — A legén nem szólott semmit. — Szégyeld magadat, te milyen arcával jöttél bé az ajtón, tán kéne neked száz holdas leán? Nezd csak — aszongya — mégahol bėjöttél, nyitd ki az ajtót s menj ki innet. — Hát Gábor azt se tudta mit szóljon, menni es szégyelte, ülni es szégyelte, met erőst lármázott a bíró. Egy ejen ehezett, egy ejen kóduş, egy ejen pizok el mert jönni az én leányomhoz. Aszongya a leán: — Édesapám, ne nezd úgy le senki ember gyermekét, met aszongya — ha szegén es, még hezzánk nem jött hogy adjunk vaj egy marék lisztet, vagy egy bögre tejet, még idáig es megéltek nálunk nélkül es s nem haltak meg. Ha szegén legén es, de becsületes legén s vagyon jó dolgos két keze s megél belőle. — Megharagud a bíró, még azt hallta hogy a leán es fog mellette. — Menny ki te csavargó az életemből — asszongya, — te naplopó, te tetves, menj ki innet, met leakasztom a puskát a szegről es azonnal belelövök a szájadba. — Akkor megszólalt az asszon, aszongya: — Mit akarsz te vén ember, úgy akarsz csinálni a leányodval mint velem tettek a szüleim? Te akarsz neki keresni s szeretni, mint édesapám s nekem tette hogy a vagyonétt hezzád adott s egy cseppet se szerettelek s hezzád nyomtak a vagyonétt? Soha se szerettelek s ma se szeretlek. — De az öreg bíró úgy haragudt, hogy a pipa szögösött a szájában mérgibe, mind esszerágtá a pipa szárát. Azt mondja az asszony: — Azt immár nem engedem én meg, hogy te keress neki, menjen immár olyanhoz, akit szeret, met én téged sose szerettelek, ma se szeretlek, soha egy multságba nem tudtam menni veled, sohase volt semmi örömöm, abba — nagy gazdaságba, met útáltalak. S úgy akarsz, hogy a leányodval is így csinálj? — Na akkor valaki jó, koppant az ajtón, akkor elhallgattak, nem veszékedtek tovább. Hát jó bé két testvére a birónak. Na bejő egy húga s egy nénje a birónak. Jóestét köszönnek, fogadja a bíró. Minnyá felszökött az asszony: — Üljenek le, foglaljanak helyet. — De még le se ült az öreg nénje a birónak, hanem elmenyen Gáborhoz s bénez a szemibe s: — Te ki vagy, aszongya, — vagy te vagy, Gábor? — Ez én — aszongya. — Tán guzsajasba jöttél? Tán kéne neked Juliska, a bíró leánya? — aszongya. — Jaj hát ilyen legényre érdemes a leány mint te, jaj édes fiam, ne fáraszd a lábadat ide többet, hanem jobb hogy hol bėjöttél ot kimehetsz, úgyse lesz a tiéd. — Akkor a másik asszony elment s leült Juliska mellé tulfelül egy székre, a két asszony közrevetette Juliskát, kezdnek suttogni, mondani neki, hogy tán elment az eszed te, hát te métt engeded ide ezt a kóduş legént, hát te nem ehhez való vagy, há te elmehetsz egy városi legénhez, amelyik legnagyobb úr olyanhoz, megkérnek jó szível s hány gazdaember gyermeke járt immár ide kérni, egyik se kellett, mást tán essze akarod szedni ezt

a tetvest, ezt a csavargót — Úgy telebeszéltek a fejét Juliskának, hogy hát egyszer odahajlott Gáborhoz s: — Gábor, eriggy haza többet se egyszer, se máccor ide ne jőjj, ne es gondoldj reám, met én — aszongya — nem olyan szegre való vagyok, mint te. Hát én nem akarok kódustarisnyát akasztani a nyakamba. Igaz — aszongya — apám se engedi s én es meggondolkoztam, hogy én nem hezzád való vagyok. — Na, köszönöm Juliskám — aszongya — ezt nem vártam volna tőled, met nekem semmi szándékom nem volt, nem es álmodtam hogy reád gondoljak ebbe a részbe, de — aszongya — te jöttél oda s te biztattál fel hogy én jöjje nálatok. Hát köszönöm szépen Juliskám, hogy ilyen szépen elbúcsuzunk egymástól, nezd csak, rendel az Isten nekem es egy hezzám valót, én nem félek, hogy nem kapok magamhoz valót. Igaz, szegén legén vagyok, de van két jó dolgos kezem, megsegít ingemet a jó Isten, megélek, s nem szorulok az apád száz hold földjire. — Na, nagy szégyenkezve Gábor elment haza. Leült s gondolkozik, hogy hogy kifestette út a bíró s utána még a leánya es, hogy lefirigyelte. Azon az éjen egy cseppet se aludt. Nem birt aludni. Feltette magába, hogy van neki künn adóssága, kiknek dolgozott, inaszkodott s reggel elmenyen bé a városba s esszeszedi az adósságait s ő esszeszedi magát s úgy elmenyen onnat abból a községből, hogy senki még hirit se hallja. Úgy es tett, reggelre virradott. Megmosakodott, kifésülködött, szépen felöltözködött s elment bé a városba es ahol neki adósok voltak elment s megkérte. S zsebrevágta azt a pénzt s elment haza. S a viselő ruháját beléttette egy batyuba feltette a hátára (imár legyen úgy, elfelejtett belőle), másképpen serítem, met úgy volt, hogy találkozott iskolás gyermekekkel, mikor ment a városba. Mondtam, az ajtáját bekulcsolta s avval elment s mikor menyen vissza az utcán mentek a gyermekek az iskolába valamennyien. Egyszer elkezdnek kiabálni: — Mi a Gábor? Tán az este guzsajasba jártál? Tán kéne Galambos Bálint leánya? Hogy nem szégyeltesd odamenni — aszongya — hiszen annak száz hold földje van. Ugye fáj a fogad rea, de a szarik neked. — Hát akkor úgy megharagudt, higy még az iskolások es tudják azt, hogy ő mire járt az este, úgy megkeseredett, gondolta magába, addig menyen, míg valamilyen állást talál, de rea se gondolt többé Gálfalvára.

Éppen Pestig ment, Budapestig. S ott ő kezdte tudakozni, hogy hol van az az asztalos gyár. Hát eligazították őt, hogy melyik gyárba menjen, szépen elvezették a gyár kapujáig, azt mondják: ez az asztalos gyár. Nahát, elmenyen a kapuhoz s egy ór ott állott. Szól neki, kezefogott vele, aztán mondja neki hogy mit akar? Bé akar menni a gyárba, szeretne munkát kapjon, hogy ő es ott dolgozzon. Aszongya: — Barátom eriggy bé s van itt egy másik ór, ott belül es az téged elviszen a másik gyár kapujához, ahol be kell menni. Be es ment s megtalálja a másik ór s mondja neki, hogy ő munkát keres, éppen most szabadult fel, jól tud es szeretne állást találni. — Ne, — aszongya — szeretném a gyárgazdával beszélni — aszongya — csak én nem üsmerem. — Aszongya az a kapus, az a pörtás: — Várjon itt barátom, várjon, minnyátt kijő, éppen most jött bé a gyárba, megmutatom, hogy melyik, aztán beszélj vele. — Hát egyszer jó es ki a gyár gazdája. — Ez az, na eriggy, lépjél oda s szólj neki. — Oda es ment bátran, köszön neki illendőképpen. Fogadja: — Na fiam, mi a bajod — aszongya, — mit akarsz? — Kérem szépen — aszongya — szeretnék — aszongya — munkát keresek, hogy beálljak asztalos munkába. —

Hát aszongya: — Minek hínak, mi a neved? — Hát az édesapám Német András volt, én meg a fia, Német Gábor. — Hány éves vagy? — Mondja. — Hát van-e neked igazolványod hogy fel vagy szabadulva? — Van — aszongya. — Hát add csak ide. — Odaadja. Belenez. — Gyere bé velem az irodába. — Beviszi az irodába, ad egy széket, hogy üljön le az asztal mellé. Elészedte az igazolványt, bizonyítványokat, mindent, hát ahol fel szabadult. az iskolába, bizonyítván, mindenütt csak dicsérték, mindenütt csak jónak kapták a gyereket, hát aszongya: — Látom hogy ügyes gyerek vagy — aszongya — hát ittmaradsz. — Minnyá parancsol a gyárgazda ételt, italt adjanak, aztán elviszi őt a munkájára. Mikor jóllakott elkérdezgette, hogy van-e vagyonya, micsoda. Ő elbeszélte, milyen szegénységbe voltak, csak az édesapja kitanyított erre a mesterségre, immár szeretné megkeresni a kenyerét magának. Hát megtetszett a gyárgazdának a beszédje: — Hát gyere fiam, ne búsulj, ha szereted a munkát, itt kaphatsz. — Nehát béviszi őt a gyárba. Mikor meglátta Gábor hogy mennyi dolgos van abba a gyárba, hát megszernyülködött, met lehet, hogy kétszázötvenen es voltak. Megmutata neki, hogy melyik gyalupad az övé. Nezd fiam — aszongya — ez a gyalupad a tééd, és ez a szerszám oda tartozik, ami ide fel van állítva, mind a te kezed alatt lesz. — De ebbe a gyárba mind az a finom dolgokat dolgozták, azt a finom szekrényeket, diványokat mind azt a legfinomabb dolgokat dolgozták. Hát a szem elveszett rejta, úgy dolgoznak, hogy senki a fejét fel nem emeli, csak a munkát lássák. Hát mint beszél vele a gyárgazdája, hát jó bé egy iskolás gyermek, a gyárba. — Felkérem — aszongya — a nagyságos urat, kéne nekem — aszongya — egy vonalzó. — Jól van fiam. — Mondja minnyán, szól Gábornak: — Na fiam, e lesz az első munkád, csinálj ennek az iskolás-gyermeknek egy vonalzót. — Hát elveszen egy lécdarabot, fűrészsel, bésorófolja a serőfpadba, kezdte ott gyalulni, hát tíz percre készen volt. De nezi a gyárgazda, hogy hogy jár a kezibe a munka. Olyan finomul megcsinálta, hogy úgy megtetszett a gyárgazdának, hogy csak. Odaadja a gyermeknek a vonalzót s: — Na fiam, most fogjál hezza a többi munkához. — Mi ott volt, mindenféle hezza anyag. Aszongya: — Most csinálsz egy szekrényt. — Megmutatta, hogy milyen legyen a mintája. Hezza es fogott Gábor, de olyan gyorsan dolgozott, hánta ki a darabokat, mire a többiek egy darabot megkészítettek ő két-három darabot megcsinált mindíg. De nemcsak hogy gyorsan, de szépen és jól es dolgozott ő.

Nahát, mikor esztendeje volt, hogy ő ott dolgozott, hivassa be egyszer a gyárgazda őt bé a szobába. — Na fiam — aszongya — nekem nagyon tetszik a dolgod, de mátul fogva nem veszed a gyalut a kezedbe, pedig látom, igen igen jól dolgozol, hanem felteszlek felügyelőnek a többiek felett, a lessz a te dolgod, csak felügyelő leszel. — S úgy megtetszett neki ez a legén, hogy ott ett vele egy esztendőn, azt az ételt amit ő ett. Akkor onnat es elvette hogy ne legyen felügyelő, hanem bétette pénztárosnak, aki fizeti a munkásokat egy olyannak. — Na fiam — aszongya — én megbízlak tégedet, látom, nagy eszed van, te fogod fizetni ki a munkásokat, te leszel a pénztárnok. De azt es megmondom fiam, hogy mindenkit becsületesen kifizess, egy fillérrkét se húzz le a munkástól. — Hát ott es egy évet lehuzott. Akkor megint behívta a szobájába, akkor aszongya neki: — Fiam Gábor, tudod-e mit gondoltam? Megtetszett nekem mindenféle dolgod, látom, igazságos

vagy, jó es vagy, okos es vagy. Hát én azt találtam fel — aszongya — hogy én immár gyenge vagyok erőmvel, az eszemvel, nekem gyermekem nincsen, hanem ha elvállalod, én odaadom neked a gyárt, hogy te kezeld az egész gyárt, — aszongya, — met látod, megérdemled, met te el tudod azt kormányozni s leveszem a gondomat róla s tégedet mindig figyelmeztetek. — Hát úgy elkormányozta Gábor egy esztendeig azt a gyárt, hogy semmi hiba nem volt. Szépen dolgoztak a munkások, ő tudta hogy hova kell tenni amit megcsináltak, mennyi anyag kell, mindent úgy tudott, mintha abba született volna. — Na fiam — aszongya — egy éve lejárt annak es, hogy kezeled a gyárt, hát ezután úgy szeretném, amég én élek reád es irom s te légy az ura ennek a gyárnak. De nemcsak ennek a gyárnak, hanem a kastélnak es es az egész mindenfélenek mi itt van, met még idáig — aszongya — megöregedtem, sok munkás volt örökké a kezem alatt, de senki még úgy meg nem tetszett nekem, mint te. Most gyere fiam velem — aszongya — hogy mutogassak meg mindent neked. — Elébb elvitte bé abba a gyárba ahol dolgoztak, végigvitte. Akkor elmentek túl, ott volt egy üvegyár. Az üvegyáron túl volt egy vasgyár. A vasgyáron túl volt egy szövőgyár. S így rendre, hogy annyi gyár volt, hogy rettenetes, meguntá volt végigmenni rejtik. — Látod fiam, ez mind a tiéd. Gyere fiam, most mutogassam meg a raktárokat. — Bevitte oda ahova a butorokat bérakták, akik immán készen voltak, meg voltak csinálva. — No — aszongya — látod e fiam, ez mind a tééd, ezt csak el kell adni, pénzé tenni. — Akkor bévitte az évegyárba. Ott es méen szép finom pohárok, kancsók, ablaktánygyérok, finomabbnál finomabbak: — Látod-e fiam, ez es a tééd. — Akkor bévitte a zománcos raktárba, ahol az edények voltak, ahol a fazakakat csinálják. Hát ott es teli volt az megkészített edényekkel: — Látod fiam, ez es a tééd, ezek es mind eladók. — Akkor bévitte a vasas raktárba, ahol készek voltak ezek a vasak, esze-vissza záruk, sarkok, a jó Isten tudja mik. — Na látod fiam, ez es a tééd. — Akkor es elvitte egy másikba, abba teli volt avval a finom lukszos autókkal. — Na látod fiam ez es a tééd. — Akkor es vitte el egy másikba, ott voltak ezek a nagy teherautók. Akkor elvitte a kőszenes raktárba: — Ne fiam, ez es a tééd. — Akkor megmutatta, ahol a vagonok hozták ki az anyagot a gyárból, ami kész, olyan vagonykák: — Ne fiam, ez es a tééd. — Akkor bévitte egy ruhás raktárba, ahol a ruhák bé voltak rakva, férfiruhák minden készen varva es varatlanul, teli volt, hogy nem lehetett mozdulni benne. — Látod ez es a tééd, a gyári munkások innen veszik a ruhát. Na akkor — aszongya — immár megmutattam itt mindent, immár megmutatom a gabonás raktárat. — És megmutatta azt es. Egyik raktár búzával, a másik raktár rozssal, árpa, zab. — Látod fiam, ezek mind a tietek. Most menjünk az istállókba. — Bémenyen egy istállóba, hát Istenem, akkora kettős istállóba, hogy mindenütt két rend jászol. Hogy a jászajok, ahol ettek a lovak tiszta tükörből volt, feneke, oldala tiszta tükör volt. Olyan kövér lovak, hogy rothadtak el, olyan kövérek voltak. — Nagyságos uram, mire való, hogy itt a jászok tükörből van? — Aszongya a gyárgazda: — Fiam, arra való, hogy lássák a lovak magikat benne, met akkor jobban esznek, lássa, hogy a másik ló nyúl az ételér, akkor séet, hogy ő es egyék. Így jobb étvágyok van, azért olyan kövérek a lovak. — Na, akkor bemennek az anyakancákhoz, ott is csak tükörből a jászok. Elmentek ahol a csitkók vadnak: — Fiam, ezek mind a tied, — akkor bé az

ökrökhöz, bé a bórnyukhoz, mind külön-külön istállóba. — Na fiam — aszongya — ezek mind a tiedek. — Akkor eléhozta a nótáriust s akkor reairatott mindenfélét erre a legénre eliratta vagyónát. — Nezd fiam — aszongya — amíg én élek, melletted leszek. De immár elveszem az eszemet, a gondomat, reád bízom. Csak légy fiam jó, ne légy goromba a munkásokhoz, a fizetésiket ne húzd el, hanem kinek mi jár add ki becsületesen, hogy téged szeressen mindenki s ne átkozzon. — Hát ez felelt rea, hogy úgy lesz. — S ha meghalok rólam ne feledkezz el, hanem — aszongya — bár misékvél emlékezz rólam s imádkozással. — Hát ez megígérte, még ha nem mondaná es neki erre gondja van s. — Még egy a kérésem fiam, meg mondanivalóm. Fiam, — aszongya, — még az volna nekem a kívánságom, hogy te megnősülj amíg én még életbe vagyok. Hogy lássam meg, hogy milyen asszont kapsz, milyen feleséget kapsz s hogy milyen életet éltek tük. Hát nezd csak fiam, neked améen tetszik olyant vehetsz el, attól nincs mit félj, hogy valaki vonakodik tóled, még a király leányát es kérheted, met az es szüvesen elmenyen. Akár kit, akár mejik elmenyen hozzád. De — aszongya — fiam, megmutatom — aszongya — a pincémet, abba a pincébe volt tizenkét kassza, nezd csak fiam, ebbe mind milliomosok vadnak esszekötözve, olyan teli egy kassza, a másik mind ötvenezresek, a másokban százasok, ötvenesek, rendre mind az a bángó pénz volt abba a tizenkét kasszába. Másfelől hordókba sorba arany, ezüst koronásokat, Isten tudja miféle nagy, végig a hordók teli. — Ezek mind a tiedek s ezekből fogsz fizetni a munkásoknak, csak vigyázz — aszongya — hogy meg ne csalódj. A másét ne vedd el s a magadét ne hadd. — Na akkor mondja: — Fiam, válassz magadnak akit akarsz, hogy megnősülj. — Akkor aszongya Gábor: — Hogy nevezzem én magát, édesapámnak, vagy ahogy eddig mondtam? Úgy hiszem, hogy megérdemelné, hogy úgy mondjam, hogy édesapám. Aszongya — azt akarom mondani, hogy nekem van választottam, hogyha eddig férjhez nem ment hogy még leán. — Aszongya: — Kicsoda? — Gálfalván a Galambos Bálint leánya, Juliska. — Aszongya: — Na fiam, ha szereted s kiválasztottad, kérjed meg s vedd el. Tőlem szabad. — De hamarább írok egy levelet, hogy tudjam meg hogy még leány e. — Abba helybe leült s elvett egy ceruzát s egy papirt s írt neki egy gyönyörűszép levelet, ha életbe van s még nincsen férhez menve akkor írjon választ. De még jobban jőjjön ő maga s hozza el az anyját s az apját, met úgy hiszem — aszongya — hogy most nem tesz le ingemet a fekete földig, ha meglássa hogy milyen helyzetbe vagyok. — Mikor meghallotta Juliska, hogy életbe van, hát szinte megszakadt a szüve örömbibe. Met sok kéreje volt neki, különbnél különbek, de egy se kellett neki, örökké gyászolta ezt a Gábort. S ő bánótába lesoványodott, hogy csak a csont s a bőr volt. Aszongya az asszony az urának: — Most mit szólsz Bálint, hogy elengedjük hogy menjen? — Aszongya: — Nem bánom, akármit csinál, mostanig veszekedtél velem, hogy csak én tettem, hogy a leányom úgy lesoványodott, met ő nagyon szerette Gábort s te eltiltottad tőle. Hát most csináljatok amit akartok. — Az nem úgy van — aszongya az asszony — hanem úgy. Irja Gábor, hogy mü es menjünk hogy lássuk meg hogy milyen helyzetbe van. Akkor menjünk mü es, ha őt engedjük — aszongya, — pénzünk van elég amit a vonatra fizessünk. Az es megéri, hogy meglássuk Pestet, megvigyázkodunk. — Na el es mentek mind a háromon. Mikor odaérték Pestre,

hát eltudakozódtak ők ahhoz a gyárhoz, de ők azt hitték, hogy csak munkás akkor es Gábor. Mikor odaértek, odavezették valami rendőrök, megmutatták, hogy itt menjenek bé ezen a kapun, hát az őr ott állott akkor es a kapuba. Szólnak neki, hogy szabad e bemenni. Hát azt kérdi, hogy métt akarnak bémenni, mit akarnak? Aszongya: — Szeretnék tudni, hogy Német Gábor ebbe a gyárba van-e — Aszongya az az őr hogy: — Német Gábor? — Igen — aszongyák, — hezzá jöttünk, akarunk beszélni vele. — Jaj — aszongya az az őr — Német Gábor itt az úr, akkora úr lett Német Gáborból, hogy nem tudom, magik tudnak-e vele beszélni, vagy nem, akkora pócra emelkedett. — Miféle — aszongya — maga viccel velünk. — Semmi vicc — aszongya — ő ennek a gyárnak az ura. Bemehetnek — aszongya — s ott belől van még más portás s az még eligazítsa magikat. — Bé es mennek s elmennek a másik őrhez s mondják neki, hogy be tudnának-e jutni a gyárba, hogy beszéljenek Német Gáborral. — Várjon — aszongya — telefonyalok bé, majd aztán szónak bent, hogy lehet e bémenni vaj nem. Hát mit akar maga? Annak nem úgy mondják, hogy Német Gábor, hanem a gyár gazdája, az immár tekintetes úr. — Még akkor se hitte Bálint. Hát visszatelefonyált, hogy engedjék bé őket. Be is mentek, de Gábor nem ment elejikke helytül, hanem ő bent maradt egy szobába, aztán kijött szembe velik az öreg gyárgazda. Kérdezetgi őket, hogy mi a kívánságik, métt jöttek? Aszongyák, hogy Német Gáborral szeretnék beszélni. Aszongyák, hogy Gábor most nagy úr, de azért kiküldöm — aszongya — hogy lássa, hogy mit akarnak. — De az öreg es tudta, hogy ezek kicsodák. Hát Gábor addig felöltözött bent s kijött, de olyan szépen ki volt fejlődve, hogy olyan gyönyörűszép volt, hogy hogy hogy, nem lehet kimondani a szépségit, az ujjain mindegyiken aranygy gyürü s gyémánt feje. Hát amikor előjött s kezét fogott ezekvel s a leány meglátta, mikor meglátta Gábort mind odapesellett az ő szeretibe s örömben, mikor meglátta, méen gyönyörűszép ember lett Gábor. — No — aszongya — Juliskám, nem hittem — aszongya — hogy még leán vagy, de — aszongya — méges ingem ha megvártál, kapnék én különbet most mint te, met mint apád vette az orromra, hogy nem olyan szegre való vagy, mint én, hát most én es mondanám, hogy nem a legnagyobb gazda uraság venne el tégedet, hanem a minister fia es megkérne, met száz hold földed van, de én most megmondom, hogy a király leánya es eljöne hezzám szüvesen ha el akarnám venni. De nekem csak a jutott eszembe, mikor én abba a szomorúságba voltam s abba a nagy gyászba egyedül, te nem szégyelleted eljöni hozzám s ingem megvigasztalni s hogy mondottad, hogy még iskolás korunktól te szerettél ingemet. Hát csak ezek juttak nekem eszembe. Nem a száz hold földedétt veszek el, sem az apád becsületéétt, hanem tégedet sajnállak. Hát én most nem vagyok reaszorulva, ha még száz hold földje volna es. Látod kedvesem, amit látsz itt kereken, mennyi gyárat, mennyi raktárt, mennyi istállót s méen kastély, ez mind az enyém. — De azt, hogy mi van belől azt meg se mutogatta egyelőre. — De azért én nem magasztalom fel magamat, hanem elveszlek tégedet. Akkor most hezzám képest hol vagy te a vagyonodval. De apád — aszongya — úgy fenntartott tégedet, hogy a fiascsillagokig a száz hold földjivel. De mü ezt elfelejtjük — aszongya — most s itt — aszongya — édesapád s édesanyád elmehetnek vissza ha akarnak, más-különbül ha el akarják adni a vagyonyyikat s veled akarnak lenni egy

városba ide es eljöhetnek, de te az enyém vagy. — Akkor megkérdezte az öreg gyárgazdát, mit szól, megengedi-e hogy elvegye. — Hát én megmondtam fiam, hogy választhatsz, akit szeretsz én nem bánom. — Akkor minnyá belétértek, megesküdtek s az öregek elmentek, otthon a vagyonyikat eladták s eljöttek ide Budapestre lakni a leányikhoz. Olyan szép életet éltek, mint két galamb. Az öreg gyáros meghót nemsokára, szépen eltemette nagy pompáson s minden áldott nap egy misét fizetett érte s a feleségéért. Ezt ő soha el nem felejtette. Máig es élnek, ha meg nem hótak.

Mesélte Palkó Józsefné 67 éves
Kakasd, Tolna m. 1950.

2.

Egyszer volt hol nem volt, hetedhét országon es túl volt, volt egy nagy gazdaember s egy asszony, azoknak volt egy leánnyik. Az az ember azt mondotta, hogy a leányát nem adja addig senkihez férjhez, amig olyan gazdalegén nem kerül, mint amilyen gazda az ő leánya, háromszáz hold földje van. Hát itt volt a falujukba nekik egy szegén ember s egy szegén asszon, azoknak volt egy fiik. S az a fiu elment tanulni valahová, hogy mesterséget tanuljon. S amig ő odavolt tanulni, meghót az édesanyja. S a fiu, hogy meghót az édesanyja, hát odagondolt, hogy ő bizony nem menyen tovább szolgálni, hanem mesterséget tanulni. Neki immár elég amit tanult, menyen haza az édesapjához. Hát hazament az édesapjához, meghót az édesapja. Megmaradott a legén egyedül. De olyan szegén volt, hogy csak a házikója volt meg s egy talp érő földje se volt a legénnek. Hát itt a legén, de gyönyörűszép legén volt, busult, hogy mit tud ő csinálni, se édesapja, se édesanyja, semmije sincs. Mind ő ott busult magába otthon, hát ennek a nagygazda embernek a leánya megtudta, hogy otthon van. Odament hezza, jónapot köszönt. Elfogadta a legén. — Na Ferikém — aszongya — hazajöttél? — Haza. — Nahát — aszongya — hazajöttél, nősülj meg. — Ó Iluskám — aszongya — hogy tudjak én meg-nősülni mikor olyan szegén vagyok, még egy talp érő földem sincs, ki jó el hezzám? — Aszongya a leán: — Elmegyek én Ferikém, ne busulj semmit. Van föld nekem elég, több tesvérem senki sincs. Nahát — aszongya — ne busulj Ferikém — aszongya — édesapám jó gazda ember s van föld elég. — Jaj Iluskám — aszongya — nem lehetséges hogy én odamenjek hezzád, édesapád csak nem ád. Kértek téged királyfiak, azokhoz se adott hezza egyhez se. — Na, a leány csak mind erősködött: — Ne busulj semmit, este gyere hezzám, aztán beszélgetünk. — Mondja a legén: — Ó Iluskám, apád fejbőlő ingem, ha én nálatok menyek. — Dehogy lő, — aszongya — aztat nem engedem — aszongya a leán — hát jössz — aszongya — este? — Aszongya: — Megpróbálom, de csak apád leszégyenít. — Na, este lett, esszeszedte a legén magát, elment a leánhoz. Bénezett az ablakon, nem volt senki más, mint az édesapja, az anyja meg a leán. Mit tudjon csinálni, hogy menjen bé? Mindegy, aszongya, most már itt vagyok, bémenyek, bármi lesz velem. — Bément a legén, jóestét köszön, de az ember nem es fogadta, csak a leány. Széket adott: — Ül le Ferike. — Le es ült a legén, beszélgettek egy kicsit. Egyszer aszongya az öreg: — Te piszok mit keresel itt, métt jöttél ide, te rongyos, te tetves, te mocskos, te kódu. — Mindennek esszeszedte a szegén legént. Legén megbusulta magát, megszégelyelte magát, hogy az öreg így beszélett, lesütte a fejét,

hallgatott. Odament az embernek a tesvére, ember, asszony, meglátták a legént, hogy ott van. Csuful elkezdtek a legénvel veszekedni: — Mit keresel te itt, eltakarodj te innet, azt gondolod, hogy a bátyám neked adja a leányát? — Annyira beszéltek, hogy a leány esreatért, hogy a legént elküldte. — Na nem gondoltam Iluskám — aszongya a legén — hogy apád engem leszégyenit. Többet nem jövök ide. — Aszongya a leány: — Nem baj ha nem jössz, kértek nagyobb, módosabb legények s ahhoz se adott édesapám. — Szegén legény megbusulta magát, elment haza. Istenem, aszongya magába, mit tudjak csinálni, szegény vagyok, merre legyek s még avval es kicsufolnak a faluba. Esszeszedte a szegény legén magát másnap, a házátáját lezárta, addig menyen amíg valahol egy városra talál s béáll szolgálni. Nahát, menyen szegén egyik faluból a másikba, addig amíg béért egy nagy városra. Menyén ide tova, meglátott egy gyárt. Hát odament a kapuba, békéredzett az öröktül. Bé es engedték. Bémen a gazdához, hát kérdezi a gazda: — Hát mibe jársz édes fiam? — Mibe járok édes öregapám? Valahol ha szolgálatot találnék, vaj valami munkát. — Jól van fiam, — aszongya az a gazda, — jóhelyt jársz, éppen nekem kell — aszongya — egy inas, hát itt van még egy hely, ha szeretéd te dolgozni hát lesz helyed. — Nohát, enni adott a legénnek, megtisztelte, beszélgetnek. Mind ők ott beszélgetnek, odament egy iskolás gyermek — Bácsi-kám, nem tudna egy léniát csinálni nekem? Az iskolába kell mennem — aszongya — s nincs. Aszongya a gazda annak a legénnek: — Fiam — aszongya, — te mesterséggel foglalkozol, nem tudnál csinálni ennek a fiunak egy léniát? — De igen. — Azonnal bémentek a méhelbe, volt ott egy sarokpad üresen. Na aszongya a legén, pillanatra. Elvett egy deszkadarabot, csinált olyan gyorsan egy léniát, mire a szemét elpillantotta kész volt, ügyesen járt a két keze. Ezt a gazda végignezte, tetszett neki, hogy dolgozott. — Na fiam — aszongya — ezentúl ez a pad a tehéds ez a portéka ami itt van mellette a pad körül s dolgozz amit akarsz, van itt dolgozni elég. — Megköszönte a legén s dolgozott, úgy járt a keze, mint egy masina. Hát az a gazda, a gyáros gazda annyira megszerette azt a fiut, hogy sokféle dolgosa volt abba a gyárba, de egyet se szeretett úgy mint ezt a fiut, csak örökké ezt őrzötte s ezt nezte. Hát a többi dolgozók kicsit megnehezteltek, hogy mi van vele, hogy örökké csak ezt a fiut nezi. Pedig volt vagy háromszáz-négyszáz dolgozó, de örökké csak avval az egy legénvel volt. Hát estét értek, aszongya a fiunak: — Na fiam, nekem gyermekem egy sincs. Ezentúl ha jól szótfogadsz, elveszünk téged örökbe, szeretem a viseletedet, munkádod, ezentul velünk lesz az étkezésed, neked átadok mindent fiam. Itt a kúcsok minden helyről, ahová csak kell, istállókba, cimerekbe, minden. Van nekem — aszongya — háromszázon fejül dolgozó, inasok, gyere, mindegyiket megmutatom. Egyik vasgyár, a másik bőrgyár, mindegyiket te kell kezeljed. — Elment az embervel, mindent esszemutogatott az ember neki. Akkor elvitte, megmutogatta mind az istállókba, egyik teli volt nagy marhákval, kancákval, a másik fejős tehényekkel, a más lovakval, kicsi bórnyuk, csitkók, disznyók, tengerségű sok gabonája. Annak es volt háromszáz hold földje. — Na fiam — aszongya — ezentul mindent a kezre adok s gondozd csak, tarts el munkót édesanyádval. — Úgy hitta őket édesanya s édesapa. Megköszönte a legén szépen nekik s akkor írt, de azt mondja az apja: — Édes fiam, hogy szeretném hogy megnősülj amíg mü élünk. — Aszongya a legén: — Meg es

nősülök — aszongya: — De van-e választva neked egy leán részedre? — S van, — a legény mondta. — No ha van választva fiam — aszonta — vedd el es. — Na a legén irt egy írást a leánnak, de a leán annyira busulta a legént, hogy sose még az apjára se nezett. Na, hogy megkapta az írást, Iluska, hát nagyon megörült, kezdett nagyon kacagni örvendezni. Aszongya neki az apja: — Minek örülsz Ilus? — Hogyne örüljek a Ferikém levelet küldött. — Nahát látod — aszongya — erőst szereted mióta elment rám se neztél, úgy szereted. Dehát hogy adjalak oda olyan koldushoz? — Aszongya az anyja: — Add oda, met én se szeretlek tégedet s csak esszeverték s ha szereti menjen, ha kódus es. — Na Iluska hamar irt vissza a szeretejének egy levelet, hogy elmenyen. Akkor a legén esszeszedte magát, elment a leányhoz, elvette a leánt. Esszeesküdtek és akkor esszeszedte a két öreget es s elvitte magához. Akkor a leán s az új emberke elvitte az apósát, megmutatott minden félét: — Lássák — aszongya — hogy megsegített az Isten, meen kódus voltam s még több vagyonom van mint magának. — Igy osztán máig es élnek, ha meg nem hótak. Ottmaradtott a két öreg a fiataloknál s az ottvaló öregek es ottmaradtak, együttmaradtak haton. Most es élnek ha meg nem hóttak. Jó kezefogása volt, csendes jó ember s a gazda megszerette.

Mesélte Sebestyén (Geczi) Lajosné 72 éves,
Kakasd, Tolna m., 1950.

Dégh Linda

Сказка неизвестного типа секейев, живущих в Задунайской области.

Автор преподносит сказку в двух вариантах, которую он записал в январе месяце 1950 года будучи среди секейского народа живущего в комитате Толна, в Какашде. Эти секейи-переселенцы из села Андраш (Буковина). Содержание сказки в значительной мере отличается от уже известных типов сказок. Тема ее ведет нас в рабочую среду, а в тоже время по форме, конструкции и мировоззрению это сказка.

Говорит эта сказка о том, как бедный деревенский парень, выучившись мастерству, задумал сватать дочь богатея кулака. За смелость свою он должен удалиться из деревни в город, так как все издеваются над ним, Попав в город, он работает рабочим на фабрике, а потом, благодаря его исключительным способностям, богатый хозяин фабрики усыновляет его и он становится руководителем этой фабрики. Несмотря на то, что сама королевская дочь пошла бы с охотой за него замуж, он берет в жены любимую девушку, которая теперь по сравнению с ним стала бедной. В сказке замечательно то, что фабричная обстановка полностью отождествляется с обстановкой сказок о феях, а сам хозяин фабрики, его поведение, все окружающее его тождественно с королевской обстановкой сказок созданных в эпоху феодализма. Возникает вопрос, среди каких обстоятельств эта сказка стала популярной и почему она живет при настоящих обстоятельствах? Ведь среди наших крестьян не создавалась ни одна сказка, в которой бы промышленный труд не разрушил старые рамки сказок. Аграрный пролетариат, войдя на фабрику и став рабочими тотчас же отбрасывал все сказки, а если и оставил их то оставил и древние формы сказок. На некоторое время как фиктивное, художественное творчество. Еще нет данных каким образом промышленный труд включился в рамки крестьянских сказок. Ответ надо искать в специальной перереформировке экономической и общественной жизни. Судя по данным сказка эта ведет нас обратно к нищенствующим жителям беднейшего района в село Андрашфальва. Крестьяне этого села безземельные, которые периодически уходили на работу на заводы и фабрики, где познакомились с работой заводов.

Традиция одной семьи сказочников показывает, что бедняки нуждались в развлечении сказками. Преподнесенная нами сказка, по всей вероятности создалась в последнее десятилетие буковинского периода, когда индустриализация в Румынии стояла уже на такой ступени, что промышленный труд был всеобщее известен.

Потомок известных сказочников, живущий и теперь, некая Палко Йожефне, вдова 67 лет, вместе с другими сказочниками популяризировала эту сказку. Всеобщая популярность этой сказки объясняется странствованием. В 1941 году этот народ (секейи) во время обратного переселения, попал в Бачку, потом им пришлось бежать, оставив все, потеряв все, так как эта местность стала местом боев в 1944 году. В течении 1946 года они попали на теперешнее место, где до них жили швабы. Экономическая перемена происшедшая два раза, полное разорение, с одной стороны отбросило народную культуру, с другой стороны с культурной точки зрения, сгладила все еще волнующиеся, пошатнувшиеся и неустойчивые древние резкие общественные различия.

Теперь положение переселенцев окрепло, после включения в социалистическое хозяйство поднялся порыв к труду, и нам следует внимательно следить за дальнейшем преобразованием этой сказки, да не только ее одной, но и вообще за преобразованием всего сказочного материала.

An Unknown Type of Folk-Tale among the Trans-Danubian Szeklers

Author publishes a tale in two versions, collected in January 1950 among the Szekler settlers at Kakasd (County Tolna) repatriated from Andrásfalva (Bucovina). The contents of the tale greatly differ from any known types, the subject being that of industrial work, while its structure, its form and the aspects of life represented therein show the characteristics of fairy-tale. It is about a poor village lad who learns a craft and wants to wed the rich kulak's daughter. Because of his daring, however, he is put to shame, is compelled to leave for the town where he becomes a factory hand. There he gets higher and higher. He has such outstanding qualities that the „master of the factory“ takes him as his son and eventually makes him manager of the factory. Then he sends for the rich girl and though now he may even get the king's daughter, he does not look down upon the girl now no longer befitting his higher rank, and marries her. What is striking in this tale is that the milieu of the factory is absolutely identical with that of the fairy tales and the whole bearing and circumstances of the factory-owner are identical with the regal atmosphere of the European folk-tales of the Feudal Age. Now the question is, which are the circumstances under which this tale became popular and why does it thrive under present circumstances? This is remarkable, since no single tale did develop among our peasantry in which the presence of the theme of industrial work would not have upset the traditional frames of such tales. The agrarian-proletariat turning towards the factory either gave up narrating tales once they became factory workers, or else preserving the traditional forms of the tale, cherished it for a while as a fictitious, artistic creation. There are no data available to indicate that industrial work could thus ever have penetrated into the rustic frames of folk-tale. The explanation in this case is to be found in the special moulding of economic and social life. On the basis of available data this tale goes back to the poverty-stricken population of the Andrásfalva slums who, since they were landless, from time to time swarmed out from their settlements in search of work and thus gradually became acquainted with factory life. A family's tale-telling tradition suggests that those living in poor-quarters needed the recreation of narrating. The tale reproduced here most probably originates from the last decade of the Bucovina period when industrialization in Roumania became so extensive that factory work was universally known. Mrs. József Palkó, the brilliant descendant of a story-telling family, is now 67 years old, a widow, illiterate, who — besides other story-tellers — made this tale a very popular one. Its present-day popularity is due to the fact that the wanderings of these people (originally they were repatriated to Bácska in 1941, from where, deprived of all property, they fled in 1944, when this territory became a battle-field. They established themselves in their present settlement in 1946, taking the place of the repatriated Swabian population), the two economic changes they had to undergo, their complete financial ruin on the one hand reduced their cultural level, on the other hand, from a cultural point of view, obscured the now fluctuating but once keen class distinctions, which in any case have become less firm and unsteady. The transformation of this tale and in general that of the whole material of tales should be put to a close study when these people get themselves firmly established in their present seat of settlement, start vigorous work with a sense of security and adapt themselves to the conditions of socialist economy.

A folklorizáció kérdéséhez

Habent sua fata libelli — mondja a latin közmondás. Íme, nemcsak a könyveknek, hanem a daloknak is megvan a maguk története.

1. Az 1869. évi országgyűlési képviselőválasztásokon Tánics Mihály az orosházi választókerületben lépett föl. A választási harcok során keletkezett kortesnótákat Kertész György, Tánics barátja, az orosházi 48-as párt elnöke összegyűjtötte és egy tizenhatlapos füzetkében nyomtatásban kiadta. A sajnos dallam nélkül ránkmaradt kortesnóták — amint újraközölője, Pándi Pál megállapította¹ — formai tulajdonságaikat tekintve és keletkezésükre nézve is bizonyos fokig a népdalokhoz hasonlítanak: szerzőjük az ismeretlenség homályában marad, alkotása pedig a szájról-szájra való továbbadásban folytonos változáson megy keresztül, a népi ízlésnek meg nem felelő kifejezésmódok lecsiszolódnak róla, a jól eltalált rimek, formulák pedig állandósulnak, szinte népköltészetivé válnak.

A kortesdalok egyikére Pándi külön is fölhívja a figyelmet. Ez a verszet címe szerint „A Szent-Tornyai csekély birtokú szegényemberektől, tisztelettel Tánics Mihály úrhoz“ intézett verses panaszos levél, amely nem tartozik szorosan ugyan a kortesdalok műfajához, mégis jellemzően odatartozónak érezte a dalok egybegyűjtője a választási harc többi harcos verséhez. A vers, mely balladai hangon, tiborczyi drámaisággal festi a kiegyezés körüli szegényparaszti élet kilátástalan és keserű sorsát, így hangzik:

Szegény embernek születünk,
Nyomorúság az életünk.
Kevés vagyon, sok porció,
Jaj de szív mélyéig ható.

Rossz a házunkon a fedél,
A gólya rászállni is fél,
A nagy adó terhe alatt
A gerendánk majd ránk szakad.

Hozzánk jön exekuczió,
Meg nem hatja a sok síró,
Eladatja az ágyunkat,
Utolsó véka buzánkat.

¹ Pándi Pál: Kortesdalok Tánics Mihály mellett. Irodalomtörténet; 1949 129—140.

Jön a husvét a tavaszon,
Kalács, bor lesz sok asztalon.
Nekünk nem leszen husvétunk,
Üres lészen az asztalunk.

Mert az adó sokságától
Szorongattatunk sujjától.
Ezért nem lehet husvétunk,
Mert nagyon terhelve vagyunk.

Sok csak a lábát lógázza,
Mégis van zsíros falatja.
Soknak feltörik tenyere,
Azért alig van kenyere.

Én istenem téged kérünk,
Ne hagyj több ily évet érnünk.
Mert ha még sokáig így lesz:
Mindenünk az osztráké lesz.

Hanem legyen úgy, mint régen volt.
Legyen úgy mint régen volt.
Sohse lássunk a házunknál
Többet exekucziót.

Formai szempontból ez a verzeset jellegzetes példája a „félnépi“ alkotásnak: letagadhatatlanul érezni rajta némi népi ízt, de ez keveredik olyan nyelvi kifejezésekkel, fordulatokkal, amelyek már nem származhattak a hagyományos paraszti nyelvkincsből, hanem egy olyan versfaragó ember egyéni ízlését őrzik, aki az agrárszocialista mozgalommal való eszmei kapcsolata, sőt a szegényparasztság politikai mozgalmában való gyakorlati részvétele révén már kiszakadt valamennyire a paraszti költészet stílus-hagyományából, a paraszti folklór konvenció-rendszeréből, de még nem annyira, hogy irodalmi szintre törhetett volna föl.

2. Ennek a kortesnóták közé keveredett félnépi verzesetnek a közlése vetett fényt két, eddig folklorisztikánkban nem tárgyalt népkölteményre, amelyet Kálmány Lajos gyűjtött,² de „félnépi“ volta miatt a kutatás nem foglalkozott vele érdeméhez méltóan. Megnehezítette a velük való foglalkozást az is, hogy Kálmány a két költeményt tartalmazó kötetének jegyzeteit egy tervezett következő kötetre hagyta,³ így a hozzájuk fűzött esetleg döntő fontosságú tudnivalók mindmáig — s hacsak a kéziratok hagyatékából elő nem kerülnek — örökre ismeretlenek maradnak előttünk. A főntebb közölt „kortesnóta“ és a Kálmány-gyűjtötte két népköltemény egybevetéséből⁴ kitűnt, hogy ezek a verzesetek változatai egymásnak, mégpedig valószínűleg úgy, hogy az 1869-ből származó „kortessdal“ vált népivé, folklorizálódott, s egy évtizedre rá — Kálmány életrajzi adataiból kikövetkeztethetően — az 1875—1878. évek közti esztendő vala-

² Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. Arad, 1878. II. 134—35

³ Kálmány: i. m. előszó. („Tájékoztásul.“)

⁴ Péter László: A kiegyezés-korabeli parasztsors tükröződése egy új típusú népballadában. Irodalomtörténet; 1950. 90—93.

melyikében Kálmány népdalként, sőt népballadaként jegyezte le. A vers teljesebb, Csanádapácán gyűjtött változatát Kálmány Lajos szellemében, az ő levelezésében talált kifejezéssel „újtípusú népballadának“ neveztük el,⁵ jelezve ezzel egyrészt újfajta, a hagyományostól elütő jellegét, másrészt azonban hangulat és tartalom következtében megnyilvánuló balladai voltát. Ez a változat — melyet az 1. számúnak jelezhető szenttornyai után a 2. számmal láthatunk el — a következőképpen hangzik:

Nyomorúság az életöm,
A sok adót fizetgetöm.
Nincs, ki enyhicse sorsomat,
Van, ki nevelje bajomat.

Sok úr csak lábát lógattya,
Mégis van zsíros falattya.
Nekem feltörök tenyerem,
Mégis alig van kenyerem.

Nincs kenyér, nincs sóra való,
Mind elvitte a porcijó.
Szömömbül ha nem hull könnyem.
Sótalan öszöm kinyerem.

Szolgabirót nem tőhetök,
Mégis néki én fizetök.
Engöm hajtnak tőtni gátot,
Mégis én fizetök vámot.

Házamon rongyos a fődél,
A gólya is rászálni fél,
A sok adóm súlya alatt,
Házgörendám majd rám szakad.

Gyermekömet nem kűthetöm,
Hogy tanújon, jaj, fáj neköm.
Nincs mit akasszak nyakába,
Nem kűthetöm oskolába.

Itt az ünnep, itt karácsony,
Bor és kalács sok asztalon,
De neköm nincs karácsonyom,
Még kenyér sincs asztalomon.

Neköm hát nem édosanyám
Magyarország, csak mustohám.
Mögváltozik majd egészen,
Tuggya isten, mikor léssen?!

⁵ A szegedi Somogyi-Könyvtárban H. g. 684. katalógus-szám alatt őrzött levelezésében Kálmány több helyütt szól ilyen újtípusú balladáról. Így pl. egy valószínűleg Sebestyén Gyulának szánt, 1915. szeptember 18-án kelt levél fogalmazványában írja: „Ha sikerül a balladákat lejegyeznem, a melyek nyomában vagyok, ismét szép, (eddig nem ismert balladákkal) új típusúakkal ékeskedő kötetet állítok össze, s ha igaz, ez lesz a Kocszorúk III. kötete.“

Ennek a változatnak az eszmei tartalom szempontjából való elemzése megmutatta, mennyire hitelesen, szinte egy történelmi dokumentum bizonyító erejével tükrözi a kiegyezés korának gazdasági-társadalmi viszonyait, természetesen a szegényparaszti társadalomszemlélet nézőpontjából.⁶ Formai szempontból pedig az tűnik föl, hogy mennyire érzik még rajta a félnépi előzmény, a „kortesdal“ nyoma, noha a népi ízlés már megkezdte rajta átforgató munkáját. Egy évtized azonban — úgy látszik — nem elegendő ahhoz, hogy a népivéválás, a folklorizáció teljesen befejezett lehessen. Teljesen folklorizált, népivévált a dal akkor, ha szövege és dallama egyaránt beleilleszkedett a parasztság népköltészeti és zenei hagyományának stílusrendszerébe. A dallam ismeretének hiányában, sajnos, ez utóbbiról nem tudunk semmit, éppúgy, mint a 3. számú, az előbbinél töredékesebb változat esetében sem, amelyet Kálmány időben és térben sem messze az előbbitől, Pusztaföldváron gyűjtött.

3. Ez a változat a következőképpen szól:

Rongyos a házam teteje,
Gólya rászállni nem merne.
A nagy adó súlya alatt
A géréndám majd rám szakad.

Hatalommal gyün a bíró,
Nem nézi, hogy hány a síró,
Elviszi minden ruhánkat,
Utolsó véka búzáunkat.

Jól monta aszt (Ferenc Jóska)
Hogy a magyart mögtanította.
Hárman vösznek egy szürkankót,
Még sè bírják a nagy adót.

A szögénynek így van sorsa,
Nincs, ki könnyebbítsön rajta.
Bócsón kezdi szenvedését,
Csak a sírnál éri végét.

E változat utolsó versszaka — mely hiányzik a többi változattól — minden bizonnyal más népdallal való kontamináció eredménye. A gömörmegyei Felsőírásról Kodály Zoltán gyűjtötte a következő dalt:⁷

Igy van a szögénynek sorja,
Nincs, ki könnyörüljön rajta.
Bócsón kezdi szenvedését,
Csak a sírnál éri végét.

4. Az eddig tárgyalt három változat — mint említettük — sem térben, sem időben nem esett távol egymástól: Szenttornya, Csanádapáca és Pusztaföldvár valamennyien csillagszerűen helyezkednek el egy kb. tizenöt kilométeres sugarú körben Orosháza körül. A Viharsaroknak ez a legviha-

⁶ Vö. Péter László: i. m. 92.

⁷ Énekeskönyv, az általános iskola VII—VIII. osztálya részére. Bp., 1950. 26.

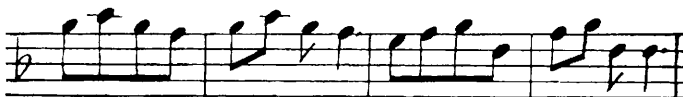
rosabb pontja; az itteni gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok voltak ennek a megrázó erejű népdalnak szülői és szárnyrabocsátói. Évtizedekkel később és földrajzi szempontból is jóval távolabb gyűjtötte föl a dal 4. sz. változatát Nagyszalontán egy másik neves folkloristánk, Szendrey Zsigmond.⁸ Kálmány Lajos ezt a lázadóhangú dalt — érdekesen — a „haza-fiúi és katonadalok“ főcíme alatt közölte gyűjteményében, Szendrey már egyszerűen a népdalok között, hiszen a három versszakra kopott költemény — amelynek dallamát, sajnos, még itt is nélkülöznünk kell — nem is árult el multjáról semmit. Annnyira nem, hogy Szendrey, akinek különben erénye a bő és pontos irodalomközlés, nem vette észre a Kálmánynál levő két változatot, s így ő sem közöl jegyzetet a dalhoz.”

Rossz a házamon a fődél,
A gólya rá szállni sē mér.
A nagy adó súlya miatt,
Házgerendám majd lē szakad.

Jön az ékzsékváló bíró,
Nem szánja, hogy sok a síró,
Szekérre rakta gúnyámat,
Utolsó vika búzámat.

Sok csak a lábát lógatja,
Mégis van zsiros falatja
Nekēm feltörík tēnyerēm,
Még sincsēn élíg kēnyerēm.

5. Időben is és térben is messzebb esik valamennyi eddigi változattól az a népdal, amelyet 1950 tavaszán Szeghy Endre gyűjtött Szeged-Alsovárosan a 61 éves Cselédes Lászlótól. Ez az 5. sz. változat — mely már mindössze két versszakra olvadt le — töredékes volta ellenére is a legdöntőbb bizonyíték a dal népi élete, népivé vált volta, folklorizációja mellett. Ennek a dalnak a szövege nemcsak tökéletesen igazodott a szegedi népnyelvhez, de ugyanekkor egy ritka, ősi, kvintváltó szerkezetű és pentatón, parlando-előadású, jellegzetesen alföldi dallammal párosult. A minket érdeklő két versszak egy ezzel össze nem függő dal első négy versszaka után 5. és 6. szakaszként következett az adatközlő előadásában. A teljes szöveget és a pontos dallamot gyűjtője fogja közölni, itt csak a szóbanforgó szövegrészt adjuk a megközelítően pontos lejegyzésű dallam kíséretében:

⁸ Szendrey Zsigmond: Nagyszalontai gyűjtés. MNGy XIV, 1924. 109—110.

⁹ Szendrey: i. m. 319.

Rossz a házamon a tetéj,
A gója rászána, de fél.
Az adósság súja alatt
Nagy gërendám maj lészakad.

Egzëkváni gyün a bíró,
Assë kérdi, hány a síró,
Kocsira raki gúnyámat,
Utósó véka búzámat.

6. Ha föltételezzük — s joggal föltételezhetjük —, hogy a közölt változatok az először 1369-ből ismert „kortesdal“ leszármazottjai, népivévált, folklorizált változatai, meg kell allapitanunk, hogy ez a folklorizáció tökéletesen sikerült: az utolsó változatban egy olyan hamisítatlan népdal áll előttünk, amely nemcsak eszmei, de a legmerevebben alkalmazott formai követelmények szerint is katexochén népdalnak, parasztdalnak bizonyul, annyira, hogy — ha nem ismernénk előző változatait — nem is mernénk föltételezni, hogy nem „eredeti“ népi termék, hanem átformált, folklorizált költészeti alkotás. Azt is megállapíthatjuk, hogy a népivéválás lassú folyamat: a 2. és 3. számú változatokon még érződött a félnépi-eredet, mert még nem volt elegendő idő ahhoz, hogy lekopjék róluk az alkotó egyéni bélyege, és hozzáadódjék az a többlet, amelyet a paraszti közösség szervesít beléjük a változatképzés útján változatról-változatra. Évtizedek múltán azonban ez a folyamat is végbemegy: a folklorizáció, melyet először a Gippiusz által döntőnek tartott¹⁰ belső „eszmei folklorforrások“ indítanak meg, idővel formalisan is bekövetkezik. A kortesnóta annakidején elterjedt a nép közt, mert a benne foglalt mondanivaló, az eszmei tartalom a nép legigazibb vágyait, leginkább átérzett keserűségét fejezte ki, a vers a legszelesebb néptömegek ki nem mondott, de bensejükben átélt panaszának adott formát. Az elterjedt dal előbb népszerű, majd népi lett: nem lett kérészéletű, hanem tartósnak bizonyult, hiszen a benne kifejezett valóság is állandó velejárója volt a feudálkapitalizmus paraszti életformájának. Közben a néphagyomány ereje is megtette a magáét: fokozatosan magához hasonította a vele eszmeileg már amúgyis rokon, s formai szempontból sem idegen szöveget. A dallamról nem tudunk semmit, noha valószínű, hogy valamennyi változatot — kezdve a kortesdaltól — énekelték. A legutolsó változat azonban a zenei folklorizációt is befejezettnek mutatja.

7. Mindezzel e nagyon érdekes, s társadalomtudományi szempontból is értékes népdalunk története végére pontot lehetne tenni. A folklorisztika szépszámbar ismer olyan eseteket, amikor „fentről“, az irodalomból vagy a műzenéből „lesüllyed“ egy-egy kultúrtermék és népivé válik, annyira, hogy Naumann e jelenség egyoldalú általánosításából elméletet gyártott, s kizárólag ezzel akarta magyarázni a népköltészet eredetét. Valóban, tudjuk pl., hogy a finnek egy Verdi-dallamból lett népdalt gyűjtöttek föl,¹¹ s hogy nálunk a moldvai székelyek közt Huszka Jenő „Bob

¹⁰ Vö. Klaniczay Tibor: Régi magyar irodalom és folklór, Irodalomtörténet; 1949. 211.

¹¹ Szabolcsi Bence: Két zenetörténeti előadás, Ethn. LX, 84, Uő: Magyarok, 1947 : 738, Uő: Néprajzi Tanulmányok, Bp., 1949, 35.

herceg“ című operettjének keringőjéből ugyancsak népdal alakult.¹² Kisfaludy Károly egyik verse is fölbukkant a néphagyományban, s Gyulai — bár gyanúsnak találta — nem jött rá eredetére.¹³ Kálmány kéziratosszerű levezetésében arról értesíti Sebestyén Gyulát, hogy Gyulai Pál egyik balladáját sikerült népi változatban lejegyeznie.¹⁴ Ismerjük a „Csak egy kislány van a világon“ kezdetű műdal folklorizált változatát, a „Tollfosztóban voltam az este“ kezdetű népdalunkat is.¹⁵ Móra Ferenc kitűnő humorral írta meg, hogyan vitázott a zsémbes öreg Kálmánnyal azon, vajjon egyik meséjének¹⁶ tárgyát a nép „tiedelte-e el“ Gárdonyi „Egri csillagok“ c. regényéből — amint Móra állította — vagy Gárdonyi vette a néptől,¹⁷ egy másikat pedig¹⁸ a majsai dohánykertészek vettek-e Jókaitól vagy Jókai a majsai mesélőktől. Ugyancsak Móra mutat rá ennek kapcsán „az isten-áldotta búza“ motívumának vándorlására, körforgására: azóta tudjuk,¹⁹ hogy ez a mese nemcsak a magyar, de külföldi irodalomban is többször volt földolgozás tárgya, s eredete a keleti, arab-zsidó folklór világába nyúlik vissza. Tömörkény István 1914-ben elmesélte, hogyan került a szegedkörnyéki néphez Homéros Iliásza, s hogy lett egy esztendő leforgása alatt Achillesből „Ág Illés nevezetű huszárgyerekek“.²⁰ Móra — szinte népköltészeti módon — újból elmeséli ezt az esetet,²¹ bizonyosággal arra is, hogy még az irodalomban is születnek egyazon tárgynak variánsai. Az újabb népmesekutatás arra is több ízben rámutatott, hogy egyes népszerű nagy íróink (Jókai,²² Gárdonyi,²³ stb.) művein kívül népmesegyűjtemények (Arany László,²⁴ Benedek Elek,²⁵ stb.), sőt ponyvák is²⁶ belekerülhetnek a népköltészet szóbeli áramlásába, s újabb folklorisztikus alkotások ösztönzői lehetnek. A zenei folklorizációt Vargyas Lajos nyomán sikerült kinyomozni, sőt némi törvényszerűségeket is megfigyelhettünk e folya-

¹² Balla Péter, Ethn. XLVI, 138—141, vö. Szabolcsi: i. h.

¹³ Vértessy Jenő: Kisfaludy Károly verse a székely néprománok között. Ethn. XXIV, 58—59.

¹⁴ Kálmánynak az 5. sz. jegyzetben idézett leveléből.

¹⁵ Vö. Ortutay Gyula: Népköltészet és műköltészet. (Eckhardt Sándor szerk. Úr és paraszt a magyar élet egységében, Bp., 1941, 161—181.), 163.

¹⁶ Jumércsák, Hagyományok, Bp., 1914, I, 156.

¹⁷ Móra Ferenc: Hol termelt az istenáldotta búza? (Véreim, Bp., 1927, 196.)

¹⁸ A Magyarok származása és lakóhelyei, Hagyományok, I, 133. és 210. 54. jegyz.

¹⁹ Vö. Scheiber Sándor: Az istenáldotta búzacsempészés, Ethn. LXIX, 102—110. (Közölve még Scheiber Sándor: Mikszáth Kálmán és a keleti folklóre, Bp., 1949. 17—33. ll.)

²⁰ Tömörkény István: A tanyai ember Ág Illése, Ethn. XXV, 97—101.

²¹ Móra: i. m. 199.

²² Ortutay Gyula: Nyíri és rétközi parasztesék (Gyoma, 1934) 18, 19, 187, 256. 257. Uő: Fedics Mihály mesél (Bp., 1940) 30., 68. stb.

²³ Ortutay: i. m., Móra: i. m.

²⁴ Ortutay i. h. Vö. Banó István: Baranyai népmesék (Bp., 1941.) 294. l. 29: jegyzetével. A közismert „Angyalbárányok“ c. mese többszörös körforgását jelzi. A néphez egykor legendaként került; mint népmesét lejegyezték; az iskoláskönyvből kerül; onnan visszakerült a szájhagyományba; végül Banó ismét lejegyezte!

²⁵ Ortutay: i. m. Vö. Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék (Bp., 1944), I, 60—62., II, 189. stb.

²⁶ Dégh Linda: Népmese és ponyva, Magyar Nyelvőr, 1946: 68—72., 143—147., 1947: 4—7., 43—45., 88—92. Uő: Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez. Magyar Századok, Bp., 1948, 299—315. Vö. Szabolcsi Miklós kritikájával is, Irodalomtörténet, 1949. 347—8.

matban.²⁷ A folklorizáció első szakaszán a szöveg és a strófászerkezet idomul a hagyományos négysoros formához, később a ritmus, és a dallam egyes nehezebb fordulatai alkalmazkodnak a zenei stílushagyományhoz, végül pedig a harmadik, s a népivé-válást betetőző periódus akkor következik be, miután a népi ízlés már megvívott a dal idegenszerűségével, letördelte, koptatta róla a megszokottól elütő jegyeket, s a pentatón-ízlés kezdi átalakítani, ötfokú fordulatok kerülnek bele. A folyamat végén már alig lehet az így folklorizált dalt elválasztani a többitől, márcsak azért sem, mert nem tudhatjuk, a többinek melyik dallamai jöttek hasonló módon létre, hiszen eddig nem volt alkalmunk azokat is „tettenéni“ a folyamat közben, amint azt Vargyas tette, aki az egyes szakaszoknak megfelelő állapotra munkájában tud is egy-egy példát hozni.²⁸

De nemcsak ilyen „fentről“ alászálló költészeti és zenei termékek folklorizációját ismerjük, hanem olyanra is van példánk, amely népi eredetű ugyan, de szerzőjét véletlenül meg tudtuk ismerni. Ilyen a székely népköltő, Szántó Ferenc, és a mezőcsáti versfaragó, Új Péter, kiknek verseit a nép szájára vette, s népballadát formált belőlük. Szántó Ferenc 1829 táján közvetlen élményei alapján önti versbe Balog Józsi történetét,²⁹ Új Péter pedig 1825-ben megverselte a később országszerte ismertté lett Szücs Marcsa esetét.³⁰ Ez utóbbi balladának előkerült első változata, „alaptípusa“ is, és a népi változatokkal történt összevetése szépen bizonyítja a folklorizáció folyamatának törvényszerűségeit: hogyan hull ki a népi ízlés rostáján a neki nem tetsző, tőle idegen, a hagyományostól elütő, szokatlan formula, motívum, kifejezés, s hogyan marad fenn a jól eltalált népi kifejezőmód. Hasonlóan tanulságos az a vizsgálat, amelyet Terbe Lajos végzett Petőfi dalainak és a népköltészetnek összefüggése köréből.³¹ Terbe 51 olyan dalt sorol föl, amely Petőfi-vers folklorizációjának tekinthető, s habár tágan értelmezi a népdal fogalmát, s kritizálatlanul népdalnak fogadja el mindazt, amit pl. Limbay gyűjteményében³² talált, annyi biztos, hogy három-négy Petőfi-dal a szó legszorosabb értelmében folklorizálódott, népivé vált. Ilyen pl. a „Boldog éjjel“ c. verse második versszaka, amely személytelen jellege révén vált alkalmassá az elterjedésre, népszerűsítésre, majd népivéválásra, szemben az első versszakának kissé mesterkéltnél genre-jellegével, amely nem maradt fenn a nép száján. A sok változat igazolja intenzív népi életét: Terbe felsorolt tíz változatához csak egyet idézünk még, amely kétségtelenül népi dallammal együtt került elő Csík megyéből.³³ A másik — sokat idézett³⁴ — példa a „Hegyen ülők“

²⁷ Vargyas Lajos: Aj falu zenei élete, Bp., 1941, 46—48. Az egész kérdéshez vö. Péter László: Mi a népkultúra? (Szeged, 1948) 3—6.

²⁸ Uo.

²⁹ Vö. Magyarság Néprajza, III, 121.

³⁰ Vikár Béla: A „Szücs Marcsa“ balladáról. Ethn. XVI, 273—290. Uő: Újabb adatok Szücs Marcsáról. Uo. 337—345.

³¹ Terbe Lajos: Petőfi és a nép. Bp., 1930. 14—51.

³² Limbay Elemér: Magyar Daltár, Győr, 1879—1888. I—VI. kötet.

³³ A mi dalaink, 7. kiadás, Kolozsvár, 1942, 210.

³⁴ Vö. Ortutay: Kis magyar néprajz (Bp., é. n.) 16. Uő: A magyar népköltészet (Bartucz Lajos szerk.: A magyar nép. Bp., 1943. A Művelődés Könyvtára, 9. sz.) 263. Balassa Iván: Magyar néprajz (Bp., 1947) 151—152. II. Péter László: i. m. 6.

c. vers utolsó versszaka, amelynek dallamnélküli változatát a Dunántúlról ismerjük, az Alföldről pedig ismeretes dallammal együtt került elő.³⁵

8. De éppen az ilyesfajta vizsgálódás egyik tapasztalata, hogy sok esetben — sőt: rendszerint — nem dönthető el teljes bizonyossággal a kérdés: egy kérdéses dalt a nép vett-e Petőfitől vagy Petőfi vett a néptől, éppen úgy, ahogyan ma már nagyon nehéz eldönteni, mi az az új, amit Petőfi a magyar nyelv fejlődéséhez hozzáadott, hiszen nyelvünk mai alakja — többek közt — épp Petőfi erős hatására lett olyanná, amilyen.³⁶ A német tudomány sem tudta máig eldönteni, vajjon a Loreley-téma Heinétől ment-e „le“ a néphez, vagy a néptől jött-e „föl“ Heinéhez?³⁷ Terbe is több ízben gondolkodóba esik, vajjon szabad-e egyoldalú leszármazási viszonyt tétélezni föl egy-egy dalnál, s ha igen, melyiket tartsa elsődlegesnek.³⁸ Tanulságosan jegyzi meg, hogy az is lehet, hogy egyes dalok Petőfi versétől is, és egymás változataitól is függetlenül jöttek létre, így valamennyit önállóan fejlődöttnek helyes tartani.³⁹ Petőfinek „Alku“ c. közismert költeménye például nem mutat közvetlen előzményre, de Petőfi óta több változatban is előkerült, igen érdekesen, hosszabb, szinte balladai ízű átformáltságban. A szeged-alsótanyai változatot maga Terbe gyűjtötte, míg egy másikat Ecsedi István a Hortobágyról.⁴⁰ Ecsedi úgy véli, hogy nem Petőfi-dal folklorizációjáról van szó, hanem minden bizonnyal Petőfi vette a témát a néptől, ő dolgozta föl tömörebben, két versszakká.⁴¹

9. Az ilyen és ehhez hasonló kutatások, melyek népköltészet-tudományunkat a múltban is sokat foglalkoztatták,⁴² még mindig nem mutatták meg a folyamat dialektikus, kölcsönhatásos jellegét. Arra ugyan rámutattak, hogy az átvétel általában kölcsönös: a folklór is vesz át az irodalomtól, az irodalom is a folklórtól; de kutatásaik a gyakorlatban mégis egyoldalúságot mutattak. Példákat soroltak föl ugyan arra, hogy mennyi és milyen folklorisztikus elem szerepel egyes íróink műveiben, s arra is, hogy fordítva: milyen irodalmi elemek élnek tovább a népköltészetben. Nem jutott azonban eszükbe, hogy ez a folyamat az egyes alkotások esetében is dialektikus: egy-egy költészeti termék, motívum, formula változatos életet él, egyszer az irodalomban bukkan föl, utána a népköltészetben, majd újra az irodalomban érvényesül, tehát egy-egy költészeti, zenei, stb. termék eredetének kutatásakor nem szabad megállnunk, megnyugodnunk egy megtalált irodalmi vagy folklorisztikus „archetypus“-nál, hanem a kutatás szempontjából módszertanilag még tovább kell nyomoznunk visszafelé a költészeti termék eredetét. Hogy egy jellemző, s a mellett érdekes példát hozzunk föl ennek illusztrálására, ismét Petőfihez kell fordulnunk. Terbe Lajos kimutatta például, hogy a költő a János Vitéz V. énekének egyik helyén egy népdalt alkalmazott maga-átköltötte válto-

³⁵ A szöveget — amely Földeákról (Csanád m.) való — idézett dolgozatomban (6. l.) közöltem. Dallamát l. *Péczeley Attila*: 103 magyar népdal, 3. kiad. Bp., 1943, 29.

³⁶ Vö. Terbe: i. m. 22.

³⁷ Vö. *Marót Károly*: A népköltészet elmélete és magyar problémái (Bp. 1949) 5.

³⁸ I. m. 50.

³⁹ I. m. 48.

⁴⁰ *Ecsedi István*: Hortobágyi pásztor- és betyárnóták. Debrecen, 1927, 92. Vö. Terbe: i. m. 44.

⁴¹ *Ecsedi*: i. h. és Terbe: i. m. 16, 45. l., 5. jegyzet.

⁴² Vö. összefoglalását *Ortúway Gyulától*, Eckhardt Sándor: i. m. 161—181., különösen a bibliográfiát: 180—181.

zatban.⁴³ Petőfi a népdalt feltétlenül jól ismerte, hiszen az Erdélyi-féle népköltési gyűjtemény számára ő maga gyűjtötte föl, és küldte el két változatban is, sőt a kutatás egy másfajta hatását is kimutatta Petőfi munkáiban: Petőfi e dal hatására maga is írt két önálló verset.⁴⁴

Ebben az esetben tehát Terbe nyugodt lelkiismerettel könyvelte el, hogy Petőfi átvett a néptől egy dalt, alakított rajta, és alkalmazta híres elbeszélő költeményében. Ez természetesen így is történt, csak hogy a dolog ezzel nem ért véget: a későbbi kutatás bebizonyította, hogy a Petőfi által gyűjtött és fölhasznált dal ismét irodalmi eredetűnek bizonyult, a századeleji népiesség egyik képviselője, Mátyási József művének.⁴⁵

Mátyási József a „Nem bánom, hogy parasztnak születtem...“ kezdetű, „Sorsával elégedő Gulyásnak Pásztori Dalja“ című 1823-ban írott híres népies versezetének egyik versszaka így szól:

Mikor látom fergeteg idejét,
Ki gyűröm a' süvegem tetejét,
Fel se veszem a' felhőt alóla,
Mert a' Jégis vissza pattog róla.⁴⁶

Ezt a dalt Petőfi két változatban is fölgyűjtötte a nép szájáról, és beküldte Erdélyinek. Az egyik, hosszabb változatban a megfelelő szakasz így hangzik:

Ha látom a fergeteg idejét,
Lehajtom a kalapomnak szélét,
Kifordítom a subámat szőrre,
Úgy állok ki a záporosőre.⁴⁷

A másik, rövidebbik változat kérdéses versszaka, ugyancsak Petőfi gyűjtéséből:

Ha érzem a fergetegnek erejét,
Lehúzom a kalapomnak elejét,
Úgy kinézem a rossz időt alóla,
Hogy a jég is vissza pattog róla.⁴⁸

Ezeket a változatokat Erdélyi nem közölte, s csak 1914-ben váltak ismeretessé. Szerepel azonban Erdélyi gyűjteményében egy másik változat:

Ha látom a fergeteg idejét,
Begyűröm a süvegem tetejét,
Csak úgy nézem az időt alóla,
Még a jég is visszapattog róla.⁴⁹

⁴³ I. m. 17. Vö. *Petőfi Sándor Összes Művei*. Bp. é. n. Franklin, 831.

⁴⁴ *Sebestyén Gyula: Petőfi népdalgyűjtése*. Ethn. XXV, 200—201.

⁴⁵ *Mészöly Gedeon: Mátyási József és „Kalászkaparék“-ja*. *Népünk és Nyelvünk*. III, 104—106. *Uő: Mátyási József, volt helikoni részes arató*. *Nép és Nyelv*, 1941. I, 329—339, 353—355.

⁴⁶ *Mészöly*: i. m. 94, 106. *Dallamát I. Kodály Zoltán: Iskolai énekgyűjtemény*. Bp. 1944, II, 86—87. Vö. jegyzetével, 271.

⁴⁷ *Sebestyén, Mészöly, Terbe*, i. h.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ *Erdélyi János: Magyar népdalok és mondák*, Pest, 1846. I, 217.

Időrendben idetartozik a János Vitézben előforduló változat:

Jó hosszú-botjára Jancsi támaszkodott,
Lekonyította a karimás kalapot,
Nagyszőrű subáját meg kifordította,
Úgy tekintett bele a vad zivatarba.

A dal tovább élt, sőt bizonyára él még ma is. A somogy megyei Jután jegyezte le Vikár Béla a következő változatát:

Ha látom a fürgeteg üdejét,
Begyűröm a süvegem tetejét,
Csak úgy nézöm az üdőt alulla,
Még a jég is visszapattog rulla.⁵⁰

Még több változatát sorolja föl Terbe.⁵¹ Itt még csak egy nemrég, 1943-ban gyűjtött publikálatlan változatot közlök Vass Lajos gyűjtéséből a heves megyei Poroszlóról:

Nem jól látom az idő járását,
Megfordítom a kalapom állását.
Nem árt annak sem esső, sem dara,
Még a jég is lepatagzik róla.⁵²

Ez az utóbbi változat — mely hiteles népi dallammal együtt került elő — valódi népdal, parasztdal. Petőfi-folklorizációnak is tarthatnók, ha Terbe kutatásai nyomán nem tudnók, hogy Petőfi is a néptől vette. S itt meg is állna a visszafelényomozás folyamata — amint Terbe meg is állt —, ha Terbe kutatásai után egy év múlva Mészöly Gedeon ki nem mutatja, hogy ez a Petőfi korában a nép száján élt pásztordal, melyet Petőfi is fölgyűjtött, műköltői eredetű. S vajjon megállhatunk-e itt? Vajjon Mészölynek ez az eredménye megnyugtató-e a dal eredete felől? Vajjon ez az eredmény nem juthat-e később egy 1823-nál korábbról előkerülhető változat következtében Terbe eredményének sorsára? Nem derülhet-e ki, hogy Mátyási sem a „semmitől“ teremtette meg dalát, hanem csupán egy olyan motívumot dolgozott itt föl, amely korában — akár az irodalomban, akár a népköltészetben, akár dal formájában, akár prózában vagy közmondásként — ismeretes volt?

Ha gyakorlatban erről nem is tudunk talán már megbizonyosodni, az eddigi tapasztalatok arra tanítanak, hogy módszertanilag ne rögzítsük meg a kapott eredményt, ne kössük meg elhamarkodottan visszafelé a folyamatot egyik vagy másik — irodalmi vagy folklorisztikus — végénél, hanem kíséreljük meg még megelőzőkre visszavezetni. Noha ez nem vihet egy irracionálisan elképzelt „végtelenbe“, hiszen végső fokon az egyes alkotásoknak társadalomtörténetileg meghatározott „születési idejük“ van, mégis a kutatás természetéből következően nagyon nehezen, s teljes hitelességgel csak kivételes esetekben tudjuk eldönteni, hogy egy-egy motívumot a költő vett-e át a néptől vagy a költőtől?! Ha néha meg is állapítjuk, teljes igazságot ekkor sem mondtunk, mert a motívum korábbi élete ismét tele van hasonló eldöntetlen — jórészt ma már eldönthetetlen — problémákkal. Éppen ezért a tárgytörténeti kutatás számára sem az a döntő fontosságú, hogy mit vett át egyik a másiktól, hanem

⁵⁰ Vikár Béla: Somogy megye népköltése, Bp. 1905, MNGy. VI. 133.

⁵¹ Terbe: i. h.

⁵² Szóbeli közléséből.

az, hogy a hasonló vagy azonos elemet *hogyan* alkalmazta a maga alkotásában a költő vagy a nép: hogyan tette magáévá, mit hagyott el belőle, mit tartott meg, mit változtatott rajta. „A tárgy történetben — írta valamikor Eckhardt Sándor — nincsen más kutatási mód: felül vagy alul bukkan-e fel az adoma, nem sokat számít, legfeljebb az előadásban előforduló stílusbeli különbségek jöhetnek szóba e tekintetben.“⁵³ Ez a megállapítás helyes annyiban, hogy kihangsúlyozza a lényegi egységet és azonosságot a „fent“ és „lent“, az irodalom és a folklór közt, de helytelen, amikor a meglévő különbséget kizárólag stílusbelinek tartja. Az irodalom és folklór lényegi egysége nem jelenti a kétségtelenül fennálló különbségek elmosását,⁵⁴ hanem arra figyelmeztet, hogy ez a viszony dialektikus: a kétféle költészetfajta egylényegű, mégis vannak osztályhelyzetmeghatározta különbségeik. A tárgy történeti kutatás főadata nem csupán formalisztikusan magukkal a motívumokkal törődni, hanem az is, hogy a folklór és az irodalom közös típusainak, motívumainak elemzése során mutasson rá társadalomtudományi, nyelvészeti, költészetelméleti és folklorisztikus magyarázattal az irodalmi és népi változatok hasonlóságára és különbségeire, e hasonlóságok és különbségek tudományos okaira, a motívumok és típusok azonosságán belül a fejlődés-előidézte változásokra, a költészetben is meglévő *régi és új harcára*.

10. Ezek a tanulságok tehát arra tanítanak, hogy a költészetben ne fogadjunk el semmiféle „archetypust“; illetve, ha e fogalmat használjuk is, kizárólag olyan értelemben tegyük, hogy kitűnjék: olyan irodalmi vagy népköltészeti terméket értünk rajta, mely egy hosszú, de előttünk ismeretlen fejlődési folyamat eredményeként, többféle költészeti elem csomópontjaként jött létre, s egyben egy új fejlődés, változatképződésre való nekiindulás kiindulópontjaként is szerepel. Ekképpen az „alaptípus“ is a „régiben és új“ folklórbeli harcát tükrözi, csakúgy, mint minden változat. De míg az utóbbiaknál a *régiben*, az előbbinél az *újban* van a nagyobb hangsúly, az előbbrevívó funkció a döntő. Minden változat alaptípus a következő változatok szempontjából, s minden alaptípus változat a megelőzőkhöz képest.

Ilyennek kell fölfognunk a tanulmányunk elején közölt 1869-ből származó „kortesdal“-t is, amelyről a kifejtettek alapján bátran elmondhatjuk, hogy ez sem a „semmiből“ jöhetett létre, hanem — ha egyelőre nem is ismerjük előzményeit sem irodalmi, sem népköltészeti vonalon — ennek a megtalált „alaptípusnak“ is meglehetettek valamilyen formában tárgyi forrásai is. Hogy ezek a tárgyi előzmények (motívumok, formulák, stb.) mikoriak lehetnek, azt nem tudhatjuk: bizonyos azonban, hogy dalunk a feudalizmus korának terméke, még akkor is, ha egyes elemei — esetleg — ennél is régebbieknél bizonyulnak.

11. Nem lesz érdektelen, ha megfigyeljük, mi az, ami a népi képzetet az „alaptípusból“ a leginkább megragadta, melyik az a motívum, amely az eddig ismert öt változat mindegyikében előfordul? Ilyen első sorban a háztetőre szállni féltő gólyának és a nagy adó súlya alatt leszakadó gerendának a motívuma, amely mind az öt változatban szerepel, bizonyítva, hogy alkalmas jelképnek találta a nép sorsa kifejezésére, nagyon megnyerhette ez a motívum tetszését. De talán akkor sem téve-

⁵³ Eckhardt Sándor: Legújabb néprajzi irodalmunk. Magyar Szemle, XXVI 143.

⁵⁴ Vö. Péter László: Mi a népkultúra, 2—3, és hozzá: Marót: i. m. 20. 75: j.

dünk, ha föltételezzük, hogy ez a motívum bizonyára már 1869 előtt is népszerű szimbóluma lehetett a szegénységnek, s a kortesdal-költő is úgy vehette át egy hagyományos formulából. Talán éppen ebből:

Nád a házam teteje,
Rászállott a cinege.
Höss le róla cinege,
Leszakad a teteje.⁵⁵

Ha ebből — helyesebben ennek egyik változatából — alakította népköltőnk szövegét, az meglehetősen magasszínvonalú művészi munkát igényelt: a tréfás motívumot kellett megkomolyítani (a cinege helyét ezért foglalhatta el a valóságyszerűbb gólya!), s a vidámhangulatú mondanivalónak komor, valóság-ábrázoló tendenciát adni. Természetesen az is meglehet, hogy nem ilyen átalakításról van szó, hanem ennél egyszerűbb, hívebb utánzásról vagy éppen pusztán átvételről. Nem csodálkoznánk, ha az ismert változatoknak megfelelő dal régebből is előkerülne, éppen úgy, mint a másik gyakori motívum (amely öt közül négyben bukkan elő), a végrehajtás, az ezgekúció elleni keserű panaszt tartalmazó versszak esetében sem. Már kevésbbé maradt meg, de még mindig három változatban ismeretes az az osztályharcos szemléletű versszak, amely a lábát lógázó úr dúskálása, s a tenyerét föltört dolgozó ember éhezése közötti ellentétet ábrázolja.

Merész dolog lenne filológiailag boncolgatni, s túl nagy jelentőséget tulajdonítani egy-egy kifejezés, szó megváltozásának az egyes változatokban, hiszen ezek egyrésze nem más, mint szinoníma, vagy nyelvjárási különbség (*fedél — tetéj, kocsi — szekér, terhe — súja, gúnya — ruha* stb.). De talán nem erőltetett dolog rámutatni, hogy a leszakadó gerenda motívumánál az első négy változat a kiegészítés korabeli parasztlelet szemszögéből nézve legjellemzőbb gazdasági mozzanatra utal, amikor a nagy adót emlegeti, míg a legutolsó változat — mely mai megfogalmazását a bankkapitalizmus kialakulása idejében, a századfordulóra kapta⁵⁶ — ugyancsak jellemzően: korának egyik ismérvét viseli magán, s a bankok igájába jutott, eladósodott kisparasztság sorsát jelképezvén az adósság nagyságára panaszkodik. Az sem lehet véletlen, hogy az 1. sz. változat kifejezőmódját: „meg nem hatja a sok siró“ csak félig veszik át a többiek, amennyiben a második részt — a jól eltalált, népi kifejezés (*siró*, vagyis enivalóért sírdogáló kisgyermek) következtében — változtatás nélkül átveszi valamennyi változat, de a „meghatni“ csöppet sem paraszti szó lévén, azt mindannyian mással helyettesítik. A helyettesítések (*nem nézi, nem szánja, assé kérdi*) szintén hozzájárulnak a folklorizációhoz: népibbé teszik a dal nyelvét. Ugyanígy jellemző az is, hogy feledésbe ment az 1. sz. változatnak: „*Jaj de szív mélyéig ható*“ sora is: ezt a sort egyik változat sem

⁵⁵ Péczely Atila i. m. 39.

⁵⁶ Cselédes László — akivel Szeghy Endre közvetítésével volt alkalmam beszélgetni — elmondta, hogy a nótát gyermekkorában, a századfordulón vagy a nagybátyjától, Cselédes Istvántól, vagy szomszédjuktól, a szegedi határból való, akkor hetven év körüli Ludányi Józseftől tanulta Magyararmajdánban (Torontál m.). Több versszakát — hiába erőltettem — nem tudta, s arra sem emlékezett, gyakran és sokan dalolták-e a dalt annak idején.

ismétli meg, biztos jeléül annak, hogy a nép nem érezte magáénak ezt a kifejezőmódot.

12. Kutatásaink eredményeként leszögezhetjük, hogy az ismeretlen eredetű — de gyaníthatóan a néphagyományban is gyökerező — kortesdalokhoz alkalmazott félnépi versezet „аз eszmei folklór-források“ hatására fokozatosan népivé vált. A folklorizáció befejezett volta után olyan népdal lett belőle, amelyről már csak a kutatás képes megállapítani keletkezését és alakulásmódját.

Mindezzel nemcsak azt kívántuk bizonyítani, hogy az újonnan megtalált értékes változat igazolja az „eszmei folklór-források“ folklorizációt indukáló hatását, hanem a népivé-válásnak, az irodalom és a folklór kölcsönhatásának eddig ismert kutatási eredményeit is értékes adalékokkal akartuk kiegészíteni.

Péter László

К вопросу Фольклоризации

В 1950 году Эндре Сеги записал в Сегед-Алшоварош приведенную в тексте старинную (архаическую) пентаметрическую песню, характерную для мелодий Большой венгерской равнины. Когда удалось установить хронологическое происхождение вариантов ее текста, выяснилось, что эта песня есть „фольклоризованные“, — ставшие народными — варианты песни, певшейся во время предвыборной кампании в деревне. В ней крестьянская беднота деревни Сентторнья из района Выхаршарок, известному по своему аграрно-социалистическому движению, обращается с „кровью написанной жалобой“ к своему кандидату в депутаты Миханлу Танчичу, известному по той роли, которую он играл на левом крыле политического руководства во время революции 1848 года. В свое время этот текст был опубликован и попал к соседним народам. Там, согласно советскому фольклористу Е. В. Гиппиусу — решающего фактора — „идейные источники фольклора“ — народ воспринял ее, потому что в ней отражается его горькая судьба и выражаются его заветные желания. Она вошла в сферу традиционных песен и в течение десятков лет медленно приспособилась к фольклорным традициям настолько, что ее последний вариант ни в чем не отличается от любой старинной народной песни. Таким образом фольклоризация, вызванная *идейными* источниками фольклора со временем завершается *формально*.

Автор показывая известные до сих пор варианты из коллекции венгерской народной поэзии и анализируя фольклоризацию переходя от одного варианта к другому, преподносит нам не только интересную историю одной венгерской песни, но дает характерный вклад к вопросу о фольклоризации. Он доказывает, что хотя предыдущие варианты найденной в 1869 году песни вербовщика воксов, до сих пор не удалось найти, но по исследованию особенностей свойств творчества народной поэзии, можно предполагать, что она является „архитипом“ так как ее происхождение можно провести далеко вглубь прошлого, как в смысле идейном, так и в объективном к предыдущим фольклористическим продукциям. Для примера он приводит часть из одного стихотворения великого венгерского народного поэта Петёфи, эта часть живет и теперь в народном варианте. Петёфи когда-то взял ее от народа и использовал. Но можно показать и то, что этот народный вариант который Петёфи заимствовал у народа фольклоризировалась из стихов древнего венгерского поэта Иосифа Матьяши, написавшего эти стихи в 1823 году. Можно предположить, что и Матьяши написал свои стихи, используя предыдущие литературные или фольклористические источники.

Два вывода делает автор относительно обсуждаемых народных песен и как принцип всеобщей фольклоризации устанавливает что:

1. Связь литературы с фольклором является диалектической. Диалектика проявляется не только в том, что оба они перенимают друг от друга — *вообщем*, но и в случаях одиночных творчеств: иногда не только поэтическую продукцию (мотив, формулу и т. п.) которые проявляются то в литературе, то в народной поэзии. Поэтому то для объективного исторического исследования не то важно, *что* переиел

народ или поэт один у другого, а важно то — как и *каким образом* тот и другой применяли одинаковые или тождественные элементы.

2. Под „архитипом“ мы должны понимать такое фольклористическое или литературное творчество, которое создано из *целого ряда* поэтических элементов, которые были результатами предшествующего, еще неизвестного нам процесса развития, который был (настолько древний), но вместе с тем (настолько новый) что служил *исходным* пунктом начинающегося нового развития в образовании вариации. Таким образом это относится к фольклору тоже, „в нем отражается“ „борьба нового со старым“.

Sur le problème de la „folklorisation“

C'est en 1950, à Szeged-Alsóváros que E. Szeghy a enregistré la chanson populaire publiée ci-dessus, dont la mélodie pentatonique, d'un aspect très archaïque, est caractéristique pour la Plaine Hongroise. Comme il ressort du groupement chronologique des variantes du texte, il s'agit de la variante „folklorisée“ d'une chanson d'élection que la paysannerie hongroise de la commune de Szenttornya (située dans le Viharsarok, célèbre pour ses mouvements de socialisme agraire) avait adressée, en 1869, sous forme de „plainte versifiée“, à son candidat, Michel Táncsics qui avait joué un rôle mémorable à l'aile gauche de la révolution de 1848. A cette époque le texte fut même imprimé; sous cette forme il pénétra dans le folklore des régions voisines où, conformément aux principes préconisés par le folkloriste soviétique E. V. Gippius au sujet des „sources idéologiques du folklore“, les masses laborieuses l'accueillaient avec sympathie comme un miroir fidèle de leurs souffrances et une manifestation vigoureuse de leurs aspirations. Ces facteurs ont facilité l'adaptation du texte au folklore authentique; la variante qu'on vient d'enregistrer ne diffère en rien de n'importe quelle ancienne chanson populaire hongroise. Au bout d'un certain laps de temps la „folklorisation“, conditionnée par des „sources d'ordre idéologique“, fait naître aussi une assimilation formelle.

Grâce à la présentation des variantes qui figurent dans les divers recueils de poésies populaires hongroises et à une analyse serrée des étapes successives de la „folklorisation“, l'auteur nous a fourni non seulement l'histoire d'une curieuse chanson hongroise, mais encore des contributions fort caractéristiques au problème de la „folklorisation“. Il insiste sur le fait que la chanson des agents électoraux de 1869, bien qu'on n'ait pas réussi à en retrouver des variantes antérieures, semble être un „archétype“ qui — au point de vue du sujet et des idées y esquissées — doit également remonter à des sources plus anciennes, conformément à la nature particulière du processus créateur dans le domaine de la poésie populaire. L'auteur cite, à titre d'exemple, un passage de Petöfi qui vit même aujourd'hui dans la bouche du peuple, et que le poète, à son tour, avait emprunté au peuple et adapté aux exigences de son génie. Dans ce cas on peut remonter encore plus loin et ajouter que la variante populaire, recueillie jadis par Petöfi, était née grâce au processus de „folklorisation“, d'un poème d'allure populaire (1823) de Joseph Mátyási. Il est à présumer que ce dernier auteur s'appuyât également sur des sources folkloriques ou littéraires.

A propos de la chanson populaire en question, l'auteur établit deux principes qui, bien entendu, se réfèrent au folklore en général:

1. Les rapports qu'il y a entre la littérature et le folklore, ont un caractère dialectique, non seulement dans le sens que dans chaque domaine on rencontre des motifs empruntés à l'autre, mais il en est de même à propos d'oeuvres isolées: tel ou tel motif (ou formule) poétique surgit tantôt dans la littérature, tantôt dans la poésie populaire. C'est pourquoi, au point de vue de l'histoire des thèmes poétiques, il ne suffit pas d'établir la *matière* des emprunts du peuple et du poète; en plus, on doit tous se demander, *comment* un certain motif fut appliqué tantôt par le peuple, tantôt par le poète.

2. Sous „archétype“ on doit entendre une oeuvre folklorique ou littéraire qui, après une longue évolution dont les détails nous échappent, est née en tant que *synthèse* d'éléments poétiques antérieurs; dans ce sens il contient donc des motifs *anciens*. En même temps il marque le point de départ d'une nouvelle évolution, d'un nouveau processus qui aboutira à des variantes; c'est pourquoi il est aussi quelque chose de nouveau. L'archétype reflète donc la „lutte de l'ancien et, du nouveau“, en vertu d'un principe applicable aussi au domaine du folklore.

A zsákos tapogató kialakulása a Velencei tavon

A Velencei-tó halászhajó speciális tapogató szerszámot használnak: a zsákos tapogatót. Irodalmunk már ismeri; erre az újabb korban kialakuló szerszámra Kovács Elemér hívta fel a figyelmet egy kisebb közleményében.¹ Most megkíséreljük a Velencei zsákos tapogató keletkezését és fejlődését, keletkezésének és fejlődésének okait, valamint a kialakító gazdasági és társadalmi körülményeket megvilágítani.

A zsákos tapogató a Velencei-tó körüli falvak² kis halászainak kezén él; neve szinte minden faluban más: Sukorón és Gárdonyban *tapogató*, Pákozdon *burogató*, *nyomogató* és *tapogató*, Velencén pedig *duda*. Ezek az elnevezések azonban egészen újak, eredetileg az egész tavon *burítottó*-nak nevezték, Sukorón pl. kb. 20 év óta szorította ki a tapogató elnevezést, az öreg halászok azonban még ma is burítottónak hívják. Eredetileg valószínűleg Velencén sem nevezték dudának a zsákos tapogatót, mert az öreg halászok még ma is *duda-burítottó* néven emlegetik. Ebben az összetételben az öregek az új név mellett megtartották a régi elnevezést is. Újabban mindinkább tért hódít a *duda* név. A fiatalabb halászok már az egész tavon dudának hívják, sőt lassan átveszik az öregebbek is. A Velencén használt helyi elnevezés elterjedése a többi falvakban valószínűleg a Velencén működő halász-szövetkezet hatása.

A burítottó, burogató, nyomogató és tapogató név szemléletes elnevezési mód, a szerszám használati módjából ered: a borítást, nyomogatást és a tapogatót tükrözi. A *duda* elnevezés nem ilyen magától érthető, ezért a halászok számos népetimológiát ismernek róla. A velenceiek azt mondják, hogy a sukorai „kukák“ nevezték el dudának, nem tudtak mást mondani, mint „duda-duda“, s így rajta maradt a *duda* név. A gárdonyiak szerint azért nevezik dudának, mert amikor mennek le a tóra, akkor kötélénél fogva a hátukon viszik, és olyan, mint egy „hangszer“, olyan, mint egy „oláh *duda*“. A pákozdi Szőke Ferenc szerint^{2a} a *duda* név a Balatonon használt s dudának is nevezett buffogatótól származik. Ez a balatoni buffogató vagy *duda* felfordított sajtárhoz hasonlít, aminek a fenekéhez még egy függőlegesen álló bot van hozzáerősítve. Mivel a buffogató és a zsákos tapogató használata közben a mozgási folyamat részben azonos — mindkét esetben a szerszámot függőleges helyzetben a vízbe csapkodják — könnyen válhatott a balatoni buffogató *duda* neve a velencei zsákos tapogató nevévé. A buffogató természetesen buffogó hangja miatt kapta *duda* nevét.

¹ Kovács Elemér, A velencei zsákos tapogató, NÉ. XXX (1938), 323—4.

² Velence, Gárdony, Agárd, Pákozdi és Sukoró.

^{2a} Solymos Ede szíves szóbeli közlése.

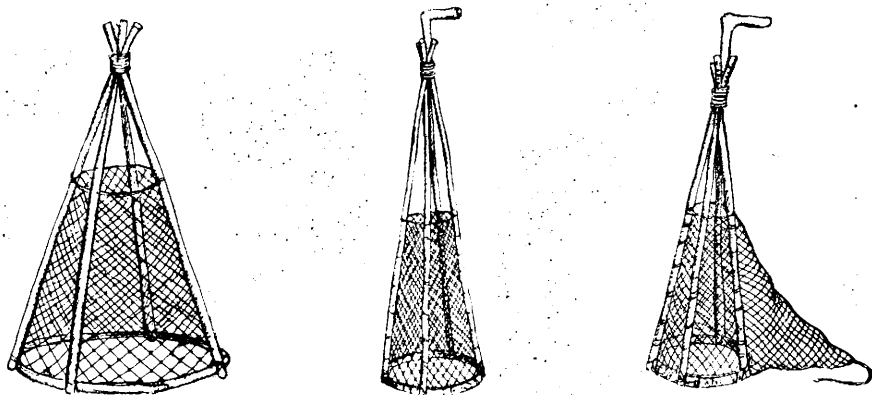
Amikor gyűjtésem során a zsákos tapogató eredete után kutattam, a Velencei-tó halászhajói egyöntetűen újabb eredetű szerszámnak tartották és azt mondták, hogy a sukorói halászok „találták fel”. Sukorón rá is akadtam a „feltalálókra”: Seffer Lőrincre és Seffer Ferencre. A két testvér³ kérdéseim alapján így mesélte el a feltalálás történetét: „1912-be vót. A kerítő hálóval dógosztunk, ez 400 méter hosszú vót. Heteken keresztül nem foktunk semmi halat. A banda hét emberből állott: én (Seffer Lőrinc) vótam a kormányos, Seffer Ferenc vót a csigás, Kis József a bárkás. Nagyon gyöngé vót a keresetünk, sokat gondokoztunk, hogyan tunnánk megődni. Az nap a kerítővel dógosztunk, de nem fogott; akkó kerestük a halat, hol is lehet? Akkó talátuk meg a nádazsba. Fen vótak a köpöllékekbe a nádasok között. A bárkás bement a bukorba, csekéj víz vót, fogott kettőt kézzel. A Klejcs-tóná vót. Aszt monta, hogy van ott a nádba hal, nem hittem; magam izs bementem a nádba. Három-négy darabot foktam kézzel. És akkó főmentünk csónakkal és szabad kézzel szettük a halat. Rengetek hal vót ott, hajszótuk őket. Ékeszték csomósodni. Azon a napon nyócvan-kilencven killógrammot fészettünk... Kimegyünk, montuk a hálósoknak. Gondokottunk, mit kell csinálni, hogy tunnánk ojan szerszámot főtaláni, ami ennek megfelelne. Úgy gondótuk akkó, ha aszt megvárják, hoty kézzel mekfogjuk, akkó csinálunk nekik hálóból ojan kis burittót, kis kerületű burittót és az alatt fogjuk mek kézzel. Akkó csinátunk egy ijen kis tapogatót, nádon lévő kis tapogatót. Egyet csinátunk belüle még akkó éccaka, mikó hazamentünk. Hama fűszfagajjal csinátunk karikát, Kis József apjával törtetünk le fűszfaágat, ebből csinátuk a karikát. Ennek a burittónak négy ódalvesszője vót, a csúcsba összekötöttük maddzaggal. Oldalaira léhést tettünk. Ez körülbelül ötven centiméter magas vót. Az átmérete is annyi vót. A léhés derékig vót, hogy a hal ne tuggyon kiugrani. A tetejít szabadon hatytuk, és ott szettük ki a halat. Ez vót a földtalálás célja. A szegény Harta — az nemigen tudott dógozni, ojan együgyű forma vót — azzal csinátattuk rá a léhést. Másnap kipróbáltuk, közel egy méter-mázsa halat foktunk. Akkor azután hazamentünk este, éjjel megin csinátunk kettőt, hogy mindegyiknek legyen egy, akkó közel mekhalattuk a 250 kiló mennyiséget. Egy-egy tapogatóra esett 70—80 darab. Három ember bent vót a kicsi vizen, négy meg a hajón fekütt. Mikó a bérlő jött, étettük a nagy hajó alá, égyuktuk, mert aszittuk, nem szabad hasznáni. Mindig három-négy mázsa halat attunk ki, a többiek nem hoztak semmit. Ez így ment legalább két hónapig. Akkó azután a többi halászok meksokáták, nem tutták, hogy mivē foktuk a sok halat, csak csodákosztak. Mer mi esztet három hónapig napvilágra nem hoztuk. Éjjel a nádba égyuktuk. Asztán közbe akattak halászok, akik gyanut foktak és kilestek bennünket. Így tudódott ki ez a kis burittó. Eccer Ángyás jött Pákozdon, montam „dugjátok el!” de csak nyomták le és szették ki a gyönyörű halat. Ángyás meglátta: „na, atyám fiai, hát ti ezzel fogjátok a halat?” Végignézett rajta: „másnap nekem is lesz!” Három-négy hétig dógosztunk még, mire a bérlő rájött, hogy mivel fogjuk a halat, mikor a hajón a háló száraz. Titkótuk, de muszáj vót megmondani, mer a háló száraz vót, hal mégis vót. Akkó megmutattuk. Úgy kütte asztán be a minisztériumnak és lejött

³ Életrajzukat lásd alább.

az engedéj, hogy ezzel szabad halászni, mer a halat nem sérti meg. Csináltak asztán mindenfelé. Asztán így tanítottuk be a többi halászokat is, a pákozdiakat, gárdonyiakat, velenceieket."

További kutatásaim során kibontakozott a zsákos tapogató kialakulása is. Sikerült megállapítani a változások időpontjait, okait és a legtöbb esetben a módosítók személyét is.

Az a szerszám, amit 1912 kora őszén talált ki a három sukorói halász (Seffer Lőrinc, Seffer Ferenc és Kis József), még csak zsáknélküli tapogató. Kúpalakú, karikája fűzfa, oldalvesszője négy faág; ez a négy oldalvessző egy pontban futott össze, ezeket a csúcsonál zsineggel kötötték meg. Átmérője ekkor még 50 cm. Oldalait körülbelül a feléig fonalból kötött léhész borította. Ezzel borították le a halat és kézzel szedték ki belőle. A nádasban használták, sekély vízben. „Nádon lehetett fogni a halat, a kicsi vizen. Egy sukk vízbe használták."

Zsáknélküli tapogató
(1912 őszi elején, Sukoró).

Zsáknélküli tapogató
(1912 őszi végén, Sukoró).

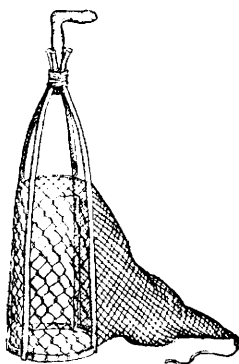
Zsákos tapogató
(1912 téli elején, Sukoró).

Néhány hét múlva, késő ősszel, ez a három halász már módosította a zsáknélküli tapogatót, a karika már nem fűzfából, hanem a broncsból volt. „Az abrincost hordóabrincsból, vagy eketajiga kisebbik kerekének az abrincából csináltak.“ A szerszám magasabb, átmérője keskenyebb lett. Oka: a nád közt jobban lehetett használni, könnyebben lehetett lenyomni a keskenyebb szájú, karcsúbb szerszámot.

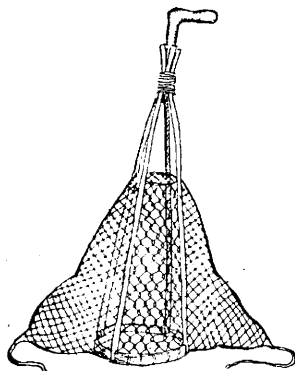
Még ebben az évben, téli elején a „feltalálók“ zsákos tapogatót erősítették a tapogató egyik oldalára: ezzel kialakult a zsákos tapogató. „Csak akkó keszték csinálni a zsákos tapogatót, mikó jöttek a hidegek.“ A zsákos tapogató kialakulásának kettős oka volt: 1. a hideg. Eddig a tapogatóba került halat kézzel vették ki, a hideg víz miatt ez kényelmetlenné vált, ezért szerelték rá a zsákos tapogatót. A hal ebbe a zsákos tapogatóba ment bele, s így a halat anélkül lehetett a szerszámából kivenni, hogy a hideg vízbe kellett volna nyúlni. 2. A víz mélysége, ez a lényegesebb ok. Míg a tapogatót eddig csak nádon használták, addig ezzel „szakadtaszta“ (A szakadtaszt lásd később.) A szakadtastnál, vagyis úszó szigetekenél a víz mélyebb volt, itt már nem lehetett kézzel kivenni a halat, itt a szerszámot ki kellett emelni a vízből, a hallal együtt. Ezt csak úgy érthették el, ha a hal valamilyen módon beleakadt a tapogatóba. A halnak a tapogatóból való kimenekülését — a tapogató felemelésekor — más-

képpen is meg lehet akadályozni. Például ha a tapogató fala tükörháló,⁴ azonban a Velencei-tavon a tükörháló ebben az időben még ismeretlen volt, csak 1948 körül honosítják meg a dunai halászok. Ez a harmadik fejlődési fokon álló zsákos tapogató terjedt el a Velencei-tavon.

1913-ban Gárdonyban a léhés helyett drótból kötik a tapogató falát. Oka: egyrészt könnyebben meg lehetett tudni, van-e a leborított tapogatóban hal, másrészt a nád hamar elszakította a léhést. „Itt vót a szomszédungba egy öreg ember, Vörös Lajosnak hifták, asz csináta az elsőt drótbú. A drót jobb vót, mer a hal meglökte a drótot, az zörgött s az ember észrevette, hogy hal van benne. Egy év mulva az egész tóba elterjett a dróthálós duda“ (Gárdony). „A tapogatót szabájosztuk. A vékteleenségig nem vót jó a léhés, dróttal fontuk be, mer a nád a léhést észaggatta. A léhés két hétik tartott, a drót egy évig“ (Sukoró). A drótfalat a halászok maguk kötötték kézzel.

Zsákos tapogató (1913, Gárdony).

Kétzsákos tapogató (1914, 1919).

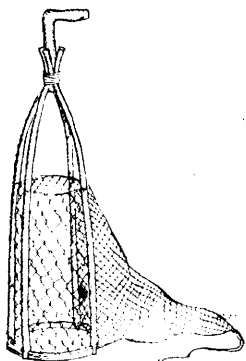
1914-ben Sukorón a zsákos tapogatóra még egy zsákot szereltek. A „szakadtak“ alatt és a tisztás gödrein használták a kétzsákos tapogatót. E szerszám kialakulásának oka: a „szakadtak“ alatt és a gödrökben igen sok volt a hal, egyszerre több is belefért volna a tapogatóba. A szerszám befogadóképességének növelése a zsák nagyságától függött: hiszen csak a zsákba került halakat lehetett a mélyebb vízből (ahová kézzel már nem lehetett lenyúlni) kivenni. A zsák nagysága azonban nem fokozható a vékteleenségig, ezért nem az úrtartalmát, hanem a zsákok számát növelték. A kétzsákos tapogatót egyenesen kell felhúzni, mert ha oldalt húzzák fel, akkor a döntés következtében az egyik zsákból kimenekülnek a halak. A szerszámot két évig használták, 1916-ban eltűnt. Oka: csak a „szakadtak“ alatt volt érdemes használni, ott volt egytömegben olyan sok hal. A „szakadtozás“ azonban a „szakadtakat“ hamar tönkretette, azok elpusztultával fölöslegessé vált a szerszám.

1919 tavaszán Sukorón Seffer Lőrinc újból csinált kétzsákos tapogatót. Oka: a „szakadtak“ regenerálódtak. Ez a szerszám azonban még az 1914-esnél is rövidebb életű volt. „Csak egy hónapik hasznátam, asztán az egyik zsákját levettem róla, a nyílást becsinátam.“ Oka: fárasztó és

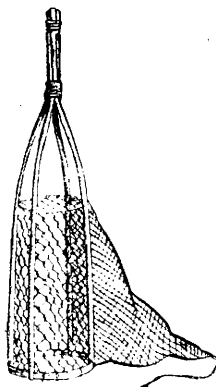
⁴ Ilyen tükörháló van például az algyői tapogatón: Herman Ottó, A magyar halászat könyve (Bp. 1887), 336., a tükörháló leírását lásd uo. 283.

késedelmes volt. Az egyzsákos tapogatóval ötször-hatszor is borított addig a halász, amíg a kétzsákosból oldalt kiöntötte a halat. Érdekes, hogy a két kétzsákos tapogató eltűnésének más-más az oka. A szerszám lassú kezelhetősége természetesen már megvolt 1914-ben is, csak éppen nem ismerték fel azok a halászok, akik akkor használták. Seffer Lőrinc azonban már egy hónap alatt felismerte ezt a hátrányt. Ez a példa jól mutatja, mennyire az egyéni rátermettségtől, egyéni éleslátástól és tapasztalat-leszűréstől függött a szerszám javítása.

1920-ban a tapogató felső karikáját megnagyobbították. Oka kettős: 1. mivel a felső karika nagyobb lett, nőtt a tapogató szélessége is, nagyobb lett tehát az úrtartalma, 2. az eddigi tapogató alul széles, felül hirtelen keskenyedő volt, a módosított szerszám ellenben enyhén öblösödő; az előbbi hirtelen szélesedő szerszámot nehéz volt a sűrű nád között lenyomni, az újat azonban nem.

Zsákos tapogató
(1920).

Zsákos tapogató
(1935, Velence).

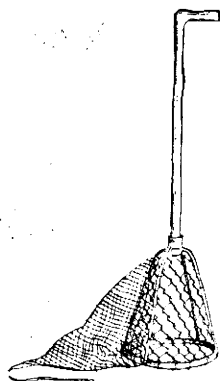
1925-ben alakult ki a két méter magas *nagyburítottó*. Oka: a magas vízállás. „A mélyebb vizekre, elveszett gyökerekre, gödrökre kétnémetrest csinátunk, oda már nagyobb kellett.“ Ezt a szerszámot körülbelül két évig használták. „Ha öt évig, hat évig alacsony vót a víz, akkó elő se vettük, ha magas vót, akkor csinátunk megin.“

1935-ben Velencén elhagyják a tapogató nyelén lévő fogantyút, a *kamót*. Ez a változat terjed el a tavon, csak Sukorón marad meg a fogantyús tapogató, itt a fogantyú neve *kamó*, *gamó*, *nyomdikó*. Pákozdon is láttam egy-két „kamós“ tapogatót, ezek azonban sukoróiak, mert id. Seffer Ferenc és ifj. Seffer Ferenc a pákozdi tanyán halásznak, de ők sukorói lakósok.

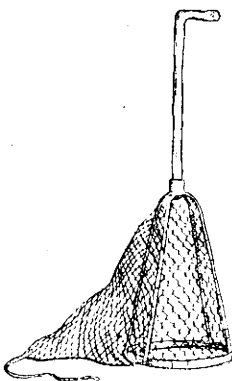
1938-ban Sukorón oldalvessző helyett *vasrámás tapogatót* csináltak. Márki János csináltatta az elsőt. A sukorói halászok azonban nem fogadták el: „Ezt nem talátuk eredményesnek, először mer nehéz, másoccor kicsi a ráma, kevesebb hal fér bele.“ „Márki János sukorai csinátta kováccsal, de félbemaratt, nehéz vót, nehéz vót vele dógozni.“ Nem fogadták el a velencei halászok sem: „A vasráma kicsi, nem jó, mer kevés hal fér bele, ha lenyomják a vízbe.“ A gárdonyiak sem használják: „Bele kell kapaszkodni a dudába, ha a szél fújja a csónakot és a vas elgörbül. A faráma rugalmas, az jobb.“ Pákozdon azonban elfogadták, igaz, hogy módosítva.

1940-ben Pákozdon javították a vasrámás tapogatót: a rámát fölemelték magasabbra, így már elég hal fért bele. „A burogatót, vagy nyomo-

gatót tíz éve csinájják vasrámával. Azelőtt farámás vót. Jobb ez, mer betart tíz évig is, a farámás egy év alatt összetörik. A vas vékony, nem nehéz, hiszen a farámáshoz is erős fa kellett; nem nehéz dolog ez“ (Pákozdi). „A pákozdiaknak a vasrámás előtt farámás vót, amit még tőlünk tanútak el. A vasrámás jobb nekik, mer a kovács megcsinájja nekik, meg nem is törik el“ (Sukoró).

Zsákos tapogató
(1938, Sukoró).

Zsákos tapogató
(1940, Pákozdi).

Az 1912-ben kitalált egyszerű borító szerszám ezeken a változásokon keresztül alakult ki mai formáivá: a *bodzafa-keretes kamós* és *kamó nélküli*, valamint *vaskeretes kamós* alakká.

A mai zsákos tapogató körülbelül félnap alatt készül el. Nagyjából két óra kell a tapogató és két óra kell a zsák elkészítéséhez. Az *abroncsot*, vagy *alsókarikát* a kovács csinálja, esetleg a *kis- vagy felsőkarikát* is. A vázhoz szükséges négy *bodzapálcát* a halász vágja le. A *bodzapálcák* egyik végét középen néhány centiméternyire bevágják, hogy „*rágyüjjön*“ a karikára. Az alsó karikát leteszi a halász a földre, a négy pálcát egymástól egyenlő távolságra ráilleszti a karikára és erősen hozzádrótozza. A négy pálcát felső végét egymás felé húzza és zsineggel összeköti, így a váz kúpalakú lesz. Ekkor beerősíti a kiskarikát, az alsó karikától karhossznyi távolságra. A négy egyenlő rész közül az egyiket, „*amelyik kézre esik*“, szabadon hagyja, oda kerül a zsák. A másik három oldalt beköti dróttal. Előzőleg a drótot olyan darabokra vágja, amilyen hosszú a zsákos tapogató. A tapogató alján a drótháló szemei nagyobbak, felfelé kisebbednek, ahogy a váz szűkül. A drótfalat természetesen nem kötőtűvel, hanem kézzel kötik. A kiskarikát is beköti — rendszerint zsineggel —, hogy a hal ott ki ne tudjon ugrani. Ezután kerül rá a zsák. A zsákos tapogató élettartama elég rövid. „*Két-három szezont kibír egy duda, csak a zsákot kell cseréni, három-négyhetenként elszakad, ha rendesen dógozik vele az ember*“ (Gárdonyi). „*Egy évre egy dudához három zsák kell és kéccer kell drótozni*“ (Velence).

A zsákos tapogatóval leginkább pontyot fogtak, mondja egy öreg gárdonyi halász, aki már felhagyott ezzel a mesterséggel. Egy másik halász, aki még ma is használja ezt a szerszámot, a pontyon kívül süllőt, harcsát és csukát is fog vele. A velenceiek pontyot, harcsát és süllőt fognak; de csak a ponty és a süllő az értékes. A pákozdiak szerint a ritkaszemű zsákos tapogató csak a ponty borítására használható, mert a süllő kibújik rajta.

Ezért a süllő számára olyan szerszámot kötnek, amelyiknek a fala kisebb szemű.

A velenceiek szerint a zsákos tapogató tavaszi és őszi szerszám, használgják azonban télen is. Három-négy év óta nyáron is „kizárás nélkül mindig“ használják. A sukoróiak azt tartják, hogy napnyugta felé van a zsákos tapogató ideje alatt, amikor a hal a nád felé megy, tehát ivás előtt 4 és 7 óra között. Reggel nem igen lehet vele fogni. A gárdonyiak szerint ha hideg a víz, akkor a hal „áll“ és egész nap lehet használni a „dudát“. Nyáron, amikor „sörény“ a hal, akkor csak reggel lehet fogni.

A zsákos tapogatóval akkor biztos a borítás, ha látni a halat. Legjobb a hal elé borítani. „Ha a hátát megüti, akkor a hal felugrik, be a dudába.“ „Van úgy, hogy mingyá kézzel meg lehet fogni, úgy felugrik a zsákba.“ Az is eredményes borítás, ha a hal éppen középre kerül, tehát a szerszám abroncsa nem érinti meg a halat. Rossz borítási mód az, amikor a hal feje már túl van a tapogató száján, s így üti meg az abroncs a hátát. Ilyenkor a hal „megugrik“. Amikor a halat a halász leborítja, akkor a zsák vége még a kezében van, ekkor a tapogatót kicsit felemeli és gyorsan újból leszorítja a fenekéhez: „zöcsköli-zöcsköli“. A hal megijed, menekülni próbál és nekimegy a tapogató falának. Így a halász „megérzi“, hogy van hal a tapogatóban; csak ekkor engedi el a zsákot, hogy a hal abba belemenjen. Tapogatáskor *bökődőfát* is használnak; ez másfélméteres akácfa-bot, ezzel „bökődik“ a tapogatóba került halat, hogy bemenjen a zsákba. „A bökődő fával a zsákot el is nyujcsa, hogy a hal bele tuggyon menni.“ Amikor a hal már bent van a zsákban, akkor a szerszámot megdöntik és szájával felfele emelik ki, hogy a zsákmány ki ne menekülhessen a zsákból. A halakat aztán kiborítják. A hal kivevésének van más módja is. Ősszel, amikor a hal „nagyon lusta“, akkor nem megy be a zsákba, ilyenkor kézzel kell kivenni. A kis felsőkarika hálóján e célból „kis nyilást“ csinálnak. Természetesen kézzel csak kis vizen lehet kivenni a halat, ahol a halász elérhet a víz fenekéig is. A hal kézzel való megfogásának két módját ismerik: vagy a hal nyakát fogják meg, vagy a két szemébe „nyúnak be erőssen“. Másképp nem lehet kivenni, mert kicsúszik a kézből.

A zsákos tapogató alkalmazási módja igen változatos. Ősszel és tavaszszal zöld nádon, gyökereken, hináron, szakadton és gödrökön; télen pedig kifürdésben és ázalgáson használják.⁵

⁵ A zsákos tapogató használati módjai a következők:

Zöldnádon. „A zöd nádon láttya, hogy hol a hal, mer láttya hol mozgattya a nádat és hol áll meg. Zöd nádon biztosabb a tapogatás“ (Sukoró). „A nádason csákjafával zörgeti a nádat, akkor megindul a hal. A nádat mozgassa a hal, így látni lehet, hogy hol megy; ahol megáll, ott kell burítani“ (Velence).

Gyökéren. „Gyökéren vaktába tapogatunk, kéccászor is letesszük és nem találunk egyet cse. A gyökér kiveszett náttors. 2—3 méter víz van rajta. Állandóan ott van (egyhelyben van) ez a gyökér“ (Velence). „A gyökereken találomra dógoznak ott nem láttya, hogy a hal hol van. találomra keresi. A gyökerek a nád kiveszett gyökere, a tuskók mind bennmaradnak“ (Sukoró).

Hináron. Csak egyedül Pákozdon dolgoznak így, itt is csak egy ember: Törzsök Gábor. „En hináron is használom, csak egyedül én használom így. A hinár alatt megbögdösöm, ahogy a hinár alatt megy a hal, jön fel a bugyor tenyéryi szélesen. Akkor ahol a hal megáll, ott leboritom. Észrevenni, hogy benn van a hal, mer zörgeti az oldalát. Akkor karóval megpiszkálom, hogy a zsákba mennyen. Az abrincsára maddzag vót kötve és azzal húztam fel.“

Szakadton. A nád felszakad a talajtól, kisebb-nagyobb úszó-szigeteket alkot. Télen a halak ezek alá húzódnak, „mer a szakattak alatt gödör van, abba fészkelnek

A zsákos tapogató kialakulásával kapcsolatban Kovács Elemér megemlíti a Dolina vidékén ismert hasonló alakú *klonja* szerszámot, azonban a két tapogató közötti összefüggés megállapításához szükségesnek tartja előbb a többi dunántúli halászhelyek szerszámainak, valamint a délszláv halászzattal való kapcsolatuk megvizsgálását. Valószínűnek véli azonban így is, hogy a Velencei-tavon használt zsákos tapogató minden külső hatás

a halaké. A „szakatkozás” közvetlen a jég beállta előtt és közvetlen a jég elmúta után folyik. „Dereléskor, november derekán, mikor erős derek vannak, akkor a halászok fogják a csákyafát, alányulnak a szakattnak; megtalálják a halfészket, mer amikor a csákyát a halak közé szúrja, akkor a halak megrázzák a csákyát. Ha megvan a gödör s sok hal van benne, akkor szólnak a kollégáknak, aszt a részt levágják nyeselővel, az elvágott részt eltolják, a gödör szabad lesz. A gödör méteres lehet, vót hogy vót kétméteres is. Körülfogják, s a csónak faráról dudázzák. A hal ijenkor érzéketlen, 30, 50 centiméter, egyméteres távolságra megy csak el. Így borigattyák” (Pákozdi). „Ez kora tavasszal vót, amikor télen alá huzódik a hal. Rámentünk a szakattakra, alányútunk a csákyával, csak úgy pöngött a csákyja. Akkor a szakattat elváltuk szecskavágóval, étotuk az egyik részt, és ott tapogattunk. Amikor jó idő van, akkor már nincs ám alatta, nyáron nem lehet a szakattat alatt halászni” (Sukoró). A „szakattak” azonban hamar tönkremennek. Érdekes elgondolása van ezzel kapcsolatban a Velencei Halászszerkesztő elnök, Benkő Jánosnak. Szerinte az a baj, hogy a szakattakat gyakran négyfelé is szétvágják, ezeket a kisebb darabokat azután már szétviszi a vizen a szél, s az egyes kis szakattak alá nem fészkel be a hal, Benkő szerint nem kellene a szakattakat annyira szétvagdálni, és a szétvágott szakattakat dróttal össze kellene kötni. Így egybemaradnának és a halak újból alá tudnának fészkelni. A szakattakat nem is kellene fáradtságos munkával szétvágni, elég lenne az összekötő drótokat eloldani.

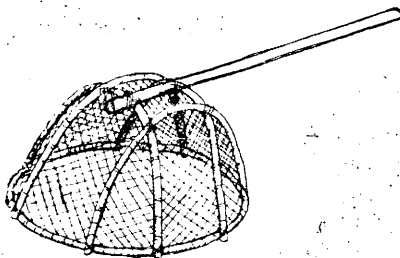
Gödron. A tisztáson ha hallal teli gödröt találtak, akkor csónakokkal körülfozták a gödröt. „10—15 hajóval vótak ott, sukoraiak, velenceiek, gárdonyiak. Farral álltak a hajók, úgy dudázták” (Velence, Csikesz Lajos).

Télen sem állt le a zsákos tapogató, többféle téli használati mód alakult ki. Ha nem volt befagyva, akkor csónakkal mentek be a tóba, éppen úgy, mint tavasszal meg ősszel. De használták jégen is:

Kifürdésben. Ahol a halak egycsomóba gyűlnek össze, „ott kifürdik a jeget, bármilyen hideg is van, ott nincs jég. A nád mozog, ahogy a halak jádzanak, ojan sürűen vannak, hogy a farkuk kiláccik. Ez a kifördés. Van asztalnyi, udvarnyi kifördés is. Egy udvarnyi kifördésbe 50—60 mázsa fekszik. 25—30 négyszögöl vót a legnagyobb kifördés. A halász a jég szélén állva tapogat, egy-két hajó meg benn van a közepin és onnan tapogat, ahová már a jégről nem érnek el. A hajót szankóval viszik be, a likná belőki az ember rá a vízre” (Sukoró). A velenceiek nem tartják eredményesnek ezt a halászmódot. „Télen kifürdésbe használják a dudát, beviszik a hajót, de nem eredményes, mert ahogy benyomja a hajót a kifördésbe, a halak mingyár elmennek.” A gárdonyiak, akárcsak a sukoraiak, eredményesnek tartják a kifördésben való halászatot. „Ementünk a jégre, vót, hogy a hal kifördötte; 8—10 mázsát is előszettünk, Hatan vótunk. Ha nagy vót a kifördés, akkor betettük a csónakot és onnan dudáztunk. A halat a jégre öntöttük. Vót velünk egy hordó a szankon, abba beletettük a halat, aszt vittük be a bárkába.” A gárdonyi Imre János öreg halász szerint a régi halászok nem tudták, hogy a kifürdésben halak vannak. Az egyik sukorói halász szerint véletlenül tudták meg, hogy a kifürdésben hal van. „A kifördést is úgy találtuk föl, egy kutya taláta föl. Nádat vertünk, velünk vót egy kutya is. A kutya beugrott a vízbe, elkapott egy halat. Jön hozzánk, nézzük, mi van a szájában. Egy hal. Így jöttünk rája, hogy ott hal van. Azelőtt ez soha se vót” (Seffer Lőrinc).

Ázalgáson. „A hó alatt ázalgás vót, keresztek a jeget fejszévő konogatni. Ahol kongott, ott fejszével kivágtuk a jeget; három négy ember gyorsan szedte ki a jeget, három négy meg burogatott. Ha az ázalgás nem kong, akkor ha ki is van fürödvé, akkor sincs ott hal” (Sukoró). „Kongott a jég, mikor kopogtatták. Ott vékonyabb vót. Kivágták a jeget, jó nagy likat vágtak. 5—6 ember körülállta és fokták a halat. Egy évbe vót ez, 1913—14-be lehetett” (Velence). Használták ezt a fogásmódot a gárdonyiak is.

nélkül jött létre.⁶ Adataink alapján biztosnak vehetjük a zsákos tapogató külső hatás nélküli keletkezését.⁷ A zsákos tapogató eredetét vizsgálva, nem is lehet azt összevetni más vidékek hasonló szerkezetű szerszámaival, mert a zsákos tapogató eredetileg nem volt zsákos, hiszen a zsák csak a tapogató harmadik fejlődési fázisában került rá. A szerszám eredetileg csak arra szolgált hogy a nád között lévő halat fallal vegye körül, s így könnyen lehessen azt megfogni.⁸ Tehát eredetileg borító szerepe volt. A borítás elvén alapuló halászszerszámot pedig nem kellett a Velencei-tó halászáinak idegenektől tanulniok, mert ezt már „régóta“ ismerték. Már

Sukorói nyeles burittó.

Herman Ottó leírja a velencei nyeles borítót,⁹ adatközlőim szintén jól ismerik. Használták a *burittót*, vagy ahogy Herman Ottó lejegyezte a *burét-tót* (a nyelesborítót), csakhogy a part mentén; a partról „borigattak“ vele. A kezdeményező sukorói halászok tulajdonképpen ezt a nyeles borítót módosították, már nem a partról, hanem a vízből fogták vele a nád között levő halakat. Ezért elhagyták a nyelét és kisebbre fogták a káváját. Ezért mondták a feltalálók, hogy „kis burittót, kiskerületű burittót“ csináltak. „A gyepre való burittóval (nyeles borítóval) dögosztak, de a nád köszt nem lehetet használni, mer nem fért be. Ezért hegyes tapogatót csináltak. Így lett a zsákos tapogató“ (Sukoró). Ezek szerint tehát a három sukorói halász nem feltaláló — mert nem új, merőben ismeretlen szerszámot készítettek; csak egy meglévőt alkalmaztak más terephez —, hanem módosító. Hogy valóban a borítótól származik ez az új szerszám, azt bizonyítja neve is, mert mint láttuk, eredetileg „burittó“-nak nevezték. Más, idegen eredetű zsákos tapogatószerű szerszám hatását csak a zsák felkerülésénél várhatnánk. Az idegen hatás azonban ennél a fázisnál is valószínűtlen. A zsák ugyanis már néhány hónap mulva¹⁰ megjelent a tapogatón. Ha ez az idegen hatásra következett volna be, akkor ennek a hatásnak éppen a „feltalálás“ utáni néhány hónapban kellett volna érnie ezt a szerszámot, mert ha már ismertek volna valamilyen zsákos tapogatót előbb is, akkor a racionálisan gondolkodó kezdeményezők nyilvánvalóan nem kísérleteztek volna a sok-

⁶ I. m. 342. l.

⁷ Vö. a Seffer-testvérek fent közölt elbeszélését.

⁸ „Úgy gondóttuk akkó, ha aszt megvárják (a halak), hoty kézzel mekfogjuk. akkó csinálunk nekik hálóból ojan kis burittót és azalatt fogjuk mek kézzel“ (Sukoró).

⁹ I. m. 337. l. és 221. ábra.

¹⁰ 1912 kora őszén készítették a kis borítót és már kora télen rákerült a zsák.

kal primitívebb zsáknélküli tapogatóval. De valószínűtlen más okból is: gyűjtésem folyamán kutattam olyan halász után, aki ezidőtájt hozhatta vagy közvetíthette volna azt a bizonyos másik tapogatót, az öt Velencei-tavi falu halászaiban azonban ilyenről nem tudtak. Nem jártak más vidéken azok a halászok sem, akik ezt a szerszámot kezdeményezték és kialakították. Ha egyáltalában felmerülhet valamilyen más hasonló elvű halászszerszámmal való kapcsolat lehetősége, akkor az nem a *klonja*, hanem a *pók*¹¹ lehetne. A *pók* ugyanis nem ismeretlen a Velencei-tó halászaiban előtt, mert egy-két Dunáról idekerült halásznak van ilyen szerszáma, igaz, hogy a Velencei-tavon ezt nem használják; nem tartják a „nád miatt“ megfelelőnek. A *pók* azonban csak a zsákos tapogató feltalálása után jutott el a tóra,¹² annak kezdeti stádiumaiban nem játszhatott szerepet. A későbbi fejlődés folyamán azonban már hathatott a zsákos tapogatóra. A Sukorón elkezdett, de ott el nem fogadott „vasrámás“ zsákos tapogató, amit Pákozdon tökéletesítettek és ma is csak ott használnak, valószínűleg a vaslábás *pók* ismeretében keletkezett.¹³

Kovács Elemér az iparosodás útján megindult halászat találmányának tartja¹⁴ a zsákos tapogatót. Ezzel az általánosító felelettel azonban nem elégedhetünk meg, meg kell vizsgálni, miért alakult ki a Velencei-tavon új szerszám; mi volt a kényszerítő ok, ami kiváltotta és miért éppen abban az időben. A Velencei-tó halászaiban a sekély, nádnélküli vizeken, a part mentén — mint láttuk — a *burított* (nyeles borított) használták és használják részben ma is. Ezt a szerszámot máshol — mélyebb vízben, nádasban — nem is lehet alkalmazni. De nem is kellett, mert itt volt egy másik, igen jól bevált szerszám: a szigony. Ezt, a halakban sok kárt tevő szerszámot azonban betiltották. A Velencei-tavon 1910-től tilos volt szigonyt használni. „A cigonyt 1910-ben törölték el. Amiér a cigonyt eltörüték, azér kesztünk gondókozni, hogy valamilyen szerszámot csináljunk, hogy a cigonyt helyettesítsük“ (Sukoró, Seffer Ferenc). A szigony eltiltása volt tehát az a kényszerítő ok, ami az új szerszám feltalálását kiváltotta. Amint betiltották a szigonyt, két év múlva már meg is jelent primár formájában a tapogató. „Cigonnyal már nem lehetett fogni, hát ezt hasznátuk. 1913-ban már az egész tavon elterjett“ (Sukoró). Ez a tény tudatosan él a tó halászaiban: „Mikor a cigony el lett törüve, akkó lett a duda-burított“ (Velence). „A cigonyt 40 éve tiltották be, mer sok sebesültet csinát. A cigony után pár évvel a cigony hejett gyütt a duda“ (Gárdony). A nosztalgia azonban még egyideig megmaradt a szigony után: „A cigony biztosabb vót mint a duda, azzal mindenhová be lehetett menni.“ „A sűrű nádba jobban lehetett halászni a cigonnyal, mint a dudával.“ De a kezdetben kevésbé tökéletes szerszám hamarosan az egész tó tulajdona lett, mert csak a szerszám volt új, a fogásmódok már ismeretesek voltak, hiszen „a cigonyt is tavasszal meg ősszel használták, amikor a hal állt“ (Gárdony). „Télen is hasznáták a cigonyt“ (Velence), stb. Az új szerszám tökélete-

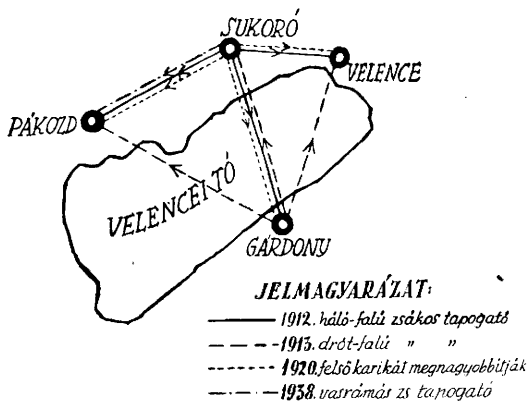
¹¹ A *pókra* lásd: Morvay Péter, A *pók* vagy kukucska. NÉ. XXXII (1940), 191—5.

¹² A *pók* útjával, hogy miként nyomult a Dunán felfelé és hogyan jutott a Velencei-tóra, mi nem foglalkozunk, mert ezt a nagyon tanulságos kérdést Solymos Ede vizsgálja — többek közt — készülő szakdolgozatában.

¹³ A *pók* éppen a pákozdi vizen dolgozó halászok tulajdona.

¹⁴ I. m. 324. l.

sedett, a tó halászháljai közösen fejlesztették, az egyik faluban történő módosítás elterjedt az egész tavon, ezt egy másik falu halásza tovább módosította, ez a javított forma terjedt el ismét, ezt újból módosították, így fejlődött az egyszerű zsáknélküli „burítottó” — a pötszerszám — a mai zsákos tapogatóvá, amelyik „filléres szerszám, de túltesz mindenen”. „Ez kis semmi szerszám, de a mai napig ez járja a főszerepet, még a kerítő hálón is kitesz.”

A zsákos tapogatóon végzett módosítások terjedése.

A zsákos tapogató valóban rászolgált a halászok elismerésére. Valamennyi falu halászháljai dicsekednek kiemelkedő eredményekkel. Sukoró: „ha csomóba áll a hal, akkor ha közibe talál, akkor annyi van benne, amennyi belefér. Legtöbb vót 27 darab (egy borításra). Ahogy lenyomtam, egész fölig teleszalatt hallal. A zsák ojan vót, mint egy halzsák, ami tele van.” „Egy nap 240 kilógrammot foktam egymagam. Jégvesztivel vót, a halak rakásba vótak, mert csendesesen ment ki a jég. Aszt hittem, gyalog megyek ki, majd elsüjett a hajó. Egy hét alatt egy tehenet kerestem.” „1920-ba két nap alatt egy dudával négy mázsát foktam, négy nap alatt két kerítőhálóval 14 kilógrammot foktam.” Velenice: „Egy ember egy hejbe, 3—4 mázsát felszedett abba az időbe, amikor késztek csinálni a dudát. Egy nyomásra 3—4 darab 4—5 kilós halat fogott. Vót egy év, 1947-be egy nap alatt egy mázsát foktam dudával.” Gárdony: „Ősszel 30—40 kilót is fog egy nap. Télen elmentünk a jégre, vót hogy 8—10 mázsát is előszettünk.” „Mikor fetalálták, 20—30 kilót foktak napjába. Egyszer egy nap foktam 103 kilót is. A sukoriak többet is foktak.”

Érthető tehát, hogy a Velencei-tó halászháljai miért állítják fel a kis-szerszámok között a következő sorrendet: első a zsákos tapogató, második a szárnyas varsa, harmadik a cérnaháló. Jórészben a zsákos tapogatóval végzett munkájának köszönheti a velencei Velenice Benkő János, hogy 1947. évi termelése lapján 1948-ban *élmunkás* lett.

A zsákos tapogatónak azonban van egy hátránya is: nagyon fárasztó. Inkább csak fiatalabb korban használják. Az öregebbek már nem igen dolgoznak vele. „Amikor a varsa fog, akkor nem burítottunk, minek fáragyunk vele” (Sukoró, Seffer Lőrinc, 65 éves).

Természetesen nemcsak a kiemelkedő eredmények, hanem az átlagos hozam is a kisszerszámok élére állítja a zsákos tapogatót. Egy zsákos tapo-

gató évi fogása 2000—2200 kg, míg egy vég cérnahálóé 50 kg. és egy varsáé csak 35 kg. S amíg egy halásznak zsákos tapogatóból csak egy darab kell, addig cérnahálóból kell legalább 20 vég, szárnyas varsából legalább 50 drb. A szerszám elkészítési ideje és a szerszám ára szempontjából is sokkal előnyösebb a zsákos tapogató. Egy tapogató fél, egy vég cérnaháló egy, egy szárnyas varsa másfél nap alatt készül el. De míg egy halász teljes szerszámkészlete egy zsákos tapogatóból áll, addig az utóbbiakból 20, illetve 50 kell. Míg a zsákos tapogatóhoz kb. 70 dkg drót (kb. 3 Ft), negyed kg fonál (10 Ft) és egy abroncs (3 Ft) kell (összesen kb. 16 Ft), addig egy szárnyas varsához és egy vég cérnahálóhoz $\frac{1}{2}$ kg fonál kell (20 Ft), de ezt még meg kell szorozni 50-nel, illetve 20-szal, igaz, hogy a zsákos tapogatót egy évben kétszer kell drótozni és háromszor kell a zsákot megújítani, de ezt az időt és a kiadást kiegyensúlyozza a szárnyas varsák kátrányozásához, valamint a cérnaháló impregnálásához felhasznált idő és nyersanyag. A zsákos tapogató tehát, nemcsak „fogóssága“, hanem az elkészítéséhez szükséges idő és nyersanyag szempontjából is a leghasznosabb szerszám.

A kis-szerszámok készítési ideje, ára és évi hozama

A szerszám neve	Egy halász teljes szerszám készlete	A szerszám elkészítésének ideje		A szerszám ára		A szerszám évi fogása	
		1 drb-é	teljes szerszámkészlet-é	1 drb	teljes szerszámk.	1 drb	teljes szerszámk.
Zsákos tapogató	1 drb	0,5 nap	0,5 nap	16 Ft	16 Ft	2000 kg	2000 kg
Cérnaháló	20 vég	1 „	20 „	20 „	400 „	50 „	1000 „
Szárnyas varsa	50 drb	1,5 „	75 „	20 „	1000 „	35 „	1800 „

A szerszámok aránya és értéke

A szerszám neve	A szerszámkészlet elkészítési idejének arányszáma	A szerszámkészlet árának arányszáma	Az évi fogás arányszáma		Idő*	Anyag	Kiadás összesen	Bevétel
			1 szerszám	teljes készlet				
Zsákos tapogató	1	1	57,1	2	3·50 Ft	16 Ft	19·30 Ft	20.000 Ft
Cérnaháló	40	26,6	1,4	1	140— „	400 „	540 — „	10.000 „
Szárnyas varsa	150	66,6	1	1,8	525— „	1000 „	1525— „	18.000 „

* Ha egy napra 7 Ft-ot számítunk.

A feltalálók személye. A Velencei-tó halásztársadalma halászás szempontjából három rétegre tagolható:

1. Régi velencei halászok (akik több generáción keresztül csak halászok voltak).

2. Régi halászok, de az előző generációk

a) a Balatonon,

b) a Dunán (vagy valamelyik más vizen) halásztak.

3. Új halászok,

a) akik a Velencei-tó mellett laktak, de eredetileg más volt a foglalkozásuk,

b) akik más vidékről jöttek, ahol nem volt halászható víz és csak a Velencei-tavon kezdtek el halászni.

Ha megvizsgáljuk, hogy a zsákos tapogató feltalálásában és a lényegesebb változtatásokban kik vettek részt, akkor kiderül, hogy valamennyien a 3. kategóriába tartoznak. A zsákos tapogató kialakulásának lényeges mozzanatai: 1. kis átmérőjű „burittó“ alkalmazása a nádon, 2. zsák ráerősítése, 3. a lélés dróttal való helyettesítése. Ezek a döntő minőségi változások, amelyek hirtelen, két év alatt mentek végbe (1912—13-ban). Az első két módosítás a sukorai Seffer-testvérek nevéhez fűződik. A Sefferék nem idevalósiak. „Lovasberénybű gyűtt ide apám. Kb. 1880 körül gyűhetett ide. Mária 73 éves, ő még Berénybe született. Édesapám mikor megnősült, akkor kezdett halászni, kb. 1890 óta. Szegény ember vót, jóbarátai betanították, verséket csinát, 15—20 versével keszte, mindig minden évbe gyűtt hozzá, végül 70—80 darab kis kosár-verséje vót. A kováccsal csinátatott cigonyt is. Ezzel keszte a halászatot. A telkesekébe, meg a zsöllérekébe tanút, míg megtellitette magát szerszámmal, akkor bérlette a vizet a káptalantól. A fiai is mind halászok lettek, a Hanzi, a Franci meg én is. Én 12 éves korom óta halászok, most 65 éves vagyok, itt születtem Sukorón“ (Seffer Lőrinc). „Én 1907 óta vagyok halász, most 56 éves vagyok“ (Seffer Ferenc). A Seffer-család tehát fiatal halászcsalád. A zsákos tapogató feltalálásakor Lőrinc 27, Ferenc 18 éves volt; Lőrinc 15 éve, Ferenc 5 éve halászott.

A harmadik döntő változtatás Vörös Lajos érdeme. „Apja református harangozó volt, de halászott is. A Vörös Lajos a gőzmalomba vót mázsálló, Kis-Velencén. Mikor a malom megszűnt, csak akkor lett halász, csak halászott, más mestersége nem is volt. Már nem él“ (Gárdonyi, Imre János). Tehát a második módosító, Vörös Lajos, sem volt igazi halász, ő sem származott hagyományos halászcsaládból.

Felvetődik a kérdés, miért éppen ezek a halászok találták fel az új szerszámot, illetve változtatták meg döntően. Hiszen a szigony eltiltásával előálló szerszámelégtelenséget érezték a régi Velencei-tavi és a régi Balatonról idekerült halászok is. Látjuk, szembenállnak a hagyományos halászokkal az új, hagyománynélküli halászok. S a felvetett kérdésre éppen ebben a tényben, a hagyománynélküliségben látjuk a megoldást. A régi halászokat béklyóban tartotta a hagyomány: a hagyománynélküliek, akiknek a régi halászszerszám is új volt, gátlás nélkül megalkották az újabb halászszerszámot.

Az első két évtizedben ezeknek az új halászoknak a kezében volt a kezdeményezés, az újítások tőlük indultak ki. Az újításban való részvétel azonban lassan fékeződik. A második két évtizedben már egészen mások a módosítók. Az a feltűnő, hogy nemcsak az újításokban nem vesznek részt, hanem a módosításokat sem fogadják el. (Igaz, hogy ezek már egészen

jelentéktelen változtatások.) Valószínűnek tartjuk, hogy ennek a passzivitásnak az oka ott keresendő, ahol a feltalálás aktivitása: a hagyományosságban. Kétségtelen, hogy a legtöbb és a leglényegesebb változtatás a sukorói új halászok érdeme. S az általuk kialakított forma náluk — éppen a szerzőség miatt — megcsontosodott, hagyományos lett. A más falubeli halászoknál ez a mozzanat természetesen hiányzik, tehát most ők a gátlás nélküli újítók.

A zsákos tapogató tovább „él“ (fejlődik): ma is. Most vívja éppen döntő csatáját: „a sporthorgászokkal van egy kis vita, ahol kijelölik a sporthorgászok hejeiket, a halászok ott is ledudázzák. Ezért a horgászok asztongyák, hogy sebzi a halat, de ez nem igaz. Ritkán, ha erősen megvágja keskeny abrincsal a hal nyakát, akkor sebzi meg, de ez igen ritka. A sporthorgászok el akarják tiltani a tapogatót“ (Sukoró).

Diószegi Vilmos

РАЗВИТИЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ РЫБОЛОВНОЙ СНАСТИ НА ОЗЕРЕ ВЕЛЕНЦЕ

Рыбаки на озере Веленце употребляют специальную рыболовную снасть. В настоящей статье мы постараемся осветить происхождение этой, появившейся в новой эпохе рыболовной снасти, ее развитие, причины ее появления и развития, а также общественное положение изобретателей.

Описываемая нами рыболовная снасть была найдена ранней осенью 1912 года тремя рыбаками из Шукоро. Эта снасть еще не имела мешка и рыбу ею покрывали сверху, затем выбирали оттуда руками. Спустя несколько месяцев, в начале зимы, на одну из сторон багра прикрепили мешок, ибо начали ловить рыбу в более глубоких водах, где уже нельзя выбирать рыбу руками, а нужно поднять ее из воды вместе со снастью. Начиная с этого времени, снасть, которая вначале не была совершенной, распространяется по всей территории озера и рыбаки почти каждый год что либо добавляют к ней. Причиной появления и быстрого распространения этой снасти в форме багра для прощупывания, имеющей мешок и образовавшейся из очень старинной снасти с длинной ручкой, которой рыба накрывалась, послужило запрещение употребления остроги, при помощи которой раньше рыбаки ловили рыбу в камышах и глубоких водах. На озере Веленце запрещение употребления остроги началось с 1910 года, после чего уже спустя два года появилась первоначальная форма описываемой нами рыболовной снасти.

Рыбаки озера Веленце, с точки зрения рыболовства, разделяются на три категории: 1. старые рыбаки озера Веленце; 2. старые рыбаки, предыдущая генерация которых однако рыбачила на Балатоне, Дунае и в других водах; 3. новые рыбаки, которые жили возле озера Веленце, но имевшие первоначальную профессию другого рода, или пришедшие сюда из других районов, где не было вод, в которых можно было бы ловить рыбу и начавшие заниматься рыбной ловлей только на озере Веленце.

В изобретении рыболовной снасти в виде багра с мешком и в ее самых значительных изменениях принимали участие рыбаки, относящиеся к третьей категории. Здесь новые рыбаки, не имеющие никаких традиций, противостояли старым, полным своих традиций рыбакам, ибо старых рыбаков сковывали как кандалами их старинные традиции, в то время как не имеющие таких традиций, новые рыбаки, для которых старые рыболовные снасти также были новыми, без всяких препятствий создали совершенно новую рыболовную снасть.

Die Entstehung eines mit Sack versehenen Deckkorbes am Velence'er See

Die Fischer des Velence'er Sees benützen ein spezielles Fischergerät. Wir versuchen das Entstehen und die Entwicklung dieses neuzeitlich entstandenen Gerätes, die Gründe seines Entstehens und Fortbildens, sowie die soziale Lage seiner Erfinder zu klären.

Den mit Sack ergänzten Deckkorb haben drei Fischer, im Frühherbst 1912. erfunden. Da hatte das Gerät noch keinen Sack, man stülpte es über den Fisch und nahm ihn mit der Hand heraus. Nach einigen Monaten, anfang Winter, wurde zur einen Seite des Deckkorbes ein Sack befestigt, denn man fing an, ihn auch im Tiefwasser zu benützen. Da konnte der Fisch nicht mehr mit der Hand herausgeholt werden, man war genötigt, ihn mit dem Gerät zusammen heraufzuheben. Von dieser Zeit an verbreitete sich dieses anfangs wenig vollkommene Gerät auf dem ganzen Gebiet des Sees, und fast jedes Jahr wurde etwas an ihm verbessert. Der Grund, warum der sich aus dem uralten Deckkorb entwickelnde Deckkorb mit Sack entstand und sich so schnell verbreitete, war, dass die Benützung von Schlaghaken, mit welchen die Fischer früher in den Lagunen des Schilfes und in den tiefen Wassern zum Fischfang fuhren, verboten wurde. Seit 1910. war es verboten, Schlaghaken zu benützen. Schon zwei Jahre nach diesem Verbot erschien die primäre Form des Deckkorbes mit Sack.

Die Fischer des Velence'er Sees bilden drei Gruppen: 1. Alte Fischer vom See. 2. Alte Fischer, deren Vorfahren am Plattensee, an der Donau oder an anderen Gewässern lebten, 3. Neue Fischer, die zwar hier lebten aber ursprünglich einen anderen Beruf hatten; oder von anderswo herkamen, wo es keine Fischmöglichkeit gab und sie es nur hier lernten. Bei der Erfindung des mit Sack versehenen Deckkorbes und bei den entstehenden Neuerungen spielten die Fischer der dritten Kategorie die Rolle. Hier stehen den traditionellen Fischern die neuen, tradition-freien Fischer gegenüber. Die alten Fischer waren von der Überlieferung gelähmt, jene für die auch das alte Werkzeug neu war, schafften ohne jede Hemmung das neue Fischergerät.

Zsirosfa és foklafa Szombathelyen és környékén

Ősztől tavaszig, a nyári hónapok kivételével, a szombathelyi piac jellegzetes alakjai közé tartoznak a *zsirosfaárusok*. Hol fiatal suhanc, hol idősebb férfi kínálhatja a halomba rakott, kis köteg fákat megvételre, hol egy cigánylány, hol pedig hajlotthatú öregasszony ajánlja portékáját a bíráló szemmel meg-megálló piaci közönségnek: „Zsirosfát tessék! Jó száraz a zsirosfa! Tessék, tessék!” Árujuk időnként igen nagy kelendőségnek örvend: egész halom zsirosfát adnak el 1—2 óra alatt. 1948—49-ben egy forintért 12 csomó zsirosfát adtak. Egy csomóban rendszerint 2 szál 15—25 vagy 20—30 cm hosszú, 1—2—3 cm átmérőjű, elég egyenlőtlen alakú pálcika van vékonyka fűzfavesszővel, vagy fűzfahánccsal összekötve. Előfordul az is, hogy 3—4 szál kisebb méretű, rövidebb vagy vékonyabb pálcika van a csomóban. Az árusok általában vigyáznak arra, hogy egy-egy csomóban látszatra azonos minőségű és mennyiségű zsirosfa legyen, mert a takarékos szombathelyi háziasszonyok nagy gonddal válogatják a kis kötegeket.

A *zsirosfa* tulajdonképpen erősen gyantás, gyantatartalmú fenyőfa; elvéve *aprófának*, *gyujtós*nak, *gyuttós*nak, *gyántásfának* és *foklafának* is nevezik. Nem minden fenyőfa és nem mindegyik gyantásfa egyformán gyantás, azonban a piacra kiválogatott fa tulajdonsága, hogy papír segítségével nélkül, egy szál gyufával meggyujtható. Egy teljes szál zsirosfa vízszintes helyzetben 5—10 perc alatt ég el. A lángok meggyujtott végéről alulról felfelé haladva gyorsan végigfutnak rajta, s nemsokára az egész szál lángban áll. A tűz erről az egy szál fáról fokozatosan átterjed a meggyujtandó tűzifahalmazra, tehát a begyujtáshoz szükséges papírt és fát is helyettesíti. Papírszegény időkben ezért örvend különösen nagy népszerűségnek; a takarékos városi asszony azonban mindenkor szívesen használta és használja ma is.

A zsirosfát az *erdei fenyő* (*Pinus silvestris* L.) gyökeréből hasítják. Vannak olyan fenyőfapéldányok, amelyekben a tetőfa elágazásánál is van zsirosfa. Ezeket a részeket rendszerint súlyukról is meg lehet ismerni: sokkal nehezebbek, mint a rendes fa. Sok esetben a gyanta csapolásának következménye a fenyőben a zsirosság, amely a gyantát kivezető nyílás és a földben levő rész között található.¹ A régi időkben megtörtént, hogy amelyik fenyőfáról megismerték, hogy zsiros, egy jó darabot kihasítottak a törzséből és gyujtósna hazavitték. Egyik is, másik is, aki megfordult az erdőn, úgyhogy a végén a fa kidőlt és egészen széthordták. Ma már

¹ Vö. Magyarság Néprajza II, 21.

nem néznek el ily rablást. A gyantatartalmú fáknak minden porcikája zsiros, de ilyen erősen gyantás fa ritkán található. Zsirosfa nyeresére élőfa anyagát nem használják ma már semmiképpen sem. Még friss vágású fa sem jó erre a zsirosfaárusok véleménye szerint. A zsirosfaszedők leginkább a 6—10 éves vágásterületeket keresik fel. Ezeken a területeken csákánnyal és fejszével kiszedik a tönköket és a gyöktörzs legfelső részét. *Anyagyökérnek* nevezik azt a részt, amit zsirosfának szeretnek leginkább feldolgozni.

Zsirosfaszedéssel és zsirosfaárusítással főképpen az ondódi cigányok foglalkoznak. Nem állandó foglalkozásuk, csak terménybetakarítás utántól tavaszig. Napszámos munkákon kívül másfajta gyűjtögetéssel is foglalkoznak üzletszerűen a közeli erdőkben. Bucusi községben két cigány-család foglalkozik zsirosfa-feldolgozással, de csak részben élnek ebből. Általában a szombathelykörnyéki falvakban (Olád, Sé, Ondód, Bucus, Dozmat, Nárai) és magában Szombathelyen is a munkanélküliek kenyérkeresete volt a zsirosfa háziiparszerű feldolgozása. Régen a kereseten, a pénzjárandóságon felül a tuskó is a favágóké volt. Kiásták, megkeresték benne a gyantás részt és feldolgozták zsirosfának, de volt olyan is, hogy ki se szedte a tuskót, mert nem tudott volna vele mit kezdeni, fája meg volt elegendő. A fenyőfatuskót régen sem a paraszt, sem az uradalom nem vette ki a földből; az erdőgazdasági hivatal ma is bennhagyja. Bennmarad a földben egészen addig, míg el nem rohad, ha közben valamelyik zsirosfagyűjtő fel nem fedezi és ki nem ássa. „Telles életbe lehetett tuskót hordanyi; nem bánta a gazdájo!” — mondják az öregek. 4—6 éves vágás már nagyon jó zsirosfának, de azt is lehet mondani, hogy minél öregebb, annál jobb. „Volt olyan tuskóm is, amelyik már egészen megfeketedett! — mondja egyik ondódi adatközlőm. — A kezem egészen fekete lett, ahogyan fogdostam. De az égett aztán a legjobban!”

Mostanában már Szombathely közvetlen környékén, — adatközlőim szerint „ezen a tartományon” — nem találnak zsirosfát. Az Oladtól Toronyig terjedő terület majdnem teljesen kiesik ma a zsirosfa-termelésből; errefelé egyelőre nincsen régi *vágás*. Nárai, Pornóapáti, Szentpéterfa területén, bár lakósaik is foglalkoznak némiképpen vele, valamint Kőszegdoroszló, Bucusi környékén akadnak még olyan vágásterületek, amelyekben régi, zsirosfát tartalmazó fenyőtuskók vannak. A bucsui cigányok a zsirosfát a bozsoki erdőben szedik. A dozmatiaiak nagyon haragusznak, ha *gyántásoknak*, *gyantafalviaknak*, *gyantás dozmatiaknak* csúfolják őket. Azt mondják, hogy az *ondódiak* a *gyántások*, nem ők. Dozmaton is voltak régen fenyőerdők; úgy látszik azonban, hogy a dozmatiaiak nem tartották komoly foglalkozásnak a zsirosfával való foglalkozást, ha akadt is közöttük olyan, aki erre rákényszerült. Tóth József közlése szerint *nem is a gyántásfaszedés az alapja a csúfolódásnak, ahogyan ma gondolják a környéken, hanem egy elhomályosult lakodalmi szokás*. Régen már a lakodalom kezdetén tréfálkozni szoktak a meghívottakkal. Gyakran megtörtént, hogy a dozmatiai gyantával kenték be a kocsidesztkát, amikor a vendégeket vitték a lakodalomba, vagy a templomba. A gyanta a kocsidesztkán ülő melegétől kiengedett és amikor fel akart állni, a kocsidesztká is emelkedett vele. Volt aztán nagy nevetés, ha hárman-négyen is odaragadtak az ülésdesztkához és igyekeztek ügyel-bajjal ruhájukról lefejtetni. Valószínű, hogy a muzsikus cigányokkal, a „gyántásokkal” szokták leginkább

megcsinálni ezt a tréfát. Utoljára egy Zsirai nevű ember csinálta ezt a „viccet“ és ráragadt a név, hogy *Gyantás Zsirai*.

A *tuskószedésre* gyalog indul el a gyűjtőember. Rendszerint magában megy, de mennek együtt is, 3—4-es csoportokban. Kiki magának szedi a tuskót. Irtókapát, fejszét és zsákot visznek magukkal. A tuskót messziről meg lehet látni, mert 20—30 cm-re is kiáll a vége a földből. A fejsze kis könnyű fejsze, rövid nyelű, a zsákba teszik. Az irtókapa keskeny, téglalap alakú, egyenes, rövid nyéllel; rendszerint elvásott rendes kapából maguk készítik. Előfordul, hogy némelyiknek rövidre kopott csákánya van. A kitermelt tuskódarabok kisebb darabjait a zsákba rakja, a nagyobbakat zsineggel, dróttal összekötözve a vállára veti és úgy viszi. Egy métert (5 q) is ki tudna egy nap szedni a földből, de a fuvar árát és költségeit a zsirosfával nem lehet megkeresni és így gyalog cipeli haza. Ma az erdőnél blokkot kell váltani és csak úgy szabad a száraz tuskót kiszedni; a blokk ára egy napra 2 forint 20 fillér. „Ha nincs blokk és megfognak a tuskózáson, ráfizetek. Hát inkább 2—3 napra is megváltom, ha találkozom az erdőssel, nehogy bajba kerüljek.“ — mondja adatközlőm. — „Ha nem találkozom az erdőssel, akkor blokk nélkül hozom el a fát. De szaladok is ki az erdőből, nehogy akkor találkozzam vele, mikor már megvan a fa!“

A földben levő tuskóról is meg lehet látni, hogy van-e benne zsirosfa: a megfeketedett vágáson a gyanta kifehérszik. Ha a vágáson nem lát semmit az ember, a kisfejszével belehasít és levág egy darabot. Ha szép fehér a fa, akkor nem gyantás. Ha gyantás, barna csíkok vannak benne; mentül sűrűbben vannak, annál gyantásabb. Ha a tuskó megfelelő, rendszerint az egész tuskó gyantás, nemcsak egyes részei. A zsirosfagyűjtő nekiesik az irtókapával, kiszabadítja a földből azokat a részeket, amelyekre szüksége van, levágja a kisfejszével és a levágott darabokat zsákjába rakja. A jó tuskóból kevés marad ott. Ami kevés ottmarad, összekotorja, a gödörbe húzza és a gödröt betemeti. Az a szabály, hogy tuskószedés után nyitott gödröt hagyni nem szabad.

A *tuskó hasogatása* otthon, *kis-tőkén* az udvaron, rossz idő esetén a konyhában, vagy a szobában történik. Ez a része már kényelmes munka, ülve is lehet csinálni, mert a nagyobb, a nehezebb darabokat már előbb, vagy az erdőn a tuskó kiszédése alkalmával, vagy a ház végében levő *nagy-tőkén* verik szét. Nagyon vigyáznak arra, hogy a zsirosfa darabjai egyenletesen legyenek felhasogatva, azonban nem mindig sikerül, mert a tuskó legnagyobb része *göcsörtös, göbös*, azonban ezeket a részeket is legálább olyan apróra hasogatják, mint a többieket.

Ezután már csak a *kötözés* van hátra. Útközben a patak partján a fűzfa gyenge hajtásait letördelik, a leveleket letisztítják, s a 2—3 darab zsirosfából álló csomót két-háromszor zsinegszerűen átsavarják vele és a fűzfaszál végét jól behúzzák az átsavart szál részei közé. A kiálló végeket éles késsel lemetszik. Egy kiló zsirosfából körülbelül 25—30 csomót készítenek. Az előkészített fát nem sokáig hagyják ezután állni: a legközelebbi piaci napon beviszik eladni Szombathelyre. Rendszeres vásárlóikhoz házhoz is viszik a megbeszélte időpontokban. A bucsui cigányok személyenként 10 kg zsirosfát visznek egyszerre eladni és 25—30 forintot árulnak belőle.

Valamivel messzebb, Velem, Cák, Kőszeg környékén is vannak *répafenyőerdők* (Szombathely környékén is *riépa* fenyő az erdei fenyő neve); ismerik a zsirosfát is, de nem foglalkoznak vele üzletszerűen. Elvértve a kőszegi piacon is előfordul azonban a zsirosfa. Alkalomadtán kiszedik ugyan kapával az öreg répafenyőtuskókat és elhasználják otthon a zsirosát gyujtósnak, de nem szokták árusítani. Az öregek emlékeznek arra is, hogy „riégen, az ősidőkben, petloreum nem vót, a kálho padkáján, meg az asztal sorkán vót a hele a zsirosfának, avval világítottak. Repceolajjal is világítottak, kanócot dugtak bele.“ Cákon a vakablakba tették a zsirosfát; *annál fonytak az asszonyok jó erős vászongatyákat.* „A foklát inkább nyirfából szokták faragni; még öregapám is faragott foklát.“ — jegyzi meg adatközlőm. A 73 éves velemi Réti Kovács János megfigyelése szerint a *Németországban* (Burgenland) világítottak gyántásfával. „A gyántásfát a falnak döntötték és az világította a szobát. Mint egy vaklik, ollan miéllédiés vuót a falba, a fősű szélén. A kemenbe a füst egy fiétiglányi lukon ment; az vót a huzattya. Sendesen lehetett nálla látnyi.“ Két ujjnyi vastag, 25—30 cm hosszú volt egy ilyen foklának használt zsirosfa.² Kardos László szerint az Őrségben a *foklás világítás a füstös konyhával együtt tünt el, de magának a foklának a használata a begyujtásnál ma is általános.* A begyujtás *fenyűhasíték*, apró ág, forgács; a világításra régen hosszabb, méternyi *fenyőfaszalagokat* hasítottak. A fokla kezelése és készítése a szolgagyerek munkája volt.³ Az őrségi konyhákban begyujtáshoz ma is zsirosfát tartanak a kályhalikban. Van arra mindig elég öreg fatuskó; abból vágják maguknak a gyujtóst.⁴

Viski Károly szerint a dunántúli *világlószilánk*⁵ körülbelül félméternyi hosszú, keskeny, vékony lucfenyőből készül: egyenként nem égetik.⁶ A *fokla készítése* különben nagyon egyszerű művelet volt, nem sokban különbözött a zsirosfa készítésétől; talán fejlettebb formája ennek. A foklának alkalmas fát felhasználhatták, jól megveregették, majd meleg kemencében megszáritották. Utána még kisebb szálakra hasították, szekercével formásra faragták, s újra kiegészítették a jól fűtött kemencében. A foklakészítés tudományában lényeges mozzanat volt a fa helyes kiszáritása és csinos, formás elkészítése; a zsirosfánál a tuskó felismerése és gazdaságos kitermelése. A *fokla* egy primitívebb életforma kifejlett (s ilyformán hanyatló) terméke; a *zsirosfa* gyakorlatának jellegzetességei fejlettebb gazdasági rendben is feléledő, az anyag szükségszerű használhatósága révén a foklakészítésnél régebbi, egyszerűbb tűzgyujtási formákra is utalnak. A foklaszálakat régen kötegekbe kötötték és száraz helyen (pl. a kemencesuton) tartották.⁷ Nappal a foklatartókat is félreállították; este a szükség szerinti helyre tették, úgy világítottak vele.⁸

² NÉ. XXXII (1940), 109. 68a. sz. jegyzet.

³ Kardos László, Az Őrség népi táplálkozása. 229—230. Bp. 1943.

⁴ Mihály József közlése, Viszák.

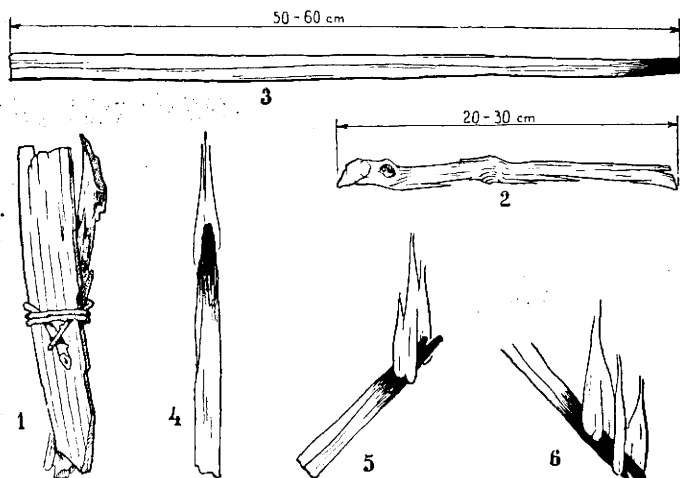
⁵ Közhasználatú dunántúli elnevezése *fokla* (= fáklya); vö. német *Fackel*, latin *facula*. Beke Ödön szerint a szó *német eredete* mellett bizonyít, Dunántúli Szemle X (1943), 42.

⁶ Magyarország Néprajza I. 299.

⁷ Kardos, i. m. 180. A 108. ábrán a pálinkafőző kemencén foklaszáritgató.

⁸ NÉ. XXXII (1940), 107—109. Néhány foklakötég rajza u. o. 98. (a 10. ábra végén).

A zsirosfa foklaserűen, fölfelé tartva lassú, füstös, kormos lánggal ég el, ha kitűnő minőségű, jó öreg tuskóból van hasítva. Ha a tuskó nem tartalmaz elegendő gyantát, vagy nem elég száraz, a belőle hasított zsirosfa meggyulladás esetén is csak pár percig ég, azután elalszik. Égése meggyorsítható, ha nem függőlegesen, hanem ferdén tartjuk. Még nagyobb a lángja, ha ferdén lógatjuk. Márkus Mihály a népi világításról írott tanulmányában említi egy kondorfai magyar konyhát előtérben keretes foklatartóval, azon égő foklával.⁹ A fokla ezen a képen rézsutosan lefelé hajlítva, lógasztva ég a foklatartóban. Ezt a foklatartót 1936-ban Pável

1. Zsirosfaköteg átkötve vékony fűzfaszálal (Szombathely). 2. Zsirosfa. 3. Fenyőfából hasított foklafa (világítószilánk). 4. Zsirosfa és foklafa függőlegesen, — 5. ferdén tartott és — 6. ferdén lógatott helyzetben.

1. Вязанка смоляного дерева, перевязанная тонким ивовым прутом. 2. Смоляное дерево. 3. Лучина, наколотая из смоляного дерева (для освещения). 4. Смоляное дерево и лучина в вертикальном положении. 5. Смоляное дерево и лучина в косом положении. 6. Смоляное дерево и лучина в висащем наискось положении.

Ágoston találta használatban, azonban nem írja le, hogy László Ferencék hogyan, mi módon, milyen alkalmakkor világítottak vele.¹⁰ Göcsejben a foklafa rendszeren $1\frac{1}{2}$ méter hosszú, 2—3 ujjnyi széles, vonalzó vékonyságú szilánk, amelyet vastagabb fenyőágakból hasogatnak. Gyantatartalmánál fogva élénken ég.¹¹ Rábagyarmati, csákánydoroszlói, kemenestaródfai adatok szerint a fokla vörösfenyőből készült szilánk, mellyel régen világítottak. A vékonyra hasogatott hozzávaló fenyőfát a kemence hátán szárítják. Estefelé, szürkületkor, konyhában, istállóban szokták használni, ahol este csak keveset dolgoznak. Takarékoságból, esetleg szükségből használták nemrég is. Óriszentpéteren, Kercán, Veleméren a foklát elvétele még ma is használják; kézbe fogják, tartója nincs: más hiányában szükségvilágítóeszköz.¹²

⁹ A konyha képe Gönyey Sándor felvétele, vö. Dunántúli Szemle III (1936), 327. j. NE. XXXII (1940), 107. 15. ábra.

¹⁰ Vasi Szemle III (1936), 337.

¹¹ NE. VI (1905), 279.

¹² Dunántúli Szemle X (1943), 42. Kardos, i. h.

A foklavilágítás első feltétele a fa; ezért csak fában gazdag vidéken ismerik. Európában, ameddig az erdei fenyő határa terjed, csak az erdei fenyőt használták foklakészítéshez: nálunk sem volt másként. Dunántúl erdős területein valamikor általános volt; az Alföldre szlovák tutajosok hordták le.¹³ A zsirosfa élő példája is mutatja, hogy *egy-egy szokásmód az anyagi lehetőségektől mennyiben függ*. Nem mindenütt használtak fenyőt foklának. Az Ormányságban a világításra használt *fáklya* füstön füstölt, hasogatott *csőrjefapálcika* volt, melyet a szoba közepére állított kalátába dugtak és úgy világítottak vele. A *kaláta* lyukakkal ellátott, leállítható *faszlop* volt, tuajdonképpen tartófa (másfajta tartófák megnevezésére is használták ezt a szót). A *csőrje* erdei cserje volt, mely a régi erdők kipusztításával csaknem teljesen elpusztult. Kapanyél vastagságúra is megnőtt; ma már csak elvétve akad.¹⁴ A palócok gyertyán-, fűz- vagy mogyorófafából készítették,¹⁵ a borsavölgyi ruszinok nyír-, gyertyán- vagy bükkfából faragták a foklafát. A zseliciek szerint a gyertyánfából készített foklafa azért jó, mert nincs füstje.¹⁶ Velemi, cáki öregek szerint, ahol foklával világítottak, sokszor alig lehetett látni a nagy füsttől. A zsirosfa füstje nem oly élesen maró, nem csípi annyira a szemet, mint a nyirfa füstje. Télen, amikor sokat tartózkodtak benn, a meleg konyhában, a füstös kemence mellett, a fokla meg a tűz világánál, a füst marásától gyakran könnyezett a szemük. A folytonos könnyezéstől szemük környéke felpuffadt, megdagadt, soknak kisebesedett, hogy a nyers hús is kilátszott. Természetes, hogy sokféleképpen próbálták enyhíteni a füstöt, vagy csökkenteni kellemetlen, maró hatását. Gyakran szellőztettek, ha a nedves fa erős füstje *fujtogatta* őket. Nemcsak a fenyőfa elterjedési határa, hanem füstcsökkentési szempontok is szerepet játszottak a foklaanyag kiválasztásánál, bár idősebb adatközlőim szerint a füstös konyha állandóan terjengő füstje annyira sem zavarta a bennlakókat, mint ma a pipafüst a szobában üldögélő fehérnépet. „Jobban bírták a régi öregek az életet is, mint a maiak, pedig őket még az uraság is sanyargatta!” — mondogatják.

Beke Ödön egy 1838-ból származó vasmegyei feljegyzést ismertet, mely szerint nemcsak a csontdarabkát, hanem a gyertya helyett használt fenyőforgácsot is *csontikának* nevezték.¹⁷ A szó ma is használatos Vas és Zala megyében (Őrség, Göcsej), sőt az Ormányságban is, „az elégett fokla megmaradt vége, csonkja” jelentéssel is. *Beke* Ödön szerint a *csontika* eredetileg „csontszilánk” volt, s ebből a jelentésből fejlődött a „fenyőszilánk” jelentés.¹⁸ Fejtételezhető, hogy a foklatartó-fákra kötözött, vagy más módon felerősített, lapos vagy kihegyezett csontdarabocskák, csonkocskák segítségével tették a foklatartó állványra a foklafákat, hogy a tartófát a leégő foklafák meg ne gyujtsák, azonban kérdőjeleim során az öregek, akik még használták foklafákat, ilyesmire nem emlékeztek és máshol sem találtam reá adatokat. A foklatartók fejlettebb formáira *vascsiptetőket* szereltek, egyszerűbb formáit egyszerűen kihegyezték, bevágták, vagy lyukat fűrtak benne a Szombathelyi Múzeum változa-

¹³ NÉ. XXXII (1940), 99. 44. sz. jegyzet.

¹⁴ Kiss Géza, Ormányság. 26. 39. 266. 274. Bp.: 1937.; Dunántúli Szemle X (1943), 42.

¹⁵ Magyarság Néprajza I, 299.

¹⁶ NÉ. XXXII (1940), 110.

¹⁷ Magyarság Néprajza I, 242

¹⁸ Dunántúli Szemle X (1943), 42—43.

tokban gazdag példányainak tanúsága szerint is. Valószínűbbnek tartom az EtSz. véleményét, mely szerint noha a *csontika* szó képzésmódja nem világos, alig lehet kétséges, hogy a *csonk* szó származéka. Ezt igazolja szerintem „pipagyújtó fácska“ jelentése is, mely utal a megmaradt foklavégek, a „csonkok“ további funkciójára a pipagyújtásnál. Ezt a szerepet is felváltotta már az égő tűzhelyről, vagy az égő lámpásról az ujságpapírdarabkák, a „fidibuszok“ segítségével való rágyújtás. A pipás ember rágyújtás előtt ösztönszerűen körültekint valamilyen éghető anyag, papírdarab, vagy fadarabka után, ha a tűzről akar rágyújtani. Régen erre a célra a fokla csontjai félretéve készen állhattak; valószínű, hogy a csontokat nem a csere után rögtön dobták a tűzbe, hanem erre a célra kijelölt, vagy kialakult sarokban gyűjtötték.

Bátky Zsigmond a *fagyal* (*ligustrum*) jelölésére használt tájnyelvi *csontfa* szót is a *csontika* magyarzatába vonja. Szerinte valószínű, hogy a magyar *csontfa* szó a német *Beinholz* átvétele, a szlovénben pedig magyar kölcsönzés az u. o. jelentésű *čontika* szó, mely nemcsak a magyarban, hanem a szlovénben is képződhetett szabályosan a *čonta* (Knochen) szóból.¹⁹ Ezideig nincs adatunk arra, hogy a *fagyal* (*csontfa*) rőzséjét használták volna foklafának, azonban valószínű, hogy vesszőszerű ágakat is használtak erre a célra. Az Ormányságban a *csőrje* volt talán a *csontfa*,²⁰ Zalabaksán pedig a „gyantásfa vesszővastagságú forgácsa“ a *csontika*, a zsiros gyökérrész vesszőalakú része, amivel lámpát gyujtanak.²¹ Valószínűnek tartom, hogy az őrségi *csontika* és az azonos hangzású vend *čontika* párhuzamos használata folytán alakult ki a „tűzgyújtásra használt vessző“, majd ebből a „pipagyújtó fácska“ (*facsonk*) jelentés. Vas megye ezen részein a két nép munkaalkalmaknál, piacokon, vásárokon gyakran találkozunk, s a szavak azonos hangzása a jelentésekben is okozhatott elváltozásokat.

Érdekes jelentésfejlődésre mutat rá a *tepseszedü fokla* elnevezés.²² A kis fadarab a züricvölgyi gerencserség szerszámkészletében „két kis zsendelyszerű falap, amivel a széles fenekű és alacsony oldalú tepsit le lehet szedni a korongról anélkül, hogy elhajolna.“²³ Tulajdonképpen nem más, mint lapos pálcika, amelynek olyan az alakja, mint a foklaszálé. A tulajdonképpeni fokla ma már csak elvétve, kivételes esetekben tölti be régi, világító és tűzgyújtó funkcióját, ritkán szerepel a tudatban, mint világítóeszköz. Ezért könnyen neveznek el foklának hasonló alakú, lapos pálcikákat, amelyeknek szerepük új volta miatt még nincsen kialakult nevük.

A zsirosfa gyűjtésénél és forgalombahozatalánál feltűnő jelenség a *cigányok szerepe* ennek a primitív keresetmódnak a kialakításában; feltűnő jelenség Ondódon való letelepedésük és elmagyarosodásuk is. A falu kétharmad része cigány és alig 1—2 tud közülük valamit cigányul. Az 1828. évi urbáriális összeírás Ondódról a következőket írja: „Határjuk Erdős részei hegyessek, többnyire lapányos földjük kövétsel kevert agyag.

¹⁹ Vasi Szemle III (1936), 4—6.

²⁰ U. o. 5.

²¹ Dunántúli Szemle X (1943), 42.

²² Rajzát l. Dunántúli Szemle XI (1944), 129.

²³ U. o. 211.

A' szőlők semmit sem teremnek, 's a' Gyümöls Fákat tartják, 's holmi Főzeléket természetnek benne. Arany és Nyárs patakok az eső vizek által szaporodván Rétyeiket el öntik, úgy Földjeiken is károkat tesznek. Erdek közös nints, hanem a' sessiokhoz vagyon felosztva, minden egy Jobbágnak 4 hold vagyon adva, *nyires és fenyves, legelőnek használtatik és tűzre*. Vagyon ugyan némelyiknek 2—3 darab makk termő fája, mellyeknek haszna figyelmet nem érdemel. Az Uraságtul megvásárlott Makkal együtt közösen feléteik. Mezei Gazdagságuk gyakorlásán kívül *ölyfa vágással, hordással és más külömbféle kézi munkával szerzik élelmeket.*²⁴ A község területe hepehupás mező, mezőgazdaságilag jóformán hasznavethetlen terület volt. A jobbágyfelszabadítás után előző tulajdonosai szívesen szabadultak meg tőle olcsó pénzen. Néha 2—3 liter bor ára volt a cigányoknak átengedett házhelynek. Egyenlőtlen és apró házhelyek, girbe-görbe utcák, rendezetlen viskók jellemzik általában a falu képét.

A szóhagyomány szerint a cigányok a faluban csak a 60-as években telepedtek meg. A Laky család volt a falu földesura; az első cigány-családot a régi időkben ez a familia telepítette be. Postásnak, küldőncnek, házimunkára használta őket. A másik földesúr is szerzett magának egy jóra való családot; ő sem akart lemaradni. Főként ettől a két családtól származik a falu cigány lakossága: *Sárközi és Horvát* családnevűek. (Igaz, hogy *Holdosi* családnevű is elég van.) A hagyományt lényegében az 1781. és 1785. évi cigányösszeírások adatai is igazolják.²⁵ Ondódon Pösze Mihály nevű cigány élt az összeírások idején 3 fiával valamilyen mesterségben, a többi lakostól nem elütő ruházatban. Nem muzsikálásból kereste kenyerét. Nagypösén Horvát Mihály (1781-ben Karbinya Mihály), Dozmaton Sárközi Mihály, Jákon Sárközi Boldizsár, Oladon Farkas István és Ferenc, Nagy-Séen Kányásy Mihály, Nárain Kopasz Pál és István, stb. Minden környékbeli faluban 1, legfeljebb 2 cigánycsalád élt. Ez a körülmény a földesúri cigánytartás szokásának ebben az időben való állandóságát igazolja.²⁶

A cigányok ondódi tömörüléséhez és meggyökeresedéséhez lényegesen hozzájárult az is, hogy a környező erdőkben rengeteg gyűjtögetési alkalomra találtak (vadgyümölcsök szedése, csipkelekvár főzése, gombászás, számóca, eper, málna, stb.), amelyek számukra keresetet biztosítottak. Különbféle favágó és erdőirtó munkák is a közeli városok (főleg Szombathely, de Kőszeg is) efféle szükségletei nagysága következtében alkalomszerűen jelentős és aránylag könnyű keresetet jelentettek számukra. A régi időkben a falopási lehetőségek is jóval nagyobbak voltak, mint ma, az erdők lényegesen nagyobb kiterjedése miatt. Évenként sokezer pengőnyi fát loptak el a környező erdőkben a cigányok és hordták el a városiaknak. Jobbára ők voltak az erdőkben a favágók és úgy játszották ki az örököt, ahogyan akarták. Igaz, hogy azok között is volt jó ember, aki még akkor is húzott a szegény emberhez, ha saját állását veszélyeztette is. A sovány és kevés termőföld a falu lakosainak nem adott megélhetést, így az urbáris összeírás tanúsága szerint az alkalmi munka, a favágás és a gyűjtögetés a cigányok megtelepedésénél jóval régebbi életforma volt. A cigányok

²⁴ Vas megye levéltára: Urbar, conscriptiones.

²⁵ Vas megye levéltára: Conscr. Ziganorum.

²⁶ Vö. Ethn. XLV (1934), 173—174.

tehát beleilleszkedtek egy természeti és egy társadalmi adottságba, s tehetőségüket bizonyos mértékig ki is fejlesztették.

Az ondódi cigányok között híres és jó muzsikusok vannak: néha 8—10 teljes muzsikusbanda is volt a faluban, akik az egész megyében közismeretek voltak. Lakodalomra, multságokra kocsival vitték őket. Utóbb a toronyi szénbánya foglalkoztatta leginkább az ondódi cigányokat. Ma is igen sokan vannak közülük bányamunkások Ajkán, Tatán és más bányákban. Időnként hazajönnek és igen sokan közülük hónapokon át zsirosfagyújtással foglalkoznak, míg más munkát nem kapnak.²⁷ A gyűjtögetés bármennyire gyakori még a faluban, ma már csak pillanatnyi szükségmegoldás; az erdei fenyő tuskózási, a természetes növénytakaró gyűjtési lehetőségei mindig csökkennek.²⁸ Itt is diadalmaskodik a tervszerű gazdálkodás.

Dömötör Sándor

ЛУЧИНА ДЛЯ РАСТОПКИ ПЕЧЕЙ И ОСВЕЩЕНИЯ В РАЙОНЕ СОМБАТХЕЛЬ

В окрестностях Сомбатхеля и в настоящее время из корней лесной сосны шепят лучины для растопки печей и продают ее на базарах, связав в небольшие вязанки. Раньше из этого дерева делались длинные, служащие для освещения лучины, которые втыкались в подставки для факелов и освещали „закоптедую кухню“. В настоящее время изготовлением лучины для растопки печей, изготовляемой из пней дерева, занимаются по большей части цыгане.

Fettholz und „Fokla“-holz in der Gegend von Szombathely

Aus den Wurzeln der Waldtanne wird in der Gegend von Szombathely noch heutzutage Kleinholz geschnitten und in kleinen Bündeln am Markt verkauft. Früher diente dieses, in lange Stücke zersplittete Holz zum Leuchten; in den „Fokla“-hälter gestellt, beleuchtete es die „Rauchküche“. Mit der Bearbeitung der Baumstöcke zu Kleinholz befassen sich jetzt hauptsächlich Zigeuner.

A hazajáró halottak elleni védekezésnek egy különös esete Gerjenből

Az alábbi történetet évekkal ezelőtt dr. Szepesi János főorvos, Tolna vármegye Közkórháza Idegosztályának vezetője mondotta el nekem:

1941 nyarán gyanús körülmények között meghalt egy gerjeni fiatal menyecske. A halálesetre a hatóság is felfigyelt, a körülmények tisztázása céljából az ügyészség pedig elrendelte a halott boncolását.

A boncolást dr. Kovács V. Károly szekszárdi kórházi főorvos, törvényszéki orvosszakértő vezette és részt vett abban Szepesi János dr., valamint a jegyzőkönyv vezetésére kirendelt tisztviselő és egy altiszt. A mi szempontunkból érdekes fordulat akkor történt, amikor a helyszínre kiszállt

²⁷ Az adatgyűjtés munkájában Jeanplong József tanár, Ort János vm. főlevéltárnok és Török József ondódi igazgató-tanító voltak segítségemre.

²⁸ Vö. Vakarcz Kálmán: A szentgotthárd—muraszombati járás ismertetése. 73. Szombathely, 1939.

bizottság tagjai előtt, a gerjeni temető hullaházában levették a halotról a letakarására szolgáló lepedőt. Kiderült ugyanis akkor, hogy a halott lábait a bokák magasságában kötélszerűen összecsavart piros kendővel valaki szorosán összekötözte.

A bizottság tagjai ezt a különös jelenséget nem értették meg s ezért annak oka után kezdtek kérdezősködni. Szerencséjükre előkerült a halott menyecskének még élő, mintegy 60 éves anyja, aki kérdésükre elmondotta, hogy leánya bokáit ő kötözte össze, „nehogy a temetés után hazajárjon“. Elmondotta még azt is, hogy Gerjenben régebben „szokás volt“ a halottak lábát összekötözni.

A halott menyecske anyja a bokák összekötözését a fentiekben világosan megindokolta. Nem szólt azonban arról, hogy a halottak eltemetésük után mennyi ideig járnak haza, és nem adott feleletet arra a kérdésre sem, hogy minden halott hazajár-e, vagy csak azok, akiknek erre különös okuk van.

Gerjeni menyecskénk magzatelhajtás következtében pusztult el. Egy gyermeke volt már, a második terhétől akart megszabadulni. Nincsen így kizárva az sem, hogy halálában valamilyen formában saját anyjának is része volt s hogy így az öregasszonynak oka volt arra, hogy leányának bosszújától tartson. Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk arról, hogy az egykének egyik főoka abban az időben éppen a földmohóság volt, melynek szolgálatában nem egy helyen maguk az öregek igyekeztek meggátolni saját gyermekeiknél a gyermekáldást. Az a kérdés tehát, hogy a leírt hulla-összekötözés régebben általánosan elterjedt szokás volt, vagy csak bizonyos esetekre vonatkozott, még nem dönthető el teljes bizonyossággal.

Nem vonatkozik ugyan erőszakos összekötözésre, de mégis témakörünkbe tartozik egy másik történet, amit ugyancsak évekkel ezelőtt Szekszárd közelében, Gemencen hallottam egy halászati gyűjtőúton az ottani kishalászkótlól:

Évtizedek óta itt halászott az öreg Mihály bácsi. Nádból készült kerek-gunyhóban lakott, mogorva, szótalan embernek ismerték társai, aki csak nagyrítkán járt haza csónakján Fajszra.

Egyik reggelen Mihály bácsi nem jött ki gunyhójából. Dél felé társai halva találták a pricszen. Estére többen eljöttek érte, hazaszállították, majd annak rendje-módja szerint halásztársai is elmentek a temetésre.

Pár nappal később Mihály bácsi felesége ladikon átjött a Dunán és eladta, elosztogatta férje halfogó szerszámait, csónakját és egyéb holmiját. Meg is örültek a vásárlók a varsáknak, de rövidesen kiderült azokról, hogy negyven napig hiába szúrták le azokat esténként a legjobb helyekre, reggelre mindig üresek voltak. Többen is erősítették, hogy „éjnek idején visszajött Mihály bácsi, ráült a varsákra és botjával zavarta el a halakat“. „Pontosan negyven napig tartott ez így, mert a halottak ennyi ideig járnak haza.“

Mihály bácsinak ezek szerint különös oka volt a hazajárásra. Nyilván nem hagyta nyugodni az a tudat, hogy az életében személyével szorosán összetartozó halászszerszámokat mások használják. Hazajárásával tulajdonképpen saját integritásának megbolygatása ellen tiltakozott.

Lényegében ugyanez a gondolat élhetett azokban a Dráva-menti horvát parasztokban is, akikről 1926-ban hallottam egy történetet Benicsek Jenő lakócsai kántortanítótól. E szerint temetéseken az ottaniak igen gyakran pénzdarabokat dobáltak a koporsó után a sírgödörbe, hogy tartozásai-

kat leróják a halottnak. Azt tartották ugyanis, hogy a halott a temetés után visszajárhat és hogy ilyenkor éjnek idején adósának a padlásán garázdálkodik, hogy bosszúból megzavarja azoknak nyugalmát, akik életében vétettek neki.

Csalog József

Один странный случай защиты от мертвецов во время их блуждания по земле.
Обычай в с. Герьене.

Автор сообщает данные о связывании ног мертвецам. Дальше сообщает о том, что усопшие еще 40 дней после своей смерти приходят на то место где они жили.

Un curieux cas de la protection contre les „revenants“ à Gerjen

L'auteur communique des données, d'après lesquelles on ligote les pieds du mort. On est convaincu que pendant 40 jours les morts ont l'habitude de revenir aux endroits où ils avaient vécu.

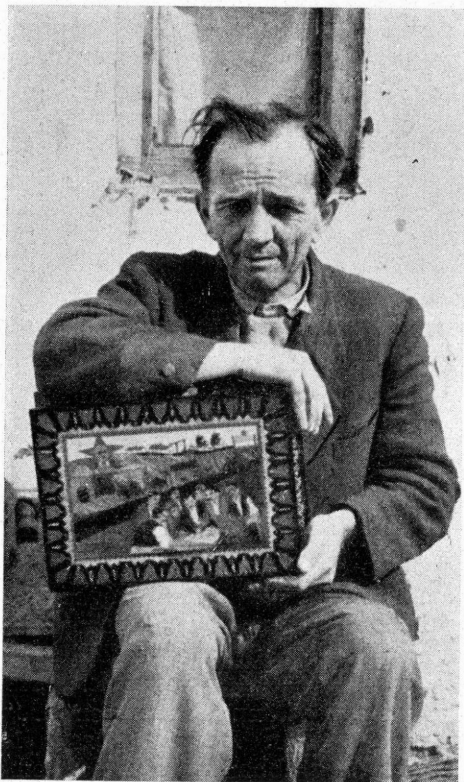
Népművészetünk egy új alkotása

Bezdán József 1897. május 18-án, Bácsgyulafalván született. Szülei kisparasztok voltak. Apjának 4 hold földje volt és ők hárman voltak testvérek. Szülőfalujában végezte el az elemi iskola hat osztályát, majd részben apjának segédkezett, részben napszámosmunkát végzett.

1920-ban apját kiutasították Jugoszláviából és az egész család a baranyamegyei Vajszló községbe költözött. Felesége, akivel egy évvel előbb kötött házasságot és aki bunyevác nemzetiségű volt, nem követte őt, mert az apja nem engedte. Vajszló községben apjával, sógorával és két testvérével 100 hold földet vettek ki felesbe, azon dolgoztak 1926-ig, amikor az apja meghalt és ami után a család szétszéledt. A kollektív munka jelentőségét mindnyájan felismerték: „Azért fogtunk össze — mondta Bezdán —, mert így könnyebben ment...“

A család szétszéledése után Bezdán József 1926-ban Kiskőrösre került kubikosnak, onnan még abban az esztendőben Kecskemétre költözött, ahol Szabó István bútorgyárában kapott alkalmazást, mint napszámos. A bútorgyárban főleg fát és forgácsot hordott, de később asztalos munkára is befogták. Eleinte csak a citlingelésben, fényezésben, később az intarziás, berakásos bútorok elkészítésében is segédkezett. Az intarziák formagazdagsága felébresztette benne az önálló alkotás vágyát. Szabad idejében rajzolgatni, festgetni kezdett. Hogy keresetét némileg növelje, képeit a piacra is kivitte. Mikor azonban látta, hogy rajzaiért, festményeiért alig kapott 50 fillért, legfeljebb egy pengőt, azt is csak inkább azért, mert megkönyörültek rajta, letette a vízfestéket és „fában“ kezdett dolgozni, mert úgy gondolta, hogy egy-egy intarziás képért többet kap majd. A gyárban összeszedett furnirlemez darabokból sok apró képet készített, főleg kecskeméti vonatkozású ábrázolásokkal: „Olyanokat csináltam, amit gondoltam, hogy el tudok adni.“ Ezekért a képekért már 5—6 pengőt is kapott a piacon.

1927-ben ismét egy asztalosműhelybe, Makóra került, onnan a tudásvágy Pestre hajtott, de ott nem tudott elhelyezkedni s lement a Balaton mellé, ahol különböző asztalosműhelyekben dolgozott csak azért, hogy legalább kosztot kapjon. A munkaidő után vagy esténként pedig apró fatárgyakat: papucsokat, babákat, amelyeket a fürdővendégek a gomblyukaikban hordtak, továbbá sétabotokat faragott, azokat eladta s ebből szerzett magának egy kis pénzt.

Bezdán József az általa készített dobozzal.

1932-ben ismét felment Pestre szerencsét próbálni. Hosszú kilincselés után az újpesti Kovács és Wichmann-féle asztalosműhelyben kötött ki. Ott éppen akkor lord Rothermere részére készítettek állami pénzen berakásos bútorokat: íróasztalt, ládát stb. Ő tervezte az intarziát, dolgozott reggeltől estig, de pénzt annyit sem kapott, amiből meg tudott volna élni, azért rövidesen otthagya a céget. 1933-ban másodszor megházasodott. Második felesége, aki jól tudott rajzolni, már a kezdetben is jó munkatársnak ígérkezett: ő készítette a rajzokat, férje pedig intarziába vágta. Persze ezek a képek az akkori romantikus és népieskedő igényeket igyekeztek kielégíteni. Főleg a levelezőlapokról ismert ábrázolások: hortobágyi csikós, duhajkodó parasztleányok, stb. másolásával foglalkoz-

tak. Ezek mellett néhány nagyobb méretű, önálló témájú kiállításra szánt képet is készített.

Ezeket a nagyobb méretű képeket 1933-ban a tavaszi vásár iparművészeti pavilonjában állította ki, azt remélve, hogy egyrészt a képeket elfogadható áron adja majd el, másrészt, hogy az illetékes körök és néhány megrendelő figyelmét is magára vonja. Akkoriban már nagyon el volt keseredve, mert már csak annyi pénze volt, amennyi a villamosjegyre kellett. A felesége másállapotban volt.

Amikor híre járt, hogy a kiállítást Horthy is megnézi családjával, Bezdán azt remélte, hogy tőle is vesznek majd képet. Horthyné azonban leereszkedően csak annyit mondott neki, hogy kérjen segílyt. Bezdánt nagyon felbosszantotta ez a magatartás, mert tudta, ez a segíly mindössze abból áll, hogy majd karácsonyra küldenek neki 2 kg krumplit, ahogy ez akkoriban szokás is volt. „Éhen nem hagyták veszni az embert, de jól lakni sem.” Ingerülten válaszolt a kormányzónénak, aki a képvásárlás helyett alamizsnát akart adni. „Rajtam két kiló krumpli nem segít.” Bezdán magatartásának az lett a következménye, hogy néhány percen belül képeivel együtt kirakták a kiállítás területéről.

Bezdánt ez a csalódás annyira elkeserítette, hogy még abban az esztendőben kiment Rómába. Ott hat hónapig dolgozott. Több berakásos képet készített, amelyeket el is adott. Még egy másik alkalommal is kiment Olaszországba, de harmadszor nem kapott útlevelet.

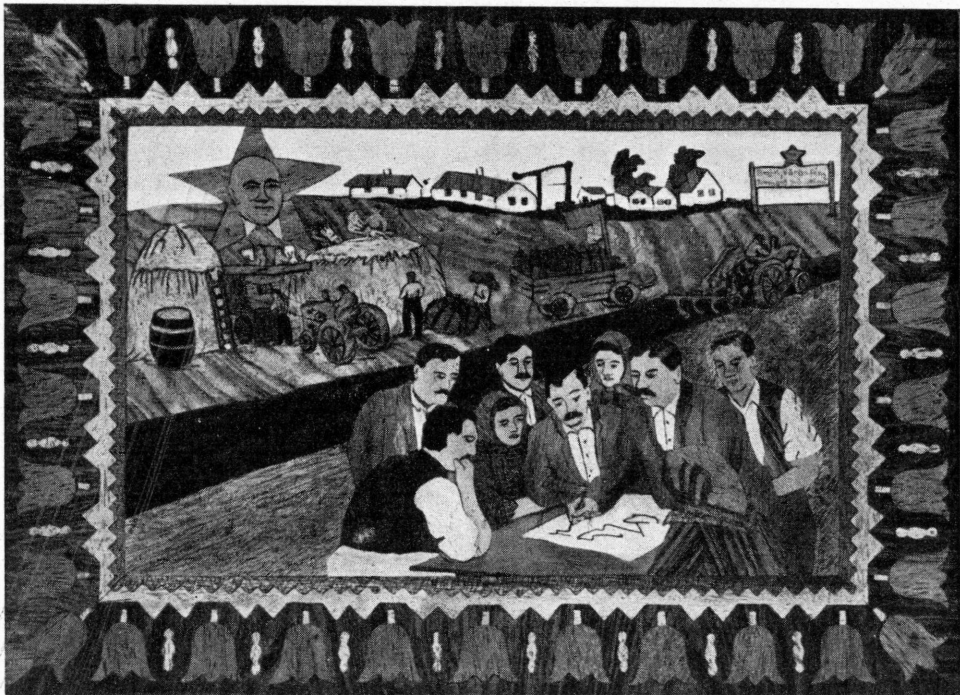
Mikor Bácskát Magyarországhoz csatolták, visszament szülőfalujába, ott adósságra vásárolt magának 8 hold földet s azon gazdálkodott. Közben a hitleri fasizmus Bácskában is kinyújtotta csápjait. Bezdánt a közelgő veszedelem tevékeny ellenállásra készítette. Erről a Hírek című bajai újság 1946. augusztus 10-i száma a következőket írja:

„Bácsgyulafalván az ottani svábok a környékbeliekkel együtt állandóan Volskbund-tüntetésekkel rendeztek, amelyek jórésben a magyar lakosság ellen irányultak. Ennek ellensúlyozására a magyarság Bezdán József vezetésével szervezkedni kezdett és ellentüntetésekre került sor. Az alispán a svábok oldalára állt és a rendelkezésére álló összes eszközök alkalmazásával igyekezett elnyomni Bezdán kezdeményezését. Először megdorgálta, majd hadbírórságra terelte át az ügyet és amikor felmentették, utasította a község képviselőtestületét, hogy javasolja Bezdán internálását.”

Bezdánnak az 1945. év eseményei sem hozták meg a felszabadulást szülőfalujában. A jugoszláv sovinizmus 1945-ben kitelepítette. Így került Bajára, ahol a földreform révén 5 hold földet kapott. Bezdán Baján sokat betegeskedett, a földműves munkát nem igen bírta s azért amikor jobban érezte magát, idejét arra használta fel, hogy képeket vágott. Eleinte a régebben készített romantikus, magyarkodó témájú képeit ismételte. Környezetének meglátásához, a realista ábrázoláshoz csak bajai tartózkodásának második, harmadik évében jutott el. Ekkor kezdte a való életet, a munkát művészi megörökítésre is érdemesnek találni. Ezt a szemléletet főleg újságcikkek és öntudatos dolgozókkal való beszélgetések érlelték meg benne. Az első ilyen újabb, reálisabb szemlélettel elkészített képe a búzatáblák között játszó gyermekeket ábrázol. Voltaképpen ez volt az első képe is, amelynek tárgya önálló meglátásból és gondolatból jött létre.

Baján már a politikai események is egyre inkább foglalkoztatták. Politikai öntudatának fejlődését mutatja Sztálin és Rákosi általa készített arcképe. Sztálinról készített arcképével az Új Szó 1947. március 9-i száma is foglalkozott.

1949. február 23-án Finogenov is megtekintette berakásos képeit és elismerését a következő sorokban fejezte ki: „Bezdán József népművész intarziái megnyerték tetszésemet. Úgy vélem, hogy a művészi köröknek figyelemmel kell lenniök a népművészetre. Finogenov 23. II. 1949.“

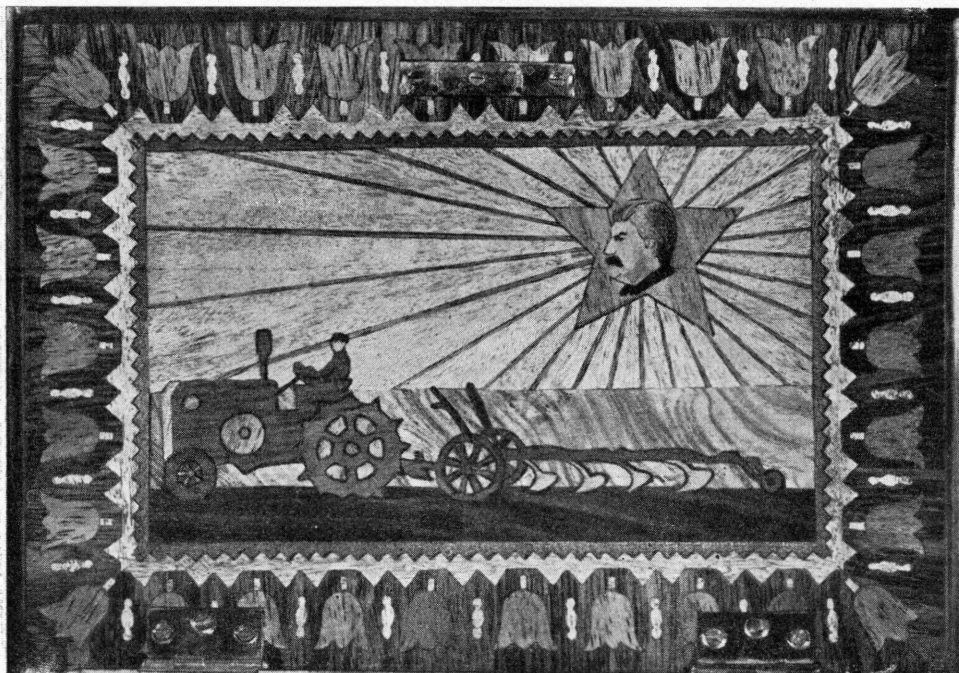

A doboz fedele a bajai „Vörös fény“ termelészövetkezet munkáját ábrázolja.

1949 decemberében a bajai tanyákon is megalakították a termelészövetkezeti csoportot. Bezdán 5 hold földjével lépett be. A kollektív munka élménye és eredményei érlelték meg benne azt a gondolatot, hogy olyan dobozt készítsen, amelyen Rákosi elvtársnak bemutathassa, hogyan dolgozik a termelészövetkezeti csoportjuk: „Hogyan dolgozunk mink.“ A doboz tetejének felső bal sarkába egy ötágú vörös csillagba helyezte Rákosi képét, az egész felületet a bajai táj, a termelészövetkezet tanyájának képe foglalja el, a tagok szorgalmas munkájának hangsúlyozásával, az alsó jobb sarokban pedig az üzemi bizottság látható, amint a jövő évi vetéstervet dolgozza ki. A doboz fedelének belső oldalán ugyancsak ötágú vörös csillagban Sztálin arcképe, alatta a szocialista mezőgazdaság jelképe, a traktor.

Bezdán ma is a feleségével együtt dolgozik. Felesége rajzolja ki a figurákat, ő kivágja, majd a felesége „rakja le“ a tartólapra; Bezdán

pedig felragasztja a vékony lemezeket, majd csiszolja és fényezi. A képek rajzai először papíron készülnek. Az első rajzról 10 vagy ennél is több fénymásolatot készíttetnek, a szerint, hány színhatást kívánnak érzékelteni. A fénymásolatokat 6—8 példányban egymásraszorított lemezekre ragasztják, mert minden képnek a lemezdarabjait kb. ennyi példányban készítik el. A furnírlemezről aztán egy varrógépből átalakított húzó és emelő karú lombfűrészsel fűrészelik ki a képet alkotó lemezdarabokat. Az arcképekről is először rajzot készítenek Bezdánék. Az arcképre pauszpapírt helyeznek, azon a foltokat besatírozzák, majd ezt a rajzot is annyi példányban sokszorosítják, ahány színt kívánnak alkalmazni.

A doboz fedelének belső oldala.

Bezdán József figyelemreméltó alkotása jelentős helyet foglal el a szocialista népművészet magyar megnyilatkozásai között.

Manga János

Новое творчество в нашем народном искусстве.

Йожеф Бездан, член продовольственной артели „Красный луч“, живущий среди хуторян Байя, настолько воодушевился коллективной работой, что взял её темой своих новейшего творчества. Он изображает артель во время работы, изображает руководителей артели во время их работы над новым планом. На внутренней крышке ларчика портрет Сталина в рамках красной звезды, внизу трактор, вспахивающий землю. Внутренние и внешние стенки ларчика покрыты богатым узором тюльпанов и гвоздики.

Un nouveau produit de l'art populaire hongrois

Dans une des fermes situées à proximité de Baja, Joseph Bezdán est membre de la coopérative „Lumière Rouge”. Animé par le travail collectif, il en fait l'éloge aussi dans le domaine de l'art populaire. Il représente son groupe au travail, et évoque les dirigeants du groupe qui préparent un nouveau plan de travail. A l'intérieur de la boîte on voit le portrait de Staline, entouré d'une étoile rouge, au-dessous, l'artiste a sculpté un tracteur labourant la terre. A l'extérieur comme à l'intérieur, la boîte présente une riche ornementation composée de tulipes et de giroflées.

ADATOK A NÉPRAJZ TÖRTÉNETÉHEZ

Ismeretlen Bartók-kézirat.

Bartók Béla publikálatlan levelei közül, emlékezve halálának 5. évfordulójára, érdemes közreadnunk azt a javaslatát, amellyel a *volt* Tudományos Akadémia Néprajztudományi Bizottságához fordult. Ebben a javaslatban a néprajzi gyűjtésnek akkor legmodernebb formáját javasolja, kéri. Jellemzőnek kell tekintenünk ezt a dokumentumot: társadalmi akciók, a Tudományos Akadémia támogatása révén, mint maximális cél lebegett előtte 2—3 hanglemezfelvétel elkészítésének lehetősége. Ez a javaslat is azok közé a dokumentumok közé tartozik, amelyek lerántják a leplet a Horthy-rendszer belső hazugságairól, romlottságáról. A „nemzeti” jel-szavát hirdetik, s közben intézményesen lehetetlenné teszik az egyik leg-igazibb nemzeti studiumnak, a néprajznak tanulmányozását — valóban beszédes dokumentum. A javaslat így hangzik:

„A M. Tud. Akad. Néprajztudományi Bizottsága elé terjesztett javaslat népzenei grammofónfelvételek lehetővé tétele tárgyában.

A Néptudományi Bizottság ajánlatára és jóváhagyásával a M. Tud. Akadémiának a magyar népzenei kiadvány céljaira költségvetésileg megállapított összegekből eddig újabb gyűjtésekre 1.550 p.-t, a gyűjtéshez szükséges fonográf és fonográfhengerek beszerzésére pedig 720.— pengőt fordított a M. Tud. Akadémia.

A megtörtént gyűjtés eredménye nem érte el a hozzáfűzött várakozásokat. Ez a tény és még más körülmények azt mutatják, hogy jobb, ha a M. Tud. Akad. további gyűjtésekre egyelőre nem folyósít pénzt.

Azonban van egy másik, most már valóban égetően fontos tennivaló: a régi magyar népzene legalább csekély részének kifogástalan minőségű (teremben, rádióban bemutatásra használható) grammofónfelvételekkel történő megörökítése. Azoknak az öreg embereknek a száma, akik még tudnak régi dalokat régies előadásban, egyre csökken, úgyhogy néhány év múlva már hírmondójuk sem fog maradni.

A Magy. Történeti Múzeum eddig minden fáradozása ellenére csak 500.— p.-t tudott erre a célra szerezni, ami magához a felvételeknek megindításához is túlkeves: legalább még 500 pengőre volna szüksége.

Azt indítványozom a Néptudományi Bizottságnak, hogy a M. Tud. Akadémiát arra kérje, bocsásson a fentemlített alapból 500 pengőt erre a célra a M. Történeti Múzeum rendelkezésére. Ha végre lesz 2—3 kifogástalanul hangzó grammofónlemezünk magyar népi felvételekkel; ha ezeket az illetékes köröknek bemutatathatjuk: akkor talán más helyről is megindul ennek az ügynek kellő és hathatós támogatása.

Budapest, 1936. ápr. 20.-án.

Bartók Béla.“

Ha ezt a levelet az ötéves tudományos terv perspektívájából, a megújult Tudományos Akadémia munkásságának szempontjából tekintjük, akkor érthetjük meg igazán a felszabadulás előtti néprajztudomány tényleges helyzetét.

Ortutay Gyula

A Néprajzi Múzeum helyzete 1919-ben

A Magyar Múza egy cikke (Czakó Elemér: Közgyűjteményeink a vörös uralom alatt [egy fejezet a magyarországi bolsevizmus történetéből] Magyar Múza, 1920. 410—415) gyűlölködő és tüzet okádó hangon emlékezik meg múzeumaink történetének e fontos korszakáról. De a tények azt mutatják, hogy a rövid, párhónapos idő alatt a Magyar Tanácsköztársaság többet tett a közgyűjteményekért, mint a feudális Magyarország hosszú évtizedek alatt.

„Lukács György szerint az egész Nemzeti Múzeum eddigi gyűjtési rendszere — még a természetrajzi tárukban is —, a feudális faji ideológia leghűségesebb kiszolgálója.“ Megindult a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek átszortosítása, mely ma már nem állja meg helyét, de a múzeumok története szempontjából érdemes megemlíteni: „A Néprajzi Tárból a lélektanra alapozva kikeltődik egy nagyszabású Néptudományi Intézet gondolata, anthro-po-geográfiai, ergológiai, demográfiai, ethnográfiai, folklóre- és zenei alosztályokkal körülakva.“

A Tanácsköztársaság bőségesen gondoskodik a múzeum személyi ellátásáról: „A Néptudományi Intézet élére pedig egy polgári iskolai tanítót tesznek, Kóris Kálmánt, akinek világfelfogása megfelel az idők szellemének“. Lukács György erre hivatkozva engedélyez mellé aligazgatót, titkárt, számvevőt, könyvelőt, 34 tisztviselőt, 9 gépirót, három fordítót, 13 altisztet, három fényképészt, két asztalost, két lakatost, egy mázoló, egy fonográfkezelőt, két könyvkötőt, két teherautót, két személyszállítót, két kétlovas és két egylovas kocsit.“ A Magyar Múza cikkének írója tehetetlen dühében a bőkezű támogatás láttán csak az alábbiakat tudja írni: „Ügylátszik, a primitív élet lelki feltételeinek feldolgozása« ennél kisebb apparátussal nem bonyolítható le. Talán éppen ennek hiányában a magyar népismertető tudomány eddigi mivelői a lelki feltételek leszármazottjait nem tudták behelyezni egy zártabb összefüggésbe“.

A Magyar Tanácsköztársaság tudta azt, hogy a múzeumoknak megfelelő propagandára van szükségük, és ezért „a Néptudományi Intézetnél propaganda célokra 300.000 korona van előirányozva“.

Korea régi művészete

Az Orsz. Néprajzi Múzeum és a Keletázsiai Művészeti Múzeum kiállítása

1950. október 8-án tartott megnyitón Ortutay Gyula, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának elnöke, üdvözlő szavai után Nezvál Ferenc, a Fővárosi Tanács végrehajtó bizottságának helyettes elnöke, beszédében a kiállítás politikai fontosságára hívta fel a figyelmet és Korea történetének rövid ismertetésével mutatott rá a koreai nép több ezer éves, szabadságukért és függetlenségükért vívott harcaira. A megnyitáson jelen voltak Kvon O Dik, a koreai népköztársaság budapesti követe, Boldizsár Iván, a külügyminisztérium államtitkára, Mihályfi Ernő, a Kultúrkapcsolatok Intézetének elnöke, a külképviseletek, a minisztériumok és a tudományos intézetek kiküldöttei.

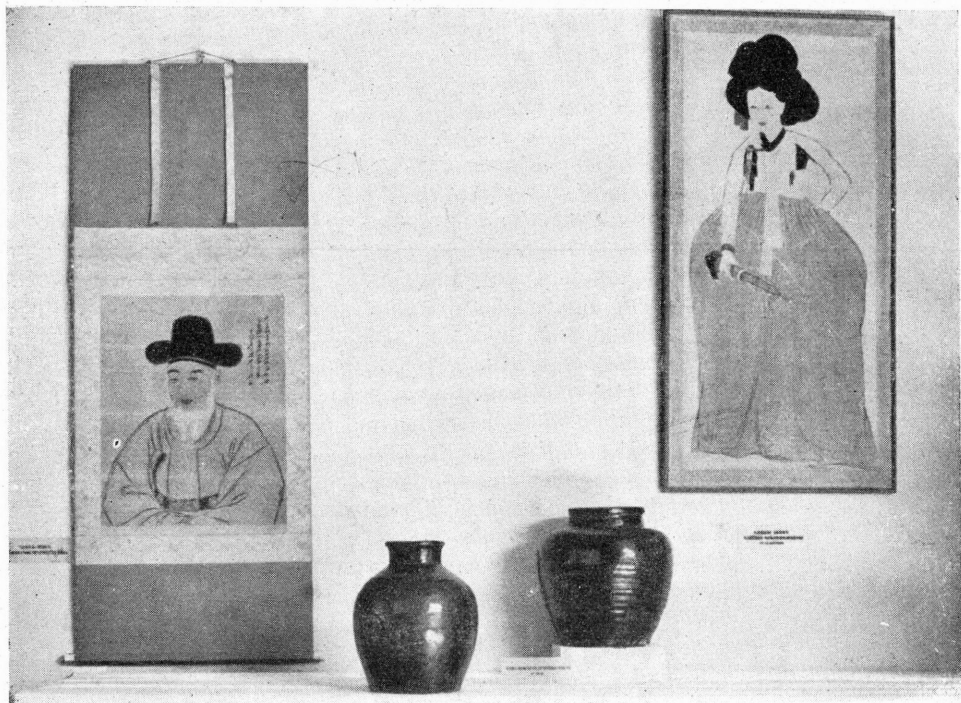
A kiállítás gondolata akkor született meg, amikor a dolgozó magyar nép egyöntetűen a koreai nép szabadságharca mellé állott. Az anyag összegyűjtése és a kiállítás felállítása az Országos Néprajzi Múzeum és a Keletázsiai Művészeti Múzeum dolgozóinak önkéntes munkafelajánlása volt. Mikor úgy látszott, hogy mind a közgyűjteményekből, mind a magángyűjtőktől összeszedhető anyag, noha korban és minőségükben kiemelkedő darabok, mégis kis darabszámuknál fogva egy önálló kiállításra nem elégségesek és mikor éppen ezen körülmény miatt a kiállítási előkészületek el is akadtak, a Koreai Népköztársaság budapesti követsége legnagyobb előzékenységgel segítőkézett nyújtott és közel 50 tárgyat és fényképet engedett át a kiállításra. A kiállítás helye a Fővárosi Képtár Fényes Adolf terme, melyet a Fővárosi Képtár vezetősége rendelkezésre bocsátott. A terem központi fekvése lehetővé tette, hogy a rövid ideig tartó kiállítást (október 9-től november 8-ig) minél több látogató részére könnyen elérhetővé tegyék. E mellett a Fényes Adolf terem méretei nagyon megfeleltek a kiállításra rendelkezésül álló anyag mennyiségének. A kiállítási terem első sorban is képek kiállítására létesült, így a koreai kiállítás megrendezésénél ezzel a ténnyel számolni kellett. Az egyik oldalon végighúzódó ablaksor vitrinek felállítására felhasználható volt olyképpen, hogy a vitrinek maguk az ablaksor alján beépített fényezett, nyersfa szekrény sorra kerültek — így megoldódott a most folyó kiállítási munkák egyik ismételtlen visszatérő problémája, hogy a vitrinek lábait hogyan is lehet eltüntetni — az ablakot magát pedig molinóval húztuk be. Ez utóbbinak nyers színe átengedett annyi világosságot, amennyire az üveggel fedett tetejű vitrinekben lévő tárgyak megvilágításához szükség volt. Elértük még azt is ezáltal, hogy a szűk utcára nyíló ablakokon keresztül a szemben lévő ház (szürke és sivár) képét a kiállításból kirekesztettük. A rendelkezésre álló vitrinek jávorfájának színe meglehetősen harmonikusan olvadt össze az alap szekrény-

sorával. Ugyancsak vitrin került a befedett sarokablak elé. A kiállítási teremben lévő falba épített szekrényt molinozással fedtük le. Ez elé került a fiatal koreai leány népviselete, ahol is ruhababa, vagy váz mellőzésével a formákat tömésel domborítottuk ki. Az így előkészített viseletet azután dekoráló papírral behúzott falemezre tettük. A védő üveglapot alul egy kis dobogó, felül pedig két falhoz erősített keresztvas tartja. A főfalat magát is molinó alappal emeltük ki, erre kerültek Sztálin, Rákosi és Kim Ir Szen fatáblára montírozott arcképei. Sztálin portréja alatt, fabetűkből összeállítva, írásaiból vett idézet: „Az Októberi Forradalom az első forradalom a világon, mely az elnyomott keleti népek dolgozó tömegeit felriasztotta évszázados álmukból és bevonta a világimperializmus elleni harcba.” (Ezüstre festett betűk vörös alapon.) Sztálin és Rákosi Mátyás arcképe között a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság zászlója, Sztálin és Kim Ir Szen arcképe között a világ dolgozóinak vörös zászlója és a Koreai Népköztársaság zászlója van zászlórúdakra szerelve és a felső végükkel kissé előredöntve. A terem hangulatának egységessé tétele szempontjából a sárga cseréptűzhelyet is molinóval fedtük be.

A bejárati helyiséget a terembe vezető ajtó fölött a Koreai Népköztársaság nagy méretben megfestett cimere díszíti. Az oldalfalakon a koreai ábc, valamint nagyméretű fényképek találhatóak, amelyek egyrészt a koreai nép hadseregét, a koreai föld tájait, másrészt pedig Korea kulturális intézményeit (phjongjangi múzeum) mutatják be. A teremben a főfal leírását az előzőkben adtuk. Az ablaksor alatt a korszakokra tagolt koreai műtárgyak kerültek kiállításra a vitrinekben. Az első vitrin az i. sz. u. 6—7. sz. díszes (benyomott sárkányokkal, lótuszokkal és szörnynyel) tetőperem-cserepeket, a 9—10. sz. magas óntartalmú bronzedényeit, kanalaikat és asztali gongját, továbbá a 11—13. sz. tükreit foglalta magába. A második a koreai művészet egyik legnemesebb termékeit a Korjo korszak (918—1392) szeladon edényeiből választékos gyűjteményt mutat be. Közöttük megtalálható a díszítésnek mindegyik fajtája, a bekarcolt, a benyomott díszítő módtól kezdve egészen a sajátságosan koreai berakásos eljárásig. Ez utóbbi abból áll, hogy a már megformázott edény falából a díszítő elemeket kivájják és az így nyert mélyedéseket fehér (kaolin) vagy fekete pasztaszerű anyaggal töltik ki. Ezután húzzák be az edényeket mázzal. Égetés után a vékony mázalapból, rendszerint zöld vagy a zöldnek egy árnyalata, az alatta lévő díszítés fehér és fekete színe élesen szembetűnik.

A harmadik vitrin az I-korszak (1392—1910) emlékeit foglalja magában. Különösen szépek a korszak első feléből való nagyobb méretű edények. A nagyméretű tusdörzsölő kőanyagának természetes szépségével és vésésének, illetve csiszolásának gondos munkájával emelkedik ki (a kínaiakhoz és japánokhoz hasonlóan a koreaiak is írásnál leginkább tust használnak, mely nem kapható oldott állapotban, hanem rúd formájában, melyet követően dörzsölve hozzácsepegtetett vízben oldanak fel). A kiállított sokszínű teáskanna, mely a század elejéről való, bizonyos fokig színeinek élénksége alapján már kínai hatást bizonyít. A japán megszállás és a gyarmati sorba döntött Korea (1910—1945) művészete fejlődésétől elvágván a tradicionális formákat használta fel újra és újra. Ezt leginkább a gyöngyházzal berakott lakktárgyak bizonyítják. A koreaiak

étkezésénél legutoljára sorra kerülő leves melegentartására szolgáló ú. n. „leveses-szamovárok“-on phöngjangi és a szöuli országszerte nevezetes városkapuk képe látható bevésve. A rizsszalmából fonott kosár a népművészeti alkotások minden kedvességét magán viseli. Az ötödik és legnagyobb vitrinben a koreai lakomához szükséges rézből és ezüsből készült asztalfelszerelés látható: kisebb és nagyobb, mindig fedővel ellátott, rizses és leveses, mártásos és zöldséges, halas és húsos csészék, evőkészletek (evőpálcikák és lapos, kerek kanál). Az erősen megpaprikázott ételekhez a rizsből készült — különböző erősségű — pálinkát kis kannákban szolgálják fel melegen és apró ezüst csészékbe töltögetik. A vitrin két

Koreai festmények és kerámiai tárgyak.

oldalán négy keretben selyemhímzések láthatók, sötétkék alapon fehérrel, zölddel, rózsaszínnel dolgozott virágok, szekfűk, krizantémumok. Nagy méretük miatt a kandalló tetejére került a kiállítás legszebb darabjai közül két váza. Anyaguk kiválóságával, formázásuk erőteljes ségével és fekete mázuk csillogásával mestermunkára vallanak. A három kiállított tekercskép közül a legrégebb az 1500-as évek elejéről való. Eredetileg egy többrészes ellenző egyik lapját díszítette. Vadkrizantémumok körül döngicsélő bogarakat ábrázol. A természetnek, ehhez hasonló gondos megfigyelésen alapuló ábrázolásait a kínaiaktól vették át a koreaiak. Akárcsak a kerámiában, a festészetben is feltűnő, hogy a koreaiak általában kerültek az élénk színeket. A másik két kép portré.

A terem bejáratának baloldalán egy nagy színes falitábla Korea térképen a különböző vidékek multszázadvégi népviseleteit mutatja be. Ehhez csatlakozik az előbb már említett fiatal leány ünnepi öltözete, nehéz damaszt sárga selyemblúz, arany kínai írásjelekkel nyomtatott vörös pántlikával és egyszerű sima kék szoknya, bélelt fehér vászonharisnya és gumiból készült csónakalakú, halványkék cipő. A viselet fölött egy gyerekleány arannyal nyomott fekete selyem, ünnepi főkötője látható.

A műtárgyakat a kiállítási szekrényekben, képek mellett a falon, hosszabb, a koreai történetet magyarázó és értékelő feliratok kísérik.

A kiállításhoz a Fővárosi Képtár nyomtatott vezetőt adott ki. Minden vasárnap 11 órakor szakember vezette végig a látogatókat a kiállításon. Az első és harmadik vasárnap, október 15-én és 19-én, Albán Tünde bemutatásokkal a koreai népzeneről tartott ismertető előadást. A kiállítás helyiségében minden pénteken 6 órakor vetített képekkel a következő előadások tartattak meg: október 13. Dr. Vajda László: Korea földje és népe; október 20. Dr. Horváth Tibor: Korea művészete; október 27. Dr. Ligeti Lajos: A koreai nyelv és írás; november 3. Dr. Horváth Tibor: Korea iparművészete.

Horváth Tibor

Lengyel Népművészeti Kiállítás a Nemzeti Szalonban

1949. július 21-én a Nemzeti Szalonban a lengyel népművészeti kiállítás nyílt meg, melynek anyagát a Lengyel Kultúrkapcsolatok Intézete küldte Budapestre. Az anyag elsősorban 1945—1950 között keletkezett népművészeti tárgyakat foglalt magában és így szemléltette azt a változást, mely a felszabadulás óta a lengyel népművészet terén végbement.

Legjobban lemérhető ez a változás a figurális papírkivágások területén. A lengyel parasztházak egyik jellegzetes díszje a mestergerendákra erősített figurális papírkivágás, az ú. n. „kodra”. Ez a népművészeti ág csak 1870 körül jelenik meg a lengyeleknél és kétségtelenül a papírból készült tapétákkal van szoros összefüggésben; erre utal olaszból vett elnevezése is. A régi kodrák jellegzetes témái: a fonás-szövés, a lakodalom, mint a ritka öröm képe, a hintón hajtó úri dáma stb. — mind a lengyel feudális világ jelképei. Az új kodrák már a megváltozott élet örömteli valóságát tükrözik: a munka körében a hagyományos rokka és szövőszék helyét a dübörgő traktorok foglalják el; kivágások örökölték meg a villamosított falut iskolájával, kultúrházával és a földművelészetet helyi székházával. De az új kivágások szoros kapcsolatban állnak a lengyel nép országos méretű problémáinak megoldásához is; így ábrázolják az analfabétizmus felszámolására indított harcot és azt, hogy a lengyel nép, hogyan csatlakozik a béketábor munkájához (vö. „Békeharc” c. kodra). A papírkivágatok készítői a dolgozó parasztok szemével látják a kollektív gazdálkodás megvalósulását, az állattenyésztési akció eredményeit és a szövetkezeti mintafalut előtérben a megművelt táblákkal.

Külön terem mutatta be a híres lengyel fajaragóművészetet és ennek legjellemzőbb képviselőit, a góralokat. A festett bútorokon kívül, elsősorban használati tárgyakat és szobrokat tartalmazott a kiállítás e része. A felszabadulás előtti faragások témái többségükben egyháziak voltak, az utóbbi időben azonban ezen a területen is jelentős változások következtek be. A mai népi szobrászat elsősorban világi jellegű s a dolgozó ember életét és alkotó optimizmusát tükrözi. A művészi kezek munkás parasztok alakját formázzák, s villával, gereblyével, fejszével dolgozók vagy munkába igyekvők alakját örökítik meg. Megfigyelhetjük, hogy mily nagy gonddal

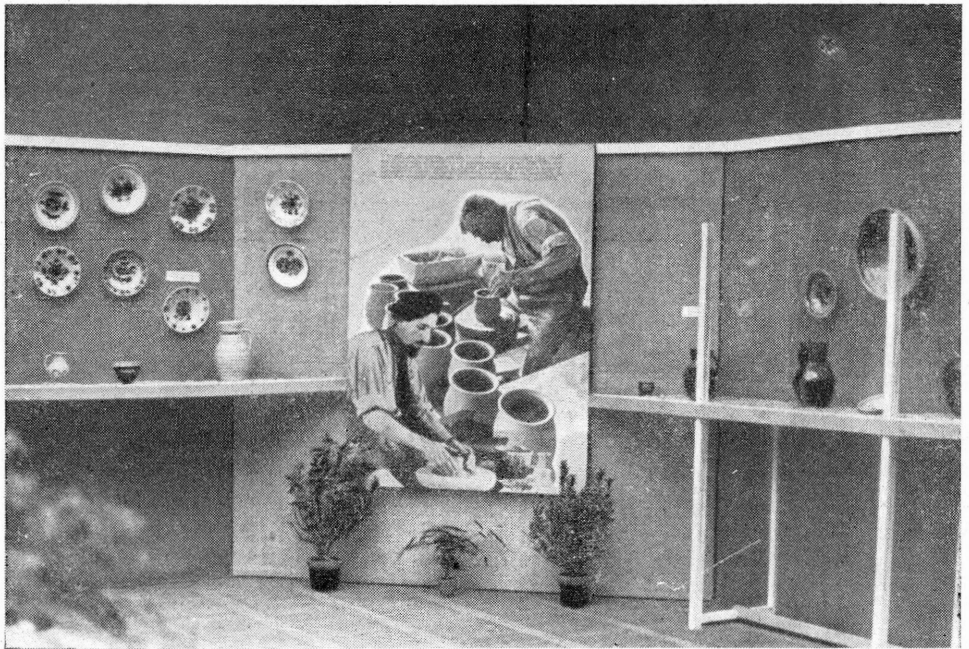
A góral fajaragásokat bemutató terem egy részlete.

keresi a falusi faragóművész az új tartalom kifejezéséhez szükséges új formákat s mennyire függetlenné vált a régi vallásos szobrászat hagyományos külsőségeitől. Napjainkban születik meg a falu megváltozott társadalmi viszonyaiból kinövő új népművészeti forma.

A kiállításon a fazekasság volt a legnagyobb anyaggal képviselve, hiszen Lengyelországnak nincs olyan nagyobb vidéke, ahol fazekasok ne dolgoznának. A lengyel fazekasság a formák rendkívüli gazdagságán kívül finom színeivel (zöld, sárga, szürkés) kelti fel figyelmünket. Külön gazdag csoportot képeznek Lengyelország különböző vidékeiről származó feketeedények. A kiállítás bemutatta a kerámia terén a gyáripár és a népművészet figyelemreméltó együttműködését. A wloclawski gyár az általa készített tányérok egész sorát adta át díszítésre népi festőnőknek; a kísérlet eredményeképpen újjellegű alkotások keletkeztek.

A fazekas készítményekhez hasonló nagy anyag képviselte a szőttéseket és a hímzéseket is. Ezek közül kiemelkedtek azok a szőnyegszerű készítmények, melyek egykor a Balti-tenger mellékén voltak általánosak. Ezek készítését ma szakemberek bevonásával újra felélesztették, gondoskodtak a kész termékek elhelyezéséről, így felkeltették az érdeklődést ez iránt a régi népművészeti ág iránt.

A lengyel népviseleteket a kiállításon öt női és két férfiviselet képviselte. Ezek közül a krakkói történeti hagyományú népviseletet és a lowiczi női viseletet emelhetjük ki, melyek színeikkel és formájukkal megragadták a látogatók érdeklődését.

A lengyel fazekasság.

A kiállítás elrendezésének terve, az anyag és a kiállítási termek lehetőségeit figyelembevéve Budapesten készült. A fal mentén elhelyezett vitrineknél zavart bennünket, hogy az üvegek felső része a kiállítási felület hosszában metszette, míg az üveget tartó lécek sokasága függőlegesen zavarta a kiállított tárgyak nyugodt szemléletét. Ötletes volt a kiállítás plakátján szereplő három tárgynak a kiállításon is egy helyen való elhelyezése, mely így közvetlen kapcsolatot teremtett a látogatóban a már ismert plakát és a megismerendő tárgyak között.

A kiállítás tárgyainak elhelyezését az Országos Néprajzi Múzeum dolgozói végezték a Kultúrkapcsolatok Intézetének felkérésére.

B. I.

A Nógrád-Hontmegyei Múzeum kiállítása Balassagyarmaton

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával 1949 őszen brigádmunkával készült el a múzeum kiállítása, amelyet december 3-án ünnepélyes keretek között nyitottunk meg Balassagyarmat és a megye mintegy 1000 dolgozójának részvételével.

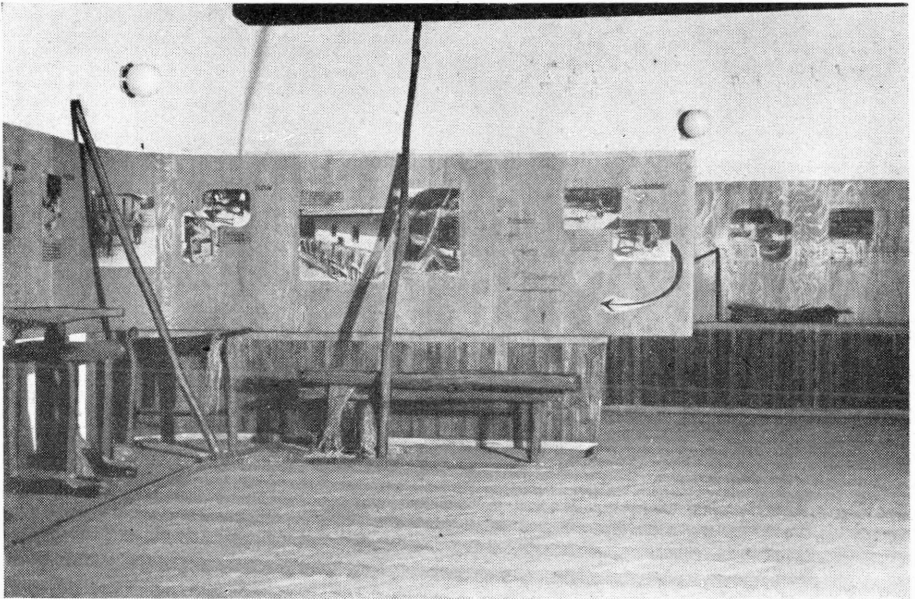
A rendező brigád elsősorban a múzeum jellegét és feladatát tartotta szem előtt, a kiállítás elrendezését és méreteit pedig a meglévő anyag, továbbá a rendelkezésre álló összeg szabta meg. A rendezésben a modern múzeológia szempontjai érvényesültek az előbbi megnyitott múzeumokban szerzett tapasztalatok felhasználásával. Elsőrendű szempont volt az, hogy a kiállított tárgyak szerepének, az élettől való összefüggésük bemutatásának, illetve szemléltetésének módszeres megoldása minél kevesebb kívánni valót hagyjon hátra. Különösen vonatkozott ez a kiállított tárgyak számára és a tárgyakhoz tartozó magyarázó szövegek, illusztrációs anyag milyenségének és mennyiségének megállapítására. Itt is érvényesült az a szempont, hogy kevés tárgyat jól mutassunk be, hogy a különböző érdeklődésű látogatók lehetőleg nemcsak a kiállított tárgycsoportról, hanem annak egyes darabjairól is kielégítő ismereteket, a tárgyak használatáról, azoknak a mindennapi élethez való viszonyáról, valamint a fejlődésről pedig kellő tájékozódást kapjanak. Kétségtelen, hogy ezeket a szempontokat a kiállítás minden vonatkozásában nem lehetett érvényre juttatni, már azért sem, mert minden eddig megnyitott múzeum egy-egy állomása a korszerű múzeumrendezés kialakulására megindult kísérleteknek. Vannak persze a kiállításnak olyan hiányosságai is, amelyek egyrészt a múzeumrendező brigád szűkreszabott idejének, másrészt a múzeumépület nem korszerű belső tagoltságának tudható be.

A kiállítás két részre tagozódik: régészeti és néprajzi gyűjteményre. A régészeti részt az épület első emeletén kellett elhelyezni, mivel a magasföldszinten rendelkezésre álló összefüggő kiállítási terület jóval nagyobb lévén az elsőemeleti helyiségek területénél, a néprajzi anyag gazdagsága ezt a megoldást tette szükségessé.

A régészeti rész az emeleti előcsarnokkal kezdődik, ahol négy tábla a társadalom kialakulását és a balta fejlődését mutatja be a vadság és a barbárság korában. Az emeleti előcsarnokból nyíló első kisebb teremben a nógrádverőcei római őrtorony, annak tárgyi anyaga és ezzel kapcsolatban a megye déli határán a barbárság és civilizáció (a quadok és a római birodalom emlékei láthatók. A következő nagyobb teremben, a nógrádmegyei várakból előkerült leletanyag szemlélteti a XVI—XVII. század váréletét. Itt megismerjük a megye területén levő várromokat, az egykori várak felszerelési és berendezési tárgyait.

A magasföldszinten elhelyezett néprajzi kiállítás kiemelkedő része az első, nagy teremben bemutatott gyűjtemény: a kender és feldolgozása. A terem három falán körülfutó faburkolat meghosszabbításával a kiállítási helyiséget két részre tagolta. Ez a tagolás teszi lehetővé azt, hogy a kendermunka szociológiai részét és a feldolgozás előmunkálatait külön lehetett választani a tulajdonképpeni kenderfeldolgozástól, amely zavartalanul mutatja be a munka egyes fázisait. A tagolt előrész jobboldali, 205 cm ma-

gas és rétegelt falemezből készült falán a kenderföldek elhelyezkedését, mint a jobbágy-földesúri világ emlékét, a nagycsalád szerepét a kendermunkában, a jobbágyság kiuzsorázását a kenderadóval, a kendermunkák időbeosztását és hozamát látjuk. A baloldali falon a kenderföld trágyázása, előkészítése, a mag elvetése és a hozzá fűződő népszokások, a nyövés, áztatás és szárítás néhány tárgyban, fényképekkel és megfelelő szöveggel elmondva. Az osztó fal túlsó oldalán a töréssel kezdődik a kender megmunkálásának bemutatása. A lábtörőtől a tiloláson, morzsoláson, héhölésen, fonáson, motollázáson, lúgzáson, gombolyításon és felvetésen keresztül látjuk az egész folyamatot, amelynek minden fázisát a megfelelő munkaesz-

A Nógrád-Hontmegyei Múzeumi kiállítása. Kenderfeldolgozás.
Выставка Музея в округе Ноград-Хонт. Обработка конопли.

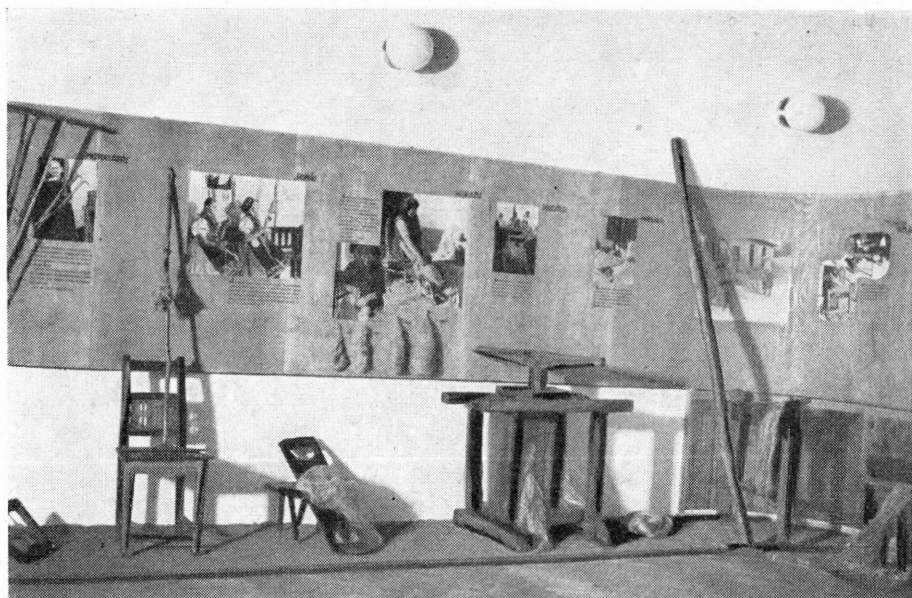
közökből, a munkát ábrázoló fényképekből és rövid, kifejező szövegekből ismerünk meg. A terem bejáratával szemben levő baloldali sarokban felszerelt szövőszék áll, mögötte a *szátva* részeinek szerepét magyarázó szövegek, a fonál fölhúzásának egyes mozzanatait, továbbá a kész vászon fehérítését ábrázoló fényképek vannak.

A kenderteremből nyílik a vászon felhasználását bemutató kisebb terem, amelyben az ebből készült ruhadarabok, egyéb használati tárgyak, valamint az ezek díszítését szemléltető szöttes-, illetve himzésminták vannak kiállítva. Mivel a múzeum régi textilanyaga a háború alatt elpusztult, az egyes mintákat az eredetiekről annak idején hiteles rajzok mutatják be. Az anyag teljesnek nem mondható, még kiegészítésre szorul.

A vászonteremből nyíló összekötő folyosó két oldalán a nógrádmegyei főkötők jellegzetesebb típusait látjuk. Jobboldalon a megye nagyméretű, falra festett térképen a körülötte kiállított menyecskefőkötőktől kiindulva

színes fonalak jelzik a lelőhelyeket. A baloldalon bemutatott főkötők egy nógrádmegyei községből származnak és a fejviselet korok szerinti változását mutatják be.

A kenderteremmel párhuzamos folyosó négy fülkével tagolt. Az első és második fülkében kerültek kiállításra a palóc ház belső berendezésének tárgyai, a fölvetett ágy, festett láda, asztal, faragott hátú pad, szék, stb. A harmadik fülke anyaga a népi hangszerekből áll. Itt mutatja be a múzeum a megye jellegzetes népi hangszerét, a dudát. Mint a szegény parasztság tánczenét szolgáltató hangszere, a dudu itt élt legtovább. Ma már a megye területén is egyre kevesebben ismerik, ezért kívánatos-

Nógrád-Hontmegyei Múzeum kiállítása. Kenderfeldolgozás.
Выставка Музея в округе Ноград-Хонт. Обработка конопли.

nak látszott, hogy szerkezete és alkatrészei külön-külön is bemutatásra kerüljenek. Ugyancsak ebben a fülkében vannak bemutatva a különböző furulyatípusok, a kanászkürtök és a citera is.

A negyedik fülke a pásztorművészeté. A fülke két oldalára erősített fali tárlókban nyertek elhelyezést a rendkívül formagazdag meritőedények (csanakok), sótartók, ostornyelek, fakanalak, stb., továbbá az ezek elkészítéséhez használt szerszámok. Mind a hangszer, mind a pásztorművészeti fülkében szemben levő fal előtt elhelyezett táblákon fényképek, kóták és népdalszövegek illusztrálják a kiállított tárgyakat.

A kiállításnak technikailag legjobban megoldott része a kenderterem. A világos fal és jól kiképzett falburkolat összhangban van a kiállított tárgyakkal. A fényképek legnagyobb részben 50×60-as méretben, matt papíron készültek, hogy azok három-négy lépés távolságról is jól szemléltethetők legyenek és ne tükröződjenek. A magyarázó szövegek betűi 1 cm

nagyságúak és a kezdőbetűk piros, a többiek barna temperával vannak a réteges lemezre festve, illetve redisz-tollal írva. Ezeknek a szövegeknek az a része, amely ecsettel festett, három lépésről is jól olvasható, míg másik részük, amely redisz-tollal van írva, nehezebben olvasható. A szövegek olvashatóságát az is csökkentette, hogy a betűk felírása után a réteges lemezt firnisszerű anyaggal vonták be, aminek következtében a lemez enyhén barna tónusa besötétedett és többé-kevésbé fényes, tükröző felületet kapott. A kiállított tárgyaknak a padozatra hintett homokon való elhelyezése nem vált be, mert egyrészt a látogatók gondatlansága, másrészt a tárgyak legcsekélyebb megmozdítása következtében a letaposott föld illúzióját keltő símaságát elveszti és tisztántartása csak átszitálással végezhető. Helyette valószínűleg sokkal jobban megfelelne a külön erre a célra készített mintegy 3 cm vastag vályoglapok lerakása s ezeknek betapasztása olyan agyaggal, amely nem repedezik meg. A kiállított tárgyak, fényképek és a szövegek nappali világítás mellett is jól érvényesülnek, ellenben az ablakokkal szembeni részben a firnisszel bevont falemez enyhe csillogása zavarólag hat. A mesterséges világítás a padozattól 250 cm magasságban a falra erősített opálbúrákból áll. Hét ilyen opálbúra van a kenderteremben és minden búrában egy-egy 100 wattos égő. Ezeknek a világítása a nappali fénynél is jobbnak mondható.

A vászonterem a befejezetlenség érzetét kelti az emberben. Nincs eléggé kihasználva az ablak közelében levő, legvilágosabb rész, a falra üveglapocskák alatt felerősített minták papíryanaga nedves időben hullámosodik, mert az üveglap légmentesen nem fűdi a fal nem egyenletes felületére helyezett papírlapokat. Ugyanez vonatkozik a papírlapra írt és üveglappal fedett szövegekre is. Annak ellenére, hogy a múzeum épülete, főként a magasságszint, teljesen száraz, a szabadon levő tárgy a levegő páratartalmának hatására és a késő őszi folyamán végzett és ki nem száradt belső kőművesmunkák következtében penészednek. Ez tapasztalható a főkotón is, amelyeknek üveglappal való lefedése nem történt meg. A falra üveglapok alá helyezett fényképeken is tapasztalható a hullámosodás, sőt az elszíneződés is. Mind a fényképek, mind a szövegek elhelyezésére legalkalmasabbnak látszanak a tapétázott fadóok. Az ezekre írt szöveget vagy felragasztott fényképet a levegő nedvességtartalma nem támadja meg.

Bármennyire is sikerültnek mondható a népi hangszereknek táblákon való szemléltető bemutatása, múzeológiai szempontból mégis kifogásolható, mert a szabadon elhelyezett tárgyak szennyeződése az esős, nedves időben való nyirkosodása, penészedése elkerülhetetlen.

Összegezve a Nógrád—Hontmegyei Múzeum kiállításáról elmondottakat, úgy látjuk, hogy bár az újonnan megnyitott múzeumok a régi kiállításokkal szemben valóban óriási haladást mutatnak, végeredményben mégis csak a kísérletezéseknél tartunk. Nem ismerjük eléggé még a tömegek érdeklődési körét, befogadó- és feldolgozó készségét, figyelmük felkeltésének és megrögzítésének módozatait. Van például a kenderterem magyarázó szövegeinek egy része, amelyet néhány szakember azért kifogásolt, mert — szerintük — nem magyarázza meg eléggé a munkafolyamatot. Kísérletképpen kb. 30 általános iskolai tanulót és 42 különböző foglalkozású, képzettségű, az ország más-más vidékéről való látogatót kérdeztünk meg erre vonatkozólag, akik a kiállított tárgy és mögötte elhelyezett fényképek

megtekintése, a kifogásolt szöveg elolvasása után hibátlanul elmondták a tárggyal bemutatni kívánt munkafolyamatot. Ugyanakkor a magyarázó szöveget olyan helyen hiányolták, ahol azt teljesen feleslegesnek tartottuk. A tapasztalat azt mutatja, hogy a kiállításokban döntő szerep jut a jól elhelyezett, fotótechnikailag kifogástalan, kellő méretű fényképeknek, mert ezek pótolják, sőt feleslegessé teszik azokat a hosszú magyarázó szövegeket, amelyeket a kiállítás látogatóinak csak nagyon csekély százaléka olvas el. Persze, mindez elsősorban a néprajzi anyagra vonatkozik, míg a történeti, illetve régészeti jellegű kiállítás egyik legfontosabb eszközének a grafikát, illetve a néprajzi párhuzamok fototechnikai megoldását kell tartanunk.

Manga János

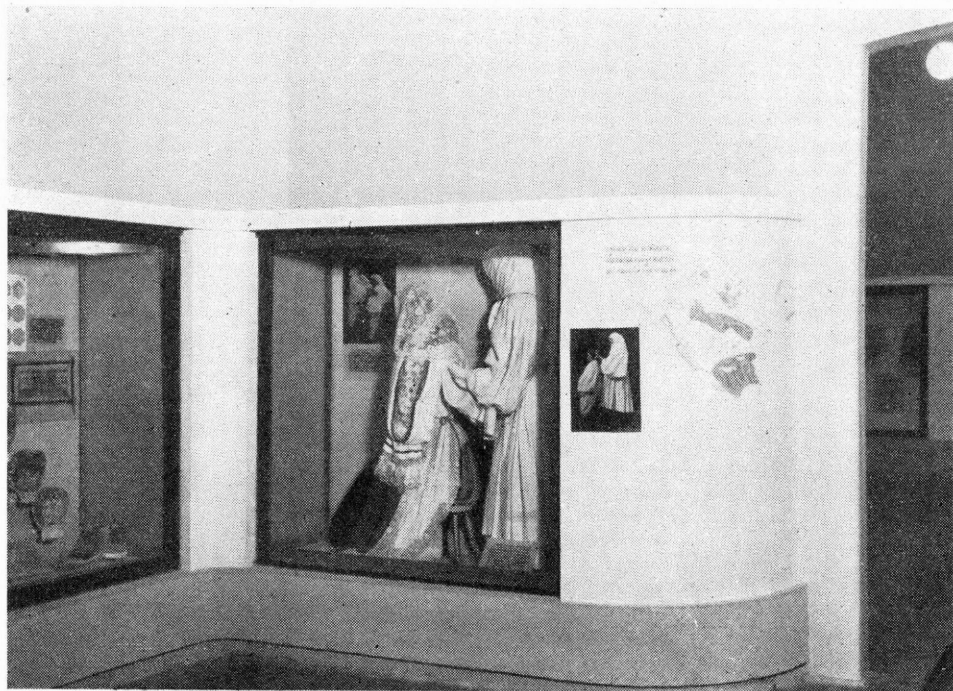
A pécsi Városi Múzeum néprajzi kiállítása

A múlt év szeptemberében határozta el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, hogy Pécsen a Vármegyei Múzeum kiállítási termeiben brigádmunkával régészeti kiállítást rendez. Ennek a tervnek kapcsán merült fel annak a lehetősége, hogy a régészeti kiállítás munkálataival egyidejűleg néprajzi kiállítás is létesüljön, mégpedig a Városi Múzeum helyiségeiben. A terv megvalósításában egyik komoly nehézséget a múzeális anyag természete támasztotta, nevezetesen az, hogy a nagyszámú gyűjtemény részint gyűjtése szempontjai, részint feldolgozatlan állapotú miatt kevés lehetőséget nyújtott korszerű kiállítás megrendezésére. Komoly nehézséget jelentettek azonkívül maguk a kiállító helyiségek is: a falak egyenetlen vakolata, a termék meg nem felelő elosztása és a padlózat rossz állapota miatt. A nehézségek egy része, a jó szándék és az áldozatkészség ellenére is, megoldatlan maradt: pl. a falakat nem tudtuk újra vakoltatni, a padlózat megmaradt régi állapotában s bár a körforgalmat lehetett biztosítani, a termék nagyságát nem tudtuk megváltoztatni.

A múzeumrendező brigád szeptemberben kezdte meg munkáját, s e munka során néhány külső munkatárs segítségét is igénybe vette. A múzeális anyag megvizsgálása után a brigád úgy döntött, hogy hat teremben állít ki néprajzi anyagot, a következő elosztásban: az első teremben bemutatjuk a megye táji és népi csoportjait, a második teremben a házbereendezés egyik darabjának, a szökrönynek elkészítését, a harmadikban a déldunántúli tűzhely fejlődését, illetve átalakulását mutatjuk be, a negyedik és ötödik teremben viseleti anyag kerül kiállításra, végül a hatodik teremben méhészet. Novemberben indultak meg a szükséges építkezések, elsőnek a viseleti termék vitrinjeinek beépítése történt meg, ezt követte a tűzhelyek, a szökrönyök kiállítására és a méhészet bemutatására szolgáló padkák megépítése. 1950. január első napjain húzódtak el a festési munkálatok s közben kocszkosarakat is igénybe kellett vennünk a száradás meggyorsítására. Fűtetlen termekben, a legnagyobb januári hidegekben végezte munkáját Jeges Ernő festőművész, akinek feladata a térképek, rajzok és feliratok elkészítése volt. A szó szoros értelemben vett rendezési munkák februárban kezdődhettek meg. A kiállító padkák végig táglából épültek, oldalt fröcskölt vakolattal, vízszintes lapjukon sima gipszfelülettel.

A baranyai „szökröny“.

Baranya megye népviselete.

Tekintsünk végig a már elkészült kiállításon. Az első teremben egy nagy baranyai térkép fogadja a látogatót s ismerteti meg a megye táji és népi csoportjaival, a térképen az egyes vidékeken egy-egy lehetőleg jellemző tárgy is van. Két másik falon néhány fénykép ad példát a baranyai embertípusokból. A második, nagyobb terem a szökrönnyel ismerteti meg a látogatót, bemutatva a szökröny történeti rokonait, a népi használat funkcióváltzásait, európai és magyarországi elterjedését, a keletmagyarországi és az északmagyarországi szökrönyfajtát és végül a szökröny készítését. A harmadik terem három tűzhellyel, a tűzhelyekhez kap-

Méhészeti kiállítás.

csolódó házalaprajzzal és fényképekkel, valamint a tűzhelyekhez tartozó legfontosabb eszközök bemutatásával ismerteti meg a déldunántúli tűzhely, s vele kapcsolatban a lakóház fejlődését. A negyedik és ötödik teremben összesen kilenc vitrinben és három tárlóban került kiállításra viseleti anyag. Sajnos, a vitrinek mérete nem adott lehetőséget arra, hogy teljes viseletet az egyes daraboknak megfelelő helyzetben lehetett volna bemutatni, így a lábbelit el kellett hagyni. Minden egyes vitrinnek más és más a témája, egymással szoros kapcsolatban nincsenek. Az első vitrin egy magyar és egy sokác szűrkaót hasonlít össze, a második egy rátétes, egy félig hímzett és egy hímzett ködmönön mutatja be a hímzés kifejlődését, a harmadik a drávaszegi-sárközi főkötők változatait, készítését, viselés-módját és elterjedését mondja el, a negyedikben egy fiatal és egy öreg ormánsági asszony viselete van, az ötödikben egy hosszúhetényi asszony viselete látható, a hatodikban sokác ünnepi és hétköznapi ruhadarabok

kerültek összehasonlításra, a hetedikben sokác gyapjúszőttesek vannak, a nyolcadikban egy ormánsági asszony főkötői fiatalkortól öregkorig, a kilencedikben négy horvát ing és három pocelica. A tárlók sokác főkötőket, egy régi pécsi lepedőszélt és sokác ingujjakat tartalmaznak. A hatodik teremben néhány történeti adat vezet be a méhészetet, ősfoglalkozás voltát a „mézgyűjtő” barlangrajza dokumentálja. Ezt követi a pécsváradi apátság adománylevelének méhészek adományozására vonatkozó részlete, majd egy térkép, mely a megye méhcsaládjainak számát mutatja be 1762. évi adóösszeírás alapján s ezt összehasonlítottuk az 1947-es állapottal, végül Mária Terézia Urbáriumának azt a részletét mutattuk be, amely a méznek és a viasznak forgalmát szabályozta. Egy padkán a különböző méhtartókat állítottuk ki, az odutól a szalmakasig, fölöttük az akácvirágzás és vele kapcsolatban a vándoroltatás térképes ábrázolása, a szalmakasok fölött pedig a kaskészítés bemutatása. Ezt követi egy kis méhes, majd ezután a korszerű méhészetre vonatkozó adatok, egy kaptár bemutatásával és a méhészigény évi tennivalóival. Kapcsolódik a méhészethez a mézeskalácsos és gyertyaöntő-ipar bemutatása. Egy tárlóban vándorkönyvek, stb., egy tölgyfából készült viaszprés, egy fali vitrinben a régi és új bábminták és bábkészítmények, majd egy térkép arról, hogy a pécsi bábosok mely falukba jártak és járnak leginkább búcsúra és vásárra, ezután egy másik fali vitrinben a viaszkészítmények: offerminta, offerék és különböző gyertyák, végül egy térkép az ország mézkiviteléről.

Ifj. Kodolányi János

A Somogy megyei Múzeumról

A Somogy megyei Múzeum története a Somogy megyei Múzeum Egyesület 1909. január 31. megalakulásával kezdődik. Ekkor az egyesületnek 39 alapító, 132 rendes és 22 pártoló tagja volt. A múzeológia azonban Somogyban nem ezzel az évszámmal kezdődött. A Múzeum Egyesület csak folytatta „A Somogyvármegyei Régészeti s Történelmi Társulat” munkáját. Jelentős tőkét és leletanyagot örökölt elődjétől. Az említett „Régészeti s Történelmi Társulat”, amint azt Barla Szabó József titkári jelentéséből tudjuk, 1877. nov. 5-én alakult 70 taggal. Alapszabálytervezetét a „vasvármegyei hasoncélú társulat mintájára” készítették. Jóváhagyást 1879. jan. 12-én nyert. A Társulat az 1879—80—81. évek munkásságáról évkönyvet adott ki, melyből megállapíthatjuk, hogy 3 év alatt a tagok száma 145-re emelkedett és évenként a múzeumbarátok bevonásával 3—4 felolvasóülést tartott. Ezek a felolvasások az évkönyvben megjelentek és a somogy megyei lelőhelykataszter összeállítását adataikkal nagyban elősegítik. Társulati titkár és múzeumőr *Melhárdt Gyula* tanár volt. Az általa gyűjtött anyagot (1535 drb.) és könyvtárát vette át az 1909-ben alakult Somogy megyei Múzeum Egyesület, melynek múzeumőre *Baranyay Béla* levéltáros lett. Sajnos, az 1909—13 között gyűjtött anyag kezelése szakszerűtlen volt, leltározása sem történt meg. Az Egyesület irattára is hiányzik ezekből az esztendőkből. Ebből az időből jelentős somogyi leletanyag került át Darnay révén a Sümegi Múzeumba. Ennek jórésze 1945. március 28-án Zalaegerszegen bombatámadás következtében elpusztult.

A Múzeum Egyesület céltudatos munkája 1914-ben kezdődött, amikor *Gönczi Ferencet* választották alelnökévé. A legnehezebb időben vette kezébe az Egyesület irányítását. Más talán visszarettent volna a háborúval tornyosuló nehézségek előtt, de *Gönczi Ferenc* nem. Szívós kitartással dolgozott az Egyesület érdekében 1914-től 1948-ban bekövetkezett haláláig. Munkássága mindvégig a szó szoros értelmében harc volt a meg nem értéssel és tudatlansággal. Jellemző, hogy megválasztásáig az Egyesületnek alig volt néprajzi anyaga, épp abban a vármegyében, ahol erre kimeríthetetlen lehetőségek nyíltak. Mint etnográfusnak, legelőször ezt a hiányt kellett eltüntetnie. A háború éveiben, 1914—17 között 1500 tárgy begyűjtésével megvetette a néprajzi tár alapját. Még nehezebb kérdés volt a múzeum helyiségeinek biztosítása. Rengeteget harcolt a város, vármegye és minisztérium akadékoskodásával. *Pátriárka* kort élt és mégsem érte el a „gazdag Somogyban“ célját, hogy a múzeumnak önálló épületet szerezzen. A múzeum anyagával egyik helyről a másikra vándorolt, költözött. Mindezt a meg nem értést a muzeológia iránt, így foglalta össze jelentésében: „Alig hiszem, hogy volna múzeuma az országnak, mely annyit költözött volna ide-oda, pincékben, folyosókon kellett volna évekig meghúzódnia, mely annyit küzdött volna pénztelenséggel, elhelyezési, építési nehézségekkel, gyűjtési bajokkal, vezetője munkájának lekicsinylésével, az általa nagy vesződéssel összehordott tárgyak értéktelenné minősítésével, mint a Somogymegyei Múzeum.“ Ezek a sorok igen jellemzően világítanak rá a múzeumi munka és a néprajz 1945 előtti értékelésére. Pedig a felelős tényezők láthatták, *Gönczi Ferenc* milyen munkát végzett. Pár adat csak erre: 1920-ban örökösödési szerződéssei megszerzi *Rippl-Rónai Ödön* gyűjteményét. A gyűjtemény 1355 darabból áll, melyből 976 db. kép, köztük 104 db. *Rippl-Rónai József* kép és vázlat. Ezzel a gyűjteménnyel a múzeumi képtárt alapítja meg. 1923-ban 83 napon át 81 községben gyűjt. Eredmény újabb 1593 néprajzi tárgy. 1927-ig faluzó gyűjtéssel 241 községből, közel 4000 földművescsalád meglátogatásával újabb 5000 tárgyat szerez. 1927 és 32 között a begyűjtött anyagot leltározta. 8000 tárgyról kerek 16.000 rajzot készítettek. 1933 májusában végre a múzeum helyet kapott a vármegyeház déli épületének második emeletén. Hamarosan az anyag kiállítása is megtörtént néprajzi, régészeti és képzőművészeti szakosítással.

A múzeum anyaga 1944 decemberéig 11.885 főleltári szám alatt szerepelt. Ebből:

néprajz	3208	fénykép	1119
régészet	1336	könyv, oklev.	3781
képzőművészeti	1300	vegyes	1141

Az *Ethnographia* LVI. évf. 77. lapján a Néprajzi hirei között a Somogymegyei Múzeum 50%-os veszteséggel szerepel. Ez a hozzávetőleges veszteségszámítás az 1949—50-ben elkészült leltári revízió után következőképpen módosult: néprajzi anyagból hiány 1013 db.; régészetből 687 db.; képzőművészeti anyagból 212 db.; fényképből 466 db.; könyv- és oklevélananyagból 307 db. Így, ha ezekhez az adatokhoz hozzávesszük a vegyes rovatban szereplő érc- és papírpénzgyűjtemény megmaradt anyagát, valamint az időközben visszakerült anyagot, akkor a háborús veszteség csak 30%-osnak mondható.

1945—50 között a leltár gyarapodott 538 tárggyal. 1947 márciusában a múzeum néprajzi és régészeti kiállítással ismét megnyitott. 1949-től váltakozó kiállítással állandó képtára van nyitva.

1950 óta a vármegyeház déli épületében a teljes II. emelettel a Somogy megyei Múzeum elhelyezése megfelelőnek mondható. 12 kiállító- és 6 raktárhelyisége van. A korszerű raktár megépítése már részben elkészült, de a tervbevett munka még 1950-ben befejeződik. A tárgyak restaurálására sikerült műhelyt felállítani. Így a Somogy megyei Múzeum 41 évi fennállás után végre szebb reményekkel állhat az országépítés és népnevelés szolgálatában.

Takáts Gyula

SZOVJETUNIO

A Szovjet Tudományos Akadémia Antropológiai és Néprajzi Múzeuma 1949-ben*

A Szovjet Tudományos Akadémia Antropológiai és Néprajzi Múzeuma 1949. évi munkájának egyik legfontosabb eredménye több kiállítás megnyitása volt. Az Indiai és Indonéziai osztályok kiállítását a múzeum 10. és 11. termeiben, a nyári szünet végéig (szept. 1.) elkészítették. Mindkét kiállítás célja, hogy a látogatóknak bemutassa ezen országok lakóinak életét, megismertesse őket történelmi sorsukkal s szabadságukért és függetlenségükért a gyarmatosítók ellen vívott hősi harcukkal. Az új kiállítások leleplezik azt az imperialista hazugságot, hogy India és Indonézia népei „vad”, kevéssé kultúrált s a holland, angol és amerikai imperialisták „védelmére” szoruló népek.

Az indiai kiállítás a 10. terem kétharmadát tölti be. Elrendezésének elve az volt, hogy bemutassa egész India egyes gazdasági ágait, valamint életének és kultúrájának egyéb oldalait. A kiállítás zárórészlete a nemzeti felszabadító mozgalom főbb szakaszait mutatja be. Itt láthatjuk, hogyan hódította meg és rabolta ki Indiát az angol burzsoázia, hogyan fejlődött ki Indiában az oroszországi Októberi Forradalom eredményeképpen a nemzeti felszabadító mozgalom, hogy kapott új lendületet a második világháború után, a Szovjetunióknak a világ demokratikus átalakításáért vívott küzdelemben elfoglalt vezető szerepével kapcsolatban. Láthatjuk, hogyan osztották Indiát két dominiumra a saját népük érdekeit eláruló reakciós nemzeti burzsoáziával szövetkezett brit imperialisták s megismerkedhetünk az utóbbi évek forradalmi eseményeivel, különösen a haidarabadi felkeléssel.

Az indiai osztályon több, mint 600 tárgyat, kb. 100 fényképfelvételt és rajtot, 10 térképet és diagrammot, 4 népviseleti alakot állítottak ki. A kiállítást M. K. Kudrjavcev irányította.

Az indonéziai kiállítás a 10. terem többi részét és az egész 11. termet (rotonda) elfoglalja. A kiállítás bemutatja az egyes indonéziai népeket — a szumátriai batakokat és minangkabaukat, a jávaiakat, a borneoi daja-

*Музей Антропологии и Этнографии Академии наук СССР. В 1949 г. Sz. E. 1950. 2. 187—189.

kokat, a celebeszi toradzsákat és a Molukka-szigeti alfurokat. Megismertet e népek történetével, kizsákmányolásukkal, gazdasági életükkel és kultúrájukkal, osztályrétegződésükkel s a holland gyarmatosítók által átültetett elnyomási rendszerrel. A kiállítás zárórészlete Indonézia népeinek, elsősorban a jávai népnek a függetlenségért vívott nemzeti felszabadító harcát mutatja be.

Az indonéziai rész kiállításában több, mint 1000 tárgy, 150 fénykép és rajz, 16 térkép és vázlat, 8 népviselet és 3 makett szerepel. A kiállítási munkát *L. E. Karunovszkája* irányította.

E kiállítások megnyitása megkívánta, hogy a múzeum új kiállítási vezetőket képezzen ki. Az indiai és indonéziai kiállítás vezetői számára öt külön állást szerveztek.

Folytatódtak az elő- és középzásiai kiállítás előkészületei is. Kidolgozták a kiállítás tervét, összeállították a térképeket, diagrammokat, kiválasztották a kísérőszövegeket és fényképeket, megrendelték a bábukat, elvégezték a tárgyak előzetes montírozását. A kiállítási munka befejezését s a kiállítás megnyitását 1950-re tervezik. A kiállítási munkát *N. A. Kiszljákov* főmunkatárs vezeti.

Azon régészeti tárgyak kiállítását, amelyeket *Sz. P. Tolszto*v professzor khvarezmi expedícióinak ásatásai hoztak felszínre, a 13. és 14. termekben kezdték meg. Hatalmas munka folyik az emlékek restaurálása s a termek múzeumi bútorzatának elkészítése terén. A legfontosabb tárgycsoportokat már montírozták és helyükre állították. Elkészült Toprak-Kala hajdani erőd rekonstrukciójának makettje, előkészítették a freskókat és a róluk készült művészi másolatokat. A kiállítás végleges elkészítését és megnyitását 1950 elejére tervezik. A kiállítás munkálatait *Sz. P. Tolszto*v professzor vezeti.

Ez évben átalakították az afrikai kiállítás zárórészletét, mely a gyarmati politikával s az afrikai népek a szabadságért vívott küzdelmével foglalkozik. Az átalakítást az tette szükségessé, hogy a korábban kiállított anyag nagyrészt elavult s ezért Afrika jelenlegi helyzetét bemutató új adatokkal kellett kiegészíteni. Új térképeket készítettek, újabb felvételeket bemutató táblákat, forradalmi felhívásokat állítottak össze, új magyarázószövegeket szerkesztettek s átrendezték a rajzsorozatot. A munka vezetője *D. A. Oldergge* professzor.

Újból kiállították „Az ember eredete“ c. kiállítás részletét, melyet új rajzokkal, fényképekkel, szövegekkel egészítettek ki. A munkát *V. V. Hinzburg* vezette.

Folyó év nyarán a városi szervezetek kérésére az *Sz. M. Kirov*ról elnevezett kultur- és üdülőkertben „Az ember eredete, a fajok és a faji megkülönböztetés“ címmel időszakos (háromhónapos) kiállítást rendeztek, melyet a lakosság nagy érdeklődéssel fogadott. A kiállítás megismertette a látogatót az ember eredetének marxista elméletével, a fajok marxista tanával, szembeállítva őket a faji megkülönböztetést és a népek elnyomását igazolni akaró áltudományos „elméletekkel“.

Ez évben a múzeum látogatóinak együttes száma elérte a 69 000-et, az 1948. évi 53.000 emberrel szemben, ezenkívül a múzeumnak a *Kirov*-parkban rendezett fentemlített kiállítását három hónap alatt 81 000 ember látogatta meg.

Az egyes látogatók mellett az üzemek és intézmények szervezeten, vezetőikkel is megnézték a múzeumot. A múzeumba a futólagos, vagy ú. n. „áttekintő“ megtekintésen kívül számos tanulmányi vezetést is végeztek.

A múzeum a tanulókkal is foglalkozott. A középiskola nyolcadik osztálya számára megírták az őstársadalom új módszertani tankönyvét, a pedagógusok számára bemutató vezetést rendeztek, melyet az iskolások 52 vezetése követett.

1949-ben tovább folytatták a múzeumi gyűjtemények átszámozásának munkáját. Befejezték a Szibériai Osztály gyűjteményének átszámozását, folytatták a munkát a Régészeti és megkezdték az Északamerikai Osztályon. Jelenleg a múzeum 12 osztályából 9 már befejezte gyűjteményeinek átszámozását.

A múzeum osztályai dolgoztak az utóbbi években beérkezett újabb gyűjtemények összeállításán és leltározásán is. Ez évben 76 új gyűjteményt leltároztak.

1949-ben a múzeumba 10 néprajzi gyűjtemény érkezett be köztük orosz népviselet, ulcs népviselet, egy ajándékba kapott gyűjtemény: az indiai népek használati eszközeiből, három gyűjtemény az enyeccek, nganaszánik, ketek használati tárgyaiból, nanaj rajzok és sok egyéb. A múzeum a középázsiai és szibériai ásatások paleoantropológiai anyagából is kapott kilenc gyűjteményt.

A fentebbi munkálatokon kívül kisebb jelentőségű munkálatok folytak a kiállításokkal (Indiai, Indonéziai, Középázsiai és Európai Osztályon a raktárakban) és új raktár készítésével kapcsolatban a Régészeti Osztályon.

N. A. Kiszljakov beszámolója nyomán

A Szovjet Népek Állami Néprajzi Múzeuma*

1948-ban hétéves szünet után a Múzeum újra megnyílt a látogatók számára. 1948. július 15-én az újjáépített termekben nyitották meg „A szláv népek népművészete és népviselete“ című kiállítást. A kiállítás ideológiai felépítése Sztálin elvtársnak azokból a szavaiból merített, melyeket a finn kormánydelegációhoz intézett: „A szovjet emberek úgy vélik, hogy minden nemzetnek, tekintet nélkül arra, hogy azok nagyok vagy kicsinyek, megvannak a maguk minőségi sajátosságai, jellegzetességei, melyek csak hozzájuk tartoznak és más népnél nincsenek meg. Ezek a jellegzetességek alkotják azt a hozzájárulást, melyet minden nép bevisz a világkultúra egyetemes kincsesházába, kiegészítve és gazdagítva azt.“

A Múzeum rendkívül gazdag gyűjteménye lehetővé tette az orosz, a fehérorosz, az ukrán, sőt a déli és nyugati szlávok népművészetének kiállítását. Az első három termet az orosz népművészet anyaga töltötte meg. Itt állították ki a fafaragásokat, ezek között pl. *Tyerentyev* mesternek egy egész fatörzset betöltő alkotását: „Küldöttek V. J. Leninnél“. A chologori faragók gazdag anyagából is kitűnik *Stang* elvtársnak, a fiatal szovjet faragónak néhány munkája. Ő készítette azt a serleget, mely a

* Государственный Музей Этнографии Народов СССР. — Sz. E. 1950. 1. 195—197.

„Nagy hadvezérek — Alexandr Nyevszkij, Dmitrij Pozsorszkij, Alaxandr Szuvorov, Michail Kutuzov“ képét mutatja be. A rendkívül finom munka a múzeum látogatói körében nagy elismerést vívott ki és mindenki meggyőződhetett arról, hogy a népművészet, melynek gyökerei a messze multba nyúlnak vissza, a szovjet viszonyok között eddig még soha nem látott magasságba emelkedett. A kiállításon bőséges anyag képviseli a déli, északi és középső orosz kerületek gazdag népviseletét. Külön teremben mutatták be a kerámiát, a csipkét, az aranyhímzést és a lakkfestést. Különösen sok tárgy képviseli a legkülönbözőbb vidékekről a lakkfestés művészetét. Ezek közül kiemelkednek *D. N. Butorin* alkotásai, aki megörököltette a Nagy Honvédő Háború egyes kiemelkedő eseményeit és azt az önfeláldozó munkát, melyet a hátszág dolgozói végeztek a győzelem érdekében. A kiállítás középpontjában az az alkotása áll, melynek címe: „Sztálin elvtárs felköszönti az orosz népet“.

„Az ember természeténél fogva művész“ — írja Gorkij egyik munkájában. Ezt a megállapítást gyönyörűen illusztrálják az ukrán népművészet kiállítási tárgyai. Megragadóak az ukrán szovjet nők mesteri falfestményei, akik e népművészeti ág hagyományait továbbfejlesztik és szélesítik. Nagy szeretettel varrták az ukrán hímzők egyik munkájukra a Kreml látképét, mint a szovjet népek örök barátságának jelképét s ezt az ukrán nép nagy barátjának, *I. V. Sztálin* elvtársnak ajándékozták. A krolaveci mesterek régi stílusban készített hímzései kiemelkednek a takarók, színes fejviseletek és ruhák gazdag anyagából.

A kiállítás nemcsak a népművészet sokféleségét mutatja be, hanem a szláv népek közötti etnográfiai összefüggést is. Ezt a kérdést dolgozták ki a középső teremben, ahol nemcsak az orosz, fehérorosz, ukrán, hanem a bolgár, cseh, szlovák és más szláv népek anyagát is elhelyezték. Az egyezések ruházatban, díszítésben nem esetlegesek, hanem archeológiailag, nyelvészetileg és történetileg is pontosan igazolhatók.

1949 áprilisában új kiállítás nyílt meg a Múzeumban. Címe: „Közép-Ázsia népeinek szőnyegkészítményei“.

M. I. Kalinin mondta, hogy „A Szovjetunió egy népének népművészete bármely más néphez közel áll.“ Ez igazolódott be akkor, amikor a leningrádiak a legnagyobb érdeklődéssel fordultak az új kiállítás felé s sokan ismerkedtek meg a baráti népek szőnyegkészítményeinek legjobbjával. A kiállítás *V. I. Lenin*nek, a Szovjetunió nagy megalkotójának szőnyegportréjával kezdődik. A bevezető tábla megismerteti a szőnyegszövés fejlődésével a középázsiai népeknél. Ezek után részleteiben mutatják be a szőnyegkészítés módját az üzbégeknél, kirgizeknél, a kazachoknál s különösen bőségesen állították ki a turkmén szőnyegkészítést. Bemutatják a teljes turkmén jurtát minden benne lévő felszereléssel: ülésre szolgáló szőnyegek, függőszőnyegek, futószőnyegek, nemez a jurta befedésére, stb.; mindezek azt bizonyítják, hogy a szőnyeg a multban is nélkülözhetetlen kelléke volt a turkmén életnek. Van közöttük több olyan, amelyik a turkmén élet egy-egy jellemző mozzanatát örökíti meg, így pl. „A turkmén lovas“, „A menyasszony átköltöztetése a vőlegény családjába“, stb.

A szőnyegszövés igazi kivirágzását csak a szovjet időkben érte el, amikor témái és motívumai egyaránt kibővültek. A kiállítás középpontjában áll az a nagyméretű szőnyeg, mely a „Szovjet népek barátságá“-t mutatja be. Lenin és Sztálin zászlókkal körülvett portréi körül örömmel

gyülekeznek a Szovjetunió népeinek képviselői, jelképezvén a szovjet népek egységét és megrendíthetetlen barátságát.

A szőnyegeknek ma is széles alkalmazása van a klubokban, a kolhoz-munkások házaiban, olvasótermekben, teázóházakban, stb. Ezeket a szőnyeget Ashabad, Taskent, Alma-Ata arteljei készítik a dolgozók számára. A kiállítás végén a régi és az új szőnyegből egy-egy négyzetmétert felnagyítottak, hogy bemutassák a szőnyegszövés technikájának fejlődését. Kiderül, hogy a régi turkmén szőnyegben egy négyzetméteren 80—120 ezer csomó volt, míg a mai szőnyeg sűrűsége eléri a 400 ezret, így alkalmassá válik arra, hogy arcképeket lehessen beléjük szőni. A kiállítás befejező részében láthatjuk Sztálin elvtárs 1948-ban Ashabadban készült portréját, továbbá V. M. Molotov és K. E. Vorosilov arcképeit.

1948-tól kezdve a múzeumi tudományos kutatómunka elsősorban a készülő kiállítások szolgálatában állott. Így a következő témák kidolgozására került sor: *A. Ja. Duiszburg*: „Közös elemek a szláv népek ruházataiban“; *T. Sz. Vjazovszkaja*: „Változások az orosz női népviseletben, a kapitalizmus falun történő fejlődésével kapcsolatban“; *L. V. Tazichina*: „A mai orosz aranyhímzések“; *E. N. Sztugyenyekájaja*: „A mai kabard lakások“.

1948. július 15-től 1949. január 1-ig a Múzeum látogatóinak száma 30 000 volt. A látogatók számára a tudományos munkatársak a következő témákról tartottak előadásokat: „A népművészet és a szláv népek népviselete“; „Az orosz népművészet“; „A fehér orosz és az ukrán népművészet“; „Közös vonások a szláv népek anyagi kultúrájában“.

Igen jelentős volt a Múzeum terepmunkája is. Itt megemlíthetjük a következő jelentősebb gyűjtéseket: *T. A. Krjukova* a Mordvin, Mari és Tatár ASzSzk-ban, *Sz. M. Lejkina* a Kirgiz SzSzk-ban; *E. N. Sztugyenyekájaja* és *L. F. Vinogradova* a Kabard és Északosztét ASzSzk-ban; *T. Sz. Vjazovszkaja* a Kurszki területen dolgoztak.

1948 végén az OSzFTK. minisztertanácsa úgy határozott, hogy a moszkvai Szovjet Népek Múzeuma adja át anyagát a Leningrádi Állami Néprajzi Múzeumnak, s az átadástól kezdve az egyesített múzeum neve: A Szovjet Népek Állami Néprajzi Múzeuma legyen. A gyűjtemények átszállítása 1948 decemberében történt meg. Így Leningrádban létrejött az a múzeum, melynek feladata a Szovjetunió összes népei néprajzi anyagának gyűjtése.

Az így kibővített múzeumban jelenleg a következő kiállítási témák előkészítésén dolgoznak: „A volgai népek“ (csúvasok, udmurtok, mordvinok, marik); „Északkaukázus népei“ (kabardok és osztétok). A kiállítás tervét és anyagát a múzeum tudományos tanácsa megnyitás előtt megvitatja a Mari ASzSzk, a Kabard ASzSzk és az Udnurt ASzSzk kiküldöttjeivel.

Az előkészületben lévő kiállítások anyagának kiegészítésére a múzeum expedíciókat küldött ki az Udmurt, Csúvas, Kabard és Észak-Osztét ASzSzk-ba. Ezek az expedíciók a legszorosabban együttműködtek a helyi párt- és tanácsszervezetekkel, hogy a kiállítások a leghívebben visszatükrözzék a bemutatott népek életét a szovjetkorszakban.

E. A. Milstein beszámolója nyomán

Kolhoz kutatás és kolhozmúzeumok a Szovjetunióban

Sz. P. Tolsztoz professzor „A szovjet etnográfiai iskola“ (Szovjetszkája Etnográfija 1947. 4. magyarul. Ethn. LX, 24—45.) c. dolgozatában a következőket írja: „Szólnunk kell arról is, hogy el vagyunk maradva azon hatalmas változások rögzítése és néprajzi tanulmányozása terén, amik nagy szocialista hazánk népeinek kultúrájában és életformájában szemünk láttára következtek be“ (Ethn. LX, 45). Az elmúlt három év alatt ezen a téren hatalmas eredményeket mutattak fel a szovjet etnográfusok. Különösen jelentős azoknak a dolgozatoknak a száma, melyek a kolhozmunkások életével foglalkoznak. Csak a Szovjetszkája Etnográfija ezévi számai az alábbi ilyen irányú munkákat tartalmazzák J. R. Vinnikov: A Mariji terület türkmén kolhozainak új élete; M. M. Brodnev: A törzsi szervezettől a szocializmusig; I. Sz. Gurvics: A jakutok gazdaságának és életmódjának szocialista átalakulása az Olenyek és Anabara medencéjében; I. F. Szimonenko és A. F. Kuveneua: Kolhozmúzeum az Ukrán Szocialista Tanácsköztársaság Csernovici területén; T. A. Krjukova: A Volgamente népeinek mai női ruházata; Z. A. Nikolszkája: A „Vörös Partizán“ dargin kolhoz néprajzi leírása; J. R. Vinnikov: A Marii terület türkmén kolhozáinak mai lakóháza; D. Sz. Vardumján: Kolhozmúzeum Arméniában, stb.

Nemcsak az etnográfusok érdeklődése fordul egyre nagyobb mértékben a kolhozok élete felé, de a kolhozmunkások is megszerették a múzeumokat, amit legvilágosabban mutat az, hogy a nagy Szovjetunió különböző vidékein egymásután alakulnak önállóan kezdeményezett kolhozmúzeumok. Ezek közül a bukovinai Vitilovka falu kolhozmúzeumát mutatjuk be, ez számunkra azért is sokszorosán tanulságos, mert Bukovina és Magyarország fejlődése között sok a hasonló vonás.

Bukovina története, mint ismeretes, az ukrán nép szenvedésének hosszú sorozata. A 13. századtól kezdve a bukovinai ukránok külföldi iga alatt éltek és a hódítók mindenáron meg akarták semmisíteni az ukrán kultúrát. Különösen kegyetlen volt a román mágnások huszadik századi rémuralma, amikor az önkény és az erőszak eddig még soha nem látott fokot ért el. De semmiféle elnyomás nem tudta nemzeti hovatartozásuk érzését megingatni. Az évszázadok óta várt szabadulás órája akkor érkezett el, amikor 1940. június 28-án Bukovina egyesült Szovjet-Ukrajnával. A német fasiszták hitszegő ortvátadása a békés fejlődést megszakította ugyan néhány évre, de 1944 nyarától kezdve a fejlődés végtelen lehetőségei nyíltak meg Bukovina előtt is.

A kolhozgazdálkodás útjára lépett első bukovinai falvak közt volt Vitilovka is. Ez a kis falu, mely Csernovictól 25 km távolságra fekszik, a szovjet uralom előtt csak nyomorúságosan tengődött. A szegény gazdaságok közül 227, a közép gazdaságok közül 178 nem rendelkezett igavonó állattal, 121 gazdaságnak pedig nem volt tehene. A szovjet hatalom átadta a parasztoknak a földeket, ellátta őket vetőmaggal és a műveléshez szükséges gépekkel. A parasztok, miután megszervezték és N. Sz. Chruscsev nevére elnevezték kolhozukat, nagy lendülettel láttak a munkához. A megalakulás után egy év múlva már a vitilovkaiak eredménye példaképpen állott az egész kerületben.

Ezekről az eredményekről a vitilovkaiak szívesen beszéltek, s elhatárolták, hogy a szavakat tettekkel és bizonyítékokkal támasztják alá.

A kolhoz egyik ülésén született meg a kolhozmuzeum terve s megvalósításához segítséget a Csernovici Helytörténeti Múzeumtól kértek. A múzeum tudományos munkatársait küldte ki, akiknek segítségével rövidesen megszervezték az egész múzeumot. A kiállítási tárgyakat maguk a kolhozisták gyűjtötték össze, a kijelölt házat a kolhoz helyrehozta. A múzeum megnyitása Vitilovka minden lakójának nagy ünnepe volt.

A múzeum a falu központjában egy háromszobás házban van elhelyezve. Az első terem a falu és közvetlen környékének legrégebbi történetével foglalkozik. Itt mutatják be az ősember életét és kultúrájának maradványait, azokat a tárgyakat, melyeket Vitilovka területén találtak (kőbalták, kaparók, korongok, stb.). E korszak lakossága halászzattal és vadászattal foglalkozott. A további tárgyak az úgynevezett tripoljei kultúrát mutatják be, melynek egyik lakótelepét éppen ott tárták fel, ahol ma a falu villanytelepe áll. A kiállított tárgyakból kiderül, hogy e korszakban az ember foglalkozása kapás földművelés és állattenyésztés volt.

A következőkben a kievi oroszok történetét foglalja a kiállítás össze és egy térkép segítségével tájékoztat a keleti szlávok 8–10. századi elhelyezkedéséről. A falon és állványokon elhelyezett tárgyakból kiderül, hogy a kievi orosz lakosság alapjában véve földműveléssel foglalkozott. A bemutatott vastárgyak az ipar rendkívüli fejlettségét mutatják.

Továbbiakban feliratok számolnak be Bukovina lakosságának későbbi történetéről. A 12. században a hatalom a kievi fejedelmek kezében volt; 1241-től kezdve száz évig tartott a tatárok rémuralma. A 14. században Bukovina a moldvai fejedelemség uralma alá kerül; 1514-ben a szultánok igázzák le s ezt az uralmat az ausztriai császár veszi át.

A régmúlt bemutatása után következik „A kapitalizmus igájában“ c. kiállítási rész. A központban külön állványon régi gazdasági eszközök állnak: használatból kikerült rozsdás kasza, sajtakészítményű sarló, favillák és faekék vas alkatrészei, melyek mind csak a szovjet körülmények között tűntek el. A földművelés felsorolt eszközei nem látszanak sokkal fejlettebbeknek, mint az ősember kezdetleges szerszámai. A kiállítási tárgyak, képek és grafikonok aláhúzzák a kapitalista rendszer legjellemzőbb vonásait: egyik oldalon egy kisszámú csoport — földbirtokosok és kulákok — kezében összpontosul minden hatalom, míg a másik oldalon a földnélküli parasztok hatalmas tömege nyomorog. Ennek következménye lett, hogy Vitilovka lakosságának alapvető rétege, azok a szegény- és középparasztok, akik nyáron látástól-vakulásig a kulákok és földbirtokosok földjén görnyedtek, távoli országokba voltak kénytelenek kivándorolni.

A kiállítás e része fölött a következő feliratú szöveg látható: „Ausztria-Magyarország és Románia uralmának utolsó 30 évében Vitilovkából külföldi munkára 67 család vándorolt ki. Mégpedig: Kanadába 52, Lengyelországba 4, Romániába 9, Németországba 2 család.“ Ezeket a kapitalista kizsákmányolás kényszerítette a kivándorlásra.

A fényképek hosszú sora bizonyítja, hogy milyen nagyszerű eredményeket ért el a szocializmus építése terén a Szovjet Állam Bukovinában azzal az idővel szemben, amikor itt még a román bojárok garázdálkodtak. Ugyanabban a szobában elhelyezett fényképek beszélnek az új Sztálini Ötéves Tervről, bizonyítják a kolhozrendszer győzelmét, a kultúra hatalmas megnövekedését és a dolgozók jólétét. Ebben a helyiségben van a kramatori, Sztálinról elnevezett kohászati üzem fényképe, a charkovi

traktorgyárak képei, egy sor fénykép, ahol a legjobb olvasztókemencéket és martinokat lehet látni. A fényképek másik sora kiterjedt földeket mutat, melyeken vidáman dolgoznak a szovjet gyárakban készült mezőgazdasági gépek. Mindezek élesen megmutatják a két rendszer, a szocializmus és a kapitalizmus között lévő különbséget.

A kiállítás következő része azt a harcot mutatja be, amelyet Vitilovka lakói vívtak a kollektív gazdálkodásért. Ez az Ukrán Szocialista Köztársasággal történt egyesüléssel, 1940. június 28-án kezdődött el. 1941 tavaszán megalakult az első kolhoz, de a német fasiszták hitesztető támadása a boldog életnek ezt a kezdeményezését megsemmisítette. A hóditók állati kegyetlenséggel bántak az emberekkel, de azok nem csüggedtek, mert látták a fényes jövőt. 1944. március 30-án a Szovjet Hadsereg felszabadította Bukovinát s megadta a lehetőséget a szocializmus építésének folytatására.

Különösen értékes a kiállításnak az a része, mely a kolhozszervezés első napjainak dokumentumait gyűjtötte össze. Itt szerepel a kolhoz első ülésének jegyzőkönyve, továbbá Vitilovka parasztjainak első jelentkezése a kolhozba való belépésre. Minden tárgy, minden kép összefüggésben van a kolhoz történetével és a falu fejlődésével. Itt mutatják be azt is, hogy a szovjet hatalom milyen hatalmas anyagi támogatást nyújtott az új élet felépítéséhez. Így pl. 1947-ben villanyközpont létesítésére 46.000 rubel hitelt nyújtott; továbbá 18 különböző épületet bocsátott a kolhoz rendelkezésére.

A következő rész a kolhozgazdálkodás sikerét mutatja be és a múzeum legnagyobb részét foglalja el. Ennek összefoglaló címe: „Sikereink.“ Ez alatt a szöveg alatt helyezték el a legkiválóbb kolhozisták portréit, táblázatokat, szövegeket és kiállítási tárgyakat (pl. magvak, kévek, takarmány, stb.). A kolhoz számos kimagasló eredményt ért el, melynek jutalmául 17 vitilovkai kolhozista kapott kitüntetést. Ezek közül különösen kiemelkedő helyet foglal el Alexandra Chorbut, komoszomolka, aki a cukorrépatermelés területén elért kimagasló eredményéért a „Szocialista Munka Hőse“ kitüntetést kapta. Hasonlóképpen a cukorrépatermelés területén ért el nagyszerű eredményt Vaszilij Zagarij, a Nagy Honvédő Háború és Berlin elfoglalásának résztvevője, aki munkájáért megkapta a „Munka Vörös Zászlórendjét“. Ugyanezt a kitüntetést kapta meg Marija Kriklivec és Marija Szorokán, akik korábban a földesuraknál és a kulákoknál dolgoztak, ma pedig a kolhozisták vidám életét élik.

Külön kiállítási rész mutatja be, hogy a vitilovkai parasztok, akik nem is olyan régen elavult eljárásokkal művelték meg földjüket, most traktorral, kombájnnal és vetőgéppel dolgoznak. Táblázatok és rajzok, fényképek nagyon jól ábrázolják azt a hatalmas különbséget, mely a munka formáját és módját tekintve, a „tegnap“ és a „ma“ között van.

A következő rész ízelítőt ad a falu kulturális életéből. Itt mutatják be az iskola munkáját, a klubot, a könyvtárat, a szülőotthont és a villamosközpontot. Nagyon jellemző a szovjet sajtó hatalmas térhódítása. Vitilovka kolhozistái 118 újságot és 12 folyóiratot járatnak. Ezzel összehasonlíthatjuk a mult adatait, amikor a faluban csak a pópa és a román falusi iskola tanítója olvasott újságot.

A múzeumnak hatalmas jelentősége mellett vannak bizonyos hiányosságai is. Így nem kielégítő többek közt az a rész, mely a régmultat mutatja

be. Az anyag bemutatása e részen korántsem teljes és a látogató nem érzelmi a fejlődés teljességét (pl. ugrás van a tripoljei kultúrától a kievi oroszokig és ez utóbbi korszaktól a kapitalizmusig).

A néprajzi anyag a mult szemléltetésére nincs eléggé kihasználva. Néprajzi tárgyakat pedig még igen nagy mennyiségben lehetne gyűjteni a faluban és ezzel teljes egészében be lehetne mutatni a régi életet. Így pl. a termelőeszközökön kívül ki kellett volna állítani a ruhákat, háztartási eszközöket, stb. Külön lehetett volna utalni a rovásokra, melyeket a multban az analfabétizmus korában, általánosan használtak. Hasonlóképpen teljesen mellőzték a népművészeti alkotások kiállítását, pedig az ukrán népnek igen jelentős a népművészete, így pl. festői gazdagságú a népviselete, a textiliák, a kerámia, a faragás, stb.

Számolva a kolhozmúzeum sajtósági feladataival, feltétlenül rá kellett volna mutatni a Nagy Októberi Szocialista Forradalom jelentőségére, mely lehetővé tette, hogy a szocialista gazdálkodás az egész Szovjetunióban, többek közt Ukrajnában is, hatalmas sikereket érjen el. Mindezeknek a hibáknak a kijavítása után a vitilovkai kolhozmúzeum még inkább a tömegek kommunista nevelésének szolgálatában fog állani.

A vitilovkai kolhozisták tervét mindenképpen támogatni és továbbfejleszteni kell. A kolhozmúzeum tapasztalatait hazánk többi kolhozainak is meg kell ismernie. A kolhozmúzeum tárgyakkal és dokumentumokkal szemlélteti azt a nagyszerű új erőt, mely a győzelem felé menetelő szocialista gazdálkodást mutatja be, élén a Szocialista Munka Hőseivel. „Ez a múzeum a falu tudományos központja, emelni fogja a kultúrát, minden eszközzel segít a kolhozoknak az élenjáró elmélet, még nagyobb jólét és hazánk dolgozóinak még fokozottabb kulturális fejlődése érdekében való elsajátításában.”

I. F. Szimonenko, A. F. Kuveneva beszámolója nyomán
Sz. E. 1950. I. 202—207.

NÉPRAJZI HÍREK

A Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának néprajzi előadásai az 1950/51 I. felében.

Ortutay Gyula: Népköltészetünk műfajai I. Heti 2 óra.

Ortutay Gyula: Néprajzi gyakorlat. Heti 1 óra.

Ortutay Gyula: Népköltészetünk műfajai. Heti 2 óra.

Tálas István: Magyar népi gazdálkodás I. Heti 2 óra.

Tálas István: Néprajzi gyakorlat. Heti 1 óra.

Vajda László: Néprajzi alapismeretek. Heti 4 óra.

Vajda László: A prekolumbián amerikai civilizációk. Heti 3 óra.

Vajda László: L. H. Morgan és a materialista őstörténet. Heti 1 óra.

Vajda László: Szovjet néprajzi művek elemzése. Heti 1 óra.

Balassa Iván: Muzeológiai gyakorlat. Heti 3 óra.

Balassa Iván: Muzeológiai gyakorlat. Heti 2 óra.

László Gyula: Magyar ősköltészet. Heti 1 óra.

László Gyula: Magyar ethnogenezis a nemzeti szervezettel felbomlásáig. Heti 3 óra.

Hajdú Péter: Szibéria néprajza. Heti 3 óra.

Szendrey Ákos: Katonaélet a magyar népköltészetben. Heti 1 óra.

Szendrey Ákos: Népszokások tárgyi anyaga. Heti 2 óra.

Dégh Linda: Ünnepi szokások a paraszttársadalomban. Heti 2 óra.

Vargyas Lajos: A magyar népzene története. Heti 2 óra.

Vargyas Lajos: Lejegyzési gyakorlat. Heti 1 óra.

Malán Mihály: Válogatott fejezetek az anthropológia köréből. Heti 2 óra.

Malán Mihály: Világrészek anthropológiája. I. Heti 2 óra.

Szentpál Mária: Magyar néptánc-kutatás. Heti 1 óra.

Szentpál Mária: Táncírási gyakorlat. Heti 2 óra.

Diószei Vilmos: Kína északi szomszédai. Heti 2 óra.

Bodrogi Tibor: Egyetemes néprajzi gyakorlat. Heti 1 óra.

Bodrogi Tibor: Muzeológiai gyakorlat. Heti 2 óra.

Néprajzi jellegű előadások a debreceni egyetemen az 1950/51. tanév I. félévében.

Gunda Béla: Magyar folklóre (népmese, népdal). Heti 1 óra.

Gunda Béla: Általános néprajz (gyarmati népek). Heti 2 óra.

Gunda Béla: A magyarság és Keleteurópa néprajza. Heti 2 óra.

Gunda Béla: Néprajzi gyakorlatok. Heti 2 óra.

N. Bartha Károly: A gyermekjátékok néprajzi jelentősége. Heti 2 óra.

A Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének munkája 1949-ben* Az Intézet 1949. évi munkáját az a feladat irányította, hogy erősítse és tovább fejlessze a néprajztudományban korunk állapotainak tanulmányozása irányában bekövetkezett fordulatot. Ezért az Intézet tudományos együttesének figyelme elsősorban a szovjet néprajztudomány olyan időszerű problémái felé irányult, mint a szovjet népek szocialista kultúrájának és életmódjának építése, a külföldi népek, elsősorban a gyarmati és függő országok népeinek mai helyzete, a szovjet néprajz folklorisztikai, anthropológiai elméleti alapjainak elmélyedő kidolgozása és a polgári néprajztudomány bírálata.

1949-ben elkészült a kézírata az Intézet által előkészített „A világ né-

* Работа Института Этнографии Академии Наук СССР. в 1949. г. СЗ. Е. 195. 2 182—185.

pei" c. többkötetes sorozat „Afrika népei" és „Ausztrália és Óceánia népei" c. kötetének. Az „Afrika népei" c. kötet (60 nyomtatott ív) hatalmas történeti és néprajzi anyag alapján leleplezi, mennyire hamis az Afrika népeinek öröktől fogva való elmaradottságát hirdető polgári elmélet s meggyőzően bemutatja, hogy az elmaradottság egyedüli oka az öt évszázadon keresztül tartó kizsákmányolás, az afrikai rabszolgakereskedelem s az imperialista gyarmati elnyomás. E kötet elsőnek világítja meg úgy Afrika történetét, hogy az valóban a saját kultúrájukat kialakító, saját államaikat megszervező s az imperialista uralom ellen, az elvesztett függetlenségért harcoló afrikai népek története.

Az „Ausztrália és Óceánia" c. kötet (60 kézirat ív) a legújabb kutatásoknak a marxista-leninista elmélet alapján kiértékelt hatalmas anyagát foglalja magába. A szerzők bemutatják, milyen változások következtek be Óceánia népeinek életében a gyarmatosítás és a hosszú ideig tartó imperialista elnyomás hatására, mely olykor egész népek fizikai kiirtására vezetett (tasmániaiak). E mellett Óceánia népeinek az imperializmus ellen vívott harcát, mint azon harc egy részletét mutatják be, melyet a demokrácia és szocializmus táborának erői a Szovjetunió vezetésével vívnak az imperialista reakció ellen.

Az Intézet „A világ népei" e két kötetének és egyéb kötetének előkészítésével kapcsolatban 1949 februárjában tudományos ülést tartott, melyen 11, a gyarmati népek néprajzáról szóló előadás hangzott el s került megvitatás alá; köztük *I. I. Potyehin* „Az imperializmus gyarmati rendszerének fokozódó krízise és a szovjet néprajz feladatai", *D. A. Olderoqge* „A hamis probléma az afrikániztikában", *Sz. A. Tokarjev* „Óceánia népei mai helyzete tanulmányozásának problémája", *L. E. Karunovszkaja* „Az indonéziai nép függetlenségi harca", *I. A. Zolotárjevszkaja* „Az indiánok mai helyzete az Egyesült Államokban", *G. G. Sztratanovics* „Gaz-

dasági és kulturális építés Kína demokratikus körzeteiben" c. előadása stb.¹

Az Intézet még 1948-ban megkezdte a szovjet népek szocialista kultúrájának és életének tervszerű kutatását. Az Intézet valamennyi expedíciójának munkatervében külön témaként szerepelt az egyes kolhozok és körzetek monográfikus tanulmányozása. Az Intézet tudományos tanácsának ülésén 1949 márciusában beszámoltak e kutatások eredményeiről s ezeket meg is vitatták. Az év folyamán az előadásokat cikkekkel dolgozták ki, amelyek már részben meg is jelentek.² A legtöbb expedíció 1949-ben is ugyanazon kolhozok és körzetek elmélyedő tanulmányozását folytatta. A kiegészített és nagyszámú illusztrációval ellátott cikkeket „A szovjet népek kolhozainak élete és kultúrája" c. gyűjteményes munkában fogják össze, melyet az Intézet 1950-ben készülő nyomdába adni.

Az expedíciónak a jelenkor tanulmányozását célzó munkája egy sor új, aktuális problémát állított a kutatók elé. E problémák egyike azon szovjet népek nemzetté való konszolidálódásának folyamata, melyek a múltban különálló etnikai csoportokat képeztek, a szocialista építés viszonyai között azonban szocialista nemzetekké váltak. A dagesztáni és altáj-szajáni expedíció e témához 1949-ben már részben gyűjtött is anyagot. 1950 elején a szocialista nemzetek konszolidációs folyamata külön témaként kerül majd megvitatásra az Intézet tudományos tanácsának soronlevő expedíciós beszámoló ülésén, amely

¹ Az említett előadások teljesen vagy rövidített formában megjelentek a „Kratkije szoobscsenyija" Insztituta etnografii VII. számában, Moszkva, 1949.

² T. A. Zsdanko: „Egy karakalpak kolhozai élete". Sz. E. 1949. 2.; L. A. Sztarceva, A kozák kolhozfalv folklorja. Sz. E. 1949. 3.; L. F. Monogarova: A nyugatpamiri Jazguljem-völgy lakói u. o.; B. O. Dolgih: A Tajmiri nemzeti kerület „Kirov" kolhoza. Sz. E. 1949. 4.; I. F. Szimonyenko: Kolhozépítés a Kárpátontúli területen, u. o.; Sz. M. Abramzon: A Tyan-San kirgiz kolhozaiban, u. o.

összegezi majd az 1949. évben a Szovjetunió különböző vidékein, 6 szövetséges és 2 autonóm köztársaságban tevékenykedő 10 néprajzi és komplex expedíció terepkutatásait.³

Az Intézet 1949. évi munkájában jelentős helyet foglal el a néprajz, folklórisztika és anthropológia elméleti kérdéseinek kidolgozása. A szerzők részben már elkészültek „A polgári néprajz krízise” c. gyűjteményes mű megírásával, melyben több cikkben alapos kritika alá veszik a külföldi reakciós néprajzi „iskolák” — a funkcionalizmus (Anglia), pszichorasszizmus (Egyesült Államok) és mások — elméleteit.

1949 decemberében az Intézet tudományos tanácsa ülést tartott, amelyen megvitatták „A nemzeti társadalom történetének problémái” c. elméleti gyűjteményes mű cikkeit. E gyűjteményes mű első kötete, amelynek kiadását 1950-re irányozták elő, a nemzeti társadalom eredetének kérdésével, s a matriarchátusból a patriarchátusba való átmenettel foglalkozik. A második rész a nemzeti társadalom utolsó szakaszait — a patriarchális nemzeti rendszert és a katonai demokráciát, valamint a nemzeti szervezet további sorsát tárgyalja különböző népeknél és bemutatja, hogy a feudalizmus és kapitalizmus viszonyainak kifejlődésével milyen formák és hagyományok képében maradt fenn a nemzeti rendszer.⁴ A gyűjtemény megírásában az Intézet 18 munkatársa vett részt.

A folklór területén ugyancsak jelentős elméleti munka folyt, amely két alapvető probléma körül kristályosodott ki: „A primitív népek folklórja” (A folklór eredete) és „Az orosz folklór mint a népi világnézet tanulmányozásának forrása”. Mindkét téma kollektív kutatást igényel, de e téren a munka csak 1948-ban in-

dult meg. 1949 decemberében a szovjet Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének részvételével az Intézet ülést tartott, amelyen megvitatták a folklór ábrázolóművészet és zene eredetével foglalkozó, előkészületben lévő cikkeket, valamint kritikai vizsgálat alá vették a művészet eredetét magyarázó polgári elméleteket.⁵ Ezenkívül a folklór terén az Intézet munkatársai 1949-ben részben elkészítették a „Szovjetszkij folklór” c. gyűjteményes munkát, amelynek cikkei a szovjet folklór fejlődésének legfontosabb szakaszait vizsgálják. Kutatják a Nagy Honvédó Háború folklórjának sorsát a háború utáni években, helyét és szerepét a mai népköltészetben. E. V. Gippiusz professzor tovább dolgozott „Az orosz népdal többszólamúsága” című zenei folklór területéről vett témáján. E mű mint elméleti munka az orosz népi kórus többszólamúságával és helyi stílusával foglalkozik, ezt a szerző később külön monográfiává dolgozza majd ki.

Az Intézet anthropológusai „A homo sapiens eredetének és az oekumene benépesülésének problémái” című hatalmas kollektív paleoantropológiai mű befejezésén dolgoznak, melyben különös érdeklődésre tarthat számot az Európa, Délkelet-Ázsia, Ausztrália és Óceánia, Afrika, Amerika, India, Elő- és Észak-Ázsia területére történő legrégebb emberi áttelepülések vizsgálata.

„A világ ethnikai összetételének tanulmányozása” c. munkaciklushoz kell sorolnunk két néprajzi atlasz (Nyugat-Európa és Észak-Ázsia) előkészítését, valamint „A szovjet népek jegyzéke” kiadvány összeállítását, amit az Intézet vezető szakembereiből álló külön bizottság kezdett meg.

Az ethnogeográfiai kutatások terén tovább dolgoztak „Az ethnogeográfiai kutatások módszertana” c. művön (irányító P. I. Kusnyer), amelynek elkészült „A néprajzi térképezés módszerei” c. fejezete s több, különböző módszer szerint készült néprajzi tér-

³ Az intézet expedícióira vonatkozólag lásd M. G. Ljevin beszámolóját folyóiratunk jelenlegi számában.

⁴ Az ülés beszámolóját lásd Sz. E. 1950. 2.

⁵ Az ülés beszámolója Sz. E. 1950. 2.

képpel egészült ki (a néprajzi területek módszere, népességi módszer stb.). Az az expedíció, amely *P. I. Kusnyer* vezetésével a fentebbi vizsgálattal kapcsolatban a Rosztovi területen dolgozott, az ethnikai határsávon élő népesség nemzetiségi összetételének meghatározását, adott esetben az orosz és ukrán ethnikai határt tanulmányozta.

Az Intézet jelentős munkát végzett a néprajztudomány történetének kutatása terén is: *N. N. Mikluho-Makláj* munkáinak ötkötetes akadémiái kiadványából két kötet nyomdába került; nyomás alatt van *N. Ja. Bicsurin* (Iakin) „A hajdan Közép-Ázsiában lakó népekről szóló tudósítások gyűjteménye“ c. munkájának 1949-ben előkészített új kiadása. Több néprajz-, anthropologia- és folklorisztikatörténeti cikk jelent meg a „Szovjetszkaja Etnográfia“ folyóiratban.

1949-ben az Intézet Tudományos Tanácsa 28 ülést tartott, amelyen tudományos előadásokat, tudomány-szervezési kérdéseket, az Intézet munkatársainak kiadás előtt álló munkáit vitatták meg s disszertációkat védelmeztek. A tudományos tanács több ülésen foglalkozott a mai néprajztudomány ideológiai és politikai színvonalának vizsgálatával, a néprajzi kutatások kritikai áttekintésével s a burzsoá objektivizmus és kozmopolitizmus azon maradványainak leleplezésével, amelyek országunk ethnográfusainak és folkloristáinak számos munkájában kifejezésre jutnak.

Erős bírálatban részesítették az Intézet volt munkatársainak, *D. K. Zelenjinnek*, a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagjának és *P. G. Bogatürjev* professzornak a munkáit, a leningrádi egyetemen működő *Propp* professzor folklorisztikai munkásságát, valamint a Leningrádi Állami Egyetem Néprajzi Tanszékének működését.

A Néprajzi Intézet az 1949-ben Moszkvában és Leningrádban tartott tudományos üléseken és tanácskozásokon kívül részt vett a Kaukázus néprajzának kérdéseivel foglalkozó

ülés munkájában is, amelyet Tbilisziben tartottak 1949 novemберében a Grúz Tudományos Akadémián. Ezen az ülésen többek közt elhangzottak a Néprajzi Intézet Kaukázusi szektorában dolgozó munkatársak következő előadásai: *M. O. Koszven*: A patronímia problémája és a nemzetség szerkezete, *L. I. Lavrov*, a történeti tudományok jelöltje: A szvánok széttelepülése Észak-Kaukázusban a 19. század előtt és: A lakok szovjet kultúrája és élete, *Z. A. Nyikolszkaja*, a történeti tudományok jelöltje: A darгинkolhoz néprajzi leírása.

1949-ben a Néprajzi Intézet több kiadványa hagyta el a sajtót, többek közt a „Szovjetszkaja Etnográfia“ folyóirat négy kötete együttesen 60 nyomtatott iv terjedelemben, valamint az Anthropológiai és Néprajzi Múzeum három „Szbornyik“-ja (X., XI., XII. kötet), melyek közleményeket tartalmaztak a múzeum igen értékes gyűjteményeiről s beszámoltak e gyűjtemények alapján folyó kutatásokról. A „Szbornyik“ XI. kötetének cikkei közül külön ki kell emelnünk *B. G. Kudrjavcevnak*, egy korán elhalt fiatal szovjet tudósnak „A Husvét-sziget írásbelisége“ c. munkáját, amelyben elsőnek adja a sziget benszülöttei ideográfikus írásának párhuzamos megfejtését.

Megjelent a „Krátkije szoobsce nyija Insztjytuta etnografii“ négy száma (V., VI., VII., VIII.), amelynek célja, hogy a szovjet tudományos közönséggel megismertesse az Intézet által néprajzi, anthropológiai és folklorisztikai téren végzett elméleti, expedíciós és egyéb kutatásokkal.

Az Intézet „Munkái“ (Trudü)-nak sorozatában két monográfia jelent meg: *T. A. Trofimova*: A volgai tatárok ethnogenezise az anthropológiai adatok tükrében és *E. M. Silling*: A kubacsinok és kultúrájuk. Az első monográfia célja, hogy az ethnogenetikai kérdéseket jelentős részben a szerző sokéves expedíciós munkája folyamán gyűjtött anthropológiai anyag, valamint a rendelkezésre álló muzeális gyűjtemények és írott források segítségével oldja meg. A szerző,

aki bőségesen felhasználja a néprajz, régészet és nyelvészet adatait, részletes képét adja a Volga középső folyása mentén lakó tatárság kialakulásának. A szerző eredményei a külföldi irodalomban elterjedt rasszista és pán-türkista koncepciók ellen irányulnak.⁶ *Je. M. Silling* könyve a szerző tizenöt éven keresztül folytatott terepkutatásainak és a kubacsin anyagi kultúra különböző múzeumokban őrzött emlékei részletes tanulmányozásának eredménye. A könyv Dagesztán egyik hegyi auljában lakó kis nép néprajzi leírása, mely kiváló fémmegmunkáló művészetével vált széles körökben ismeretessé (arany-ézüstművesség stb.).

Végül az Intézet kiadványai között meg kell említenünk *V. Ju. Krupján-szkája* „A Nagy Honvédő Háború folklórja” (A gyűjtés feladatai és módszerei) c. brosrúját (Szov. Tud. Ak. M. 1949), mely módszertani kézikönyv a nagy Honvédő Háború folklórájának összegyűjtéséhez; a brosrúra valameny nyi példányát ingyen küldték szét vidékre érdekelt személyek és intézmények címére.

1949-ben a „Trudü Insztyituta etnografii” négy kötete került nyomdába a következő monográfiákkal: *T. A. Zsdanko*: A karakalpakok történeti néprajzának vázlata, *V. N. Belicer*: Az udmurtok népviselete. Adalékok ethnogenezisükhöz, *G. Sz. Mászlova*: A felsővolgai karélok népi ornamentikája, *Sz. R. Szmirnova*: A mahdisták felkelése Szudánban. Nyomdába került a „Krátkije szoobscsnijja Insztyituta etnografii” három száma (IX., X., XI.) is, az első az Intézetben 1949 áprilisában tartott anthropogenezis ülés anyagát tartalmazza, a másik kettő pedig az 1948—49-es expedíciós kutatásokkal kapcsolatban közölt anyagot és beszámol az Intézetben elhangzott elméleti előadásokról és disszertáció-védelmeszésekről.

A Néprajzi Intézet aspiránsainak és doktorandusainak száma 1949-ben el-

érte a 37-et. Közülük 24-en elsősorban aspiránsok, ketten a termeléstől való elszakadás nélkül végzik az aspiranturát, 11-et pedig a szövetséges köztársaságok tudományos akadémiái és a Szovjet Tudományos Akadémia leányakadémiái, Turkménia, Kazahsztán, Üzbekisztán, Karakalpakia, Tadzsikisztán, Dagesztán és az Adügej autonóm terület küldtek az Intézetbe.

1949-ben az Intézet következő aspiránsai védelmezték jelölti disszertációikat: *I. Sz. Gurvics*: Az olenyeki és anabari jakutok, *M. M. Ihilov*: A hegyi zsidók (Kísérlet monográfikus vizsgálatukra), *M. A. Kaplan*, a Szovjet Népek Állami Néprajzi Múzeumának tudományos munkatársa: A nanaj folklóre alapvető műfajai és az Intézethez disszertációvédelem céljából beosztott *R. Sz. Lipjec*: Az orosz Észak vadász-halász lakosságának tilinái.

Az Anthropológiai és Néprajzi Múzeum 1949-ben nagyszabású politikai és felvilágosító munkát végzett Leningrádban, ahol India és Indonézia népeire vonatkozólag két új kiállítást nyitottak meg. A tudományos és társadalmi látogatások kiemelték az új kiállítások magas tartalmi és formai színvonalát. 1949-ben a múzeumot 69 ezer ember látogatta.⁷

Az egész év folyamán folytak az Anthropológiai és Néprajzi Múzeum mellett felállított Lomonszov-múzeum kiegészítésének munkálatai, valamint a khvarezmie régészeti és néprajzi expedíció anyagából rendezendő állandó kiállítás előkészítése.

T. A. Zsdanko

beszámolója nyomán.

A Néprajzi Intézet terepkutatásai 1949-ben. A Néprajzi Intézet 1949-ben több expedíciót és kutatóutat szervezett az ország különböző részeibe. Ezek nagyrészt az előző évek azon expedícióinak folytatásai, amelyeket az Intézet az egyes népek

⁷ Az Anthropológiai és Néprajzi Múzeum munkájára vonatkozólag lásd továbbá *N. Ja. Kiszljákov megjegyzését*, Sz. E. 1950. 2.

¹ Sz. E. 1950. 2. 185—187.

⁶ A. P. Szmirnovának T. A. Trofimova könyvéről adott ismertetését lásd: Sz. E. 1950, 1.

monográfikus tanulmányozásával kapcsolatban indított el.

Az 1949-es terep kutatások áttekintését Közép-Ázsiával kezdjük. Itt Sz. P. Tolsztoz professzor vezetésével a horezmi expedíció folytatta munkáját, mely mint az előző években, most is régész és etnográfus kutatókból állt.² Az 1949. évi régészeti munka központja Horezm i. e. III. századi sahlainak a Kzil-Kum sivatag nyugati peremén, Toprak-Kala halott városában lévő kastélya volt. Azok az ásatások, amelyeket az expedíció 1945 óta e területen folytatott, mint ismeretes, ragyogó felfedezéseket hoztak. Gondoljunk itt elsősorban az i. e. III. századi horezmi okmányokat tartalmazó levéltár 1948-ban történt feltárására. 1949-ben a kastély kb. 40 helyiségében folytak ásatások. Az udvar délkeleti részén új emléksorozat került elő, többek között két tábla, az egyik 30, a másik 36 cm hosszúságú. Az egyik szobában hatalmas agyagedényt találtak, mely nagymennyiségű bőrre írott okmányt tartalmazott. A kastély levéltárából 1948/49-ben előkerült okmányok száma eléri a 150-et.

Az 1949. évi ásatások nagyszámú használati tárgyat és ékszert hoztak felszínre: aranyozott bronzlemezek, aranylemezből készült korongok, egy háromszáz különböző (üveg, agyag, borostyánkő, koráll, igazgyöngy, türkiz, arany) gyöngyszemből készült nyakék és sok más tárgy került elő. Igen érdekesek az újonnan feltárt festészeti és szobrászati emlékek: számos freskó, festett díszítmény és szobortöredék került napvilágra.

Az 1949-ben feltárt helyiségek közül külön ki kell emelnünk egy nagy termet, amelybe a kastély belső szobáinak ajtai nyitnak. A terem falait kerek, körülbelül egy méter átmérőjű medáليونok, a fal síkjába mélyedő és kifestett díszítőmotívumok borították. Az épület belsejének ilyen építészeti megoldását sem a nyugati, sem a keleti ókori művészetből nem ismerjük — jegyzi meg Tolsztoz professzor. Ez is, mint az expedíció által a kastély-

ban feltárt festészeti és szobrászati emlékek, a horezmi művészet önállóságát és sajátos mivoltát tanúsítja.

Az 1949. évi expedíció ásatásainak másik tárgya a Kzil-Kum sivatag északi részén lévő Dzetü-Aszar emlékcsoport Altün-Aszar nevű gorodiscsége volt (a Kazach Szövetséges Köztársaság Karmakcsii körzetében). Sz. P. Tolsztoz megállapítása szerint Dzetü-Aszar a hatalmas tochár nép emlékeit őrzi, mely az i. e. II—I. században nagy szerepet játszott Közép-Ázsia politikai történetében. Az altünaszari síremlékben folyó ásatások kb. 500 m² területet tártak fel, lehetővé tették az épület egészen sajátosságos spirális alaprajzának megállapítását és sok használati tárgyat hoztak felszínre.

Altün-Aszartól kb. egy kilométerre egy nagy kurgánt ástak ki. A kör-alaprajzú sírkamra belső falait vörös és kéktónusú gazdagon festett díszítmények borították. Bár a kurgánt még az ókorban kirabolták, egész sor tárgy került benne elő: bronz övrészek, egy kis bronz emberalak, különböző edények stb.

Mint az előző években, az expedíció ásatásaival párhuzamosan folytatódott az emlékek részletes légi felvétele is.

A horezmi expedíció néprajzi munkálatait több csoport végezte. A karakalpak csoport T. A. Zsdanko vezetésével a Sabbazi és Turtkuli körzetekben folytatott néprajzi kutatást, ahol a lakosság nemzetiségi összetételére nézve gyűjtött adatokat e körzetek néprajzi térképe számára. Ugyancsak alapos néprajzi adatgyűjtést végeztek az itt számbeli többségben lévő üzbég és turkmén népesség közé települt egyes karakalpak-csoportokra vonatkozólag. A csoport külön megvizsgálta az „Október“ kolhoz, amelynek lakói arab utódok, s a „Jangi-juli“ kolhoz, mely az iráni rabszolgaeredetű lakosság egyik központja. Ezek a hivai kán és környezete rabszolgái voltak, akik az orosz hódítás előtt itt nagy birtokok felett rendelkeztek. Az arab lakosságot a helyi üzbégek teljesen asszimilálták, az irániak azonban jelentős etnikai sa-

² Vö. Ethn. LX, 133—142.

az Onyega folyó medencéjében G. Sz. Mászlova vezetésével, folytatta kutatásait. 1949-ben az Arhangelszki terület nyugati részén és a Karéliai Finn Szövetséges Köztársaság délkeleti részén dolgoztak. A monográfikus leírás tárgya elsősorban a fedovoi faluszovjet Lenin kolhoza volt, ahol az 1948-as munkálatok óta állandó gyűjtés folyt, és vizsgálták az Archangelszki faluszovjet „Krásznoje Ozero“ kolhozát. Az expedíció hatalmas anyagot gyűjtött a gazdálkodásra, munkaszervezetre, termelésre és családi életre, s a mai folklórra vonatkozólag.

Anyagot gyűjtöttek a kolhozban egyesült települések forradalomelőtti múltjára, a közösségi szokásokra, az osztályrétegződésre s a forradalomelőtti falu életére vonatkozólag is. Részletesen tanulmányozták a kolhozok létrejöttének és fejlődésének történetét. Az expedíció egyik résztvevője, a moszkvai egyetem néprajzszakos hallgatója, L. P. Lascsuk a Karéliai Finn Szövetséges Köztársaság Seltzerszkij körzetében élő vepszekre vonatkozólag gyűjtött néprajzi anyagot.

A V. Ju. Krupjanszkája vezetésével működő sztálingrádi folklórexpedíció munkája folytatása volt azoknak a kutatásoknak, amelyeket 1948-ban kezdtek meg a Sztálingrádi terület Novo-Annyenszkij körzetében.² Az expedíció főfeladata az új világnézet kialakulását meghatározó új munkaes életformák, valamint a népköltészetben megnyilvánuló minőségileg új jelenségek tanulmányozása volt.

Az Észt Szövetséges Köztársaságban működő expedíció N. N. Csebokszarov általános irányítása alatt dolgozott (az expedíció feje V. N. Belicer). Az észttországi néprajzi munkálatok 1949-ben rekognoszáló jellegűek voltak. Az alaptéma az észtt parasztság kolhozépítésének, gazdasági átalakulásának és életformájának tanulmányozása volt az észttországi szocialista

építés adott szakaszában. Részletesebb tanulmány tárgyául az expedíció Vuurum déli járásának kolhozait s a Laanemaa járásban (Észtország nyugati része) lévő „Edu“ kolhozot választotta ki. Bőséges anyagot gyűjtöttek az észtt parasztság hajdani és jelenlegi gazdálkodására, valamint életére vonatkozólag is.

Igen jelentősek voltak a Szibériában folyó expedíciós munkálatok. Az intézet északkeleti expedíciójának tudományos munkatársa, V. G. Kuznyecova 1948 júliusától kezdve dolgozik az Amguema folyó szarvas-tenyésztő csukcsai közt. V. V. Hramova 1949-ben folytatta a szibériai tatárok néprajzi tanulmányozását; a tyumenyi tatár csoportok, a Tyumenyi körzetben lakó buhariak, a Tyumenyi terület Tobolszki körzetében lakó tobolszki tatárok és a Novoszibirszki terület Barabinszki és Kujbüsevi körzeteiben lakó barabinszki tatárok körében végzett kutatásokat. A gyűjtött anyag nagymértékben kiegészíti e csoportokról való ismereteiket, amelyeket néprajzi viszonylatban eddig még szinte egyáltalán nem ismertünk.

1949-ben kezdte meg kutatásait az Intézet altáj-szajáni expedíciója L. P. Potápoov vezetésével. A munkálatok a Hegyes-Altáji, Hakasz, Tuvin autonóm területeken folytak s alap témájuk a szocialista kultúra és életforma tanulmányozása volt. Különös figyelmet szenteltek a közelmúltban még különálló törzsi csoportokat alkotó altájiak és hakaszok körében végbemenő nemzeti konszolidációs folyamat tanulmányozásának. Az altáj-szajáni expedíció munkássága 1950-ben még szélesebben bontakozik ki.

A Néprajzi Intézet expedíciói által 1948—49-ben gyűjtött anyag lesz az alapja az Intézetben készülő „A szovjet népek kolhozparasztságának kultúrája és élete“ c. gyűjteménynek.

A fentemlített expedíciós munkákon kívül az Intézet aspiránsait több gyűjtőútra küldte ki az ország különböző vidékeire, hogy disszertációs témájukhoz anyagot gyűjtsenek. Ju.

² Lásd: V. J. Krupjanszkája és L. A. Sztarceva: Egy kozák kolhozfalú folklórja. Sz. E. 1949. 3.

V. Ivanova folytatta a Zaporozsjei terület Azovmenti körzetében lakó albán népcsoport tanulmányozását. B. A. Kalojev pedig az Észak-Oszét Autonóm Köztársaság Mozdoki körzetében lakó oszét csoport vizsgálatát, mely a XVIII. sz. második felétől a XX. sz. elejéig települt ide Oszétia különböző hegyes vidékeiről s kultúrájában és életmódjában igen sok sajátosságot őrzött meg. O. A. Ganszkaja anyagot gyűjtött a Fehérorosz Szövetséges Köztársaság Bobrujszki körzetében lakó fehérorosz kolhoz munkások életére és kultúrájára vonatkozólag, L. H. Akaba az Abház szövetséges köztársaság Ocsemcsirii körzetében dolgozott, L. N. Tyerentyeva a Lett Tudományos Akadémia néprajzi expedíciójában, G. I. Govina a Litván Tudományos Akadémia expedíciójában vett részt, ahol disszertációikhoz gyűjtöttek anyagot.

Végezetül megemlítjük, hogy az Intézet bekapcsolódott a Sz. V. Kiszeljov professzor vezetése alatt dolgozó mongol expedíció munkájába. Az expedíció néprajzi csoportjának munkálatait éppenúgy, mint 1948-ban, K. V. Vjatkina, az Intézet tudományos főmunkatársa vezette.

M. G. Ljevin beszámolója nyomán.

Hírek a csehszlovák néprajz köréből. Általánosan ismert tény, hogy Csehszlovákia Középeurópa szempontjából igen fontos geo- és etnopolitikai helyzettel rendelkezik. Területe úgy földrajzi, mint kultúrtörténeti vonalon átmeneti övezet észak és dél, kelet és nyugat között. A magyar néprajztudománynak éppen ezért kétszeres érdeklődéssel kell kísérnie északi szomszédjának átmeneti övezet-jellegű területre vonatkozó néprajzi kutatásait és annak eredményeit.

Az alábbiakban röviden beszámolunk a csehszlovák néprajznak a felszabadulás utáni években végzett munkájáról, valamint a következő évek folyamán tervbe vett néprajzi munkaprogramról.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a csehszlovák néprajznak — a politikai berendezkedésnek megfelelően — két pólusa van — az egyik

a cseh és a többi történeti tartományok területére szorítkozik (s itt a morváknak vannak fejlett néprajztudományt ápoló intézményeik; múzeumok, tudományos társulatok), — másik pólus a Szlovenszót foglalja magában. E két pólus között megvan az együttműködés, de ezek csak külsőek; a kutatások külön tervek szerint folynak. Vannak ugyan tervek, melyek ezeket a jövőben közös nevezőre óhajtják hozni, vagy legalább a kutatások összehangolását tervezik, ez azonban még a jövő feladata. Ezen előrebecsített megállapításból következik, hogy e kettősség miatt külön kell beszámolnunk a cseh és külön a szlovák néprajz eseményeiről.

1. A cseh néprajztudomány a felszabadulás utáni években csak nagynehezen tudott magához térni, mert a német megszállás alatt csaknem minden munka szünetelt, az etnográfusok jórésze szétszóródott s azok, akik meg is maradtak, a megszállás éveit csak „illegális” úton tevékenykedtek, gyűjtöttek. Számos kiadványuk volt nyomdakész állapotban, amit a megszálló hatóságok nem engedtek kiadni. A néprajzi tevékenység főleg a regionális jellegű múzeumokra, magánszemélyekre szorítkozódott. Ezek közül a legtevékenyebb volt Dr. V. Pražák egy. magántanár.

A felszabadulás után a prágai Csehszlovák Néprajzi Társaság (Národopisná společnost československá) azonnal hozzáfogott a néprajzi tevékenység szervezéséhez. Dr. V. Pražáknak számtalan nehézséggel kellett megküzdenie, míg a megtizedelt Társulatot újra meg tudta szervezni. Az újjáalakított Társulat programját Dr. K. Chotek prágai professzor két pontban határozta meg: az egyik a Társulat folyóiratának: a *Národopisný Věstník*-nek újraindítása és egyben a publikálási tevékenység felelevenítése, a másik, amelynek a gondolata már a megszállás éveiben is felmerült — az önálló állami Néprajzi Intézet felállítása a Társulat keretén belül. Minthogy e két legfontosabb programot megvalósítása kisebb-nagyobb akadályokba ütközött — hozzáfogtak a kiépítendő állami Néprajzi Intézet szerve-

zeti szabályzatainak kidolgozásához. Időközben azonban szervezett gyűjtőmunkába is fogtak, kisebb-nagyobb gyűjtőcsoportok a németek által kiürített határzónákat járták be s itt főleg a népi építkezés emlékeit írták le, valamint gyűjtötték össze a fotoarchív számára. A határmenti néprajzi gyűjtőmunkában, Chotek professzor irányításával, az Egyetemi Néprajzi Intézet is résztvett. Terjedelmes anyag gyűlt össze, főleg fotográfálás útján, ez is egyik alapját fogja képezni a létesítendő Néprajzi Intézetnek. A Társulat a néprajz propagációja érdekében a néprajz legkülönbözőbb tárgyköréből számos előadást rendezett, ezeket a rádió is közvetítette. Alkalmi gyűjtésekből kiállításokat rendezett, résztvett különböző népművészeti kiállításokon stb. Igen eredményesnek lehet mondanunk a Társulatnak azt a felhívását, melyet fotoamatőrökhöz intézett — néprajzi tárgyú felvételek tárgyában. A legsikeresebbeket jutalmazta és a legjobbakat megvásárolta. Mindez a tevékenység az állami Néprajzi Intézetnek mintegy előkészítője kívánt lenni, mely a jövőben központosítaná valamennyi néprajzi kutatás irányát és tervezetét. Megadná annak tudományos alapját, hitelét, komolyságát és anyagilag is finanszírozná. Annál is inkább, mert Csehszlovákiában már több hasonló rokontudomány rendelkezik ilyen központi intézettel, mint pl. Állami Archeológiai Intézet, Történeti Intézet, Művészettörténeti Intézet. Ezek ma mind anyagilag jól dotált tudományos intézetek, melyek gondoskodnak a saját disciplinájuk megfelelő irányításáról az egész ország területén. Az életrehívandó állami Néprajzi Intézet valószínűleg az újjászervezett Cseh Tudományos Akadémia keretében fog működni. Az iskola- és tudományügyi minisztérium ötéves terve biztosíték arra, hogy ez a közeljövőben megvalósul, úgyhogy az eddigi előkészítő munkálatok nem voltak eredménytelenek. A néprajzkutatás legfőbb irányítása, amit eddig a Csehszlovák Néprajzi Társaság és az egyetemek keretében működő Néprajzi Intézetek végeztek, most majd át-

megy az állami Néprajzi Intézet hatáskörébe. A továbbiakban a csehszlovák néprajztudomány egyik legnagyobb vívmányának kell tekinteni azt aényt, hogy a néprajz az iskola és tudományügyi minisztérium 1948. okt. 15-i rendeletével a filozófiai fakultásokon a pedagógiai és kultúrtörténeti tárgyat választó hallgatók rendes tantárgya lett. E célból a néprajznak saját tanterve van, a hallgatóknak ezek szerint kell az előadásokat hallgatniok. Aki a néprajzot hivatásának választja, annak tíz szemesztert kell végighallgatni, egyidejűleg a szemináriumi munkákban kell résztvennie. E szemeszterek alatt tájékozódnia kell az általános néprajz, szláv néprajz, csehszlovák néprajz tárgykörében. Az első évben a következő előadásokat kell hallgatnia: 1. Bevezetés a néprajztudományba (heti 2 órában). 2. Elsődleges társadalomtörténet (2). 3. A világ népeinek áttekintése (2). 4. A néprajztudomány története, — módszertan, irodalom, stb. (2). E kollégiumok hallgatása után szakvizsgát tesz a hallgató az első két tárgyból. A második évben a következő kollégiumokat kell hallgatnia: 1. Elsődleges társadalomtörténet. (I. év folytatása, heti 2 ó.) 2. Csehszlovák néprajz (2). 3. Szláv néprajz (2). 4. Proszeminárium heti 2 órában, ahol helyszíni gyűjtéssel és annak módszereivel kell megismerkednie. A II. év végén is kötelező a szakvizsga, részben az 1. s főleg a 2. és 3. tárgyból. A harmadik évben tovább kell hallgatni 1. a Csehszlovák néprajzot (heti 2 ó.), 2. Szláv néprajzot (2), 3. *Múzeológiát* (2) és 4. a Csehszlovák néprajz alapelemeit (2). Ebben az évben már szemináriumi kiképzésben részesülnek a hallgatók, éspedig a szemináriumban speciális tárgykörök témáját dolgozzák fel (heti 2 ó.). Szakvizsga kötelező az 1. és 2. tárgyból, de ezt már az ötödik szemeszterben kell letenniük, mert a hatodik szemeszter végén valamelyik segédtudományból, mint pl. múzeológiából, folklorisztikából, nyelvészetből, régészetből vagy embertanból kell vizsgázniok. Azok a hallgatók, akik kizárólag tudományos pályára készülnek és professzoraik arra méltóknak

ítelik őket, külön speciális előadásokat is hallgatnak: ezekből nem kell vizsgáznok, az illető professzor maga klasszifikálja szorgalmukat. A negyedik évben a következő előadások a kötelezőek: 1. Csehszlovák néprajz (2), 2. Szláv néprajz (2), 3. valamilyen speciális tárgykör (2) és 4. valamilyen szemináriumban dolgoznak, ahol önálló tanulmányok végzésére készítik elő őket. Ezenkívül szemináriumi vezetők, professzorok helyszíni gyűjtőmunkába viszik ki és *kollektív* gyűjtőmunkába nevelik be őket. A negyedik év végén benyújtják szakdolgozatukat bírálatra és államvizsgát tesznek.

A tudományos pályára készülő csoport tovább folytatja tanulmányait s ezek az ötödik évben mentesek a kötelező kollégiumok hallgatásától — e helyett tetszésszerinti tudományos szemináriumi kiképzésben részesülnek (heti 2 ó.) és teljes szabadságuk van önálló tudományos munka kidolgozására. A felszabadulás óta eddig tíz ilyen hallgató végezte el Prágában a tudományos pályára előkészítő, negyedik év utáni, kétszemeszteres szemináriumi tanfolyamot és további tíz most készíti speciális szakdolgozatát és készül néprajzi életpályára. Az eddigi tíz között egynéhány igen komoly nivójú, a magyarságot is érdeklő tárgykörű tanulmányt készített el s eredményeik során nem egyszer az eddigi teóriákat megdöntő konklúziókat vontak le. Példaképpen lehet megemlítenünk *Otakar Nahodil* tanulmányát, ahol a fiatal szerző az észak-eurázsiai népek vallási képzeteit elemzi, szembeállítja őket egymással és a tanulságoknak marxista felfogású magyarázatát nyújtja.

A tanterv szerint az előadó professzoroknak ragaszkodniok kell az előírásokhoz — ezt meg is tartják —, de mindenki szabadon is hirdethet néprajzi kollégiumot. Így pl. Pražák V. a kötelező előadásokon kívül a cseh népi képzőművészetről is hirdetett magántanári előadást. A hallgatóknak a néprajztudomány segédtudományai közül is kell néhány kollégiumot hallgatni, mint pl. *Eisner* professzornak régészeti tárgyú előadását a szlávok legősibb történetéről, vagy a szocioló-

gia, történet, statisztika, lingvisztika, dialektológia köréből. Ezek az előadások azonban szabadon választhatók.

Az egyetemi Néprajzi Intézetek (Prága, Brünn) a felszabadulás utáni években igen sok nehézséggel küszködtek. Most azonban már nagyobb részt egyenesbe jutottak és termékenyen működnek közre a néprajztudomány területén. A szemináriumi órákon minden újabb megjelenésű munkát, legyen az cseh, szlovák vagy valamilyik szláv néprajzi munka, alaposan megbeszélnek. De nemcsak a szláv, hanem másnyelvű szakmunkákat is megbeszélnek, ha a szóbanforgó munka módszertani szempontból tanulságos. A szemináriumi oktatás során főleg a néprajzi gyűjtések során nyert tapasztalatok megbeszélésére, valamint a *kollektív munkára* való nevelésre helyezik a súlyt.

A fenti intézményeken kívül Csehszlovákiában még számos *regionális jellegű* tudományos társulat és folyóirat szolgálja a néprajztudomány ügyét. Ezeknek a száma 1948-ban még közel félszáz volt. Az itt végzett néprajzi tevékenység kisebb értékű, de egynéhány regionális folyóirat olyan magas nivójú tanulmányokat közöl, hogy azok méltán sorolhatók a legelső vonalba. Elég itt pl. a *Dolina Urgatina*, *Naše Valašsko*, *Maľovaný kraj* c. folyóiratokra utalni. E kiadványok és a társulatokban folytatott néprajzi munka legfőbb hibája a szervezetlenség, egyetemes koncepció hiánya. Remélhető, hogy ez az állapot az állami Néprajzi Intézet felállításával meg fog szünni.

A csehszlovák néprajz a munkásság 1948-as nagy februári győzelme után megmutatta, hogy *ideológiailag* is új perspektívákat keres.

1949 január utolsó napjaiban többnapos országos néprajzi találkozóra hívták össze a republika összes etnografusait. E konferencián az etnografus nemzedék legifjabb garnitúrája sorozatos előadások keretében tett hitet a marxista elvek mellett. E konferencia főcélja az volt, hogy a néprajz tudományos munkásai a nép- és tömegszervezetek képviselőivel közösen megbeszéljék, számba-

vegyék a csehszlovák néprajz eddigi eredményeit és a közös tanácskozás során kialakítsák a néprajztudomány ezután követendő irányvonalát. Megállapítást nyert, hogy a tudományos néprajzi munka kibontakozása csak a marxi-lenini módszerekkel vezetve lehet sikeres és eredményes. Az előadásokból és azt követő megbeszélésekből a találkozózn résztvevők határozatot hoztak, mely röviden összefoglalja a találkozó eredményeit. Az itt lefektetett irányelvek fogják jelezni a csehszlovák néprajz jövőbeli működését.

2. A csehszlovák néprajz másik pólusa: *Szlovenszko*. A felszabadulás után itt is kezdeti nehézségek mutatkoztak, amit azonban hamarosan elhárítottak az útból. A tudományos néprajzi munka *Turčiansky Sv. Martinban* és *Bratislavában* volt megszervezve, az előbbi helyen a Szlovák Matica és Szlovák Nemzeti Múzeum (Slovenské národné múzeum) voltak a néprajzi munka központjai. A Szlovák Maticának főleg a néprajzi szakosztálya fejtett ki igen eredményes kutató- és publikáló munkát. Ebben a szakosztályban (Národopisny odbor Matice slovenskej) helyet kapott valamennyi számottevő néprajzos munkás. A szakosztály elnöke Dr. Ján Mjartan, referense: Dr. Andrej Melicherčík volt. A szakosztály negyedévenként üléseket tartott, ahol megbeszélték a szlovák néprajz legégetőbb problémáit. Minthogy időközben a Matica feladta eddig végzett tudományos irányú munkálkodását és kizárólag a népművelés szolgálatába lépett, a néprajzi szakosztály is megszűntette itteni működését és az egész munkaközösség a Szlovák Tudományos Akadémia keretében létesített Néprajzi Intézet kollektívumában folytatja tevékenységét. Ez az intézet szintén most van kialakulóban, tagjait most toborozzák az eddigi néprajzosokból. Ezidőszent itt működik Dr. Ján Mjartan, mint az intézet igazgatója, Doc. Dr. Andrej Melicherčík, mint az intézet elnöke, Dr. Soňa Kovaševičová, Dr. Mária Kolečányiová, mint referensek és tervben van a to-

vábbi ethnografus munkatársak intenzív bevonása is.

Az Akadémia Néprajzi Intézetének munkaközössége kollektív gyűjtőmunkákat folytat, — Szlovákia egész területén. Ezzel továbbfolytatja a Matica néprajzi szakosztályában megkezdett kollektív gyűjtőmunkát, melynek anyagát most készítik sajtó alá. Az intézet munkaközössége egy nagy szlovák néprajzi atlasz anyagát akarja összegyűjteni és összegyűjtetni. Az elmúlt évek során több munkatárs segítségével a szlovák néprajzi bibliográfia összeállításán is fáradoztak, ennek nagyobb része már készen is van. A munkaközösség több tagja 1946-ban a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményben biztosított jogokkal Magyarországot is meglátogatta, itt főleg a szlovák lakosság között gyűjtöttek értékes néprajzi anyagot. (Bednarik, Melicherčík, Polonec, Žatko, stb.)

Az évetemi Néprajzi Intézet csak az utolsó években került rendezettebb viszonyok közé, amikor is Dr. Doc. Andrej Melicherčík és Doc. Dr. Rudolf Bednárikot bízták meg a néprajzi kolégiumok előadásával. Az intézet évente több közös gyűjtőmunkát folytat, ahol a hallgatók bevezetést nyernek a praktikus munkába. Az egyetemen Doc. Dr. A. Melicherčík a néprajz módszertanát, általános néprajzot és folklorisztikát, Doc. Dr. R. Bednarik pedig a tárgyi néprajzot és a szlovák néprajzot adja elő.

A Szlovák Nemzeti Múzeum a leggazdagabb szlovák néprajzi gyűjtemény az egész országban. Néprajzi tevékenysége főleg néprajzi és múzeológiai tárgyú munkák publikálásában nyilvánul meg. Sajnos, szakemberek nélkül áll, ami erősen hátráltatja feladata teljesítésében, remélhető azonban, hogy a múlt évben végrehajtott államosítása ki fogja lendíteni eddigi helyzetéből. Az ország többi múzeumi is, sajnos, néprajzi szakemberek nélkül vannak, (kivételek a kassai Keletiszlovákiai Múzeum), így az itteni munkáról semmit sem mondhatunk.

A szlovák néprajztudomány legközelebbi feladatait Pražák V. fog-

lalta össze egy kimerítő tanulmány keretében. (L. Národopisný Sborník 1947. 1. sz.) Rámutat mindazokra a kérdésekre, amelyeknek a sürgős elintézése nélkülözhetetlen a további munkához. Így pl. beszél a múzeumok hivatásáról, a néprajzi tanszékekről, a Néprajzi Intézet szükségességéről, melynek mását Csehországban rövidesen megvalósítják, stb. Az új utakat kereső szlovák néprajz tekintete a szovjet ethnografusok felé fordul és onnan vesz példát a haladó szellemű néprajztudomány folytatására. *Nem elégszik meg az eddigiek során csupán csak a paraszti kultúrát vizsgáló kutatásokkal, — hanem kutatásait kiterjeszti a munkásság ethnografikus jellegű megnyilatkozásaira, szokásaira, munkamódjára, nyelvújására, stb.* Különös figyelemre méltatja az egykor nehezen élő osztályok (munkások, parasztok) megélhetési, a mindennapi kenyérért folytatott harcában mutatkozó történeti, néprajzi sajátosságokat. Mindezek a problémák a mai szlovák néprajz problémái, most alakuló tervek, programok, melyeknek keresztülvitelére szakemberekre van szükség. E problémák — nem sajátos szlovák jellegű problémák, — hanem általánosak, közösek. E közösség vezetni rá a középeurópai népeket, hogy a jövőben ne egymás ellen, hanem egymás mellett dolgozzanak a jobb jövő érdekében. A magyar, cseh és szlovák néprajznak is számos ilyen közös problémája van, rajtunk áll, hogy ezt valóban példaadó módon, *kollektíve* fogjuk elvégezni.

Košice-Kassa.

Márkus Mihály

Néprajzi gyűjtőtevékenység Romániában. 1949 augusztusában egy hat főből álló munkacsoport indult el Moldvába, hogy az ottani magyar telepeket felkeresse. Céljuk, — az eddigi kutatásoktól eltérően — nem egy-egy telep önmagában történő vizsgálata, hanem az összes telepek felkeresése volt. Munkájukat nem szétoszolva, külön-külön egyénileg végezték, hanem két csoportban, kollektíve. A két csoport közül az egyik helyét gyorsan változ-

tatta, míg a másik hosszabb ideig maradt egy-egy helyen. Eredményeiket számokban az alábbiakban foglalták össze: „A helyét gyorsan változtató I. csoport 31 napnyi munkaideje alatt 74 települést keresett fel, ennek érdekében vonaton mintegy 1600, kerékpáron 600, gyalog 210 km-t tett meg, s útja során 2400 jegyzetlapon hozzátvetőleg 32—35 000 népnyelvi adatot gyűjtött össze. Az egyhelyt többet időző munkacsoport munkateljesítménye 27 nap alatt a megtett út tekintetében vonaton 1500, társasgépkocsin 250, szekeren 50, gyalog 40 km volt. E négy tagból álló csoport ugyancsak 8 ponton végzett kutatómunkát, munkateljesítménye azonban számokban kifejezve így alakult: 3200 lapnyi népnyelvi anyag mintegy 45—48 000 adatot tartalmaz. E csoport munkáját még gazdagítja a népnyelvi gyűjtést támogató néprajzi kutató jelentős munkateljesítménye (380 ceruzarajz, 120 fényképfelvétel és mintegy 200 lapnyi jegyzetanyag), valamint a csoport politikai felelősének társadalmi, gazdasági és politikai természetű kérdésekre kiterjedő adatgyűjtési, meg politikai felvilágosító munkája.“ (Szabó T. Attila, Nyelv kutatással — a nacionalizmus ellen, Utunk, 1949.) A gyűjtés vezetője: *Szabó T. Attila* beszámolóját így fejezi be: „Öszintén hálát érzünk a munkánkat támogatók iránt s köszönetet mondunk a támogatásért azoknak, akik a nagy terv munkásai: a régi gyűlölségek földjén építik a szocializmus felé haladó emberibb jövőt.“ (U. o.)

Kalotaszeg falvaiban végzett népviseleti gyűjtésről *Faraó József* számol be (Új célok, új eredmények néprajztudományunkban, Utunk, 1949). Beszámolójából az alábbiakat idézzük: „Egy évtizeddel ezelőtt még gondolni se mertünk rá, ma azonban, a Román Munkaspárt és demokratikus kormányzatunk következetes nemzeti-ségi politikájának, valamint új Akadémánk tudománypolitikájának megfelelően természetesnek érezzük, hogy a magyar és a többi együttlakó népek népművészete szerves és egyenrangú része a hazai népművészetnek, s mint ilyen, magától értetődő módon szintén

tanulmányozandó és értékei felszínre hozandók. Ennek a felfogásnak a jegyében mi magyar néprajzosok szintén megbízást kaptunk, hogy a román szakemberekkel párhuzamosan, — míg ők Népköztársaságunk román lakosságú tagjainak népművészetét kutatják — kezdjük meg a magyarlakta, illetőleg javarészből magyar vidékek népművészetének feltárását és értékelését.

Erre az esztendőre a kalotaszegi viselet feldolgozását választottuk. Olyan tájék, mely Kolozsvár közvetlen közelében, egyetemi székhelyünk szomszédságában van s amelynek népéről ennek ellenére alig tudunk érdemlegeset; nem tudunk a viseletéről sem, jóllehet e tárgyjal az utóbbi évszázadban többször is foglalkoztak.

Két és félhónapig dolgoztunk: részben vonattal, nagyjából kerékpárral és gyalog faluról-falura jártunk, közben jegyeztünk, rajzoltunk és fényképeztünk. Az eredmény félszáz falu népviseletének ismeretanyaga: néhány száz fénykép, többszáz rajz, térkép, s számiálhatatlanul sok lapnyi jegyzet. A gyűjtőmunkát befejeztük s nekikezdünk az anyag rendezésének, feldolgozásának, hogy év végére a kész kéziratot benyujtsuk az Akadémiának.

„Az is először történt, hogy a magyar és román néprajzosok hosszabb időn át együtt vizsgálták kinn a falun a népviseletet. Az Akadémia, midőn a megbízást adta, nyomatékosan hangsúlyozta az együttélő nemzetiségek népművészetének összevetését, a kapcsolatok, kölcsönhatások és átvételek elemzésének fontosságát.“

„Nem éreznék jelentősnek kutatómunkánkat, ha e jobbra csak mennyiségükkel ható eredményeken túl nem lettek volna olyan sajátosságai, amelyek szakmánkban minőségi ugrást is jelentenek. Gyűjtött anyagunk első hazai magyar próbálkozás a viselet materialista módszerű számbavételére. Megállapításaink, bár eddig sehol sem bukkantak fel szakirodalmunkban, annyira magától értetődőek, hogy csak éppen utalunk a lényegükre:

A népviselet ilyen vagy amolyan jellegének meghatározója az előállí-

táshoz szükséges nyersanyagok mennyisége és milyensége, termelése és elosztása. E tényezők időben és térben, gazdasági és politikai okok miatt, állandóan változnak s ennek megfelelően a viselet is változik. Másszóval: a viselet szünet nélküli átalakulásában fejlődés van. E folyamat nem azonos a viselet „pusztulás“-ával, ilyen a tudomány nem ismer. A „pusztulás“ tévhitének népszerűsítése a fejlődés legelemibb tényeinek tudatlan mellőzése. A népviselet „pusztulásának“ megakadályozása, melyet annyi nemzetieskedő mozgalom lobogtatott már zászlaján — enyhén szólva — fából vaskarika: idejétmúlt nyersanyagok és ezekhez tapadó munkamódszerek terméketlen visszasírása, amelyeket maga a nép igényel a legkevésbé, mert régi életformájából újba lépve, önként veti le egykori életének elavult, időszerűtlen viseleti tartozékait és jelképeit is.

Mindebből szervesen következik, hogy felfogásunk szerint a népviselet nem kizárólag az a néhány (ma már egészen ritka) klasszikus ruhadarab, amelyeket ládában őriznek s amelyek csak nagyritkán kerülnek onnan elő, többnyire éppen a néprajzosok kedvéért, hanem a ténylegesen viselt ruhadarabok összessége. Ha ez így van, nem hunyhatunk szemet a felett, hogy az utóbbi évtizedekben a falu proletarizálódó rétegei naponkénti meghonosítói és a helyi ízlés szerinti átalakítói sok olyan városi ruhadarabnak, amelyek ma már egyenrangú, sőt hovatovább egyeduralgó elemi a népviseletnek.

Hogy a kitűzött feladatokat — amelyek közül csak ízelítőnek említettünk néhányat — sikerült-e megvalósítanunk vagy sem, azt — az anyag feldolgozása után — mások vannak hivatva eldönteni. Mi a magunk részéről, állandóan érezve azt a felelősséget, amely munkánk jellegéből és körülményeiből fakad, lankadatlanul arra törekedtünk, hogy komoly eredménnyel járuljunk hozzá korszerű hazai néprajztudományunk kibontakozásához“.

ПОПОВ А. А.: НГАНАСАНЫ. Материальная культура. Вып. I. Москва—Ленинград 1948.

Popov A. A.: Nganaszany. I. Anyagi kultúra. A Szovjet Tudományos Akadémia kiadása. 116. l. — Moszkva—Leningrád, 1948.

A Szovjetúnióban az északi népek iránti érdeklődés nem holmi kuriózumhajhászó, öncélú tudomány, hanem a sztálini nemzetiségi politikával szorosan összefüggő, annak célkitűzései jegyében folytatott tervszerű munka, melynek célja egyrészt a tudománynak az emberiség javát szolgáló továbbvitele, másrészt a kutatott népek gazdasági és kulturális életszintjének felemelése. Tudjuk, milyen hatalmas eredményeket érték el az északi népek a szovjet kormányzat segítségével, tudjuk, milyen nagyméretű kulturális és felvilágosító munka folyik Szovjet-Északon (l. Nyr. 72 : 168. kk.). Ismereteink az északi népekről mégis eddig meglehetősen általánosságban mozogtak. A problémákat részletesen csak most ismerhetjük meg, hogy a szovjet szakirodalom hozzáférhetővé vált a magyar tudomány számára is. *Popov* munkája is éppen abból a szempontból nagyjelentőségű, hogy ez az első könyv, amely részletes és megbízható adatokat közöl a nganaszanokról (= tavgi-szamojédok). Amit eddig a nganaszanokról tudunk, azt régi utazók (pl. *Pallas*), a mult századi *Castrén*, *Middendorff*, s a századunk elején Szibériában, a szamojédok között járt finn kutatók (*K. Donner*, *Lehtisalo*) munkáiból merítettük. Ezek a munkák azonban nem foglalkoznak speciálisan nganaszan problémákkal, s életüknek csak egy-egy főbb jellegzetességét ismerjük meg belőlük. A hasonló jellegű régibb orosz kiadványok (*Krivosapkin*, *Tretjakov*, *Sztepanov* munkái) számunkra nem voltak hozzáférhetőek. A szovjet szakirodalom erre vonatkozó, a harmincas évek körül megjelent termékei (*Dolgich*, *Popov*, *Dobrova-Jadrinceva*, *Tugarinov*, stb. munkái) a Horthy-korszakban ugyancsak hozzáférhetetlenek voltak. E mellett ezek a szovjet munkák is inkább átfogó jellegűek, ha sok értékes történeti, néprajzi, ethnogenetikai adalékot közölnek is.

Popov új könyve tehát a szovjet szakirodalomban is első részletes néprajzi munka a nganaszanokról, s így jelentősége nemcsak a hazai tudomány szempontjából nagy.

A nganaszanok kutatása igen fontos tudományos feladat. Életmódjuk tanulmányozása ugyanis világot derít arra a folyamatra, ahogy a természeti gazdálkodást a szocialista gazdálkodással felváltották. A Szovjet-unió Tudományos Akadémiájának *Néprajzi Intézete*, látva a feladat fontosságát és sürgősségét, megbízta *A. A. Popovot* azzal, hogy a nganaszanok életét helyszíni kutatás alapján dolgozza fel. *Popov* 1936 és 1938 között 14 hónapot töltött a Tajmyr autonóm nemzeti szovjetben, a Tajmyr-félszigeten. Ez alatt az idő alatt 8000 km utat tett meg a tundrán Dudinka és Chantanga között, és ettől északra. A Tajmyr-félszigeten szétszórta kb. 700 főnyi nganaszan nép minden egyes nemzetségével, csoportjával megismerkedett, életüket, nyelvüket megismerte, és tekintélyes néprajzi és nyelvi anyaggal megrakodva végezte be kutatóútját (800 fénykép, 500 múzeumi tárgy, rajzok és vázlatok tömege, folklóre lejegyzések a kozmogóniára és hitéletükre vonatkozólag, mintegy 4000 szóból álló lexikális gyűjtemény s nagy gram-

matikai és szintaktikai anyag tartozik gyűjtéséhez). Kutatóútjának irodalmi eredménye ez a könyv, mely a nganaszanok materiális kultúrájával foglalkozik. A munka tervbevett második kötetében a nganaszan társadalomról, hitvilágukról és népművészetükről lesz szó.

A nganaszan nép egyike volt azoknak az északszibériai népeknek, melyek a kapitalista társadalomban előbb-utóbb menthetetlenül kipusztultak volna. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, s különösen a második sztálini ötéves terv óta ezen a területen is óriási építőmunka folyik. A tundrán megjelent az első vasút (Dudinka—Norilszk), a folyókon gőzhajók járnak, a nganaszánok termelőszövetkezetekbe tömörültek, anyagi jólétük egyre emelkedik, üzemek keletkeznek, az iskolák gombamódra szaporodnak. Minthogy Popov kutatóútja több mint 10 éve befejeződött, a legújabb évek nagy változásairól a könyv nem is számolhat be.

Első fejezetét a nganaszanok lakóhelyének, a Tajmyr-félszigetnek vázlatos földrajzi, geológiai, klimatológiai, botanikai és állattani áttekintésével kezdi. A nganaszanok történetét is röviden előadja, s foglalkozik a nganaszanok ethnogenezisével. Eddig csak rövid megjegyzésekből ismertük azt a nézetét, mely szerint a nganaszanok *asa* nevű törzse (= vadejev-törzs) régi keleti népelemek keveredésével alakult ki. Itt ezt a felfogást bővebben látjuk kifejtve és dokumentálva.

Népismereti szempontból nagyjelentőségű a vándor-nomád nganaszanok téli-nyári vándorlásának pontos leírása és feltérképezése.

A következő fejezet az év gazdasági munkálatairól számol be. A holdhónapok felsorolásával egyidejűleg jelzi, hogy melyik hónapban mivel vannak elfoglalva, s ezután a vadászat és halászat ismertetésére tér át. Behatóan tárgyalja a vadászat legfontosabb ágait, a vadrén-, róka-, kacsavadászatot és annak eszközeit. Rénvadászatuk nagyjából azonos a nyenyecékével (= jurák-szamojédok), melyet *Sirelius* és *Lehtisalo* munkáiból ismerünk már (JSFOu. XXIII; Beiträge zur Kenntniss der Renntierzucht bei den Juraksamojeden). *Popov* leírása és rajzai alapján azonban a nganaszán rénvadászatról sokkal teljesebb képet kapunk, mint a nyenyec rénvadászatról a fenti munkákban. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy *Popov* a jelenségek társadalmi-gazdasági okait is megvilágítja. A róka-, farkas- és kacsavadászatot ugyancsak részletesen fejtegeti, nagy figyelmet fordítva a vadászat helyének, idejének és eszközeinek (fegyverek, csapdák, hálók) leírására. — A halászatról — bár ennek a jelentősége a vadászaténál kisebb¹ — szintén alapos leírást nyújt, s ezzel ezen a téren is úttörő munkának bizonyul. Fontos megállapítása az, hogy a nganaszánok rénvadászatában és a halászat területén a primitív kollektívizmus nyomai fellelhetők. A kollektívizmus e nyomai mellett azonban a nganaszanok gazdasági életében a vagyoni kiegyenlítődés mellett már (illetőleg: még nem régen) a vagyoni különbségek is mutatkoztak.

A réntenyésztésről és a közlekedésről szóló részben megismerkedünk egyrészt a változatos szántípusokkal, másrészt fontos, és eddig igen hiányolt adatokat kapunk réntenyésztésükre vonatkozólag. A nganaszánok réntartásáról — erről a fontos gazdasági foglalatosságról — eddig azt tudtuk, hogy különbözik a tundrai nyenyecék extenzív tenyésztési módjától.

¹ A halászatnak csak a tajmyri nganaszanok gazdasági életében van nagyobb jelentősége. Tajmyri nganaszanoknak az avam törzs egy részét nevezik.

Adataink arról számoltak be, hogy az erdei nyenyeczek tenyésztéséhez hasonlóan, 10—15 rénszarvast tart egy család. A rén tehát nem mint a kereskedelem tárgya, hanem mint primitív háztartási szükségletek ellátója játszik szerepet a nganaszanok életében. *Popov* egy közlője szerint régen valóban 10—15 állatot tartott egy család, ma azonban az olyan háztartás, ahol 50 rénszarvas van, szegénynek számít. Ez azonban nem jelent még áttérést az extenzív réntartásra. Legjobban bizonyítja ezt az, hogy a rént a nganaszánok változatlanul csak közlekedési célokra használják; még húsuk miatt is csak a legkivételesebb esetben vágják le őket, pl. tavasszal a madarak érkezéséig, s a halászdény kezdetéig. — A vadászatban és a réntenyésztésben fontos, s az új idők társadalomátalakító hatására utaló mozzanata, hogy míg régen minden egyes nemzetségnek megvolt a maga vándorlási, legeltetési és vadászterülete, ma ezek a határok elmosódtak, s a nemzeti megosztottság nem olyan éles.

A réntenyésztéssel kapcsolatos kérdések (szezónmunkák, a rén befogására használt eszközök, elnevezések, tulajdonjegyek, stb.) megtárgyalása után a nganaszanok körében űzött mesterségeket, a háztartásban szükséges munkák elvégzésére szolgáló eszközöket (vágó-, fűrő-, faragó-, bőrmunkaeszközöket) ismerteti. Ezután szálláshelyükkel a sátorral és annak berendezésével ismerkedünk meg. Külön fejezetben tárgyalja *Popov* a nganaszanok étkezését és viseletét.

A könyvnek jóformán minden egyes sora érdekes és új, minthogy a nganaszonokról néprajzi szempontból eddig alig tudtunk valamit, s leginkább szomszédos rokonaik, a nyenyeczek életmódjának a mintájára képzeltek el az övéket is. Most, *Popov* munkájának megjelenése után a nganaszanok tárgyi műveltsége világosan áll előttünk, és most már inkább a nyenyeczek életének hasonló leírását hiányoljuk.

Az értékes mondanivaló kiváló minőségű papíron, díszes, népi motívumokkal ékesített külsőben jelent meg. Azonkívül, hogy a szöveget sok rajz és vázlat teszi szemléltetővé, a könyv végén levő függelékben a sok fénykép és főleg a 18 gyönyörű színes tábla reprezentatív jelentőségűvé avatják a munkát.

Végül még egy nem utolsósorban fontos szempontra kell felhívunk a figyelmet. A szerző minden egyes tárgy (ruhadarab, szerszám, háziesszék), minden állat- és növényfajta nevét — melyről a könyvben szó esik — nganaszan nyelven is közli, s ezáltal munkája a szamojéd nyelvészet szempontjából is becses. Különösen értékesek azok a szavak, melyek a vadejev-törzs nyelvjárásából származnak. A nganaszan nyelvnek ez a nyelvjárása ugyanis teljesen ismeretlen. Azok az adatok, amelyek rendelkezésünkre állottak eddig, legnagyobbbrészt a nyugati, avam nyelvjárásból valók. Tekintve, hogy *Popov* az egész nganaszan nyelvterületet bejárta, s útjának nagy része a vadejev-nganaszánok területén vezetett, a közölt nyelvi anyagban sok vadejev szó található. Kár, hogy a közölt nganaszan szavak forrását a szöveg alapján nem lehet minden esetben megállapítani. Adatainak értékét növeli, hogy azokat *Castrén* szótára — az eddigi legterjedelmesebb nganaszan szójegyzék — csekély kivétellel nem ismeri.

A szovjet tudomány magas fokáról tanúskodó, minden hozzáfűzött reményünket túlhaladó mű folytatását feszült érdeklődéssel várjuk.

Hajdú Péter

БЕРГ. Л. С.: ОЧЕРКИ ПО ИСТОРИИ РУССКИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОТКРЫТИЙ. Академия Наук СССР. Стр. 358. — Москва-Ленинград 1946.

(Berg L. Sz.: *Tanulmányok az orosz földrajzi felfedezések történetéhez*, 358 l. — Moszkva—Leningrad, 1946.)

L. Sz. Berg professzor már régóta foglalkozik az orosz földrajz és az orosz felfedezések történetével. (Pl. *Tanulmányok az orosz földrajzi irodalom történetéhez*.¹ Kamcsatka felfedezése és a Bering-expedíció.² Az Aleuti-szigetek felfedezésének történetéből.)³

Tanulmányai részben önállóan, részben a szakfolyóiratok hasábjain jelentek meg, s nemcsak a földrajz, hanem a néprajztudomány számára is becses adatokat tartalmaznak, hiszen az orosz utazók rendszerint a felfedezett föld lakóit is leírták, legjellegzetesebb tárgyaikat pedig a hazai múzeumok számára megszerezték.

Az ismertetendő könyvnek az a célja, hogy felkeltse az olvasó érdeklődését az orosz földrajz története iránt és ezen túl az orosz földrajzi felfedezések iránt is. Az egyes tanulmányok nem függenek össze, s részben a szerző már korábban megjelent munkáiból valók, másokat újra átírt, átdolgozott; de vannak köztük olyanok is, amelyek most látnak először napvilágot.

A könyvben található tanulmányok különböző jellegűek, vannak olyanok, melyek az orosz földfelfedezések történetével foglalkoznak (Felfedezések a Csendes-óceánon, Észak-Szibériában, stb.), vannak új elméletek ismertetéséről szóló cikkek, melyeket orosz tudósok vettek fel (Az északnyugati átjáró megtalálása, A folyópartok asszimmetriája, A földrajzi zónák tétele stb.). Ezekon kívül egyes kiváló földrajz- és néprajztudósok az életével és működésével is behatóan foglalkozik (Anucsin, Mikluhó-Makláj).

Tehát Berg könyve nem az egész orosz felfedezés történetét foglalja magában, hanem annak csak néhány érdekes részét, néhány jellegzetes alakját mutatja be. A munka a Tudományos Akadémia Tudománynépszerűsítő sorozatában jelent meg tízezres példányszámban. Éppen azért, mert a könyv a dolgozók széles rétege számára készült, nem ártott volna, ha az egykorú metszetek minél nagyobb számban élénkítették volna a kiadványt, ez annál is inkább megvalósítható lett volna, mert más olyan jellegű kiadványban bőséges képanyagot találunk (V. ö. *Liszsianszkij és Langszdorf-expedíció anyagát*, stb.).⁴

A továbbiakban felsoroljuk a könyv legfontosabb fejezeteit, részletesebb ismertetésükre csak ott térünk ki, ahol a néprajzot közelebbről érdeklő kérdésekről van szó.

Az első fejezetben „Lomonszov és az első orosz kutatások az északkeleti átjáró megkeresésére” ismerteti az első tervezeteket, köztük Nagy Péter tervét is, majd Lomonszov jegyzeteit 1763-ból, részletesen beszámol

1. Очерк истории русской географической науки — до 1923 г.

2. Открытие Камчатки и камчатские экспедиции Беринга. — Ленинград 1935.

3. Из истории открытия Алеутских островов „Землеведение“ XXVI, в. 1—2. Москва 1914 стр. 114—132.

4. *ислянский Ю. Ф.*: Путешествие вокруг света... стр. 294. Москва 1947. *Ism. Ethn.* LX, 319—321.

Csicsagov expedíciójának (1765—66) előkészítéséről és véghezviteléről, ezek után érinti Kropotkin, Voljokov, Makarov és Mendelejev ilyen irányú kísérleteit és terveit.

Külön ki kell emelnünk „A legrégebb tudósítások Észak-Szibériáról a XVIII. századig“ c. tanulmányt. Ebben a szerző megállapítja, hogy a régi orosz források aránylag kevés anyagot őriztek meg számunkra és ami van, az is rendszerint általánosságban vonatkozik Szibériára és nem azonosítható Észak-Szibériával. A néhány adatot, amint azt már Müller 1750-ben megjelent munkájában is írja (A szibériai cárság leírása), az orosz évkönyvek és egyéb történeti források őrizték meg. A régi szibériai utazásokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az oroszok először Észak-Szibériával ismerkedtek meg, ahol halászáttal és vadászattal foglalkozó népeket találtak, csak sokkal később hatoltak be Szibéria középső részébe. Ez azzal magyarázható, hogy az utak inkább észak felé vezettek, hiszen a délebbre menő utakat a bolgárok, majd a kazáni tatárok zárták el. Szibéria felé két általános útvonal ismeretes, az egyik a szárazföldön, a másik pedig a tengeren keresztül. Az elsőt a novgorodiak használták; ez a Pecsora mentén haladt végig, az Ural gerincén, Uszánál kelt át és az Obot Obdorszkkal szemben érte el. Elképzelhető, hogy ennek az útnak volt egy másik variánsa is, mely a Pecsorától Scsugor (a Pecsora egyik mellékfolyója) mellett vezetett. A tengeri utat a Fehér-tengertől az Ob torkolatáig csak később fedezték fel. Külön foglalkozik a Jugra (helyenként Ugra), a Pecsora és az Ob torkolata között elterülő terület első megemlékezésével (1092-ben). Ezek után „Malgonzej“ területét ismerteti, mely a Jugrától keletre van és a szamojédek lakják ezt a földet. Külön foglalkozik a szamojéd elnevezés eredetével, ezzel kapcsolatosan felveti, hogy a szónak nincs-e valami kapcsolata a magyarországi Somogy elnevezéssel, de ezt a lehetőséget csak a magyar helynév hibás olvasása vethette fel. A továbbiakban megemlékezik a Szibériai-tenger hajózásáról a XVI. században.

Külön tanulmány foglalkozik az orosz csendesóceáni felfedezések történetével. Megemlékezik Bering mindkét expedíciójáról (1728 és 1741). Csirikov (1741), Kruzenstern (1804—5) és Liszjanszkij (1804—5) világszerte utazásainak csendesóceáni szakaszáról (v. ö. Ethn. LX, 319—21), Kocebu első és második hajózása (1816—17, 1824—26), Bellinshauzen és Lazarev utazása (1820—21), Litke hajózása (1827—29). Ezek a csendesóceáni hajózások legnagyobb részben az alaszakai orosz birtokokkal voltak kapcsolatban, mert ezeket tengeren sokkal könnyebben lehetett megközelíteni, mint Szibérián keresztül vezető szárazföldi úton. Az alapos tanulmányt egy, az utazások csendesóceáni szakaszát feltűntető szemléltető térkép egészíti ki.

A múlt század vége az orosz földrajz és néprajz kutatóinak sorában az egyik legjelentősebb helyet foglalja el N. N. Mikluhó-Makláj (1846—1888). Abban a korszakban élt, amikor a földrajzi utazók újabb és újabb területeket csak azért akartak felfedezni, hogy azokat a gyarmatosítás szolgálatába állítsák. Mikluhó-Makláj ezzel szemben legfőbb feladatának tekintette, hogy Új-Guinea őstársadalomban élő emberét megismerje, ezt a népet addig még az európai népek kultúrája nem befolyásolta. 1870 októberében indult el egy orosz korvett fedélzetén Kronstadtból és Dél-Amerika megkerülésével jutott el a Csendes-Óceánra. A Szamoá-szigetek

érintése után Új-Guinea északkeleti partvidékén az Astrolabe-öbölben kötöttek ki 1871 szeptemberében. Itt több mint egy esztendőt töltött a pápuák között, néprajzi, anthropológiai és földrajzi feljegyzései egyaránt felbecsülhetetlen értékűek. Mikluhó-Makláj munkásságát ma már nemcsak a magyar szakemberek, hanem a dolgozók széles tömegei is jól ismerik egy a közelmúltban megjelent összefoglaló jellegű könyvből (N. N. Mikluhó-Makláj: A pápuák világában, Bp. 1948. Ism. Bodrogi Tibor Ethn. LX. 303—305) és az életéről készült nagyszerű szovjet filmből (Az óceán vándora). Munkáinak egy részét D. N. Anucsin rendezte sajtó alá és látta el részletes bevezetéssel 1923-ban. Ki nem adott munkáit a Szovjet Tudományos Akadémia Mikluhó-Maklájról elnevezett Néprajzi Intézete adja ki két kötetben.

Berg professzor munkájában hosszasan foglalkozik *Dimitrij Nikolajevics Anucsin*nal (1843—1923), részekre bontva tárgyalja a nagymunkásságú tudós gyermek- és ifjúkorát, nevelői munkásságát, eredményeit a földrajz, néprajz, anthropológia és régészet területén. Majd közli legjelentősebb munkáinak jegyzékét. Különösen nagy Anucsin jelentősége a néprajz területén. Legszívesebben a paleoethnográfia kérdéseivel foglalkozott, olyan kérdésekkel, amelyeket a néprajz és régészet együttes alkalmazásával lehet csak megoldani. Ilyen jellegűek Anucsin klasszikus és nagy horderejű munkái, melyek közül megemlíthetjük a következőket: „Íj és nyilak“ (1887);⁵ „Szibéria felfedezésének története Ermakig“ (1890);⁶ „Szán, csónak és lovak, mint a temetési szokás tartozékai“ (1890).⁷ Külön ki kell emelnünk „Az előurali csudok hitvilágának és művészetének történetéhez“ (1899)⁸ c. munkáját. Anucsin jelentőségét *Sternberg* 1926-ban az Anyagi Kultúra Akadémiáján tartott emlékbeszédében így jellemezte: „Ha az anthropológia és földrajz területén voltak is Anucsinnak elődei és munkatársai, de a néprajzban őt tarthatjuk e tudományág újramegalapítójának“. Anucsin számára az ethnográfia nem valami különálló tudomány, hanem az anthropológiának, ethnográfiának és archeológiának szerves összefogása.

A továbbiakban csak cím szerint említünk meg néhány számunkra jelentős tanulmányt a kötetből: A. I. Voejkov és utazása Japánban (127); V. L. Komarov utazása Kamcsatkában (143); A Káspi-tenger első orosz térképei (154); E. F. Zjablovskij (1765—1846), a pétervári egyetem első földrajzprofesszora (189); P. P. Szemjenov Tjan-Sanszkij, mint földrajztudós (232); Földrajz a SzSzsZr Tudományos Akadémiáján (319)

L. Sz. Berg professzor könyve például szolgálhat nekünk is arra, hogy egy kötetben összefoglalva népszerűsítő, de teljesen hiteles formában, hogyan lehet a dolgozók minél szélesebb tömegeivel a felfedezések történetét, nagy kutatók és tudósok életét megismertetni.

Balassa Iván

5. Лук и стрелы. Археолого-этнографический очерк. тр. V. Архсол. съезда в тифлисе 1881 г. М., 75 стр., 4°, 73 рис.

6. К истории ознакомления с Сибирью до Ермака. „Древности“ 1890 и. о. 227—313.

7. Сани, лады и кони как принадлежности похоронного обряда. Археолого-этнологический этюд. „Древности“, изд. Моск. археол. общ., XIV, 1890, стр. 81—226, 4°, 44 рис.

8. К истории искусства и верований у Приуральской чуди. 1899.

Vicedom. C. F. und Tischner, H.: Die Mbowamb (Die Kultur der Hagenberg-Stämme im östlichen Zentral-Neuguinea.) Erster Band: I. Allgemeiner Teil. II. Materielle Kultur und Wirtschaft. III. Kunst, Musik, Tanz und Spiele. Monographien zur Völkerkunde. Nr. 1. Herausgegeben vom Hamburgischen Museum für Völkerkunde. Hamburg, 1943—1948.

Új-Guinea belsejének feltárására csak meglehetősen későn, 1932-től kezdve került sor. A behatolás indítóoka elsősorban a sziget belső területein felfedezhető természeti kincsek, főleg arany és olaj, felkutatása és kiaknázhatóvá tétele volt. *Behrmann* 1912 és 1913-ban végzett kutatásai a Sepik forrásvidékén és a Sepik vízrajzi rendszerének a megállapítása terén (Im Stromgebiet des Sepik, Berlin, 1922), valamint a különböző missziók (az alexishafeni katolikus és a Huon Golf vidékén a neuendettelsai luteránus) tevékenységi területének a kiterjesztése biztos alapot nyújtottak ahhoz, hogy az ausztráliai aranykutató, *Leahy* 1932-től kezdve folyamatos expedíciókkal a sziget belsejébe behatoljon. *Leahy*vel párhuzamosan a kormányzat tisztviselői, *Spinks* és *Taylor* vezettek Papua területéről, a Purari folyása mentén expedíciókat és munkájuk eredményeként 1934—35-ben sikerült felderíteni a Bismarck-hegység és a Mount Hagen közti termékeny szavannás területet és a Wagi völgyét.

Az angol kutatások módszeres, részletekbe menő ethnologiai vizsgálatokra nem nyújtottak még módot; *Leahy*, *Hides* és mások munkái, valamint a *Geographical Journal* és az *Oceania* hasábjain megjelenő cikkek a felfedezés értékelésére nem adtak lehetőséget.

A felfedezés időpontjától kezdve a különböző missziók tevékenységi területüket erre a vidékre is kiterjesztették. Főleg német misszionáriusok tevékenykedtek itt s mivel a hosszú letelepedést, a bennszülöttek nyelvének megtanulását fontos feladatnak tekintették, elsősorban az *Anthropos* hasábjain megjelenő írásaik nyomán egyre inkább világosság derült Közép-Új-Guinea népeiségére, kultúrájára. Munkálataik alapján változtatták meg az újguineai kultúrtörténet eddigi elméleteit és alapot nyújtottak ahhoz, hogy részletekbe menő monográfiáik nyomán nemcsak Új-Guinea, hanem egész Melanézia, sőt Océánia történetére vonatkozóan is biztosabb következtetéseket vonhassunk le. Főszempontjuk az anyag összegyűjtése volt, ennek kiértékelésére azonban még a mai napig nem került sor.

A Mandated Territory of New Guinea és Pápua kormánya a 38-as évektől kezdve egyre intenzívebben befolyása alá igyekezett vonni az újonnan felfedezett területeket. Rohamosan repülőtereket építtetett, a még kikutatlan területek feltárására pedig hatalmas, repülőgépekkel és rádióval felszerelt expedíciókat szervezett. Az expedíciók célja elsősorban arany és olaj keresése volt, de legnagyobb részük ebben a tekintetben nem vezetett sikerre. Tényleges ellenőrzés alá a terület ebben az időben még nem került. Az ausztráliai kormánynak nem volt elegendő tisztviselője ahhoz, hogy a terület több mint 200.000 főnyi lakosságát hatékonyan ellenőrizni tudja; a felfedezés és az ellenőrzés megkezdése közötti idő pedig túlságosan rövid volt ahhoz, hogy a már pacifikált területekhez hasonlóan a bennszülött megbízottak (*tubuai*) másutt kiépített módszerét alkalmazzák. A gyarmatosítás addig bevált módszereit itt nem tudták megfelelően hasz-

nosítani. A szokott módszerre, amit a gyarmatosítási szakirodalom (l. pl. *Mair: Australia in New Guinea 1948*) a „penetration“ névvel nevez és amit lényegének megfelelően a „fertőzés“ szóval tudunk visszaadni, a terület belső fekvése, a repülőgéppel történő megközelítés, a sűrű lakosság miatt nem kerülhetett sor. Ezért első feladatuk az volt, hogy a többi területhez képest magas színvonalú kultúrával, fejlett társadalmi rendszerrel rendelkező népeiséget a missziók bevonása révén a gyarmatosítók kultúrájával némiképpen megismertessék és a béketerület kiterjesztésével itt is kitermeljék a másutt bevált *tubuai*-k rétegét. Ugyanakkor célul tűzték ki, hogy a bennszülöttek társadalmi rendszerén, de kultúrájuk egészén is, lehetőleg semmi változás ne történjék. Ebben az igyekezetükben leginkább arra törekedtek, hogy a bennszülött értékrendszerben ne álljon be értékcsökkenés, mert ez az építkezéshez szükséges munkabért drágította volna meg. Így ügyeltek arra, hogy pénz ne kerüljön be a területre és fizetési eszközként a bevezetett kagylófajtákat használták fel. Ezeknek az értéke a bennszülöttek körében igen nagy volt, hiszen a tengerpartról hosszú, törzsről-törzsré történő vándorúton kerültek ide és általános értékmérőként szerepeltek. A gyarmatosítók ilyen irányú, a társadalom, kultúra és a bennszülött értékrendszer megmerevítésére törekvő kísérletei azonban nem jártak sikerrel.

Ugyanakkor a gyarmatosító tevékenység a törzsek néppé való szervezkedését is hatalmas mértékben elősegítette. Míg korábban a béketerület csak egy-egy törzsré terjedt ki s a törzsi, rokonsági, nyelvi területen kívül mindenki ellenségnek számított, addig ma a bennszülött korábban hihetetlennek számító távolságokat is bejár és az eddig különálló törzsek között lassan gazdasági, társadalmi, politikai, fokozatosan pedig nyelvi, kulturális kapcsolat fejlődik ki.

A terület törzsei, melyek azonos nyelvet beszélnek, igen magas lélekszámúak. Vannak nyelvek, melyeket egészen jelentéktelen lokális eltérésekkel 30—60.000 ember beszél. Ez Új-Guineában, ahol a partvidéken sokszor 2—3 falvanként egészen eltérő nyelvvel találkozunk s ahol a bennszülött falujától szárazföldön legfeljebb a szomszéd falu határáig kalandozik el, igen jelentős. A néppé, majd nemzeté váló szerveződés Új-Guineában elsőnek itt fog megindulni és ha az indonéziai szabadságmozgalmak hullámai ide is elérnek, a belső vidék népeiségenél termékeny talajra fognak találni.

Talán ez indította az ausztráliai kormányzatot arra, hogy — mint *Vicedom* panaszolja — a negyvenes években a területet hermetikusan lezárja és oda a kormányzósági tisztviselőknél kívül senkit be ne engedjen. Közvetlen okként két misszionárius meggyilkolását jelölték meg és azt, hogy nem tudják ilyen hatalmas embertömegek között néhány tisztviselővel és rendőrségi csoporttal a rendet és a fehérek életét biztosítani. Az ethnologiai kutatás ezzel ezen a rendkívül fontos területen jöideig megszakadt és csupán ausztráliai folyóiratok, elsősorban az Óceánia hasábjain jelennek meg olykor kormányzósági tisztviselők tollából tanulmányok.

Aufénanger és *Höltker*: *Die Gende* (Mödling, 1940) c. munkájának a megjelenése óta *Vicedom* és *Tischner* munkája a legnagyobb szabású, legalaposabb munka, mely ennek a területnek az ethnográfiájával foglalkozik. Ez a munka is egy törzset választ kutatási területül és a részletkeig

hatolva igyekszik a vizsgált népesség életének, kultúrájának egészét összehasonlító vizsgálatok számára hozzáférhetővé tenni.

A mű első kötete három részre terjed. I. Általános rész. Ez a terület általános jellemzésével, felfedezés és misszió történetével foglalkozik és a lehető legaprólékosabb módon tárgyalja a népesség szomatikus jellegzetességeit, betegségeit, egészségügyét, fiziológiái és pszichológiai életét, a bennszülöttek napi életét, valamint a nyelv alkatát és a nyelvfejlődésnek a gyarmatosítás óta bekövetkezett újabb változásait. (Az ausztrálieiak az értelmesebbnek tűnő fiatalembereket a partvidékre viszik, ott megtanztatják velük a pidgin-englisht és tolmácsként használják fel őket, valamint a pidgin-englisht igyekeznek segítségükkel elterjeszteni.)

Anthropológiai tekintetben — és ez *Vicedom*—*Tischner* szerint kultúrában, társadalomban is kifejezésre jut — egy világosabb bőrű melanéziai, egy sötétebb bőrű pápua és egy pigmeusszerű népességgel van a Mount Hagen vidékén dolgunk. E három közül *Vicedom* őslakosságként az alacsonytermetű réteget jelöli meg, míg a másik kettőt eltérő kultúrájuk — főleg pedig mítoszaik alapján — bevándoroltnak tekint. Ezt látszik bizonyítani mítoszaikban a tengernek és a hajózásnak az említése.

II. Anyagi kultúra és gazdálkodás. Itt tárgyalja *Vicedom* és *Tischner* meglehetősen önkényes csoportosításban a viselet, disz, értéktárgyak, település, házépítés, eszköz, technika, és általában a gazdálkodás kérdéseit.

A bevándorolt lakosság a széles, szavannás, jó öntözési lehetőségeikkel rendelkező völgyekben magasfokú földművelést fejlesztett ki. Ilyen magasfokú földműveléssel Új-Guinea területén egyebütt nem találkozunk. Mindez nemcsak a kertek szabályszerű elrendezésében, az ágyások mértani pontossággal történő beosztásában mutatkozik meg, hanem elsősorban abban, hogy a trágyázás primitív módszerét, a gyommal történő trágyázást is ismerik. A munkában a férfinek és nőnek nagyjából egyforma a szerepe és a férfi munkája az irtás nehéz munkáján túlmenően főleg az öntözéshez szolgáló árkok elkészítésére terjed ki.

Hússzükségletüket kisebb mértékben vadászat, nagyobb mértékben pedig állat-, elsősorban disznótenyésztés útján elégitik ki. Korábban az ú. n. pápua-disznót tenyésztették, a gyarmatosítás ideje óta ezt a fajtát az európaiak által behozott zsírosabb fajta szorítja ki. Az állatokat nemcsak legelőre csapják ki, ismerik a napjában kétszer történő etetést, hizlalást is. Tulajdonjegyeiket az állat fülére metszik, néha orrát, vagy farkát csonkítják meg. Az állat gondozása teljesen az asszony feladata, csupán őrzésében vesznek férfiak is részt.

Az állattenyésztésnél jóval kisebb jelentőségű a halászat. Ez főleg időszakos foglalkozást jelent, bizonyos halfajták vonulása idején méreggel halásznak, de a varsát, a rekesztéses halászatot is ismerik. A horog csupán a gyarmatosítás óta jelentkezik.

A tűz gerjesztéséhez rotangzsinórt és hasított, ékkel kifeszített száraz, puha fadarabot használnak fel. A kifeszített részbe könnyen lángrobbanó száraz leveleket, taplófélét tesznek és a rotangzsinór ide-oda húzásával, fújással lobbantják lángra ezeket.

A táplálék elkészítésénél egyedül a pörkölés, sütés és párolás különböző módjai ismeretesek. A kerámia még csere útján sem jutott el ide, de nem ismerik a bambuszban, forróított kövekkel történő főzést sem. Az

elkészítésére szánt ételt vagy a forró hamuban teszik élvezhetővé, vagy a tűzön forró kövekre rakják és úgy sűtik meg. Nagyobb vendégségek, ünnepek alkalmával már a földkemence segítségével készítik el az ételt. A földkemence nagysága az étkezésben résztvevő személyek számától függ. A gödör elkészítése, a kövek forrósítása, a táplálék elhelyezése, levelekbe göngyölítése a főleg polinéziai területekről ismert eljárásoktól semmiben sem tér el, jóllehet maga a földkemence Új-Guinea területén jóformán ismeretlen.

Fegyverként egyedül a dárda, az íj és a nyíl használatos, védekező-eszközül pedig nagy, a Ramu-vidéki pajzsokra emlékeztető, embermagasságot is elérő, geometrikus mintákkal díszített fapajzsok szolgálnak. Jellegzetes forma a hármashegyű dárda.

III. Művészet, muzsika, tánc és játék. Ez a legrövidebb fejezet; a művészetnél a figurális művészet teljes hiányát állapítják meg s a művészi tevékenységet csupán a pajzsok, lándzsák, nyilak festett, részben faragott díszítéseire korlátozzák.

A zene területén a dobokon kívül (ezek előfordulása feltűnő!) az ú. n. szellemfuvolákról történik említés, melyeknek az avatással megvolt kapcsolatai ma már csak a mítoszokból mutathatók ki. A tánc ennek szerves kiegészítése, míg a játék elsősorban a gyermekekre korlátozódik.

A közép-újguineai felfedezések eredményeit röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Megdőlt az a korábban általánosan elterjedt nézet, hogy Új-Guinea belsejét járhatatlan, terméketlen hegyláncok borítják, ahol csak itt-ott él kisebb csoportokban a partvidékinél jóval alacsonyabb kultúrfokon álló, pigmeusszerű nép. Kiderült, hogy Közép-Újguinea szavannás fennsíkjai, széles folyóvölgyei igen nagyszámú, viszonylag fejlett kultúrával rendelkező népességnek adnak megélhetési alapot, a társadalom Új-Guinea egyéb területének tisztán ősközösségi társadalmaihoz viszonyítva rétegzett s e rétegződésben az ethnikai szétválasztás is lehetséges. A sűrű, 200—250.000 lélekszámra tehető lakosság nagy nyelvi egységekre oszlik s e nagy egységek 30—60.000 embert foglalnak magukba. Mindennek megfelelően nagyobb gazdasági egységekkel kell számolnunk s fejlett törzsi szervezettel, sőt a gazdagok rétegének kialakulásával, társadalmi, politikai és kulturális szerepüknek a fokozódásával az osztálytársadalom csirái is megmutatkoznak. Ezzel függ össze a fejlett értékrendszer s a „hitel“ megfelelő formáinak (*moka*) kialakulása és általánossá válása.

2. E felfedezésekig Új-Guinea „melanéziai“ elemeit az északi, észak-és délkeleti partokra, valamint az ezek előtt fekvő szigetekre korlátozták. Most bebizonyult, hogy Közép-Új-Guineában jól felismerhető rasszbeli tulajdonságokkal rendelkező melanéz elemmel találkozunk, mely kultúrájában megőrizte vándorlásának nyomait. Megdőlt tehát az a feltevés, mely szerint Új-Guineában az előbb említett területek kivételével nem találunk melanéziai lakossággal.

3. Kultúrtörténetileg bonyolítja a problémát az agyagművességnek a hiánya, melyet eddig bebizonyítottan melanéziai sajátságnak tekintettek s mely pápua területen csak a melanéz és pápua lakosság érintkezési vonalán jelentkezett, de megváltozott — spirális — technikával. Helyette Új-

Guineában jóformán izoláltan a földkemence lép fel, mely idáig polinéz sajátágnak számított s melynél az elkészítési eljárás pontról pontra meg-egyezik a Mikronéziában és Polinéziában követettel.

4. Igen jelentős felfedezésre jutunk még az anyagi kultúra területén a kőbalták és kőpengék formai analízise alapján. Új-Guineában ilyen típusú kőbalták idáig sehonnét nem voltak ismeretesek. Formailag egyenlőtlen szárú T-t képeznek, a kőpengével ellátott résszel ellentétesen kissé hajlított fapengés, ellensúlyként szolgáló faragott rész helyezkedik el; e két szerkezeti különálló részt a központi elhelyezkedésű nyélhez finom fonál erősíti. Madangban (az Astrolabe-öböl partvidékén) 1925-ben jelentek meg ilyen Mount Hagen-típusú balták, melyeknek készítése centruma ekkor még teljesen ismeretlen volt. (Az ilyen nagy távolságra történő elterjedés ténye egyúttal a balta jelentős értékmerő szerepét, valamint a kereskedelem intenzitását bizonyítja, mivel ékszereknek egy része bebizonyíthatóan Madang környékéről került Közép-Új-Guineába.) Lokális változatoktól eltekintve az előbb leírt forma egész Közép-Új-Guineában általános.

A leglényegesebb azonban a balta kőpengéjének a formája. Minden esetben gondosan csiszolt darabokkal állunk szemben és kifejezetten azzal a típussal, mely *Heine-Geldern* nyomán négyélű balta (Vierkantbeil) elnevezéssel jelölhető meg. Ennek a penge típusnak az elterjedését idáig Indonéziára és Polinéziára korlátozták, míg Új-Guineára a hengeres balta (Walzenbeil) különböző típusait találták jellegzetesnek. Mivel az óceáni vándorlások időpontjának, eredőhelyének a megállapításában a „Vierkantbeil-Kultur“ elterjedése fontos kiinduló pontnak számított, a négyélű balta közép-újguineai feltűnése és kizárólagos használata miatt ezeknek az elméleteknek megfelelő módosítására van szükség.

5. Az avatást a „Vierkantbeil-Kultur“ nem ismeri. Mivel azonban Közép-Új-Guinea négyélű baltát használó népeinél meglehetősen fejlett avatási szertartásokkal találkozunk, *Speiser* (Kulturgeschichte der Menschheit, Bd. 1, S. 100) úgy próbálja megkerülni ezt a tényt, hogy a penge elhelyezésének alapján Közép-Új-Guinea népességét „Vierkantbeil“-népnek nevezi és a formai egyezések alapján sem lát kapcsolatot a polinéziaiak felé. *Heine-Geldern* térképének alapján *Speiser* arra a véleményre jut, hogy a Kis-Szunda-szigeteken keresztül a négyélű balta Holland-Új-Guineába jutott el s innen Belső-Új-Guinea hegységein keresztül Közép-Új-Guinea „Vierkantbeil“-népét alakította ki. Ezt bizonyítaná tűzgerjesztési eljárásuk is, mely rotangzsinóros dörzsölés s melynek az elterjedése a „Vierkantbeil“-pengével egyezik meg. *Speiser*nek az a megállapítása természetesen csupán spekulatív jellegű. Végleges következtetések levonása csak több, az egész terület népességét alaposan feldolgozó monográfia alapján lehetséges. Valószínű azonban, hogy Közép-Új-Guinea „Vierkantbeil“-népességének baltáformája nem vándorlás útján került ide. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy Új-Guineának egyéb, „melanéziai“ jellegű területein szintén a pápua hengeres balta formáival találkozunk, a vándorlás feltételezett útvonalán pedig eddig még régészeti anyagból sem került elő ilyen típusú penge. Nem valószínűtlen tehát, ha a négyélű penge egyéb területeken mutatkozó meglétét egyszerű egyezésnek minősítjük és Közép-Új-Guinea területének magasabb kultúráját, pengéinek

formájában megmutatkozó magasabb technikai felkészültségét autochton, kedvező történeti és természeti feltételek alapján létrejött fejlődés eredményének tarjuk.¹

Bodrogi Tibor

The Palestine Institute of Folklore and Ethnology kiadványai.

1942 márciusában, amikor a német csapatok már-már elérték Palesztina határait, tudósok egy kicsiny, lelkes csoportja a fenti címen új folklorisztikus Intézetet alapított Jeruzsálemben, azzal a célkitűzéssel, hogy összegyűjtse a zsidó néphagyományokat és népszokásokat. Kiadványok, folyóirat és rádió útján ébreszt érdeklődést munkája iránt. Néprajzi múzeum létesítéséhez is fogott. Az Intézet elnöke: *Joseph J. Rivlin*, igazgatója: *Raphael Patai*. Az utóbbi a budapesti Orsz. Rabbiképző Intézetben és a budapesti Tudományegyetemen végezte tanulmányait. Az alapítók között volt *M. Grunwald* is, a zsidó folklore-kutatás nesztora. Az Intézet az 1942—1945. évkörről jelentést adott ki, amelynek egy amerikai, jiddisnyelvű ismertetése jutott csak el hozzánk (*Yivo Bleter*. *Journal of the Yiddish Scientific Institute*. XXVII. 1946. 198—199.) 1947/48-ből a zsidó népzene tagozatának kiépüléséről vettünk hírt.

Figyelemre tarthatnak számot az Intézet hébernyelvű publikációi, amelyeket angol címükön idézek.

1. *Edoth*. ("Communities"). *A Quarterly for Folklore and Ethnology*. Szerkesztői: *Raphael Patai* és *Joseph J. Rivlin*.

I. (1945/46) évfolyamáról már szóltunk (*Ethnographia*. LVI. 1945. 104. l.).

II. (1946/47). 314. l. Angolnyelvű kivonatokkal.

Két számából az első *M. Grunwald* 75., a második *J. L. Zlotnik*, johannesburgi (azóta Izraelbe költözött) folklorista 60. születésnapjára jelent meg Emlékkönyvül.

Az első számból kiemeljük *Grunwald* érdekes önéletrajzi — magyarországi vonatkozásokat is tartalmazó — jegyzeteit s korábban, a Becálél-Múzeum *Omanut* c. folyóiratában (II. 1941. Nr. 2—3) megjelent bibliográfiájának kiegészítését és folytatását (összesen 755 szám). *Touvia Ashkenazi* Hadramaut (Délarábia) Palesztinába érkezett zsidó családjait elemzi. *S. Ben-Shabbath* a homoeopathikus metódus nyomait kutatja a zsidó gyakorlatban (biblikus, talmudi és későbbi zsidó forrásokban). *J. Ratzhabi* jémeni arab kéziratból álmefjtéseket mutat be eredeti szövegben és héber fordításban.

A második szám *Zlotnik* emlékezésein és folklorisztikus vonatkozású írásainak jegyzékén (110 szám) kívül a jubiléumnak érdekes tanulmányát is közli a halottakról, akik elfelejtik nevüket. (Bűnösségük jele ez, amiért bűnhödniük kell. Ezért kiáltják be a sírba Magyarország több helyén is a temetésen a halott nevét). *R. Patai* a meshedi (Perzsia) zsidó esküvői szokásokat ismerteti. *Grunwald* 54 spanyol-zsidó mese motívumait osztályozza. *M. Molho* a szalonikii zsidók születéssel és a gyermekkel kapcsolatos szokásait mutatja be.

¹ A sorozat 2. és 3. kötete már 1943-ban megjelent. Technikai okok miatt az első kötetet csak 1948-ban tudták megjelentetni. Vajda László a 2. és 3. kötetet már korábban ismertette NÉ. XXXIV. (1942) 279—282. Szerkesztő.

III. (1947/48). 115 + LXXXIII.; 109 + LXI. 1. Egyes tanulmányok teljes angol szövegével.

R. Patai a zsidó ethnologia eredményeiről és feladatairól értekezik. (Előadás volt a zsidó tudomány első világkongresszusán 1947-ben Jeruzsálemben.) J. M. Landau a Közel-Kelet árny-játékait vizsgálja, értékesítve Kúnos Ignác ezirányú gyűjtéseit. Scheiber Sándor a „tudós kincse”-ről szóló, elterjedt héber példázat forrását Vitruvius Pollio De architectura c. művében találja meg. Ruth Rubin jiddis népdalokat gyűjt New-Yorkból. Judah Bergmann az arab és zsidó néphit érintkezéseinek néhány példáját sorolja fel (a kenyérdarab eltaposásától való őrizkedés, a képmás meggyalázása a személy helyett,¹ a gyermekeknek tűzön való átlendítése, a megszámlalástól és a páros tárgyaktól való félelem stb.). Yafa Simon-Tov és Rachel Rahmani a meshedi gyülekezet leány-játékait sorolja fel. Scheiber Sándor a név szerepére a halál után Kiss József és Bródy Sándor műveiből hoz kiegészítő adatokat.²

2. *Studies in Folklore and Ethnology*. Ed. Raphael Patai and Joseph J. Rivlin.

a) *Ma'ase Yerushalmi (The Story of the Jerusalemite)*. Ed. Jehuda L. Zlotnik. Jerusalem, 1946. 107 + XI. l.

Az Ábrahám Májmúninak (XII. sz.) tulajdonított mesét (Dihón a démonok országába jut s ott elveszi Ásmodáj leányát; amikor elhagyja feleséget és visszatér hazájába, az asszony követi és csókjával megfojtja; részletes tartalmát elmondja Heller: A héber mese. I. 35—38. l.) újból lenyomatja Zlotnik a konstantinápolyi első kiadás (1517 vagy 1518) alapján, párhuzamosan adva egy újabban előkerült jemeni kézirat szövegét. N. Alloni egy bagdadi kéziratból arab fordítását közli. Az arab verzió valamelyik héber (vagy a velencei, vagy a veronai) kiadásból folyt. Zlotnik a bevezetésben a démonok szerepéről szól a zsidó néphitben (emberek-démonok házassága és válása stb.). Magyar vonatkozása: Dihónt az egyik démon 20, a másik 10, a harmadik 1 év alatt vinné haza; egy félvak, sánta démon 1 nap alatt vállalja (59. l.). R. Patai utal itt Aranynak Mátyás anyja c. balladájára (39. l.). Alloni a mesére vonatkozó irodalomnak, továbbá a mese kézirati és nyomtatott szövegeinek bibliográfiáját is összeállítja.

b) *Erich Brauer: The Jews of Kurdistan*. Jerusalem, 1947. 323. l.

Az 1942-ben elhalt szerző posthumus művét R. Patai fordította héberre, rendezte sajtó alá, bevezetéssel ellátta és a szerző műveinek bibliográfiáját csatolta hozzá. Főbb fejezetek: A kurd zsidók története. Lakásuk, ruházatuk, élelmük. Esküvő, születés, ifjúság. A kurd zsidó nő. Halál és temetés. Földművelés, kereskedelem, ipar. Nevelés. Templom, szombat és ünnepek.

c—d) *Raphael Patai: The Science of Man*. I—II. Tel-Aviv, 1947—48. 532. l.

¹ Magyar megfelelői l. Bálint Sándornál: Népünk ünnepei. Bp., (1938): 195., 196., 207. l.

² Bővebben szoltam erről az IMIT 1948. Évkönyvében. 120—121. l. V. ö. hozzá Bródy Sándor: Rembrandt, Bp., 1922. 159., 168., 174. l. Talán már a rómaiaknál megtalálható ez a hit, amelynek kifejezője volna Ovidius e két sora:

Nec mandata dabo, nec cum clamore supremo
Labentes oculos condet amica manus.

(Tristia, III. 3. 43—44. sor.)

Az első héber nyelvű anthropológia. A szisztematikus és illusztratív irány szerencsés egyesítése. Új anyag is található benne, amikor Palesztínából vagy a szomszédos országokból választja példáit.

e) *Michael Ish-Shalom*: Holy Tombs. Jerusalem, 1948. 200. l.

A zsidó szent síroknak nagy kultusza volt mindig Palesztínában. A szentföldi zarándoklásnak egyik oka épp e sírok látogatása volt. A szent sírokról szóló — egymással sokszor ellenkező — irodalmi hagyományok útvesztőjében kíván rendet teremteni ez a jól áttekinthető héber nyelvű könyv. I. fejezete a bibliai korszak, a II. a Talmud kora, a III. a középkor nagy alakjainak sírjairól való értesítéseket gyűjti egybe és ismerteti a személyek alfabetikus sorrendjében. Mindenütt közli a forrást és a sírokhoz fűződő hagyományokat.

3. *Social Studies*. Ed. Roberto Bachi and Raphael Patai.

a) *Sarah Bergner-Rabinowitz*: Hygiene, Education and Nutrition among Kurdish, Persian and Ashkenazic Jews in Jerusalem. Jerusalem, 1948. 68. l.

A vizsgálódás Jeruzsálem keleti (kurd és perzsa) gyülekezeteire és összevetésül német-zsidó családaira terjeszkedik ki. A kutatás tárgya: A család és gazdasági helyzete; nevelés, tisztasági viszonyok, táplálkozás, egészségi állapot és betegség. A szerző gazdag statisztikai anyaggal illusztrálja mondanivalóit.

b) *Abraham A. Weinberg*: *Psychosociology of the Immigrant*. Jerusalem, 1949. XLIX. + 111. l.

Statisztikai gyűjtés alapján megírt könyv az Izraelben letelepülőkről. Szerzője orvos, aki az 1941—42-ben Hollandiából bevándorlókat tanulmányozta. Eredményei ablakot nyitnak az izraeli immigráns világra általában.

Scheiber Sándor

Yeda-Am. („Néptudomány”). Hebrew Folklore Society kiadványai.

Körülbelül egyidős az előbbi Intézettel. Tel-Avivban működik. Munkásságának célja érdeklődést kelteni a zsidó folklóre iránt. Ünnepek és nevezetesebb fordulók alkalmából összejöveteleket rendez Tel-Avivban és Haifában, előadásokkal, énekszámokkal, mindenütt kidomborítva a folklorisztikus vonatkozásokat. Kérdőíveket bocsát ki pl. purimi, esküvői szokások, a zsidók lakta helyek zsidó elnevezéseinek gyűjtésére stb. Itt is megalkult a népzene kutatásának alosztálya. A Társulat elnöke: *Prof. Dr. N. Slouschz*.

1948 októberében országos folklorista kongresszust rendezett Tiberiásban. A kongresszus elhatározta többek között, hogy a kormánytól kéri a zsidó folklóre és népszokások gyűjtésének gondozását és egy Nemzeti (folklorisztikus) Múzeum létesítését. A Héber Egyetemnek folklorisztikus katedra felállítását javasolja. Végül tervbevette a zsidó folklóre világgongresszusának előkészítését.

Publikációi a következők:

1. *Yeda-Am. Journal of the Hebrew Folklore Society in Israel*. Ed. *Yom-Tow Lewinski—G. Kressel*. A 2. számtól egyedül *Lewinski*.

Eddig négy füzet (1., 2., 3—4., 5—6.) jelent meg.

Eleven, könnyebb vértetű, rövid lélekzetű cikkek és adatközlések találhatóak benne. Változatos anyagából kiemeljük *N. Slouschz* cikkét a

tuniszi zsidókról (Nr. 1—2.). Szerzőnek különben az északafrikai zsidókról összefoglaló könyvecskéje jelent meg héberül (Jerusalem, 1946. 94. l.). *M. Grunwald* „Zsidó motívumok a népek meséiben, idegen motívumok a zsidó mesében“ címen (Nr. 1—2.) a varázssíp és a hálás állatok fejezeteit mutatja be. Máskor könyvtablákról folklorisztikus érdekű kéziratot bejegyzéseket közöl (Nr. 3—4.). *Lewinski* háborús amuletteket és ráolvasásokat közöl irodalmi forrásokból (Nr. 2.). Más alkalommal a víz szerepét vizsgálja kuruzslásnál, jóslásnál és varázslásnál (Nr. 3—4.). Figyelemre tarthatnak számat a kyathomantiáról (13. szám) és hydromantiáról (14. szám) való adatai.¹ *M. Smid* a repülésről való zsidó képzetet nyomozza a zsidó irodalomban (Nr. 2. Egyetmást kihagy, pl. Nimród, Seméver stb. repülését).² *N. Wahrmann* két elfelejtett jóm-kippuri szokást és ki: dió- és gránátalmaevést az ókorban és a dióval való gyermekjátékot a középkori Német- és Lengyelországban (Nr. 3—4.). *Y. Pinkhasi* arról számol be, hogy a bokharai zsidók kakast vágnak a démonok elűzésére — emberhelyettesítő áldozatként — a ház alapközetelénél és betegség esetén; bárányt a két előbbi alkalmon kívül Rós Hássáná (Üjév) előestéjén és fiú születésekor (Nr. 5—6.).

2. Könyvsorozat:

a) *Yom-Tow Lewinski: Kécád hikku et Hámán bítefúcot Jiszráel?* („Hogyan ütötték Hámánt a zsidók szerte a világon?“). Tel-Aviv, 1947. 89. l.

Hámán figurájának pürimi ütlegelése a régi zsidó források, az újabb zsidó irodalom és mai néprajzi gyűjtés alapján.

b) *M. Halter: Hámémrá bifejár.* („Falusi beszéd“). Tel-Aviv, 1947. 66. l. Szólás-gyűjtemény, népnyelvi gyűjtés.

Scheiber Sándor

Sadoveanu, Mihail: Poezia cimiliturilor. Carea Poporului 62. Editura pentru Literatura si Arta a Uniunii Scriitorilor din R. P. R. 16 p. — Bucuresti 1949. (Sadoveanu, Mihail, A találós kérdések költészete — Bukarest, 1949)

Sadoveanu kis könyvet írt a találós kérdésekről. A könyvecske tartalmánál fogva a gazdagon kibontakozó romániai könyvkiadás mennyiségi nyeresége, hiszen e tárgyról évek óta szó sem esett, ugyanakkor azonban minőségi is, tekintettel azokra a szempontokra, amelyekkel a szerző a népköltésnek e közismert, mégis jóformán ismeretlen műfaja felé közeledik. Íróember munkájáról lévén szó, nem egyszer félreismerhetetlenül felcsillan benne a hivatott művész, de akad a könyvecskében olyan ötlet, amely a szűkebb értelemben vett néprajzkutatásban is megállja a helyét, sőt irányt jelöl a szakmabelieknek.

Határozottan íróra vall mindjárt első megállapítása: «Nem mindenik találós kérdés jó, amelyet falun mondanak. A találós kérdésnek szépnek kell lennie, mint egy dalnak vagy egy versnek. Némelyiknek nem jó a

¹ Az utóbbihoz l. még *A. Marmorstein, Studi e Materiali di Storia delle Religioni.* VIII. 1932. 40—41. l.

² V. ö. *Löw Immanuel: A gépmadár: Hetven beszéd.* Szeged. 1928. 63—64. l.; *B. Heller: Die Bedeutung des arabischen Antar-Romans für die vergleichende Litteraturkunde.* Leipzig, 1931. 16—21. l.

megoldása: sem tanulsága, sem csattanója nincs.» Ez a találós kérdés például, hogy

Mi megyen át a vízen árnyék nélkül?

azért nem jó, mert három megoldása is van: lehet az *emberi hang* (kiáltás, kurjantás), de éppen úgy lehet a *szél* vagy az *eső* is. Annak meg, hogy

*Fogd a nyelit, nyomd a hegyit,
ne irgalmazz neki semmit,*

szintén kétféle a megoldása: *seprű* éppen úgy lehet, mint *ásó*.

«Vannak jól megszerkesztett találós kérdések, de bármilyen jól legyenek is szerkesztve, ha nincs egy kis csattanójuk, olyanok, mint a sótlan étel. Mindenki tudja, mindenki mondja, de mindenki únja is őket, különös-képpen akkor, ha ráadásul még hosszúk is»:

*Nyírfa nyilalla,
cserfa csattana,
ezer madár megindula,
egynek szárnya szakada,
s mind az ezer megállta.*

(A szövőszéken elszakad egy szál.)

El sem lehet képzelni, hogy például az alábbi hosszadalmas, unalmas, lazán szerkesztett találós kérdés bármikor vagy bárhol népszerű lett volna: *Fölülék zörgődömrre, elmenék zajgódomba, elévettem himecskét, vettem véle tibódit, hazahoztam tibódit, tettem asztalra, odafuta váramüre, elkapá tibódit, fölkapám hebehurgyát, úgy megvágám váramüret, hogy mindjárt bédöle fitykalócsába. Mi az? A megoldás tanulság és csattanó nélküli s szintén hosszadalmas, mint maga a szöveg: Szekér, vásár, pénz, hús, macska, vaskalán, góc alja.*

A tanulság, amelyet Sadoveanu a találós kérdések esztétikai elemzéseként summáz, maradandó és méltó a nagy író tollához: «A jó találós kérdések igazi kis vidám költemények, amelyek felvidítják az embert, mint a szép idő, a virágzó tavasz, s munka után gyönyörűséget jelentenek.»

A továbbiakban a műfaj életkörülményei kerülnek szóba: «Az emberek rendszerint kívülről tanulják meg a találós kérdéseket, megoldásaikkal együtt. Akár jók, akár rosszak, számuk eléggé korlátozott, annyira, hogy akiknek jó az emlékezőtehetségük, idővel bármelyikre felelni tudnak.» Való igaz, hogy mennyiségük korlátozott, de e kis szám nem jelenti egyúttal a műfaj változatlanságát, megmerevedését is. «Akadnak falvainkban olyan eszes emberek, akik új találós kérdéseket is tudnak szerkeszteni. Az országban a körülmények alakulásával az élet is megváltozik. Gépek, szerszámok, találmányok jelennek meg, amelyeket apáink nem ismertek, mint például a vonat, a repülőgép, a traktor és a gőzmalom vagy benzinalom. Az említett eszes falusiak megkísérelnek ezekről az új találmányokról is találós kérdéseket szerkeszteni. A sikerültek megmaradtak és terjedni kezdenek, másokat elfelejtenek, pontosan úgy, ahogyan az a régi találós kérdésekkel is történt.»

Sadoveanu tudtunkkal az első, aki fenti soraival a műfaj historizálására utal, helyesen, hiszen a találós kérdés is, mint a népköltés bármelyik darabja, a valóságot tükrözi s így léte annak változásaihoz tapad. Ebből

következőleg új találós kérdés csakis akkor születhet, ha megoldása már adva van a valóságban, a régi viszont nyomban elavul, mihelyt megoldásának tárgya az életben elavul, múzeumba vagy lomok közé kerül, majd lassacskán még az emlékezetből is kikopik. Az a találós kérdés például, hogy

*Lúd szántja, ember hajtja,
fehér a földje, fekete a magja,
gonddal vetik be. Mi az?*

feltétlenül a múlté, mert a *lúdtollal való írást* jelenti. De hol van ma már nálunk az az ember, aki lúdtollal ír, vagy egyáltalán tudja, hogy miként történt a lúdtollal való írás? *Másfélfa, mi az?* Ez a találós kérdés is a múlté, mert a csépet a mai fiatalok már nem ismerik, legfeljebb a múzeumból. Ezzel szemben viszont az is természetes, hogy a régi öregek sem találhatták volna ki semmiféle fejtöréssel a maiak találós kérdését a *traktor*ról, hiszen ők még nem is álmodtak erről az ördögös masináról:

*Tápláléka nem zab, ostorozni sem kell,
úgy végzi a szántást, hat ekével ér fel.*

Dióhéjban ez a gerince a találós kérdések történeti rendszerezésének.

Még csak annyit, hogy a felsorakoztatott példák — amint az különben első pillantásra is világos — nem románból való fordítások, hanem eredeti magyarok, nem egyszer pontos megfelelői annak a gondolatnak, ötletnek, megoldásnak, amelyek a Sadoveanu példáiban rejlenek. E tény két tanulsággal szolgál: nemcsak találós kérdéseink hasonlítanak a románokéhoz, hanem a problémák is azonosak, amelyek velük kapcsolatban felvethetők.

Faragó József

Sekelj, Tibor: Excursión a los indios del Araguaya (Brasil).

Kirándulás az araguayai indiánokhoz. RUNA. Archivo para las ciencias del hombre. Vol. I. 1948. 97—110. lap.

A rövid cikk S. T.-nek Közép-Braziliában végzett kutatásait foglalja össze. Elsősorban a nyelvészeti adatok leközlésével kiegészítése a szerző által a Instituto Brasileiro de Geografia e Estadística-ban tartott előadásának.

Sekelj 1945-ben csónakon 1200 km-es utat tett meg az Araguaya folyón Bananal szigetig. Húsz napi utazás után érkezett meg a majdnem lakatlan szigetre, ahol *carajá* és *javahé* törzseket látogatott meg. Kéthónapi otttartózkodás után a sziget északi része felé haladt további *javahé* törzseket keresve. A szigeten nyolc indián falun kívül ott találta még a hirhedt Indián-Védelmi Szolgálat egy állomását, és egy katolikus és protestáns missziót.

A *caraják* és *javahék* nyelvi kapcsolatainak és a *carajá* nyelv elszigeteltségének tárgyalása után megemlíti a szerző, hogy a *caraják* az utóbbi évtizedekben a kolonizáció következtében kétségbeejtő gyorsasággal pusztulnak ki. 20 év alatt 3000-ból 600 maradt. (Lipkind, W.: The Carajá. Handbook of S. American Ind. III. vol. 179. l.: szerző 1939-ben a *caraják*-kat a *javahékkal* együtt kb. 1400-ra becsülte; Krause 1908-ban — némi túlzással 10.000-re becsülte a *carajákat*). Látható, hogy a „fehér kultúra” — melybe beletartozik természetesen az Indián-Védelmi Szolgálat és a

missziók is — rohamos terjeszkedése hogyan pusztít el egy a század elején még virágzó indián törzset. Ezt a nagyarányú kihalást nem tapasztalni a *javahéknál*, akik nem jutottak szorosabb kapcsolatba a fehérekkel.

Következőkben a települési formát, a vízi életmódot és szelídített madaraikat írja le.

„Egyes fehérek — írja a szerző —, akik dolgoztatni akarták az indiánt, arra a konkluzióra jutottak, hogy az indián henyelő. Valóban a a bennszülött nem akar állattenyésztő, földművelő vagy favágó lenni...”. S. T. felfogása tipikusan polgári; saját társadalmi helyzetéből kiindulva értékeli ki a gazdasági jelenségeket; „henyé“-nek tartja az indiánt, mert nem látja őt állandóan, agyonhajszolva dolgozni, mint saját társadalmának — a kapitalista társadalomnak — erre kényszerült dolgozóit. Zsákmányoló életformában, ahol nincs állandó és egyforma ütemű munka, nem figyelhetjük meg a termelésnek azt az állandó ritmikáját, mint fejlettebb társadalmakban; a termelésszabta feltételekhez alkalmazkodik munkamódjuk. Abban a kijelentésben, hogy az indiánok nem akarnak földművelők vagy favágók lenni, tisztán megnyilvánul ugyanez a történetietlenség; a *caraják* elsősorban halászok, és ezekből nem lehet egyik percről a másikra állattenyésztőket, földművelőket vagy favágókat (magyarán: bérmunkásokat) csinálni! Belső gazdasági fejlődésük még nem érte el azt a fokot, hogy fejlettebb gazdasági formára tudjon áttérni; ill. meg kell azt jegyezni, hogy a *caraják* a múlt században és még a század elején kezdetleges földművelést folytattak, azonban a fehérek előretörésével (mely itt a szifilisz és pálinka behurcolását jelenti) ellenállóképességük csökkent és ez is meggátolta fejlődésüket. Következő mondatában S. T. megjegyzi, hogy bár nem akarnak favágók stb. lenni, nyilalkat képesek napokon keresztül gyártani; ezzel kapcsolatban szintén a fentebb mondotak érvényesek: egészen nyilvánvaló, hogy legfőbb termelőeszközeik elkészítésére nagyobb gondot fordítanak, mint a favágás elsajátítására!

Rövid jellemzést ad a következőkben a nemek közötti munkamegosztásról, valamint egy-két felületet adattal jellemzi a *caraják* anthropológiai vonásait. Számfogalmaikat tárgyalva megjegyzi, hogy ötig tudnak számolni, bár nyelvükben húszig terjedő számok is képviselve vannak. Számoláshoz egyaránt felhasználják kezeik és lábaik ujjait.

A *couvade* rövid taglalása után rátér az avatási szertartásokra. A rövid leírásból megtudni, hogy fiúk és lányok egyaránt átesnek avatászerű szertartásokon különböző korokban. Például fiúknál 3 éves korban alsó ajkukat kifúrják és a lyukba egy csontpecket raknak, amelyet az évek elteltével egy fapecekkel cserélnek fel. 12 éves korban a fiúk haját levágják és testüket feketére festik és több hónapon keresztül a nélkül, hogy lemosnák ezt a festéket, vadászni tanulnak és megtanulják a csónak és a fegyverek készítményi módját. E tanulódó végére haja ismét megnő, testéről a festéket lemossa és ezzel kezdetét veszi a híres *arwana-ünnepség*, amely a férfiaknak egy rituális szertartása. Ekkor égetik a törzs tagjainak arcára a *caraják* törzsjegyeit (az arc mindkét oldalán egy húszfilléres nagyságú kör). Érdemes megjegyezni, hogy eddig egyetlen kutató sem írta, hogy ezeket a törzsjegyeket égetik, hanem kisgyermeknél festik és felnőtteknél tetoválják; *Krause* (In den Wildnissen Brasiliens. Lpz. 1911. 218—219. oldal), aki a legjobb leírást adta eddig a *caraják*ról, sem említi az égetést. Az *arwana* a *caraják* legfőbb ünnepe, amelyet sikeres

vadászat vagy telihold esetén tartanak meg. Az ünnepség menete röviden a következő: a házsoroktól, illetve a falutól kb. 100 méterre van egy külön „legény- vagy férfiház“ ahol az ünnepélyre készülő fiúk beöltöznek szalmából készült ruházatukba, illetve maszkjaikba, és kettesével groteszk táncmozdulatokat lejtve kivonulnak onnét; közben halkan dallamot mormolnak, melybe időnként beleszönek állati üvöltéseket, amelyeket még a tökcsergők hangja kísér. Az egyik házból két szűzlány lép elő különösen feldíszített és festett testtel és ritmikus lassú mozgással haladnak a táncosok felé. Meg kell említenünk még, hogy a lányok végig a földre néznek és nem énekelnek. „Itt egy szimbolikus harc van a férfi-vadállatok és a lányok között, ami egy olyan konfliktusnak a megnyilvánulása, melynek morális jelentőségét nem tudjuk felfogni“ írja a szerző. Itt valószínűleg egy a nők ellen irányuló „szervezkedéssel“ állunk szemben, melyet a legényházak (titkos férfitársaságok, nők kirekesztése, nők nem énekelhetnek stb.) megléte is alátámaszt. Bizonyára az anyajog bomlásának — melyet a couvade is bizonyít — egyik rituális megnyilvánulását láthatjuk ebben a szertartásban.

Házasság, gyermek viszonya a rokonokhoz, sámánizmus, halál és temetés kérdéseit a szerző igen felületesen és röviden említi meg, és így ezeknek a kérdéseknek az ismertetésére nem térünk ki.

„Miután munkájáért — írja a szerző — a *carajá* nem kap pénzt, kénytelen rablásból vagy koldulásból megszerezni azt, ezáltal a civilizáció rabszolgájává válik, melyhez nem képes alkalmazkodni. A fehérek számos új betegséget vittek közéjük, melyek ellen szervezetük nem tud védekezni. Ez mind megalázza és úgy érzi, hogy dekadenssé vált, akit az idő legyőzött. Ezzel szemben a *javahé*, akit érintetlenül találtunk, boldogan és nyugodtan ural erdőt és folyót, nem gondolva arra, hogy a civilizáció gépezete terjeszkedik s rövidebb vagy hosszabb időn belül őt is eléri, hogy megsemmisítse.“

Ebből az idézetből kitűnik, hogy a szerző is belátja azt, hogy a kapitalizmus rabszolgájává válva, az indián a megsemmisülés útjára lépett. De megállva ennek a ténynek pusztá megállapításánál, nem harcolva ellene, nem ismerve fel az indiánok „henyeségének“, állítólagos „fejlődésképtelenségének“ igazi okát, a tanulmány írója az uralkodó kapitalista osztályok érdekeit szolgálja ki. *Sekelj* szemében az indiánok menthetetlenek, mert nem lát kivezető utat a kapitalizmusból, és nem látja azt, hogy az indiánok megmentése és felszabadítása csak a kapitalizmus megsemmisítésével válna lehetségessé.

Boglár Lajos

НАРОДНИ ПЕСНИ И ПРИКАЗКИ ОТ СОФИЙСКО И БОТЕВГРАДСКО.
Записал ГЕОРГИ ПОП ИВАНОВ. Под редакцията на проф. СТ. Романски.
Г. 8. XIII. 584. стр. София 1949. — Szófia és botevgrad-környéki népdalok és népmesék. Feljegyezte: *Georgi Pop Ivanov*. Szerkesztette: Sz. T. *Romanszky* egyetemi tanár. Nagy 8°, XIII + 584. (Népi alkotások és népi írások gyűjteménye, XLIV. kötet, Bolgár tudományos Akadémia, Néprajzi Intézet.) Szófia. 1949.

Ez a könyv a bolgár irodalom számára igen jelentős folklore gyűjtemény. A szerző már egész sor ilyen kiadványt adott közre, s ezek

javarészt a Bolgár Tudományos Akadémia kiadásában láttak napvilágot, a szerkesztőjük is ugyanaz volt (Bolgár Népi Alkotások Gyűjteménye XXXVIII., XLII., a Bolgár Tudományos Akadémia Gyűjteménye XXXIV.). Ezzel a legújabb gyűjteményével a szerző a bolgár népdalok és mesék rendszeres gyűjtése terén jelentős és hézagpótló munkát végzett.

A gyűjtemény, a rövid előszón kívül, 87 Szófia környékéről való dal szövegéből, 104 Botevgrad környékéről származó dalból, 51 meséből és népi elbeszélésből, továbbá szótári anyagból áll. (520—543. l.) A gyűjtemény elején közli a szövegek részletes tartalmát (19. l.), a végén pontos mutató van. (544—584. l.)

A gyűjteményben a dalok témáját illetően értékes a Krali-Markov-féle ciklus, mely hősi dalokat tartalmaz. A 871 dal között 85 ilyen ének van, és ha ehhez a többi történeti tárgyút is hozzátesszük, a fenti szám még jelentősen fokozódik. Igen fontos az a hasonló tárgyú 6 elbeszélés is (505. l.), amelyek Szófia környékéről származnak. Ez a tény is azt bizonyítja, hogy Szófia környékének igen erős epikus hagyományai vannak.

A Szófia környékéről származó hősi dalok nagyobb részét a nők éneklék. Az összes ilyen tárgyú dalok közül 54-et nők ajkáról jegyeztek le és csak 30-at férfiaktól. (Az egyik dal énekesének neve nincsen feljegyezve.) Az énekek vázolt hovatarozandósága Bulgáriában igen érdekes és mutatja az epikai hagyományok hihetetlen népszerűségét. Természetesen, az epikai hagyomány a férfiaknál sem mindenütt ritka kivétel, sőt a hivatásos énekesek többnyire férfiak. Ez a legtöbb nép folklóréjában így van. Az ehhez hasonló arány viszonylag elég ritka. Hasonló jelenség ismeretes a Szovjet-unió északi feketetengeri tájain, ahol a történeti éposz híres énekesei szintén nők: Krivopolenova és Kjunkova. Bulgáriában azonban a női énekesek többsége sehohsem általános. Annak ellenére, hogy az epikus énekek az újabb időkben származnak, mégis értékes és fontos hagyományokat őriznek. Ezt a tényt a feljegyző-szerző is észrevette (az előszó VII. lapján érinti), amikor ezt a jelenséget a sumani vidékkel hasonlítja össze, ahol korábban hasonló dalokat gyűjtöttek.

A dalok felosztása formalisztikus, következetlen, s ezért nem áttekinthető. A beosztás nem veszi figyelembe a dalok tárgyát és így egy sorba kerülnek a „hősi dalok“, a „történetiek“, a „törökökről“, a „tatárokról“, a „haramiákról“, a „fekete-törökökről“ szólókkal, ahol az „arató-“ és „gúnydalok“, a fenyegető és nevetető tartalmúak együtt vannak a „horovodnikkal“ (körtáncénekekkel), s végül az egész daltartalom lírára és epikára van felosztva. A lírai dalok csoportjában kap helyet a bizonyos „közös“ motívumú énekcsoport is. Hogy mik ezek a „közös“ motívumok, arra következtetni lehet a dalok címéből: „Leány és három legény“, „Sólyom és hajadonlány“, „Fiatal török és a leány“, „Najda Caribrodka“, „Markó és Csillag“, „Velko haramia és Kara Musztafa“, stb. Az énekek lírára és epikusra való felosztásának megkülönböztető jegye sok esetben formális és jelentős mértékben szubjektív. A bolgár irodalomban ezzel az osztályozási móddal régen szakítani kellett volna. Ha a szövegek tárgyak szempontjából volnának csoportosítva, akkor sokkal könnyebb volna az egész áttekintése, és nem maradt volna ki a dalalkotás legújabb időszaka, melynek tárgya pl. Bulgária felszabadulása, a szerb-bolgár háború, a balkáni háború, az európai és a második világháború, a szeptemberi felkelés,

a partizánmozgalom, szeptember kilencedike, a társadalmi-politikai megnyilvánulások, nem hiányzott volna egy futó pillantás a folklóreanyag vonatkozásaira. Eppen ennek az elmulasztása a legnagyobb fogyatékosága ennek a munkának, melynek az a célja, hogy Szófia környékének dalgazdagságát általánosságban bemutassa.

A dalok idézett formalisztikus elosztása a motívumok túlságos keresztződéséhez vezetett, egy és ugyanazon motívum a legkülönbözőbb csoportokban vagy alcsoportokban fordul elő: pl. a heroikus nem heroikusban, a történeti a nem történetiben stb. A „körtáncok“ népdalcsoportja részül az általános gyűjteményekben az egyik legalaptalanabb osztályozásban, az a helyzet itt, hogy ezeknek nincsen meghatározott tárgykörük, amely összekötné az egyes dalokat. A körtáncdalokat csak a zene, kapcsolja össze, mely így a legkülönbözőbb témájú dalokat foglalja össze.

A tárgy szerinti csoportosítás megköveteli, hogy a „szertartásos“ énekek közé csak olyan dalokat soroljanak be, melyek tartalmukban a szertartást tükröztetik vissza. Ennek különösen akkor kell megtörténnie, amikor a dalok dallam nélkül vannak közölve. A szóbanforgó gyűjteményben az ilyen műkedvelő kategorizálás eredményeként a 77 dalból az alcsoportba csak 17-et lehet bevenni.

A gyűjtemény bizonyos könnyítő szerkesztői pótlásokkal, függelékekkel van ellátva. A könyv elején a nagyon részletes tartalom és a beható tárgy- és névmagyarázó-mutató jórészt kiküszöbölik azokat a hiányosságokat, amelyek a dalok helytelen, nem módszeres elrendezése folytán jöttek létre. Sajnos, ezek sem teszik tökéletesen használhatóvá a könyvet, mert a névmutató nem foglalja magában a Botevgrad környékéről való dalok, mesék egyrészét és a szótári adalékokat. Nem következetesen használja a tulajdonneveket és a földrajzi neveket, mint Lalusa vajda, Bolen György, Sztefán vagy Kral Sztefán, Sztoján, Petkana, Rabisa háremhölgy, Jako Kacsamako, Damjancsó, Gurgul, Balju, Rada, Janka, Dunicska, Cveta, Szultán Szelin vagy Szelim Szultán, stb. esetében láthatjuk; a szótári részben nincsen felsorolva még sok olyan fogalom és szó, mint bér, cigánynők, őrlő, molnár, fészter, mannlicher, dinamitbomba, stb., amelyek pedig gyakran előfordulnak a dalokban. A dalokban előforduló helynevekből csak példa gyanánt fel lehet említeni Ihtimant, Pazardzsikot, Edrenét (a 360. énekben), Papaztepét, Tundzsát, Maricát, Ardát (az 560. énekben) és még sok mást, melyek szintén kimaradtak.

A mű idealisztikus módszere különösen érezhető a szótári részben. A feljegyző részéről történt magyarázatokban pedig ezeknek a magyarázatoknak elsősorban a gyűjtőalanytól kellene származniok. Az objektív szerkesztői vagy feljegyzői fejtegetések, melyek szótárokra vagy filológiai tételekre támaszkodnak, nem olyan természetűek, hogy a szövegek igazi tartalmába betekintsenek. Ez az eljárás a realiztikus felfogásra idegen bélyeget kényszerít. E feljegyzésekkel kapcsolatban azt is meg kell jegyeznünk, hogy rendkívül nagy azoknak a fogalmaknak a száma, amelyek magyarázat nélkül maradtak. Ilyen majdnem minden dalban akad, így a feljegyző nem világosította meg kellően a dal tartalmát.

A gyűjteményhez a korábbi variánsok jegyzékét csatolták. Meg kell jegyeznünk, hogy ez az eljárás amennyire helyes, ugyanolyan helytelen is. Amennyiben ezek a jegyzetek Szófia, illetve Botevgrad környékére korlá-

tozódna, igen célszerűek, mert elősegítik azt, hogy az eddigi gyűjtésről teljes képet kapjunk, és megismerjük az e körzetből már közzétett dalokat. De mihelyt az összes hasonló kiadványokra kiterjednek, teherré válnak s nehezen áttekinthetővé teszik a kiadványt. Ez különálló ábécérendes névmutatók feladata.

A szóbanforgó gyűjteményt több oldalról megvizsgálva, kitűnik, hogy az tipikusan formalisztikus, s így a munka ellentmondásba kerül az egyetlen helyes dialektikus materialista válogatás követelményeivel, mely szerint a valóságot hűen kell visszatükröztetnie. A népi szövegek feljegyzésénél azt az információt, amit maga a szövegközlő egyén ad, teljesen reálisnak vehetjük. A marxista módszert az anyag szociális-történelmi vonalán sem alkalmazzák.

Jellemző az, hogy a 200-nál több énekesről és recitátorról csak 30 esetben van feljegyezve életkoruk. Semminemű feljegyzést sem kapunk az informátorok osztálybeli hovatartozásáról. A legtöbb, amit megtudhatunk, az az, hogy parasztok. De egy falun belül élnek szegény- és gazdagparasztok, állattenyésztők, kisiparosok, nincstelenek, cselédek, nyugdíjasok, stb. Igen fontos lenne tudni a múltbeli és mostani politikai meggyőződésüket, vallásosságukat vagy vallástalanságukat. Mindezek a hiányok fokozzák a gyűjtemény formalisztikus jellegét.

A feljegyzésben és a szerkesztésben alkalmazott elavult módszer megnyilatkozik a feljegyző előszavában is. Itt nyilvánvalóan kitűnik a népdalra vonatkozó haladásellenes felfogása. Egy ilyen hatalmas gyűjtemény előszavában az elnagyolt fejtegetések helyett több konkrét adatot kellett volna adni az énekesekről és az anyagössze gyűjtés módjáról, valamint az anyagnak a területhez való viszonyáról, amiről a feljegyzőnek bizonyára megvannak az adatai.

A kiadvány hibái között meg kell még említenünk a következtelen fonetikai lejegyzést és azt a tényt, hogy a szerkesztő nem mutat rá a gyűjtő téves etimológiáira. A hatalmas anyag megérdemelte volna a jobb és körültekintőbb publikációt.

Hrisztó Vakarelszki

összefogó szervezete: a Magyar Néprajzi Társaság is szorosan felzárkózzék — más tudományos társaságokhoz hasonlóan — a szociális tudományt művelő, a világnézeti harcban tevékenykedő új szellemű pártos tudományok úttörői mellé. Társaságunk a Tudományos Tanács, majd a Magyar Tudományos Akadémia állandó támogatásával lényeges módosításokat hajtott végre alapszabályán, újjászervezte a vezetőséget s a közgyűlések elhatározásai is kifejezésre juttatták szakembereink túlnyomó részének azt a szilárd közös óhaját, hogy a Magyar Néprajzi Társaság marxista-leninista szellemű tudományok együttesé alakuljon át s a tudomány területén segítsen a szocializmus építésében, — annál inkább, mert tudományunknak a világnézeti harcokban, s kulturális forradalomban nem csekély szerepe lehet, s el is kell látnia a rá váró feladatokat.

Ennek megfelelően az alapszabályokban lefektetett célkitűzések értelmében a Társaság gondot fordított a néprajztudomány területén folyó világnézeti harcnak s az újszellemű tudományos munka összefoglaló ismertetésére, valamint a szovjet néprajztudomány elveinek és módszereinek bemutatására s eredményeinek közzétételére. Folyóiratunk, az „Ethnographia“, rendszeresen közölt lényeges tanulmányokat a legkiemelkedőbb szovjet kutatóktól is, hogy elősegítse a polgári néprajzi elméletek köreinkben való leleplezését, s a marxista-leninista tudomány minél alaposabb megismerését.

A Társaság tudományos kutatásainak eredményeit a dolgozó nép legszélesebb köreivel is ismertetni kívánja. Ezért tervmunkánk egyik lényeges pontjaként évente vidéki vándorgyűléseket tartunk, hogy a vidéki dolgozók művelődésbeli fejlődését anyagunkkal serkentésük s a néprajz iránti érdeklődést fokozzuk.

1949 októberében Szegeden tartottunk vándorgyűlést. A gyűlés tisztelettel adózott a magyar néprajztudomány egyik haladó alakja a dolgozó néppel együttérző alsópapság mintaképe: Kálmány Lajos emlékének. A vándorgyűlés során megalakult Szegeden a Magyar Néprajzi Társaság szegedi munkaközössége. De a munkaközösség a vezetőség más munkakörbe való távozásával, rövid idő múlva feloszlott; szolgáljon ez a jövőben tanulságul arra, hogy vidéki munkaközösségeink megalakításában nagyobb körültekintéssel járjunk el s fordítsunk gondot azok személyi és szervezeti megalapozására, s ne engedjük magunkat a pillanatnyi lelkesedéstől félrevezetni.

Társaságunk tervmunkája terén bizonyos akadozás észlelhető. A Kálmány Lajos kéziratot hagyatékának rendezése és kiadása nem folyik a megkívánt ütemben, s terünk egyik igen fontos pontjaként kitűzött tömegszervezeti előadások mindmáig nem indultak meg. Ezeket a hibákat a legsürgősebben helyre fogjuk hozni. A Magyar Néprajzi Lexikon előkészítő munkálatai a munkaközösséget vezető Gunda Béla tevékeny irányításával folynak.

A legutóbbi közgyűlésünk óta egy rendkívüli választmányi ülést (XI. 9), egy rendes közgyűlést, hét választmányi ülést és nyolc nyilvános felolvasóülést tartottunk.

Felolvasó-üléseink tárgysorozata a következő volt:

1. 1949. október 26.
Klanciczay Tibor: Történeti folklóre — régi magyar irodalom.
2. 1949. november 30. (Ünnepi felolvasó-ülés.)
Szendrey Ákos: A Magyar Néprajzi Társaság 60 éve.
3. 1950. január 25.
Harmatta János: Az indogermanisztika néprajzi kérdései.
4. 1950. február 22.
Lázár György: Történet szemlélet és pszichoanalízis.
5. 1950. március 29.
Barabás Jenő és Szolnoky Lajos: Kartográfia és statisztikai módszerek, a néprajztudományban.
6. 1950. április 26.
Morvay Péter: Népi tánc kutatásunk és tanulságai. (Filmbemutatóval.)
7. 1950. május 31.
Dégh Linda: Egy halászfalu életének alakulása.

K. Kovács László, Solymos Ede: A Velencei-tó halászata.
(Keskenyfilm-bemutató.)

8. 1950. június 28.

László Gyula: A legújabb ananjinói ásatások néprajzi tanulságai.

Folyóiratunkat a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. vette át s az Akadémia minden anyagi terhet levett vállainkról, ennek következtében társaságunk tagdíját nem szed tagjaitól.

Folyóiratunk szerkesztését Balassa Iván látta el példás pontossággal.

Társaságunk taglétszáma 21 taggal szaporodott és így taglétszámunk a következő: 19 tiszteletbeli, 23 levelező, 57 alapító, és 284 rendes tag; összesen tehát: 383.

III.

A Számvizsgáló Bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Alulírottak mint a Magyar Néprajzi Társaság LXII. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók és ellenőr, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság ügyvitelét mai napon megvizsgáltuk és miután azt rendben lévőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnoknak a felmentvény a szokásos fenn-tartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest, 1950. évi június hó 27-én.

Oláh Imre s. k.

ellenőr

Komáromy József s. k. Szabó Dénes s. k. Dégh Linda s. k. Györfly György s. k.
számvizsgáló számvizsgáló számvizsgáló számvizsgáló

IV.

Pénztári kimutatás

a Magyar Néprajzi Társaság vagyónáról 1949. december 31-én.

1. 70 drb egyenként 40 Ft névértékű „Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalatok R.-T.“ részvény	2800—
2. A Magyar Postatakarékpénztárban a 2019 sz. csekk számlán	3749:27
3. A Magyar Néprajzi Társaság kézipénztárában	1442—
4. Kb. 10.000 évf. Ethnographia	600.000—
5. 950. pld. Kodály-emlékkönyv	114.000—
6. 100 pld. Strauss: Bolgár néphit	3000—
7. 30 pld. Sebestyén: Rovásírás	900—
8. 270 pld. Tagányi: Hazai élő jogszokásaink gyűjtéséhez	8100—
9. 550 pld. Mutató az Ethnographia I—L. évfolyamaihoz	33.000—
10. Kb. 3000 könyv letétként a Néprajzi Múzeum könyvtárában	20.000—
11. 1120 kg. famentes (Nikon % papír) értéke kg-ként 7.35 Ft	8657—
12. 1 drb. pénztári páncélkassza	1000—
13. 1 drb. LE 61.603. sz. Remington irodai írógép	1500—
14. 1 drb. Leitz mintájú Epidiascop 110 V 500 Watt tükrözött proj. izzóval, Voigtlander objektívvel	3000—
15. 9 tekercs Gévert film	1282—
16. 50 tekercs Foma 6/9 film	527—
	<hr/>
	Összesen: 802.957:27

azaz nyolcszázkettszázötvenhét Ft 27/100 Ft.

Barabás Jenő s. k.

a Magyar Néprajzi Társaság
pénztárosa

(P. H.)

Györfly György s. k. Dégh Linda s. k. Szabó Dénes s. k. Komáromy József s. k.
számvizsgáló számvizsgáló számvizsgáló számvizsgáló

Oláh Imre s. k.
ellenőr

V.

Pénztári kimutatás

a Magyar Néprajzi Társaság 1949. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek:

1. Rendes tagsági díj	607.—
2. Adomány (segély felülfizetés)	42.340.—
3. Előfizetés	48.—
4. Kiadványeladás	3.737.90
5. Maradvány 1949. évről	148.16
	<u>Összesen: 46.881.06</u>

II. Kiadások:

1. Ügyvitel	10.295.18
2. Folyóirat	14.721.86
3. Gyűjtési segély	2.450.—
4. Vegyes, átfutó	14.222.75
	<u>Összesen: 41.689.79</u>

ÖSSZESÍTÉS:

I. Bevételek összege	46.881.06 Ft
II. Kiadások összege	41.689.79 Ft
Készpénzmaradvány	5191.27 Ft

azaz Ötezerszázkilencvenegy 27/100 Ft

Budapest, 1949. évi december hó 31.

Barabás Jenő s. k.,
(P. H.) a Magyar Néprajzi Társaság
pénztárosa

A fenti kimutatást átvizsgáltuk és mindenben rendben lévőnek találtuk:

Győrffy György s. k. Dégh Linda s. k. Szabó Dénes s. k. Komáromy József s. k.
számvizsgáló számvizsgáló számvizsgáló számvizsgáló

Oláh Imre s. k.
ellenőr

Kiadóhivatal: Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

Budapest, V., Szalay-u. 10—14. Telefon: 128-580.

Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 936—540.

Előfizetés, reklamáció és árusítás: V, Falk Miksa-u. 28. Telefon: 123-145.

Felelős kiadó: a Közoktatásügyi Kiadó igazgatója.

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: — Rédacteur en chef:

ORTUTAY GYULA

РЕДАКЦИОННАЯ КОМИССИЯ: — Membres de la rédaction:

DÉGH LINDA, GUNDA BÉLA, TÁLASI ISTVÁN, VAJDA LÁSZLÓ

РЕДАКТОР: — Rédacteur:

BALASSA IVÁN

A folyóirat célja a néprajztudomány elvi kérdéseinek tárgyalása; a magyar, a szomszédos és a magyarral rokon népek néprajzára vonatkozó kutatások és eredmények közlése. Az Ethnographiában megjelenő cikkekhez orosz, francia, angol, német nyelvű tartalmi kivonatot csatolunk.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden a szerkesztőséggel kapcsolatos levelezés a szerkesztőség címére (Bp. VIII, Könyves Kálmán-krt. 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb, a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés a Társaság titkári hivatalához (ugyanott) címzendő.

A folyóirat megrendelhető a Közoktatásügyi Kiadó Vállalatnál (Bp., V, Szalay-u. 10-14). Előfizetési díj az 1950. évre 40 forint.

Цель журнала — обсуждение принципиальных вопросов этнографии и сообщение о результатах и исследованиях относящихся к этнографии венгров, соседних и родственных с венгерцами народов. К появившимся статьям в этнографии приложены касающиеся содержания выписки на русском, французском, английском и немецком языках.

Рукописи, осведомляющие экземпляры, переписка связанная с редакцией, могут быть посылаемы на адрес редакции (Будапешт, VIII, Кеньвеш Кальман керут 40, Этнографический Музей [Непрайзи Музеум]). Все другое, а также интересующая Этнографическое Общество переписка, могут быть адресованы в секретарское учреждение Общества (там же).

На журнал можно подписаться в Издательстве Научного журнала (национальное предприятие, Будапешт, V., Салаи ул. 10-14). Плата за подписку на 1950 год — 40 форинтов.

Le programme de notre périodique est la discussion des questions principales de l'ethnographie; la communication des recherches ethnographiques concernant le peuple hongrois et les peuples voisins ou apparentés. Les articles édités dans notre Revue apparaissent avec un extrait en langue russe, française, anglaise ou allemande.

On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán-körút 40. Budapest, VIII, Musée D'Ethnographie. Le courrier de la Société D'Ethnographie Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société (même adresse).

Le périodique doit être commandé au Közoktatásügyi Kiadó Vállalat (Szalay-u. 10-14, Budapest V). L'abonnement pour l'année 1950: 40 Ft.

The aim of the review is to deal with the chief problems of ethnology, to publish researches on the folk-civilization of the Hungarian and kindred people, including the neighbouring peoples. The published articles contain extracts in Russian, French, English or German.

Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán-körút 40. Budapest VIII, Ethnographical Museum. Letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (same address).

The review can be ordered from Közoktatásügyi Kiadó Vállalat (Szalay-u. 10-14, Budapest V). Price for the year 1950: 40 Ft.

ETHNOGRAPHIA

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE

Könyves Kálmán-körút 40. Budapest, VIII.

VOL: LXI.

1950.

3 — 4.

СОДЕРЖАНИЕ — SOMMAIRE

Kodály Zoltán: Бела Барток
Béla Bartók 145—147

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ — ETUDES

Sz. Morvay Judit: Праздничное питание в долине реки Болдв.
Les repas des fêtes dans la vallée de la Boldva 148—171

Dégh Linda: Сказка неизвестного типа секейев, живущих в заданай-
ской области.
An Unknown Type of Folk-Tale among the Trans-Danubian
Szeklers 172—192

Péter László: К вопросу фольклоризации.
Sur le problème de la „folklorisation“ 193—207

СООБЩЕНИЕ ДАННЫХ — DOCUMENTATION

Diószegi Vilmos: Развитие специальной рыболовной снасти на озере
Веленце.
Die Entstehung eines mit Sack versehenen Deckkorbes am
Velenceer See 208—222

Dömötör Sándor: Лучина для растопки печей и освещения в районе
Сомбатхель.
Fettholz und „Fokla“-holz in der Gegend von Szombathely .. 223—231

Csalog József: Один странный случай защиты от мертвецов во время
их блуждания по земле обычай в С. Герьене.
Un curieux cas de la protection contre les „revenants“ à Gerjen 231—233

Manga János: Новое творчество в нашем народном искусстве.
Un nouveau produit de l'art populaire hongrois 233—238

К ИСТОРИИ ЭТНОГРАФИИ — CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DE L'ETHNOGRAPHIE

Ortutay Gyula: Неизвестная рукопись Б. Бартока 238—239

Положение этнографического музея в 1919 г. 239

МУЗЕОЛОГИЕ — MUSEOLOGIE

Horváth Tibor: Старинное корейское искусство 240—244

Balassa Iván: Выставка польского народного искусства в Национальном
Салоне 244—246

Manga János: Выставка Музея в комитате Ноград-Хонт 247—251

ifj. Kodolányi János: Этнографическая выставка в городском музее
г. Печ 251—254

Takáts Gyula: О музее комитата Шомодь 254—256

Kiszljácok N. Ja.: Музей Антропологии и Этнографии Академии наук
СССР в 1949 г. 256—258

Milstein E. A.: Государственный Музей Этнографии Народов СССР .. 258—260

Szimonenko I. F.—Kuveneva A. F.: Колхозный Музей в Черновицкой
области УССР 261—264

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ИЗВЕСТИЯ — NOUVELLES ETHNOGRA-
PHIQUES 265—278

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР — REVUE LITTÉRAIRE 279—300

ИЗВЕСТИЯ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА — NOUVELLES
DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE 301—304